

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

**EGE’NİN İKİ YAKASI AYDIN VE GREVENA ÇEVRESİNDE
MÜBADELENİN -ZORUNLU GÖÇÜN- YARATTIĞI KÜLTÜREL
DEĞİŞMELER**

Duru Özden GÜRBÜZ

Doktora Tezi

Ankara, 2025

EGE’NİN İKİ YAKASI AYDIN VE GREVENA ÇEVRESİNDE MÜBADELENİN -
ZORUNLU GÖÇÜN- YARATTIĞI KÜLTÜREL DEĞİŞMELER

Duru Özden GÜRBÜZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Duru Özden GÜRBÜZ tarafından hazırlanan “Ege’nin İki Yakası Aydın ve Grevena Çevresinde Mübadelenin -Zorunlu Göçün- Yarattığı Kültürel Değişmeler” başlıklı bu çalışma, 16. 06. 2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Başkan)

Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI (Danışman)

Prof. Dr. Ali YAKICI (Üye)

Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL (Üye)

Doç. Dr. Zehra KADERLİ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Duru Özden GÜRBÜZ

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Duru Özden GÜRBÜZ

ADAMA SAYFASI

“Sizin hiç babanız öldü mü?

Benim bir kere öldü kör oldum

Yıkadılar, aldılar, götürdüler

Babamdan ummazdım bunu kör oldum

...”

“Her zaman elinden gelenin en iyisini yap. Asla vazgeçme! Bil ki hep yanımdayım...”
diyerek hayatın en zorlu anlarında bana güç veren, bildiğim tüm değerleri öğrenmem için
örnek olan, bugün olduğum insanı inşa eden ve her adımında yanımda hissettiğim canım
babam Orhan Gürbüz’e ve Sakarya Meydan Muharebesi’nde gazi olan büyükbabam
Hasan Gürbüz’e...

TEŞEKKÜR

Aydın ve çevresinde saha çalışmaları yapılırken bana yardımcı olan, evinde misafir eden, gideceğim köylere benimle gelip yerel halk ve mübadil ailelerle görüşmemi sağlayan Yunanistan'daki kaynak kişilerle irtibatımda destek olan Aydın-İncirliova Mübadil Derneği başkanı çok değerli ağabeyim Ramazan SAVAŞAN'a, kıymetli eşi Hatice SAVAŞAN ve Aydın'daki çalışmalarda bana her daim yardımcı olan kızları Aleyna SAVAŞAN'a teşekkürlerimi sunuyorum. Saha çalışması sırasında hep desteklerini gördüğüm Öğr. Gör. Uğur BİLGE Hoca'ma, Aydın'da görüştüğüm ve Grevena'da (Grebene) kendi ailelerinin geldiği köylerdeki mübadil ailelerle irtibata geçmemi sağlayan Ogün AĞAN'a, Fikret ÖZER'e ve Aycan YILMAZ'a da teşekkürü bir borç bilirim. Yunanca kaynaklardaki çevirilerde yardımcı olan Kemal SABAN'a ve Ogün AĞAN'a ayrıca teşekkür ederim. Yunanca dersleri aldığım, Yunanistan'da bana yardımcı olacak pek çok kişiye ulaşmamı sağlayan sadece öğretmenliği ile değil insanlığıyla iyi ki hayatımda yer almış dediğim Sevinç Yılmaz'a, Selanik'te görüştüğüm ve mübadil ailelerle görüşmeme yardımcı olan İstanbul doğumlu Ioannis NOULİS Bey'e teşekkür ederim. Selanik'te ve ayrıca Grevena-Klimataki köyündeki evinde benimle ilgilenen, Aristoteles Üniversitesinde görev yapan, mübadil bir ailenin ikinci kuşağı olan Prof. Dr. Thomas SAWİDİS'e ve Halkdiki'de görüşme fırsatı bulduğum Kuzey Makedonya'ya ve Grevena'ya yönelik kültür, dil ve ilişkiler konusunda çalışmalar gerçekleştirmiş aynı zamanda Selanik'te mübadil derneği yöneticisi olan Dr. Giorgos TSOTSOS'a teşekkürlerimi sunuyorum. Grevena'daki saha çalışmasına başladığımda beni karşılayan ve ilk iki köyü benimle gezen, bölgenin tarihine yönelik araştırma ve makaleleri bulunan Elias GAGALİS'e; Grevena ve Atina'da bana yardımcı olan, evini açan, ziyaret ettiğim 18 köye benimle gelip yerel halk ve mübadil ailelerle görüşmemi sağlayan emekli general değerli Hristos HASİOTİ'ye ve hayatımda yediğim en iyi musakkayı yapan sevgili eşi Evia'ya çok teşekkür ederim. Grevena'da evinde kaldığım Hristos Bey'in annesi sevgili ninem-babuşka Vasilici'ye; köyleri gezerken bana eşlik eden, en büyük sorun olan dil problemini İngilizce bildiği için çözmeme yardımcı olan, Atina'da Küçük Asya İncelemeleri Merkezi'nde benimle çalışan, müze ve kütüphaneleri gezen, Yunanca kaynaklara farklı zamanlarda da ulaşmamı sağlayan çok değerli arkadaşım Panorea'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Grevena'da gezdiğim 18 köydeki Türkçe konuşmayı

unutmamış, Anadolu misafirperverliğini hâlâ taşıyan, beni evlerinde ağırlayan ikinci ve üçüncü kuşak tüm kaynak kişilere minnettarım.

2020 yılının Şubat ayında teze başlamadan önceki doktora sürecimin yeterlilik kısmında beyin kanseri teşhisi koyulan, kanserle olan savaşını kazanıp yaşama tutunan ve her ihtiyacım olduğunda yanımda olan biricik annem Fadime GÜRBÜZ’e; benim babam olduğu için şükrettiğim, tez sürecinde dünyasını değiştiren ancak her zaman yanımda hissettiğim babacığım Orhan GÜRBÜZ’e, tüm aileme, dostlarıma, bana hep hoşgörölü davranan ve çalıştığım okulun müdür yardımcısı olan canım hocam Meryem TUFANOĞLU’na, kaynak kişilerin görüşmelerinin deşifre çalışmalarını yazıya aktarmamda yardımcı olan can kardeşim Arzu ZEREN’e ve gücümün bittiğini hissettiğim her anda “Her zaman yanımdayım, sen başarısın!” diyerek düştüğüm anda elimden tutan Serdar KAPAKLIKAYA’ya teşekkürü bir borç bilirim. İyi ki varsınız.

Tez sürecimde izleme komitelerinde değerli fikirlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Ali YAKICI’ya ve her görüşmemizde bana yeni bir yol yeni bir bakış açısı kazandıran saygıdeğer hocam Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU’na teşekkür ederim. Tez savunmasında değerli fikirlerini paylaşan Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL’e, Doç. Dr. Zehra KADERLİ’ye teşekkür ederim.

Lisans dönemindeki öğrenciliğimden başlayarak yüksek lisans tezimde de bana rehberlik eden ve bu çalışma sürecinde de benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bana katmış olduklarını hem akademik hem de kişisel hayatım boyunca her zaman kullanacağım, yolumun ışığı olan değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU SIVACI’ya şükranlarımı sunarım.

ÖZET

GÜRBÜZ, Duru Özden. *Ege'nin İki Yakası Aydın ve Grevena Çevresinde Mübadelenin -Zorunlu Göçün- Yarattığı Kültürel Değişmeler*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Bu tez, 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Yunanistan arasında imzalanan mübadele antlaşması ile Anadolu'da Aydın ili ve Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'ne yerleştirilmiş olan mübadillerin ve iki ülkedeki yerli halkın bu süreci nasıl anlamlandırdıklarını karşılaştırıp mübadelenin bu gruplar üzerindeki etkilerini sergilemeyi amaçlar. Bu bölgelerde yapılan saha çalışmalarında ikinci, üçüncü kuşaklarla katılımlı veya katılımsız gözlem ve yarı yapılandırılmış mülakatla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler; arşiv kaynakları, dönemin gazeteleri, konuyla ilgili yazılmış kitap ve makalelerden de yararlanılarak mübadelenin öncesi ve sonrasını kavramak ve anlamlandırmak adına karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın girişinde genel bilgiler verildikten sonra birinci bölümde araştırmanın konusu ve kapsamı, alanı, önemi, amacı, sınırları, çalışma süreci, araştırmada başvuru yöntem ve kuramsal çerçeve hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde çalışmayla ilgili göç, göç çeşitleri, mübadele, nüfus mübadelesi, mübadil, mülteci, muhacir, entegrasyon, kültür, kimlik, kültürel kimlik, ulus devlet anlayışı, ulus devletlerin kültür ve kimlik politikaları gibi kavramsal yapı ve teorik temeller hem terminolojideki karşılıkları hem de saha çalışmasında görüşülen kişilerin bu terimleri nasıl anlamlandırdıkları üzerinden açıklanmıştır. Üçüncü bölümde mübadele bağlamında tarih ve bellek incelenmiştir. Lozan Mübadelesi öncesi ve sonrası tarihi süreçler, Türk-Yunan ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Aydın ve Grevena Bölgesi'nin coğrafyası ve tarihi, göç süreci, mübadillerde tarihsel bellek ve mekân anlayışı üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde mübadele sürecinden yerli halkların ve yerinden olma durumuyla sınanmış mübadillerin nasıl etkilendiği, kültürleşme sonrasında ortaya çıkan kültürel kimliklerin inşası, mübadil kimliklerini koruyup koruyamadıkları, kültürel kimliğin nasıl aktarıldığı, ulus devlet anlayışıyla başlayan mübadelenin diğer kuşaklarda zamanla ulus ötesi dönüşümlere geçme durumu ve dinsel kimlikleri incelenmiştir. Dillerindeki değişim, beşerî durum ve ekonomik yapılar, mübadil konutları, inanç yapıları hakkında bilgiler verilmiştir. Beşinci bölümde mübadillerin devam ettirdikleri veya unuttukları kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurlar, ritüeller, ilişkiler ve kültürel değişimler açıklanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde karşılaştırmalı bir disiplin olan halk biliminin esas aldığı sosyokültürel evrenin bütünlüğü ilkesinden yola çıkarak sahayla ilgili bölgelerin yapısal ve işlevsel kalıplaşmalara bağlı toplumsal ve kültürel benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirilmiştir; yaşanabilecek benzer göç olayları süreçlerinde yol gösterici bir araştırma olacağı dile getirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Göç, Zorunlu Göç, Mübadele, Mübadil, Kültürel Değişmeler, Aydın, Grevena

ABSTRACT

GÜRBÜZ, Duru Özden. *Cultural Shifts Induced by the Population Exchange -Forced Migration- in the Two Sides of the Aegean: A Focus on Aydın and Grevena*, Ph. D. Dissertation, Ankara, [2025].

This thesis aims to compare how the exchangees settled in the province of Aydın in Anatolia and the Grevena Region of Greece based on the Exchange Agreement signed between the Government of the Turkish Grand National Assembly and Greece in 1923, and the local people of both countries made sense of this process and to demonstrate the effects of the exchange on these groups. In the field studies conducted in these regions, interviews were carried out with the second, third generations through participatory or non-participatory observation and semi-structured conversations. These interviews were evaluated comparatively in order to comprehend and make sense of the pre- and post-exchange periods by making use of archival sources, newspapers of the period, books and articles written on the topic. Following general information given in the introduction part of the study, the first section provides information about the subject and scope of the study, its field, importance, purpose and boundaries, the process of the study, the method used in the study and the theoretical framework. The second section explains the conceptual structure and theoretical basis related to the study such as migration, types of migration, exchange, population exchange, exchangee, integration, culture, identity, cultural identity, nation-state concept, and the cultural and identity policies of nation-states. The third section examines history and memory in the context of exchange. The historical processes before and after the Lausanne Exchange are discussed in the context of Turkish-Greek relations. The geographies and histories of Aydın and Grevena Region, the migration process, understanding of historical memory and space of the exchangees are emphasized. In the fourth section, it is examined how the process of exchange affected the native peoples and the exchangees who were tested by displacement, the construction of cultural identities emerged after acculturation, whether the exchangees were able to preserve their identities, how the cultural identity was transmitted, and how the exchange that started with the concept of nation state was gradually evolved into transnational transformations in other generations. Information is provided on the changes in their languages, human conditions and economic structures, exchangee residences, faith structures and religious identities. In the fifth section, the material and spiritual elements, rituals, relations and cultural changes constituting the culture that the exchangees continued to have or already forgot are explained. In the conclusion part of the study, an evaluation is made based on the analysis done on the field and on the principle of the integrity of the socio-cultural universe, taken as basis by folklore, which is a comparative discipline, and it is stated that it will be a guiding study in the processes of similar migration cases that may occur in the future.

Keywords

Migration, Forced Migration, Population Exchange, Exchanged Person, Cultural Shifts, Aydın, Grevena

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ADAMA SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
TABLolar DİZİNİ	xvi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xviii
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xix
ÖN SÖZ.....	xxv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	5
1.1. KONU VE KAPSAM.....	5
1.2. ARAŞTIRMA ALANI VE ÇALIŞMA SÜRECİ.....	6
1.3. SORUN VE SINIRLILIKLAR.....	7
1.4. AMAÇ VE ÖNEM	8
1.5. YAKLAŞIM VE YÖNTEMLER.....	10
2. BÖLÜM KAVRAMSAL YAPI VE TEORİK TEMELLER	12
2.1. GÖÇ OLGUSU, GÖÇ NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ	12
2.2. GÖÇ KURAMLARI	21
2.3. GÖÇ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	28
2.3.1. Yerinden Edilme, Göçmen, Muhacir, Mülteci, Sığınmacı Kavramları	29
2.3.2. Mübadele ve Mübadil Kavramları	38
2.3.3. Ayrımcılık, Asimilasyon ve Entegrasyon Kavramları	51
2.4. KÜLTÜR, GÖÇ VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ	56
2.4.1. Kültürleşme ve Kültürel Değişmeler	58

2.5. KİMLİK VE KÜLTÜREL KİMLİK	63
2.5.1. Kültürel Kimliğin Çeşitli Görünümleri: Dinsel, Etnik ve Ulusal Kimlikler	66
2.6. ULUS DEVLET ANLAYIŞI VE ULUS DEVLET DÜŞÜNCESİNİN KURAMSAL GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI	72
2.6.1. Diaspora Kavramı	77
2.6.2. Ulus Devletlerin Kültür ve Kimlik Politikaları, Milliyetçilik ve Yurttaşlık Olgusu	80
2.6.2.1. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Uluslaşma Süreci.....	84
2.6.2.2. Yunanistan'da Uluslaşma Süreci	88
2.7. ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK, ULUS DEVLET ANLAYIŞINDAN ULUSÖTECİLİĞE GEÇİŞ, KİMLİĞİN YENİDEN KEŞFİ VE İNŞASI	92
3. BÖLÜM MÜBADELE BAĞLAMINDA TARİH VE BELLEK	101
3.1. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ.....	101
3.2. MÜBADELENİN SEBEPLERİ VE LOZAN KONFERANSI'NDA MÜBADELE KONUSU	112
3.3. MÜBADELE İÇİN TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN HAZIRLIKLAR	118
3.4. YUNANİSTAN'IN GREVENA BÖLGESİ DEMOGRAFİSİ	131
3.5. GREVENA COĞRAFYA VE TARİHİ	137
3.6. AYDIN VİLAYETİ DEMOGRAFİSİ.....	150
3.7. AYDIN VİLAYETİ COĞRAFYA VE TARİHİ	152
3.8. MÜBADİLLERİN GÖÇ SÜRECİNE YÖNELİK TARİHSEL BELLEKLERİ VE MEKÂN ALGILAYIŞI.....	155
3.8.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Göç Süreci	167
3.8.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Göç Süreci	185
4. BÖLÜM MÜBADELENİN TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ.....	196
4.1. MÜBADELE SÜRECİNDE KÜLTÜREL KİMLİĞİN İNŞASI, SINIRLARI VE SORUNLARI	196
4.1.1. Mübadil Olma, Aidiyet, Kültürel Kimliğin İnşasında Önyargılar ve Kategorileştirmeler.....	197
4.2. MÜBADİLLERİN YERLEŞTİRİLDİKLERİ TOPLUMSAL YAPIYA UYUMLARI, YAŞANAN SORUNLAR	203

4.3. DİLDE DEĞİŞİM SÜRECİ	209
4.3.1. Aydın Vilayetinde Konuşulan Diller	210
4.3.2. Grevena Bölgesi'nde Konuşulan Diller	211
4.3.3. Aydın ve Çevresine Yerleştirilen Ana Dilleri Türkçe Olmayan Mübadillere Devletin ve Yerli Halkın Yaklaşımı	214
4.3.4. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Ana Dilleri Türkçe Olan Mübadillere Devletin ve Yerli Halkın Yaklaşımı.....	219
4.3.5. Dil Kullanımında Kuşaklararası Farklılaşma.....	229
4.4. EKONOMİK YAPI.....	234
4.4.1. Aydın Vilayetinde Ekonomik Geçim Kaynakları	234
4.4.2. Grevena Bölgesi'nde Ekonomik Geçim Kaynakları.....	243
4.4.3. Mübadillerin Ekonomik Geçim Kaynakları ve Mübadelenin Ekonomiye Etkileri.....	245
4.5. MÜLK EDİNME VE MÜBADİL KONUTLARI	256
4.5.1. Barınma Sorunları, Aynı Evi Paylaşmak, Mülkiyetin Tespiti ve Mülkiyetin El Değiştirmesi	256
4.5.2. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Yerleştiği-Yerleştirildiği Mekânlar	260
4.5.3. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Yerleştiği-Yerleştirildiği Mekânlar	265
4.6. İNANÇ YAPISI VE DİNSEL KİMLİK.....	273
4.6.1. Aydın Vilayetinde Dinsel Yapı.....	273
4.6.2. Grevena Bölgesi'nde Dinsel Yapı.....	278
4.6.3. Patrikhanenin Türk ve Yunan İlişkilerindeki Yeri.....	296
5. BÖLÜM MÜBADİL HALKLARIN KÜLTÜREL GELENEKLERİ.....	301
5.1. MÜZİK, EĞLENCERLER VE SÖZLÜ ANLATI TÜRLERİ	307
5.1.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Müzik Anlayışları, Eğlenceleri ve Sözlü Anlatı Türleri	307
5.1.1.1. Müzik Kültürü.....	307
5.1.1.2. Halk Dansları	322
5.1.1.3. Bayram, Eğlenceler ve Halk İnanışları	324
5.1.1.4. Sözlü Anlatı Türleri.....	334

5.1.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Müzik Anlayışları, Eğlenceleri ve Sözlü Anlatı Türleri	346
5.1.2.1. Müzik Kültürü	346
5.1.2.2. Halk Dansları	350
5.1.2.3. Bayram, Eğlenceler ve Halk İnanışları	354
5.1.2.4. Sözlü Anlatı Türleri.....	356
5.2. SOYADLARI, LAKAPLAR VE AD KOYMA GELENEĞİ.....	362
5.2.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Soyadları, Lakapları ve Ad Koyma Geleneği	362
5.2.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Soyadları, Lakapları ve Ad Koyma Geleneği	368
5.3. DOĞUM, EVLENME VE ÖLÜM RİTÜELLERİ.....	369
5.3.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Doğum, Evlenme ve Ölüm Ritüelleri.....	370
5.3.1.1. Doğum ile İlgili İnanç ve Gelenekler.....	370
5.3.1.2. Evlenme ile İlgili İnanç ve Gelenekler.....	375
5.3.1.3. Ölüm ile İlgili İnanç ve Gelenekler.....	392
5.3.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Doğum, Evlenme ve Ölüm Ritüelleri.....	394
5.3.2.1. Doğum ile İlgili İnanç ve Gelenekler.....	394
5.3.2.2. Evlenme ile İlgili İnanç ve Gelenekler.....	397
5.3.2.3. Ölüm ile İlgili İnanç ve Gelenekler.....	402
5.4. GİYİM, KUŞAM VE SÜSLENME GELENEKLERİ.....	404
5.4.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Giyim, Kuşam ve Süslenme Gelenekleri	404
5.4.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Giyim, Kuşam ve Süslenme Gelenekleri	411
5.5. BESLENME, EV DÜZENİ VE TEMİZLİK KÜLTÜRÜ	421
5.5.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerde Beslenme Kültürü	421
5.5.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerde Beslenme Kültürü	432
5.5.3. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerde Ev Düzeni ve Temizlik Kültürü	442

5.5.4. Grevana Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerde Ev Düzeni ve Temizlik Kültürü	443
5.6. MÜBADELE SÜRECİNDE GETİRİLMİŞ EŞYALAR VE BU EŞYALARIN KÜLTÜREL ÖNEMİ.....	450
SONUÇ.....	462
KAYNAKÇA	471
EK 1 GÖRSELLER.....	496
EK 2 ORJİNALLİK FORMU	502
EK 3 ETİK KURUL MUAFİYET İZNİ	504
EK 4 GÖRÜŞME SORULARI	505
EK 5 GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	511

KISALTMALAR DİZİNİ

bk.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
D.Ö.G.	: Duru Özden Gürbüz
Der.	: Derleyen
E.A.P.	: Mülteci Rehabilitasyon-Yerleştirme Komitesi / Yunanistan-Epitropi Apokatastasis Prosfigon
Ed.	: Editör
ERT	: Yunan Radyo Televizyonu / Elliniki Radyofonya Tileorasi
Haz.	: Hazırlayan
ICRC	: International Committee of the Red Cross (Uluslararası Kırmızı Haç Örgütü)
IOM	: Uluslararası Göç Örgütü
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
NEAP	: Ortak Mülteci Yerleştirme Komitesi
s.	: Sayfa
ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

vb. : ve benzerleri

vd. : ve diğerleri

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 3.1 1900'lü Yıllarda Makedonya Nüfusunu Gösteren Tablo	105
Tablo 3.2 1910-1912 Tarihlerinde Osmanlı Vilayetlerinde Yaşayan Rum Nüfusunu Gösteren Tablo	110
Tablo 3.3 1900'lü Yılların Başında Anadolu'da Yaşayan Yunan Nüfusunu Gösteren Kaynakların Karşılaştırması.....	111
Tablo 3.4 Yunanistan'da Büyük Şehir ve Bölgelerde Mültecilerin Yerleştirildiği Yerlerin İsimleri	122
Tablo 3.5 Türkiye'de Mübadillerin Yerleştirilmesi İçin Belirlenen İskân Bölgeleri.....	127
Tablo 3.6 Türkiye'ye Gelecek Mübadillerin Tarımsal Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı	127
Tablo 3.7 1904'te Yunan Kaynaklarına Göre Grevena İlindeki Sadece Müslüman ve Müslüman-Hristiyan Nüfusun Karışık Yaşadığı Köyler.....	135
Tablo 3.8 Grevena Bölgesi'nde Mübadele Dönemi'nde Bulunan Vakıflar.....	143
Tablo 3.9 1913 Yılında Aydın Vilayetine Ait Sancaklarda Bulunan Kazalar ve Kazaların Merkezleri	150
Tablo 3.10 Mübadele ile Grevena Bölgesi'nden Gelen Mübadillerin Aydın'da Yerleştirildikleri Yerler.....	154
Tablo 3.11 1923-27 Arası İskân Edilen Mübadillerin Sayısı.....	156
Tablo 3.12 Müslümanların Ayrılış Tarihlerini Gösteren Tablo	171
Tablo 3.13 Türkiye'ye Gönderilen Değiş Tokuşların Genel Listesi Olarak I. Alt Komisyonun Faaliyetleri Hakkındaki Son Rapor.....	174
Tablo 3.14 Mübadele ile Grevena Bölgesi'nden Gelen Mübadillerin Türkiye'de Yerleştirildikleri Yerler.....	181
Tablo 4.1 Batı Pontos'un Karadeniz Kıyısındaki Amaseia Piskoposluğuna Ait Nüfus Sayımı Verileri.....	221
Tablo 4.2 1923-1929 Arası Türkiye'ye Ait Dış Ticaret Verileri	249
Tablo 4.3 1921-1928 Arası Yunanistan'da Sanayi Ürün Değeri (Drahmi).....	252
Tablo 4.4 1923-1927 Arasında Yunanistan'da İşlenmiş Topraklar (Dönüm)	253
Tablo 4.5 1923-1927 Arası Yunanistan'da Dönüm Olarak Tahıl Ekilen Alanlar (Bölgelere Göre).....	254
Tablo 4.6 1922-1928 Arası Yunanistan Tahıl Üretimi	254
Tablo 4.7 Yunanistan Tarım Ürünlerinin Drahmi Olarak Genel Değeri	255
Tablo 4.8 Aydın Vilayeti 1914 Nüfusu.....	273
Tablo 4.9 Nasiliç ve Grevena Bölgesi'ndeki Tekkeler	281

Tablo 4.10 1923 Müslüman Nüfusun ve 1928 Mülteci Nüfusun Sayıları	293
Tablo 5.1 Aydın-Çine Karakollar Mahallesi.....	363
Tablo 5.2 Aydın-Germencik-Mursallı	363
Tablo 5.3 Aydın-İncirlioğlu	365

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1 Yunanistan Eski Yer Adları Atlası	133
Şekil 3.2 Aidin Vilayet -Memalik-İ Mahruse-İ Şahaneye Mahsus Mukemmel ve Mufassal Atlas (1907).....	152
Şekil 3.3 Karadeniz-Pontus Bölgesi Haritası	192
Şekil 3.4 Grevena’da Mültecilerin Yerleştirildiği Yerler, Menşe Yerleri ve Konuştukları Diller	195
Şekil 5.1 P. Aravantinos’nun Epirus’un Popüler Şarkıları Kitabından İki Şarkı Örneği.....	310
Şekil 5.2 Grevena’da Yaşamış Müslümanlara Ait Olduğu Düşünülen Şarkı Örnekleri.....	311
Şekil 5.3 Aristoteles D. Diamantis’in 23 Ocak 1914’te Grevena’da Bekir Bey İçin Yazdığı Şarkı.....	314

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1 Η ΕΞΟΔΟΣ (Eksodos) Küçük Asya İncelemeleri Merkezi Yayını	46
Fotoğraf 2.2 Alois Derso'nun "Guignol Lozan'da" Albümüne Ait Bir Karikatür	86
Fotoğraf 2.3 Yunanistan'a Giden Mübadil Ailelerin Kuşaklarının Aydın-Mursallı'yı Ziyareti. 96	
Fotoğraf 2.4 Yunan Televizyon Kanalı ERT'nin Aydın-Mursallı'da Gerçekleştirdiği Belgesele Ait Bir Fotoğraf	97
Fotoğraf 2.5 Yunanistan-Mübadelenin 100. Yıl Etkinlikleri	98
Fotoğraf 3.1 Yunan Kaynaklarında Küçük Asya'yı (Anadolu) Gösteren Harita	102
Fotoğraf 3.2 Samsun, 1917, K. Mektebi	109
Fotoğraf 3.3 Grevena Merkezi	137
Fotoğraf 3.4 1900'lü Yılların Başında Grevena Merkezde Osmanlı Dönemi'ne Ait Kışla	138
Fotoğraf 3.5 Grevena Bölgesi'nde Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi'ne Ait Bir Tabela	139
Fotoğraf 3.6 1904 Yılına Ait Bölgede Yer Alan Büyük Kışlanın Fotoğrafı	140
Fotoğraf 3.7 1908 Yılında Grevena Bölgesi'nde Yaşayan Müslüman ve Hristiyanlar	141
Fotoğraf 3.8 1908, Bekir Bey ve Askerleri	142
Fotoğraf 3.9 Bekir Bey ve komutasındaki düzensiz Türk kolordusuna ait sancak (Yunanistan Ulusal Tarih Müzesi arşivinde bulunmaktadır)	142
Fotoğraf 3.10 1900'lü Yılların Başında Grevena'da Osmanlı Hükûmet Konağı	143
Fotoğraf 3.11 Mirsini (Gublar) Köyü, Müslümanlara Ait Mezar Taşları	144
Fotoğraf 3.12 Kozani Bölgesi'nde Muhtemelen Vatolakos Köyündeki Cami ve Müslüman Mezarlığı 1912-1923 Yılları, Yannis N. Gklavinas arşivi	144
Fotoğraf 3.13 Klimadaki Eski Adıyla Dovrunista Köyünde Mübadele Dönemi'nden Önce Müslümanlara Ait Mezarların Bulunduğu Alanı Gösteren Anıt	145
Fotoğraf 3.14 Nea Trapezonda-Kokkinia Eski Adıyla Subino Köyünde Mübadele Dönemi'nden Önce Müslümanlara Ait Mezarların Bulunduğu Alanı Gösteren Anıt	146
Fotoğraf 3.15 Nea Trapezonda-Kokkinia Eski Adıyla Subino Köyünde E. Gagalıs'ın Verdiği Bilgiye Göre Mübadele Dönemi'nden Önce Müslümanlara Ait Caminin Bulunduğu Yer	147
Fotoğraf 3.16 Kivotos, Eski Adı Krifçi Köyünde Mübadele Öncesi Dönemde Yapılan Çeşme	148
Fotoğraf 3.17 Mega Sirini Köyünde Mübadele Öncesi Dönemde Caminin Bulunduğu Alan..	148
Fotoğraf 3.18 Grevena Merkez'de Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi'ne Ait Saat Kulesi	149
Fotoğraf 3.19 Sultanhisar ve Koçarlı'da Mübadil Kuşaklarla Yapılan Görüşmeler	160
Fotoğraf 3.20 İncirliova'da Kaynak Kişi ile Görüşme	160
Fotoğraf 3.21 Mursallı Köy Kahvesi Mübadil Kuşaklarla Görüşme	161

Fotoğraf 3.22 Mursallı Kahvehanesinde Duvarda Asılı Olan Bir Fotoğraf.....	161
Fotoğraf 3.23 Koçarlı Mahalle Kahvesi Mübadil Kuşaklarla Görüşme	162
Fotoğraf 3.24 Karakollar Mahallesi Mübadil Evlerin Bulunduğu Yerdeki Kahvehane, Kaynak Kişi ile Görüşme	162
Fotoğraf 3.25 Pigaditsa ve A. Georgios Köylerinde Mübadil Kuşaklarla Görüşme.....	163
Fotoğraf 3.26 Pondini Köyü, İkinci ve Üçüncü Kuşak Mübadillerle Görüşme.....	164
Fotoğraf 3.27 Pondini Köyünde Her Yaz Gerçekleştirilen Festivale Ait Bir Fotoğraf.....	164
Fotoğraf 3.28 Megalo Sirini Köyü, İkinci ve Üçüncü Kuşak Mübadillerle Görüşme	165
Fotoğraf 3.29 Krifçe Köyünde Kendi Evinde Görüşülen Kaynak Kişi Despoina Hanım'a Ait Fotoğraf.....	168
Fotoğraf 3.30 Elias Gagalıs Arşivine Ait Fotoğraf	173
Fotoğraf 3.31 Paşa Köprüsü'nün Günümüzde Kalan Kalıntıları	173
Fotoğraf 3.32 Mustafa Kemal Atatürk'ün Ege Manevraları Dolayısıyla Mursallı'ya Verdiği Madalya	177
Fotoğraf 3.33 Yunanistan'dan Müslüman Türklerin Deniz Yoluyla İzmir'e Gelişi, 1924.....	181
Fotoğraf 3.34. Grevenalı Behzat Hoca ve Ailesi	183
Fotoğraf 3.35 Samsun'dan Patras'a Demiryolu ile Aktarma Yapan Mülteciler	191
Fotoğraf 3.36 1920'lerde Grevena'daki Mülteci Yerleşim Yerinde Bir Posta Dağıtımıcısı.....	193
Fotoğraf 4.1 Anastasia Hanım	228
Fotoğraf 4.2 1893'te Megalo Serini Köyü Doğumlu Mehmet (Ağan) Bey'e Ait Amerika Seyahat Belgesi	243
Fotoğraf 4.3 Mursallı'da Rumlardan Kalma ve Mübadiller Geldiğinde Yerleştirildikleri Evlerden Biri	261
Fotoğraf 4.4 Mursallı, Rumlardan Kalan Bir Evin Arka Bahçesi ve İç Mekânı.....	262
Fotoğraf 4.5 Mursallı'da Rumlardan Kalma Evler	262
Fotoğraf 4.6 Karakollar Mahallesi'nde Rumlardan Kalma Bir Ev	263
Evin iç yapısına bakıldığında giriş kapısı ve avlu kapısının var olduğu, ev içindeki odaların sadece dışa tarafına değil evin iç bölümlerine bakacak şekilde pencerelerinin olduğu görülmüştür. ..	263
Fotoğraf 4.7 Karakollar Mahallesi'nde Rumlardan Kalma Bir Evin İç Bölümü	263
Fotoğraf 4.8 Karakollar Mahallesi'nde Rumlardan Kalma Bir Evin İç Bölümü ve Arka Avlusu.....	264
Fotoğraf 4.9 1923 Sonrası Grevena Merkezi	265
Fotoğraf 4.10 Nea Trapezonda-Kokkinia Köyü Girişi Tarihçe ve Köyün Yerleşim Yerini Gösteren Pano	266

Fotoğraf 4.11 Atina Küçük Asya Hellenizm Müzesi, Mübadiller İçin Yapılan Konutlara Örnek Fotoğraf.....	267
Fotoğraf 4.12 Mültecilerin Yunanistan’da Başlangıçta Yerleştirildikleri Çadırlar.....	268
Fotoğraf 4.13 Veli Ağa ve Konağı.....	268
Fotoğraf 4.14 Kostas Bey’in Evinin Bahçe Duvarı	269
Fotoğraf 4.15 Pondini Köyünde Türklerin Boşalttıkları Bir Ev	270
Fotoğraf 4.16 Mübadele Dönemi’nden Kalan Pondini Köyündeki Bir Ev.....	270
Fotoğraf 4.17 Milia Köyünde Müslüman Türklerin Boşalttıkları Bir Ev	271
Fotoğraf 4.18 Mübadele Dönemi’nden Kalan Milia Köyünde Bir Ev.....	271
Fotoğraf 4.19 Mübadele Dönemi’nden Kalan Milia Köyündeki Bir Ev.....	272
Fotoğraf 4.20 A. Georgios Köyünde Mübadele Dönemi’nden Kalan Bir Ev.....	272
Fotoğraf 4.21 Mursallı-Başmelek (Taxiarchis) Kilisesi.....	275
Fotoğraf 4.22 Eleni (Hayriye A.) Adlı Kişiye Ait Fotoğraf.....	276
Fotoğraf 4.23 1921 Yılı Vence (Kentro) Köyü/Grevena	289
Fotoğraf 4.24 Mübadele Öncesi Dönem Grevena’da İki Farklı Din Adamına Ait Bir Fotoğraf	290
Fotoğraf 4.25 1900’ler Rahmi Hoca, Grevena.....	292
Fotoğraf 4.26 Niğde-Aksaraylı Börekçi Yorgo’nun Dükkânı- Nea Karvali- Aziz Gregorios Kilisesi	295
Fotoğraf 4.27 Aziz Teolog Gregorius Kilisesi/Nea Karvali	295
Fotoğraf 4.28 İstanbul’da Eğitim Gören Bir Öğrencinin Aldığı Dersler ve Notları Gösteren Karne, Küçük Asya Hellenizm Müzesi	298
Fotoğraf 5.1 Mursallı Köyüne Ait Düğün Fotoğrafı ve Müzik İcracıları	308
Fotoğraf 5.2 Sisamlı Kız Şarkısını Seslendiren Yunan Yerli Halktan Kaynak Kişiler, Krifçe Köyü.....	317
Fotoğraf 5.3 Mursallı’da Köy Düğünü	323
Fotoğraf 5.4 Saha Çalışmasında Aydın Mursallılı İkinci Kuşak Mübadil Yusuf Gürel ve İncirliovalı Üçüncü Kuşak Mübadil Ramazan Savaşan’ın Oynanılan Oyunların Figürlerini Gösterdikleri Bir Fotoğraf.....	324
Fotoğraf 5.5 Elimeia Newspaper Gazetesi: Pirpiruna Ritüeli.....	331
Fotoğraf 5.6 Sinop, Mübadele Dönemi Öncesi Rum Ortodoks Kadın Müzisyenler	347
Fotoğraf 5.7 1917 Yılına Ait Grevena’da Verilen Bir Konser.....	348
Fotoğraf 5.8 Thomas Sawidis’in Klimatiki’deki Evinde Bulunan Kemençeler	349
Fotoğraf 5.9 Küçük Asya Hellenizm Müzesi, Trabzon’daki Bir Festivalden, Kendilerine Özgü Danslarını Gerçekleştiren Pontuslu Erkekler	351

Fotoğraf 5.10 Pondini Köyünde Kadınların Çektiği Halay	353
Fotoğraf 5.11 Pondini Köyüne Ait Geleneksel Festival	354
Fotoğraf 5.12 Mursallı Köyü, Sünnet Düğünü	374
Fotoğraf 5.13. Mursallı’da Sünnet Çocuğunu Atla Gezdirme Geleneği.....	375
Fotoğraf 5.14 Krifçe Köyünde Mübadele Dönemi’ne Ait Eşyaların Sergilendiği Müzedeki Halı Dokuma Tezgâhı ve Yün Eğirme Çıkrıkları	378
Fotoğraf 5.15 Nurkan Altıntaş’ın Annesinin Çeyizinden Kalan Patikler	379
Fotoğraf 5.16 Nurkan Altıntaş’ın Annesinin Çeyizinden Kalan Tel Kıрма Örtü	379
Fotoğraf 5.17 Nurkan Altıntaş’ın Annesinin Çeyizinden Kalan El İşlemesi Örtü.....	380
Fotoğraf 5.18 Aydın-Mursallı’da Görüşülen Üçünü Kuşak Mübadil Zerrin Gürel’in Birinci Kuşak Mübadil Büyükannesine Ait Günümüzde Kullanmaya Devam Ettiği Dokuma Kilim.....	380
Fotoğraf 5.19 Namık K. Ö. (KK-25), Raziye Hanım (KK-24) ve Annesine Ait Yağlık-Fusta	381
Fotoğraf 5.20 Gülten Hanım’ın Birinci Kuşak Mübadil Annesinin Kendi Çeyizi İçin Yaptığı Dantel.....	381
Fotoğraf 5.21 Mursallı’da Nişan Fotoğrafı.....	383
Fotoğraf 5.22 Mübadil İkinci Kuşaklara Ait Bir Düğüne Ait Aile Fotoğrafı.	387
Fotoğraf 5.23 Mübadil Kuşaklara Ait Bir Düğünden Müzik İcracıları.....	388
Fotoğraf 5.24 Karakollar’da Yapılan Bir Düğüne Ait Fotoğraf	390
Fotoğraf 5.25 Krifçe’deki Mübadele Dönemi’ne Ait Eşyaların Sergilendiği Müzede O Döneme Ait Bebek Beşiği	395
Fotoğraf 5.26 Doğum ve Vaftiz Belgesi Örneği, Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou).....	396
Fotoğraf 5.27 Çurhli Köyünde Ortodoks Yerel Halka Ait Köy Düğünü.....	397
Fotoğraf 5.28 Anastasia (KK-4) Hanım ve Kendisinin Ördüğü Patikler.....	399
Fotoğraf 5.29 Despoina (KK-3) Hanım ve Kendisinin Ördüğü Danteller.....	400
Fotoğraf 5.30 Pondini Köyünden Bir Düğün Fotoğrafı	401
Fotoğraf 5.31 Vasilici Hanım’a Ait Renklendirilmiş Düğün Fotoğrafı	402
Fotoğraf 5.32 Florina Pazarındaki Müslüman Türk Kadınlar, 1917	404
Fotoğraf 5.33 Vaalades Sakinleri, Tekke Ziyareti, 1922-1923	405
Fotoğraf 5.34 Nurkan Altıntaş’ın Annesine Ait Önlük-Yağlık	405
Fotoğraf 5.35 Mübadele Dönemi’nde Grevena’daki Yerli Halkın Kadınlarının İş Yaparken Giydikleri Önlük Örneği	406
Fotoğraf 5.36 Mübadil Birinci ve İkinci Kuşakların Kadın Giyimine Örnekler.....	407

Fotoğraf 5.37 Mübadil Genç Birinci ve İkinci Kuşaklara Ait Kadın ve Erkek Kıyafeti Örnekleri	408
Fotoğraf 5.38 Vaalades Sakinleri, 1922-1923	408
Fotoğraf 5.39 Mübadele Öncesi Dönemde Grevena Bölgesi'nde Yaşayan Valaadeslere Ait Bir Fotoğraf.....	409
Fotoğraf 5.40 1921 Vence Köyü/Grevena'da Müslüman Kadın, Erkek ve Çocuk Giyimine Örnekler	410
Fotoğraf 5.41 Karakollar'da Yaşayan Mübadil Birinci ve İkinci Kuşakların Giyimine Örnekler	411
Fotoğraf 5.42 Pontuslu Genç Kızlara Ait Geleneksel Kıyafetler (Küçük Asya Hellenizm Müzesi).....	412
Fotoğraf 5.43 Trabzon, Tsapakidou Ailesi	414
Fotoğraf 5.44 Samsun'da Yaşayan Pontuslu Bir Aile	414
Fotoğraf 5.45 Giresun'da Yaşamış Pontuslu Bir Erkek ve Kadın	415
Fotoğraf 5.46 Yerel Kıyafet ve Silahlarla Pontuslu Gençler	416
Fotoğraf 5.47 Pontus'ta Kırsal Kesimde Yaşayan Erkeklerle Ait Günlük Kıyafet Örneği.....	417
Fotoğraf 5.48 Sinop Doğumlu, Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Bir Mülteci.....	418
Fotoğraf 5.49 Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Mülteci Bir Aile	418
Fotoğraf 5.50 Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Mülteci Kadınlar	419
Fotoğraf 5.51 Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Mülteciler	420
Fotoğraf 5.52 Aydın Mursallı, Pita'nın Sirkeye Batırılıp Yenme Geleneği	426
Fotoğraf 5.53 Mursallı köyü, Zerrin Hanım'ın Evi.....	429
Fotoğraf 5.54 İncirlioğlu'da İkinci Kuşak Mübadil Müşerref Hanım'a Ait Fotoğraf.....	430
Fotoğraf 5.55 A. Georgios köyü, Anastasia Hanımın evi.....	433
Fotoğraf 5.56 A. Georgios köyü, Yerli Halktan KK-27'nin Evi	434
Fotoğraf 5.57 KK-28 Tarafından Yapılan Musakka	436
Fotoğraf 5.58 Sotiria Hanım'ın Mutfağı (KK-7)	437
Fotoğraf 5.59 Sotiria Hanım'ın Kışlık Erzakları	438
Fotoğraf 5.60 Pondini Köyünde Mübadil Kuşaklar Tarafından Hazırlanan Baharatlar	438
Fotoğraf 5.61 A. Theodoros Bey'in Pondini'deki Evi ve Annesigilin Kullandığı Dibek.....	439
Fotoğraf 5.62 Thomas Sawidis'in Klimataki-Duvrunitsa- Köyündeki Evinde Bulunan Yayık	440
Fotoğraf 5.63 Sotiria Hanım'ın (KK-7) Evi, El Yapımı Tarhana ve Pastırmaları	441
Fotoğraf 5.64 Krifçe ve Pigaditsa Köylerinde Oturma Odasına Ait Fotoğraflar	444
Fotoğraf 5.65 Krifçe Köyü Mübadil Dönemi Müzesinde Sergilenen Mutfak Eşyaları	445

Fotoğraf 5.66 Krifçe Köyü Mübadil Dönemi Müzesi.....	446
Fotoğraf 5.67 Krifçe, Deponia Hanım'ın (KK-3) Misafir Yatak Odası	447
Fotoğraf 5.68 Despoina Hanım'ın Misafir Odası	448
Fotoğraf 5.69 Vasilici Hanım'ın (KK-15) Misafir Odası	449
Fotoğraf 5.70 A. Georgios Köyündeki Folklor Müzesi	451
Fotoğraf 5.71 A. Georgios Köyündeki Folklor Müzesinin İçindeki Mimari Yapılar	451
Fotoğraf 5.72 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Çiftçilerin Tarımda Kullandığı Eşyalar	452
Fotoğraf 5.73 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Zanaatkârların Kullandıkları Eşyalar	452
Fotoğraf 5.74 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Sergilenen Mutfak Eşyaları .	453
Fotoğraf 5.75 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Sergilenen Ev Eşyaları.....	453
Fotoğraf 5.76 Nico Bey'in (KK-5) Babası ile Annesinin Fotoğrafı ve Babasının Tespihi.....	455
Fotoğraf 5.77 A. Theodoros Bey'in Babaannesinin 200 Yıllık Bakracı, Safranbolu'da Yapılmış	455
Fotoğraf 5.78 Atina, Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou)	457
Fotoğraf 5.79 Müslüman Mübadillerde Kadın Giyimine Ait Car (Etek) ve Peştamal Örneği .	458
Fotoğraf 5.80 Mübadil Kadınların Dokuduğu Kilim Örnekleri.....	458
Fotoğraf 5.81 Çatalca Mübadele Müzesi	459
Fotoğraf 5.82 Çatalca Mübadele Müzesi'nde Sergilenen Çeyizlik Eşyalar ve Sandıklar.....	460
Fotoğraf 5.83 Çatalca Mübadele Müzesi'nde Sergilenen Mutfak ve Ev Eşyaları	460

ÖN SÖZ

Göç, insanlık tarihi kadar eski ve hâlâ devam eden bir olgudur. İnsanın var oluşuyla birlikte dünyanın her yerinde çeşitli sebeplerle göçler gerçekleştirilmektedir. Son iki yüzyıldır göçlerin niceliksel olarak artışı gözlenmektedir.

Göçün oluşumu, şekli, göç edilen bölgenin coğrafi yakınlığı ve uzaklığı, göç eden bireylerin, göç ettikleri yerde yaşayanların taşıdığı özellikler her göçü ve sonuçlarını eşsiz kılacak kadar kültürel yaratıcılığa veya farklı adaptasyonlara yol açar (Çobanoğlu, 2016, s. 181).

Çalışmanın ana konusu, yeni bir devlet kurma sürecinde olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te Lozan'da *Mübadele Sözleşmesi* adı altında imzalanan resmî ve zorunlu olan göçün günümüze kadar devam eden etkileridir. Tarihte ilk defa örneği görülen mübadele ile Anadolu'da yaşayan Ortodoks Rumların Yunanistan'a; Yunanistan'da yaşayan Müslümanların Anadolu'ya zorunlu göçü gerçekleştirilmiştir. Üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına rağmen beni bu konuyla ilgili çalışmaya iten en büyük sebep, dünyada ilk defa iki topluluk için zorunlu tutulan nüfus mübadelesinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan bu toplulukları nasıl etkilediği ve nasıl sonuçlar doğurmuş olabileceğini tespit edebilmektir. Doğup büyüdüğü, atalarının yaşadığı, aile mezarlarının bulunduğu toprakları terk etmek zorunda kalmak, nerede yaşayacağına başkalarının karar vermiş olması ve sonraki süreçler, mübadil kuşakları nasıl etkilemiş olabilirdi? Mübadil aileler, aidiyet ve kimlik kavramlarını günümüze kadar nasıl oluşturmuşlar, kültürel değişimleri nasıl deneyimlemişlerdi? İki farklı etnik, dini, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıya sahip devlet, bu kararı neden almıştı ve nasıl uygulamıştı? Siyasi açıdan ve zorunlu olarak göç etmek durumunda bırakılmış kişilerin bakış açısından bu süreç nasıl değerlendirilmekteydi? Yerli halklar, mübadiller nedeniyle özellikle demografisi, ekonomisi, kültürel yapısı değişen ülkelerinde bu durumu nasıl karşılamışlardı? Mübadiller ve yerli halklar arasında benzerlikler ve farklılıklar var mıydı? Halk biliminin tek merkezli yaratma kuramı mı (mono genesis); yoksa kişilerin farklı yerlerde hiç etkileşime girmeseler bile benzer sosyokültürel, fiziki ve psikolojik şartlar altında iken

aynı şeyleri düşünüp üretebileceği çok merkezli yaratma kuramı mı (poli genesis) mübadiller ve yerli halklar üzerinde etkili olmuştu? Literatür, mübadele sürecini nasıl değerlendirmişti? Bu bağlamdan hareketle, Anadolu ve Yunanistan’da belirlenen sahalarda üzerinde mübadil ve yerli halkların¹ kültürel unsurlarını koruyup yaşatma ve gelecek nesillere aktarma sürecinde mübadele öncesi ve sonrasında neler yaşadıkları; devletlerin ve mübadillerin süreci yönetme biçimleri, süreci nasıl anlamlandırdıkları katılımlı-katılımsız gözlem ile yarı yapılandırılmış mülakatlar, araştırılan kaynaklar, sözlü tarih unsurları ve karşılaştırmalı bir disiplin olan halk bilimi unsurlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mübadele süreci tek yönlü değil, dinamik bir süreçtir. Neredeyse iki ülkenin tamamını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanında sınırlandırılmaya gidilmiş; Grevena Bölgesi’nden² gelen Anadolu’da Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadiller ile Anadolu’dan Grevena’ya giden mübadillerin yerleştiği coğrafya incelenmeye karar verilmiştir. Çalışmaya konu ile ilgili belirlen sahalarda yaşayan Lozan Mübadelesi ile irtibatlı çeşitli yaş, cinsiyet ve statüdeki ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerle, kurum ve kuruluşlarla irtibata geçilerek başlanmıştır. Saha çalışması öncelikle Aydın ili ve çevresinde gerçekleştirilmiştir.

Yunanistan’daki saha çalışmasına çıkmadan evvel günlük konuşmaları gerçekleştirebilmek için Yunanca dersi aldım. 2022 yaz tatilinde sahada belirlenen her bölgeyi ziyaret etmek amacıyla arabayla yola çıktım. Ziyaret edilen ilk noktalar Dedeoğlu ve Gümülcine olmuştur. Gümülcine’de, 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması’nda mübadele dışı tutulan Batı Trakya Türk azınlığına mensup kişiler tarafından Türk kültürünün yaşatılması, haklarının savunulması ve kendi deyişleriyle ana vatanda Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün öncülüğünde gerçekleştirilen ilke ve inkılapların benimsenmesine yardımcı olmak amacıyla 1928’de kurulan Türk Gençler Birliğine gittim ve orada görüşmeler gerçekleştirdim. Daha sonra İskeçe ve Drama illerini ziyaret ettim. Bu illerde mübadeleye tabi olmuş kuşaklarla görüşmeler yaptım. Kavala’dan önce Nea Karvali’ye gittim, mübadil ailelerin oldukça yoğun yerleştirildiği bu yerde kaynak

¹ Araştırmanın içerisinde bu kavram; ev sahibi ülke (host country), hedef ülke şeklinde kullanılmıştır.

² Çalışmada *Grevena Bölgesi* ifadesi coğrafi bir terim olarak değil, Grevena merkez ve çevresindeki köyleri içerecek anlamda kullanılmıştır.

kişilerle görüşmeler yaptım ve Kapadokya Bölgesi'nden göçen mübadillere ait eşyaların toplanıp sergilendiği müzeyi ziyaret ettim. Kavala'ya kadar sadece Türkçe konuşarak gerekli kurum ve kuruluşlarla kaynak kişilerle rahatlıkla görüşmeler gerçekleştirebildim. Kavala'dan sonra dil oldukça büyük bir sorun oluşturmaya başladı; çünkü yerel halkla araştırma konusuna yönelik konuşabilecek Yunanca seviyesine sahip değildim. Yerel halktan İngilizce konuşan birilerini bulmak oldukça zor oldu. Kavala Yunan Mülteciler Müzesini ziyaret ettikten sonra Selanik'e geçtim. Selanik'te üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillere ulaşabildim. Görüşülen çoğu kaynak kişilerin Türkçeyi bilmediklerini ya da unutmuş olduklarını gördüm. Görüştüğüm kaynak kişilerden, mübadeleye yönelik daha çok bilgi sahibi olan ikinci kuşakların zamanla farklı illere göçtükleri bilgisini edindim.

Selanik'teki çalışmaların ve araştırmaların ardından tezin ana saha bölgesi olan Grevena'ya doğru yola çıktım. İlk olarak Agios Georgios eski adı Çurhli köyüne geçip yardımcı olacak kişilerle görüşmeyi ve çalışma takvimini oluşturmayı planlamıştım. Fakat Grevena'da aynı adı taşıyan biri kuzeyde diğeri güneyde yer alan iki köy bulunmaktaymış! Tamamen dağlık olan bu bölgeye ulaştığımda isim benzerliğinden dolayı önce yanlış köye gittim. Yunanistan ile ilgili herhangi bir çalışma yapacak ve sahaya çıkacak diğer araştırmacılara tavsiye olarak söylenebileceğim ilk şey, aracınızdaki yakıt tükenmeden gördüğünüz ilk benzinlikte deponuzu doldurmanız oldukça önemli çünkü ülkede yakıt istasyonları arasındaki mesafe oldukça uzak. İkinci tavsiyem ise sahaya çıkmadan görüşeceğiniz kurum, kütüphane ve kişilerle daha öncesinden iletişime geçmeniz ve randevu tarihlerini oluşturmanızın çok önemli olması, aksi takdirde görüşmelerinizi gerçekleştirmeniz çok da olası değil.

Genellikle araştırmacılar, kendi ülkelerinde bile farklı şehir ve köylere gidince *yabancı* olarak görüldükleri için yerli halk tarafından kabul görme açısından zorluklar yaşayabilmektedir. Üstelik yabancı ülkeden bir araştırmacı olarak orada konuşulan dile hâkim olmadan farklı ülkenin plakasını taşıyan bir araçla bölgeye geçildiği için ve yol gösteren uygulamaların hatasından da kaynaklı gidilecek ilk noktaya ulaşmakta çok zorluk yaşadım. Çurhli köyüne ulaştıktan sonrası ise oldukça rahatlatıcıydı; çünkü sahaya çıkmadan orada görüşülecek yerler ve kişilerle irtibata geçmiş, geliş amacı ve ziyaret edilecek yerleri kendilerine belirtmiştim. Yunanistan'daki araştırma boyunca Grevena'daki 18 köyde hem mübadil ailelerin yaşayan kuşaklarıyla hem de yerli halkla

yüz yüze görüşmeler gerçekleştirdim. Grevena'daki saha çalışmasını tamamladıktan sonra öncelikle Grevena Kütüphanesine ardından Atina'da bulunan ve mübadele üzerine elyazması, sesli kayıt, video vb. kayıtlı yüzlerce belge bulunduran Küçük Asya İncelemeleri Merkezine (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών/Kéntro Mikrasiatikón Spoudón) gittim. Bu kurumlarda teze yönelik belge ve kaynakları inceledim, merkezin yayınladığı ve süre yetmediği için inceleyemediğim bazı kaynakları da satın aldım. Atina'da Küçük Asya Helenizm Müzesini (Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού -Φιλώ Χαϊδεμένου- /Mouseío Mikrasiatikoú Ellinismou-Filió Chaïdeménou-) ve Küçük Asya Kültürü Müzesini (Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού/Mouseío Mikrasiatikoú Politismou) ziyaret ettim; müzelerde yer alan maddi kültür unsurları, bilgi ve belgeleri inceledim.

Şubat 2021 ve Eylül 2024 tarihleri arasında belirlenen sahalarda yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. Pandemi süreci içerisinde başlayan bu çalışmada yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı zamanlarda görüşmeler, kısmen internet tabanlı iletişim araçlarının kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmalarında yaptığım bu ziyaretler, öncelikle iki ülkenin hem yerli halklarının hem de mübadil kuşaklarının mübadele sürecine farklı bakış açıları olduğunu bunun yanı sıra benzer deneyimler de yaşadıklarını tespit etmemi sağladı. Bu bağlamdan hareketle, bu araştırmada iki ülkenin, mübadele sürecini siyasi ve sosyal açıdan nasıl anlamlandırdığına ve iki ülkede gerçekleşen kültürel değişmelere odaklanılmaktadır.

Dört yıldan daha fazla bir süreyi kapsayan büyük bir emekle hazırlamış olduğum bu çalışma konusunun ve sürecinin benim için olduğu kadar ülkem için de önemli olduğu düşüncesindeyim. Bunun en önemli nedeni, nüfus mübadelesine yönelik daha önce yapılmış çalışmalardan tamamen farklı olarak tek yönlü değil, Ege'nin iki yakasındaki Türkiye ve Yunanistan'ın belli bölgelerini halk biliminin bütüncül perspektifinden yola çıkıp karşılıklı olarak mübadil ve yerli halklar açısından kültürel dokudaki değişimleri araştıran ilk çalışma olmasıdır.

Karşılaştırmalı bir yaklaşımla, mübadele sürecinde yaşanan toplumsal ve kültürel değişimlerin iki ülkedeki etkilerini yansıtmak temel hedeftir. Bu bağlamda hem literatür hem mübadil ailelerin kuşakları hem de yerli halkların bakış açılarından hareketle değerlendirmeler içeren ilk çalışmalardan biri olması tezin başlıca özelliğidir. Bu

içeriğiyle çalışmanın, alana ve göçlerin yoğun bir biçimde yaşandığı günümüzde göç politikalarına, göç eden/ettirilen bireylere yönelik gerçekleştirilmesi gereken planlamalara katkı sağlayacağına inanıyorum.

GİRİŞ

Bireylerin veya toplumların çeşitli nedenlerle başka yerlere yerleşmek amacıyla gerçekleştirdikleri göçler, insanlık tarihi kadar eskidir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren dünyanın her yanında farklı sebeplerle ve şekillerde artarak devam etmektedir. Bilindiği gibi, göçlerin etkileri hiçbir zaman tek yönlü olmamakta; göç eden bireyler ve göç alan bölgedeki yerel halk her zaman çift taraflı olarak bu olgudan etkilenmektedir. Ayrıca göç alan ülkelerin yanı sıra göç veren ülkeler de gerçekleştirilen göçlerden pek çok açıdan etkilenmektedir. Gerçekleştirilme nedeni ne olursa olsun her göç, göç olgusuna yeni anlamlar yüklemektedir. Bu bağlamdan hareketle göç türlerinde ve terminolojisinde ayrımlar belirginleşmeye başlamıştır. “Göçler çağı” olarak adlandırılan günümüzde pek çok disiplin, farklı açılardan göç olgusuna yaklaşmakta ve yeni tanımlar ekleyerek literatürü zenginleştirmektedir. Göçler, bazen serbest olarak gerçekleştirilen gönüllü göçler olduğu gibi, bazen de zorunlu bir yer değiştirme hareketi şeklinde de olabilmektedir.

Anadolu toprakları yüzyıllar boyunca göçlere şahitlik etmiş kadim topraklardandır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşları öncesinde ve sonrasında hem Balkanlar hem de Anadolu’da ulus devlet kurma yönelimi görülmektedir. İmparatorlukların ya da krallıkların yerine ulus devlet anlayışıyla yeni devletler kurma isteği, bu yüzyılın ana teması hâline gelmiştir. 19. ve 20. yüzyıl çeşitli yerlerdeki Müslüman halkların Osmanlı topraklarına doğru büyük göçler yaşadığı asırlar olarak tarihe geçmiştir. Bu bağlamdan hareketle ulus devlet oluşturma ve devleti güçlendirme çabalarının bir sonucu olarak yeni devlet kurma sürecinde olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923’te, Lozan’da *Mübadele Sözleşmesi* imzalanmıştır. İki devlet de coğrafyalarında yaşayan halklara sormadan bu sözleşmeyi imzalamıştır. Anlaşma, iki ülkenin tamamını kapsamasına rağmen devletler tarihsel haklarından vazgeçmemek adına bazı bölgeleri mübadele dışında tutmuştur. Türkiye; Batı Trakya Müslümanlarının bölgelerinde kalmasını Yunanistan ise İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumlarının yerinde kalmasını istemiştir. Tarihte ilk defa örneği görülen resmî ve zorunlu bir göç olan

mübadele³ ile Anadolu’da yaşayan Ortodoks Rumların Yunanistan’a; Yunanistan’da yaşayan Müslümanların Anadolu’ya zorunlu göçü gerçekleştirilmiştir.

Mübadele, 1923’ten 1930’lara kadar devam etmiştir. Mübadiller, doğup büyüdükları topraklardan getirebildikleri taşınabilir birkaç eşyanın dışında sadece gelecek nesillere aktarabilecekleri kültürel belleğe ve kimliklere sahip bireyler olarak Yunanistan’da kurulmakta olan yeni devletin ve Anadolu’da kurulmakta olan Türkiye’nin demografik, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan şekillenmesini sağlamıştır.

Tez için gerçekleştirilen literatür çalışmasında iki ülkede mübadele sürecinin farklı tarihî ve siyasi öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Yunanistan’da mübadele sürecinin başlangıcından itibaren önemli bir konu olarak görüldüğü, mübadele kararına olumsuz bir bakış açısıyla bakıldığı, mübadeleye yönelik pek çok kayıt tutulduğu ve konunun farklı alanlarına yönelik çok sayıda çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Türkiye’de ise 1990’lara kadar sadece Lozan Barış Antlaşması’nın mübadeleye yönelik sözleşmesi, bu sözleşmede uygulanan yasal prosedürler, iskân konusu, ekonomik ve demografik değişikliklere odaklanılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak ulus devletin kurulma aşamasına dair saptamalar ve mübadelenin iki ülke arasında barışın sağlanması için atılmış olumlu bir karar olarak aktarıldığı görülmektedir.

Çalışmanın gerçekleştirileceği sahalara belirlenirken özellikle Anadolu’ya Grevena Bölgesi’nden gelen, Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadiller ile Anadolu’dan Grevena’ya giden mübadillerin yerleştiği coğrafya incelenmeye karar verilmiştir. Bu bölgelerin seçilmesinin iki temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi her iki bölgenin de mübadil alımının yoğun olduğu bölgeler olması, bu bölgelerdeki mübadillere yönelik anısal nitelikte mübadil kuşakların kaleme aldığı yazıların dışında çok az sayıda çalışma yapıldığının tespit edilmesi diğer ve en önemli sebep ise bu bölgelerde mübadeleye tabi tutulan kişilerin ana dillerinin yerleştirildikleri ülkenin dilinden farklı olmasıydı. Anadolu’dan Grevena’ya yerleştirilen mübadillerin çoğunluğunun ana dili

³ Mübadele kavramı, çalışmanın tamamında iki devlet arasında imzalanan zorunlu nüfus değiş tokuşunu içerecek anlamda kullanılmaktadır. Göç terminolojisinde yer alan mübadele, mübadil, göç ve göç çeşitleri gibi kavramlar tezin ikinci bölümü olan ‘Kavramsal Yapı ve Teorik Temeller’ başlığı altında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Mübadele düşüncesi ilk defa Lozan görüşmelerinde ortaya çıkmamıştır. Tarihîsel süreçte bu fikrin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tezin üçüncü bölümünde aktarılmaktadır.

Türkçe ve Pontus⁴ Rumcasıdır. Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadillerin ana dili ise Yunancanın bir lehçesidir⁵.

Her göç olgusu kendi kültürel yaratıcılığını oluşturur, göçe yönelik kavramlar üretir, farklı uyum şekillerini yaratır. Bunun yanı sıra göçlerin birbirleriyle benzeştikleri ve benzer sonuçlara yol açtıkları temel yapı (structure), işlev (function) ve temaların varlığı da söz konusudur (Çobanoğlu, 2016, s. 181). Çalışmada belirlen alanı çeşitli sosyokültürel görüngüler üzerinde yapısal, işlevsel ve tematik bakımlardan daha iyi analiz edebilmek için önce toplumu oluşturan tüm unsurların incelenmesi, değişim ve gelişimin karşılaştırılabilmesi adına mübadeleye yönelik kavramsal yapılar hakkında bilgi verilmiştir. Bölgenin her iki ülke açısından da tarihsel geçmişi ve belleği ortaya konulmuştur.

Tezin saha çalışmalarında süreçten mübadillerin ve yerli halkların nasıl etkilendiği, kültürleşme sonrasında ortaya çıkan kültürel kimlikler, kültürel kimliğin kuşaklar arasında kimden, hangi şekilde aktarıldığı; mübadele sonucunda ait oldukları coğrafyayla olan bağı kopan ya da uzunca bir süre kesintiye uğrayan ikinci, üçüncü kuşak mübadillerin geçmişle olan bağlarını ne şekilde yeniden kurguladıklarına odaklanılmıştır. Tarihsel süreç, sürece yönelik belge ve kayıtlar, dönemin olayları ve sözlü kaynakların aktarımıyla belirlenen sahalara yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Siyasi temellere dayanan ulus devlet kurma anlayışıyla gerçekleştirilen zorunlu göçle birlikte ortaya çıkan mübadil kuşaklar arasındaki ilişkiler, her iki ülke açısından sürece yönelik yaşanan benzerlikler, farklılıklar, mübadillerin yerleştirildikleri ülkelerde yerli halkla olan ilişkileri, toplumsal yapıya uyum süreçleri ve katkıları, kültürel değişimler,

⁴ Yunan kaynaklarında Pontus adı verilen bölge, karakteristik özellikleri olan ticaretin önemli ölçüde geliştiği, bütün tarımıyla ön plana çıkmış, sanayi ve uluslararası ticarete yön veren Trabzon'dan Sinop'a kadar uzanan kıyı şeridi ve içeriye kadar uzanan merkezlerden biri olarak gösterilmektedir. Şehirler ekonomik gelişmeyle doğru orantılı sosyal ve kültürel işlevleri ile zenginlik göstermektedir. Pontus Bölgesi, geleneklerine bağlı dış dünyadan izole bir yapı arz etmektedir. Orta doğu ve Orta Asya'nın kara ticaretini Avrupa'ya bağlayan limanlara sahiptir (Kirtomilidies ve Alexandris, 1984, s. 16-18). Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Samsun ve Trabzon, Pontus Helenizm'inin metropolü olarak öne çıkmaktadır. Samsun'daki liman Marsilya'dan Londra'ya kadar nakliye trafiği içeren ve şehrin yaşamını yansıtan (Amisos Liman'ı) kozmopolitliği göstermektedir (Eksodos, 2016, C.5, s. 29).

⁵ Literatürde ve görüşülen sözlü kaynak kişilerce bu bölgede konuşulan dil olarak genel anlamda "Rumca" veya "Yunanca" kullanıldığı dile getirilmektedir. Grevena Bölgesi'nde konuşulan dil modern Yunancadan ses, şekil, anlam bakımından farklı özellikler taşımaktadır. Grevena'dan gelen ve saha çalışmasında görüşülen mübadil ailelerin çoğu atalarının dillerini "Patriyotça" olarak adlandırmaktadır. Bu konuyla ilgili detaylı bilgiler çalışmanın dördüncü bölümünde verilmiştir.

kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurlar; yaşanılan olaylar ve yapılan görüşmeler üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma ile mübadele öncesinde, esnasında ve sonrasında özelikle birinci kuşakların çoğunun g   ettirildikleri ülkedeki yerel halkla sadece etnik ve dini açıdan ortaklık taşıdıkları aynı dil, tarih ve kültüre sahip olmadıkları için büyük sıkıntılar çektikleri g r lm ştir. İkinci ve üçüncü kuşakların da pek çok sorunla karşılaştıkları ancak atalarının kökenleri farklı bir ülkeye dayansa da dünyaya geldikleri ülkeye daha hızlı uyum sağladıkları tespit edilmiştir. Dördüncü kuşakların ise uyum sağlama süreçlerini tamamlamış olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde *mübadil* kavramının ulus devletlerin onlara biçtiği kalıplarla değil, ailelerin yaşadığı deneyimlerle değerlendirilmeye başlandığı g r lm ştir. Mübadele döneminde iki ülkenin yaşantılarının ve yaklaşımlarının farklı olması, mübadillerin hem nicelik hem de nitelik açısından farklılıklar içermesi sürecin karşılıklı olarak değerlendirilmesinin önemini artırmaktadır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. KONU VE KAPSAM

Araştırmada, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te ulus devlet kurma anlayışıyla imzalanan nüfus mübadelesi ile başlayan, belirli aralıklarla devam eden zorunlu göçün günümüze kadar süren etkileri konu edilmektedir. Mübadele sözleşmesi, Batı Trakya'da yaşayan Müslümanlar ile İstanbul'da yaşayan Ortodoks-Rumlar dışında, Anadolu'da yaşayan Ortodoks-Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların zorunlu göçünü içermektedir. İki ülkenin anlaşması ile Anadolu'daki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanların doğup büyüdükları, köklerini saldıkları topraklarını değiştirmek zorunda kalması dünyada görülen ilk ve en büyük zorunlu göçü ortaya çıkarmıştır. Bu anlaşmanın öncesi ve sonrasında iki ülke arasında yaklaşık iki milyon insan yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır. Anadolu'dan Yunanistan'a göç ettirilen mübadillerin konuştukları diller, Türkçe ve Rumcadır. Aynı şekilde Anadolu'ya zorunlu göçe tabi tutulan mübadillerin dilleri de Yunanistan'da yaşadıkları bölgelere göre değişiklik göstermektedir; Türkçe dışında Yunanca, Arnavutça, Pomakça, Romence, Ulahça gibi farklı ana dillere sahip bireylerdir. Tezde, Lozan Mübadelesi ile irtibatlı Türkiye'de Aydın ili ile çevresi ve Yunanistan'da Grevena ili ile çevresi incelenmektedir. Bu bölgelerin seçilmesinin temel sebepleri şunlardır: Her iki bölge de mübadil alımın yoğun olduğu bölgelerdir ve bu bölgelerde mübadeleye tabi tutulan kişilerin ana dilleri yerleştirildikleri ülkenin dilinden farklıdır. Anadolu'dan Grevena'ya yerleştirilen mübadillerin çoğunluğunun ana dili Türkçe ve Pontus Rumcasıdır. Mübadele öncesinde Yunanistan'ın Batı Makedonya Bölgesi'nde yer alan Grevena Bölgesi'nde yaşayan ve Anadolu'ya yerleştirilen Müslüman mübadillerin çoğunluğu ise Yunanca konuşmaktadır. Yunanca konuşan Müslüman mübadiller ve Türkçe konuşan Ortodoks mübadillere yönelik iki ülke açısından mübadillerin ve yerli halkların bu süreçten nasıl etkilendiğini, kültürel değişimlerin nasıl olduğunu çok boyutlu inceleyen bir araştırma tespit edilememiştir. Bu bağlamdan hareketle tezde, mübadele öncesi ve sonrasındaki yaşantılarda görülen uyum ve çatışma süreçleri, mübadillerin gönderildikleri bölgelerdeki demografik değişimler, yerli halkın bu süreçten nasıl etkilendiği, kültürleşme sonrasında ortaya çıkan kültürel

kimlikler, kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurlar çerçevesinde ne gibi değişimler geçirildiğine odaklanılmıştır. Tezde sosyokültürel evrenin bütünlüğü ilkesinden yola çıkarak mübadele sürecinde gerçekleşen kültürel etkileşimin birleştirici ve dışlayıcı öğeleri, mübadiller ile yerli halkın kültürel ve tarihsel belleklerinde yer alan dinamik unsurları koruyup yaşatma süreçleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1.2. ARAŞTIRMA ALANI VE ÇALIŞMA SÜRECİ

01.02.2021 tarihinde tez öneri sınavından başarıyla geçerek başlayan bu çalışma için belirlenen ana sahalar, Aydın ili ve çevresi ile Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'dir. Aydın'ın mübadil nüfusu bulunan her ilçe ve köyünde ama özellikle yoğunluğun olduğu Germencik (Mursallı), Çine (Karakollar), İncirliova, Koçarlı, Atça ilçelerinde 2021-2024 yılları arasında belirlenen zaman dilimlerinde kaynak kişilerle ve yerli halkla görüşmeler yapılmıştır. Grevena ili ve çevresinden Anadolu'ya gelen Aydın dışında Denizli'nin Honaz ilçesi, Isparta'nın Emre Mahallesi, Afyon'un Çay ilçesinin Cumhuriyet Köyü ve Niğde ili Yeşilburç köyünden kaynak kişilerle de görüşmeler yapılmıştır. Saha çalışmasının ikinci ayağı olan Grevena'da görüşme yapılacak mübadil çevrenin yerleştirildiği yerler, arşivlerden ve Aydın'da görüşülen kaynak kişilerin daha önce kendi tanıştıkları Grevena'nın köylerinde yaşayan çoğunlukla ikinci ve üçüncü kuşaktan kişilerin yönlendirmesiyle belirlenmiştir. Alan çalışmasının içinde yer alan Grevena ve köyleri hakkında bilgiler toplanmış ve saha çalışmasının hangi dönem aralıkları içerisinde gerçekleştirilebileceği tespit edilmiş, gerekli kişilerle irtibata geçilmiştir. 2022 yaz tatilinde Yunanistan'a saha çalışması için gidilmiştir. Yunanistan'ın özellikle Grevena Bölgesi'nden Lozan Mübadelesi ile irtibatlı çeşitli yaş, cinsiyet ve statüdeki kişilerle görüşmeler yapılmış, bu bölgede mübadele ile değişim yaşayan Krifçe (Kivotos), Çurhli (Agh. Georgios-Agios Georgios), Duvrunitsa (Klimataki), Milia (Millia), Dobratovo-Dovratov (Vatolakos-Vatalakos), Goblar-Gublar (Mirsina), Küçük Serin (Mikro Sirini), Büyük Serin (Mega Sirini-Megalo Sirini-Mega Serini), Triveni (Sinendro), Kerakali (Kirakali-Kirikali), Hisar (Kastro), Dovran (Elatos), Vraştino (Anavrita), Pigadica (Pigaditsa), Torışta (Pondini), Venci (Kendro), Agaluş (Agalei), Nasinikos (Nisi) 18 köy ziyaret edilmiştir. Palea Milia (Eski Milia) gibi terk edilmiş alanlar da tespit edilmiştir. Doğup büyüdükları topraklarla olan bağlarının kopması ya da kesintiye uğraması ile bireylerin kültürel bellek aktarımları ve geçmişle olan bağlarını ne şekilde korumaya

çalıştıkları, uyum sürecinde neler yaşadıkları, kültürel değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.3. SORUN VE SINIRLILIKLAR

Çalışmanın temel sorunu, iki ülkenin de isteği üzerine 1923'te imzalanan mübadele anlaşması sonucu Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'nden Aydın ve çevresine; Anadolu'dan da Grevena Bölgesi'ne gerçekleştirilen zorunlu göçün mübadillerin kültürel değişimini nasıl etkilediğini incelemektir. Araştırma için saha çalışmasına başlandığında tarihsel süreçte iki ülkenin belirlediği bölgelerle sınırlı kalmadığı ve gelen mübadillerin zamanla ekonomik, coğrafi vb. sebeplerle iç göç yaşadıkları da tespit edilmiştir. Grevena çevresine göçen mübadillerin Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik krizler, savaşlar ve doğal felaketlere bağlı olarak yerleştirildikleri bölgelerden farklı şehirlere hatta farklı ülkelere göçtükleri yapılan görüşmelerle belirlenmiştir. Şu anda Aydın ve ilçelerinde yaşayan mübadil ailelerin bir kısmının daha önce farklı şehirlere gönderildiği ancak daha sonra Aydın iline aile birliğini sağlamak adına ya da şehrin iklim özellikleri ve ekonomik şartları nedeniyle yerleştikleri anlaşılmıştır. Bu bağlamda tezin saha alanlarında gerçekleşen ikincil göçler⁶ nedeniyle belirlenen alanlar geniş bir bölgeyi içine alır hâle gelmiştir. Mübadelenin belirlenen alanlarda iki ülke üzerindeki etkileri inceleneceği için evren alanında sınırlandırma yapılmıştır. Aydın ve çevresinde özellikle mübadil ailelerin bir arada yerleştikleri ve kültürel dokularını uzun zaman koruyabildikleri mübadil yerleşim alanları seçilmiştir. Yunanistan'da da mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği Grevena Bölgesi seçilmiştir. Teze yönelik ilk çalışmalar, sahaya çıkmadan evvel hem tarihi süreci özümsemek hem sahalar hakkında ve mübadeleye yönelik bilgi edinmek amacıyla konu ile ilgili ulaşılabilen kaynak ve belgeleri değerlendirme şeklinde olmuştur. Türkiye'de mübadele dönemine ait kayıtların ve konuya yönelik akademik çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. Bu kaynakların içerisinde sözlü tarih çalışması niteliğinde ya da mübadil ailelerin anıları şeklinde olan genellikle ikinci ve üçüncü kuşaklara ait akademik nitelikte olmayan çalışmaların daha çok yer kapladığı görülmektedir. Saha çalışmasına çıkıldığında bu durumun sebepleri arasında birinci kuşakların çoğunun okuma yazma

⁶ İkincil göç (secondary migration); ev sahibi ülkedeki göçmenin esas olarak ikamet ettiği topluluktan ayrılarak ev sahibi ülke içindeki (iç göç) veya üçüncü ülkeye (dış göç) yönelik hareketi anlamına gelen bir kavramdır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 28).

bilmemesi, çoğunluğunun Türkçe bilmeden Anadolu'ya gelmiş olmaları, diğer kuşaklarla aralarında dil probleminin olması, yaşama tutunma çabalarının ön planda gelmesinden kaynaklı anılarını kaleme alamamış/almamış, yaşadıkları sıkıntıları çocuk ve torunlarına aktarmak istememiş ya da oldukça az anlatmış olmaları gelmektedir. Bu nedenle genellikle ikinci ve üçüncü kuşakların atalarının anlattıklarını aktarmalarıyla oluşan bilgilere ulaşılmıştır. Konuya yönelik bilimsel çalışmaların ise son otuz yılda arttığı anlaşılmıştır. Yunanistan'da ise gidilen kütüphaneler ve özellikle mübadeleye yönelik kayıtlar olan Küçük Asya İncelemeleri Merkezi'nde, oraya giden birinci kuşak mübadillerden başlayarak mübadeleye yönelik çok fazla sesli kayıt, görsel, belgesel niteliğinde kaynaklar bulunduğu tespit edilmiştir. Kuşaklar arası dil sorunları bu bölgede de aynı şekildedir; çünkü belirlenen sahadaki birinci kuşak mübadillerin çoğu Türkçe konuşmaktadır ve diğer kuşaklara aktarım yaparken -özellikle üçüncü ve dördüncü kuşaklara- iletişim güçlüğü çektikleri görüşme yapılan ikinci ve üçüncü kuşaklar tarafından dile getirilmiştir. Araştırmayı yaparken her iki ülkede de yaşanan ortak sorun gittikleri ülkenin dilini bilmiyor olmaları ve mübadil ailelerin pek çoğunun yerleştikleri bölgede kalmamış hatta zamanla farklı sebeplere bağlı olarak ülke içinde iç göç yaşamış olmalarıdır. Bu nedenle özellikle Yunanistan'da mübadil ailelere ulaşmak oldukça zor olmuştur.

1.4. AMAÇ VE ÖNEM

Ulus devletler; ortak dil, din, kimlik ve kültür yaratmak için uğraşan devletlerdir. Uluslaşma süreci ile ortaya çıkan ulus devlet yapısı, siyasal iktidarı merkezileştirmek için ulusal birlik anlayışını esas alan ortak bir kültürel doku içerisinde sosyal ve ekonomik bütünleşmeyi isteyen bir görünümdür. Bu mantıkla kurulmaya çalışan devletler de kendi siyasi ve kültürel dokularına özgü yolları takip ederler. Yeni bir devlet kurma sürecinde ulus devlet oluşturma ve devleti güçlendirme çabalarının da bir sonucu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunanistan arasında gerçekleşen Mübadele Sözleşmesi, barındırdığı nitelikler ve ilk olmasından kaynaklı sadece Türk ve Yunan taraflarını ilgilendiren bir anlaşma olarak kalmamış, etkileri günümüze kadar gelmiş ve benzer nitelikte göçlere örnek teşkil etmiştir.

Tezde Grevena ve Aydın çevresinde zorunlu göçün hem yerli halk hem de mübadiller üzerindeki kültürel değişimlere etkisini maddi ve manevi boyutları ile saptamak,

değerlendirmek ve daha iyi anlamak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Tezin temel varsayımı, mübadil ve yerli halkların bir arada zorunlu bir şekilde yaşamalarına bağlı olarak kültürleşme sürecine girecekleri ve süreç içerisinde karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenip değişime uğrayacaklarıdır. Her iki bölgenin de mübadele öncesinde kendine ait ekonomisi, mimarisi, alt yapı kapasitesi, mevcut hizmetleri, sosyal yapıları, dili, sözlü anlatı türleri, gelenek görenekleri, kılık kıyafetleri, yemek kültürü, geçiş dönemi ritüelleri gibi toplumlarını oluşturan pek çok unsuru vardır. Bu nedenle çalışmada, mübadele sürecinin yaratmış olduğu kültürel değişimlerin analiz edilmesi ve anlaşılması yoluyla Aydın çevresi ile Grevena Bölgesi'ndeki mübadiller ve ev sahibi halk arasındaki sosyal ve kültürel etkileşimin kapsamı, kolektif hafıza ve belleğin kimlik üzerinde ne denli etkili olduğu değerlendirilmiştir.

Farklı kültürlerle iletişim kuran insanlar, birbirlerinin kişilik, yaşam şekli, davranış, dil ve inançlarını etkileme eğilimindedirler. Bu duruma *kültürleşme süreci* denilmektedir. John W. Berry (2005, s. 698), kültürleşmenin farklı kültürlere sahip iki ya da daha fazla grubun ilişki kurması sonucunda kültürel ve psikolojik değişim sürecini gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu değişim; gruplarda sosyal yapı, kurum ve kültürel uygulamalarda olurken birey üzerinde ise davranışlarda görülmektedir.

Mübadiller ve yerleştikleri bölgelerdeki halkların, kültürleşme süreci ile ekonomik, sosyal ve kültürel açılar başta olmak üzere pek çok açıdan değişime uğradıkları ve bu durumdan hem olumsuz hem de olumlu yönde etkilendikleri tespit edilmiştir. Zorunlu göç çeşidi içinde yer alan mübadele ile bireyler, kendi hayatları üzerinde karar alma yetisini başkasına devretmenin zorluğunu deneyimlemişlerdir. Sadece mübadiller değil göç edilen bölgede yaşayan halklar da bilmedikleri kültürü ve dili olan bireylerle bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır.

Klasik göç teorilerinin çoğunluğunda göç eden bireylerin yerleştikleri ülkede geçirdikleri süre arttıkça geldikleri ülke ile bağlarının azalacağı ya da kopacağı varsayılmaktadır. Geldikleri ülkenin kültüründen koparak yeni topluma uyum sağlama eğilimine girecekleri veya zamanla asimile olacakları düşünülmektedir. Günümüzde ön plana çıkan ulusötecilik (transnationalism) göç yaklaşımı ise göçmenlerin doğdukları ülkeler ya da başka ulus devletler ve topluluklar ile iletişimlerini koruyabildiklerini belirtmektedir. Bu bağlamdan hareketle, bir ulus devlete değil, iki ulus devlet arasında oluşan ve gelişen

bağlara da odaklanmak gerekmektedir. Çünkü içinde bulunduğumuz iletişim çağında göçmenler, geldikleri ve yerleştikleri iki ulus devletle de etkileşime girebilmektedir. Tezin saha çalışmasında da mübadelenin gerçekleştiği yıllarda klasik göç teorilerinin ön gördüğü gibi özellikle birinci ve ikinci kuşak mübadillerin geldikleri ülke ile bağlarının kopacak noktaya geldiği tespit edilmiştir. Ancak mübadele döneminde ulus devlet kurma sürecinde olan iki ülkenin de bu süreci tamamlaması, küreselleşme ve iletişim ağlarının artması ile zamanla ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillerde ulusötesi bağların tekrar kurulmaya başlandığı gözlemlenmiştir. Yakın tarihlerde ulusötesi bağlar; mübadil kuşakların düzenlediği ziyaret ve turizm amaçlı geziler, kurdukları vakıf ve derneklerin çıkarmış olduğu kitaplar, her iki ülkede düzenledikleri konferans ve seminerler, açtıkları müzeler ile kurulmaya başlanmıştır.

Kemal Arı'nın (2005, s. 390) dile getirdiği gibi grup kimlikleri boşlukta kalan mübadillerin siyasal eğilimleri, sosyal, ekonomik ve kültürel uyum süreçleri ile ilgili konular yakın tarihlere kadar hemen hemen hiç ele alınmamıştır. Bu çalışma, devlet politikalarının ve ulus devlet kurma sürecinin Aydın çevresi ve Grevena Bölgeleri'nde yaşanan mübadele sürecine nasıl yansıdığını, mübadiller ile yerli halklar arasındaki kültürel değişimleri geniş bir kapsamla halk biliminin sosyokültürel evrenin bütünlüğü ilkesinden yola çıkarak inceleyen ilk çalışma olacaktır. Özellikle Grevena'dan Anadolu'ya gelen Müslüman mübadillerin ve Anadolu'nun Karadeniz Bölgesi'nden Grevena Bölgesi'ne gönderilen Ortodoks Rum mübadillerin kültürel değişim süreçlerini, kimliksel dönüşümlerini incelemesi açısından önem arz etmektedir. Günümüzde giderek artan uluslararası göçlerle beraber tüm dünyada kültürler arası iletişimin önemi artmaktadır. Tez, zorunlu göç ve kültürel değişimlerin ilişkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak açısından da örnek teşkil etmektedir.

1.5. YAKLAŞIM VE YÖNTEMLER

Çalışmaya literatür araştırması ile başlanmış, nüfus mübadelesi ile ilgili daha önce yapılmış olan akademik nitelikli ulaşılabilen araştırma, inceleme, tez, kitap, gazete, dergi ve makaleler taranmıştır. Sözlü, yazılı ve elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır.

Göç kavramını her yönüyle değerlendirip açıklayabilecek kapsamlı bir kuramın yapılan araştırmalarda henüz ortaya konulmadığı tespit edilmiştir. Hem bireyi hem de toplumu

ilgilendiren bir olgu olduğu için sosyal bilimlerde disiplinler arasında göç kavramına yaklaşım değışiklikler göstermektedir. Tarih bilimi, göç sürecinde yaşananları kronoloji ve tutulan kayıtlarla açıklamakta; sosyoloji, toplumsal yaşamdaki sosyal değışim ve gelişimlere odaklanmakta; ekonomi, göçe sebep olan iktisadi değışkenleri değerlendirmekte; siyaset bilimi, süreçlerin politik evresiyle ilgilenmekte; demografi, göç sonucunda nüfus yapısının nasıl değıştiğini incelemekte; antropoloji, göçün etnik kimliğe olan etkisi üzerinde yoğunlaşmakta; hukuk, makro ve mikro politik ve yasal sistemlerle kanunun göçü nasıl etkilediğini incelemektedir (Brettell ve Hollifield, 2023, s. 3-11). Kültürel değışmelere odaklanacak olan bu çalışmada karşılaştırmalı bir disiplin olan halk biliminin esas aldığı sosyokültürel evrenin bütünlüğü ilkesinden yola çıkarak disiplinler arası etkileşim sağlanarak sosyoloji, antropoloji, psikoloji, tarih, müzikoloji, hukuk, mimari, ekonomi gibi pek çok disiplinin veri ve yaklaşımından faydalanılmıştır.

Çalışmanın temel amacı, mübadelenin ev sahibi topluluk ve mübadillerin üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Mübadelenin öncesi ve sonrasını anlamak için belirtilen konu ile ilgili her iki coğrafyada da ulusal ve uluslararası kuruluşların yanı sıra rastgele seçilen yerel halktan ve mübadillerden hem nitel hem de nicel veriler toplanılmıştır. Saha çalışması öncesinde alan hakkında bilgiler toplanmış ve saha çalışmasının hangi dönem aralıkları içerisinde gerçekleştirilebileceği tespit edilmiş, gerekli kurum ve kuruluşlarla irtibata geçilmiştir. Sahada farklı yaş, cinsiyet, eğitim, meslek ve statüden bireylerle yüz yüze gerçekleştirilmiş yarı yapılandırılmış mülakat ve katılımsız-katılımlı gözlem tekniklerinden faydalanılmıştır. Her birey, topluluk ve kurum için araştırma planları pandemi dönemine uygun şekilde düzenlenmiştir. Pandemi süreci içerisinde başlayan çalışmanın eksik kalan yerleri için dönemin şartlarına uygun şekilde yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda internet tabanlı iletişim araçlarının kullanımıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL YAPI VE TEORİK TEMELLER

2.1. GÖÇ OLGUSU, GÖÇ NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Göç (migration); bireylerin ya da toplulukların siyasi, ekonomik, sosyal ve doğal nedenlerle geçici ya da kalıcı olarak gönüllü ya da zorunlu olarak bölgeler veya ülkeler arasında yer değiştirmesi anlamına gelen, birçok etkeni barındıran çok boyutlu ve girift bir kavramdır.

İnsanlık tarihi ile varlığı oluşmaya başlayan bu olgu, tüm coğrafyalarda farklı sebeplerle ortaya çıkmış, insanlıkla beraber devam edecek sosyolojik bir olaydır. Clifford Jansen (1969, s. 60) göç konusunun birçok sosyal bilim disiplini tarafından sahiplenildiğini dile getirmektedir. Sosyoloji, coğrafya ve ekonomi, göç olgusunu en uzun süreli sahiplenilen disiplinler olsa da sosyal psikoloji, siyaset bilimi, antropoloji, tarih, demografi, hukuk, edebiyat, medya ve kültürel çalışmalar, halk bilimi gibi diğer birçok disiplin de göç konusunu analiz etmeye ve göçün farklı boyutlarına odaklanmaya başlamıştır.

Arango (2004, s. 15) göçle ilgili araştırmaların tek bir disiplinle sınırlandırılmasının göç süreçlerinin tüm karmaşıklığına dair anlayışı azaltacağını vurgulamaktadır. Brettell ve Hollifield'in (2023, s. xvi) editörlüğünü yaptığı *Migration Theory-Talking Across Disciplines*- adlı eserde “Göç disiplinler arası bir yaklaşıma ihtiyaç duyan bir konudur” denildiği gibi günümüzde göç olgusunu incelerken disiplinler arası bir yaklaşımın olması gerektiği güçlü bir şekilde savunulmaktadır. Bu bağlamdan hareketle farklı bilim alanlarına hitap eden göçün net ve tek bir tanımının yapılması pek de mümkün değildir.

İngilizce *migration* (göç) kavramının günümüzde karmaşık hâle gelen nüfus hareketliliğini açıklayamaz bir duruma geldiğini ya da kamusal ve siyasi tartışmalarda, medya söylemlerinin de etkisiyle olumsuz anlamlar yüklendiğini aynı zamanda insan hareketliliğinin dinamik doğasını tam olarak yansıtmaktan uzak olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bu nedenle son dönemlerde göç yerine *insan hareketliliği*, *nüfus hareketliliği*, *hareketlilik*; göçmenler yerine *hareketliler* gibi kavramların kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Sirkeci ve Yaylacı, 2019, s. 16).

İnsanlık tarihinin her döneminde görülen göç olgusu, günümüzde de oldukça yoğun bir şekilde devam etmekte bu nedenle içinde bulunduğumuz çağ, *Göç Çağı* (The Age of Migration) olarak adlandırılmaktadır. *Uluslararası Göç Örgütü* (IOM) 2024 raporuna göre dünyada 281 milyon uluslararası göçmen olduğu, bu göçmenlerin 117 milyonunun yerinden edilerek zorunlu göç yaşadığı belirtilmiştir. Aynı raporda dünya nüfusunun yüzde 3,6'sını mültecilerin⁷ oluşturduğu dile getirilmiştir.

Göç, genel anlamıyla insanların doğup büyüdüğü coğrafi ve sosyokültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi ve sosyokültürel çevreye yaşantılarının bir kısmını ya da bütününi geçirmek amacıyla yapmış/yaptırılmış oldukları yer değiştirme olayı olarak kabul edilmektedir. Hangi sebeple gerçekleştirilmiş olursa olsun ulusal ya da uluslararası boyutta göç eylemini gerçekleştiren bireylerde, göç veren yerlerde ve göç alan bölgelerde toplumsal yapılar önemli boyutlarda etkilenmektedir.

Göç eden bireyler ve ev sahibi toplulukların dil, din, etnik özellikler, ekonomik faaliyetler, geçim kaynakları, ev ve aile yapısı, hukuki yaklaşımı, giyim, beslenme, sözlü anlatı türleri, eğlence unsurları, yaşamla ilgili gerçekleştirdikleri toplumsal ve kültürel ritüelleri birbirlerinden farklılık arz edebilmektedir. Bu nedenle göç olgusuyla birlikte bireylerin kimliklerini yeniden kurgulamaları ve uyum süreçleri oldukça zaman almaktadır.

Uluslararası göç literatüründe temel göç nedenleri; farklı demografik özellikler, gelir farklılıkları ve küresel olarak değişime zorlanan ekonomiler, savaşlar, terör olayları, siyasal, dinsel, sosyokültürel etkenler olarak dile getirilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde ise göçlerin nedenleri arasında az gelişmişlik, etnik farklılıklar, doğrudan veya dolaylı olarak dış ülkelerin müdahaleleri, doğal kaynakların azlığı ve dünya ekonomisinin bu ülkeler üzerindeki olumsuz etkileri yer almaktadır.

Ulus içinde gerçekleşen göçlere neden olan faktörler temel olarak *itici ve çekici* (push-pull factors) olmak üzere sınıflandırılabilir. Her iki faktörün de odağında daha çok ekonomik nedenler yatmaktadır, sosyokültürel ve doğal nedenler de faktörlerin belirginleşmesinde etkilidir. İtici faktörlerin içinde tarımsal teknolojilerin artması, tarıma

⁷ BM raporunda, 2005-2022 yıllarındaki verilere göre Türkiye'nin en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülke olduğu belirtilmiştir.

yönelik yardımlar, köydeki toprakların çeşitli sebeplerle bölünmesi, köydeki sosyal, sağlık, eğitim ve kültürel olanakların yetersizliği sayılabilir. Bu tip faktörler sonucunda doğdukları yerlerde istihdam olanaklarının azalması ile bireyler, dünyanın pek çok yerinde kendi ülke içlerinde kırdan kente doğru göçler gerçekleştirmektedir. Köy (kır) ve kentin yaşam biçimlerinde farklılıklar oldukça fazladır. Kentlerde sosyal faaliyetlerin çeşitliliği, iyi gelir olanakları, eğitim, sağlık, eğlence gibi yaşam koşullarının köye göre çok çeşitlilik içermesi göçe sebep olan çekici faktörlerin başlıcalarıdır.

Göç süreçleri; ülkelerin kendilerine özgü ulusal yaşam koşulları, kültürel yapıları, ekonominin varoluş özellikleri, toplumda egemen olan siyasi görüşler gibi çok sayıda nesnel etkenin yanı sıra, birçoğu öngörülmesi zor ve çelişkili nitelikte olan öznel koşullar tarafından belirlenir. Göç, insan yaşamının sosyal, manevi, ekonomik, psikolojik, tarihsel pek çok farklı etkenini ve yapısını içinde barındırır. Bu da her göç çeşidinin kendine özgü özellikler taşıdığının bir göstergesidir. Göç olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi ve çalışma içerisinde kullanılacak önemli kavramların açıklanması adına göç yazınında kullanılan sınıflandırmalara söz etmek gerekmektedir⁸.

Göçler; oluşum nedenleri, amaçları, göçün mesafesi, yasal statülerine göre; göç eden bireylerin niceliklerine, kalış süreleri gibi özellikleri değerlendirilerek sınıflandırmalara⁹ ayrılmaktadır.

Göç olgusu, ortak nedenler ve sonuçlar dikkate alınarak coğrafi çevrenin yarattığı itici faktörlerin etkisiyle; *ilkel* (primitive), *zoraki* (forced), *yönlendirilen* (impelled), *serbest* (free) ve *kitlesel* (mass) göçler şeklinde gruplandırılabilir (Petersen, 1958, s. 256-260).

⁸ Mübadele sürecinin incelendiği bu çalışma esnasında yapılan sınıflandırmaların varsayıldığı şekilde her zaman geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Göç edenler ve etmeyenler, ülkeden ülkeye değişen uygulamalar, yerli halkların ülke içlerinde bile pek çok açıdan farklılık göstermesi; bireylerin ya da toplulukların göç içerisindeki dinamiklerinin aynı olmayabileceği çoğu zaman kuramlarda göz ardı edildiği görülmüştür. Bu bağlamdan hareketle bu araştırmada hem tarihsel süreç hem de saha çalışması esnasında tespit edilen veriler doğrultusunda belirlenen alan üzerinde değerlendirmeler yapılmış, tek bir kurama bağlı kalınmamıştır.

⁹ IOM' a ait *Göç Terimleri Sözlüğü* 'nde; beyin göçü, bireysel göç, düzenli göç, düzensiz göç, iç göç, ikincil göç, dış-uluslararası göç, kitlesel göç, toplu göç, zorla göç tanımları bulunmaktadır. Sözlükte; zincirleme göç, aile göçü, işgücü göçü, mevsimlik göç gibi sınıflandırmalar göç çeşidi olarak değil örneğin aile birleşimi (family reunion) zorla ya da gönüllü olarak göç edip birbirinden ayrı düşmüş aile üyelerinin başka ülkede bir araya gelme süreci (2013, s. 1) ya da geçici göçmen işçiler (temporary migrant workers) (2013, s. 19) olarak süreci yaşayan kişilere yönelik tanımlanmakta, göç çeşidi olarak verilmemektedir.

Bireysel göç (individual migration); bireyin kendi birikimi ve kararıyla gerçekleştirdiği göç iken *kitlesel göç* (mass/collective migration); ekonomik ve sosyal nedenlerle toplumun tüm katmanlarını kapsayan büyük çaplı ani göçler için kullanılan bir kavramdır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 5, 37). *Zincirleme göç*; bireysel değildir, yaşa ve cinsiyete göre değişkenlik içerir. Bu göç tipinde bireyler göç kararını, aile üyelerinin ya da üyesi oldukları grubun teşvik edip kolaylaştırması ile almaktadır. Erken göç eden bireyler, ailelerindeki diğer bireylere göç öncesi, esnası ve sonrası süreç için destek olurlar ve onların da göç etmesine vesile olurlar (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 63).

Göçler; oluşum nedenleri yani göçü tetikleyen faktörler açısından katılım yöntemine göre *zorunlu/zorla göç* (forced migration) ya da *gönüllü göç* (voluntary migration) olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Zorunlu göç; şiddet içeren olaylar, büyük ekonomik zorluklar gibi doğal ya da insan yapımı olumsuz şartlardan kaynaklı bireylerin baskı ya da tehdit altında hissetmeleri veya olmaları sonucunda gerçekleşen göçlere denir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 151, Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 69). İstenmediği hâlde meydana gelen zorunlu göçte krizlerin yaşanması kaçınılmazdır (Sayıl vd., 2000, s. 30). Bireyler ya da topluluklar, zorunlu göç etmek durumunda kaldıklarında kontrolleri ve istekleri dışında gerçekleşen bu olaydan dolayı sınırlandırılmış bir hayatın içinde yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Bu tip göçler hem göç eden bireylerin hem de göç ettikleri bölgelerin halklarının yaşayabileceği pek çok olumsuz durumu meydana getirmektedir.

Gönüllü göç; insanların kendi iradeleri ile tercih ettikleri göç şeklidir. Herhangi bir baskı olmadan daha iyi yaşam şartlarına sahip olmak, kaliteli eğitim almak, daha ilerlemiş sağlık olanaklarından faydalanmak ve gelirlerini artırmak için kendi istekleri ile gönüllü olarak yaptıkları göçlerdir (Koçak ve Terzi, 2012, s. 171).

Göçün bir sonraki sınıflandırma özelliği amaç (nedensel) özelliğidir. Burada ana amaçlar; daha yüksek ücretli bir iş arayışı (işgücü göçü), eğitim almak için (eğitim göçü), eğlence, restorasyon ve sağlığın iyileştirilmesidir (eğlence göçü). Siyasi, ırksal, dini, askeri, çevresel ve diğer nedenler de önemli bir rol oynamaktadır (Nakhoul, 2014, s. 18).

Göçler süresi açısından *geçici-kısıtlı göç* (temporary migration) ya da *sürekli göç*; son yerleşim yerleri bakımından *transit göç* (transit migration) ya da *yerleşik göç*; yasal kanallar üzerinden gerçekleşip gerçekleşmemesine göre *düzenli göç* (yasal-legal/regular migration) veya hukuki ihlaller yapılarak gerçekleşmişse *düzensiz göç* (düzensiz-illegal/irregular migration) olarak da sınıflandırılmaktadır. Devlet ve kamu kuruluşları yardımıyla gerçekleşen yasal göçler, *organize göç* çeşididir; bireylerin kendileri tarafından gerçekleştirdikleri göçler ise *bağımsız göçler* içinde yer alır.

Göç sınıflandırmaları içerisinde göç eden kişinin niteliği açısından *vasıflı göç* veya *vasıfsız göç*; gidilen yerin mesafesine göre *iç göç* (internal migration) ya da *dış göç*-*uluslararası göç* (international migration) çeşitleri de bulunmaktadır.

Coğrafi veya mekânsal özelliklere bakılarak adlandırılan iç ve dış göçlerde ana kriter, idari veya devlet sınırlarını aşan hareket olgusudur. *İç göç*, bir devlet içindeki idari bölgeler veya yerleşim yerleri arasında gerçekleşir. Bölge içi ve bölgeler arası göç, modern iç göçün ana türleridir. Bir devlet sınırını geçme durumunda *dış (uluslararası)* olarak sınıflandırılan göç meydana gelir. Uluslararası göçmenlerin daha sonra başka bir ülkeye gitmek amacıyla bir devletin topraklarında geçici olarak kalması anlamına gelen *transit göç* de coğrafi ve mekânsal olan iç ve dış göçler sınıflandırmasına dâhil edilebilir (Petersen, 1958, s. 264).

İç göç, bir ülkenin içerisinde gerçekleşen sürekli veya geçici göçlere denilmektedir. İç göçler; kırdan kente, kırdan kıra, kentten kente, kentten kıra doğru gerçekleştirilmektedir. Kırsal bölgelerde yaşanmaya başlanan hızlı nüfus artışı, tarım alanlarının çeşitli nedenlerle parçalanması, yetersiz gelmesi, tarımda makineleşmenin artması, erozyonun veya farklı sebeplerle toprağın verimsiz hâle gelmesi ile geçim şartları verimsizleşen bireyler iç göçe yönelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde en sık görülen iç göç şekli kırdan kente doğru olan göçtür. Ekonomik faaliyetlerin çeşitli olduğu ticaret ve sanayinin geliştiği bölgeler, turizm açısından gelişmiş merkezler, eğitim ve sağlık hizmetlerinin çeşitli olduğu bölgeler göç çeken yerlerin başında gelmektedir. Ülkede gerçekleşen iç göçler, toplam nüfusta artma ya da eksilmeye neden olmamaktadır ancak kent nüfusları artışa geçmekte, düzensiz kentleşme başlamakta hem kent hem kırsal nüfusun dağılım ve cinsiyet dengesi de bölgeden bölgeye değişime uğramaktadır. İç göç; *zorunlu/gönüllü göç*, *sürekli/geçici-mevsimlik göç*, *emek göçü* gibi bölümlere ayrılmaktadır (Koçak ve

Terzi, 2012, s. 169). Zorunlu ya da gönüllü olarak çeşitli sebeplerle göç eden bireylerin bir daha geldikleri yerlere dönmemesiyle oluşan iç göçlere, *sürekli iç göç* denilmektedir. *Geçici iç göçler* ise bazı ailelerin tarımın yoğun olarak yapıldığı yerlere mevsimlik işçi olarak, yaz turizminin olduğu yerlere belirli bir süre çalışmak için veya serin bir ortamda yazı geçirmek için yaylalara çıkmaları, inşaat işçisi olarak büyük şehirlere göç etmeleri anlamına gelmektedir.

İç göçlerde bireyler, dış göçlerde olduğu gibi yasal engellerle karşılaşmazlar. Yönetim ya da yargı sisteminde değişim olmaz, vatandaşlıkları, eğitim ve sağlık gibi haklarında değişim olmaz, bu haklarından aynı şekilde faydalanmaya devam ederler. Haklarının aynı şekilde kalması ve özellikle dilde değişim yaşanmamış olması, iç göçlerde uyum sürecinin dış-uluslararası göçe göre daha kolay olmasını sağlamaktadır.

Dış göç; bir ülkeden ülke dışına gerçekleşen uluslararası göç anlamına gelmektedir. Ekonomik nedenler, doğal afetler, savaşlar, etnik sebepler, insan hakları ihlalleri, sınırların değişmesi, nüfusun kontrolsüz artışı, uluslararası anlaşmalarla sağlanan nüfus değişimi (mübadele) gibi nedenlerden kaynaklı pek çok insan ülkelerini terk etmek durumunda kalmakta bu durum da dış göçlerin oluşumuna neden olmaktadır. Ulaşım, iletişim gibi unsurlar, bu unsurların teknolojik olarak ilerlemesi ve küreselleşme de dış göçü artıran faktörlerdendir. Küreselleşme; sınırlar arası dolaşımı, farklı konumlardan kontrol edilen ulusaşırı ağların yaygınlaşmasını, ticaret, kültürel ürünler, yatırım, fikirler ve insanlar gibi pek çok unsuru etkilemektedir (Castles ve Miller 2008, s. 3). Küreselleşme sürecinde büyük bir öneme sahip olan dış göç olgusu, ülkelerin politik düzenini ve uluslararası politik düzeni dönüştürmektedir. IOM 2024 raporunda çatışma, şiddet ve doğal afetler nedeniyle de çok fazla insanın göç ettiği dile getirilmiştir. Uluslararası göç genişledikçe, dünyanın demografik yapısının değişmesinin yanı sıra sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler de giderek artmaktadır.

Dış göç gerçekleştirmiş ve gittiği ülkede yasal olarak ikamet eden bir göçmen, en azından belirli bir süre için ülkeye girme, kalma veya ikamet etme, çalışmak için izne sahip olmalıdır. Gerekliliklerden herhangi biri ihlal edilirse, göçmen yasadışı kabul edilir. Başka bir deyişle, yasadışı göç sırasında yabancı vatandaşlar, yabancıların giriş, ikamet ve transit geçiş düzenini düzenleyen bu devletin mevcut mevzuatını ihlal ederek ülkeye

girmekte, kalmakta, ülkeyi terk etmekte, kaldıkları süre boyunca yasal statülerini keyfi olarak değiştirmektedir (Sinha, 2005, s. 408).

Dış göçler; *geçici ya da sürekli, gönüllü veya zorunlu* olarak sınıflandırılmaktadır. Bireyler; ekonominin az geliştiği geri kalmış ülkelere savaşı, terör, dini etmenler, doğal felaketler ve siyasi sebeplerden zorunlu göçe; yaşam standartlarını yükseltmek, iyi eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanmak gibi amaçlarla sanayileşmiş-gelişmiş ülkelere gönüllü göçe yönelmektedir. Dış göçün oluşumu *işçi-işgücü göçü, beyin göçü ve mübadele* olarak üç şekilde meydana gelmektedir (Şahin, 2010, s. 57). *İşçi göçü-işgücü göçü* (labour migration); gelir seviyelerini arttırmak kaygısıyla istihdamın çok olduğu ülke içine ve dışına yapılan ekonomik, sosyolojik ve kültürel etkileri olan göç türüdür (Koçak ve Terzi, 2012, s. 174).

Dış göçler, içinde yer alan bir diğer göç çeşidi de *beyin göçleri* (brain gain) dir. Beyin göçleri; bir ülke içinde iyi eğitilmiş, nitelikli bireylerin kendi ülkelerinde çatışma ya da fırsat azlığı gibi nedenler yüzünden menşee ülkesine oranla daha iyi çalışma olanakları bulunan farklı ülkelere gitmesiyle oluşur (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 55; Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 5)¹⁰. Az gelişmiş ülkeler, dış beyin göçü ile maddi manevi pek çok emek harcayarak yetiştirdiği kaliteli elemanlarını kaybetmekte ve bu durum da kalkınmalarının yavaşlamasına neden olmaktadır. Ancak günümüzde tek yönlü beyin göçü durumunun değişmeye başladığı görülmektedir.

Beyin göçü, günümüzde bazı örneklerde *beyin dolaşımına* dönüşmüştür. Örneğin nitelikli profesyoneller ve girişimciler; Tayvan ve Hindistan gibi gelişmekte olan ekonomilerde uluslararası iş yapmak ya da yaşam kurmak için ülkelere dönmüşlerdir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 58). Dünyada beyin göçü veren ülkeler arasında Hindistan, Pakistan, Çin, Filipinler, Cezayir, Fas, Tunus, Nijerya, İran ve Orta Asya devletleri ilk sıralarda yer almaktadır. Beyin göçü alan ülkelerin başlıcaları ise ABD, Kanada, İsviçre, İsveç, Norveç, Almanya, Fransa, Avustralya, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi ülkelerdir. Türkiye’de beyin göçü özellikle 1960’lı yıllardan itibaren artmaya başlamıştır.

¹⁰ Beyin göçü, sadece dış beyin göçü şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Bir ülkenin kendi topraklarında da iç beyin göçü gerçekleşebilmektedir.

Zorunlu/zorla göç, dış göçler içinde yer alan farklı biçimlerde ortaya çıkan karmaşık bir olgudur. Bu nedenle zorunlu göçle alakalı olarak yerinden edilme, mübadele, mülteci, sığınmacı gibi pek çok kavram ortaya çıkmıştır. Zorunlu göçlerde önemli olan neyin zorlama olarak nitelenebileceğidir. Zorunlu olarak gerçekleştirilen dış göçlerin bir türü de *mübadele*dir. *Mübadele*, genel olarak iki ülke arasında yapılan bir antlaşmaya göre ülke nüfuslarının karşılıklı yer değiştirmesiyle oluşan bir göç çeşididir. Mübadele kavramı uluslararası literatürde kullanılmamaktadır. Kavramın karşılığı olarak *nüfus değişimi* (population exchange) terimi kullanılmaktadır¹¹.

Tarih boyunca yaşanan göçler, dünya nüfusunun dağılımını, sosyoekonomik yapıyı ve kültürünü etkileyerek yeni şekillenmelere yol açmaktadır (Tunç, 2015, s. 30-31). Günümüzde dünyanın her yerinde göç hareketleri oldukça önemli bir hâle gelmiştir. Anadolu toprakları da tarihi boyunca sebebi farklı olan pek çok göç olayına şahitlik etmiştir.

Türkiye’de 1950’lerden sonra kırdan kentsel bölgelere iç göç artmaya başlamıştır. Batı Almanya ve Türkiye hükûmetleri arasında imzalanan anlaşma sonucunda 1961 yılından itibaren Alman ekonomisin vasıfsız işçi ihtiyacını karşılamak adına Türkiye’den pek çok insan Almanya’ya göç etmeye başlamıştır. Türkiye zamanla diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmalar imzalamıştır. Türkiye’den işçi göçü, Avrupa’dan sonra 1970’lerde Ortadoğu’ya ve Avustralya’ya; 1980’ler ve 1990’larda Rusya’ya yönelim göstermiştir. Bu şekilde dış göç gerçekleştirmiş Türk göçmenler; günümüzde kalıcı, sosyal-kültürel hayatın ve siyasetin aktif aktörleri olarak içinde bulundukları topluluğun üyelerine dönüşmüştür. 1990’ların ikinci yarısından bu yana göçmenler; ulusötesi hareket etmeye başlamış, mevsimsel gidiş gelişler gerçekleştirmeye hatta Türkiye’ye yatırım yapıp geri dönüşler yaşamaya başlamışlardır.

Türkiye günümüzde sadece göç veren bir ülke konumunda değildir. Türkiye’ye 1980'lere kadar çoğunlukla Türk ve Müslüman göçmenler tarafından göçler gerçekleştirilirken küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte Türkiye’de ekonominin serbestleşmeye başlaması, ülkeye sermaye, mal akışının uluslararası bankalar, şirketlerin gelmesi ve

¹¹ Bu kavramlar, tezin “Göç ile İlgili Kavramlar” başlığında detaylı olarak açıklanmıştır.

ülkede turizmle sağlık sektörlerinin gelişiminin hız kazanmasına bağlı olarak Türkiye'ye yapılan sürekli ve geçici göçlerde artış görülmeye başlanmıştır.

İçinde bulunduğumuz çağda Türkiye'ye çoğunlukla savaş veya siyasi baskılardan kaçarak gelen insan sayısı da oldukça artmıştır. Bu göçler, *sığınma göçleri* olarak adlandırılan zorunlu göçlerin bir çeşididir.

Günümüzde göç olgusu, kontrol edilemeyen boyutu ve sosyoekonomik süreçleri etkileyen belirsizliği nedeniyle dünyanın çoğu devleti için çok acil müdahale edilmesi gereken bir sorun hâline dönüşmüştür.

Küreselleşme ve uluslararası göçlerin etkisiyle oluşan uluslararası-ulusötesi topluluklar, ülkeler arası karşılıklı bağımlılık geliştirmekte ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamları hızla dönüştürmekte, devlet ve toplumların kaderini şekillendirmektedir. Göç çalışmalarında ulusötesi dönüşümler dikkate alınana kadar göçmenlerin geldikleri ulus ülkelerine geri dönmek üzere göç ettikleri varsayılıyordu. Bu bağlamda göç politikaları alanında şimdiye kadar üç temel yaklaşım etkili olmuştur:

Asimilasyoncu yaklaşım, göçmenlerin gittikleri ülkelerin ulusal kimliğin, benimsemelerini ifade etmektedir.

Seçmeci dışlayıcılık yaklaşımı, misafir işçi örneğinde olduğu gibi göç hareketlerinin geçici olduğunun varsayılması ve göçmenlerin bazı sosyal haklardan yararlandırılmalarını ifade etmektedir.

Çokkültürlülük yaklaşımı, göçmenlerin tam olarak göç ettikleri ülkelerde asimile olmadıkları ve kültürel dokularını taşımaya devam ettikleri hatta zamanla kendi ülkeleriyle de bağ kurmaya başladıkları anlaşıncaya atılmış ve kültürel farklılığa karşı hoşgörülü olmak gerektiğini savunmaktadır.

Bu üç yaklaşımın ortak amacı, göçlerin ardından ulus devletin bütünlüğüne ve egemenliğine zarar gelmesini önlemek amacıyla göç edenlerin geldikleri topluma uyum ve katılımları sağlanarak göçün en sağlıklı şekilde yönetilmesini sağlamaktır.

Göç olgusunu analiz edip yorumlayabilmek için göç nedenleri, göç çeşitleri, göçmenler gibi göç sürecini açıklamaya yönelik kuramlar önemli bir yere sahiptir.

2.2. GÖÇ KURAMLARI

Göç olgusunu şekillendiren temel öğeler; dönemin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel unsurlarıdır. Göç olgusu incelenirken göçleri sınıflandırma, göçlerin devamlılığı ve göç eden bireylerin davranışlarıyla ilgili birçok faktör ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel açıdan değerlendirilmelidir. Bu nedenle göçü açıklamak ve analiz etmek amacıyla pek çok kuram geliştirilmiştir.

Göçü açıklamaya yönelik yazın süreci, 1876-1889 yılları arasında İngiliz bilim adamı Ernst Georg Ravenstein'in iç göçe odaklı yayınladığı makaleleriyle başlamaktadır. Göçe yönelik analiz çalışmaları, 1950'lerden sonra ekonomik kalkınma ve bireysel faktörler odaklı ilerlemiştir ancak geliştirilen kuramlar genellikle göç olgusunun belirli bir yönünü açıklamaya yönelik olmuştur. Oysaki her göç nedeni, gerçekleşme süreci ve sonrası açısından kendine özgü bütünleyici ve girift özellikler barındırmaktadır. Kısacası göç olgusu, üretilen kuramlardan bir tanesi ile açıklanamayacak kadar çok yönlüdür. Ancak üretilen her kuram, göç olgusunu açıklayabilmek için bazen birbirlerini destekleyici bazen de birbirlerinden çok farklı bakış açılarıyla analitik çerçeveler oluşturmaktadır. Bu bağlamdan hareketle çalışmanın bu bölümünde mübadele sürecini yorumlamak adına göçü açıklamaya yönelik temel bazı göç kuramları açıklanmaktadır.

Göç ile ilgili Ernest Georg Ravenstein'in 1876'dan başlayarak 1889'a¹² kadar yayınladığı makalelerde Birleşik Krallık'ın o döneme ait nüfus sayımı istatistiklerinden yararlanarak kırsal ve kent arasındaki göçleri incelediği çalışması, ilk teori kabul edilmektedir. Ravenstein'in kuramının temeli göçe neden olan *itici ve çekici* sebeplere dayanmaktadır. İç göçü değerlendirdiği *İtme-Çekme Modeli* diye adlandırılan bu kuramda ekonomik ve bireysel faktörler analiz edilmektedir. Göç dinamikleri şu şekilde özetlenebilecek yedi temel maddeye dayandırılmaktadır: Göçmenlerin çoğu kısa mesafedeki daha iyi şartları olan merkezlere doğru hareket etmektedir. Çekim merkezlerine doğru ilerleyen göçmenlerin yerini farklı göçmenler doldurabilir. Bu nedenle göç, ülkenin her yerinde

¹² bk. "The Birthplace of the People and the Laws of Migration." The Geographical Magazine, Vol. 3 (1876), pp. 173-177, 201-206, 229-233.

"The Laws of Migration." Journal of the Statistical Society of London, Vol. 48, No. 2. (June, 1885), pp. 167-235.

"The Laws of Migration." Journal of the Royal Statistical Society, Vol. 52, No. 2. (June, 1889), pp. 241-305.

etkili olmakta kısacası bir göç akımı karşıt akımı doğurmaktadır. Uzun mesafeli göçler, büyük ticaret veya sanayi merkezlerine doğru olmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin göç etme eğilimi daha fazladır. Kadınlar, erkeklere oranla daha çok göç etmektedir.

Ravenstein'in sadece iç göçleri dikkate aldığını, dolayısıyla türettiği yasaların öncelikle iç göçlere yönelik olduğunu belirtmek gerekir. Bu yasalar, günümüz göç çeşitlerini açıklamakta yeterli olmamakla birlikte göç teorilerine yol gösterici olmuştur.

Göçmenlerin ne kadar uzağa seyahat edebildiği sorusu, Ravenstein'in göçte mesafeyi bir faktör olarak ortaya koyduğu *göç yasalarından* bu yana tüm klasik göç teorilerinin odak noktası olmuştur. Amerikalı dilbilimci ve filolog George Kingsley Zipf, Ravenstein yasalarına dayanarak 1946 yılında Amerikan Sosyoloji Dergisi'nde "Kişilerin Şehirlerarası Hareketi Üzerine (P1 P2/D) Hipotezi" başlıklı bir makale yayınlamış ve bu makalede şehirler arası göç üzerinde mesafenin etkisini incelemiştir. Bilim adamı bu tür göçleri en az çaba, en az direnç ilkesiyle açıklamaya çalışmıştır. Bu prensip, insanların bir sonuca ulaştıklarında her zaman kendilerinden en az çabayı gerektirecek eylemleri seçmeleridir. Zipf'in teorisine göre, bir şehirden diğerine olan göç akışının büyüklüğü şehirler arasındaki mesafeye bağlıdır; çünkü harcanan para, gösterilen çaba ve yaşanan zorluklar mesafeyle birlikte artmaktadır (Zipf, 1946, s. 677-686). 1949 yılında "İnsan Davranışı ve En Az Çaba İlkesi" adlı çalışmasında da bu teoriye dayanarak göçün yerçekimsel modelini önermiştir. Bu model yaygın olarak kabul görmüş olup göçlerin analizinde birçok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır. Bir kütle çekim modelinde iki nesne arasındaki göç akışının yoğunluğu, aralarındaki mesafeye ve genellikle nüfus büyüklüğüne bağlıdır.

William Petersen (1958) *A General Typology of Migration* adlı eserinde Ravenstein'in itme ve çekme faktörlerine ekleme yaparak göç sebepleriyle ilgili farklı bir kuram ortaya koymuştur. Kuramında itme ve çekme faktörlerinin bireye ve içinde bulunulan dönemin şartlarına bağlı olarak değişebileceğini belirtmiştir. Göçü sınıflandırırken *ilkel (primitive)*, *zoraki (forced)*, *yönlendirilen (impelled)*, *serbest (free)* ve *kitlesel (mass)* göçler olmak üzere beşe ayırmıştır. Birden fazla faktörü göçü analiz ederken değerlendirmeye kattığı için bu model, günümüz göçlerini açıklamada kullanılan kuramlardan biridir.

Nüfus göçü teorisinin incelenmesine önemli katkılarda bulunan bir kişi de Amerikalı sosyolog Everett S. Lee'dir. 1966'da "A Theory of Migration" (Göç Teorisi) adlı makalesinde, itme ve çekme faktörlerine odaklanarak Ravenstein'ın teorisini yeniden formüle etmiştir. Lee, varış ve ayrılış yerinin göçmenlik kararlarında etkili olduğunu belirtmiştir. Lee'ye göre menşe yeri ve varış yeri ile ilişkili faktörlerin yanı sıra, mesafe, ulaşım, maliyet gibi araya giren engeller ve kişisel faktörler olumlu ve olumsuz olarak göç etme süresini etkileyebilir. Çekici ve itici faktörlerin sadece ekonomik temelli olmadığı, sosyal, siyasi ve dini koşulların, kişisel ve çevresel faktörlerin de göç üzerinde etkili olduğunu dile getirmektedir (Lee, 1966, s. 47-57).

Göç olgusu; 1960'lara kadar yukarıda söz edilen klasik teorilerle açıklanırken 1960'lardan sonra ise hem ülke içi hem de uluslararası göç sayıları artmaya başladığı için göçü analize yönelik kuramların sayısı da artmaya başlamıştır. Küreselleşme, ekonomi, iletişim ve ulaşım kaynaklarının değişimi ve gelişmesi ile özellikle uluslararası göç süreçlerinin analizinde karma ve yapısalcı yaklaşımlara doğru bir geçiş olmuştur. Kültürel faktörler, aile yapıları, etnik durumlar, dini faktörler gibi ilişki ağlarının da göç analizlerinde değerlendirilmesi gerektiği öne çıkmaya başlamıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında göç araştırmalarında ekonomi bilimi ön plana çıkmaya başlamış, özellikle gelişmekte olan ülkelere odaklanılmıştır. Lee (1966) 'nin uyguladığı göç teorileri, bir bakıma itme ve çekme faktörlerine dayanarak Ravenstein'a uzanmaktadır. Bu bakımdan evrensel insanın maksimum fayda ve minimum maliyetle hareket ettiğini savunan *neo-klasik iktisat (ekonomi makro) kuramı* giderek yaygınlık kazanmıştır. Göç ile ilgili ilk sistematik teoridir. Bu kuramda uluslararası göç ve iç göçün nedeni olarak ekonomik gelişmeler ve ücret farklılıkları görülmektedir. Buna göre göç akımlarının işgücü piyasasındaki arz ve talebe göre düzenlenmesi gerekmektedir. Yüksek işgücü talebi ve sınırlı işgücü arzına sahip ülke ve bölgeler, işgücü fazlası olan ülke ve bölgelerden insanları çekecek yüksek ücretler sunmalıdır. Bu durum sermaye ve emeğin coğrafi olarak eşit dağılmadığını yansıtmaktadır. Bu tarz göç hareketlerinin kontrolü, yönetimlerin emek piyasalarına müdahale edip düzenlemesinden geçmektedir (Massey vd. 1993, s. 434). *Neo-klasik Ekonomi Mikro Kuramı* ise bireylerin almış olduğu kararlara odaklanmaktadır. Bireyler, rasyonel düşünerek maliyet-fayda analizi yapar, yüksek bir kazanç elde edecekleri sonucuna vardıklarında göç etme kararı alır. Gelirlerini artırmayı

hedefleyen bireyler, kendi ülkeleri ile hedef ülke arasında kazanç ve istihdam oranları arasında farklılık yok ise göç etmeyeceklerdir ve sonuç olarak uluslararası göç yaşanmayacaktır (Massey vd., 1993, 434-436).

Göç kararlarında ekonomik faktörlerin çoğu zaman belirleyici olmakla birlikte tek başına etkili olmadığı da açıktır. Neoklasik göç ekonomik teorisine yönelik eleştiriler, bireysel göç tarihlerini inceleyen bilim insanlarından gelmektedir. Teoriye göre, en zengin ülkelere göç etmesi gerekenler en fakir insanlardır ancak araştırmaların da gösterdiği gibi gerçekte göç edenler çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerdeki orta sınıf insanlardır (Deleva, 2010).

Göç çalışmalarına katkı sağlayan bir diğer ünlü bilim insanı ise ABD'nin kültürel bölgelendirmesini yapan Amerikalı kültür coğrafyacısı Wilbur Zelinsky' dir. Göçmen (mobil) geçiş kavramı (demografik geçişe benzetilerek) 1971'de Amerikan Coğrafya Derneği'nin Coğrafya İncelemesi'nde yayımlanmıştır (Zelinsky, 1971). Yazar, zaman ve mekânda kişisel hareketliliğin büyümesinde açık yapısal kalıpların olduğunu ve bu kalıpların modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmaktadır. Göç geçişinin kendi içinde beş aşamadan oluştuğunu dile getirmektedir. Birinci aşama olan ilkel geleneksel toplumlarda görülür. Bu aşama; yaşam alanını değiştirme amacıyla yapılan miktarı az olan göçleri içerir ve arazi kullanımı, toplumsal yaşam, ticaret, askeri işler veya dinsel törenlerle ilgili sınırlı hareketleri ifade eder. İkinci aşama kırsal kesimlerden kentlere doğru kitlesel bir hareketlenmenin başladığı safhadır ve erken mobil toplumlarda görülür. Göçmenlerin ulaşılabilir ve cazip ülkelere doğru bu kitlesel göçü küçük ama karakteristik bir görünüm arz eder. Çeşitli tipteki nüfus dolaşımında önemli artışı da temsil eder. Üçüncü aşama geç mobil toplumlarda görülen zayıflamış ama hâlâ baskın olan kırsaldan kente göçlerdir. Nüfus dolaşımının daha da büyümesiyle dolaşım yapısının karmaşıklaşması geç geçiş toplumunu temsil eder. Kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru yavaşlayan bir hareketlenme vardır. Kentten kente olan göç, kırdan kente yapılan göçleri geçmeye başlamıştır. Dördüncü aşamada gelişmiş toplumlar yer alır. Güçlü göç akımları şehirden şehre ve yerleşim birimleri içinde gerçekleşmektedir. Yerleşim amaçlı göçler daha yüksek düzeydedir. Kentler arasında az gelişmiş bölgelerden gelen düşük ve orta nitelikli işgücü göçü belirgindir. Nitelikli işçi ve meslek mensuplarının önemli uluslararası göçleri veya dolaşımları mümkündür ancak akışın

yönü ve hacmi belirli koşullara bağlıdır. Son aşama olan aşırı gelişmiş toplumlarda gelişmiş iletişim ve ulaşım sistemlerinin ortaya çıkması nedeniyle yerleşim amaçlı göçte bir düşüş yaşanmaktadır. Yerleşim amaçlı göçler ise genellikle kent içinde veya kentler arasında gerçekleşmektedir. Göçlerin hemen hemen hepsi şehirler arasında veya yerleşim birimleri içerisinde gerçekleşmektedir. Daha az gelişmiş bölgelerden nispeten vasıfsız iş gücünün daha fazla göç etmesi mümkündür. Dolaşımın artması, yeni formların ortaya çıkmasının bir sonucu olabilir. İç ve dış göç sıkı kontrollerle sınırlandırılabilir (Zelinsky, 1971).

Neo-klasik gelenekten yola çıkarak 1980'lerden sonra *yeni ekonomi kuramı* etkili olmaya başlamıştır. Bu modelde göç etme kararı bireyler tarafından değil, hane halkının tüm fertleri veya topluluğun tüm üyeleri tarafından ekonomik koşulları iyi hâle getirmek adına kolektif bir şekilde alınmaktadır. Hükûmetlerin ekonomi politikaları, ihtiyaç karşılayamayan sınıflar ortaya çıkarmıyorsa göç etme ihtiyacı da ortaya çıkmaz (Abadan, 2006, s. 26-27).

Göçü, nüfus hareketliğinin değişen kalıplarına bağlayan kurama *mekânsal-zamansal yaklaşım kuramı* denilmektedir. Bu kuramın eksik olarak görülen yönü toplumların tüm süreçleri benzer şekilde geçirdiğini varsaymasıdır. *İkiye bölünmüş emek piyasası-ikili işgücü piyasası kuramına* göre göçler, göç gönderen ülkelerdeki işsizlik veya düşük ücret gibi itici faktörlerden değil modern sanayi toplumların ücretli işgücü talebi gibi çekici faktörlerden kaynaklanmaktadır. *Dünya sistemi (merkez-çevre) kuramı* ise ekonomi alanında ulusal sınırları aşmanın göçe sebep olduğunu dile getirmektedir. Wallerstein'ın 1974 tarihli *The Modern World System* adlı eserine dayanan kuram, uluslararası göçün kökenini 16. yüzyıldan başlayarak giderek gelişen dünya pazarının yapısına dayandırmaktadır (Massey vd., 1993, s. 444). Dünya, merkez ve çevre diye ikiye bölünmüştür ve bu parçalar birbirine ekonomik temelde bağımlıdır. Bu model, bireylerden daha geniş sistemlere odaklanmaktadır. Merkezde yer alan sermayesi güçlü ülkelere ucuz işgücü yönünde çevre ülkelerden göç gerçekleşmektedir (Sirkeci ve Yaylacı, 2019, s. 25).

Göç, çatışma ve güvenlik kuramı, topluluğun göç kararlarında bulundukları yerlerdeki çatışmaların ve güvende hissedip hissetmediklerinin kısaca çevresel koşulların etkili olduğuna odaklanmaktadır. *İlişkiler ağı (network) kuramına* göre uluslararası göçü

özendiren unsurların başında aile ve çevre ilişkileri gelmektedir. Bu kuram hem göçe hem de göçmene bakış açısıyla diğer modellerden farklılık göstermektedir. Göçü değerlendirirken yaşanmış farklı göçlerle ilişkilendirmek gerekliliğini dile getirir. Göç alan ve veren ülke arasındaki sosyal ağların dikkate alınmasının önemi üzerinde durmaktadır. Göçmenlerin geldikleri ülkeden daha önce gelip yerleştikleri ülkelerde yaşayan eski göçmenler, kendileri gibi yeni gelen göçmenler, göçmen olmayan kişiler ve geldikleri ülkeye dönüş yapmak isteyen kişiler arasındaki ortak bağlar önemsenmektedir. *Kurumsal kuram*, uluslararası göç gerçekleştiren insanların gittikleri hedef ülkelere girişlerini sağlayan vize, çalışma izni gibi hukuksal sorunlarını çözümleyecek kurumsal müdahalelere ihtiyaç duymaları üzerine odaklanmaktadır. Bu kurumlar, gönüllü kurumlar olabildiği gibi özellikle sığınmacılardan para talep eden yasal olmayan özel girişimciler de olabilmektedir. *Kümülatif-birikimsel nedensellik kuramı*, göçü birikimsel olarak etkileyen göç ilişkiler ağının yaygınlaşmasına, gelir paylaşımlarına, tarımın örgütleniş biçimine, kültür ile insan sermayesinin dağılımlarına, üretim yapısı gibi sosyoekonomik etkenlere odaklanmaktadır (Sirkeci ve Yaylacı, 2019, s. 28-30). *Göç sistemleri kuramı*, göç veren ve alan ülkeler arasındaki toplumsal, kültürel (mikro) özellikle siyasal ve ekonomik (makro) koşulların göç ile dönüşüme uğradığını dile getirmektedir. Göç, merkez-çevre sistemindeki dengesizlikler ve toplumlararası ağlarla ilişkilendirilmektedir. Bu kuram göçü pek çok boyutuyla değerlendirmeye odaklanmakta göçler için tarihsel bir perspektif ortaya koymaktadır (Çağlayan, 2006, s. 83-84).

Son yıllarda ivme kazanan küreselleşme süreçleri, nüfus göçünü ve buna bağlı olarak göç araştırmalarını güçlü bir şekilde etkilemektedir. Küreselcilere göre, uluslararasılaşmanın bir özelliği olarak sermayenin yoğun hareketi, kaçınılmaz olarak insanların hareketini de beraberinde getirir ve göç, küreselleşmenin bir işaretidir. Bu tür göç akımları, mal ve sermayenin hareketiyle birlikte sınırların belirsizleşmesine, devlet egemenliğinin zayıflamasına neden olmaktadır. Küreselciler genel olarak göç akımlarında çevre-merkez yönelimine dikkat çekmektedirler. Gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin büyümesi ve gelişmekte olan ülkelerdeki sorunlar, modern göçmenler için çekici ve itici unsurları oluşturmaktadır.

Küreselleşme, kent çalışmaları ve uluslararası göç konularında tanınmış bir araştırmacı, Amerikalı sosyolog Saskia Sassen *küresel şehir* teriminin ve çeşitli kitapların yazarıdır.

Sassen, küreselleşme süreçlerini dikkate alarak nüfus göçünün nedenlerinin araştırılmasına yönelmiştir. Sassen, *Emek ve Sermayenin Hareketliliği* adlı çalışmada, gelişmekte olan ülkelere yapılan yabancı yatırımların, yaygın inanın aksine, yalnızca göçü artırdığını savunmaktadır (Sassen, 1988). Yazar, göçün çok yönlü bir olgu olması nedeniyle siyasal eğilimlere bağlı olmaması gerektiği görüşündedir.

1990'lı yıllarda Amerikalı Sosyolog Douglas S. Massey, diğer bilim insanlarıyla iş birliği yaparak daha öncekilerin deneyimlerini birleştirecek bir uluslararası göç teorisi yaratmaya çalışmıştır. Bu bilim insanları, kendi teorilerinden önce yukarıda açıklanan göç teorilerini göçün geçiciliğini (initiation) ve göçün kalıcılığını, sürekliliğini (perpetuation) dikkate alarak geliştirilen teoriler olarak iki gruba ayırmışlardır. Lee'nin itme-çekme faktörleri, neo klasik makro, neo klasik mikro gibi teorilerin göçün geçiciliğini; dünya sistemleri, ağ teorisi gibi kuramların ise göçün sürekliliğini dikkate aldığını belirtmişlerdir. Massey'e göre göç, siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamda geniş kapsamlı entegrasyon süreçlerinin, ekonomik büyümenin bir sonucudur. Teorisine göre uluslararası akımlarda itici faktörler çekici faktörlerden daha baskındır. Bilim insanı, ayrıca gelir farkının göçü belirleyen asıl etken olmadığını savunur. Diğer küreselciler gibi Massey de göçmenlerin oluşturduğu, ana vatanla, diasporayla ve para transferleriyle bağlantıları sağlayan altyapıya (ağ) dikkat çekmektedir (Massey, 2002).

1990'lı yıllarda sosyolojide kullanılmakta olan *ağ* kavramı göç olgusunu açıklarken de kullanılmaya başlanmıştır. Massey; göç ağının içeriğinde göçmenlerin aileleri, arkadaşları ve ülkelerinde kalan yakınları ile karşılıklı ilişkilerinin olduğunu belirtmektedir. Bu ağlar sayesinde göç sürecinin maliyeti ve riskleri azalarak göç kanalları oluşmaya başlamaktadır. Göç kanalları da göçmenler için daha fazla hedef ülke ve faaliyet alanı sunmaktadır. Bu ağlar, enformel ise göçmenlerin seyahat ve konaklamalarını da karşılayabilmektedir (Güllüpınar, 2012, s. 72).

Yukarıda kısaca söz dilen kuramların dışında da kuramlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de *ulusaşırı-ulusötesi* kuramıdır. Bu kurama *transnasyonalizm* de denilmektedir. Ulus-devletler arasında göç ile gelişen süreçleri analiz etmeye yönelik olan bu kuramda, günümüzde ulusötesi bağların önemli olduğu dile getirilmektedir.

Günümüze kadar göç olgusunun Batılı bilim insanlarının araştırmalarının odak noktası olduğu görülmektedir. Bu durum da göç ile ilgili pek çok teorinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teorilerde belli bir süreklilik göze çarpmaktadır; yazarların çoğu araştırmalarında önceki bilim insanlarının deneyimlerinden yararlanmaktadır.

Yakın tarihlerde göç hakkında yapılan çalışmalarda iki eğilim dikkat çekici niteliktedir. Birinci eğilime göre göç, sosyal değişimin ve toplumsal dönüşümün daha geniş olgularında yeniden tanımlanmaktadır; tek bir yöne bağlı olarak incelenmez ve kuramlaştırılmaz. İkinci eğilim ise 1990'lardan bu yana nitel sosyoloji, antropoloji, insan coğrafyası ve kültürel çalışmalardan kaynaklanan yeni perspektiflerle göç kuramlarının şekillenmeye başladığı yaklaşımlardır. Bu anlayış ve yaklaşımların çoğu, sosyal bilimlerde yaygın olan *kültürel dönüşü* yansıtır. Bu durum, göç konusunda insan coğrafyası araştırmalarının nicelikle ilgilenen nüfus coğrafyasından niteliksel bakış açısı taşıyan kültürel coğrafyacılar geçiş yapması açısından önem arz etmektedir (Sirkeci ve Yaylacı, 2019, s. 33).

Göç olgusunun incelenmesine yönelik ilginin devam etmesi, göçün toplum yaşamındaki rolünün giderek güçlendiğine işaret etmektedir. Analiz edilen tüm göç teorilerinin temelinde bireylerin ekonomik, siyasi ya da sosyokültürel anlamda daha iyi bir yaşam isteği yattığı anlaşılmaktadır.

2.3. GÖÇ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Çalışmanın bu kısmına kadar göç kavramı, nedenleri, türleri ve kuramları kısaca açıklanmıştır. Göç sürecini daha iyi analiz edebilmek için göç ile ilgili ifade edilen birtakım kavramların da açıklanması gerekmektedir. Göç olgusu oldukça dinamik, zamanla çeşitlerinde ve kuramlarında yenilikler olmakta, terminolojisine kavramlar eklemekte hatta bazen tanımları net olmayan terimler barındırmaya başlamaktadır. Göç literatüründe özellikle mübadele süreciyle ilgili kullanılan kavramların zamanla anlamlarında daralma ya da genişleme olduğu görülmektedir.

Türk ve Yunan hükûmetleri arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'ne giden süreç ve mübadelenin gerçekleşmesinin sonrasında iki ülkedeki yerli halkların ve zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin bu süreci nasıl anlamlandırdıkları ve sürece yönelik kullandıkları terminoloji oldukça önemlidir. Her iki

ülkede de cumhuriyet rejiminin kabulünün hemen öncesi ve sonrasında gerçekleşen bu göçler, günümüz Türkiye'sinin ve Yunanistan'ın demografik yapısının yanı sıra ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapıyı şekillendirir mahiyette etkili olmuştur.

Mübadelenin teorik çerçevesi içindeki terminoloji; demografi, sosyoloji, psikoloji, tarih, uluslararası ilişkiler, halk bilimi gibi pek çok disiplinde kullanılmaktadır. Yerinden olma/etme hareketiyle sınanmış mübadillerin ve ev sahibi halkın bu süreci aktarırken terminolojinin iki ülkede nasıl kullanıldığının analiz edilmesi; sürecin anlamlandırılması ve günümüze etkisini aydınlatması açısından oldukça önemlidir.

Mübadelenin öncesi ve sonrasını kavramak; aslında sadece Yunanistan ve Türkiye'ye olan etkilerini değil, sürecin ve ortaya çıkardığı kavramların tüm dünyaya etkilerini anlamak açısından dikkate değerdir¹³. Süreci değerlendirmek ve sonuçları anlamlandırmak için kavramsal yapının biliniyor olması gereklidir. Nüfus mübadelesi, nüfus transferi-değişimi uluslararası literatürde *population exchange* olarak da adlandırılmaktadır.

Araştırmanın saha bölümünde iki ülkede de görüşülen kaynak kişilerin mübadele terminolojisine yönelik terimlere farklı anlamlar yüklediği bunun yanı sıra mübadele ile ilgili çalışmaların pek çoğunda da hâlâ kavram karışıklığı yaşandığı tespit edilmiş ve bu kavramlara özel bir başlık açılma gereği duyulmuştur.

Çalışmanın ana konusu ile ilgili olan yerinden edilme, göçmen, muhacir, mülteci, sığınmacı, mübadele, mübadil, adaptasyon, entegrasyon gibi mübadele terminolojisine ait kavramlar bu bölümün altında ele alınmıştır. Öncelikle kavramların göç terminolojisindeki karşılıkları açıklanmış, ardından belirlenen sahadaki kaynak kişilerin bu kavramlara yüklediği anlamlar değerlendirilmiştir.

2.3.1. Yerinden Edilme, Göçmen, Muhacir, Mülteci, Sığınmacı Kavramları

Mübadele, zorunlu dış göçlerin içinde yer almaktadır ve tarihte çok sık görülen bir göç çeşidi değildir. Bireylerin doğup büyüdükları ülke içerisinde başka bir yere zorunlu

¹³ 1944 yılında Polonya ve Sovyetler Birliği, 1946 yılında Çekoslovakya ve Macaristan arasında yapılan nüfus mübadeleleri, Türk-Yunan mübadelesini örnek alınarak gerçekleştirilmiştir (Bayındır G., 2012, s. 130-13). Örnek temsil ettiği diğer göçler için bk. Yıldırım (2006, s. 12-17).

olarak kısaca yerlerinden edilerek karşılıklı taşınmalarını içeren bir kavramdır. *Nüfusun yerinden edilmesi* (population displacement) kavramı göç terminolojisinde mübadele ile aynı anlamda kullanılan bir kavram değildir. Mübadeleye tabi tutulmuş kişiler yerinden edilmiştir ancak yerinden edilme terimi, değiş tokuşu yani takası içeren bir kavram değildir.

Savaşlar, siyasi olaylar, doğal felaketler, doğal kaynakların kullanımı için bazı bölgelerdeki insanların yerinden edildiği görülmektedir. Yerinden edilme kavramı, tanımında kişilerin veya toplulukların ikametlerinden ülke içerisindeki başka bir bölgeye zorunlu tutularak veya güç kullanılarak taşınmalarını içermektedir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 119-125). Göç Terimleri Sözlüğü'nde ise bu terim anlam genişlemesine uğrayarak “genellikle silahlı çatışma veya doğal afetler sebebiyle bir kişinin evinden veya ülkesinden zorla çıkarılması” şeklinde açıklanmıştır (2013, s. 66).

Yerinden edilme kavramı, göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar hakkındaki uluslararası söylevlerde geniş olarak algılanıp kullanılmasına rağmen, ülke içinde göç eden insanlar ile uluslararası sınırları aşan göçmen tipleri arasında tam net olmayan alanlar olduğu görülmektedir. Yerinden edilmiş kişiler; mübadil ya da mülteci teriminde olduğu gibi yasal statü taşımamaktadır.

Onaylanmış ve yasallaştırılmış zorunlu göç *nüfus mübadelesi*, *nüfus transferi* veya *nüfusun yeniden yerleştirilmesi* olarak adlandırılır ve bir ülkedeki nüfusun ulusal azınlıklara ait bölümlerinin başka bir ülkedeki ulusal azınlıklarla *değiştirilmesidir*. Daha yüksek derecede ulusal homojenlik sağlamayı amaçlayan hükûmetler arasındaki yazılı anlaşmaların sonucudur. *Yeniden yerleştirme* teriminin iki anlamı vardır; birincisi sürgün edilen nüfusun yeni alanlara yeniden yerleştirilmesi süreci, ikincisi ise nüfusu azaltılan alanların kolonize edilmesidir. Yeniden yerleştirmeler hâkim ulusun elitleri tarafından gerçekleştirilir (Rieber, 2000). Mübadele kavramına karşılık gelen tanımlama için aranan ön koşul nüfus transferinin, özellikle de zorunlu bir yeniden yerleştirmenin yasallığı ve karşılıklı kabulüdür. Tarafların birinin işgal ettiği topraklar üzerindeki nüfus transferi yasal değildir. Gerçek şu ki nüfus transferleri yasal anlaşmalarla düzenlenebilecek sınırdadır. Uluslararası hukukçular ancak 1950'li yılların başında konuyu ele almaya başlamış ve çoğunluk ancak ilgili etnik grubun iradesi dikkate alındığı takdirde bu tür uygulamalara izin verilebileceği sonucuna varmıştır (Krist, 2000).

Göçmen (immigrant), bir ülkeden kalkıp başka bir ülkeye yerleşen (Devellioğlu, 2000, s. 665); göç eden kişi (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 36) anlamında kullanılmaktadır. Genellikle göçmen terimi, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmadan kendi iradesiyle ve kişisel uygunluk sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde kullanılmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 37). Göçmen; yasallık derecesine göre uluslararası hukuk kapsamında tanımlanmamış, bir ülke içinde veya uluslararası bir sınırı geçerek, geçici veya kalıcı olarak ve çeşitli nedenlerle olağan ikamet yerinden uzaklaşan bir kişiye ilişkin yaygın anlayışı yansıtan genel bir terimdir.

Günümüzde kullanılan göçle ilişkili kavramların Osmanlı Dönemi'ne ait göç terminolojisinde yer aldığı görülmektedir. Osmanlı göç terminolojisi sosyolojik, ekonomik ve hukuki niteliktedir. Bu terminolojinin hemen hemen hepsi Arapça kökenlidir. Zamanla muhacir örneğinde olduğu gibi halk ağzına geçmiştir. Bu terminoloji göçler ve savaşlarda ortaya çıkan hukuki koşullar nedeniyle Cumhuriyet Dönemi'nde yenileri eklenerek kullanılmaya devam etmiştir.

Muhacir; (مهاجر) Arapça هجر (hcr) kökünden gelen bir sözcüktür. Dönemin sözlüklerinin bazılarında bakıldığında muhacir terimi, Mehmed Salâhî'nin (1895, s. 554) sözlüğünde “hicret edici, eden; ayal (eş) ve evladiyla beraber diğer memlekete göçüp giden”; Şemseddin Sâmî'nin (1901b, s. 1437) sözlüğünde “1. Ailece yerleşmek üzere diyar-ı âhire (başka ülkeye) giden adam; Dobruca, Kırım, Bosna muhacirleri, muhacirin; Amerika'daki Avrupa muhâcirîni (muhacirleri) 2. Fahr-i kâinat (sellem) efendimizle birlikte veya müteakiben (ardından) Mekke-i Mükerrreme'yi terkle Medine'yi Münevvere'ye göç eden sahabe-i kiram: Muhacirin ve ensar” şeklinde açıklanmıştır. Muhacir terimi, Göç Terimleri Sözlüğü'nde ayrı bir başlık olarak açıklanmamıştır. Hloros (Chloros) (1889, s. 1826) *Kâmûs-ı Osmânî* sözlüğünde muhacir sözcüğünü -μετανάστης (metanástis)- açıklarken özellikle göç eden Müslümanlar için kullanılan bir terim olduğunu belirtmektedir, aynı maddede yabancılara mülteci (prósfygas) denir, ifadesi yer almaktadır.

Göçün yani muhaceretin iki ana kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Rumeli ve Kafkaslardan Türk topraklarına gelenler; ikincisi, Batı ve Doğu cephelerinde Rusya sınırına yerleşen nüfusun savaşlar nedeniyle iç kesimlere göç eden kişilerdir. Ahıska

Türkleri, Kazan ve Kırım Tatarları, katliam ve sürgünlerden kaçan kişiler için de muhacir teriminin kullanıldığı bilinmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Doğu ve Batı cephelerinden Türk topraklarına gelen göçmenlere 93 *muhaciri* denir ve bunların torunlarının da diğer göçmenlerden ayırt edilmek için bu şekilde kendilerini tanıttıkları bilinmektedir. Muhacir kavramı, 19. yüzyıldan itibaren göçmenlere dair kullanılan genel bir terim hâline dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti sınırlarına sığınan insanlar için hem muhacir hem de mülteci terimleri kullanılmıştır. Mübadele sürecinin öncesinde de kullanılan bu terimlerin ayrımı konusunda tam bir netlik olmadığı ve resmî bir terimin geliştirilmediği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak 1918 yılında Meclis-i Âyan'da Ahmed Rıza Bey'in Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey'e mülteci ve muhacir terimlerinin ayrımının yapmasını ısrarla istemesi verilebilir. Hamdi Bey'in yaptığı açıklama şu şekildedir: "... Mülteci ahval-i harbiyye dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dâhile yani hududun gerisine iltica eden, bilatefrik ve cins ve mezhep bütün ahaliye diyoruz... Bâ ahitname diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere, meselâ bugün Yanya'dan, Toyran'dan (Doyran), Manastır'dan gelenlere de muhacir diyoruz" (Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, 1990, s. 207).

Mübadele terminolojisinde kullanılan diğer bir terimin *mülteci* olduğu görülmektedir. *Mülteci* (refugee), ملتجى Arapça kökenli bir sözcüktür. Mehmed Salâhî'nin (1895, s. 529) sözlüğünde "iltica eden, hariçten gelip sığınan"; Şemseddin Sâmî'nin (1901b, s. 1402) sözlüğünde "İltica eden, bir yere veya bir âdeme kaçıp himaye talep eden" şeklinde tanımlanmıştır. Hloros (1889, s. 1769) *Kâmûs-ı Osmânî* sözlüğünde mülteci terimini açıklarken Müslümanlar dışındaki göç eden/ettirilen "yabancılar" dendiğini belirtmektedir.

Mülteci terimi günümüz göç terminolojisinde "kendi menşe ülkesi ya da vatandaşı olduğu ülkenin bir bölümünde ya da tümünde dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle ülkesini terk etmeye zorlanan kişiler" (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 65); "savaş ya da siyasi veya sosyal zorlayıcı sebepler nedeniyle yaşamları ve güvenlikleri tehlikede olduğu için ülkelerini terk etmiş ve

uluslararası koruma talebinde bulunan göçmenler” (Bartram, Poros, Monforte, 2017, s. 229) için kullanılan genel bir kavramdır. Yunanca Göç Terimleri Sözlüğü’nde (2009, s. 63) Πρόσφυγας (prósfygas)¹⁴ mülteci terimi “ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” olarak tanımlanmıştır.

Yunanistan’da yapılan saha çalışmasında Yunanca mübadil anlamına gelen “ανταλλάξιμος” (andalláximos) kelimesinin kullanılmadığı, literatürde *mülteci* (prósfygas) ve Anadolu’dan gelen saha çalışmasında görüşülen ana dili Türkçe olan kişiler tarafından ise *muhacir* sözcüğünün daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Mübadeleye yönelik terminolojik kavramların kullanımı, göç etme/ettirilmeyi deneyimleyen insanları anlamak adına hassas olunması gereken bir noktadır.

Yunanistan’da *mülteci* teriminin neden tercih edildiğini anlamak adına tarihsel süreci ve onların bu süreci nasıl yorumladıklarını da bilmek gerekmektedir.

1922 yılında gerçekleşen “Küçük Asya Felâketi” (Μικρασιατική Καταστροφή/ Mikrasiatiki Katastrofi) öncesi ve sonrası dönemde Anadolu’da Karadeniz-Pontus Bölgesi’ndeki çetelerin bozguna uğramaya başlaması ve İzmir’deki yenilgi ile iç savaşın belirtilerinin yaşandığı dönemde Yunan toplumu oldukça derin bir şekilde sarsılmış ve büyük bir krizin içine girmiştir. “Büyük Ülkü” (Μεγάλη Ιδέα / Megáli Idéa) başarısızlığa uğramış, bu durum savaşın yarattığı ekonomik yıkımla birleşerek Yunan ulus inşa sürecinde ideolojik kriz ortaya çıkmıştır. Siyasal kutuplaşmanın ortaya çıktığı bu döneme “Millî Bölünme” (Εθνικός Διχασμός/Ethnikos Dihasmos) adı verilmektedir. Monarşi’nin kaldırıldığı 1924’ten 1928 yılına kadar iki anayasa değişikliği ve üç genel seçim yapılmıştır. On defa başbakan değişmiş, on bir kez de askerî müdahale gerçekleşmiştir (Alpan, 2022, s. 213). 1919-1922 öncesi ve daha çok mübadele anlaması imzalanana kadarki süreçte gerçekleşen Anadolu’nun özellikle Batı ve Karadeniz kısmından Osmanlı toprakları içerisinde korudukları ulusal kimlikleriyle Yunanistan’a göç etmek durumunda

¹⁴ Babinotis’in (2002, s. 1498) *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ* Modern Yunan Dili Sözlüğü’nde “posfigas” (eril, dişil) okunuşu: prosfīgas. Resmî makamların zulmünden kaçınmak amacıyla, esas olarak daimî ikametgâhından veya vatanından kaçmak zorunda kalan kişi: Küçük Asya Felaketi ~ / Kıbrıs ~/ Pontus ~ || politik sığınmacı ~ ||~mülteci dalgası / mülteci yerleşimi / mülteci kampı, ekonomik mülteci, şeklinde açıklanmaktadır.

kalan bir milyona yakın mülteci -mübadele anlaşması henüz gerçekleşmediği için savaş, siyasi veya sosyal zorlayıcı sebepler nedeniyle Anadolu'yu terk ettikleri için bu terim kullanılmakta- Yunanistan'da siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan bir an önce çözüme kavuşturulması gereken bir sorun hâline gelmiştir. Mübadele anlaşmasının imzalanmasından sonra Anadolu'da kalan çoğunluğu Karadenizli olan yaklaşık iki yüz bin insanın göç ettirildiği dile getirilmektedir. Yunanistan tarih yazımı, mülteci meselesi ile ilgili farklı dönemlerde farklı görüşler içermektedir¹⁵.

Ulus-devlet kurma yolunda mücadelelerini birbirine karşı vermiş Yunan ve Türk tarafları açısından 1922 sonrasının iki ülkenin tarih yazımında farklı değerlendirilmesi oldukça doğaldır. Yunanistan açısından yenilgi, Türk tarafı açısından bir kurtuluş olarak görülen bu süreçte terminolojilerinde farklı kavramların kullanıldığı hatta aynı kavramların farklı anlamlar içerecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

1923'te imzalanan mübadele anlaşması, iki ülkedeki kalan azınlıklar ve daha önce ülkelerini terk etmek durumunda kalmış kişilere hukuki bir çerçeve kazandırmıştır. Türkiye'deki yayınlar, süreci yaşamış insanlar ve onların aileleri açısından olaya bakıldığında mübadele; Anadolu topraklarına daha önce farklı bölgelerden gerçekleştirilen göçlerden farklıdır, iki ülke arasında anlaşma ile gerçekleştirilmiş, yasal statüye bağlanmış zorunlu bir göç çeşididir. Bu nedenle mübadeleye tabi tutulan insanlar *muḥacir* değil *mübadil* olarak tanımlanmaktadır.

Yunanistan'daki kaynaklara göre mübadele, mültecilerin Yunanistan'a göç süreçlerini basite indirgediği düşüncesiyle olumsuz çağrışımlarda kullanılan bir kavramdır. Kaynaklar ve akademik çevrede görüşülen kaynak kişilere göre (KK-13, KK, 14) bu süreç bir kurtuluş değil, felaket getirmiştir. Bu dönemi ve yaşanan sürgünü terminolojideki en iyi yansıtan asıl kavram *mülteci*dir. Mübadele sürecinde 1923 öncesi ve sonrası gelen herkes için kullanılan mülteci kavramı hem Anadolu'dan getirdikleri kimlikleri hem Yunanistan'a gidince yaşadıkları süreci içeren bir kavramdır. Bu nedenle sadece değiş tokuş edilmiş insanlar için kullanılan mübadil terimi tercih edilmemektedir.

¹⁵ Emilia Salvanou'nun "Mübadil Belleği" adlı kitabında Yunanistan tarih yazımında mülteci belleği üç ana dönemde incelenmektedir. Detaylı bilgi için bk. Salvanou, 2022, 64-69.

Yunanistan'daki son elli yıl içindeki çalışmaların bazılarında mültecilerin yaşadığı sürecin *soykırım* kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir¹⁶.

Bu konuya açıklık getirmek gerekmektedir. Soykırım (genocide) sözcüğü, Göç Terimleri Sözlüğü'nde (2013, s. 77) şu şekilde açıklanmaktadır:

Ulusal, etnik, ırksal veya dini bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri soykırım suçunu oluşturmaktadır: gruba mensup olanları öldürmek; grubun mensuplarına ciddi derecede bedensel veya zihinsel zarar vermek; grubun fiziksel varlığını tamamen veya kısmen ortadan kaldırmayı hesaplayarak grubun yaşam koşullarını kasten değiştirmek; grup içindeki doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak; gruba mensup olan çocukları zorla başka bir gruba nakletmek.

Terminolojideki anlamıyla “ulusal ve etnik bir grubun kasıtlı bir biçimde yok edilmesi” şeklinde kullanılan *soykırım* terimi ile *etnik temizlik* terimi arasında ilişki vardır ancak birbirinin yerine kullanılabilecek terimler değildir. Soykırımda bir topluluğu tamamen ortadan kaldırma amacı varken etnik temizlik bir topluluğun (dinsel, etnik) yabancı olarak nitelendirildiği topraklardan, o toprakların kontrolünü eline geçirmek amacıyla çıkarılması, zorla gönderilmesi anlamında kullanılan bir terimdir. Bu nedenle mübadele sürecinde göç ettirilen kişiler için soykırım ifadesinin kullanılması, bunun kabul edilmesi için uluslararası çalışmalar yapılması hem gerçeği yansıtmamakta hem de hukuksal anlamda doğru değildir (Naimark, 2002, s. 3).

Mübadele'nin kısa vadede alınmış bir karar olmadığı görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren Balkan ve Anadolu topraklarında yaşanan gelişmeler, kıtalarda coğrafi ve demografik büyük değişimlere, göçlere sebebiyet vermiş, I. Dünya Savaşı ve ardından Anadolu'daki Türklerin yaşadığı sıkıntılar ve yıllarca süren savaş süreci iki ülkeyi de bu kararı almaya zorunlu bırakmıştır. Yaşanılan sürecin bir soykırım olmadığına kanıtı olarak hem Yunanistan'da birinci mübadil kuşakların tanıklıklarının kayıt altına alındığı Küçük Asya İncelemeleri Merkezi tarafından yayınlanan Η ΕΞΟΔΟΣ (Eksodos) kitabından iki örnek

¹⁶ Bu konuda bilgi edinmek için bk. Vasileios Th. Meichanetsidis, “The Genocide of the Greeks of the Ottoman Empire, 1913–1923”, *Genocide Studies International*, Spring 2015, Vol. 9, No. 1, The Ottoman Genocides of Armenians, Assyrians, and Greeks (Spring 2015), pp. 104-173, University of Toronto Press, Hoffman, M. Bjørnlund ve V. Meichanetsidis (der.), *The Genocide of the Ottoman Greeks* (New York & Atina: Melissa International, 2011).

hem de saha çalışması esnasında görüştüğüm ikinci kuşak mübadillerin sürece yönelik anılarından bir örnek vermek istiyorum.

Sinop boşalmaya başladı İzmir düştüğünde 1922’de o ay boşalmaya başladı. Biz erkekler hepimiz sürgündeydik. ... Ancak ailelerimizi de yanımıza alıp Sinop’a geri dönmemize izin vermesi için bir komisyon hazırlayıp Kemal’e gönderdik. Kemal de kabul etti ve bizi serbest bıraktılar... Ardından İstanbul’a oradan da Yunanistan’a geçtik... Sinop’tan ayrılan ilk mülteciler bizdik (Eksodos, 2016, C.5/E’, s. 545).

... Hepimiz gidiyorduk ama büyükbabam gelmek istemedi. Yaklaşık 60 yaşlı insan gelmek istemedi. “Bu inanılmaz” dediler. “Türkler buraya gelsin biz Hristiyanlar Yunanistan’a gidelim. At mıyız ki, bizi trampa (değiş tokuş) yapıyorlar? Neden gidiyorsunuz? Siz de geri döneceksiniz!” Biz 1922’de oradan ayrıldık. 1924’te mübadele komitesi Safranbolu’ya gitti ve dedemleri de getirdiler... (Eksodos, 2016, C.5/E’, s. 622).

Bizimkiler dağa çıkmıştı, çeteleşmişti, dedemin kardaşı çok Türk öldürdü, çok partizan idi çok can yaktılar Trabzon’da. Deli Lazar’dı ismi, çok çocuk çok kadın kesti, istemiyorlardı Türkleri, iyi adam değildi, ne yaptıysa öyle öldü, o şekilde Türler de onu öldürdü... Dedemler de Tokat Erbaa’da yaşıyorlarmış, 1922’de Trabzon’a yürüyerek gitmişler oradan vapurla Selanik’e gelmişler oradan buraya gelmişler... Bu evler Türk evleriydi. Çok iyi geçiniyorlardı, bizimkiler beraber yaşamışlar bir süre, sonra gitti Türkler. Dedem oralara gitmeyi çok istiyordu, “Oğlum bura da iyi ama orası daha çok iyiydi, bir soğanın yarısı gibiydik aynıydık sadece o soğanın zarı bizi ayırırdı” derdi (KK-64).

Yukarıda yazılı kaynaktan verilen iki örnekte mübadele anlaşması öncesini ve sonrası yaşanan durumların soykırım içinde değerlendirilemeyeceğini Naimark’ın da belirttiği gibi etnik temizlik yöntemi olduğunu göstermektedir¹⁷. Özellikle ikinci örnekte mübadelenin oldukça olumsuz karşılandığı “at mıyız ki” ifadesinden anlaşılmakta hayvanla eşdeğer tutulmanın yarattığı aşağılanma hissini dile getirmektedir; ayrıca ailesinin bir parçası 2 yıl önce Yunanistan’a göçmüş olan bir ailenin kalanlarının 1924’e kadar Anadolu’da barındığı ve mübadele sözleşmesinin ardından gönderildiği açıkça aktarılmıştır. Saha çalışmasında görüşülen kaynak kişinin örneği ise tarihsel süreci göstermesi açısından oldukça önemlidir. Yüzlerce yıl bölgede bir arada yaşamalarına hatta Karadeniz kıyı şeridinin ticareti Rumların elinde olmasına, sosyal ve kültürel

¹⁷ Detaylı bilgi için özellikle 1923’te gerçekleşen Yunan-Türk nüfus mübadelesine yönelik çalışmalar yapan tarihçi Aytek Soner Alpan’ın konuya yönelik çalışmalarına bakınız.

anlamda çok iyi konumda bulunmalarına rağmen 1914'ten sonra çeteleşmeye başlamış¹⁸ ve 1922'deki Yunan ordusunun Anadolu'dan geri çekilme dönemine kadar savaşa aktif devam etmiş olsalar da mübadele anlaşması öncesinde de bölgeyi terk eden Rumlara dokunulmamış mübadele anlaşmasından sonra da bölgenin boşaltılmasına devam edilmiştir. Türkler tarafından savaş koşulları içerisinde millî güvenlik ve müdafaa amaçlı askeri müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Savaş ortamında ölen insanlar ya da öldürülürüz korkusuyla yaşadığı yeri terk eden insanların soykırıma uğramış olarak değerlendirilmesi hukuksal anlamda doğru değildir. İddia edildiği gibi belirli bir grubu tamamen yok etmeye yönelik bir hamle gerçekleştirilmemiştir¹⁹.

Statüsü hukuki olarak onaylanmış mültecilere uluslararası anlaşmalarla²⁰ tanınan ya da bir ülkenin kendi içinde sağladığı farklı haklar da bulunmaktadır. Hukuki olarak durumları birbirinden farklı olan göçmen, mübadil ve mülteci terimlerini aynı anlamda kullanmak göçe yönelik uluslararası terminoloji bakımından kavram karmaşasına yol açmaktadır. Bu nedenle günümüzde yoğun bir şekilde yaşanan göç sorununda kullanılan bu kavramların ayrımlarını bilmek gerekmektedir.

Mübadil takas edilen kişiler için kullanılırken, mülteci ise tek taraflı göç etmek/ettirilmek durumunda kalmış kişiler için kullanılan bir terimdir. Göçmen kavramı ile muhacir kavramının ortak noktası, kişilerin istekleri dâhilinde göç etmeyi tercih etmeleridir. Ancak göçmenler, geldikleri ülkelere istedikleri zaman geri dönebilme hakkına sahipken muhacirler için aynı şey çok da söz konusu değildir. Muhacirler, gelme sebepleri, sayıları, özellikleri ve geliş şekilleriyle göçmen statüsündeki kişilerden farklılık göstermektedir.

Mülteci ve göçmen dışında terminolojide mülteci statüsünde görülen ancak ondan farklı olarak uluslararası koruma bekleyen konumları henüz resmî olarak belirlenmemiş kişiler için kullanılan *sığınmacı* (asylum seeker) kavramı da bulunmaktadır. Sığınmacılar ulusal

¹⁸ Konuya yönelik bilgi için bk. Eksodos, 2016, C.5/E', s. 32.

¹⁹ Bu konuda Mustafa Kemal'in evine marangoz olarak giden Yunanlı eski bir askerin Mustafa Kemal ile aralarında geçen tarihsel konuşmayı aktardığı 1977 yılında Yunanistan'da yayınlanan televizyon programını izlenmesi sürecin o dönemde yaşayan ve süreçte aktif rol alan iki kişinin değerlendirmesini görmek adına dikkate değerdir. Yayına internet tabanlı kaynaklardan ulaşılabilir. Detaylı bilgi için bk. Turgay Cin'in (2006, s. 27-89) Yunanistan'ın "Pontus Soykırım" İddiaları ve Türkiye. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S.2.

²⁰ Detaylı bilgi için bk. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi, 1969 Afrika Birliği Örgütü (OAU) Sözleşmesi, 1984 Cartagena Bildirisi vb.

ya da uluslararası belgelerle bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen kişilerdir. Mülteci statüsünü almak için yaptıkları başvurular olumsuz sonuçlanırsa geldikleri ülkeyi terk etmek zorundadırlar (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 49).

Mübadil ile sığınmacı ve göçmen terimleri arasında da farklar vardır. Göçmen ve sığınmacı her ne olursa olsun yaşadığı toprakları terk etmeme özgürlüğüne sahipken mübadilin böyle bir özgürlüğü yoktur ve yasalar gereği yer değiştirmek zorundadır. Göçmen, gideceği yeri, yerleşeceği yeri seçme hakkına sahiptir ve yanına alacağı eşyayı da belirleyebilir. Ne zaman yaşadığı yerden ayrılacağına, gidiş yoluna da kişinin kendisi karar verebilir. Fakat mübadilin böyle bir seçim özgürlüğü bulunmaz. Yerleşeceği yer, yanına alacağı eşya ve gidiş yolu, ne zaman yaşadığı ülkeyi terk edeceği yasalar çerçevesinde belirlenmiştir ve mübadiller bunun dışına çıkamazlar. Mübadiller sadece evlerini baskınlarını mal ve mülklerini bırakıp gelen kişiler değildir; doğup büyüdüğü yerlere geri dönüp yaşama ihtimali olmayan kişilerdir.

2.3.2. Mübadele ve Mübadil Kavramları

Mübadele; (مبادلته) Arapça بدل (bdl) “badala” fiil kökünden gelen bir sözcüktür ve “değiş tokuş etme, bedeliyle değiştirme” anlamına gelmektedir. Kelimenin temel anlamı, nesnelerin değiş tokuş edilmesini karşılamaktadır.

Türkçe-Arapça-Farsça kelimelerin açıklandığı tespit edilen en eski kaynak olarak Meninski’nin *Thesaurus* (1680, s. 395-396) eserinin birinci cildinde “bedel” sözcüğünün açıklaması ve kullanımları içerisinde “mübadele” (bedeliyle değişim) sözcüğüne yer verilmiştir. Osmanlı Dönemi sözlüklerinde “mübadele” sözcüğü “iki şeyin değiştirilmesi, değişme, bedel verme, bir şeyi bir şeyle değiştirmek” gibi daha çok ekonomi içerisinde nesnelerin takas edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanımlara örnek olarak Ahmed Vefik Paşa’nın (1889, s. 1357) *Lehce-i Osmânî* eserinin ikinci cildinde “değişme, bedel verme, muâvaza, tebdil”; Mehmed Salâhî’nin (1895, s. 413) *Kâmûs-ı Osmânî* adlı sözlüğünde “bir şeyi diğer bir şey ile değiştirmek, bir şeyi diğer bir şey ile değiştirilmek”; Şemseddin Sâmî’nin (1901b, s. 1267) *Kâmûs-ı Türkî* sözlüğünde “iki şeyin değiştirilmesi, değiş tokuş, trampa”; İbrahim Cudi’nin (1913, s. 804) *Lûgat-ı Cudî* sözlüğünde “bir şeyi bir şeyle değiştirmek”; Mehmed Bahaeddin’a ait (1924, s. 640) *Yeni Türkçe Lûgat*’ta “biriyle bir şeyi değişme, tebdil itme” şeklindeki açıklamaları verilebilir. Etimolojik

kökenine uygun olarak çok uzun bir süre sadece iktisadi literatürde kullanılmıştır. Ancak zamanla anlamında genişleme olmuş bir terimdir.

19. yüzyıldan itibaren mübadele sözcüğünün hem diplomatik dilde hem de dönem sözlüklerinde “esirlerin, elçilerin mübadelesi” şeklinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Hukukî ve siyasî bir terim olarak savaş esirlerinin ve elçilerin değişimi anlamı, 19. yüzyılda Osmanlı tarihinde öne çıkmaktadır (Ortaylı 2020, s. 422-423). Fardys ve Fotiadis’e ait *Λεξικόν Ελληνο-Τουρκικόν* (Greek-Turkish Lexicon-Yunanca-Türkçe Sözlük) adlı sözlükte “ανταλλαγή” (andallayi) terimi “trampa, mübadele, becayiş, ivaz” (1860, s. 62) olarak açıklanmıştır. N. Mallouf’un 1863-67 yılları arasında hazırlamış olduğu *Dictionnaire Turc-Français* (Türkçe-Fransızca Sözlük) iki ciltlik sözlüğün ikinci cildinde mübadele sözcüğü açıklanırken “mubadèlè: échange, permutattion. Èltchilèrin mubadèlèsi-elçilerin mübadelesi” (1867, s. 1188) ifadesi de kullanmıştır. Şemseddin Sâmî’nin (1901a, s. 854-855) *Dictionnaire Français-Turc Illustré* (Fransızca-Türkçe Sözlük) eserinde mübadele sözcüğü, “Échanger: mübadele, trampa etmek. Alub virmek, teati, birbirine mukabele etmek” şeklinde açıklanmış ve kullanım örnekleri içerisinde “échanger des prisonniers de guerre/üserâ-i harbiyeyi mübadele etmek” ifadesi ile “esirlerin mübadelesi” örnek olarak verilmiştir. Dönemin diploması dili olan Fransızcaya ait sözlüklerde “mübadele” sözcüğünün açıklaması içerisinde “elçi ve esir mübadelesi” kullanımının örnek olarak verildiği görülmektedir. Ferit Devellioğlu’nun ilki 1962 yılında basılmış *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*’ında mübadele sözcüğü, “Trampa, değiş tokuş, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi; ulemânın kadılık ve medrese değiştirmeleri [1654’ten sonra bu söz yerine ‘mesafe’ kelimesi kullanılmıştır]” (2000, s. 699) şeklinde açıklanmıştır.

I. Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı Devleti’nin parçalanması döneminde Türkiye ile Balkanlardaki ülkeler arasında yapılan nüfus değişimine de *mübadele* denilmektedir. Sözcüğün bu anlamda kullanımı milletlerarası anlaşmalarla düzenlendiğinden İslâm tarihi ve hukuku kurumlarının dışında değerlendirilmektedir (Ortaylı 2020, s. 422). Mübadele sözcüğünün 19. yüzyıldan itibaren nesnelerin değiş tokuşu anlamının yanı sıra anlamsal genişlemeye uğrayarak insanların değiştirilmesi anlamında da kullanıldığı görülmektedir.

Mübadele sözcüğünün resmî kayıtlarda ne zamandan beri kullanıldığını görmek ve 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi boyutuna nasıl gelindiğini anlamak için tarihsel bağlama bakmak gerekmektedir.

Osmanlı, 1699’ da imzalan Karlofça Antlaşması sonucu ilk toprak kaybını yaşamış ve bu tarihten itibaren ilerleme durumundan varlığını koruma konumuna geçmiştir. 1789 Fransız Devrimi ile tüm dünyada milliyetçilik akımın yayılmaya başlaması imparatorlukları parçalanmaya götürmüş, bunun sonucu olarak da Osmanlıyı bağımsız siyasal birimlere ayırma politikası ortaya çıkmıştır (Sander, 1993, s. 144-158). 1800’lü yıllardan sonra Batı medeniyeti, *Şark Meselesi* derken Osmanlının ne şekilde ortadan kaldırılabilirliğine odaklanmaya başlamıştır. Bu düşünceyi gerçekleştirirken başarılı olabilmek için Osmanlının yayıldığı coğrafyadaki farklı din ve etnik kimliğe sahip olan gruplar arasında karışıklık çıkarmak fikri benimsenmiştir. Bu düşüncenin fiili sonucu olarak 19. yüzyıl, çeşitli yerlerdeki Müslüman halkların Osmanlı topraklarına doğru büyük göçler yaşadığı bir asır olarak tarihe geçmiştir. 1878’de toplanan Berlin Kongresi, Avrupalı devletlerin Balkanlardaki toprakların paylaşımına dair fikirlerini içermektedir. Balkan coğrafyasındaki Müslümanlarla güneyindeki Hristiyanları karşılıklı olarak değiştirelim fikri burada ortaya atılmıştır. Diplomaside bu öneri hayata geçmemiş olsa da insanların değiştirilebileceği düşüncesi, Balkan ve Avrupa’da haritaların değişmeye başladığı yüzyılın ana noktası hâline gelmiştir. Yüzlerce yıl Osmanlı idaresinde kendi dil, din ve kültürlerini koruyarak yaşayan Balkan milletleri; kendi içlerinde birbirleriyle girdikleri mücadeleler, Batı medeniyetlerinin etkisi, Rusya’nın Balkanlardaki genişleme siyaseti, Osmanlıda istikrarsızlığın artması, ulusçuluk fikrinin yaygınlaşması gibi etkilerle Osmanlı imparatorluğuna karşı mücadelelere girişmişlerdir.

1913’ten itibaren başlayan göçlerin temel sebebi, imparatorlukların yerine ulus devlet anlayışıyla yeni devletler kurma isteğidir. Bu bağlamdan hareketle o dönemde demografik yapının homojenleşmesi ile ulus bilincinin sağlam temellere oturtulması düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Devletler, tam bağımsızlık için etnik kimlik ve ulusal birlik anlayışını esas almaktaydı. Azınlık sorunun ortaya çıkmasının temelinde bu düşünce yatmaktadır.

Devletler hukukunda azınlıklara yönelik kabul gören genel bir tanım bulunmamaktadır ancak azınlıklar, bir devlet içinde genel nüfusa göre hâkim konumda olmayan, genel

nüfustan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özellikler taşıyan ve kendi özelliklerini muhafaza etmek için açık bir şekilde değil ama dayanışma içinde olmaya gayret eden gruplar olarak nitelendirilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 12; Gümüş ve Sevi, 1996, s. 209).

Balkan Savaşlarının ardından ilk olarak Osmanlı ile Bulgaristan arasında mübadele fikri ortaya atılmıştır. Osmanlı ile Bulgar Krallığı arasındaki sınır güvenliği için belirli bir kısmı kapsayacak alanlardaki kişilerden gönüllü olanların yer değiştirmesi fikri, 1913 yılında imzalanan İstanbul Anlaşması'nda dile getirilmiştir. İstanbul Antlaşması'na dâhil edilen ve ortak sınırın 15 km olmasını öngören bir protokole ilk kez açık bir şekilde mübadele fikrini ortaya koyan bir madde eklenmiştir. Maddeye göre bölgedeki Bulgar ve Müslüman nüfus, talep edilmesi halinde malları da dâhil olmak üzere, mübadeleye tabi olabilirdi. Bu karar, Türk ve Bulgarlardan oluşan Muhtelit (Karma) Komisyonun çalışmaları sonucunda, Osmanlı'nın Ekim 1914'te I. Dünya Savaşı'na girmesine kadar kısmen uygulanabilmiştir²¹.

1914 yılında Osmanlı ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlik üzerine İngiltere Yunanistan'a verdiği notada sınırların içerisinde yer alan "Müslüman azınlığa" iyi davran (Akgönül, 2007, s. 31) diyerek azınlık kavramını diplomatik olarak kullanmıştır. Yunan kaynakları 1914 yılında Yunanistan'ın Makedonya bölgesinden yüz binden fazla Müslüman'ın Anadolu'ya göç ettiğini göstermektedir (Baltsiotis, 2005, s. 404-409). Ardından 1914 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan Krallığı arasında mübadele fikri konuşulmaya başlanmıştır.

1914'te Atina'da, Yunan Başbakanı Venizelos ile Atina Konsolosu Galip Kemali arasındaki görüşmelerde ortaya çıkan mübadele fikri, sınırlı bölgeleri karşılayacak şekilde planlanmıştır. Anlaşma, Batı Anadolu İzmir çevresi ve Trakya'daki Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'ın Makedonya ve Epir Bölgesi'ndeki Müslümanların yer değiştirmesini kapsamaktadır. Bu mübadele anlaşması da gönüllülük esasına dayanmaktadır (Macfie, 2003, s. 213-214).

Yunan Krallığı ile Osmanlı arasında bu mübadele fikri görüşülmeden evvel yukarıda da bahsedildiği üzere çift taraflı göçler fiilen başlamıştır. Özellikle Yunan Makedonyası

²¹ Detaylı bilgi için bk. Temel (2014, s. 70).

Müslümanları ve Ege Bölgesi'ndeki Rumlar bu bölgelerde azınlıklara uygulanan fiziki şiddetin dışında iktisadi boyutta da boykota uğramaktaydılar. “Burada artık geçinemeyiz, yaşayamayız...” gerekçeleriyle Yunanistan'ın Trakya ve Makedonya Bölgeleri'ndeki Türk Müslümanlardan Anadolu'ya; İzmir ve Aydın vilayetinden de ciddi bir Rum göçü Yunanistan'a gerçekleştirilmeye başlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla 1914'te imzalanan bu gönüllü mübadele anlaşması resmiyette uygulanamamıştır. Ayrıca Balkan coğrafyasının kendi içindeki karışıklıklar da devam etmiştir. 1919'da Yunanistan ile Bulgaristan arasında da gönüllük esasına dayalı mübadele anlaşması imzalanmıştır ve bu hayata geçen ilk mübadele anlaşması olmuştur (Penkov, 1992, s. 252-255). I. Dünya Savaşı ardından Türk tarafında Kurtuluş Savaşı ve Yunan tarafından bakıldığında Μικρά Ασία-Mikrá Asía (Küçük Asya -Anadolu) Seferi devam etmektedir. Savaş sonrasında imzalanan Sevr Antlaşması'nda (1920) çözüm olarak Anadolu coğrafyasını çeşitli etnik bölgelere bölmek hedeflenmiştir ve bu antlaşma da kısmi olarak mübadele fikrini barındırmaktadır.

9 Eylül 1922'de Anadolu'da hezimete uğrayan Yunan ordusu geri çekilmeye başladığında bu süreçte Yunanistan'a doğru gerçekleştirilen göçler, doruk noktasına ulaşmıştır. Yunan ordusunun yenilmesi, Yunanistan'da *Küçük Asya Felaketi* (Μικρασιατική Καταστροφή/ Mikrasiatikí Katastrofi) olarak adlandırılmaktadır. Türk tarafı için bir zafer olarak görülen bu durum, hezimete uğrayan Yunan tarafı için felaket gibi görülmektedir. Küçük Asya Felaketi ve mübadele süreci aslında günümüzdeki modern Yunanistan'ın oluşumunu oldukça fazla boyutta etkilemiştir. Çünkü bu yenilgi ile Yunanistan'ın dış politikasında yürüttüğü Venizelos'un tanımıyla *Megáli Idéa* (Μεγάλη Ιδέα/Büyük Fikir) diye adlandırılan iki kıtaya ve beş denize ulaşan, bir ayağı Avrupa'da diğeri Asya'da olan Büyük Yunanistan'ı yeniden yaratmak (Kitsikis, 1974, s. 21) fikri ortadan kalkmıştır²².

9 Eylül 1922'de Anadolu'da hezimete uğrayan Yunan ordusu geri çekilmeye başladığında geçtiği yerleri yakıp yıkmaya başlamıştır. Bu süreçte bölge halkları yıllarca

²² Bazı kaynaklar ve araştırmacılar Türk Yunan ilişkilerine, 1930'lardan sonra iki ülke arasında siyasi açıdan yaşananlara bakıldığında Yunan tarafının bu ülkeden vazgeçmediğini ve mücadeleye devam ettiğini dile getirmektedir. Detaylı bilgi için bk. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/194/yunanistan-patrikhane-helenizm_ucgeninde_turk-yunan_dostlugu_mumkun_mu

süren savaşlardan çok yorgun olduğu için kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde bazı Rum ailelerin Yunan ordusunu desteklemediği bazılarının ise desteklediği dile getirilmiştir ancak pek çoğu bu olayın ardından Anadolu'yu Yunan adaları üzerinden mübadele kararı alınmadan önce 1922'de terk etmeye başlamıştır. Sürece bakıldığında Yunanistan'a başlayan göç hareketi 1922'de doruk noktasına ulaşmıştır. Bu nedenle Türk ve Yunan hükûmetleri arasında gerçekleştirilmesi zorunlu kabul edilen mübadele, Cemiyet-i Akvam'ın ve Lozan görüşmelerinin üzerine odaklandığı ilk konularından biri olmuştur.

Balkan coğrafyasında uygulanmaya başlayan politikalar yüzlerce yıldır aynı topraklarda bir arada yaşayan Türk ve Yunan hükûmetlerini mübadelenin gerekliliği konusunda ortak paydaya getirmiştir (Mccarthy, 2006, s. 270)²³. Lozan görüşmelerinde barış sağlamanın en önemli yollarından birinin mübadele olduğu fikri tekrar gündeme gelmiştir; çünkü etnik gruplar arasındaki sorunların ulus devlet ilkesi temelinde kalıcı olarak çözülmesi amaçlanmaktadır. Etnik karışıklık doğal olmayan bir durum olarak görülmektedir ve nüfus değişimi olduğunda iki ülke arasında sorunlar çözülmüş olacak düşüncesi hâkimdir.

Lozan görüşmelerinde İngiltere'yi temsil eden Lord Gurzon'un "Halkların Ayrışması, aslında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardındaki görüşmelerde ortaya atılmış bir Avrupa fikridir." ifadesi, Batı Medeniyeti'nin süreçteki rolünü göstermesi açısından önemlidir (Bozdağlıoğlu, 2014, s. 11).

Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde, ulus devlet kurma yolunda ilerleyen Türk ve Yunan taraflar arasında Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır. İmzalanan bu mübadele anlaşması bir diplomatik yeniliktir çünkü tarihsel süreçte mübadele fikri yukarıda bahsedildiği gibi defalarca gündeme getirilmesine rağmen gönüllük esasına dayanmaktaydı. 1923'teki Türk-Yunan nüfus mübadelesi ise tarihte ilk kez kabul edilen zorunlu nüfus mübadelesidir.

Mübadele sözleşmesi, *retrospektif* (geriye dönük) yaklaşım içermektedir, yani bölge içerisinde gerçekleşen geçmiş göçlere de dönük bir anlaşmadır. Sözleşmede, 1923 sonrası

²³ Yunan tarih ve Türk tarih yazınında mübadele fikrinin 1914'te ve 1923'te kimin tarafından ilk kez dile getirildiği hep tartışılan konulardan biri olmuştur. Çünkü barışı sağlamak adına imzalandığı dile getirilse de iki ülkeye de tarihsel süreçte olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz sonuçları da olmuştur.

gerçekleştirilecek mübadelenin dışında 1912’den itibaren gerçekleştirilen tüm göçleri de kapsayacak şekilde koşullar belirlenmiştir. Retrospektif yaklaşımı içermesinin temel sebebi, her iki coğrafyadan mübadele öncesi ya da sonrası isteyerek ya da zorunlu olarak göç etmiş/ettirilmiş kişilerin geri dönmesini engellemektir.

Ulusal inşa süreci içinde olan iki ülkede de 10 yıla yakın süre devam eden, etkisi ise günümüze kadar yansıyan mübadele; psikolojik, ekonomik, kültürel, politik, sosyal, mimari, hukuki vb. alanlarda pek çok boyutu olan bir süreçtir. Türk ve Yunan literatüründe ayrıca saha çalışmasında kaynak kişilerle yapılmış olan görüşmelerde mübadele anlaşmasına farklı bakış açılarının olduğu ve mübadele kavramının farklı anlama gelecek şekilde algılandığı görülmüştür.

Türkiye’nin mübadele sözleşmesinden beklentisi; Patrikhane’nin statüsüne karar vermek, Anadolu’da kalan Rum nüfusunu olabildiğince azaltmak, giden ve gidecek olan nüfusun geri dönüşünü engellemektir. Yunanistan açısından olaya bakıldığında ilk olarak o döneme kadar kendi topraklarına sığınmış bir milyona yakın insanın ve sonrasında gelecek olanların statüsünü ortaya çıkarmak ve öncelikli olarak ülkesinde olan Müslüman azınlığı göndermek istemektedir; çünkü onlardan kalacak olan mal ve mülklere fazlasıyla ihtiyaç duyacak duruma gelmiştir.

Mübadele kavramı, Türk tarihi yazımında ve halk arasında Kurtuluş Savaşı’nın doğal sonucu olarak gerçekleşen tarihsel dönemi yansıtacak şekilde kullanılmaktadır. Türk literatüründe, Türk-Yunan halkları arasındaki nüfus değişimini içeren farklı bir terim bulunmamaktadır. Literatürde özellikle son yıllara kadar ulus devlet anlayışıyla yeni kurulmakta olan iki ülkenin tam bağımsızlığı için uygun görülen olumlu bir süreç, bir barış şekli olarak dile getirilmektedir.

Yunanistan’dan Anadolu’ya gönderilen mübadil aileler kavrama olumsuz anlam yüklememekte ancak süreç içinde yaşanan acıları ön plana almaktadır. Aydın ve çevresinde görüşülen kaynak kişiler, ailelerinin Balkan Savaşları sonrasında yaşadıkları bölge olan Grevena’da çeteleşmelerin etkisiyle çok acı dolu günler yaşamaya başladıklarını, Anadolu’ya gelmenin bu süreçten bir kurtuluş olarak görüldüğünü ancak doğup büyüdükları toprakları terk etmenin ve bu süreçte Anadolu’ya geldiklerinde yaşadıklarının hiç de kolay olmadığını dile getirmektedirler (KK-2, KK-9, KK-12).

Anneannemler, Rum ve Türk karışık olan bir köyden gelmişler. Rumlarla beraber Balkan Savaşlarına kadar birlikte huzurlu bir şekilde yaşamışlar; ancak Balkan Savaşlarından sonra oldukça eziyet görmeye başlamışlar. Rum çeteler, erkekleri evlerinden almaya gelirmiş, bir daha kimse o kişilerden haber alamamış. Mübadele edileceklerini öğrendiklerinde yaşamaya başladıkları eziyetlerden kurtulacakları için sevinmişler (KK-35).

Baba ve anne tarafımdan büyüklerimiz mübadele olacağını duyduklarında Atatürk tarafından kurtarıldıklarını düşünmüşler ama kendi atalarına ait taşınabilir birkaç mal hariç pek çok şeyi orada bırakmak zorunda kaldıkları için de üzölmüşler, hatta çoğu insan yemeği ocaktayken evinin kapısının çekip yola düştü, diye anlatırlardı. Belki bir gün geri döneriz umudunu taşıyorlardı (KK-36).

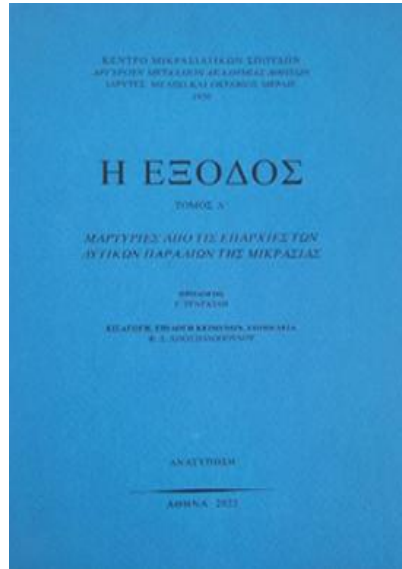
Yunan literatüründe mübadele kavramı için daha çok “έξοδος” (éxodos) ve “ανταλλαγή” (andallagi) terimleri kullanılmaktadır. Yunanca Göç Terimleri Sözlüğü’nde ανταλλαγή²⁴ terimi yer almamaktadır; ancak Λεξικόν Ελληνο-Τουρκικόν (Greek-Turkish Lexicon-Yunanca-Türkçe Sözlük) adlı sözlükte “trampa, mübadele, becayiş, ivaz” şeklinde açıklaması yer almaktadır (Fardys ve Fotiadis, 1860, s. 62). Yunanca Göç Terimleri Sözlüğü’nde (Γλωσσάριο Για την μεταναστευση, 2009, s. 28) mübadele teriminin yerine kullandıkları “exodus: έξοδος²⁵ (éxodos-eksodos) çıkış, köken ülkesinden, vatanı olarak bildiği yerden, büyük insan topluluğunun belirli bir zamanda gruplar hâlinde çıkması, kitlesel göç” kavramı bulunmaktadır. IOM’a ait Göç Terimleri Sözlüğü’nde (2013, s. 56) exodus terimi; menşe ülke dışına gruplar halinde hareket, toplu göç, belirli bir zamanda çok sayıda kişinin katıldığı hareket olarak tanımlanmaktadır.

Atina’da bulunan Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (Kéntro Mikrasiatikón Spoudón/Küçük Asya İncelemeleri Merkezi) 1930’dan beri mübadele öncesi ve sonrasına

²⁴ Babiniotis’in (2002, s. 198) *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ* Modern Yunan Dili Sözlüğü’nde “antallagi” okunuşu: andalayi (η) (a) Savaşan taraflar arasındaki özel anlaşmalarla esirlerin değişimi veya karşılıklı olarak esirlerin serbest bırakılması (b) Komşu devletler arasında sınırlandırma anlaşmaları yapılırken toprakların değişimi veya karşılıklı olarak toprak verilmesi (c) Nüfus değişimi, ülkeler arasında ilgili bir anlaşmanın imzalanmasından sonra nüfusların karşılıklı hareketi (d) Öğrenci değişimi, öğrencilerin sınırlı bir süre için eğitim görmeleri amacıyla eğitim kurumları arasında karşılıklı gönderilmesi (e) Kültürel değişim, sanatçıların karşılıklı misyonlar, devletler arası gruplar vb. arasında karşılıklı değişimleri.” şeklinde açıklanmış; edebiyattaki kullanımı, mecazi anlamları, etimolojisi ve Fransızca karşılığı -echange des populations- verilmiştir.

²⁵ Babiniotis’in (2002, s. 630-631) *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ* Modern Yunan Dili Sözlüğü’nde “eksodos” 1. dışarıya çıkılabilen kapı, dışarıya açılan açıklık veya yol, çıkış; 2. içeriden dışarıya doğru hareket, bir yerden çıkma eylemi; 3. (sıfat) eğlence için evinden ayrılmak; 4. bir askere belirli bir önceden belirlenmiş zamana kadar kampı terk etme izni verilmesi; 5. toplu ayrılış (genellikle şehirden); (özellikle) (şehir sakinlerinin) kırsala kitlesel hareketi; 6. kuşatma altındaki insanların kuşatmacıların hatlarını kırmak amacıyla yaptıkları sefer, şeklinde açıklanmaktadır.

ait Anadolu ve Yunanistan'daki süreci kayıt altına alan çok sayıda sözlü, yazılı, sesli arşivi bulunan bir bilimsel bir kurumdur. Kuruma ait Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen tanıkların yaşadıklarını, yöresel monografilerini bir araya getirdikleri yayınları bulunmaktadır. Küçük Asya İncelemeleri Merkezi de bu yayına Η ΕΞΟΔΟΣ (Éxodos-Eksodos/Çıkış-Toplu Göç) adını vermiştir.

Fotoğraf 2.1 Η ΕΞΟΔΟΣ (Eksodos) Küçük Asya İncelemeleri Merkezi Yayını (D.Ö.G. arşivi²⁶)

Έξοδος terimi (toplu göç), ανταλλαγή (mübadele) terimine göre daha sık kullanılmaktadır; bu seçim hukuksal olarak haklarının belirlendiği ve devletler arasında imzalanan bir anlaşmayla -mübadele- karşılıklı olarak gönderildiklerini çok da benimsemediklerini gösteren diğer bir terminolojik tercihi yansıtmaktadır.

Anadolu'da yaşayan ve mübadele edilen Rum Ortodoks birinci nesil bireyler de mübadele kelimesinin anlamında yer alan takas edilme fikrini aşağılayıcı bir ifade olarak görmüş ve kendilerinin ana vatanı olarak gördükleri Anadolu'yu terk ettirilme durumunu kabul etmemişlerdir.

Yunanistan tarih çalışmaları ve sözlü kaynaklarla yapılan görüşmelerdeki değerlendirmeye göre mübadele kavramı, sürecin sadece hukuksal ve yasal boyutunu

²⁶ 2022'de saha çalışması için Yunanistan'a gidildiğinde, Küçük Asya İncelemeleri Merkezi'nden alınan *Çıkış-Toplu Göç* kitabının A cildi -Küçük Asya'nın Batı Kıyısındaki İllerden Tanıklıklar-.

anlatmak için genellikle olumsuz anlamda kullanılmaktadır. 1922’de Yunan ordusunun yenilmesi ile Yunanistan’ın dış politikasında yürüttüğü Megáli Idéa diye adlandırdıkları iki kıtaya ve beş denize ulaşan Büyük Yunanistan’ı yeniden yaratma fikri kaybolmuştur. Görüşülen kaynak kişilerden ailesi özellikle 1922’de gelenler, “Ana vatanımızdan edildik!” diye belirtmektedir. Bu durumu “dışlanma, felaket, kovulma” olarak adlandırmaktadırlar (KK-3, KK-18, KK-61, KK-64, KK-72). Anadolu Ortodoks Rumların vatanımızdan edildik iddialarının temelinde Megali idea politikası yatmaktadır (Pentzopulos, 1962, s. 25; Clogg, 1979, s. 227). Mübadele sürecini ifade ederken Küçük Asya Felaketi adlandırmasının da içinde yer alan “καταστροφή” (katastrofi)²⁷ “yıkım-felaket, çok ağır zarar görme” kelimesinin yanı sıra “διωγμός” (diogmós) “kovulma” anlamına gelen ifadeyi kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Yunan akademik yayınlarında Anadolu; “Kaybedilmiş” ya da “Unutulmayan topraklar” olarak dile getirilmektedir (Baltisiotis, 2005, s. 403) Saha çalışmasında Grevena Bölgesi’ne Anadolu’dan giden Rumlar ve oradaki yerel halkın da mübadeleye “kendi vatanlarından edilme” diye baktıkları tespit edilmiştir. Ancak Yunanistan’dan Anadolu’ya gönderilen Müslüman vatandaşları ana vatanlarını terk etmiş bireyler olarak görmemektedirler. Bu bakış açısının altında temel olarak iki sebep görülmüştür. Birincisi Osmanlı hâkimiyetine girdikleri dönemde o topraklara yerleştirilmiş olan Türk Müslümanları hep muhacir olarak görmeleridir. Bu durumu en iyi şekilde örneklendirecek ifade olarak saha çalışmasında “Bu köy, mübadele zamanı Yunan ve Türklerin bir arada yaşadığı bir köy mü?” sorusuna verilen “Bu topraklarda çok Türk muhacir varmış, onlar Anadolu’ya gitti, bizi onların yerine getirdiler, burada muhacir mahalleleri oluştu.” yanıtı verilebilir (KK-4). İkinci sebep ise Grevena Bölgesi’nde yaşayan hem yerel halkın hem de oraya Karadeniz’den göç ettirilmiş Rum Ortodoks mübadillerin o topraklardan mübadele ile gönderilen tüm Müslümanları, sonradan Müslüman olmuş Yunanlılar olarak kabul etmeleridir (KK-14, KK-16, KK-60, KK-75).

Mübadele sürecinde göç eden veya ettirilen kişiler için terminolojide kullanılan kavramlar da hem literatürde hem de halklar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir.

²⁷ Babiniotis’in (2002, s. 863) *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ* Modern Yunan Dili Sözlüğü’nde “katastrofi”. 1. tam bir yıkıma veya telafisi mümkün olmayan hasara neden olma; 2. yıkım, yıkıcı sonuçları olan her şey, çok büyük bir hasar, şeklinde açıklanmaktadır.

Mübadele (population exchange), tarihte çok sık görülen bir göç çeşidi değildir. Bireylerin doğup büyüdüğüleri ülke içerisinde başka bir yere zorunlu olarak kısaca yerlerinden edilerek taşınmalarını içeren bir kavramdır. *Nüfusun yerinden edilmesi* (population displacement) kavramı, her zaman mübadele ile aynı anlamda kullanılan bir kavram değildir. Yerinden edilmiş kişiler; mübadil teriminde olduğu gibi yasal statü taşımamaktadır.

Mübadele, kapsamı ve gerçekleştirilme şekline bakılarak uluslararası literatürde yer alan pek çok göç çeşidinin özelliğini barındırmaktadır. Mübadele, mübadillerin doğup büyüdüğüleri ülkelerden çıkışı ve ev sahibi ülkeye geçişlerini içerdiği için *dış göç* (international migration); bir komisyon aracılığıyla kanun ve yönetmeliklere uygun olarak ikamet edecekleri yerler belirlenmiş şekilde gerçekleştirildiği için *düzenli göç* (regular migration); savaş, siyasi ya da büyük ekonomik nedenler gibi zorunluluk hâllerinde bireylerin iradesi dışında gerçekleştiği için *zorunlu göç* (forced migration) hem de oldukça çok sayıda ani insan hareketini içerdiği için *kitlesel-toplu göç* (mass-collective migration) çeşitlerinin de içinde değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

Mübadil; (مبادل) mübadele sözcüğü ile aynı kökten gelen Arapça bir sözcüktür. Mübadele teriminin incelendiği dönem sözlüklerinden Meninski'nin (1680) *Thesaurus*; Fardys ve Fotiadis (1860) *Λεξικόν Ἑλληνο-Τουρκικόν*; N. Mallouf'un (1867) *Dictionnaire Turc-Français*; Ahmed Vefik Paşa'nın (1889) *Lehce-i Osmânî*; Mehmed Salâhî'nin (1895) *Kâmûs-ı Osmânî*; Şemseddin Sâmî'nin (1901a) *Dictionnaire Français-Turc Illustré*, (1901b) *Kâmûs-ı Türkî*; İbrahim Cudi'nin (1913) *Lûgat-ı Cudî* adlı çalışmalarda “mübadil” maddesi bulunmadığı tespit edilmiştir.

Mübadil terimine Türkçe kaynak olarak ilk Mehmed Bahaeddin'a ait (1924, s. 640) *Yeni Türkçe Lûgat*'ta “biriyle bir şeyi değişen, tebdil iden” açıklamasıyla rastlanılmaktadır. “İsm-i fail” kalıbında yapılan bu açıklama Arapça morfoloji ve anlamına uygun şekildedir (Ramadan, 2021, s. 364). Ancak zamanla sözcük Türkçede farklılaşarak *mübadele eden* değil *mübadele edilen* anlamına geçmiştir. Bir sözcüğün başlangıçta içerdiği anlamına zamanla yeni anlamlar eklenmesine *anlam genişlemesi* denilmektedir. Başka dillerden alınan kelimelerde morfoloji aynı şekilde kalırken anlam açısından farklılaşma gerçekleşebilir. Köken dilinde yanlış anlam içerdiği hâlde işlevselci yaklaşımdan kaynaklı yeni girdiği dilde farklılaşan anlam, herkes tarafından kabul görür ve kazandığı

yeni anlamı dile yerleşmeye başlar. Mübadil²⁸ sözcüğü bu anlamıyla Türk-Yunan nüfus mübadelesine yönelik tanımlanan bir terim hâline gelmiştir. Mübadele retrospektif yaklaşım içerdiği için 18 Ekim 1912'den anlaşmanın imzalandığı döneme kadar Yunanistan ve Anadolu'dan göç etmiş/göç etmek zorunda bırakılmış kişiler mübadil olarak sayılmaktadır²⁹. 18 Ekim 1912'den sonra göç eden kişilerin varisleri de Türkiye'de mübadil Yunanistan'da mülteci olarak kabul edilmektedir.

Günümüzdeki kullanımına, Devellioğlu'na ait (2000, s. 699) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta* “1. Mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş. 2. Türkiye'den gönderilen Rumlara karşı Yunanistan'dan gelen Türklere verilen ad; Türk Dil Kurumuna ait *Güncel Türkçe Sözlük'te*³⁰ “1. Başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş. 2. Lozan Antlaşması'na göre, İstanbul dışında oturan Rumlarla değiştirilmek üzere Batı Trakya dışındaki Yunanistan'dan getirilen Türkler”; Çetin (2010, s. 149) “değişim yapılan başka kişiler yerine getirilen, mübadele sürecini yaşayan kişilere verilen ad” örnekleri verilebilir. Ancak mübadil kavramı, Mübadele Anlaşması'nda kullanılan bir terim değildir. Anadolu'da gündelik dilde mübadele sürecinde göç ettirilen kişiler için kullanılan mübadil sözcüğünün resmî dile yerleşik olarak kullanılması da zaman almıştır. Resmîyette kullanıldığı ilk yer, iskân konusunda karşılaşılan sorunları çözmeye yönelik 28 Mayıs 1928 tarihli ve 1331 Sayılı “Mübadil, gayrimübadil, muhacir vesaireye kanunlarına tevfikân tevîz veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya raptına dair kanun”dur (Alpan, 2024, s. 26).

Mübadele Anlaşması'nda mübadil sözcüğü yerine “Fr. Émigrant, Yn. μετανάστης (metanástis)-muhacir-göçmen”³¹ kavramı 1912'den itibaren Yunanistan ve Osmanlı topraklarından göç etmiş ya da ettirilmiş herkes için kullanılmıştır. Bu kullanım her iki

²⁸ Cumhuriyet Dönemi'ne ait bir neo-Osmanlıca türev olan mübadil sözcüğünün kullanıldığı tespit edilen ilk Türkçe kaynak 1930, Cumhuriyet gazetesidir. (2025, 23 Nisan) Erişim adresi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/m%C3%BCbadil>

²⁹ Bu çalışmada her iki ülke için de mübadele sözleşmesine tabi olan kişileri tanımlamak ve terminolojide farklılık yaratmamak adına “mübadil” sözcüğü tercih edilmiştir; ancak alıntılarda ve sözlü kaynakların anlatımında kaynaklar kavram için “mübadil, muhacir, mülteci” ifadelerinden hangisini kullanmışsa o kullanım şekli tercih edilmiştir.

³⁰ Mübadil. (2025, 23 Nisan). <https://sozluk.gov.tr>

³¹ Daha detaylı bilgi için bk. Yıldırım (2006, s. 35-46).

ülkenin de başlangıçta mübadeleyi gerçekleştiren bireyler için ayrı bir kategori oluşturmadığını göstermektedir.

Karakasidou (1997); ulusal kimlik inşa süreçlerinde, daha önce coğrafi kökene ve mesleklere göre tanımlanmış olan eski toplumsal kimliklerin yerine zamanla insanlara yeni ulusal kategoriler verildiğini belirtmektedir. Ulus devletler göç ettirilen kişileri tanımlarken standart bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Göç ettirilme durumuyla sınanmış kişiler de toplumsal ve bireysel bellekleri, gündelik yaşam deneyimlerinden yola çıkarak farklı kimlikler oluşturmuşlardır. “Mübadil”, “muhacir”, “mülteci” gibi yeni sosyal kategoriler oluşmuştur. Anadolu’dan Yunanistan’a giden Ortodoks Rumlar kendilerini “mülteci” ya da “muhacir” olarak tanımlarken Yunanistan’dan Türkiye’ye gelenler kendilerini “mübadil” ya da “muhacir” olarak tanımlamaktadır. Ortak bir terim olarak muhacir kullanılsa da Grevena Bölgesi’nde kullanılan muhacir teriminin içeriği ile Anadolu’da kullanılan muhacir teriminin içeriği oldukça farklıdır. Hloros’un (Chloros) Türkçe-Yunanca sözlüğü olan *Kâmûs-ı Osmânî*’ye ve diğer sözlüklere bakıldığında ortak olarak “göç eden Müslümanlara” atıfta bulunan muhacir terimini Grevena Bölgesi’nde görüşülen kaynak kişilerin Müslüman olmadıkları hâlde kullanmaları; dillerinin Türkçe olmasına ve bu kelimenin Anadolu’da yüzlerce yıl Osmanlı topraklarına sığınan insanlar için kullanılmasına aşina olmaları ve onların yaşadığı durumu kendileriyle özdeşleştirmelerine bağlanabilir. Ayrıca kendilerinin Osmanlı sınırlarından olduklarının ve Anadolu’lu kimliklerini vurgulama isteklerinin bir yansıması da olduğu düşünülmektedir.

Türk ve Yunan mübadillerin kendi kimliklerini anlamlandırmadaki yaklaşımlarına bakıldığında Türkiye’de mübadil kimliği; toplum içerisinde politik, ekonomik, sosyal yapıya entegre olma, dernekleşme, vatandaşlık ve insan hakları talebinde bulunma anlamlarını içerirken Yunanistan’da tarih ve göçmen kimliğini kayıp vatan söylemiyle bağdaştıran ulusal bir anlatı içerisinde kullanılmaktadır (Alpan, 2012, s. 222).

Literatürde, resmî ve uluslararası göç hukukunda kullanılan karşılıkları ne olursa olsun göç ettirilen bireyler, kimliklerini tanımlarken kendi ifadelerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Kavram karmaşasının olması kendinden önce benzer nitelikte bir göçün olmadığını göstermekte ve literatürde hukuki temellere dayanan çift yönlü olan ve

zorunlu tutulan bu dış göç çeşidinin terminolojik açıdan yeterince incelenmediğini yansıtmaktadır.

Mübadelenin gerçekleştirildiği nüfusu karşılamada Türkçede özellikle üretilen “mübadil” kavramının uluslararası terminolojide kullanılan bir terim olmadığı görülmektedir. Uluslararası terminolojide tercih edilen “muhacir”, “mülteci” veya “göçmen” kelimelerinin mübadillerin bulundukları durumu anlatmaya yeterli olmadığı görülmektedir. Bilim dünyasında ortak bir kabul olması için Kemal Arı’nın (2023, s. x) mübadil sözcüğünün İngilizcesi için tercih ettiği *exchanged person* (değiştirilen kişi) ifadesinin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

2.3.3. Ayrımcılık, Asimilasyon ve Entegrasyon Kavramları

Ayrımcılık (discrimination), herkese eşit davranmama anlamına gelen bir kavramdır. Ayrımcılığın ırk, renk, cinsiyet, dil, din, düşünce, köken, mülkiyet ya da diğer statüler açısından tamamı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde (Madde 2, 1948) yasaklanmıştır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 4). Devletler hukuku ayrımcılık yapılmasını reddetmektedir. Herkes, hukuk açısından eşittir ve ayırım yapılmadan hukukun korumasından eşit oranda yararlanma hakkına sahiptir.

Asimilasyon (assimilation), asimile etme süreci; göç eden/ettirilen bireyler ile yerli halk arasındaki etnik farklılığın azalması (ya da ortadan kalkması) ile sonuçlanan, göçmenlerin yerli halka benzeme süreci olarak tanımlanmaktadır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 39). Bir etnik ya da sosyal grubun dil, gelenek, değer ve davranışlarda ve temel hayati çıkarlarda değişiklik yaşaması, aidiyet duygusunda değişiklik olması, diğer grupla uyumlu hâle gelmesi anlamına gelmektedir. *Kültürel uyumun* (acculturation) en aşırı şekilde gerçekleşmesinden oluşur (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 3). Kültürel uyumda, yabancı kültürün unsurlarının aşamalı olarak benimsenmesi durumu vardır.

Mübadale sürecinde aynı din ve etnik kökenden olanlar, uluslarının olduğu topraklara gönderilmişlerdir ancak çalışma için belirlenen sahalardaki mübadillerle yerli halk arasında tarihsel geçmişlerinde, yaşam standartlarında, kültürel belleklerinde, dil, gelenek, değer ve davranışlarında oldukça büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu nedenlerin yanı sıra dönemin ekonomik, siyasi ve sosyal durumundan kaynaklı uyum süreçleri beklenilenden çok daha sancılı olmuş ve uzun sürmüştür.

Entegrasyon (integration) göç eden bireylere göç ettikleri ülkede sosyal üyelik kazandıran ve onların temel kurumlara katılma durumlarını açıklayan bir kavramdır. Bu kavram zamanla göç edilen ülke toplumlarındaki değişimleri de karşılamak için kullanılır olmuş, anlam genişlemesine uğramıştır. Bu nedenle entegrasyon iki taraflı bir süreçtir ve dinamiktir. Göçten sonra ve göçten önceki durumlarının hem göç veren hem de göç alan ülkelerin tecrübeleri üzerine odaklanmaktadır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 181). Göçmenlerin birey ve grup olarak yerleştikleri bölgelerde toplumun bir parçası olarak kabul edilmeye başladıkları süreç anlamına gelmektedir.

Entegrasyon teorileri analiz edildiğinde bu kavramın anlaşılmasına yönelik üç farklı yaklaşım ortaya konulmaktadır. Birinci yaklaşım en açık şekilde S. Eysenstedt'in çalışmalarında ifade edilmektedir ve Eysenstedt bu yaklaşımı “özümseme” ya da “soğurma” olarak adlandırmaktadır (Karluk, 2022, s. 8). İkinci yaklaşım ise entegrasyonu asimilasyon olarak gören ve göçmenlerin eski kültür ve kimliklerini yavaş yavaş kaybederek yeni toplumun kültürünü benimsedikleri tek boyutlu bir süreç olarak anlayan A. Gordon'un çalışmalarında sunulmaktadır. Üçüncü yaklaşım X. Berry, I. Burnis ve P. Stoker'ın çalışmalarında yansıtılmaktadır. Berry, I. Burnis, P. Stoker, entegrasyonu asimilasyona bir alternatif olarak görerek “kültürleşme” olarak değerlendirmektedir (Şan ve Tzampaz, 2021, s. 75). P. Stoker, entegrasyonun bu çeşidinin “tüm malzemelerin tek bir yemek oluşturduğu, ancak her birinin özünü ayrı ayrı koruduğu bir kase salata” olarak adlandırılabilirliğine inanmaktadır (Şeker, 2015).

Göç; bireylerin girdikleri yeni ortamın ekonomik, sosyal, kültürel koşullarına biyolojik, psikolojik ve toplumsal anlamda uyum sağlama ihtiyacını beraberinde getirir. Göç eden bireyler entegrasyonu kolaylaştırmak adına kendilerine hangi alan olursa olsun sunulan fırsatları bilmeli ve bu olanaklardan nasıl yararlanacağını öğrenmelidir. Aksi takdirde entegrasyon eksikliği gerçekleşmektedir. Dil bilmek, entegrasyon için ilk şarttır. Entegrasyonu sağlayan bireylerde kimlik ve aidiyet duygularının gelişimi daha da hızlı hâle gelmektedir.

Sosyokültürel uyum bir göçmenin içinde yaşadığı ülke ile sosyal ve kültürel bağlar kurmasını ve bu yapıya katkıda bulunmasını içeren bir kavramdır (Fielden, 2008, s. 3). Uyum ihtiyacı, bireylerin veya tüm grupların kendilerini farklı bir sosyal çevrede, farklı bir kültür ve sosyal örgütlenme içinde bulmaları durumunda ortaya çıkar; yalnızca onların

belirli bir konumu işgal ettikleri, belirli bir statüye sahip oldukları ve belirli sosyal roller üstlendikleri sosyal varoluş alanı değil, aynı zamanda yaşamın fiziksel alanı, doğal-coğrafi, ekolojik ve iklimsel etkenleri de değiştiğinde ortaya çıkar. Ekonomik ve siyasal varoluş koşulları da değişime uğrar (Tokatlı, 2024, s. 131).

Sosyal uyum, genel olarak, kişinin çevresiyle olan ilişkisini en iyi duruma getirmeyi amaçlayan, içinde bulunduğu durumu değerlendirip, buna göre hem kişinin davranışlarını hem de içinde bulunduğu sosyal çevrenin durumunu düzeltmeyi amaçlayan bir faaliyettir. Uyumun temel yöntemi, bireyin yeni toplumsal çevrenin norm ve değerlerini, burada gelişen toplumsal etkileşim biçimlerini (resmî ve gayriresmî bağlantılar, liderlik tarzı, aile ve komşuluk ilişkileri) kabul etmesidir (Yaldız, 2013, s. 290).

Göçmenlerin uyumunu etkileyen faktörler arasında, yerleşim bölgesiyle ilgili olan “dışsal” faktörler ve göçmenlerin kendilerini karakterize eden “içsel” faktörler yer almaktadır. Birinci grupta bölge nüfusunun yoğunluğu ve demografik yapısı, özellikle işgücü ihtiyacı gibi göstergeler yer almaktadır. Bunlar: ücretsiz konut stokunun mevcudiyeti, altyapının geliştirilmesi, kaynak potansiyeli (iş alanı veya tarım için serbest arazi mevcudiyeti vb.), bölgenin ekolojik durumu, iklimi, geldikleri yer ile yerleşme bölgesi nüfusu arasındaki kültürel mesafenin büyüklüğü gibi etkenlerdir. İkincisi ise göçmenin cinsiyeti, yaşı, eğitimi, uzmanlık alanı ve nitelikleri, ailevi durumu, maddi güvencesi, yabancı bir kültürel ortama entegrasyon düzeyi, psikolojik durum ve karakter özellikleridir.

Sosyal uyum aktif veya pasif biçimde gerçekleşebilir ancak çoğunlukla her ikisi de aynı anda gerçekleşir. Bu toplumsal uyum biçimi, öznenin toplumsal çevreyi etkileyerek onu değiştirmeye (toplumsal davranış normları ve kuralları hakkındaki yerleşik fikirlerine uydurmaya) çabalaması gerçeğiyle karakterize edilir. Çoğu zaman bunu tam olarak yapmak mümkün olmaz çünkü mevcut sosyal çevre de toplumsal normların ve davranış kurallarının istikrarını korumaya çalışır ve ayrıca bu normları zaten kabul etmiş ve bunları kökten değiştirmeyi düşünmeyen bireylerden oluşur (Koç, 2018, s. 64).

Uyum sorunu, mülteci ya da göçmen bir kimsenin göç ettiği ülkenin bir vatandaşı olana kadarki zorlu süreci anlatan bir terimdir (Fielden, 2008, s. 1). Göçmen bu sürecin sonunda

ya göç ettiği toplumun bir parçası hâline gelmekte ya göç ettiği toplum tarafından dışlanmakta ya da kendi içine kapanmaktadır³².

Kitlesel göçlerin ve büyük nüfus kitlelerinin yeni yerlere doğru hareket etmesinin uzun süreli uyumsuzluk ve düzensizliğe yol açtığı oldukça açıktır. Yeni koşullara anında uyum sağlayamamak birçok olumsuz sonucu beraberinde getirir. Uzun vadeli uyumsuzluk bireyin dağınıklığına yol açar ve yeni çevre koşullarına, küresel toplumdaki değişimlere, kültür, teknoloji vb. alanlardaki değişimlere uyum sağlayamayan gruplar ortaya çıkar (Tokatlı, 2024, s. 132). Göçmenler için uyumun zorlukları, kendi kültürlerini tek taraflı olarak kaybetmeleri ve yerlilerin norm ve kurallarını kabul etmeleri gerekliliğiyle ilgilidir. Önemli bir güç farklılaşması ve yerel nüfusun göçmenlere karşı olumsuz tutumları olması durumunda, zorla asimilasyon gerçekleşebilir. Bu, yerlilerin göçmenlere herhangi bir kültürel farklılık hakkı tanımadığı anlamına gelmektedir (Koç, 2018).

Zorunlu göçün derecesi ve uygulanma koşulları da azımsanmayacak bir öneme sahiptir. Kültürel mesafe faktörü, göçmenlerin uyum sürecinde oldukça etkilidir. Uyumun başlangıç aşaması -sosyal statülerde, mülkiyet durumlarında, yaşam koşullarında- ne kadar uç noktada olursa, kültürel mesafenin farkındalığı da o kadar keskin olur. Düşmanca olarak algılanan ortamdaki kendini ayırma, ona karşı koyma ihtiyacı, savunma mekanizmasının harekete geçmesine yol açar. Zorunlu göç; dolaylı olarak devletin sosyoekonomik ve demografik gelişiminin bütün yönlerini etkiler, nüfus ve işgücünün dağılım coğrafyasını ve niteliksel özelliklerini değiştirir (Karluk, 2022, s. 7-8).

Zorunlu göç eden kişi, belirli bir yerde, belirli bir evde, belirli bir toprak parçasında yaşamanın sonucu olarak haklarının tamamını veya bir kısmını kaybetmek şeklinde ifade edilen bir *sürgün kompleksi* deneyimine tabi tutulur. Özellikle zorla yerinden edilme durumlarında uyum sağlamak daha da zorlaşır, az gelişmişlik derinleşir, sosyal bağlar zayıflar ve toplulukların olumlu değişim gerçekleştirme kapasitesi azalır. Tam uyumun sağlanması ise ancak kendi zenginliklerini kaybetmeden, başka bir kültürle sosyal ve psikolojik bütünleşmeyi başarmakla mümkündür. Entegrasyon sürecinin yerli halk ve göç

³² Yeni bir ortama uyum sağlayamayan bir kişinin fizyolojik ve psikolojik durumunu karakterize eden özel terimin adı *maladaptasyon sendromudur*.

eden/ettirilen bireylerin hepsi için aynı şekilde ilerleyeceği düşünülmemelidir (Castles ve Miller, 2008).

Anadolu’da Aydın ve çevresinde mübadil; Yunanistan’da Grevena ve çevresinde mülteci ve muhacir kavramları sosyal ve siyasi alanlarda zorunlu göç ettirilmiş kişilerin kimliği hâline gelmiştir. Devletler mübadilleri soydaş ve yerli halk ile bir kabul etse de yerli halk ile aralarında farklılıklar oldukça fazlaydı. İki ülkede de aynı etnik köken aynı dinden olmalarına rağmen takas edilen kişiler, yereldeki soydaşlarından dilleri, kıyafetleri, müzikleri, dansları, ritüelleri, yemek kültürleri, temizlik düzenleri gibi pek çok yönden ayrılıyorlardı. Sadece bu farklılıklar değil iki ülkedeki yerli halkın ekonomik anlamda oldukça zorluk çektiği bir dönemde mübadiller, onların isteklerini de bulunduğu konumları da paylaşma durumunda olduğu için çok da hızlı kabul gören bireyler olamamışlardır. Aydın’ın Karakollar Mahallesi’nde görüşülen Fatma Hanım, “Atatürk, size tarla verdi, bizim hakkımız olan yerlerden de verildi.” diye yerli halkın başlangıçta kendilerine çok da olumlu gözle bakmadıklarını dile getirmiştir. Aynı süreçleri mübadeleyle Grevena’ya yerleştirilen kişiler de yaşamışlardır. Geldikleri ülkede azınlık durumunda iken göç ettirildikleri topraklarda uzunca bir süre yabancı olarak görülmüşler ve aitlik hissini deneyimlemeleri yıllar almıştır. İki ülkenin de yıllarca süren savaş ortamında olması, ulus devlet anlayışıyla yeniden inşa sürecinin sancılarını yaşıyor olması da mübadillerin uyum süreçlerinin oldukça uzun sürmesine neden olmuştur. Kültürel, ekonomik, siyasi, eğitim, dil gibi pek çok alanda uyum sürecinin gerçekleşmesi mübadiller ve yerli halkın hepsi için aynı şekilde ilerlememiştir.

Entegrasyonu sağlayan bireylerde kimlik ve aidiyet duygularının gelişimi daha da hızlı hâle gelmektedir. Mübadillerin toplu olarak yerleştiği köy ya da mahallelerdeki mübadil yerleşim bölgelerinde uyum süreci diğer mübadillere göre biraz daha uzun sürmüştür; çünkü dil bilmek, entegrasyon için ilk şarttır. Aydın ve çevresine gelen mübadiller Grekofon; Grevena Bölgesi’ne giden mübadiller ise Türkofon’dur, yani ana dilleri yerleştirildikleri ülkenin ana dillerinden farklıdır. Yerli halkla çok iletişim hâlinde olamadıkları için dil öğrenmeleri ve geldikleri ülkenin kamusal işleyiş sistemini ve haklarını öğrenmeleri zaman almıştır. Oysa yerli halkla karışık mahallelerde oturan mübadillerin entegrasyonu daha kısa sürelerde gerçekleşmiştir çünkü iş için bir arada olmaları, ev sahibi toplulukla camiye gitme, aynı pazarı aynı berberi aynı çarşayı

kullanma, doğum, ölüm, evlenme gibi dönemlerde ritüellere eşlik etme gibi ortak bir amaç için bir araya getiren temel değerlerin paylaşımı daha hızlı olmuştur. Ancak yerli halkla aynı mekânlarda bulunmaları tam olarak uyum sağlamaları ya da dışlanmamaları anlamına gelmemelidir. Aydın’da görüşülen Nurkan Hanım’ın anlattıkları bu durumu özetlemektedir:

Anneannemler, Rum ve Türk karışık olan bir köyden gelmişler. Anadolu’ya geldiklerinde Türkçe bilmiyorlardı. Türkçe bilenler sadece molla diye adlandırdıkları İstanbul’a eğitim görmeye giden kişilermiş. Hayvancılıkla ve çiftçilikle uğraşıyorlarmış. 1924’te buraya geldiklerinde Türkçe bilmedikleri için ‘Yunan tohumu’ diye dışlanmışlar. Hem dedemin hem de anneannemlerin kıyafetleri yerli halktan farklıymış. Bizimkiler onların kıyafetlerini yerli halk bizimkilerin kıyafetlerini beğenmezmiş. Ancak her ne olursa olsun bizimkiler yerli halktan daha modern bir yaşam içinden gelmiş ve bu yaşam tarzını da devam ettirmişlerdir. Yemeklerimiz, düğün adetlerimiz gelenek ve göreneklerimizi devam ettirdik (KK-8).

2.4. KÜLTÜR, GÖÇ VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Kültür; insanlığın varoluşuyla beraber oluşturduğu araç-gereçler, yemekler, kıyafetler, teknoloji, sosyal alt yapı ve sanat gibi maddi; dil, din, değer ve inanç sistemleri, örf, gelenek ve görenekler gibi manevi unsurların toplamıdır. Bireyin oluşturduğu bir olgudur ve bireylerin var olduğu toplumun belleğidir. *Toplum*, sosyal gereksinimlerini karşılamak adına etkileşime giren ve ortak bir kültürü paylaşan insanların oluşturduğu bir birlikteliktir (Fitcher, 1996, s. 73). Din, coğrafya, dil, ekonomi gibi pek çok unsur; içinde bulunduğu toplumu ve onun kültürünü şekillendirir.

Kültür; kuşaklar arası aktarılan, devamlılığını koruyan aynı zamanda değişime ayak uyduran, toplumu birleştiren ve diğer toplumlardan ayıran en önemli unsurlardan biridir. Bir yere ait olma durumunu sağlayan temel faktörlerin başında kültür olgusu gelmektedir. Toplumlara ait kendine özgü değer, inanç, gelenek, görenek, davranış biçimleri genel kültürü oluşturur. Her toplumun genel kültürü içerisinde toplumu oluşturan küçük gruplara ait alt kültür denilen değer ve yaşam biçimleri vardır.

Göç, sadece göç edilen dönemi kapsayan bir olgu değildir; hedef ülke ve menşe-kaynak ülke açısından ortaya çıkacak etkileriyle değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Göç; özellikle demografik, sosyal, kültürel, ekonomik açıdan her iki ülkede de değişmeye yol açmaktadır. Göç eden/ettirilen bireyler, geldikleri kültürün değerlerini de yanlarında

taşımakta; yeni yaşam yerlerinde sosyokültürel değişmelere ivme kazandırıp kendileri de değişime uğramaya başlamaktadır.

Collier (2013, s. 67-68) göçün kültürü etkileme potansiyelinin oldukça yüksek olduğunu; göçmenlerin sadece mekân değişikliği yapmadığı, beraberlerinde yarattıkları insan sermayesi ile ahlaki kodlarını da getirdiklerini ve ev sahibi ülkeyle zamanla kültürel yakınlaşmanın olacağını dile getirmektedir. Çobanoğlu'nun (2013, s. 61) da dile getirdiği gibi halk kültüründe, gündelik yaşamda meydana gelen değişme ve dönüşmeler, mevcut yapıyla aniden ayrışma suretinde ortaya çıkmaz; mevcut yapıyla uyuşacak bir esneklikle kendini güncelleyerek sürekliliği ve ihtiyaç duyulan yenilenmeyi sağlamaktadır. Ancak özellikle uluslararası göçlerde göçün niteliksel ve niceliksel özelliklerine bakarak bir kültürden farklı bir kültüre geçen bireyler, yeni kültürel dokuya uyum sağlamakta zorlanmakta *kültür şoku* yaşamaktadırlar.

Kültürleri farklı olan insanların mübadele gibi zorunlu göçlerde görülen, bir arada yaşamanın mecburiyete dayanmasından kaynaklı oluşan uyum ve çatışma süreçleri, kültürlerarası iletişimin önündeki engeller olarak diğer göç çeşitlerine göre farklılık içermektedir. Göç eden bireyler, zorunlu olarak yer değiştirmek durumunda kaldıkları için özellikle içine doğdukları ve içselleştirdikleri toplumda yüzlerce yıldır oluşturdukları kimliklerine, kültürel değerlerine ve birbirlerine sıkıca bağlanmayı tercih etmektedirler.

Stres veya zorunlu yerinden edilme durumlarında göçler kendiliğinden ve hızlı bir şekilde gerçekleşir. Böylesi koşullarda göçmen çoğu zaman geleceğini düşünmez, sadece kendi hayatını ve sevdiklerinin hayatını kurtarmaya çalışır. Ancak daha sakin bir ortama girdiğinde yeni toplumdaki yerinin farkına varır (Nakhoul, 2014, s. 32).

Sadece bir toplumsal-grup olgusu olarak değil, aynı zamanda bireysel düzeyde bir olgu olarak da yeni bir kültürle karşılaşma hem yerel halktan hem de göç eden her bir bireyden bu olguya karşı belirli bir tutum sergilemesini, kendi kültürleşme stratejisini geliştirmesini ve nihayet yeni bir ortamda kalma koşullarına birtakım uyum biçimlerini gerektirir (Canlier, 2024, s. 42).

Yaşanan bu durumlar, bir anda gerçekleşmez, uzun zamana yayılır ve aşamalı olarak ilerler. İki ülkede de saha çalışmasına belirlenen yerlerde görüşülen kaynak kişiler uyum

sağlama süreçlerinin ve kültürel değişmelerin 1960'lara kadar başlamadığını hem kendilerinin hem de yerel halkın direnç gösterdiğini belirtmişlerdir. “Geldiklerinde Türkçeyi az bildiklerinden hemen anlaşılamamışlar, kahvelerimiz bile ayrıydı, mahallenin başındaki kahve muhacirlerin” (KK-45). “Buralara gelmişler, yokluk var, ev yok, aileler hep bir arada kalmışlar, sonra buraları Almanlar tekrar yakıp yıktı. Yaşam şartları çok zor olmuş. Bu köy tamamen boşmuş, Anadolu'dan gelenleri yerleştirdiler. Uzun zaman muhacirler sadece kendi aralarında irtibat kurdular, kız alıp kız verdiler” (KK-6). “Türkçe konuşturlardı dedemler, mahallelerimiz bile ayrıydı, bizi Türklerin boşalttığı yerlere yerleştirmişler, başlangıçta istememişler bizimkileri” (KK-64). Mübadele ve ardından yaşanan uyum ve değişim sürecinin analiz edilebilmesi için kültürleşme kavramının, kültürleşme süreci ve öğelerinin ve bu süreci etkileyen faktörlerin anlaşılmasına bağlıdır.

2.4.1. Kültürleşme ve Kültürel Değişmeler

Kültürleşme (acculturation-kültürel uyum), farklı grupların birbirleriyle ilişkiye girdiğinde kültürel yapılarının değişmesi süreci anlamına gelen bir kavramdır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 23). Kültürleşme için en az iki farklı kültür ve bu kültürlerin sürekli bir ilişki içinde olması, karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesi gerekir (Göç Terimleri Sözlüğü 2013, s. 39). Zaman içerisinde kültürlerini oluşturan yöntemlerini, araçlarını, değerlerini, deneyimlerini, inançlarını değiştikleri bir süreçtir ve bu sürecin sonunda kısmen ya da tamamen değişimle yeni bir kültürel yapı ortaya çıkar. Kültürleşme, kültürel asimilasyondan farklı bir kavramdır. *Kültürel asimilasyonda* bir toplumun kültürünün başka toplumun kültürünü kendisine benzetmesi zamanla tamamen kendine bağlı hâle getirme durumu vardır. Kendi kültürüne benzetme sürecinde zorla değiştirme varsa bu duruma da *zorla kültürleme* denilmektedir. Greeley (1971, s. 53-55) kültürel bütünleşme sürecini yabancı grupların birkaç kuşak geçince gittikleri ülkenin toplumu ile olan uyum süreci olarak tanımlamaktadır ve hiçbir zaman tam asimilasyon olamayacağını ve farklılıkların sürekli olacağını vurgulamaktadır.

John W. Berry kültürleşme ile ilgili iki farklı görüş öne süren en önemli temsilcilerden biridir. İlk görüşünde bireyin kendi kültürünü korumak isteyip istememesi ve ev sahibi kültürle iletişime geçip geçmemesinin önemli olduğunu belirtmektedir. Bu görüşte, önemli olan ev sahibi (yerli halk) kültürün süreçteki rolü ve göç eden bireylerin kültürleşme stratejisi seçimlerindeki farklılıklardır. Kültürleşmeye ev sahibi ve göçmen

kültürel kimliklerinin bağımsızca değiştiği bir süreç olarak bakılmaktadır ayrıca bireylerin çeşitli kültürel kimliklere sahip olabileceği dile getirilmektedir (Berry, 2001, s. 615-630; 2005, s. 704). Berry’e göre kültürleşme sürecinde göçmenler, dört farklı tepki geliştirmektedirler. Göç eden bireyler; kendi kimliklerini muhafaza etmekten vazgeçip yeni geldiği yerin kültürünü kabullenmeyi seçerlerse *asimilasyon/özümleme*; tam tersi gerçekleşir geldikleri yerin kültürüne mesafeli durup kendi kültürel değerlerinde ısrarcı olurlarsa bu kavrama *ayrılma/ayrılıkçılık* denir. Göç eden bireyler kendi kültürleri ile yeni karşılaştıkları kültürü kaynaştırma gayretindeyse bu terime *bütünleşme/çokkültürlülük*³³; kendi kültürlerine hem de göç ettiği kültüre ait unsurları önemsemiyor ise bu sürece *marjinalleşme/sınırdan kalma* denilmektedir (Berry, 1997, s. 9-10; Berry, 2005, s. 703-705).

Berry’e ait ikinci görüşte göç alan ülkedeki çoğunluğun tutumları özellikle dikkate alınmıştır. Kültürleşme sürecinde göç eden bireylerin kültürlerini koruma ve yerel halkla etkileşim kurma istekleri ile yerel halkın önyargıları ve kalıp davranışları kültürleşmeyi etkilemektedir. Bourhis, Moise, Perrault ve Senecal (1997, s. 369-385) *Towards an Acculturative Acculturation Model: A Special Psychological Approach* makalesinde Berry’nin kültürleşmeye yönelik strateji görüşlerini geliştirmişlerdir. Berry, göç sürecinde göçmenlerin tepkilerini dört kavram ile açıklanırken bu modelde marjinallik yerine kuralsızlık ve bireycilik diye iki madde eklenmiş strateji sayısı bu şekilde beşe çıkmıştır. *Kuralsızlık*; göç edenlerin kendi kültürlerine ve karşı kültüre ait özellikleri benimsememesi, topluma yabancılaşması anlamında kullanılan bir terimdir. *Bireycilik* tutumu ise göçmenin istediği zaman iki kültürün kurallarına uyum sağlanması istediği zaman uyumu reddetmesidir. Ev sahibi yerel halkın tutumları için bütünleşme/çok kültürlülük, asimilasyon/eritme potası, tecrit etme, dışlama ve bireycilik kavramları açıklanmıştır. *Dışlama* göç edenleri ülkeye kabul etmeme ve ülkeden gönderme;

³³ “Çok kültürlülük, farklılığı ve çeşitliliği kucaklayan bir göç eğilimidir, belli açılardan göçmenlerin asimile olmaları gerektiği ve olacakları beklentisinin karşıtıdır” (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 221). Çokkültürlülük (multiculturalism); çok etnik grup barındıran bir toplumda kültürel çeşitliliği yönetebilmek için kültürel farklılıklara saygı ve hoşgörü duyulmasını vurgulayan bir politikadır. Baskın etnik grubun kendi kültürünü ulusal ölçüt olarak belirlediği ve diğer grupları bunu benimsemeye zorlandığı devlet politikalarının dışında toplumun kültürel çeşitliliğinin yönetilmesi için oluşturduğu bir halk politikasıdır (Haviland, Prins, vd., 2008, s. 802-803).

bireycilik ise göç edenleri birey olarak kabul etmek anlamına gelen terimlerdir (Berry, 2005, s. 705).

Kültürleşme; birey açısından değerlendirildiğinde kişinin hareket ve davranışlarında görülen değişimlerdir. Bu değişiklikler; davranışsal (konuşma, giyim, beslenme, kültürel kimlik) veya kültürleşme stresi (belirsizlik, endişe, depresyon) şeklinde gerçekleşebilmektedir. Değişimlerin hareket ve davranışlardan sonraki evresi ise; psikolojik (huzurlu hissetme, öz değer) ve sosyokültürel (yeni toplum içerisinde farklı kültürle ilişki kurma ve günlük hayatını sürdürebilme) adaptasyondur. Kültürleşmeye topluluk açısından bakıldığında ise sosyal yapı, kurum ve kültürel uygulamalarda gerçekleşen değişim sürecidir. Kültürleşme ister birey düzeyinde ister grup düzeyinde gerçekleşsin bireyler değişim sürecinde gergin ve tatminkâr olmayabilir (Berry, 2005, s. 698-701).

Kültür değişmesi, bir toplumun maddi ve manevi kültür öğelerinin, yapı ve önemlerinin değişmeye başlaması anlamına gelen bir kavramdır. Göçler, savaşlar, teknolojik gelişmeler gibi faktörler kültürel değişmeye yol açar. Thurnwald (1932, s. 557), kültürleşme için “yaşamın yeni koşullarına uyarlanma süreci” demektedir ve onun süreçselliğine vurgu yapmaktadır. Kültürleşme süreci bireyin yeni ülkedeki deneyimlerini, kültüre uyumlarını, yaşadığı sorunları ve onlarla başa çıkma yollarını içermektedir. Yeni tanışılan kültürün değerlerini kabullenme yeteneği, kişinin kendi değerlerini reddetmesi anlamına gelmemelidir. Kültürel uyum sağlamak için kendilerine ait değer sistemlerini yeni kültürün normlarıyla ve kültürel değerleriyle birleştirmeleri gerekmektedir.

Kültürel değişme sürecini etkileyen pek çok faktör vardır. Bireylerin göç etme nedenleri, motivasyonları, göç edenlerle yerli halkın toplumsal değer ve inançlardaki benzerliği, sosyal yaşantı içinde yer alan yemek ve yaşama alışkanlıklarındaki benzerlikleri, yerel halkın misafirperverliği, din, dil ve etnik kimliklerde ortaklıklar kültürel değişmeleri etkilemektedir. Gençlerin yaşlılara, erkeklerin kadınlara, gelişmiş toplumların geleneksel toplumlara göre kültürel değişmeleri daha kolay kabul ettikleri bilinmektedir. Kültürleşme sürecinde ulusal politikalar ve devlet ideolojisi de önemlidir; devlet göç eden bireylere kurum ve kuruluşlarıyla destek oluyorsa göç edenlerin kültürleşme süreci olumlu yönde etkilenmektedir. Sosyal destek sağlayan diğer kurumlar ise dernek, vakıflar

ve basın-yayın organları olabilir. Bu kurumlar, göçmenlerin kendi grupları ile ilişkide ve bağlantıda olmasını sağlayarak, sorunlarına çözümler getirerek onların yeni çevrelerine daha kolay uyum sağlamasına yardımcı olurlar. Kültürel değişme süreçleri, anlaşılacağı üzere çok faktörlü, grift ve dinamiktir.

Saha çalışması alanlarına bakıldığında iki ülkede de göç ettirilen bireylerin din ve etnik açıdan benzer yerlere gönderildiği ve yerleştikleri bölgelerde bu sayede uyumlarının daha kolay olacağı düşünülürken kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde uyum ve kültürleşme sürecinin çok da hızlı gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Çünkü göç ettirilen bireylerin yerel halktan ekonomik, sosyal, kültürel ve dilsel farklılıklarının olacağı göz ardı edilmiştir.

1970'lerden sonra kültürleşmeyle ilgili ilk nesil arasında temel ölçünün dil kazanımı olduğu görülmüştür. Geleneksel görüş; kültürleşmenin, asimilasyonun bir önceki adımı olduğu ve dil öğrenmenin toplum içerisinde kurumlarla, ev sahipleriyle ve azınlık olarak görülen bireyler arasında ana ilişkilerin kurulması ve sürdürülebilmesi için ilk adım olduğunu dile getirmektedir. Aile ve çocuklar, eş zamanlı olarak yeni kültüre alışıp dile hâkim konumdaysa buna *uyuşan kültürleşme*; yine eş zamanlı olarak yeni kültürü ve dilini öğrenip kendi kültürlerini de muhafaza ediyorlarsa *seçici kültürleşme*; ancak çocuklar ailelerin kültürünü reddedip ya da yeni kültüre ve oranın diline ailelerinden daha önce uyum sağarlarsa bu kültürleşmeye de *uyumsuz kültürleşme* denilmektedir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 24-26).

Mübadele sürecinde ana dilin temel alınmamasının en büyük sebebi bireyin etnik kimliğini belirlemede yetersiz olacağı düşüncesidir. Osmanlı, yüzlerce yıl çok geniş bir coğrafyada farklı din ve dillere sahip topluluklardan oluşmuş bir imparatorluktu. Bu nedenle toprakları içinde Rumca konuşan ya da Türkçe konuşan bir bireyle ilgili etnik kökenine dair tespit yapmak oldukça zordur. Bir kişinin Rum asıllı ya da Türk asıllı olduğunu belirlemenin o dönem için en kolay yolu mensup olduğu dini bilmekten geçtiği düşüncesi hâkimdir. Her iki devlet de topraklarında bulunan azınlık diye tabir ettiği mübadilleri azami sayıda tespit etmek için bu nedenle dini temel olarak seçmiştir. Ancak iki ülkedeki mübadillerin de çok da homojen yapı içermediği geldikleri ata topraklarında dahi farklı kültürlere, farklı eğitim seviyelerine, farklı ekonomik deneyimlere, farklı dillere sahip oldukları bilinmektedir. Örneğin Osmanlı topraklarında doğmuş, büyümüş,

köklerini Anadolu topraklarından almış Türkofon Ortodoks mübadiller, yerleştirildikleri Yunanistan'da Yunan toplumu tarafından hemen kabul görmemişlerdir. Rum Ortodoks olmalarına rağmen hem Osmanlı topraklarından geliyor oluşları hem de dillerinin Türkçe olması nedeniyle "Türk tohumu, Türk, Yoğurtta vaftiz olanlar" gibi dışlayıcı bazı ifadelerle maruz kalmışlardır (KK-1, KK-3, KK-52, KK-72, KK-74). Aynı süreç Anadolu'ya Grevena Bölgesi'nden gelen mübadillerde de yaşanmıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu'da yaşayan yerli Rumların bir kısmının Yunan ordusuna yardım etmesi, 1922'de Yunan ordusunun Anadolu'yu terk ederken yakıp yıkması gibi nedenlerin etkisiyle Rumlara karşı oluşan güvensizlik hissini doruk noktasına ulaştırmıştır. Mübadele ile Grevena'dan gelenlerin Müslüman Türk olmasına rağmen çoğunun dilinin Türkçe olmaması yerel halkın onlara olumsuz yaklaşmasına neden olan en önemli etkenlerden biridir. Onlara da "Rum tohumu, gavur" gibi sembolik şiddet içeren ifadeler kullanılmıştır (KK-25, KK-33, KK-41, KK-52, KK-56, KK-71). Bu nedenle yerleştirildikleri ülkede dili farklı olan mübadiller yerleşim yerlerinde bir arada olmayı tercih etmişlerdir. Ekonomik ve sosyal anlamda daha çok dışa kapanık sadece birbirleriyle iletişim hâlinde olacak şekilde yaklaşık 30 yıl boyunca yaşamayı seçmişlerdir. İçeride kapanık bir şekilde belirli bir köyde ya da yerleşim yerinde aynı mahallelerde topluca oturmuşlardır. Bu durum onlara dil öğrenme, yerli halkla karşılıklı iletişime geçme ve sosyal hayata entegre olma konusunda zorluk çıkarmıştır. Ancak yaşama dair düğün, ölüm, doğum, bayram gibi özel zamanlarda bir arada olup ritüellerini daha rahat gerçekleştirebildikleri için kültürel belleklerindeki aktarımları yerli halkla karışık vaziyette yerleştirilen mübadil ailelere göre daha rahat gerçekleştirmişlerdir. Yerel halk tarafından kabullenilip bağ kurulma, etkileşim içine girme süreçleri her iki ülkede de 1970'lere kadar sürmüştür. "Kız alıp vermeler bizim köyde çok sonra olmuştur." (KK-1, KK-2, KK-3, KK-4, KK-5, KK-6, KK-7, KK-15, KK-44, KK-45, KK-69...) ifadeleri bu durumu en iyi şekilde yansıtmaktadır. Birinci kuşak mübadillerin diğer kuşaklara oranla yerleştirildikleri bölgelerde daha fazla sorun yaşadıkları bilinmektedir; çünkü uyum süreçleri dil bilmemelerinden kaynaklı sonraki nesillere göre daha uzun sürmüştür. Mübadillerin göçün ardından sorunsuz bir şekilde yerleşemedikleri ve yerli halkla bütünleşemedikleri aşikârdır. Geçmişe ait belleklerini koruma, kendi kimliklerini yeniden inşa etme şekillerinde iki ülkede hem benzerlik hem de farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

2.5. KİMLİK VE KÜLTÜREL KİMLİK

Kimlik; bireyin bilincinde oluşturulan ve var olan, diğer insanlardan onu ayıran ayrıntılar, sosyal yaşamdaki rolleri ve yetkileri olarak tanımlanan bir kavramdır, uzun bir sosyokültürel asimilasyon sürecinin sonucu olan oldukça istikrarlı bir dünya görüşü yapısıdır. Kültür ve kültürel çalışmalar teorisinde kimlik; bir birlik olarak, bir kişinin kültürel dünyasının belli bir kültür, gelenek, sistemle özdeşleşmesi, belirli bir kültürün özünü oluşturan değerlerin, normların ve onun ifade biçimlerinin özümsemesi ve kabul edilmesiyle karakterize edilen bir bütün olarak ele alınır (Barker, 2003, s. 87).

Bireyin kendini tanımlama, bir yere ait olma ihtiyacından ortaya çıkan kimlik olgusu, dinamik bir kavramdır. Bireyin yaşadığı çevre içindeki statü ve sosyal konumunun ve kültürel konumunun karşılığı olan birden fazla boyutu olan, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu durum kimliğin çoğulluğunu beraberinde getirmektedir, kısacası tek bir kimlikten değil kimliklerden söz etmek gerekmektedir (Karataş, 2012, s. 95; Kurtdaş ve Öteleş, 2021, s. 1116). Birey, yaşadığı toplumda bulunduğu sosyal statüler gereği sahip olduğu özelliklerle kimlikler edinir ve edindiği kimliklerle kendini tanımlar. Kimlik kavramı birey için vazgeçilmez bir unsurdur ve değişme özelliğine sahiptir. Bireylerin kimliği resmî kayıtlarda olanın dışında mensup olduğu dine, milliyete, etnik veya dil ile ilgili bir gruba, bir aileye, bir mesleğe, belli bir sosyal çevreye, kültürel yapıya ait olması ile de şekillenen bir yapıdır.

Maalouf (2000, s. 15-16) *Ölümcül Kimlikler* eserinde bireylerin kimlik cüzdanının üzerinde yazan adı soyadı olmasının ötesinde, dünyadaki milyarlarca kişiden farklı olduğunu ortaya koyacak bir niteliğe sahip olduğu dile getirilmektedir. Bu durum da kimliğin sürekli olarak kendisini diğerleri üzerinden yapılandırıldığını göstermektedir (Hall, 1998, s. 41). Kişisel kimliklerin beraberinde bireylerin etkileşimde olduğu, kendisini ait hissettiği gruplar içinde diğer bireylerle ortak kimlikleri de bulunmaktadır. Ortak kimlik, aidiyet duygusunun bilince çıkması şeklinde oluşmaktadır (Assmann, 2001, s. 132-134).

Kültürlerarası iletişimin sorunlarını inceleyen bilim insanlarına göre *kültürel kimlik*, kişinin kültürel normları ve davranış kalıplarını, değer yönelimlerini ve dili bilinçli olarak kabul etmesi, kişinin kendi ‘ben’ini belirli bir toplumda kabul gören özellikler açısından

anlaması ve kendini bu belirli toplumun kültürel kalıplarıyla özdeşleştirmesidir. Kültürel kimliğin, belirli olgu veya kişilere karşı sempati veya antipati duygusu uyandıran, belirli ve istikrarlı nitelikler bütünü olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü gibi bu ve benzeri pek çok tanımlamada kültürel kimlik, öncelikle bireysel bilinç olgusu olarak yorumlanmaktadır (Stryker, 1986, s. 90).

Kişilik, doğa ile toplum arasında bir bağ, özgürlüğün ve yaratıcılığın bir ifade biçimi, kendini gerçekleştirmenin bir aracı olarak kültürün dışında oluşamaz ve var olamaz. *Kültürel kimlik*, yani bir kişinin belirli bir kültüre katılımı, o kişinin belirli bir toplumda kabul görmüş temel kültürel özellikleri bilinçli bir şekilde kabul etmesine ve kendini bu toplumla, belirli bir kültürel gelenekle özdeşleştirmesine dayanır. Kimlik, bireyin kendini diğerlerinden ayıran yönlerini içeren bir kavramdır. Hall kültürel kimliklerin kültür söylemleri ve tarih potası içerisinde oluşabileceğini dile getirmektedir (Hall, 1998, s. 178). Örneğin; Rum, Ortodoks, Türk, Müslüman kimlikleri varsa aynı şekilde Rum kültürü, Türk kültürü, İslam kültürü, Ortodoks kültürü de vardır.

Kültürel kimlik, toplumlara kimlik kazandıran önemli bir unsurdur. Kültürel kimliklerin oluşumundaki en etkili faktör din kurumudur. Din kurumsal yapısıyla aileden başlayarak; hukuktan siyasete, ekonomiden sanata kadar geniş bir çerçevede insanı şekillendirir. Ulusal kimliğin oluşumunda çoğu kez ırk ve kültür kimliklerinden de yararlanılmaktadır. Ulusal/millî kimlik çoğu kez ırk kimliği ile özdeşleştirilebilmekte ve gerektiği durumlarda bu kapsamda yapay veya kurgusal faaliyetlere başvurulabilmektedir (Calhoun, 2007, s. 216-217).

Ortak bir kültür, belirli bir toplumun üyeleri arasında dayanışma bağları oluşturur ve onlarda ait oldukları toplumun diğerlerinden ayrı ve farklı olduğu imajını yaratır. Dayanışma, grup oluşturma bilincine dayanır ve dışlananlar, yabancı olarak görülür. Bir kültüre dâhil olan bireyler, belli, değerleri, inançları ve gelenekleri duygusal olarak içselleştirir ve bunları kendilerinin bir parçası olarak kabul ederler. Toplamların içerisinde farklı kimliklere sahip bireyler özellikle geleneksel toplumlarda bir arada yaşamakta zorlanabilmektedir.

Castells, (2006, s. 12) kimliğin insanların anlam ve tecrübe kaynağı olduğunu dile getirmektedir. Mübadelede sürecinde ulus devlet anlayışına dayanarak homojen bir

toplum oluşturmanın etkisiyle dini ve çoğunlukla etnik kimlikleri aynı olan bireylerin yer değiştirmesi gerçekleştirildi. Castells'in tanıma göre mübadele sürecine bakıldığında göç eden/ettirilen bireylerin anlam ve tecrübe kaynaklarını zorunlu olarak yitirdikleri görölmektedir. Kültürel belleklerinin olmadığı yerleştirildikleri yeni topraklarda yeni kimliklerini bulmaları zaman almış, getirildikleri topraklara aidiyet hissetmekte ve uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Kimliklerini oluştururken kendilerinden farklı olan 'öteki'ne göre kendini tanımlamaya başlamışlardır; muhacir ve mübadil, Anadolu, Selanikli gibi. Hall'in de dediği gibi kimlikler, 'öteki'nin baskısına ve konumuna göre oluşmaktadır (1998, s. 71).

Mübadiller gittikleri yerde aynı dini ve etnik kimliği paylaşmasına rağmen tez için seçilen sahadaki Aydın'a ve Grevena'ya yerleştirilen mübadillerin özellikle dillerinin, kültürel ve bölgesel kimliklerinin farklı olmasından kaynaklı toplumsal yapıya uyum sağlamaları aynı dili konuşan mübadillere göre daha zor olmuştur. Aynı tarihi, aynı dili ve kültürel geçmişi paylaşmıyor olmaları bir arada yaşamayı zorlaştırmıştır. Mübadiller yaşadıkları bölgelere ait özellikleri, yaşam tarzlarını yerleştirildikleri yerlere taşıdıklarını ve yerli haktan farklı olduklarını belirtmektedirler (KK-1, KK- 24, KK-26, KK40, KK-77...) Bu durum, kültürel kimliğin olduğa önemli olduğunu başkalarıyla bağ kurma konusunda dinamik bir yapısının olduğunu göstermektedir. Tarihsel sürece bakıldığında imparatorlukların ve krallıkların sonunu getiren ulus devletlerin ortaya çıkışı ile önemli bir kavram hâline gelen kimlik, küreselleşme süreciyle yeni kimlik çeşitlerini ortaya çıkarmıştır.

Bireylerin tek ortak kimliği yoktur, kendisini ait hissettiği grupların sayısınca pek çok kimliğe sahiptir. Kişilerin kimliklerinin bazıları etnik kimlikler gibi tercihe yer bırakmaksızın içinde bulunduğu toplumun doğal sonucu olarak verilir bazıları da bireyin seçimleri sonucunda kendi aidiyetini belirlediği kimliklerdir. Kişi, doğumundan ölümine kadar farklı kimlik türleri içerisinde tanımlanmaktadır. Modern kimlik, postmodern kimlik, bölgesel kimlik, ulusal kimlik, dini, kültürel kimlik türleri bunlardan birkaçıdır.

2.5.1. Kültürel Kimliğin Çeşitli Görünümleri: Dinsel, Etnik ve Ulusal Kimlikler

Kültür; bireyin temel kimliğinin tanımlanması, geliştirilmesi ve kendini gerçekleştirme için önkoşuldur. Kültür kavramına kimlik bağlamından bakıldığında ortak vatan, tarihi deneyim, inanç, yaşam biçimi, gelenekler, dil gibi değer verilen kültürel özelliklerin bileşimine dayandığı görülmektedir. Ortak bir kimliğin sürekliliği duygusunu taşıyan ulusal, etnik ve dini grupların kültürüdür (Jordon ve Weedon, 1995, s. 5).

Literatürde kültürel, etnik ve ulusal kimlik kavramları arasında kesin bir ayrım yoktur; ortak kimlikler arasında yer almaktadırlar. Bazı araştırmacılar, her bireyin birçok sosyokültürel topluluğun üyesi olması nedeniyle birden fazla kimliğe sahip olduğu gerçeğinden hareket ederek, kültürel kimliği mesleki, politik, etnik, bölgesel, dinsel ve medeni kimlik gibi diğer kimlik türlerinden biri olarak ele almaktadır (Barker, 2003, s. 88).

Gerçekte kimliğin sınırları, kültürel görünümlerin çeşitli alanlarına ilişkin çok sayıda etken tarafından belirlenir. Bu etkenlerden biri halkların dinlerinin zaman-mekân tarihidir. *Dinsel kimlik*, kişinin çevresindeki insanlarla (bireysel düzeyde) ruhsal olarak ilişki kurmasının ve tüm toplumun çevresindeki toplumlarla ilişkilerinde (makrososyal düzeyde) kendi kaderini tayin etmesinin olası yollarından biridir. Dinsel kimlik, her grubun ve küçük topluluğun sınırlarını aşan, belirli yönelim değerleri aracılığıyla daha yüksek bir bütünleşme türü sağlayan, kültürel kimliğin en önemli bileşenidir. Bu, kişinin manevi yöneliminin dünyasını gerçekleştirdiği ritüellerin kaynağını anlamının bir yoludur. Dinin tarihle, gelenekle bağ kurma, bireyleri bir arada tutma, güven duygusu verme unsuru olarak önemi oldukça büyüktür. Bu yüzden kimlikler hiyerarşisinde dinî kimlik en üst sırada yer alır. Kimlik kategorisi, yapısında yer alan aidiyet aracılığıyla dindarlığın iletişimsel ve toplumsal biçimlerini tanımlar. Bireysel *dinî kimlik*, “birey (özne) -aidiyet- grup” yapısına sahip bir gruba öznel bir katılım olarak ya da başka bir deyişle, bireyin bir dinî topluluğa aidiyetine ilişkin öznel deneyimi olarak tanımlanmaktadır. Dinî kimliğin belirlenmesi için, kişinin gerçekte neyle özdeşleştiğinin, bu kimliğin nasıl ortaya çıktığının ve bunun onun gelişimini nasıl etkilediğinin belirlenmesi gerekir (Barker, 2003, s. 286).

Kültürel kimlik bağlamında dine bakış, aynı zamanda dinin ideolojik önemine de yönelir. Bu durumda din; toplumsal bütünleşmenin bir unsuru, sosyalleşmenin bir yolu, sosyokültürel deneyimin, değerlerin ve normların aktarımı olarak değerlendirilmektedir. Kültürel kimlik aynı zamanda dinsel kökenli gelenekleri, ritüelleri, bayramları, davranışsal kalıpları, toplumsal rolleri ve aile ve güç hakkındaki geleneksel fikirleri de ifade eder. Dine yönelik bu tutum, zorunlu dini uygulamaları ifade etmez (Stryker, 1986, s. 91).

30 Ocak 1923'te imzalanan Yunan ve Türk halklarının değişimine ilişkin protokolün ilk maddesi, mübadele edilecek kişilerde aranan esas kriterinin *din* olduğunu belirtmektedir:

Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir (Blanchard, 1925).

İlk maddeden anlaşılacağı üzere mübadele anlaşmasında din, değiş tokuşun esas kıstası olarak alınmış; ekonomik, etnik, kültürel ve dilsel farklılıklar dikkate alınmamıştır. Bunun sebebi Osmanlının yüzlerce yıl çok geniş bir coğrafyada farklı din ve dillere sahip topluluklardan oluşmuş bir imparatorluk olmasıdır. Bu şekilde oluşan imparatorluk ve krallıklarda etnik kimliği belirlemede ana dilin temel alınması yetersiz olacaktır. Örneğin Anadolu toprakları içinde Rumca konuşan ya da Türkçe konuşan bir bireyle ilgili etnik kökenine dair tespit yapmak oldukça zordur. Aynı şekilde Yunanistan'ın Makedonya Bölgesi'nde yaşayan Yunanca konuşan bir bireyin Yunan mı Türk mü Slav asıllı mı olduğunu belirlemek de mümkün değildir. Bunu belirlemenin o dönem için en kolay yolunun bireyin mensup olduğu dini bilmekten geçtiği düşüncesi hâkimdir. Her iki devlet de topraklarında bulunan azınlık diye tabir ettiği bireyleri azami sayıda tespit etmek için bu nedenle dini temel olarak seçmiştir. Ancak iki ülkedeki mübadillerin de çok da homojen yapı içermediği geldikleri ata topraklarında dahi farklı eğitim seviyelerine, farklı ekonomik deneyimlere, farklı dillere, farklı bölgesel, farklı kültürel kimliklere sahip oldukları bilinmektedir.

Etnik köken; ortak soy, dil, din, ırk, bölge veya tarihsel ortaklıklar, fiziksel benzerlik gibi paylaşılan karakter özelliklerine dayanan bir kimliktir. Etnik köken (etnisite) terimi;

Yunancada *ulus*, *insanlar* veya *kavim* olarak çevrilebilen *ethnos* kelimesinden gelmektedir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 135). Etnisite; kolektif kimlik duygusunu kuşaklararası aktaran, süreç içinde değişen dilsel ve kültürel uygulamalara dayanmaktadır (Cohen ve Bains, 1988, s. 24-25). Etnik gruplar, kendileri ve diğerleri tarafından aynı kimlik veya kültürü paylaştığını düşünen topluluklardır. Ancak aynı etnik grup içerisinde yer alan bireyler; farklı birçok kimliğe sahip olabilir. Bu nedenle etnik köken, bir kişinin kültür, din, ırk, dil veya köken yerlerinden bazılarını paylaşabilen belirli bir kültürel, ulusal veya ırksal grubun üyesi olma durumunu karşılar. Kişiler aynı ırkı paylaşabilir ancak farklı etnik kökenlere sahip olabilir. Örneğin, iki siyah bireyden biri Afro-Amerikan, diğeri ise Afro-Karayıplı olabilir. Bu durum, etnik kimliğin ırktan farklı olduğunun göstermektedir. Etnik kimlik, nasıl görüldüğü değil; kişinin ne olduğuna dair inanması ile ilgilidir, zamanla değişime uğrayabilmektedir. Birey, zaman içerisinde farklı bir etnik kimliğe geçmek isteyebilir, kendi kimliklerini şekillendirebilir ve birden fazla kimliğe sahip olabilir.³⁴ Saha çalışmasında Aydın ve çevresinde görüşülen kaynak kişilerden bazıları, mübadele sürecinde köken bakımından Türk olup olmadıklarını net olarak bilmediklerini, atalarının sonradan Müslümanlığı kabul etmiş Yunan asıllı bireyler de olabileceğini dile getirmiştir. Ancak görüşmenin sonunda kendi etnik kimliklerini ve dinsel kimliklerini dile getirirken hissettikleri kimliği belirtmekte Türk ve Müslüman olduklarını söylemektedirler (KK-70).

İngilizcede *etnik kimlik* olarak adlandırılan terimi belirtmek için uzun zamandır *etnik öz farkındalık* kavramı kullanılmaktadır. Kişinin kendisini belirli bir milliyete atfetmesi değil, aynı zamanda halkı hakkındaki fikri, onların karakteristik özellikleri, kültürü, dili, ikamet ettiği bölge, tarihi geçmişi, yani *biz imajı* olarak anlaşılmaktadır. Etnik kimlik, ortak kökenlere ve ortak bir kültüre dayandığı için ulusal kimliğe göre daha kalıcıdır (Yayak, 2018, s. 778).

Ulus kavramının kurucu bir rolü olan Renan'ın ulus ile ilgili görüşü ise şu şekildedir:

Ulus bir ruhtur, bir manevi prensiptir. Bu ruhu, esasen bir olan iki şey inşa eder. Bunların biri geçmişe, biri ise günümüze aittir. Biri, anıların zengin

³⁴ Bu konuda detaylı şekilde bilgi için bk. Baumann, G. (1996) *Contesting Culture: Discourses of Identity in Multi-ethnic London*. Cambridge: Cambridge University Press.

mirasına ortaklaşa sahip olmak, diğer ise günümüze ait, parçalanmamış bir şekilde teslim aldığı, ortak yaşama isteğine, bu mirasın değerini ölümsüz kılmaya dair onaydır. Ulus; bireyler gibi, uzun çabalar, fedakârlıklar ve özverilerin, kütleleşmiş her şeyin, bunlar arasında en meşruları olan bizi biz yapan ecdadın hem sonucudur hem de onlar için/onların anısına gelinen bir sonuçtur. Destansı, kahramanlıklarla dolu bir geçmiş, büyük şahsiyetler, zaferler, ulusal düşüncenin temeli üzerine oturan sosyal sermayedir. Geçmişteki ortak zaferler, günümüzün ortak istekleri, ortaklaşa gerçekleştirilen büyük çabalar ve bunun hâlâ yapılabileceğine dair ortak istek, bunların hepsi bir ulus olabilmenin zorunlu şartlarıdır... Ulus, geniş çaplı bir dayanışmadır, bu dayanışmayı geçmişte kendini feda eden ve gelecekte de bunu yapmaya hazır olan insanların varlığının yarattığı his inşa eder. Burada öncelikle bir geçmiş varsayımı mevcuttur; ancak bu günümüzün somut koşulları içerisinde özetlenmiş şekilde açık seçik birlikte yaşama isteğini anlatan bir geçmiştir (Renan, 1992, s. 37).

Ulusal kimliğin özü kültüredür; bir devlete ait olan yurttaşlık kimliğinden farklı olarak, ulusal-kültürel kimlik yalnızca grubun değil aynı zamanda kişisel tercihin de sonucudur. Ulusal kimlik; vatanseverlik, tarihe saygı, kültürel değerlere ve geleneklere saygı gibi kavramları barındıran değerler bütünüdür.

Benedict Andersonun *Hayali Cemaatler* kitabında ulusları, sınırlı ve hayal edilmiş siyasal topluluklar olarak tanımlamaktadır. Bir ulusun üyeleri yüz yüze gelmeseler, birbirlerini tanımasalar bile ulus olduklarını düşünürler/hayal ederler ve ulusmuş gibi davranmaya başlarlar. Hayal edilen bu birlik duygusu onları milletleri uğruna can vermeye kadar götürür (Anderson, 2004, s. 20-22).

Uluslar; uluslaşma düşüncesine dayanarak bir araya gelip ortak değerler sistemi yaratan ve topluluk şeklinde var olmayı kendi iradeleri ile seçen gruplardır (Gellner, 2012, s. 101). Ziya Gökalp (2001) ulusu tanımlarken gelenek, görenek, örf, adet, din gibi ortaklaşa değerleri olan bireylerin oluşturduğu bütündür, demektedir.

Ortak irade ve kültürün siyasal birimlerle birleşmesiyle uluslar ortaya çıkmaktadır. Bir araya bu amaçla gelen değerler sistemi yaratan gruplar; siyasi ve hukuki düzene dayanan devleti, devletler de ulusları yaratmıştır.

Osmanlı Devleti; Müslüman Anadolu ve Ortodoks Hristiyan Balkanların tek devlette birleştiği, çok dilli, çok inançlı ve çok kültürlü bir yapıda oluşmuş imparatorluktu (İnalçık, 2005, s. 13). Birçok farklı etnik grup, ulus ve din mensuplarının yaşadığı, farklı

dillerin konuşulduğu, Roma İmparatorluğu'ndan sonra dini ayrıcalıkların en çok görüldüğü devletlerden biriydi. Ortodoks Kilisesiyle milyonlarca Ortodoks Hristiyan'ın koruyucusu olmuştur (Ortaylı, 2005, s. 175; 1995, s. 997). Osmanlı Devleti'nde toplulukları nitelendirmede dil ve ırk esaslı gözetilmemiş, din ve mezhep kıstas olarak alınmıştır. Bu sebeple imparatorluk içindeki toplumlar Türk, Rum, Bulgar, Arap, Ermeni gibi etnik kökenleri yerine Müslüman, Hristiyan, Yahudi gibi dini kimliklerine göre anılmışlardır. Hatta dini inancı farklılık gösteren topluluklar, sahip oldukları dinin içinde bağlı oldukları kiliseye göre Katolik, Protestan, Ortodoks olarak adlandırılmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu çok uzun süre nüfus sayımında bile dinsel sınıflandırmayı esas almıştır (Ortaylı, 1995, s. 177). Bu bağlamadan hareketle Osmanlı Devleti'ndeki millet tabirinin ulus anlamında kullanılmadığı ortaya çıkmaktadır. Millet kavramı; imparatorluk içinde farklı dini toplulukların karşılığı olarak kullanılmıştır. Türk ve Yunan millî kimliğinin temelinde -tarihsel süreçte pek çok nedenden kaynaklı oluşan- birbirine karşı olumsuz bakış, kimliği oluşturan ve besleyen önemli bir yapı taşıdır (Millas, 1994, s. 205). Anlaşılabileceği üzere milliyetçi kimlik yereldir ve sınırlı bir toplulukla anlam kazanmaktadır.

19. ve 20. yüzyıl; imparatorlukların ve krallıkların sona ermeye başladığı, ulus devletlerin kurulmasıyla ulusal ve millî kimliklerin önem kazandığı tarihsel dönemlerdir. Lozan'da mübadele anlaşmasını imzalayan Türk-Yunan taraflarının her ikisi de ulus devlet kurma yolunda olan devletlerdir. Ulus devletlerin en önemli amaçlarından biri ulusal kültür çerçevesinde yaşayan bir halk yaratmaktır.

Türk ve Yunanlar arasındaki tarihsel süreçteki ilişkilere bakıldığında her iki ülkenin de milletlerinin birbirini ötekileştirerek kimliklerini anlamlandığı görülmektedir. Yunanistan'da ulus düşüncesinin dini-Ortodoks birlik; Türkiye'de ise dini-Müslüman birlik tahayyülüne dayandığı görülmektedir. Bu nedenle mübadele anlaşmasında barışı sağlayabilmek adına iki ülkede topraklarında yaşayan Rum Ortodoks ve Türk-Müslümanları azınlık olarak tanımlamış ve değiş tokuş yoluna gitmiştir.

Yunan tarihçiler, mübadeleyi Yunanistan'ın etnik ve ulusal saflığını pekiştirmede dönüm noktası olarak görmektedir. Mübadele sürecini Anadolu Rumlarının *makûs talihi* çerçevesinde ele almaktadır (Aktar ve Demirözü, 2006, s. 87). Çünkü Küçük Asya

Felaketi anıları, Megáli Idéa (Büyük fikir) Helenizmin yayılmasına yönelik düşüncelerin 1922'den sonra yarattığı yıkım; siyasi söylemin ve Yunan ulusal kimliğinin temelini oluşturmuştur. Yunan siyasetçi ve tarihçiler, mübadele sürecinde Yunanistan'a gelen bir milyondan fazla insanın topluma entegrasyon sürecini, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşama yaptıkları katkıları milliyetçi bir tarih söyleminin içine yerleştirerek kendi devletlerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermek için de kullanmışlardır (Petropoulos, 1976, s. 135-160). Bunun yanı sıra muhacirlerin desteğiyle Yunanistan'da siyasi yapı değişmiş, 1924'te ikinci cumhuriyetin ilanı olmuştur.

Türkiye'de ise nüfus mübadelesi, Kurtuluş Savaşı ve yeni devletin kuruluşunun gerisinde kalmıştır; çünkü mübadele sürecinin başlangıcında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Literatür çalışması yapılırken özellikle Türk literatüründe mübadeleye yönelik çalışmaların oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Oysa yeni kurulmakta olan iki ülkenin temelinde olan bu süreç sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, demografik gibi pek çok yönden iki ülkenin de şekillenmesine neden olmuştur ve etkiler mübadelenin üzerinden yüz yılı geçmesine rağmen hâlâ devam etmektedir. Türkiye'de 1990'lara kadar oldukça az kaynakta sadece tarihi yönden özellikle Lozan süreci ve iskân politikasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Her iki ülkenin literatüründe, tarihsel gerçeklikler ikili karşıtıklara dönüştürülmüş ve farklı bakış açılarından mübadele süreci yansıtılmıştır. Uluslararası literatüre bakıldığında da çok uzun bir süre benzer çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların temelinde ulus devlet anlayışıyla yeni kurulmakta olan Türkiye ve Yunanistan'ın arasında gerçekleşen mübadele ile iki ülke arasındaki sorunların çözüldüğüne odaklanılmıştır. Mübadele sürecine literatür; barış için gerekli ve olumlu bir süreç olarak bakarken göç eden/ettirilen ve o bölgelerde yaşayan yerel halk için psikolojik, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan özellikle başlangıçta pek çok olumsuz sonuçlar da ortaya çıkardığı uzunca bir süre göz ardı edilmiştir. 2000'li yıllardan sonra hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da mübadelenin kültürel ve kimlik boyutunu ele alan çalışmalar literatüre kazandırılmaya başlanmıştır.

Mübadele sürecinde iki ülkede de yaşanan ortak tarih, ulus devlet düşüncesinin etkisiyle Türk-Yunan toplumlarının *biz* bilincini desteklemektedir. Mübadiller, her ne kadar gönderildikleri ülkenin etnik ve dini yapısıyla uyumlu olsa da yerleştirildikleri topraklarda yerel halktan ve onların kültüründen dil, müzik, dans, yemek, kıyafet, ritüeller

gibi pek çok yönden farklılık arz ettikleri için her iki ülkede de başlangıçta ‘biz’ olma bilincinin dışında bırakılmış ya da kendirleri bunu tercih etmiştir. Bu nedenle yerleştirildikleri ülkelerde aidiyet hissetmeleri zaman almıştır. Muhacir ve mübadil kimliklerinin yanı sıra geldikleri bölgelere ait kimliklerini koruyarak yerleştirildikleri yerlerde kademeli olarak yeni kimlikler oluşturmuşlardır.

2.6. ULUS DEVLET ANLAYIŞI VE ULUS DEVLET DÜŞÜNCESİNİN KURAMSAL GELİŞİMİ VE KAYNAKLARI

Etnik gruplar; tarihsel ve sembolik-kültürel özellikleri öne çıkaran, soya ait mitleri ve tarihi önemseyen, din, dil, gelenek gibi bir veya daha çok kültürel farklılığa göre diğerlerinden ayırt edilen kolektif bir kültürel yapı arz etmektedir (Smith, 1986, s. 22-30). Etnik gruplarla uluslar arasında tarihsel ve kavramsal benzerlikler görülse de etnik gruplar bir ulusun sahip olduğu birçok özellikten yoksundur.

Ulus,³⁵ genel anlamıyla etnik grubun tanımında da olduğu gibi ortak mitleri ve anıları olan teritoryal (sınırlı bir toprak üzerinde kurulmuş, kendi siyasi varlığını bu ülkeden alan devlet) bir topluluktur. Etnik gruplarda (etnisitede) ülke ile olan bağ, tarihsel ve sembolik kalabilmektedir ancak ulusta bu bağ fiziksel ve fiilî olup siyasi nitelik taşımaktadır. Kısacası etnik grup kuşaktan kuşağa geçen ve kuramsal olarak devlet sınırlarına bağlı olmayan kültürel bir kategoridir ve etnik grupların kendi teritoryal memleketlerinde oturuyor olmaları gerekmemektedir. Ulus ise bir devletin fiilî veya muhtemel sınırlarına bağlı olan toplumsal siyasal bir kategori oluşturmaktadır (Wallerstein and Balibar, 1995, s. 92).

Ulus; siyasal örgütlenmesini tamamlamış, kendi devletini edinmiş veya kendini yöneten etnik grup olarak düşünülebilir. Ancak ulus devletin tek bir etnik gruptan oluştuğu yargısına varılmamalıdır.

³⁵ Ulus, tanımlanması zor bir kavramdır. Bu nedenle net bir ulus tanımı yapmak kolay değildir. Benedict Anderson ulusun bir olgu olarak var olduğunu ve var olmaya devam edeceğini fakat ulus için herhangi bir bilimsel tanım yapılamayacağı dile getirmektedir (Anderson, 2004, s. 17-20). Ulus kavramının birçok sosyal bilim disiplininin inceleme alanında olması ve ulusu tanımlamada ileri sürülen kavram ya da değerlerden hiçbirinin tek başına şu ya da bu ulusun oluşumunu açıklamada yeterli olmamasından kaynaklı ulus kavramını bir tanımın içine sığdırmak çok da mümkün değildir.

Ulus devletlerin büyük çoğunluğu etnik açıdan homojen değildir (Smith, 1994, s. 67-73). Ulus kavramı, kimlik bağlamında ayrı öneme sahiptir. Ortaya çıkan ve toplumları baştan şekillendiren ulus fikrinin oluşumu, milliyetçilik akımını hızlandırmıştır.

Ulus devlet fikri, sıklıkla Vestfalya Antlaşması'na (1648) atıfta bulunularak "Vestfalya sistemi" olarak adlandırılan modern devletler sisteminin yükselişiyle ilişkilendirilmektedir. Bu sistemi karakterize eden güç dengesi, imparatorluklar veya ulus devletler olsun, birbirlerinin egemenliğini ve topraklarını tanıyan, açıkça tanımlanmış, merkezi olarak kontrol edilen, bağımsız varlıklar üzerindeki etkinliğine bağlıdır. Vestfalya sistemi, ulus devleti yaratmasa da bunun için gerekli şartları hazırlamıştır.

Kohn, daha önce ipuçları olmasına rağmen milliyetçiliğin ilk olarak Fransız Devrimi ile yerleştiğini savunur. Bu tez, Kohn'u ulus devlet çalışmasına önemli katkılarda bulunmuş ve yine de ulusal deneyimi Orta çağ biriminin dağılması ve modern devletin oluşumuyla başladığını öne süren Werner Kaegi veya Edward Carr gibi tarihçilerden ayırır. Bu zamandan Fransız Devrimi'ne kadar geçen tarihsel dönem, milliyetçiliğin kuluçka dönemi olarak adlandırılabilir; bu dönemde Sanayi Devrimi ve bürokratik devletle birlikte ulus devlet için tarihsel, toplumsal ve kurumsal koşullar hazırlanmıştır. Ancak Fransız Devrimi'nden sonra bireylerin kolektif değerler hiyerarşisindeki en yüksek sadakat, daha önce kral ve dine ayrılmışken, uluslara doğru kaymıştır (Kohn, 1951, s. 32). Bu nedenle, ulus devlet kavramı, milliyetçiliğin yükselişinden önce gelir. Ulus-devletlerin gelişimi, toprakların konsolidasyonunu ve genellikle monarşi veya benzeri bir otorite altında merkezi hükümetlerin kurulmasını içeriyordu. Milliyetçilik, daha sonra siyasi bağımsızlık, kültürel koruma ve kolektif kimlik özlemlerini besleyen bir duygu olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devlet kavramı milliyetçiliğin ortaya çıkışından önce şekillenmeye başlamış olsa da her iki kavram birbiriyle iç içe geçmiştir ve milliyetçilik modern ulus-devletlerin oluşumunda ve evriminde önemli bir rol oynamıştır (Kohn, 1951, s. 33).

Ulus-devletlerin kökenleri ve erken tarihi tartışmalıdır. İki önemli teorik soru "Önce hangisi geldi, ulus mu yoksa ulusdevlet mi?" ve "Ulus devlet modern mi yoksa antik bir fikir mi?" soruları bu tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Bazı akademisyenler, ulus devletin 15. yüzyılda siyasi ekonomi, kapitalizm, merkantilizm, siyasi coğrafya ve coğrafyanın kartografya ve harita yapım teknolojilerindeki ilerlemelerle

birleştirilmesindeki entelektüel keşiflerin istemeden bir yan ürünü olduğu hipotezini ileri sürmüşlerdir. Diğerlerine göre, ulus önce var olmuştur, sonra egemenlik için milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştır ve ulus devlet bu talebi karşılamak için yaratılmıştır. Milliyetçiliğin bazı "modernleşme teorileri", bunu halihazırda var olan bir devleti birleştirme ve modernleştirme, hükûmet politikalarının bir ürünü olarak görmektedir. Çoğu teori; ulus devleti, devlet tarafından zorunlu kılınan eğitim, kitle okuryazarlığı ve kitle iletişim araçları gibi gelişmelerle kolaylaştıran modern bir Avrupa olgusu olarak görmektedir (Yıldırım, 2024, s. 28).

Ulus; güçlerini ve meşruiyetini tanrıdan alan, iktidarların yerle bir olduğu çağda doğmuş bir olgudur. 16. yüzyıla kadar dünyada egemen olan din ve hanedanlık sistemi, 17. yüzyılla beraber gerilemeye başlamıştır. Dini toplulukların güç kaybetmesinde yeni toprakları, kaynakları vadeden coğrafi keşifler ve kilisenin hegemonyasındaki, kutsal dil kabul edilen Latincenin değerini yitirmesi onun yerine yerel dillerin güçlenmiş olması etkili olmuştur (Özkırımlı, 1999, s. 168-169).

1789 Fransız İhtilali ile başlayan toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlerin sonucu belirginlik kazanan ulus devlet kavramı, monarşinin yüzlerce yıldır devam ettirdiği siyasal merkeziyetçiliğin yerine gelen bir kavramdı. İmparatorluklar, krallıklar, hanedanlıklar güç kaybederek parçalanmaya giderken ekonomik ve sosyal gelişmeler sonrasında modern dönemin siyasal görünümleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Milliyetçiliğin yükselişi, ulus ve ulus devlet olguları esas olarak 19. yüzyılda siyasi ve toplumsal bir hareket şeklinde ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik, belirli bir ulus veya insan grubuyla özdeşleşmenin ve onların çıkarlarını desteklemenin önemine olan inancı yansıtır ve sıklıkla kendi kendini yönetmeyi veya bağımsızlığı hedefler.

20. yüzyıl ise uluslar çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu durum, ulus devletin yükselişinin son iki yüzyıla damgasını vurduğunu göstermektedir. Uluslar çağında, insanları bir arada tutmak üzere din ve hanedanlık bağının yerini, siyasal alanın devralmaya başladığı görülmektedir (Schnapper, 1995, s. 18). Her devlet farklı gelişim aşamalarını deneyimlediği için ulus devletlerin oluşumu birbirinden farklı coğrafyalarda, farklı koşullara göre oluşmuş ve inşa edilmiştir. Örneğin milliyetçilik akımının Batı'da yayılmasının sonucu olarak Osmanlıyı bağımsız siyasal birimlere ayırma politikası ortaya

çıkmiştir (Sander, 1993, s. 144-158). 1800’lü yıllardan sonra Batı medeniyeti, “Şark Meselesi” derken Osmanlının ne şekilde ortadan kaldırılabilceğine odaklanmaya başlamıştır. Bu düşünceyi gerçekleştirirken başarılı olabilmek için Osmanlının yayıldığı coğrafyadaki farklı din ve etnik kimliğe sahip olan gruplar arasında karışıklık çıkarmak fikri benimsenmiştir. Bu düşüncenin fiili sonucu olarak 19. yüzyıl, çeşitli yerlerdeki Müslüman halkların Osmanlı topraklarına doğru büyük göçler yaşadığı bir asır olarak tarihe geçmiştir. Yüzlerce yıl Osmanlı idaresinde kendi dil, din ve kültürlerini koruyarak yaşanan Balkan milletleri; kendi içlerinde birbirleriyle girdikleri mücadeleler, Batı medeniyetlerinin etkisi, Rusya’nın Balkanlardaki genişleme siyaseti, Osmanlıda istikrarsızlığın artması, ulusçuluk fikrinin yaygınlaşması gibi etkilerle Osmanlı İmparatorluğu’na karşı mücadelelere girişmişlerdir.

Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ ile oluşturulan dördü ittifak, 1912’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir. Bu sürecin alevlenmesi ile bölgenin yerli halkı olan Hristiyan ve Müslümanlar arasında büyük çatışmalar ve acılar yaşanmaya başlanmış, Müslümanlara yönelik yağmalar ve zulümler giderek artmıştır (Arı, 2023, s. 1-51). Bu nedenle 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Balkan coğrafyasının tamamı ve Osmanlı büyük değişimlere maruz kalmış, milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uygulanan bu politika, uluslararası siyasi ve sosyal bilimlerin literatürüne “Balkanisation- Balkanisierung- Balkanize etme” kavramlarını katmıştır (Brockhaus, 1967, s. 251). Aynı idari ve siyasi yapı içinde bir bölge etnik açıdan çok karıştı ise ve bu bölgede sorunlar yaşanmaya başlanmışsa bölgeyi bölüp ayırmak anlamına gelen Balkanizasyon kavramı kullanılmaktadır. Balkanlaştırmak, paylaştırmak, bölmek, ayırmak, bölüştürmek, ayırmak / Balkanise, carve up, diserver, divide, separate, split, split up terimleri de benzer anlama gelecek şekilde literatürde kullanılan diğer ifadelerdir. Avrupalı sosyal bilimciler, olumsuz anlam taşımasından dolayı bu kavramın yerine 1990’lardan sonra “Güneydoğu Avrupa” ifadesini kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır (Hupchick, 2002, s. 1).

1913’ten itibaren başlayan göçlerin temel sebebi, imparatorlukların yerine ulus devlet anlayışıyla yeni devletler kurma isteğidir. Ulusallaşma süreci ile ortaya çıkan ulus devlet yapısı siyasal iktidarı merkezileştirmek, ortak bir kültür, hukuk ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamayı isteyen siyasal bir görünümdür. Bu anlamıyla o zamana kadarki

devlet yapılarından farklı olarak merkezi bir devlet anlayışına ve homojen bir toplum yapısına dayanmaktadır (Bostancı, 1999, s. 48). Tarihsel olarak ulus devletlerinin oluşumu o güne kadar ayrı olan etnik gurupların bir toprak üzerinde birleştirilmesini içermektedir. Ulus devlet düşüncesini pekiştirmek için çoğu zaman azınlık gruplar dışlanmıştır (Haas, Castles, Miller, 2022, s. 100).

Bu bağlamdan hareketle o dönemde demografik yapının homojenleşmesi ile ulus bilincinin sağlam temellere oturtulması düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Devletler, tam bağımsızlık için etnik kimlik ve ulusal birlik anlayışını esas almaktaydı. Balkan coğrafyasında uygulanmaya başlayan politikalar da ulus devlet kurma yolunda ilerleyen Türk ve Yunan hükûmetlerini nüfusun değiş tokuşu konusunda hemfikir hâle getirmiş, Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanmıştır.

Tarihsel süreçlere bakıldığında etnik sorunların ortaya çıkışının ulusçuluk çağına özgü ve ulus devlete bağımlı bir olgu olduğu görülmektedir. Ulus inşası; başta bağımsızlığın sağlanmasına ve ulusal birliğe dayalı meşru yönetim kurulmasına bağlıdır. Ardından eğitim, askerlik, siyasal vatandaşlık, kültür standartlaştırması gibi farklı aşamaları içermektedir. Bu sayede bireylere ulus bilinci, vatan bilinci, vatandaşlık bilinci aşılanmaya çalışılmaktadır (Erözden, 1997, s. 124-125).

Ulus inşası sürecinde asimilasyon, entegrasyon ya da kültürel çoğulculuk gibi bütünleşme biçimleri kullanılabilir. Ancak özellikle ulus devletlerin kurulmaya başlandığı 20. yüzyılın başında daha çok bütünleşme biçimi asimilasyon şekli kullanılmıştır. Bu dönemde ulus devlet düşüncesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan devleti bağımsız ve tek siyasal birlik, tek kültürel kimlik, tek dil düşüncesini benimsemiştir. Bu düşünce mübadele ile gelen kişilerden ana dili farklı olanlara hemen dil eğitimi verilmesini ve geldikleri bölgelere ait kültürel kimliklerini zamanla ulusal kimlik içindeki çoğunlukla kaynaşmasını öngörmektedir. Her iki ülkede de okullarda öğrencilere ve kurslarla yetişkinlere okuma-yazma, anlama gibi temel becerilerin yanı sıra millî kültür, tarih ve değerler aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sayede aynı ulusa ait bireylerin arasında ortak bir dilin ve kültürün yerleşmesi sağlanmak istenmiştir.

2.6.1. Diaspora Kavramı

Diaspora kavramı çok eski çağlarda oluşmuş ve dünyanın her yerinde yaygın olarak görülen günümüze kadar ulaşmış bir kavramdır. Ortak köken, kimlik ve ana vatan ile sağlam ilişkilere sahip birden fazla bölge üzerinde dağılmış nüfus için kullanılan bir olgudur (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 111).

20. yüzyıl; siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerin yaşandığı bir dönemde, topyekûn göçlerin yüzyılı olarak adlandırılmıştır. Göç süreçleri toplumda dinamik bir dönüşüme, değişime ve çoğu zaman ev sahibi ülkenin kültürel çevresinin bozulmasına yol açar ve bunun sonucunda etno-milliyetçi diasporaların sorunları son derece güncel hâle gelir (Yaldız, 2014, s. 389).

Diaspora olgusunu inceleyen araştırmacılar, diasporanın ortaya çıkışının temelinde göçün yattığını belirtmektedir. Diasporanın teorik ve uygulamalı yönünün incelenmesine adanmış makalenin yazarı S. Lalluka da göçleri diasporanın zorunlu bir bileşeni olarak görmektedir. Milton E., diaspora kavramını tanımlarken, köken ülkeyle bağlarını sürdüren bu etnik azınlığın, tam da göç sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir (Özdemir, 2023, s. 21).

Günümüzde çoğu ülkede diaspora üyelerinin hukuki statüsü, yerel halkın hukuki statüsünden farklı değildir ancak pratikte oraya ait olmayan diaspora içindeki nüfus, günlük yaşamda gizli ancak fark edilebilir olan ekonomik, sosyal, politik haklardaki kısıtlamaları, onu kamusal yaşamın dışına iten şeyleri hisseder (Ulusoy, 2015, s. 211). Hatta diasporaların sayıları, o bölgede ne zamandan beri kaldıkları ve siyasal yaşama entegrasyonları, yaşadıkları yerlerdeki toplumun açıklık ve demokrasi derecesi gibi nitelikler diasporanın aynı topluluk içinde farklı şekillerde deneyimlenebileceğini de gösteren unsurlardır. Bu nedenler, terminolojiye yeni kavramlar eklenmesini sağlamıştır. 1990’lardan sonra dışlanma yaşamış diasporaların dışında ‘işçi diasporaları, ticaret diasporaları’ gibi terimsel genişlemeye gidilmiştir.

Diasporaların tarihinde din faktörü özel bir rol oynamakta olup diasporaların oluşumuna ve işleyişine katkıda bulunmakta ve tüm kültürlerine nüfuz etmektedir. Diasporanın ayırt edici özelliği, uzun süre nispeten kendi kendine yeten ve örgütlenen bir organizma olarak işlev görebilmesidir.

Diasporayı diğer sosyal topluluklardan ayıran özellikler şunlardır: orijinal merkezden en az iki “çevresel” yere doğru dağılma, ana vatana kaçınılmaz bir dönüş yeri olarak bakış, vatani destekleme veya restore etme fikrine adanmışlık, grup dayanışması ve vatana bağlılık duygusu.

Kimliği koruma ve aynı zamanda çevreleyen topluma entegre olma isteği, etno-kültürel hoşgörü için geniş fırsatlar yaratır. Diasporalar, kendi özel çıkarlarını (serbest dolaşım, ikamet yeri, gayrimenkul edinimi; devlet ve yerel yönetim organlarında temsil, ulusal özerkliğin bir öz örgütlenme biçimi olarak geliştirilmesi) güvence altına almada doğrudan çevredeki etnik grupların hoşgörüsüne bağlıdır. Zorlama ne kadar fazlaysa, yeni ortamda beklenen sosyalleşmenin gerçekleşme olasılığı o kadar azalır. Bu koşullar altında etnik veya ulus ötesi topluluklar varlıklarını sürdürür veya dönüşürler (Ulusoy, 2015, s. 212).

Diaspora kavramı modern toplumlarda önemli bir değişim geçirmeye başlamıştır. Diaspora içindeki bireyler sadece ikamet ettikleri ülkelerde güvenlik ve eşit fırsatlar değil aynı zamanda kendi ülkeleri ve diğer ülkelerdeki topluluk üyeleriyle bağlarını sürdürmek istemektedir. Pek çok göçmen artık vatandaşlık bekleyen, uyumsuz ve itaatkâr insanlar değil çifte vatandaşlığa sahip olabilen kendi ülkeleriyle özel ilişkiler için savunuculuk yapabilen, dış politikayı etkileyebilen ve göçmen haklarını korumak için mücadele edebilen bir yapıya dönüşmüştür.

20. yüzyılda toplumsal kimliklerinin evrimi, çeşitli toplumsal toplulukların (ulusal-etnik topluluklar dâhil) oluşmasına ve insanların kendilerini bunlarla özdeşleştirmesine doğru bir eğilim ortaya koymaktadır. Diaspora, ulusal-etnik topluluğun bir çeşididir. Kişinin herhangi bir sosyal toplulukla özdeşleşme ihtiyacı, kişinin varoluşsal güvenlik ve yaşam boyu azami düzeyde kendini gerçekleştirme arzuları tarafından belirlenir. 20. yüzyılda toplumsallığın evrimi, ağırlık merkezinin güçlü, açıkça tanımlanmış, katı bir şekilde belirlenmiş topluluklardan, bireye göre katı olmayan bir dizi gerekliliğe sahip daha esnek, toplumlara doğru kayma eğilimini ortaya koymaktadır (Massey vd. 1993, s. 457).

Diaspora, bireye yönelik talepleri bakımından yerel, değişken ve katı olmayan bir toplumsal oluşum olarak göçmene yeni bir kültürel ortama uyum sağlama sürecinde varoluşsal istikrar sağlayabilir, yani kimlik değişikliğiyle travmatize olmuş bir kişi için “alçı” işlevi görebilir. Diasporada bir göçmen, uyum sürecinde çeşitli yardım türlerini

(hukuki, sosyal vb.), maddi ve manevi desteği almaktadır. Gelecekte, kişisel kimliğinde yaşanan değişimi başarıyla atlatmış eski bir göçmen, diaspora yaşamına katılabilir ve yeni gelenleri destekleyebilir (Güzel ve Gencer, 2021, s. 69).

Milliyetçilik ideolojisi; bugün toplumsal kimlik alanını ulusal devletlerin sınırlarıyla etkin biçimde sınırlama yeteneğine sahip olmadığından, küreselleşme süreçleri diasporaların birçok alanda artan rolü ve diasporaların özel uyarlanabilir toplumsal örgütlenme biçimlerine dönüşmesi için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Devletler, insanların sosyal olarak bir araya gelmesinin en güçlü biçimi olmaya devam etmekte olup toplulukların yaşamsal faaliyetlerini güvence altına almaktadır. Devletler diasporaları faydacı amaçlarla, çoğunlukla kendilerini güçlendirmek ve başkalarını yok etmek veya zayıflatmak için kullanırlar.

Diaspora kavramı zamanla ulusötecilik kavramı ile iç içe geçmiş bir hâlde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak ulusötecilik ortak kimlik ya da amaç içermek zorunda değildir ve kendilerini diğerlerinden farklı olarak algılayıp tanımlayan kişileri içinde barındırabilir. Diasporada kolektifliğin önemli olduğu ve diğer nesillere aktarıldığı görülürken ulusötecilik birbirinden ayrı veya birbirine bağlı olan göçleri de ifade edilmektedir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 112-116).

Mübadele öncesine tarihsel sürece bakıldığında Anadolu'da Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Rum Ortodoks bireylerin sosyoekonomik güçleri, ticaretle bağlantıları ve Patrikhanenin de etkisiyle ana vatanları ile bağlarının devam ettiği, siyasi ve politik ülküler güttükleri aynı zamanda ev sahibi ülke olan Osmanlı'nın vatandaşlığına sahip kişiler olduğu bilinmektedir. Grevena Bölgesi'nde yaşayan kişilerin Yunanistan vatandaşlığına sahip oldukları ancak çok fazla sosyoekonomik güçlerinin olmaması, ticaretle değil tarımla uğraşmaları gibi sebeplerle ana vatanları ile bağlarının çok devam etmediği bilinmektedir. Mübadele anlaşmasından sonra ise bu kişilerin menşe ülkelerinden ayrıldıkları ve anlaşma gereği ata toprakları ile bağlarının sürmediği görülmektedir. Çift vatandaşlıkları olmayan ve dönüş hakkı³⁶ verilmeyen mübadiller için diaspora kavramı

³⁶ Dönüş hakkı (right to return), dolaşım özgürlüğü unsurlarındandır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi-13(2) Maddesine (1948) göre: "Herkes kendi ülkesine geri dönme hakkına sahiptir". Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme 12(2) Maddesi (1966) uyarınca: "Hiç kimse kendi ülkesine girme

çok da geçerli ve kullanılabilir bir kavram değildir. Bu konu, ilgili iki ülkenin de bakış açısı ulus devlet anlayışları ortaya konduğunda daha net anlaşılacaktır.

Küreselleşme süreci ise mübadillerin geldikleri ülkelerle bağlantılarını yeniden kurma durumunu doğurmuştur. Ulaşım ve iletişimdeki teknolojinin artması mübadillerle ilgili hareketliliği arttırmıştır. İki ülke arasında ata topraklarını ziyaret amaçlı ulus ötesi faaliyetler düzenlenmeye başlamıştır.

Ulus ötesi topluluklar için eskiden diaspora kavramı kullanılmıştır. Genellikle zorla yerinden edilen ve dağıtılan halklar için kullanılan bir terimdir. Aynı zamanda farklı ülkeye iş için giden kişiler için de kullanılmıştır. Günümüzde bütün göçmen topluluklarını belirtmek için kullanılsa da diaspora toplulukları diğer göçmen topluluklardan farklıdır. Çünkü sarsıcı bir nedenle, iş veya ticaret adına ana vatandan ayrılma ancak ana vatandan bağlarını koparmama gittikleri ülkelerde soydaşlarla dayanışma içinde bulunup etnik bir grup bilinci kurma eğilimindedirler (Haas, Castles, Miller, 2022, s. 96-97). Saha çalışmasında belirlenen grup içinde yer alan mübadiller içinse bu durum geçerli değildir çünkü doğdukları topraklarda soydaşları kalmadığı için etnik ya da dini bir grup bilinci kurma durumları olmamıştır.

2.6.2. Ulus Devletlerin Kültür ve Kimlik Politikaları, Milliyetçilik ve Yurttaşlık Olgusu

Ulus devletler için kimlik, varlığının ve sürekliliğinin ön koşullarından biridir. Ulus devlet anlayışına göre bireyleri bir vatandaşlık etrafında birleştiren ve bir arada tutan şey, onların sahip olduğu ulusal kimlikleridir.

Ulusal ilkeye dayanan devlet anlayışı; feodal toplumun yıkıntıları üzerinde oluşmuş, kendi bireyselliğini tanımlamış, devletler sistemi içinde bağımsız bir güç olarak kendini ortaya koymuş egemen devlettir. Bu teoriye göre ulus kavramı ideoloji kavramıyla bir araya gelir. Her ideoloji, kendisini etkili bir şekilde ortaya koymak için onu güvenilir kılan ve dolayısıyla destek kazanma olasılığını artıran tanımlayıcı unsurlar içermelidir. İdeoloji terimi siyasi fikirler anlamına gelir.

hakkından mahrum bırakılmaz” (Göç Terimleri Sözlüğü 2013, s. 25). Mübadele anlaşmasında mübadiller için dönüş hakkı, dolaşım özgürlüğü tanınmamıştır.

Milliyetçilik bir ideolojiyse ve ulus devlet de milliyetçiliği üreten kurumsa, bu iki unsurun birlikte incelenmesi gerekir. Bu yaklaşıma göre her ideolojide üç şey ayırt edilebilir: ideolojinin amacını tanımlayan bir değer yönü; siyasi kurumları, yani bu amacı takip etmek için gerekli iktidar örgütlenme biçimini tanımlayan bir yapı yönü; bu kurumların ve bu değerlerin onaylanması için gerekli tarihsel ve toplumsal koşulları tanımlayan tarihsel ve toplumsal yön. Milliyetçiliği bu şekilde analiz ederek değer yönünün hem bireye hem de topluma üstün değerler olarak aktarılabilecek olan ulusun birliği ve bağımsızlığı; yapı yönünün birleşik, bürokratik ve merkezileşmiş devlet; tarihsel ve toplumsal yönün ise birliğin sınıf ve bölgesel bölünmelere üstün geldiği etnik ve dilsel olarak homojen bir toplum olduğu hipotezi formüle edebilir (Albertini, 1969, s. 13).

John A. Hall’a göre milliyetçilik *türdeşleştirme* taşımaktadır. Devletler; millî birlik ve türdeşleştirmeyi sağlamak kısacası millîleşmek için *gönüllü asimilasyon, etnik temizlik, nüfus transferleri ve soykırım* gibi değişik stratejiler kullanabilmektedir (Özkırımlı, 2008, s. 5).

Bu bağlamdan hareketle Türk ve Yunan ilişkileri açısından milliyetçiliğe bakış açılarını analiz etmek gerekirse Yunanistan kendisini Bizans İmparatorluğu’nun devamı olarak görmekte Avrupa’nın doğu ve batı ile bağlantısını sağlayan merkez olduklarını kabul etmektedir. Bu bağlantının sağlanması Yunan millî görüşünde yer alan tamamen meşru ve adil saydıkları Megáli Idéa’nın gerçekleştirilmesine bağlıdır. Yunan millî bilincinin temeli olan bu fikir, Türkiye ile arasındaki ilişkilerinde önyargılı olarak yorumlanmasına sebep olmaktadır. Yunanlıların milliyetçi ekolünce Türkler tarih içinde sürekli “anti-Helen öfke” içerisinde ve Yunanlılar, Anadolu topraklarında Türklerden daha önce bulunmaktadır. Türklerin onlara duyduğu kinin temelinde yaşadıkları topraklarda, daha önce çoğunlukla Helenler tarafından geliştirilen uygarlığın kendilerinden daha ileri olduğu düşüncesinin yarattığı kıskançlık yatmaktadır. Yani Yunan tarafındaki bu bakış açısı, 1930- 1954 yılları arasındaki iki ülkenin devlet adamları olan Mustafa Kemal Atatürk ve Elefterios Venizelos’un süreçteki olumlu ilişki kurma çabasıyla normale dönüşmüştür. Ancak tarihte iki ülke arasında yaşanan çatışmalar ve acıların izleri kolektif ve kültürel bellekte yer edindiğinden karşılıklı güvensizlik ve olumsuz bakış açısı tamamen yok olmamıştır. Yunanistan’da Türklere yönelik olumsuz anlam aktarımı ve kolektif belleklerinde yer alanlar eğitim sistemi içerisinde aktarılmaya devam

edilmektedir. Millî tarih bakışıyla ilk ve orta dereceli okullarda Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait tarihi süreçlerin olumsuz bir yaklaşımla değerlendirilmesi Türklere karşı önyargıları besler niteliktedir (Heraclides, 2002, s. 37-42).

Türk-Yunan tarihine bakıldığında tarihin, kültürün, kimliklerin tanımlanmasında ve anlatılmasında iki tarafında olaylara kendi cephesinden baktığı görülmektedir. Yüzlerce yıl aynı topraklarda bulunup benzer gelenek ve görenekleri paylaşan bu iki toplum ulus devlet kurma sürecinde diğerini korkulması ve önlem alınması gereken bir unsur olarak kabul etmiştir. Ancak mübadeleye yönelik tarih yazımları incelendiğinde uzun bir süre Türkiye'de çalışmaların pek çoğunun ülke nüfusundaki homojenleşme, demografik etkiler, iskân ve üretime yönelik daha çok sayısal veriler içerdiği görülmektedir. Yunanistan'da ise mübadele süreci yıkım, felaket, vatanından edilme kavramları etrafında şekillenmekte ve mübadeleye yönelik yapılan çalışmalar, müzeler süreci -tek taraflı yaşanmış olduğunu düşündürecek şekilde- insanlık dramı olarak yansıtmaktadır. Saha çalışması esnasında Yunanistan'da günümüzde bile eğitim sistemi içine giren çocukların ilkokuldan itibaren sınıflarıyla beraber mülteci-mübadele müzelerine götürülerek yaşanan süreci unutmamaları istendiği, açıklamalarda ve çalışmalarda olumsuz anlam aktarımı içeren ifadeler yer aldığı görülmüştür. Oysa Türkiye'de mübadele sürecinin ortak bellekte canlı kalmasını sağlayacak müzelerin yok denecek kadar az olmasının yanı sıra eğitim sisteminde ve kitaplarında mübadelenin unutulmamasına yönelik bir çalışma ya da olumsuz anlam aktarımı içeren bir bölüm bulunmamakta sadece savaşların kimlerle, hangi tarihlerde niçin gerçekleştirildiği ve sonuçlarının neler olduğu aktarılmaktadır³⁷.

Gellner, millî kimliklerin inşa edilirken toplumsal iradenin ve ortak bir kültür yaratmanın önemli olduğunu belirtmektedir. Kültürel farklılıkların olması toplumda genel bir irade oluşmasına engel olabilir. Siyasi meşruiyetin sağlanabilmesi için kültürel farklılıkların

³⁷ Ülkelerin millî kimliklerinin niteliklerini yansıtmada millî marşlar da önemli semboller taşımaktadır. Tezin ana konusundan uzaklaşmamak adına bu açıklama dipnot olarak verilmiştir. Millî marşların bir ülkenin, bir milletin en önemli sembolleri arasında yer aldığı, o ülkenin ulus olma bilincini, başka toplumlara bakış açısını yansıttığı, ulus inşa süreçlerinin önemli yapı taşlarından olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamdan hareketle iki ülkenin millî marşlarının sözlerinin incelenmesinin birbirlerine bakış açılarını içerip içermediğini incelemek adına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

tek bir merkezin elinde ortak kültüre dönüştürülmesi ve irade ile birleşmesi gerekmektedir (Gellner, 2012, s. 85-89).

Ulus devletlerin ortaya çıkışı ulusal kimliklerin öne çıkmasını sağlamıştır. Ulusal kimlik, kolektif kültürün bir türüdür dışsal ve içsel olarak işlevleri bulunmaktadır. Dışsal işlevleri; teritoryal, ekonomik ve siyasal işlevler olarak sınıflandırılmaktadır. Milletler üyelerinin yaşaması ve çalışması için bir toplumsal mekân belirler ve onları belirlenen mekâna konumlandırarak yaşama imkânı sağlar. Bu, ulusal kimliğin teritoryal işlevidir. Ardından teritoryal kaynaklar üzerinde egemenlik kurar, iş bölümü oluşturur ve bireyler arasında kaynak dağılımını sağlar. Bu durum ise ulusal kimliğin ekonomik işlevidir. Siyasal işlevinde ise siyasi personelin seçer, siyasi davranışı belirler ve hükûmetin seçilmesini sağlar. İçsel işlevi ise toplumun üyelerinin “uyruklar ve yurttaşlar” olarak toplumsallaştırılmasıdır (Kurttaş ve Öteleş, 2021, s. 1129-1130).

Tarihsel süreçte ulus kurmanın ve demokratikleşmenin en önemli unsuru, ‘yurttaş’ olarak sınıflanan bireylerin haklarının ve görevlerinin yasallaştırılmasıdır. Batı Avrupa’da ulus devlet kurma süreci dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşama 15. yüzyıl ile Fransız Devrimi’nin gerçekleştiği 18. yüzyıla kadar geçen uzun süreyi kapsar ve devletin oluşumunu içermektedir. İkinci aşama, kitlelerin artarak sisteme dâhil olmasını ifade eder. Bu süreçte asker ocakları, okullar, yeni kitle iletişiminin merkezin seçkinleriyle kenar arasında teması sağlayan kanalların oynadığı rol etkili olmuştur. Üçüncü aşama, toplumun bireylerinin politik sistemin işleyişinde tebaalıktan aktif yurttaş kavramına geçmelerini içermektedir. Dördüncü aşama ise kamu refahının sağlanması ve buna yönelik politikaların artırılması gibi devletin idari aygıtlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsamaktadır (Sarıbay, 2000, s. 91-95).

Sivil toplum çerçevesinde *vatandaş* kavramı, *katılım* kavramıyla, yani çeşitli kamusal kurum ve kuruluşlardaki faaliyetleriyle ortaya çıkmaktadır. Albertini, ulusu "merkezi bürokratik devletin ideolojisi" ve ulusal duyguyu "vatandaşları kendi ulus devletine bağlayan bağların ideolojik yansıması" olarak tanımlamıştır (Albertini, 1969, s. 14).

Doğal topluluklar, herhangi bir güç müdahalesi olmadan kendiliğinden oluşan bağlarla bir arada tutulurken, ulus-devletler, büyüklükleri nedeniyle, devletin topraklarında yerleşik tüm nüfuslara dilsel ve kültürel birliği dayatarak yapay bir bağ yaratmışlardır.

Dolayısıyla, nüfusa yayılmış bir olgu olarak ulusal bilinç, ulus devletin oluşumunun ve ilk olarak Fransız Devrimi sırasında Jakobenler tarafından tasarlanan ve devletin topraklarında yerleşik tüm nüfuslara dil, kültür ve gelenek birliğini dayatmayı amaçlayan kesin bir siyasi programın sonucudur. Bu, devletten daha büyük ve daha küçük topluluklarla tüm bağların yok edilmesini içeriyordu. Böylece ulusal hükûmetler için devlet ve ulusun kaynaşması, vatandaşların münhasır sadakatini talep etmenin ve saldırgan bir dış politika geliştirmenin temeli hâline gelmiştir (Albertini, 1969, s. 14).

Bu politikalar; ulusal devletlerin ortak değer, sembol ve geleneklerden bir geçmiş oluşturarak bireyler ve sınıflar arasında toplumsal bir bağ kurmak istemesine dayanmaktadır. Eğitim, dil birliği, bayrak, marş gibi sembollerle toplumun üyelerine ortak yakınlıkları, kültürel mirasları anımsatılarak millî kimlik oluşturulur (Smith, 1994, s. 34-35). Devletler, millî kimlik oluşma sürecinde, siyasi meşruiyeti sağlamak adına irade ve ortak kültürü kullanır. Yaşadıkları toprak parçası yani vatanlarında homojen bir kültür, ortak tarih ve ortak kader birliği toplumun üyeleri tarafından benimsenen ve bireylerde aidiyet duygusunu geliştiren temel bileşenlerdir.

2.6.2.1. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Uluslaşma Süreci

Osmanlı Devleti, heterojen nüfus yapısına sahip bir devlettir. Milliyetçilik akımının etkisiyle ulus devlet anlayışına yönelik değişimler, din, mezhep ve etnik benzerliği üzerine inşa edilmiş olan millet sistemini etkisiz hâle getirmeye başlamıştır.

Öncelikle Osmanlı hâkimiyetindeki Yunan, Sırp ve Arnavutlar isyan çıkarmış ve Osmanlı'da toprak kayıpları bu başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu da bütünlüğünün korunmasına yönelik hamleler yapılmıştır. Yapılan kanuni değişikliklerle eşitlik temelli, Osmanlılık bilinci kapsamında inşa etmeye çalıştığı Osmanlılık ideolojisinin ardından Müslümanları tek bir millet olarak kabul eden İslamcılık politikası denenmiştir. Ulus çağının da etkisiyle dağılmayı engellemek adına uygulanan bu ideolojilerin hiçbiri I. Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle çıkan imparatorluğun dağılmasını engelleyememiştir.

Türk tarafında Mustafa Kemal'in devleti 1918 Mondros Ateşkesi'nde belirlenen sınırlar içinde sağlamlaştırmaya ve ulusu bu sınırlar içinde inşa etmeye niyetli olduğu görülmektedir. I. Dünya Savaşı ardından Türk tarafında Kurtuluş Savaşı ve Yunan tarafından bakıldığında Mikrá Asía (Küçük Asya-Anadolu) Seferi devam etmektedir.

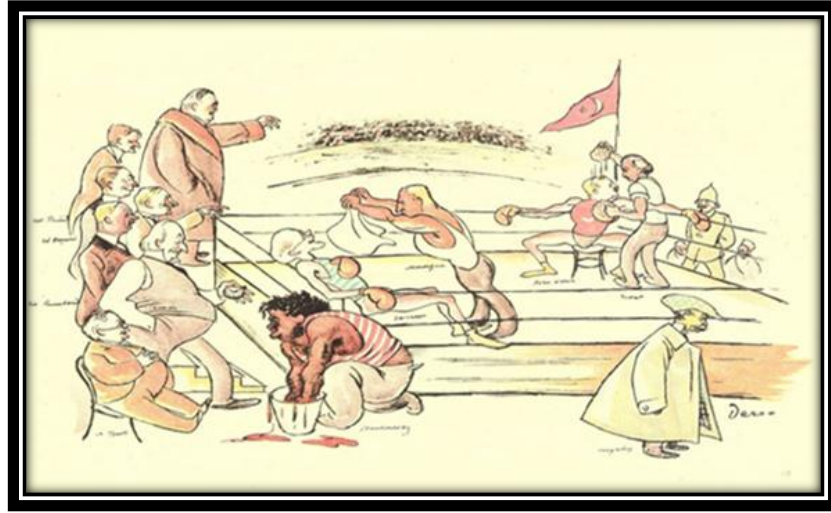
Savaş sonrasında imzalanan Sevr Antlaşması'nda (1920) çözüm olarak Anadolu coğrafyasını çeşitli etnik bölgelere bölmek hedeflenmiştir ve bu antlaşma da kısmi olarak mübadele fikrini barındırmaktadır.

9 Eylül 1922'de Anadolu'da hezimete uğrayan Yunan ordusu geri çekilmeye başladığında geçtiği yerleri yakıp yıkmaya başlamıştır, Anadolu'daki Rumlar da Türk halkının onlara misilleme yapacağı düşüncesiyle öncelikle Anadolu'nun batısına yığılmıştır (Aktar, 2005, s. 131). Bu süreçte Yunanistan'a doğru gerçekleştirilen göçler, doruk noktasına ulaşmıştır. Türk tarafı için bir zafer olarak görülen bu durum, hezimete uğrayan Yunan tarafı için felaket gibi görülmektedir. Dolayısıyla, her iki taraf için de 1922, siyasi, demografik ve sosyokültürel açıdan bir dönüm noktası niteliğindedir. Yunan devleti için, Megáli Idéa'nın son buluşunu, Türkler için modern ulus-devletin kuruluşunu işaret etmektedir.

Türkiye için azınlıklar, Osmanlı'dan kalma bir mirastır. Osmanlı artık yoktu ve yeni Türk devleti, dönemin en popüler düşüncesini, milliyetçi ideolojiyi benimsemişti. Bu nedenle azınlık sorununun acilen çözülmesi gerekiyordu. Avrupa ülkeleri azınlıkları kullanarak Osmanlı yönetimine oldukça zorlu süreçler yaşatmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde aynı sorunun tekrarlanmasını istemeyen Ankara hükûmeti, mübadele konusunu büyük bir heyecanla ele almıştır. Aslına mübadele yani nüfusların değiş tokuşu Avrupa ülkelerinin “Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında oluşan büyük mülteci akımlarını” düzenlemek için buldukları çözümden başka bir şey değildir. Kitlel göçlerin en önemli nedeni savaşlardır. Bu nedenle Avrupa ülkeleri, herkesi kendi bakış açısı ve siyasi gündemiyle kendi yerine oturtmak amacıyla kitle hareketlerini antlaşmalar ve sözleşmelerle çözmek istemiştir (Bedlek, 2014).

Savaştan hemen sonra, galip devletler tarafından Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti), ülkeler arasındaki sorunları çözmek amacıyla kurulmuştur. 1922 yılında Küçük Asya Felaketi'nin yaşanmasıyla Türk ve Yunan hükûmetleri arasında gerçekleştirilmesi zorunlu kabul edilen mübadele, Cemiyet-i Akvam'ın ve Lozan görüşmelerinin üzerine odaklandığı ilk konularından biri olmuştur. Cemiyet-i Akvam, Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'den Yunanistan ve Osmanlı arasındaki göç olayına çözüm getirmesini istemiştir ve 1921-22 yılları arasında Nansen özellikle Atina ve İstanbul bazen Ankara arasında diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Görüşmelerde diplomatik pazarlıklar yapılırken

özellikle Yunanistan, Batılı tarafların desteğini almış, Türk heyeti ise haklarını kendisi savunmuştur; en kolay çözüm olarak görülen nüfus mübadelesi fikri, iki devlet arasında Lozan'da kabul edilmiştir. Macar karikatürist Alois Derso tarafından çizilmiş olan aşağıdaki karikatür³⁸ görüşmelerin hangi koşullar altında gerçekleştiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Fotoğraf 2.2 Alois Derso'nun "Guignol Lozan'da" Albümüne Ait Bir Karikatür (<https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-karikaturleri/>)

I. Dünya Savaşı'ndan sonra daha dar bir toprak egemenliği olasılığı ortaya çıktığında, elitlerin Türk milliyetçiliğini seçmekten başka seçeneği yoktu. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisini oluşturan, yukarıdan gelen böyle bir milliyetçilikti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne giden süreç en genel itibarıyla İslami kozmopolit imparatorluktan, laik Türk ulus-devletine geçiş olarak özetlenebilir (Findley, 2012, s. 250). Cumhuriyet Dönemi'nde ise din politikası siyasal, toplumsal, kültürel işlerde dinin ve onun temsilciliğini yapan kişilerin yetkisine son vererek İslamiyet'in akli yönlerine işaret etmeye başladı. İslamiyet; çağdaş ve ulus devlet düşüncesinde yer alan din rolüne getirmek istenmiştir. Kemalistler, dinlerine daha modern ve daha milliyetçi bir şekil vermek için hamleler yapmışlardır (Lewis, 1988, s. 408). 1922 yılında saltanat kaldırıldı ancak hem dinsel hem de uluslararası değeri olan Halifelik, 1924 yılında kaldırıldı. Bu kararlar, Osmanlı'da birleştirici unsur olan dinin

³⁸ Alois Derso ve Emery Kelen Lozan görüşmelerini çizen önemli sanatçılardır. Çizdikleri eserler süreci tarafsız bir şekilde gösteren eserlerdir. Çizimlerini "Guignol Lozan'da" adıyla 25 renkli levha içeren bir albüm hâlinde Lozan Barış Konferansı sonrasında yayınlamışlardır. 1993 yılında İnönü Vakfı, bu eserleri "Karikatürcü Gözüyle Lozan Müzakeresi Albümü" başlığıyla Türkçe olarak yayınlamıştır.

temel olmasının yerini Türk kimliğinin almaya başladığını göstermektedir. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi bu sayede ulusal birliği sağlayacak eğitimin temeli atıldı. 8 Nisan 1924'te şeriat mahkemeleri kaldırıldı. 30 Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. 17 Şubat 1926'da Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu kabul edildi. 1 Kasım 1928'de Harf İnkılabı gerçekleştirildi. Böylece, laiklik ilkesi kapsamında atılan adımlar gittikçe güçlendi.

Atatürk Dönemi (1923-1938), ulus-devlet inşa sürecinin yoğun bir şekilde yaşandığı bir zaman dilimini temsil etmektedir. Millet; devlet hayatında, iktisadi, toplumsal ve fikri hayatta dil, kültür, ahlak ve ideal birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve toplumsal bir cemiyettir³⁹.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal ve ideolojik temelleri atılmıştır. Söz konusu dönem, ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda kapsamlı bir dönüşüm programının uygulamaya konulduğu, çok yönlü bir modernleşme projesinin hayata geçirildiği bir süreç olarak karakterize edilmektedir. 1930'lar Türkiye için, ulus devlet inşasına dayanan ulusun birliği ve bütünlüğüne yönelik güçlü adımların atıldığı yıllar olmuştur. Bu dönemde laikleştirme baskısı artarken (Lewis, 1988, s. 441-442) eş zamanlı olarak milliyetçi⁴⁰ vurgu da güçlenmeye devam etmiştir.

Cumhuriyet'le beraber pek çok inkılabın gerçekleştiriliyor olması dönem için kaçınılmaz gelişmelerdir. Ancak burada önemli olan mübadil ailelerin Cumhuriyet'in yenilikçi yönünü her açıdan sıkı sıkıya benimsemeleridir.

Grevena Bölgesi'nden gelen mübadil kuşakların hem çalışkan olması hem de genel anlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün onları getirdiğine olan inancı ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne uyumlarının Yunanistan'a Karadeniz (Pontus) Bölgesi'nden yerleştirilen kişilere göre biraz daha kolay olduğu görülmektedir; çünkü iki ülkede siyasi ortam oldukça farklı gelişme göstermiştir. Türkiye'de yeni kurulan ve sistemli ilerleyen bir

³⁹ Detaylı tanım için bk. 1930 yılında basılan yazarı Afet (İnan) Hanım olan "Vatandaş için Medeni Bilgiler" adlı kitabında "millet" ifadesi (s. 18-32). Yazar, *millet* kavramını, Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nin anlayışını ifade edecek şekilde açıklamıştır.

⁴⁰ Örneğin Mustafa Kemal Atatürk'ün katkılarıyla Türk Tarih Tezi çalışmaları bu dönemde oluşturulmuştur.

devlet düzeni varken Yunanistan'da iç savaş, II. Dünya Savaşı'na dâhil olma, siyasi fikir ayrılıkları gibi (KK-6, KK-14, KK-16) karışık bir süreç yaşanmaktadır. Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadiller, yeni uygulanan ilke ve inkılaplara koşulsuz ayak uydurduklarını, millî bayramları sevinç ve coşkuyla köy meydanlarında, mahallelerinde kutladıklarını dile getirmişlerdir (KK-2, KK-9, KK-17, KK-19). Özellikle hem geldikleri çevreye uyum sağlamanın daha kolay olması ve entegrasyon sağlamak adına Türkçeyi harf inkılâbıyla beraber öğrenmeye çalıştıklarını, çocukların eğitime ve Türkçeyi öğrenmelerine önem verdiklerini (KK-8, KK-11, KK-25, KK-29) kendilerine haklarından çok daha az miktarda verilen arazileri bile yıllar içinde çalışarak hem kendileri için hem vatanlarına katkı sağlamak için artırdıklarını (KK-17, KK- 23, KK-30, KK-38, KK-41, KK-48 KK-53...) sıklıkla ifade etmeleri bilinçaltındaki vatan algısının ve aidiyet duygusunun önemli bir unsurudur.

2.6.2.2. Yunanistan'da Uluslaşma Süreci

Yunanistan, 1830 yılında Osmanlı egemenliğinden kurtulmuş bağımsız bir ülkeydi. Yunan devletinin dikkate değer bir hız ve tutarlılıkla geliştiği 1860'tan 1880'e kadar süren yirmi yılın liberal demokrasinin altın çağı gibi görüldüğü belirtilmelidir. Özellikle Megáli Idéa'da (Büyük İdea'da) özetlenen Yunan irredantizmi, bu dönem boyunca ve sonrasında da devam eden büyük bir temaydı. Bu tema, uzun yıllar Liberal Parti lideri ve Başbakan olan ve Lozan müzakereleri etrafındaki olaylarda birincil rol oynayan reformist politikacı Eleftherios Venizelos'la hayata geçirildi. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, toprak kazanımlarına odaklanan Venizelos, Müttefiklerin yanında savaşa girmeye kararlıydı. Ancak Kral Konstantin, Almanya'nın askeri üstünlüğüne ikna olmuştu ve tarafsızlığı seçti. Başbakan'ın galip gelme kararlılığı ve Kral'ın 1915'te kendisine karşı bir koalisyonu koordine etme müdahalesi, Ulusal Bölünme (ethnikos dichasmos) olarak bilinen siyasi ve sosyal kutuplaşmayı daha da kötüleştirdi. Başbakan ile Kral arasındaki çatışma sert ve uzun sürdü ve ülke için uzun vadeli sonuçları olan büyük bir siyasi ayrışma yarattı. Ancak 1916'da Venizelos'un zaferiyle Yunanistan, müttefiklerin yanında savaşa girdi. Yunanistan'ın savaşın galipleri arasındaki varlığı, 1919 Paris Barış Konferansı'nda önemli toprak ödülleri vermeyi vaat ediyordu, ancak ağır bir bedel de gelecekti. Kötü düşünülmüş bir askeri sefer (1919-1922) Yunan ordusunun Kemal Atatürk önderliğindeki Türk milliyetçi güçleri tarafından yenilgiye uğratılmasıyla sonuçlandı ve Küçük Asya,

Doğu Trakya ve Pontos bölgelerindeki Yunan nüfusunun toplu göçü ile sonuçlandı. Bu nedenle, 1922 yılı aslında Yunanistan'da eski ve yeni yüzyıl arasındaki dönüm noktasıydı (Veremis, 2003). 1922'ye kadar gelişiminin ana temaları arasında yeni devletin otoritesinin sağlamlaştırılması, devlet ve kamu kurumlarının modernizasyonu ve önemli Yunan nüfusunun yaşadığı toprakların birleştirilmesi yer aldı.

Yunanlıların Türklerle Anadolu'nun belirli bölgelerinin denetimi için üç yıl (1919-1922) boyunca savaşmasının temelinde hayatta kalma mücadelesi değil, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak isteyen yayılmacı bir ideolojinin, askeri stratejisinin yattığı görülmektedir.

Yunan ulusal kimliğini yeniden tanımlamak adına 1922 sonrası dönemin en önemli yeni gelişmelerinden biri, irredantist genişlemenin son bulması ve bununla birlikte Yunanistan'ın sınırlarının belirlenmesiydi. Balkanlar ve Yakın Doğu'ya giden yollar birbirini ardına kapandıkça ve Amerika Birleşik Devletleri göçmen akınlarına kapılarını kapattıkça, genç Yunan neslinin dışarıya doğru hareket etme olasılığı durduruldu. 1930'dan sonra Küçük Asya mültecileri ana vatanlarına dönme umutlarını terk ettiler ve yeni durumlarına uyum sağlamayı veya sistem içinde isyan etmeyi seçtiler. Yirminci yüzyılın başındaki Yunan devletinin görkemli genişlemesinden 1922'den sonraki yenilgi ve konsolidasyona geçiş kolay olmadı. Bazı Yunanlılar, kendilerini klostrofobik sınırlar içinde sıkışmış hissettiler (Veremis, 2003).

Ulusal bölünme, 1922'de beş Venizelist karşıtı politikacının ve Küçük Asya kuvvetleri komutanının idam edilmesiyle doruk noktasına ulaştı; hepsi vatana ihanetle suçlandı. Aslında, Küçük Asya Felaketi'ndeki sorumlulukları nedeniyle idam edildiler ancak felaketten tek başlarına sorumlu değillerdi. Venizelist karşıtlarının yeniden toparlanıp seçimleri tekrar kazanmaları on yıl sürdü. Çok sayıda askeri darbe ve müdahaleyle noktalanmış on yıl boyunca Venizelist kampındaki gruplar siyasi rakiplerinin muhalefeti olmadan iktidar için yarıştılar. 1922'deki dönüm noktası, varlıkları Yunanistan'daki tüm sonraki gelişmeler için katalizör görevi gören Anadolu'dan gelen mülteci akınıyla belirlendi. 1922'deki yenilgiyle beraber gelen Rum Ortodoks nüfusa yer açmak ve daha homojen bir Yunanistan inşa etmek için karşılıklı ve zorunlu bir nüfus mübadelesi faydalı bir çözüm olarak görüldü (Clark, 2006, s. 93).

Mülteci akını, yerinden edilmiş çok sayıda insan göz önüne alındığında Yunan siyaseti üzerinde büyük bir etkiye sahipti. O dönemde nüfus çok daha küçük olduğu için göçün muazzam boyutu dikkat çekiciydi. Kesin istatistikler mevcut olmasa da Lozan Sözleşmesi kabul edilmeden önce 1922'nin son aylarında bölgeden Yunanistan'a bir milyondan fazla yoksul mültecinin geldiğini göstermektedir (Hirschon, 2003). Mübadeleyle hem mutlak hem de çok sayıda gelen insanlar, ülkenin sosyal, kültürel, politik ve ekonomik yaşamı üzerinde derin etkilere sahipti. Yerlilerin hoşgörüsünü zorlayan bir sosyal zorluk oluşturdular; kentsel ve kırsal merkezdeki ada toplumunda yeni algılar ortaya koydular. Yunanistan'ın yerli halkı, gelen mültecilerin hedef ülke kültürünü ve kimlik duygusunu zayıflattığını ve tehdit ettiğini düşünmüştür (Veremis, 2003).

Lozan'da imzalanan anlaşma sonrası dönemde Türkiye ve Yunanistan ulus devletler kurmakla meşguldüler; bunların ayırt edici özelliği etnik olarak homojen bir nüfusa vurgu yapılmasıydı Başbakan Venizelos, 17 Haziran 1930'da Yunan Parlamentosu'nda yaptığı uzun bir konuşmada Ankara Sözleşmesi'nin onaylanması çağrısında bulundu. Bunu yaparken, her iki ülkenin baskın siyasi eğilimlerini şu şekilde analiz etti:

...Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu hakkında hiçbir şey duymak istemiyor. Homojen bir Türk ulusal devletinin gelişimiyle ilerliyor. Ancak biz de Küçük Asya felaketinden ve Türkiye'deki vatandaşlarımızın neredeyse tamamının Yunan topraklarına gelmesinden bu yana, benzer bir görevle meşgulüz.!

Her iki ülkenin de politikaları ve gündemleri toplumun her seviyesindeki insanları etkileyerek karşılıklı şüphe, korku ve güven eksikliğini doğrudan beraberinde getirmiştir. Türk ve Yunan tarih yazımı, kendi tarafından yaşanılanları dile getirmektedir. Bölgenin 1923'te iki düşmanca çatışan devlete bölünmesi, ilişkilerin düzeldiği dönemler olsa da ulusal sınırların diğer tarafındaki durum hakkında giderek artan bir anlayış ve bilgi kaybına yol açmıştır (Hirschon, 2003).

Etno-kültürel ve dini kimlikte birlik içeriğiyle inşa edilen Yunan ulus devletinde, Anadolu'dan gelen mübadiller, din ve etnik bakımından yerli halka aynı tabiiyettediler. Ancak yıllardır süren savaşların sonucu çok zayıflamış bir ekonomisi olan ülkeye bir milyondan fazla insanın gelmesi, gelen insanların onların haklarından yararlanacak olması, kültürel hatta bazılarının dilsel farklılıkları nedeniyle yerli halk tarafından kabul görmeleri uzun zaman almıştır. Ulus devlet politikası, dil gibi kültürel farkların

siyasallaşmasının önüne geçmeye çalışmış ve dilde asimilasyon, eğitim aşamalarında uygulanmaya başlanmıştır.

Mübadele sürecinde iki ülkenin pek çok şehrine neredeyse ülkelerin tamamına yayılacak şekilde mübadiller yerleştirilmiştir. Türkiye’de özellikle Trakya ve Ege Bölgesi’ne; Yunanistan’da ise kuzey ve Yunan Makedonya Bölgesi’ne daha çok sayıda yerleştirilmiştir.

Bu iskân politikasında insani kaygılar ya da ekonomik motivasyonlar aslında ön planda değildi. Tarıma elverişli araziler yerine, dağlık ve elverişsiz sınır bölgelerine yerleştirilen mülteciler, güvenlik politikalarının parçası olarak kullanıldılar (Pentzopoulos, 1962, s. 136). Bunun sebebi ise bu bölgelerde göçün çok yoğun şekilde yaşanmış olması ve Slavca konuşan halkların olmasıydı. Yunanistan bu bölgeyi Helenizm mantığının içine dâhil etmek ve ileride sınır komşularının hak iddia etmemesi, güvenlik sağlamak ve Yunanlılaştırma amacıyla insanları daha çok bu bölgeye iskân etmiştir⁴¹. Kuzey Yunanistan’ın çok etnisiteli yapısını dönüştürme fikri, 1923 Türkiye-Yunanistan Zorunlu Nüfus Mübadelesi ile uygulanmaya konulmuştur. Karadeniz Bölgesi’nden gelen mübadillerin büyük kısmı bu bölgeye yerleştirilmiştir ve Yunan Makedonyası diye adlandırılan bu bölgenin yüzde ellisi mübadiller tarafından oluşturulmuştur⁴². Ancak Slav-Makedon meselesinin demografik olarak çözülmesinde önemli rol alacağı düşünülse de bu coğrafyaya yerleştirilen mübadillerin pek çoğu Türkçe ve Pontus Rumcası ve kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle Yunanistan’ın planladığı Helen etkisini başlangıçta bu bölgede çok hızlı ve istenildiği ölçüde yaratamamışlardır. 1912’deki nüfus sayımında Yunan Makedonyası’nda Yunan nüfusu %43 iken, mübadelenin ardından 1926’daki verilere göre %86’ya yaklaşmıştır. 1928 nüfus sayımına göre bölgedeki halkın

⁴¹ O dönemde 5 milyona yakın nüfusu olan Yunanistan’a bir milyon iki yüz bine yakın mübadil Türk topraklarından göç etmiştir ve nüfus 6 milyon 2 yüz bine ulaşmıştır. 15-16 Mayıs 1928 tarihinde Yunanistan’da yapılan Nüfus Sayımı İstatiksel Sonuçlarında Türkiye’den gelenler Anadolu, Doğu Trakya, Karadeniz Bölgesi, İstanbul olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca nüfusun toplamı hesaplanırken Bulgaristan, Kafkaslar, Arnavutluk, Sırbistan gibi muhacirlerin geldiği ülkeler, kökenleri ve sayıları net olarak kayıt altına alınmıştır.

⁴² Sayılarda netlik yoktur. Grevena Belediyesi’nin arşiv kayıtlarında mülteci nüfusunun büyük çoğunluğu, yani 638.253 kişinin (%53), başlangıçta ağırlıklı olarak mübadele yoluyla göç eden Müslümanların terk ettiği bölgelere, Makedonya’ya yerleştiği belirtilmektedir. Yaklaşık 650.000 kadar mülteci, Kuzey Yunanistan’a Slav-Makedonca konuşan nüfusun arasına yerleştirilmiştir (Pentzopulos, 1962, s. 188; Finney, 2003, s. 89; Özkırımlı ve Sofos, 2008, s.150).

neredeyse yarısı mülteci/mübadil kökenliydi (Danforth, 1995, s. 69; Clogg, 1979). 1930'lara gelindiğinde Yunan politikasının istediği gibi Makedonya ve Batı Trakya enterne edilmiş ve modern Yunanistan⁴³ oluşmuştu (Pentzopoulos, 1962, s. 126).

2.7. ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK, ULUS DEVLET ANLAYIŞINDAN ULUSÖTECİLİĞE GEÇİŞ, KİMLİĞİN YENİDEN KEŞFİ VE İNŞASI

Çok kültürlülük, farklılığı ve çeşitliği kucaklayan göç yönelimlerinden biridir (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 221). Bu yönelimin içinde göç eden bireylerin yerli halk ile uyum sağlama ya da asimile olma beklentisi yoktur. Klasik liberal görüşe göre çok kültürlülük farklı grupların birlikte ve uyum içinde bir *mozaik* yaratacak şekilde yaşamasıdır. Farklı kültürlerden insanların birleşik bir ulusal kültüre asimile edildiği geleneksel liberal imajı benimsemek yerine, çokkültürlülük genellikle bir arada var olma imajını daha uygun gören küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir olgudur. Göçlerle beraber gelen kültürel, dilsel, dinsel, kökensele farklılık ve zenginlikleri barındıran bireyleri dışlamak yerine onların geldikleri toplumun sosyal ve kültürel ortamlarına kendi özelliklerini koruyarak katılmasını ve uyumunu destekleyici özelliklerini barındırmaktadır.

Çokkültürlülüğün sosyal olduğu gibi ekonomik katkıları da bulunmaktadır. Bireyler farklı coğrafyalarla ticari bağlantılarını çabuk kurar, yeni yatırım alanları oluşur, etnik gruplar birbirlerini daha yakından tanıma imkânı bulur. Bu avantajlarının yanı sıra çokkültürlülük; ulus devlet anlayışı içerisinde yer alan ortak kimlikleri, vatandaşlık fikrini benimsemediği için ulusal dağılmaya ya da bölünmeye de neden olabilir.

Farklı devletlerde bulunan insan, şirket ve hükûmetler arasında görülen bilgi teknolojileri desteğiyle gerçekleşen uluslararası etkileşim ve bütünleşme sürecine küreselleşme (globalization) denilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 62).

Küreselleşme olgusu, toplumsal ve bireysel alanda 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça büyük dönüşümlerin yaşanmasını sağlamaya başlamıştır. Zaman ve mekân

⁴³ “Eğer Yunanistan bugün homojen bir ethnos ise bunu [Küçük Asya Felaketi’ne] borçlu. Eğer yüzbinlerce mülteci Yunanistan’a gelmeseydi, Yunan Makedonyası bugün var olamazdı. Ülkemizin ulusal homojenliğini mülteciler yaratmıştır” -Augustinos Kandiotis, Florina Metropolitisi (akt. Karakasidou, 1997, s. 141).

sınırlandırmasını kaldırmasıyla beraber dünyayı her açıdan küçültmüş ve ulaşılır hâle getirmiştir ancak her bireyin ya da toplumun küreselleşmeden etkilenmesinin aynı düzeyde olması mümkün değildir.

Küreselleşme, kültürler arası etkileşimlerin yoğunluğunu artırmıştır; homojen kültür olan ulus devlet yapısı yerine farklı kültürlerin bir arada yer aldığı heterojen yapıyı destekler nitelikte ilerleme göstermektedir. Bu özelliği yerel kültürleri yok edeceği anlamına gelmemektedir tam tersine küreselleşme süreciyle yerel kültürler canlanmakta ve diğer kültürleri tanımaya ve etkileşim içine girmeye başlamakta bunların yanı sıra kendi özelliklerini korumaya devam etmektedir. Bu sayede millî kimlik ve kültürel belleklerin korunmasına katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde oldukça popüler hale gelen *ulusötecilik* (transnationalism) yaklaşımı ise, bireylerin göç ettikten sonra içinde bulundukları ülkeler ile değil, geldikleri ülkeler ya da başka topluluklar ile iletişimlerini devam ettirebileceklerini, bağlarını koruma eğiliminde olduklarını savunmaktadır ve bu durumun göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Bartram, Poros ve Monforte, 2017, s. 301).

Günümüzde insanlar yerleştirildikleri ülkeyle ilişkiler sürdürüp geliştirirken ayrıldıkları ülkeye yönelik bağlar da geliştirmekte ve iletişimi koparmamaya çalışmaktadır (Faist, 2003, s. 22). Göçmenlerin bu şekilde ana vatanlarıyla ilişki içinde olması, ulusötesi toplumsal alanların oluşumunu sağlamaktadır. Göç araştırmaları eskiden göçü tek yönlü düşünmekte ve sadece gidilen ülkede yaşananlara odaklanırken günümüzde aynı anda iki ulus devlet arasında oluşan bağlara da odaklanmaya başlamıştır.

Küreselleşme sürecinin kültürel boyutunda öne çıkan sorun, kimlik sorunudur. Küresel süreçte, çokkültürcülük olgusu ile dillendirilen bu sorun, ulus devlet bünyesindeki azınlık hakları ve kimliklerinin tanınması ile ilgilidir. Ulusal kimlik en çok dayanışma yaratmanın bir aracı olarak ortak geçmişe güvenirken, küresel kimlik bir grup oluşturmak için ortak geçmişten yoksundur (Şimşek ve Ilgaz, 2007). Günümüzde aidiyet duygusunun ifadesi olan ulusal kimliklerle bireyin kendini bir dünya vatandaşı olarak gördüğü küresel kimlikler arasında farklar bulunmaktadır.

Ulusötesi kimlik (transnational identity) bireylerin jeopolitik sınırların ötesinde sosyokültürel bağlar kurarak bu bağları devam ettirdiği süreç olarak tanımlanmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 89). Yaşadığımız çağda küreselleşme, kültürel çeşitliliğin oluşmasına ve dolaşımına izin veren bir değişim arz etmektedir. Kültürel kimlikler, diğer uluslardaki insanların varlığını kabul etmektedir ve bu nedenle giderek önem kazanmaya başlamıştır.

Küreselleşme ile bir ulus devlet içinde farklı kültürel grupların varlığının tanınmasına yönelik istekler ortaya çıkmıştır. Bu taleplerin başında eğitim, yazılı-görsel medyadan faydalanma, farklılıkların ifade edilebilmesine imkân verecek kültürel hakların kabul edilmesi gelmektedir. Ayrıca farklı kültürel kimlik gruplarının ulus devlet içinde yer alan özerk varlıklar olarak tanınması da dile getirilebilmektedir. Bu durumlar, ulus devlet içinde yer alan grupların ayrılarak bağımsız yeni bir devlet kurabilmelerini de hedefler nitelikte olabilmektedir (Köker, 1999, s. 71-89).

Küreselleşme ile kimlik; sadece ulusal düzlemde değil küresel düzlemde de karşılığını bulan bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu değişim ve dönüşüm ulus devletlerin eskisi gibi olamayacaklarını yansıtmaktadır. Bireylerin küreselleşmenin etkisiyle günümüzde ortak kimliklerin dışında pek çok farklı kimliğe sahip oldukları görülmektedir.

Mübadele sözleşmesi, geri dönüşün ve gönderildikleri ülkeden hak talep etmenin önünü tamamen kapatmış bir anlaşmadır. Anlaşmanın bu özelliği, mübadil kuşakların geldikleri yerleri ziyaret etmelerine ya da oradaki kişilerle etkileşim hâlinde olmalarına engel değildir. Sahada görüşülen kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre her iki ülkede de birinci kuşakların çoğunun doğup büyüdüğü topraklara gidip oraları görmek istediği, yalnız yaşadıkları ekonomik zorluklar ve dönemin şartlarından kaynaklı deneyimlenen travmalar nedeniyle geldikleri yerlerle çok da bağ kuramadıkları tespit edilmiştir. 1990'lardan itibaren ikinci, üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillerin gelişen hızlı ulaşım ve iletişim olanaklarından faydalanarak ata topraklarına ziyaretler düzenlemeye ve kendileri gibi diğer ülkedeki mübadillerle ulusötesi bağlar kurmaya, sosyal alanlar oluşturmaya başladıkları görülmektedir. Bu sayede sürecin karşılıklı olarak neler hissettirdiği her iki ülkedeki aileler tarafından daha iyi şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de mübadeleye yönelik çalışmaların ve kurumların çok sonra devreye girmiş olması nedeniyle, Yunanistan'da 1930'lara gelmeden başlayan yazınında

neredeyse yirminci yüzyılın sonuna kadar, yaşanan acıların diğerinkinden daha büyük olduğu varsayımı, vatanını kaybetme duygusunu deneyimlemenin sadece onlara aitmiş gibi aktarım sürecinin ulusöteciliğin etkisi ve Türk literatürün konuya yönelmesi gibi etkenlerle de azalmaya başladığı düşünülmektedir. Yunanistan’da yakın tarihlerden itibaren mübadelenin kültürel ve kimlik boyutunu ele alan, sürece eleştirel bakan çalışmaların sayısı artmaya başlamıştır⁴⁴.

İki ülkedeki mübadil kuşaklar arasında kurulmaya başlanan bu bağın kültürel ortaklıkların yanı sıra duygusal paylaşımlar üzerine kurulduğu tespit edilmiştir. Bu durum aynı zamanda mübadil kimliğinin dinamik ve dönüşen yapısını yansıtmaktadır.

Peggy Levitt ve Nina Glick-Schiller (2004) Bourdieu'nun sosyal alan kavramına dayalı olarak, ulusötesi sosyal alanlar kavramını geliştirmiştir. Amaçları, göçmenlerin temsil yetkisinin ulus devletle sınırlı olmadığını, iki veya üç ülkenin sınırlarını aşabileceğini anlatmaktır. İkinci nesil ve sonrasındaki kimlikler, çoğunluk kültürünün veya ebeveyn neslinin kimliğinin basit bir uzantısı değildir. Bir yandan, gençler iki veya daha fazla kültürden etkilenecek sosyalleşmeye tabi tutulur; diğer yandan, belirli bağlamlarda etkileşim yoluyla kendi kimliklerini geliştirirler (Reed-Danahay, 2017, s. 6-7).

Türkiye ve Yunanistan’da bulunan dernek ve vakıfların da katkılarıyla mübadil ailelerin kuşakları yaşananları yakından takip edebilmekte, festivaller ya da turlar aracılığıyla bir araya gelebilmekte, internet ortamının sağladığı sosyal mecralarda aynı anda ilişkiye girebilmektedirler. “Dedemler buraya -Pondini- geldiklerinde Türklerle altı ay aynı evde yaşamış sonra buradaki Türkler Anadolu’ya gidiyorlar 1924’te. Aydın, Isparta, Burdur ve Çatalca’ya yerleşmişler. Aydın Mursallı köyüne gitmiş olan ailelerle buraya geldikleri için tanıştık, Facebook’ta arkadaşız ve görüşüyoruz” (KK-26).

Ulusaşırı terimi, literatürde 1990’lı yıllarda göç olgusunu ve göçmenlerin deneyimlerini anlamaya yönelik ortaya çıkan bir kavramdır (Şimşek, 2016, s. 117). İki ülke arasındaki

⁴⁴ bk. Karakasidou, A. (1997), *Fields of wheat, hills of blood: Passages to nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*. University of Chicago Press; Hirschon, R. (2003). *Crossing the aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books; Hirschon, R. (2022). *Mübadile çocukları*. (S. Çağlayan, Çev.). Işık Yayınları; Salvanou, E. (2022). *Mübadil belleği geçmiş ve tarih olarak bellek* (S. Örnek, Çev.). Kitap Yayınevi.

siyasi gerilimlerin etkisi, mübadillerin ekonomik koşulları gibi nedenlerle Türkiye’de yaşayan mübadil kuşakların ancak 1990’lardan sonra ata topraklarını ziyarete gitmeye başladıkları yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir.

Yunanistan’dan atalarının doğduğu topraklara onların yaşadıkları evi -yıkılmamışsa- ya da evin yerini bulup o bölgeden toprak alıp hatıra niyeti ile saklamak amacıyla 1990’lardan önce de ziyaretçi gelmeye başladığı bilinmektedir.

Fotoğraf 2.3 Yunanistan’a Giden Mübadil Ailelerin Kuşaklarının Aydın-Mursallı’yı Ziyareti (1903 Mursallı doğumlu Petros Çorbacı’nın 1978 yılında ilk kez Mursallı’ya gelip babasının evini ve incir bahçesini bulan kız kardeşi Georgia Çorbacı (Konstantinidis) akrabaları ve beraberinde 30 kişilik bir grup ile 45 yıl sonra Mursallı’yı tekrar ziyaret etmiştir, Ogün A. (KK-11) arşivi.

Yunanistan’dan mübadil ailelerin kuşaklarının yanı sıra televizyon kanalları ve araştırmacılar, Türkiye’ye gelerek saha çalışması yapmakta ve mübadil kuşaklarla görüşmektedirler.

Fotoğraf 2.4 Yunan Televizyon Kanalı ERT'nin Aydın-Mursallı'da Gerçekleştirdiği Belgesele Ait Bir Fotoğraf (Trivenis, 2018, s. 53).

Türkiye'den atalarının geldikleri topraklar olan Grevena Bölgesi'ne mübadillerin bireysel olarak ya da mübadil dernekleri aracılığıyla yaptıkları ziyaretler 2000'li yıllardan sonra iyice yoğunlaşmıştır. 2024 yılında atalarının doğdukları topraklardan mübadele nedeniyle ayrılmalarının 100. yılı dolayısıyla Grevena Çurhli (Agios Georgios) köyünde 9-11 Ağustos tarihleri arasında mübadil bir ailenin kuşağı olmadığı hâlde ailesinin aktardığı ve Müslüman komşularıyla olan güzel ilişkileri hiç unutmayan Grevena Bölgesi'ndeki saha çalışmamda da bana destek olan saygıdeğer Hristos Bey'in ev sahipliğinde düzenlenen etkinliklere ataları Çurhli'den gelip Aydın ili Mursallı ve Karakollar köyüne yerleştirilen 100'e yakın mübadil torunu katılmıştır.

Üç gün boyunca çeşitli etkinliklerde bir araya gelen ve atalarının birlikteki yaşadıkları yerleri görme fırsatı bulan mübadil torunlarına Yunan devlet televizyonu ERT eşlik etmiş, etkinlikleri haber yapmış, duygu ve düşüncelerini öğrenmek için mübadil kuşaklarla görüşmeler yapmıştır.

Fotoğraf 2.5 Yunanistan-Mübadelenin 100. Yıl Etkinlikleri (Mübadil kuşaklar Hayri Altay, Fikret Özer, Ogün Ağan, yerli halktan Hristos Bey ve ERT çekim ekibi)

İki ülke arasında düzenlenen bu ziyaretler, sürecin karşılıklı olarak değerlendirilebilmesi için büyük katkılar sağlamaktadır. Ayrıca ata toprakları ile kurulan bağlar, mübadillerin gündelik hayatlarının önemli bir yerini kaplar hâle gelmiştir. Yöresel yemeklerini sergileme, müzik kültürlerini yansıtan konserler verme, anma programları yapma gibi faaliyetleri gerçekleştirme giderek artmıştır⁴⁵. Hatta Türkiye’de mübadil ailelerin sonraki kuşakları ailelerine ve kültürlerine yönelik anı niteliğinde çalışmalar yazmaya başlamıştır. Grevena’nın Krifçi köyünden gelen ailesine ve kültürlerine yönelik eserler

⁴⁵ Yapılan saha çalışmasında Aydın ve çevresinde yapılan mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşaklarının evlerinde fotoğraf ve maddi kültür unsurlarından fotoğraf, kıyafet, mutfak ve ev eşyalarının bulunduğu görülmüştür. Son yıllarda Türkiye’de artan mübadil dernek ve vakıfların çalışmaları ile bu maddi kültür unsurlarından bölgesel mübadil müzeleri açılmıştır. Ancak daha derli toplu bir çalışma için ailelerle görüşülmeli ve birinci kuşaklara ait her türlü bilgi, belge, kayıt vb. toplanmalıdır. Bu sayede yıllarca değinilmemiş ve araştırılmamış mübadil yaşantılarının birçok yönü açığa kavuşturulmuş olacaktır.

yazan ikinci kuşak mübadil Aycan Yılmaz'ın dile getirdikleri bu durumu oldukça güzel özetlemektedir:

Lozan Mübadilleri Vakfı ilk olarak 2001 yılında düzenlediği ata topraklarını ziyaret tur programı çerçevesinde aralarında birinci kuşak mübadillerinin ve yine birinci kuşak Grevena –Krifçi (Kivotos) mübadili olan babam Fehmi Yılmaz'ın da katıldığı seyahati gerçekleştirdi. Bu seyahat sayesinde babam Fehmi Yılmaz doğduğu köyü (Grevena'nın Krifçi Köyü), doğduğu evin yerini ve üç yaşındayken düştüğü evinin bahçesindeki su kuyusunu bulup görme fırsatı buldu. Bu esnada çok heyecanlandı ve ağladı; Türkiye'ye götürmek üzere evin bahçesinden birkaç avuç toprak alarak bir poşet içine koydu. Mübadele başlamadan önce bu köyde yaşayan ve o dönemde 12 yaşlarında olan Thanasis Kaitanidis (Θανάσης Καϊτανίδης) ile babam Fehmi Yılmaz (o dönemde 3 yaşındaydı) birbirlerinden habersiz olarak 6 ay kadar Krifçi köyünde birlikte yaşamışlardı. Bu ziyaret sırasında mübadeleden 77 yıl sonra babam ile Thanasis Kaitanidis karşılaştılar, konuştular, birbirleriyle tanıştılar ve bu sırada çok heyecanlı ve duygusal anlar yaşadılar. Sanki birbirlerini 77 yıl boyunca hiç görmemiş iki kardeş gibi birbirlerine sarılarak ağladılar. Mübadele denilen şey herhalde böyle bir şey olmalı! (Yılmaz, 2017, s. 17).

Tarihsel olarak, bir ulustan diğerine mübadele ile gönderilen insanların göç ettikleri ulusun öngörülen kültürel, siyasi, ahlaki ve sosyal değerlerini benimseyerek aidiyetlerini kanıtlamaları istenmekteydi. Artık yerleştirildikleri ülkelerde daimî ikamet edecekleri için ata topraklarına bağlılık yerine -ne kadar çok kendi doğup büyüdüğüleri yerleri özleseler de- ulusal asimilasyon kavramlarına dayalı olarak geldikleri ülkede edinilmiş vatandaşlığı ve yerli halk tarafından kabul edilmeyi bekliyorlardı. Birçoğu için, kökenlerinin olduğu ülkeyle olan bağ, sadece kültürel belleğe bağlı olma hâline dönüştü.

Hem Anadolu'nun hem de Yunanistan'ın neredeyse tamamını kapsayan mübadele sürecine bakıldığında dinleri ortak olsa da iki ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan farklı kültür, eğitim, ekonomik ve sosyal şartlar içinde yaşayan hatta çalışmanın saha kısmında belirlenen bölgelerde olduğu gibi farklı dillere sahip mübadiller bulunmaktaydı. Bu sebepler, iki ulus devlet içinde farkları olan birçok arklı kültürel kimliğe sahip topluluğu ortaya çıkarmıştır. Mübadil kimliğini bu nedenlerden kaynaklı tek yönlü bir kimlik olarak görmek mümkün değildir. Kimlik açısından değerlendirildiklerinde dil hariç -dördüncü kuşakların çoğu artık atalarının dillerini bilmiyor- kültürel unsurlarını korumaya çalıştıkları görülmektedir. Kolektif belleği ve kültürel dokuyu korumak istemeleri, ulusal sadakate tabi kalmadıkları anlamına gelmemelidir. Çünkü yerleştikleri ülkeler aslında

din, etnik veya köken kültür açısından asıl bağılıklarının olduğu yerlerdir. Aydın ve çevresinde görüşülen ikinci kuşak mübadillerin çoğu, Atatürk bizi kurtardı, gel dedi, geldik, gelmek zorundaydık da... Burası da bizim vatanımız (KK-24, KK-37, KK-47) ifadelerini kullanmıştır. “Biz oralarda doğduk büyüdük yavrum, yüzlerce yıl zaten oralar da bizim toprağımızdı. Rumlarla beraber uzun zaman beraber yaşamış atalarımız. Savaşlar çıkınca çok eziyet görmüşler, biz de yine kendi topraklarımız olan Anadolu’ya geldik” (KK-36). Ancak özellikle birinci kuşakların doğup büyüdüğü yerleri özlediğini de ifadelerine eklemişlerdir. Yunan tarafında ise görüşülen kaynak kişilerin pek çoğu, biz vatanımızdan edildik; biz isteğimizle buraya gelmedik, biz gelmek zorunda kaldık ya da gönderildik (KK-1, KK-3) diye açıklamışlardır.

Siyasi, dini, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak farklı bakış açılarına sahip iki ülkedeki mübadillerin ortak yaşadıkları duygular ve deneyimler; doğup büyüdüğü ata topraklarını, evlerini, eşyalarını kısacası geçmişlerini bırakmak zorunda kalmaları ve bundan duydukları üzüntü, süreçte aile üyelerinden pek çoğunu kaybetmiş olmaları, yerleştirildikleri bölgelerde dil bilmemelerinden kaynaklı yaşadıkları sorunlar, ekonomik sıkıntılar ve kültürel uyumlarının 1970’lere kadar tam olarak sağlanamaması şeklinde genel olarak belirtilebilir.

3. BÖLÜM

MÜBADELE BAĞLAMINDA TARİH VE BELLEK

3.1. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Anadolu ve Balkanlarda Müslüman ve Ortodoks halklar beraber yüzlerce yıl yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu, altı yüzyıllık devrinde üç kıtayı hudutları içine katmış; değişik din, ırk ve dillere sahip toplulukları devletin hukuk sistemi içinde müşterek bir şuur etrafında toplamıştır. Hukuk sistemi, devlet yönetimine ve ordu idaresine ait hususlar Türklerin Orta Asya'dan beri uyguladıkları örfi hukuka; aile ve bireyler arasındaki ilişkilerde şer'i hukuka; gayrimüslim tebaanın kendi içindeki sorunlar için ise cemaat (kilise) hukukuna bağlı idi (Kalelioğlu, 2008, s. 108). 19. yüzyılın başına dek toplumsal yapılanmalar incelendiğinde Osmanlının çağdaşı diğer toplumlardan daha iyi bir şekilde toprakları içerisinde bütünlüğü ve uyumu sağladığı görülmektedir.

Yunanlılar tarafından sürece bakıldığında ise Türkler, Anadolu'ya da Osmanlının kendi topraklarına kattığı Balkan coğrafyasına da ait değildir⁴⁶ ve bu topraklardan çıkarılmaları gerekmektedir. 1071'de⁴⁷ Malazgirt Savaşı Türk-İslâm ve Bizans tarihinde değil, dünya tarihi için de bir dönüm noktası olmuş ve 1176'da Miryakefalon Savaşı ile Anadolu'nun kaderini tayin eden, Bizans İmparatorluğu'nun Türkleri bu topraklardan çıkarma umutlarını sona erdiren tarihi bir dönüm noktasıdır ve neticesi günümüze kadar devam eden tarihi bir süreç başlamıştır.

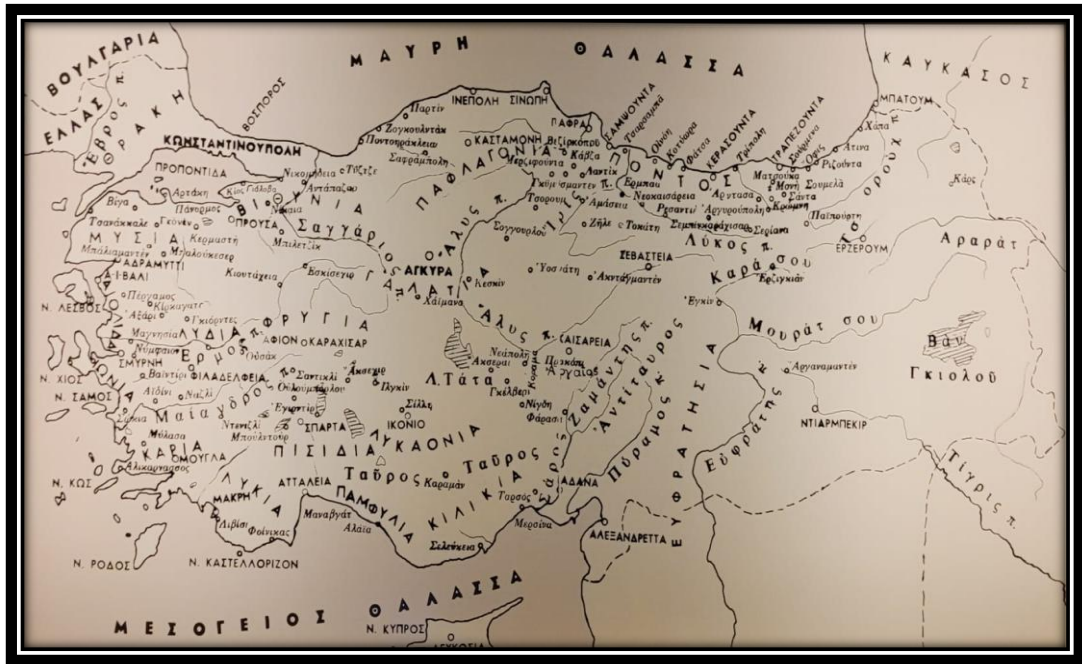
Yunanlılar, Türkleri doğudan gelen tehlike ve kendi ideallerini gerçekleştirme yönünde tehdit edici bir unsur olarak görmektedirler. İki tarafın arasındaki mücadelenin ilk devresini sonlandıran İstanbul'un fethi önemli bir dönüm noktasıdır (Heraclides, 2002, s. 41). Türk ve Yunan millî kimliğinin oluşumunda iki ülkenin birbirine bakış açıları önemli bir yapı taşıdır (Heraclides, 2002, s. 64).

⁴⁶ Bu düşünce, Türklerin Anadolu coğrafyasına ait olup olmadığını içermekten daha çok Anadolu topraklarının Yunanlılara ait olduğunu dile getirmek için söylenmektedir.

⁴⁷ Türk-İslâm dünyası için önemli olan 1071 tarihi, Türklerin bu dönemden önce Anadolu'da olmadığına dair bir kanı oluşturmaktadır. Ancak bu tarihsel süreçte bir yanılgıya sebebiyet vermektedir. Bu nedenle Batı Hunlarının tarihin incelenmesi bile İslamiyet öncesi dönemde Türklerin Anadolu'da olduklarını gösterecektir.

Yunanlılar kendilerini Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu'nun devamı olarak görmektedir. Bizans'la yapılan mücadeleler 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla son bulmuş ve 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığına kadar tam 377 yıl Ortodoks Rum ahali, Osmanlı tebaası olarak yaşamını sürdürmüştür (Kalelioğlu, 2008, s. 107).

1360'lardan itibaren Avrupa topraklarına giren Osmanlı, Yunanlıların yaşadığı toprakları kendi hâkimiyetine almaya başlamıştır. 1430'da Selanik ve Yanya, Osmanlı yönetimine geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, 1453'te İstanbul'un fethi ile iki kıtaya hükmetmeye başlamıştır ve giderek güçlenmektedir. Bu sonuç coğrafi konumundan kaynaklı sağ eli ile Batı'nın, sol eli ile Doğu'nun elini tutarak ikisini birleştiren (Millas, 1994, s. 211) Bizans'ın devamı olduğunu düşünen Yunanistan'ın İstanbul'a sahip olma düşüncesini büyük ölçüde tahrip etmiştir.

Fotoğraf 3.1 Yunan Kaynaklarında Küçük Asya'yı (Anadolu) Gösteren Harita (Küçük Asya Helenizm Müzesi, Atina, D.Ö.G. arşivi).

İstanbul'un fethinden sonra da Osmanlıların Yunan topraklarında olan ilerlemeleri devam etmiştir, önce Atina'yı, 1460 yılında Mora Yarımadası'nı almış, Venedikliler ve Cenevizliler her ne kadar bazı Yunan adalarını bırakmamışsa da 1500 yılına

gelindiğinde Osmanlı Devleti, Ege Denizi'ndeki adaların pek çoğunu ele geçirmiştir, 1670 yılında da Girit alınmıştır.

Yunan tarih yazımında bu süreç -Osmanlıların hâkimiyetine girmelerinden bağımsızlıklarını ilan ettikleri tarihe kadar süren yaklaşık 400 yıllık dönem- “kölelik dönemi” ve “Türkokratia” (Türk egemenliği) olarak dile getirilmekte ve “en karanlık dönem” olarak belirtilmektedir (Özsüer, 2018, s. 164).

Osmanlı, 1699’ da imzalanan Karlofça Anlaşması sonucu ilk toprak kaybını yaşamış ve bu tarihten itibaren ilerleme durumundan varlığını koruma konumuna geçmiştir. Avrupa’daki milletler, 17. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devam eden Aydınlanma Çağı’nda kendilerini Yunan ve Roma medeniyetlerinin mirasçısı olarak görüp Yunanistan’ı yeniden keşfetme yoluna gitmişlerdir. Bu sürece Helenseverliğin siyasallaşmasının adımları olarak bakmak gerekmektedir (George, 2016, s. 54).

1789 Fransız Devrimi ile tüm dünyada milliyetçilik akımının yayılmaya başlaması imparatorlukları parçalanmaya götürmüş, bunun sonucu olarak da Osmanlıyı bağımsız siyasal birimlere ayırma politikası ortaya çıkmıştır (Sander, 1993, s. 144-158).

1800’lü yıllardan sonra Batı medeniyeti, “Şark Meselesi” derken Osmanlının ne şekilde ortadan kaldırılabileceğine odaklanmaya başlamıştır. Bu düşüncüyü gerçekleştirirken başarılı olabilmek için Osmanlının yayıldığı coğrafyadaki farklı din ve etnik kimliğe sahip olan gruplar arasında karışıklık çıkarmak fikri benimsenmiştir.

Milliyetçilik akımının etkisiyle ilk isyan eden millet, 1806 yılında Kara Yorgi önderliğinde Rusya’nın da desteğini alan Sırlar olmuştur. 1806-1812 yılları arasında Osmanlılar Ruslarla savaşırken Sırlar durumdan faydalanarak savaş boyunca Belgrat’ta isyana devam etmişlerdir. 1812’de imzalanan Belgrat Anlaşması ile Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Sırlara imtiyazlar (ayrıcalıklar) tanınmıştır.

Avrupa’nın Antik Yunan kültürüyle kurduğu yakın ilişkinin bir sonucu olarak 19. yüzyılda “Filhelenizm” (Yunanseverlik) kavramı ortaya çıkmıştır (Özsüer, 2018, s. 135). Mart 1821’de Yunanlılar, Osmanlının egemenliğinden çıkmak için Mora’da isyan başlatmıştır. 1821 yılında Mora İsyanı sırasında Avrupa’daki Yunan ilgisi ve Filhelenizm’in oldukça önemli bir noktaya geldiği görülmektedir (Penn, 1938, s. 638).

Bölgedeki isyan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğiyle devam etmiş binlerce Türk'ün ölümüyle 1829'a kadar sürmüştür. Yunan tarih yazımında, Osmanlı karşısında sekiz sene süren askeri bir mücadele olarak adlandırılan isyan, Türk tarih yazımında Osmanlının içeriden yıkımını (Millas, 2005, s. 25) başlatan süreçtir. Yunanistan aldığı desteklerle ve Navarin Deniz Savaşı'nda Osmanlının kaybetmesiyle bağımsızlık yönündeki adımı kazanmıştır. Aynı yıllarda Ruslarla savaşıyan Osmanlı, 1829 yılında muharebeyi kaybederek Rusya ile Edirne Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmada Yunanistan'ın bağımsızlığı da kabul edilmiştir. Bu sayede Osmanlı himayesinden çıkan, bağımsızlık kazanan ilk halk Yunanlılar olmuştur. Bu nedenle Mora İsyanı Osmanlı karşısında kazanılmış büyük bir başarı iken Osmanlı için yıkıma neden olmuş olumsuz süreçlerden biridir. Edirne Anlaşması ile Sırbistan ise özerk hâle gelmiştir⁴⁸. 1830 senesinde Fransa, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından Osmanlı toprağı olan Cezayir'i ele geçirerek Akdeniz'de Osmanlının gücünü zayıflatmıştır.

1832'de imzalanan İstanbul Anlaşması ile Yunanistan'ın sınırları ve siyasi bütünlüğü garanti altına alınmıştır. Yunanistan, bağımsızlığının yıldönümünü isyanı başlattıkları 1821 yılı olarak görmekte ve bu tarih *Müjde Günü* diye adlandırdıkları Meryem'e İsa'nın doğumunun haberinin verilme zamanı ile aynı günlere denk gelmesinden kaynaklı her sene kutlanmaktadır.

Osmanlı içindeki diğer gruplar da 19. yüzyıldan sonra milliyetçi akımların etkisiyle ulus-devlet sisteminin en iyi yönetim biçimi olduğuna karar vermiş, Yunanistan'ın 1829 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla isyanlar çıkarmışlardır. Bu düşüncenin fiili sonucu olarak çeşitli yerlerdeki Müslüman halklar, eziyet görmeye başlamıştır. Hem Balkanlardan hem de 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından ve 1856'dan sonra Kırım ve Kafkaslardan Osmanlı topraklarına büyük sayıda göçler gerçekleşmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, başlayan bu sürecin en önemli kırılma olayıdır çünkü yaklaşık bir buçuk milyon insan bu savaşın ardından Osmanlının daralan sınırları içerisine hareket etmek zorunda bırakılmıştır.

1878'de toplanan Berlin Kongresi, Avrupalı devletlerin Balkanlardaki toprakların paylaşımına dair fikirlerini içermektedir. Balkan coğrafyasındaki Müslümanlarla

⁴⁸ 1878 Berlin Anlaşması'nda Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlığına kavuşmuştur.

güneyindeki Hristiyanları karşılıklı olarak değiştirelim fikri burada ortaya atılmıştır. Diplomaside bu öneri hayata geçmemiş olsa da insanların değiştirilebileceği düşüncesi, Balkan ve Avrupa’da haritaların değişmeye başladığı yüzyılın ana noktası hâline gelmiştir. Yüzlerce yıl Osmanlı idaresinde kendi dil, din ve kültürlerini koruyarak yaşayan Balkan milletleri⁴⁹; kendi içlerinde birbirleriyle girdikleri mücadeleler, Batı medeniyetlerinin etkisi, Rusya’nın Balkanlardaki genişleme siyaseti, Osmanlıda istikrarsızlığın artması, ulusçuluk fikrinin yaygınlaşması gibi nedenlerle Osmanlı imparatorluğuna karşı mücadelelere girişmişlerdir. Ancak süreç burada bitmemiştir.

Aşağıdaki tablo o dönemde Makedonya’daki etnik nüfusun yerleşim yerlerine göre dağılımını göstermektedir:

Tablo 3.1 1900’lü Yıllarda Makedonya Nüfusunu Gösteren Tablo (Karpas, 1985, s. 50)

Ethnic Groups	Bulgarian Statistics	Serbian Statistics	Greek Statistics (excluding Kosova)
Turks (including many non-Turkish Muslims)	499,204	231,400	634,017
Bulgarians	1,181,336	57,600	332,162
Greeks	228,700	201,140	652,797
Albanians	128,711	165,600	not indicated
Vlahs (Romanians)	80,767	69,665	25,101
Serbs	700	2,048,320	not indicated
Jews	67,840	64,645	53,147
Gypsies	54,557	28,730	8,911
Others	16,407	3,500	18,685
Total	2,258,222	2,870,600	1,724,820

Source: Carnegie Endowment for International Peace, *Enquête dans les Balkans* (Paris: Centre Europeen de la Dotation Carnegie, Edition Georges Cres et Cie. 1914). pp. 9-10.

⁴⁹ Müslüman ve Rumlar, “Biz” olarak 1897’ye dek yaşamışlardır. Birlikte oldukları bu dönemde özne olarak birbirlerini tanımış, birbirlerine üstünlük kurmamışlardır. Birbirleriyle ilgili çekinceleri de olsa kimlikleri ayıran sınırları bilerek ve bu sınırları koruyarak bir arada kalabilmişlerdir (Landowski, 1997, s. 38).

Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ ile oluşturulan dördü ittifak, 1912’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiştir. Bu sürecin alevlenmesi ile bölgenin yerli halkı olan Hristiyan ve Müslümanlar arasında büyük çatışmalar ve acılar yaşanmaya başlanmış, Müslümanlara yönelik yağmalar ve zulümler giderek artmıştır (Arı, 2023, s. 1-51). Bu nedenle 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Balkan coğrafyasının tamamı ve Osmanlı büyük değişimlere maruz kalmış, milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Kaynaklarda bu sayı ile ilgili netlik yoktur. 1878-1914 yılları arasında Osmanlı topraklarına 2,5 milyon kadar Müslüman göç etmiştir (Shaw, 1980, s. 191-205). 1885-1923 arası Balkanlardan ve diğer Türk ülkelerinden gelen göçmen sayısı 1,5 milyon civarındadır (Eren, 1966, s. 89-91). Osmanlı, Balkanlarda toprak kaybetmeye başladığı zamanlardan itibaren 2 ile 7 milyon arasında Müslüman muhacir, Osmanlı topraklarına göç etmiştir (Keyder, 2005, s. 57-58). Sonuç olarak 19. yüzyılın Osmanlı topraklarına doğru büyük göçler yaşandığı bir asır olarak tarihe geçtiği görülmektedir.

I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uygulanan bu politikaya Balkanizasyon/Balkanize⁵⁰ etme denilmektedir. Balkanizasyon, Avrupa’nın güneydoğu kısmını oluşturan Balkan Yarımadası’ndan türetilerek oluşturulmuş; Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu’nun küçük, düşman devletlere dağıtılmasını belirtmek için ortaya atılmış bir terimdir (Rızova, 2007, s. 239)⁵¹. Bu terim, ilk olarak, I. Dünya Savaşı’nın ardından *New York Times* (20 Aralık 1918, s. 3) gazetesi tarafından “*Sees German Ruin For Generations; Rathenau, Head of Great Industry, Predicts the ‘Balkanization of Europe’ (Almanya’nın Nesiller Boyu Yıkılışını Görüyor; Büyük Sanayi’nin Başkanı Rathenau, ‘Avrupa’nın Balkanlaşmasını’ Öngörüyor)*” başlığında kullanılmıştır.

1913’ten itibaren başlayan göçlerin temel sebebi, imparatorlukların yerine ulus devlet anlayışıyla yeni devletler kurma isteğidir. Bu bağlamdan hareketle o dönemde demografik yapının homojenleşmesi ile ulus bilincinin sağlam temellere oturtulması

⁵⁰ Balkanize: (bir ülkeyi, bölgeyi, vb.) küçük, kavgacı, etkisiz eyaletlere bölmek” (Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language, 1996, s. 113).

⁵¹ Coğrafi konumu ve Osmanlı ile Habsburg imparatorlukları (Avusturya-Macaristan) arasındaki tarihi durumu nedeniyle, bu bölgedeki çeşitli devletler dış güçler tarafından sürekli fetih ve siyasi manipülasyona maruz kalmıştır. Bu bölge; Balkanlar, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti, Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletlerini içermektedir. Bazen Slovenya ve Türkiye’nin Avrupa kısmı da buna dâhil edilir (Rızova, 2007, s. 239-240).

düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Devletler, tam bağımsızlık için etnik kimlik ve ulusal birlik anlayışını esas almaktaydı. Azınlık sorununun ortaya çıkmasının temelinde bu düşünce yatmaktadır.

Balkan Savaşlarının ardından ilk olarak Osmanlı ile Bulgaristan arasında mübadele fikri ortaya atılmıştır; mübadele başlamıştır fakat 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile süreç tam anlamıyla uygulanamadan yarıda kalmıştır. 1914 yılında Osmanlı ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlik üzerine İngiltere, Yunanistan' a verdiği notada sınırların içerisinde yer alan "Müslüman azınlığa" iyi davran diyerek "azınlık" kavramını diplomatik olarak kullanmıştır. Ardından 1914 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan Krallığı arasında mübadele fikri konuşulmaya başlanmıştır.

1914'te Atina'da, Yunan Başbakanı Venizelos ile Atina Konsolosu Galip Kemali arasındaki görüşmelerde ortaya çıkan mübadele fikri, sınırlı bölgeleri karşılayacak şekilde planlanmıştır. Anlaşma, Batı Anadolu İzmir çevresi ve Trakya'daki Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'ın Makedonya ve Epir Bölgesi'ndeki Müslümanların yer değiştirmesini kapsamaktadır. Bu mübadele anlaşması da gönüllülük esasına dayanmaktadır (Macfie, 2003, s. 213-214).

Yunan Krallığı ile Osmanlı arasında bu mübadele fikri görüşülmeden evvel yukarıda da bahsedildiği üzere çift taraflı göçler fiilen başlamıştır. Özellikle Yunan Makedonyası Müslümanları ve Ege Bölgesi'ndeki Rumlar bu bölgelerde azınlıklara uygulanan fiziki şiddetin dışında iktisadi boyutta da boykota uğramaya başlamışlardır. "Burada artık geçinemeyiz, yaşayamayız..." gerekçeleriyle Yunanistan'ın Trakya ve Makedonya Bölgelerindeki Türk Müslümanlardan Anadolu'ya; İzmir ve Aydın vilayetlerinden de Yunanistan'a ciddi bir Rum göçü gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) ortaya çıkmasıyla 1914'te imzalanan bu gönüllü mübadele anlaşması resmiyette uygulanamamıştır. Ayrıca Balkan coğrafyasının kendi içindeki karışıklıklar da devam etmiştir. Milliyetçilik fikrinin Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi imparatorlukların I. Dünya Savaşı'ndan sonra çöküşüne katkıda bulunduğu görülmektedir.

1919'da Yunanistan ile Bulgaristan arasında da gönüllülük esasına dayalı mübadele anlaşması imzalanmıştır ve bu, hayata geçen ilk mübadele anlaşması olmuştur⁵². I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmışlardır. Türk tarafından Kurtuluş Savaşı ve Yunan tarafından bakıldığında ise Küçük Asya (Mikrá Asía-Anadolu) Seferi devam etmektedir. Yunanistan, dış politikasında İstanbul'un (Konstantinopolis) merkezini oluşturduğu Bizans İmparatorluğu'nun tarihsel ve kültürel mirası üzerinde hak iddia eden Megáli Idéa (Μεγάλη Ιδέα) fikrini uygulamak istemektedir. Anadolu'daki Yunan ilerleyişi Ankara'ya kadar dayanmıştır. Yunan tarafı için bu olumlu ilerleme Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan pek çok Rum vatandaşı sevindirmiştir.

Lozan öncesinde Anadolu'da Türk ve Rumların birlikte yaşadığı hemen hemen tüm alanlar etnik/dinsel çatışma sahasına dönüşmüştür. Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu yerli Rumlarının takındıkları tutum, Yunan ordusunun yaptıkları ve Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum çetelerinin faaliyetleri Anadolu Türk halkında ve Millî Mücadeleyi yöneten Ankara'da azınlık Rumlara karşı bir güvensizliğin belirmesinde etkili olmuştur. Bu güvensizlik, yüzyıllarca süren birlikte yaşam tecrübesinin olumlu etkilerini⁵³ de baltalamıştır.

Yunanistan'da saha çalışmasında görüşülen Anadolu'dan giden kaynak kişilerin tarihsel süreci atalarının yaşadığı şekilde aktarmaları, yaşanan döneme ait ayrıntılar vermeleri, oldukça dikkat çekicidir⁵⁴.

...Babamın demesiyle bizimkiler dağlara 1915'te çıktılar. Hakkımızı arıyorduk diyorlar. Sen Muhammed diyorsun, ben Hristos diyorum, bırakın dinimizi sürek (yaşayalım); devletimiz büyük, beraber yaşayalım. Bizim gelinlerimizin urbasını (kıyafetini) giymeye hakkı yokmuş, köyün kıyısına gidince giyermiş. Sen fistanın giy, ben de giyeyim. Ama dağlara da çıkmayacaktık ne de muhabere yapmalıydık, eğer o Ruslar bizi ayağa kaldırmasaydı o kadar canlarımızı yitirmeyecektik; belki biri de aramıza

⁵² Detaylı bilgi için bk. Penkov (1992, s. 252-255).

⁵³ Macar araştırmacı ve Türkolog Prof. Dr. Gyula Németh (2023, s. 18) II. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde Anadolu da gezip müslim ve gayrimüslimleri araştırmıştır. 1908 yılında 18 yaşındayken tren yolunu kullanarak gezdiği Aydın ve İzmir çevresini de anlattığı "Küçük Asya Gezisi" adlı eserinde Türkler ve azınlıklar arasındaki ilişkilerin gayet uyum içinde olduğunu belirtmektedir. Aydın'da bulunan Koçarlı köyünde Meşrutiyet'in ilanı kararının hem Rumlar hem de Müslümanlar arasında bir arada kutlandığını, Rum kadınlarının meydana Türk bayrakları diktğini, eğlencelerin bir arada yapıldığını belirtmektedir.

⁵⁴ Yerel ağızla söylenen bazı kelimeler anlaşılması için İstanbul ağzına tarafımızdan çevrilmiştir. Bir saatten uzun süren konuşmanın konu bütünlüğü içindeki kısımları aktarılmıştır.

girerdi, bizi barıştırdı...11 dene kardeşim vardı, bir dene gelmedi. Atlar tepişir, eşekler geberir. ... Topal Osman da kimse ona izin vermese de orada bizimkileri öldürmüş. Kızılırmak kan ırmağı olmuş kızım! Ne Türklerin suçu var ne de bizim. Suç o Rusların. Samsun'da gymnasium -ergen ve yetişkinler için okul⁵⁵- vardı; Yunanistan'da yoktu... O kadar ilerdeydi bu millet. İstemiyorduk diyor babam, gelsek Yunanistan'a... Hazırlanın dedi Ruslar biz geleceğiz, Trabzon'dan Sivas'a kadar olan mevkiyi biz vuracağız siz de oradan gelin demişler (babamlara). Geldiler Orak ayında, babamlar tarladayız dediler. Geldi Ruslar Değirmenderesi'ne. Türküsü de var kızım, sana söyleyeyim:

Urus geldi oturdu Değirmenderesi'ne
Kurban olayım Urus toplarının sesine
Urus'un gemileri hem ileri hem de geri
Gözün kör olsun Urus dul koydun gelinleri...

Çok iyi anlaşıyorlarmış komşularıyla kızım, bak dinle anamın kocası dağlardaymış. Kocasını evde saklıyordu diye bizim eve baskın yapacaklarmış. Bir Türk karısı, başka köyden anamın arkadaşı bir buçuk saatlik yoldan gece kocasının koynundan çıkıp gelip anama demiş ki “Sofia kaç, yarın baskın yapacaklar sizin köye”. Anam o sayede kaçıp kurtuldu, anam kardeş idik, diyor... Anam derdi ki “Ben Türk karısıyım, doğrusunu söylerim...” (KK-3).

Fotoğraf 3.2 Samsun, 1917, K. Mektebi (Eksodos, 2016, C.5/E ').

⁵⁵ Pontus kıyılarındaki şehirlerde görülen ekonomik gelişim, ulusal duyguların yayılması için eğitimin gelişmesine katkı sağlamıştır. Her yerde kurulan ilkokullar, özellikle kız okullarının varlığı, ortaöğretim seviyesindeki okullar oldukça dikkat çekicidir. Bölgedeki dini yaşamın gelişimi aynı zamanda yeniden örgütlenmesi kaynaklarda yer almaktadır (Eksodos, 2016, C.5/E ' , s. 30).

Kitromilides ve Alexandris (1984, s. 27) *Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration* (Etnik Hayatta Kalma, Milliyetçilik ve Zorunlu Göç) adlı makalesinde 1910-12 arası Osmanlı vilayetlerinde yaşayan Yunan nüfusunu aşağıdaki tabloda vermiştir:

Tablo 3.2 1910-1912 Tarihlerinde Osmanlı Vilayetlerinde Yaşayan Rum Nüfusunu Gösteren Tablo

GREEK POPULATION OF THE ANATOLIAN DIOCESES ACCORDING TO THE YIELDS OF 1910-1912 CENSUS		
<i>Ecclesiastical name of Diocese</i>	<i>Ottoman Vilayet</i>	<i>Total</i>
Chalcedon (Kadıköy)	(İstanbul/Asia)	128.850
Smyrna (İzmir)	(Aydın)	244.600
Krini (Çeşme)	(Aydın)	45.495
Ilioupolis (Aydın)	(Aydın)	37.595
Ephesos (Selçuk)	(Aydın)	143.342
Kydoniai (Ayvalık)	(Aydın)	10.000
Philadelphia (Alaşehir)	(Aydın)	14.904
Pisidia (Antalya, Isparta)	(Konya)	42.215
Ikonion (Konya)	(Konya)	90.300
Prussa (Bursa)	(Hüdavendigâr)	48.135
Nicaea (İznik)	(Hüdavendigâr)	59.300
Cyzicus/Dardanelles (Erdek/Çanakkale)	(Biga)	109.950
Proikonisos (Marmara)	(Biga)	30.000
Nicomedia	(İzmit)	60.860
Angyra	(Ankara)	16.700
Caesarea (Kayseri)	(Ankara)	65.120
Amaseia (Amasya)	(Sivas)	123.398
Neocaesarea (Niksar)	(Sivas)	102.563
Kolonia (Sabıncarhisar)	(Sivas)	36.530
Trebizond	(Trabzon)	60.564
Chaldia (Gümüşhane)	(Trabzon)	60.669
Rhodopolis (Maçka)	(Trabzon)	16.862

Kitromilides ve Alexandris (1984, s. 28) bu tabloda Küçük Asya'nın batı, güneybatı, kuzey, kuzeydoğu illerindeki Rum nüfusun 1,5 milyonun biraz üzerinde olduğunu dile getirmekte ve Antakya Patrikhanesi'ne bağlı olan Güneydoğu (Kilikya), Doğu (Erzurum) Rumlarının yanı sıra Doğu Trakya'nın Osmanlı Rum topluluklarının nüfuslarının bu tablodan hariç tutulduğunu belirtmektedir.

Yukarıda verilen sayılar başka kaynaklarda farklılık göstermektedir. Anadolu'daki Rum Ortodoks dini piskoposluklarının kayıtlarındaki adlandırma ile Osmanlı vilayetleri aynı olmadığı için Kitromilides ve Alexandris (1984, s. 28) farklı kaynaklarda belirtilen Yunan

nüfusun sayısını komşu Osmanlı idari bölümlerini bir araya getirerek aşağıdaki tabloda karşılaştırmıştır.

Tablo 3.3 1900'lü Yılların Başından Anadolu'da Yaşayan Yunan Nüfusunu Gösteren Kaynakların Karşılaştırması

COMPARATIVE STATISTICAL TABLE OF ANATOLIAN GREEK POPULATION			
	<i>Kitromilides/ Alexandris*</i>	<i>McCarthy tables</i>	<i>Polybius tables</i>
Istanbul Asia	189.710	85.250	149.470
Izmit			
Aydın	495.936	319.020	629.002
Konya			
Hüdavendigâr	379.900	288.371	388.850
Biga			
Ankara			
Sivas	482.406	408.576	521.814
Trabzon			
Kastamonu			
TOTAL	1.547.952	1.101.217	1.777.146
* The Greek Orthodox ecclesiastical dioceses in Anatolia were not identical to Ottoman provincial units (vilayets). As a result of the overlappings this table has lumped together neighbouring Ottoman administrative divisions.			

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Yunan işgali altındaki bölgeden bazı Müslümanlar iç kesimlere taşınırken Ortodoks Hristiyanların ters yöndeki akışı Batı Anadolu'ya doğru olmuştur. Yunan ordusunun sonunda zorla çıkarılacağı ve İngilizlerin savaşa geri dönmeyeceği netleştikçe, Türk kontrolündeki bölgelerden Ortodoks nüfusun çıkışı hızlanmıştır. Son dalga, elbette, 1922 yazının sonlarında, en olumsuz koşullar altında, yarım milyondan fazla Rum Ortodoks'un Türkiye'yi terk edip Yunanistan'a sığınmasıyla gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde Anadolu halkının çoğunluğu Müslümandı ve kendilerine ait bir ulus devletleri henüz yoktu. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, Balkanlardaki, Kafkaslardaki Müslüman mültecileri ve Anadolu'daki yerli Müslümanları

tek bayrak ve devlet altında toplamak istiyordu. Atatürk yayılmacı bir tutum sergilemediğinden ülkenin sınırları Anadolu ile sınırlı kalmıştır (Shields, 2013, s. 3-4).

Balkan coğrafyasında uygulanmaya başlayan politikalar ve Anadolu'da yıllarca süren savaş dönemindeki acılar, Kurtuluş Savaşı döneminde 1922'de kazanılan zafer ile yüzlerce yıldır aynı topraklarda bir arada yaşayan Türk ve Yunan hükûmetleri mübadelenin gerekliliği konusunda ortak paydaya gelmiştir.

3.2. MÜBADELENİN SEBEPLERİ VE LOZAN KONFERANSI'NDA MÜBADELE KONUSU

Ulus devletler, mümkün olduğunca çok sayıda benzer özelliği paylaşan, dinsel, dilsel veya kültürel nedenlerle sorun çıkarmayacak bir toplumsal yapı arayışındaydılar. 19. yüzyılda ortaya çıkan millileşme sürecinin yansıması olarak Balkan Savaşları sırasında yaşanan çatışma ve etnik temizlik ortamında ulus devlet kurma fikri hem Türk hem de Yunan tarafının odak noktası olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın ardından galip devletler tarafından Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti), ülkeler arasındaki sorunları, insani krizleri çözmek, bozulan dünya düzenini toparlamak amacıyla kurulmuştur. Cemiyet-i Akvam'ın kurulduğu dönemde odaklanılan sorunların başında I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası yaşanan göçler, 1914-15 yıllarında Belçikalıların Fransa, Hollanda ve İngiltere'ye; Sırpların Kerkira, Korsika ve Tunus'a sığınmaları, 1915 sonrası dünyanın her yanına yayılma eğiliminde olan Ermeni mülteciler ve 1917 Ekim devriminden Avrupa'ya göç etmiş olan Rus mülteciler gelmekteydi⁵⁶.

Türk ve Yunan hükûmetleri arasında yaşanan olaylar ve Yunan ordusunun Anadolu'da yenilmesinin ardından göçlerin 1922'de doruk noktasına ulaşmasıyla Cemiyet-i Akvam'ın yukarıda sözü geçen odaklandığı pek çok konu varken Lozan görüşmelerinde ilk olarak Türk ve Yunanlılar arasında yaşananlar değerlendirilmiştir.

Nüfus transferleri, tarih boyunca hükûmetlere ulusal veya rejim güvenliği hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak hizmet etmiştir. Böyle bir önlem için belki de en önemli

⁵⁶ Detaylı bilgi için bk. Gatrell, P. (2013, s. 28-31).

emsal, 1923'te Lozan'da kararlaştırılan Yunan-Türk nüfus mübadelesidir (Shields, 2013, s. 3).

Cemiyet-i Akvam'ın bu göçleri takip eden temsilcisi Norveçli Dr. Fridtjof Nansen, uluslararası mülteci rejimi fikrinin öncüsüdür. Nüfus mübadelesi, 1920 Sevr Antlaşması'nın revize edilmesi için müzakereler başladığında tartışılan ilk konulardan biriydi. Fridtjof Nansen, Türkiye'deki "Rumların" Yunanistan'daki "Türklerle" değiştirilmesinin her iki ülkeye de fayda sağlayacağına ikna olmuştu. Nansen, "Yunan ırkından" (Nansen'in sınıflandırmasına göre) birçok insanın evlerini terk edip Yunanistan'da mülteci haline geldiğini, Türkiye'de kalan diğerlerinin ise "muhtemelen ikametgâhlarını Yunan topraklarına taşımak isteyeceklerini; Yunan topraklarında ikamet eden Türk ırkından çok sayıda kişi de Türk topraklarına taşımak isteyecektir." diye yazmıştır. Bu tür kitlesel nüfus hareketlerinin dikkatli bir düzenlemeye ihtiyacı vardı, aksi takdirde ciddi ekonomik ve idari zorluklar yaşanacaktı (Annex, 1922, s. 390). Bu durumda nüfus nakli önerisi, dönemin Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen tarafından önerilmişti. Nansen, konuyu "*Yakın Doğu ülkeleri için aşırı ekonomik ve sosyal öneme sahip ve aynı zamanda dünya barışı için de büyük öneme sahip*" olarak tanımladı. Yunan liderleri, Müslümanları kovmakla elde edilecek kaynaklara umutsuzca ihtiyaç duyuyorlardı; Müslüman evlerini ve mülklerini mültecileri yerleştirmek için kullanabilirlerdi. 1923'te bile, Yunan hukuk uzmanı ve Milletler Cemiyeti Siyasi Bölümü personeli Thanassis Aghnides, "Yunanlıların Yunanistan'da yaşayan Türklerden kurtulmak konusunda özellikle istekli olmadıklarını teyit edebilecek bir konumdayım. Ancak, Yunan Hükümeti söz konusu Türklerden, yaklaşan kış boyunca Yunan mültecilerin barınak bulabilmesi için Yunanistan'ı terk etmelerini istemek zorunda kalacak. Birkaç gün önce bana, Yunan hükûmetinin bu konuda durumun kaçınılmaz zorunlulukları karşısında boyun eğmek zorunda olduğu söylendi." demiştir (Shields, 2013, s. 5). Dahası, her iki devlet de "modern" Avrupa modelinde etno-dinsel olarak homojenleştirilmiş ulus devletler yaratmakla ilgileniyordu (Annex, 1922, s. 389). Ancak, Nansen, başlangıçta bu fikrin Türk milliyetçi liderlerinin ilgisini çekememesinden dolayı hayal kırıklığına uğradı. Osmanlı başkentindeki milliyetçilerin temsilcisi Hamid Bey, Ankara'daki yeni hükûmetle bir değişim veya hatta bir toplantı için Türk desteğine dair hiçbir taahhütte bulunamadı; hükûmet hâlâ savaş halindeydi. Bu konuda Mustafa Kemal'in cevabı pek de ümit verici değildi: "*Dr. Nansen'in önerdiği değişim prensipte*

kabul edilebilir. Yine de konu Hükûmetle ele alınmalı. Mevcut koşullar altında herhangi bir kasabada beklemem mümkün olmadığından, bir toplantı yeri belirlemem maalesef mümkün değil.” Hamid Bey sonunda yanıt verdiğinde, Nansen'e yalnızca *“Konstantinopolis nüfusunun muaf tutulmayacağı tam ve zorunlu bir nüfus değişimi temelinde”* müzakere edebileceğini bildirdi. Ancak Hamid Bey'in Lozan'da yeni bir antlaşma müzakereleri için ayrılmasıyla, tüm görüşmeler çıkmaza girdi (Annex, 1922, s. 391).

Nansen özellikle Atina ve İstanbul bazen de Ankara arasında diplomatik ilişkiler kurmaya devam etmiştir. Bu görüşmelerde tekrar tekrar zikredilen ve en kolay çözüm olarak görülen nüfus mübadelesi, uzun tartışmaların ardından iki ülkenin de tarihsel haklarından vazgeçmemek adına bazı bölgeleri mübadele dışında tutma isteklerinin de kabulüyle Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanmıştır.

Türkiye, Batı Trakya Müslümanlarının bölgelerinde kalmasını; Yunanistan ise İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumlarının yerinde kalmasını istemiştir. Yunanistan özellikle Patrikhanenin İstanbul'dan sürülmesini istememiştir çünkü Doğu Helenizm fikrinin son temsilcisi olarak orada yaşayan Rumları kabul etmektedirler.

Fener Rum Patrikhanesi, 19. yüzyıldan itibaren zayıflayan Osmanlı yönetimine karşı olumsuz tavır sergilemeye başlamıştır. 1821 tarihindeki Yunan isyanında aktif siyasi rol almış, Helenizmin Megáli Idéa'sının gerçekleştirilmesi adına I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı esnasında Yunanistan ve İtilaf devletleri ile iş birliği yaparak Anadolu topraklarında yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur (Değerli, 2006, s. 241-243).

Lozan'da imzalanan sözleşmenin ilk iki maddesi ülkelerin temel isteklerini içermesi bakımından oldukça önemlidir.

Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk hükûmetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan hükûmetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.

Madde 2. Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini); b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları

(Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (*établis*) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır (Blanchard, 1925).

Établis kelimesi ön komisyonlar tarafından tartışılmış Yunan heyetinin itirazı mahkeme tarafından değerlendirilerek “yerleşmiş” ve “yerleşik” anlamlarının belirsizliği gündeme getirilmiştir. Tartışma yaratan “yerleşik” kelimesi ile ilgili Uluslararası Adalet Daimi Mahkemesi şu görüştedir:

1. 30 Ocak 1923 tarihli Lozan Sözleşmesi'nin 2. maddesinde yer alan "kurulmuş" sözcüğünün amacı, Rum ve Türk nüfuslarının mübadelesi, sırasıyla İstanbul veya Batı Trakya'da yaşayan Rumlar ile Müslümanların mübadele yükümlülüğünün bağlı olduğu zaman ve yer koşullarını belirtmek anlamına gelir; bu sözcük, söz konusu kişiler açısından, kalıcı nitelikte ikamet in oluşturduğu bir olgusal duruma atıfta bulunur;

2. Lozan Sözleşmesi'nin 2. maddesinde "İstanbul'un Rum sakinleri" olarak anılan kişilerin, Sözleşme hükümleri uyarınca "yerleşik" sayılmaları ve zorunlu mübadeleden muaf tutulmaları için, 1912 kanununda tanımlanan İstanbul Şehri vilayeti sınırları içinde ikamet etmeleri; nereden gelmiş olurlarsa olsunlar, 30 Ekim 1918'den önceki bir tarihte oraya ulaşmış olmaları ve bu tarihten önce orada uzun süreli ikamet etme niyetinde olmaları gerekir (Blanchard, 1925).

Sözleşmenin birinci maddesi; mübadele edilecek olan halkların sadece dini kimliğinin esas alındığını dilsel, etnik ve kültürel farklılıkların önemsenmediğini göstermektedir. Mübadelenin zorunlu bir göç olması, göçün kısa sürede tamamlanmasını sağlama amacıyla ve demografik değişiklikler nedeniyle her iki ülkenin de yaşayacağı ekonomik sorunların bir ölçüde azaltılması düşüncesiyle öngörülmüştür. Mübadele kararı, toplumların dini bakımdan homojen duruma getirilmesi açısından Türkiye'nin ve Yunanistan'ın arzusu doğrultusunda alınmış bir karardır (Blanchard, 1925).

Sözleşmeye göre değiştirilen insan sayısı kaynaklarda farklılık göstermektedir. Genel olarak Yunan-Türk Savaşı sırasında Anadolu'dan kaçan Rum Ortodokslar da dâhil Yunanistan'a yerleştirilen insan sayısının bir milyonun üzerinde olduğu ve Yunanistan'dan Türkiye'ye yerleştirilen dört yüz binin üzerinde Müslüman Türk olduğu

dile getirilmektedir⁵⁷. Mübadele sözleşmesi, retrospektif yaklaşım içerdiği için, 1912'den itibaren gerçekleştirilen tüm göçleri de kapsayacak şekilde koşullar belirlenmiştir. Geriye yönelik göçleri de kapsamının temel sebebi, her iki coğrafyadan mübadele öncesi ya da sonrası isteyerek ya da zorunlu olarak göç etmiş/ettirilmiş kişilerin geri dönmesini engellemektir.

İki devlet de coğrafyalarında yaşayan halklara sormadan bu sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşme, mübadeleye tabi kişilerin mallarının eşit şartlarda tasfiyesi ve tasfiye edilen mallar için tazminat ödenmesine ilişkin bir dizi hüküm (madde 5-9-14) içermektedir. Ayrıca bu sözleşmenin uygulanmasını izlemek üzere Yunan, Türk ve tarafsız temsilcilerden oluşan karma bir komisyon kurulmasına ilişkin bir karar da içermektedir (Blanchard, 1925). Bu anlaşmadaki uygulama koşullarını denetlemek için Cemiyet-i Akvam'a bağlı uluslararası bir nizam kurulu kurulmuştur. Milletler Cemiyeti'nin onayıyla gerçekleşen transfer, yaklaşık iki yıl gibi kısa bir sürede tamamlanmaya çalışıldı.

Lord Curzon'un 1923'te belirttiği gibi:

Nüfus değişiminin, ne kadar iyi yapılırsa yapılsın, iki ülkenin çok sayıda bireysel vatandaşına çok büyük zorluklar, belki de çok büyük yoksulluk getireceğine inanıyorum. Ancak aynı zamanda bu zorlukların, ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir şey yapılmazsa aynı nüfusların karşılaşacağı zorluklardan daha az olacağına da inanıyorum. Acil eyleme ihtiyaç duyulan zamanlarda belirli ilkelere ısrar etmek, sonuç eylemsizlik olursa ilkesiz olabilir. Bu bağlamda, hatırlanmalıdır.

Siyasi liderler ve diplomatlar bir nüfus mübadelesi anlaşmasının barışı teşvik etmeye ve katliamları önlemeye yardımcı olacağına karar verdiklerinde, ele alınması gereken bir konu, mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü nitelikte mi olacağıdır. Lozan Sözleşmesi, açıkça zorunlu bir mübadeleyi içermesi bakımından çarpıcı ve benzersiz bir örnektir.

⁵⁷ 1923 yılında Yunan krallığı muhacir sayımı yapmıştır ve o sayıya göre 785 binden fazla muhacir bulunduğu kayıt altına alınmıştır. 1928 yılındaki Yunanistan'daki nüfus sayımına bakıldığında ise nüfusun dörtte biri seviyesinde yaklaşık bir milyon iki yüz binden fazla muhacir tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan mübadeleden sonra yaklaşık 400 bin mübadilin Yunanistan'a gittiği görülmektedir. Bu önemli bir sonuçtur çünkü aslında kesin sayının belirlenmesi mümkün değilse de mübadele anlaşmasının ardından yani 1923'ten sonra iki ülke arasında neredeyse yakın sayıda mübadilin yer değiştiği ortaya çıkmaktadır. Mübadele öncesindeki sayılar da dâhil edilerek hesaplanma yapıldığında pek çok kaynakta hem Yunan hem de Türk tarafında farklı sayılar ortaya çıkmaktadır.

Birçok gözlemci için bu özellik, onu uluslararası toplumun tehdit altındaki azınlıklarla başa çıkma girişimleri için kabul edilemez bir model hâline getirir (Shields, 2013, s. 5).

Mübadele sürecine bakıldığında her iki ülkede de öncelikle asayişin sağlanması için dinsel kimlik bütünlüğü esas alınarak yaklaşık iki milyon insan yerinden hareket etmiştir. Mübadele sözleşmesinde, mübadeleye tabi olanlar arasında dil ya da etnik kökene dayalı bir ayırım yapılmamıştır. Buna örnek olarak, Makedonya'daki Müslümanların Yunanca ve Orta Anadolu'dan gönderilen Ortodoks Rumların çoğunluğunun da Türkçe konuşması gösterilebilir. Diğer dikkat çekici özelliği ise göçün zorunlu kılınmış olmasıdır. Tarihte ilk defa, zorunlu göç Uluslararası Hukuk tarafından meşrulaştırılmıştır (Zürcher, 2003, s. 4). Mübadelenin ulus devlet kurmak ve güçlendirmek çerçevesinde dini ve ekonomik temeli olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır (Shields, 2013, s. 6). Süreçle birlikte sosyal, kültürel, psikolojik, hukuki, ekonomik ve demografik açıdan iki ülkede de birçok yeni sorun ortaya çıkmıştır.

Mübadele anlaşmasında her iki devlet de topraklarında bulunan azınlık diye tabir ettiği mübadilleri azami sayıda tespit etmek için dini temel olarak seçmiştir. Ancak iki ülkedeki mübadillerin de çok da homojen yapı içermediği geldikleri ata topraklarında farklı kültürlerle, farklı eğitim seviyelerine, farklı dillere sahip oldukları bilinmektedir. Örneğin Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'nden gelenlerin çoğu Yunancanın bir lehçesini ve az miktarda Türkçe; Selanik, Atina, Kavala, Drama gibi bölgelerden gelen Müslümanlar Türkçe, Yunanca, Pomakça, Ulahça gibi farklı dilleri konuşmakta farklı kültürel özelliklere ve ekonomik açıdan geçimlerini sağladıkları farklı uğraşlara sahip kişilerdir. Benzer süreçler Yunanistan'a giden mübadiller için de geçerlidir. Çoğunluğu Karadeniz Bölgesi'nden giden ve Grevena'ya yerleştirilen mübadillerin bir kısmının dili Rumca, bir kısmının dili Türkçedir, az da olsa Lazca bilenler de vardır. Kıyı şeridinde kent bölgesinde yaşayanlar daha çok ticaretle, iç kesimde kırsalda yaşayanlar daha çok tarımla uğraşmaktadır. Kıyafetleri, yaşam standartları, ekonomik gelirleri birbirlerinden oldukça farklıdır.

Devletler mübadilleri soydaş ve yerli halk ile bir kabul etse de yerli halk ile aralarındaki farklılıkların mübadillerin kendi içlerinde gösterdiği farklılıklardan daha fazla olduğu görülmektedir. İki ülkede de aynı dinden olmalarına rağmen takas edilen kişiler, yereldeki soydaşlarından tarihleri, dilleri, kıyafetleri, müzikleri, dansları, ritüelleri, yemek

kültürleri, temizlik düzenleri gibi pek çok yönden ayrılıyorlardı. Bu bağlamdan hareketle barışı sağlamak adına gerçekleştirilen mübadele anlaşmasının sadece olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemek mübadillerin süreçte yaşadıklarını göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

3.3. MÜBADELE İÇİN TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN HAZIRLIKLAR

Mübadele sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte Türkiye ve Yunanistan'da mübadillerin taşınması, yerleştirilmesi, üretici durumuna getirilmesi ve uyum süreçlerinin hızlandırılması için çalışmalar yapılmıştır⁵⁸. Türk ve Yunan hükûmetleri, savaştan yeni çıkmış olmalarına rağmen iki ülke arasında var olan sorunların temel çözümü olarak gördükleri mübadele sürecini yönetmek ve mübadillerin entegrasyonunu sağlamak adına pek çok kurum ve kuruluş görevlendirmiştir. Bu çalışmaların birincisi mübadillerin geldikleri yerlere ve sosyoekonomik statülerine göre müsait olan yeni yerleşim birimlerinin belirlenmesidir. İşte bu nedenle iskân faaliyetleri her iki ülke için de birinci derecede önem taşımıştır. Yunanistan hükûmeti, kendi imkânları yetmeyince uluslararası kurumlardan yardım talep etmiş ve bu desteklerle iskân politikasını yürütmeye başlamıştır. Türkiye, ulusal bağımsızlık hassasiyetinden kaynaklı kimseden yardım almadan mübadil iskânını zamanın tüm kötü şartlarına rağmen kendi imkânlarıyla gerçekleştirmiştir.

Mübadele'nin başlangıcında iki ülkede de mübadillerin yerleştirileceği bölgeler komisyonlarca belirlenmiş olmasına rağmen mübadiller, yerleştirildikleri yerleri ekonomik anlamda geçim kaynağı bakımından uygun görmeme ya da aile birleşimi⁵⁹ gibi nedenlerle farklı yerlere iç göç süreci yaşamıştır.

⁵⁸ Mübadelenin sorunsuz uygulanması ve çıkabilecek sorunları çözmek amacıyla Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştur. Komisyon üyeleri şunlardır: Erik Einar Ekstrand (İsveç), General Don Manuel Manrique de Lara (İspanya), Karl Marius Widding (Danimarka), Jean Papas Aleksander Pallis-Antonius Calvocoressi-P. Canaginis (Yunanistan) ve Tevfik Rüşdü Bey-İhsan Bey, Şemseddin Bey (Türkiye) (Ladas, 1932, s. 354).

⁵⁹ Birbirinden ayrı düşmüş aile üyelerinin doğup büyüdüğü ülke dışında gönderildikleri ülkede, yeniden bir araya gelme süreci literatürde aile birleşimi (family reunification/reunion) olarak adlandırılmaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2013, s. 8).

Mübadele uygulanırken iki ülkenin de halklarına, mülkiyet haklarını vermeleri kararlaştırılmıştır. Mübadiller; terk edecekleri ülkenin uyruğunu yitirecek, yerleştirildikleri ülkenin uyruğuna geçeceklerdir. Taşınır mallarını yanlarında götürme haklarına sahiptirler. Bu mallar için iki ülkede de giriş ve çıkış vergisi alınmamıştır (Arı, 2021, s. 19). Taşınmaz mallar; iki tarafta kurulan Tali komisyon heyeti ile tasfiye taleplerini hazırlanarak kaydedilmiştir. Bu sayede bırakmak zorunda kaldıkları mallarının karşılıklarını alma hakkına sahip olmaları istenmiştir. Tali komisyon biri Türk, biri Rum diğeri ise tarafsız olmak üzere, 3 kişilik üyeden oluşturulmuştur. Yunanistan'da Selanik, Kandiye, Hanya, Drama, Kavala, Kozana, Kayalar ve Komotini'de; Türkiye'de İstanbul, Mersin, Samsun, İzmir ve Doğu Trakya'da tali komisyonlar kurulmuştur (Çelebi, 2019, s. 108). Ancak hem Grevena Bölgesi'nde hem de Aydın çevresinde görüşülen kaynak kişilerin çoğu mal tasfiye beyannamelerinde yazılı olan malların karşılığını alamadıklarını dile getirmişlerdir.

Mübadele sürecinde iki ülkenin pek çok şehrine neredeyse ülkelerin tamamına yayılacak şekilde mübadiller yerleştirilmiştir. Türkiye'de özellikle Trakya ve Ege Bölgesi'ne; Yunanistan'da ise Kuzey ve Yunan Makedonyası Bölgesi'ne daha çok sayıda mübadil yerleştirilmiştir. Bunun sebebi ise her iki ülke için de bu bölgelerden göçün çok yoğun şekilde yaşanmış olmasıdır. Yunanistan'ın bu bölgeleri seçmesinin diğeri bir sebebi de bu bölgelerde Slavca konuşan halkların da olmasıdır. Yunanistan bu bölgeyi Helenizm mantığının içine dâhil etmek ve ileride Bulgaristan'ın hak iddia etmemesi adına güvenlik sağlamak için seçmiş ve bölgenin Yunanlılaştırılması amacıyla insanları daha çok bu bölgeye iskân etmiştir (Kontogiorgi, 1992, s. 48-56)⁶⁰. Mümkün olan en kısa sürede mübadillerin sosyal, ideolojik ve ekonomik entegrasyonlarını sağlamaya odaklanılmıştır. Özellikle Karadeniz Bölgesi'nden gelen mübadillerin büyük kısmı bu bölgeye yerleştirilmiştir ve Yunan Makedonyası diye adlandırılan bu bölgenin yüzde 50'den fazlası mübadiller tarafından oluşturulmuştur. Bu coğrafyaya yerleştirilen mübadillerin pek çoğu Pontus Rumcası ve Türkçe konuşan kişilerden oluşmaktadır. Dilsel ve kültürel

⁶⁰ 15-16 Mayıs 1928 tarihinde Yunanistan'da yapılan Nüfus Sayımı İstatistiksel Sonuçlarında Türkiye'den gelenler Anadolu, Doğu Trakya, Karadeniz Bölgesi, İstanbul olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca nüfusun toplamı hesaplanırken Bulgaristan, Kafkaslar, Arnavutluk, Sırbistan gibi muhacirlerin geldiği ülkelerin kökenleri ve sayıları net olarak kayıt altına alınmıştır.

anlamda farklı oldukları yerel halkla uyum sağlamaları uzun sürmüştür. Bu nedenle Yunanistan'ın planladığı Helen etkisini bu bölgede yaratmaları biraz zaman almıştır.

Milletler Cemiyeti ile Yunan Hükûmeti arasında imzalanan 29 Eylül 1923 tarihli “Protokol” ile mübadele edilebilir kişileri yerleştirme görevini üstlenen özerk bir örgüt, *Mülteci Yerleştirme Komitesi* kuruldu. Komisyon, esas olarak Müslümanların terk ettiği bölgelerde daha kolay ve ulusal açıdan daha avantajlı olan kırsal bölgelere yerleştirmeye odaklandı. EAP, 1930’a kadar 427.301 mülteciyi Yunanistan’ın Makedonya Bölgesi’ne yerleştirmiştir (Kontogiorgi, 1992, s. 49; Emvolos, 2014). Ayrıca, özel girişim ve hayırsever şirketler de Yunanistan’ı desteklemiştir. Bu kurumlardan bazıları şunlardır: Amerikan Kızıl Haç Cemiyeti⁶¹, İsveç Kızıl Haçı, Amerikan Yakın Doğu Yardım Örgütü, Amerikan Kadın Hastaneleri, İngiliz şirketi Save The Children's Founds, All British, Fransais Aux Victimes Du Proche-Orient...

Komitenin yerleştirme yaparken gözettiği birtakım öncüller şunlardır:

Yerleşim, verilen mülk içinde ortak kiracılar olan gruplar halinde gerçekleştirilir... (6 Temmuz 1923 tarihli Medeni Kanun’un 3. maddesi). Yerleştirme sırasında, aynı cemaatten gelen mültecilerin aynı yerleşim yerine yerleştirilmesine ve eski cemaat hayatının devam etmesine gayret gösterilmelidir (Emvolos, 2014).

Yunanistan devletinin bu bölgede başlangıçta karşılaştığı başlıca sorunlar; Türk ve Bulgar nüfusun terk ettiği yerleşim yerlerinin onarımı, yeni konut ve yerleşim yerlerinin inşası, ulaştırma projelerinin yapımı, mülteci çiftçilere tarım arazilerinin dağıtılması ve arazileri işlemek için gerekli temel araç-gereç ve tarım tohumlarının sağlanmasıydı. “Buraya gelince bizlere topraklar verildi, 2 kişiye 40 dönüm, 3 kişiye 52 dönüm, 4 kişiye 60 dönüm arazi verildi. Bir çift öküzümüz vardı geçinip gitmeye çalıştık” (KK-77).

Mültecilere yönelik yerel halkın davranışları, kamu ve hizmet sektöründe çalışanların dil bilmeyenlere karşı tutumları çok sayıda skandala hatta davaya kadar yol açmıştır. Bu duruma, 16 Mayıs 1926’da *Muhacir Sedası* adlı gazetede yayımlanan “Muhacirlerin Malı Yağma” adlı başlığı altındaki muhacirler için yapılan ulusal ve uluslararası kuruluşların

⁶¹ Detaylı bilgi için bk. Antonis Klapsis, “American Initiatives for the Relief of Greek Refugees 1922-1923”, *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, Volume 6, 2004, s. 98-106.

yardımlarının dağıtımında Yunan memurların usulsüzlük yaptığına dair yazı örnek olarak verilebilir.

Yunan devleti gelen mültecilerin yerleştirilmesi için kendi imkânlarını kullanmış ancak ihtiyaçları karşılayamaz hâle geldiğinde Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğunu talep etmiştir. 1924, 1926 ve 1929 yıllarında bilinen mülteci kredileri İngiliz ve Amerikan bankalarından çekilmiş, toplam net tutar 12.973.053 İngiliz sterlini olup faiz oranları %4, %7 ve %8 olarak belirlenmiştir. Kredinin yönetimi 8 Eylül 1923 tarihli Cenevre Protokolü ile kurulan ve adı Mülteci İskân Komitesi olan özerk ve bağımsız bir kuruluşa verilmiştir. Gelen yardımların 2/3'ü Makedonya Bölgesi için kullanılmıştır. 31 Aralık 1930'a kadar tam yedi yıllık süreç içinde yaklaşık 650.000 mülteciyi yerleştirebilmiştir. Makedonya'da çeşitli bölgelere yerleştirilen mülteciden 330.810' u 1 Ocak 1929'a kadar çiftçi olarak rehabilite edilmiştir. Özellikle Grevena Bölgesi'nde 8.018 aile, toplam 30.213 kişi rehabilite edilmiştir. Tüm bu imkânlar mültecilere kredi şeklinde sağlanmış, mülteciler de bu kredileri %13 oranında küçük faizsiz taksitlerle (yüzde 8'i faiz, yüzde 5'i yönetim gideri olacak şekilde) geri ödemişlerdir. Oysa mülteciler, ellerindeki kısıtlı teknik imkânlarla rağmen, azim ve kararlılıklarıyla, birkaç yıl içinde engebeli ve çorak arazileri dönüştürmeyi başarmışlardır. Ekstansif tarım yerini yoğun tarıma, monokültür tarım yerini çeşitlendirilmiş tarıma bırakmıştır (Kontogiorgi, 1992, s. 53; Tziolas, 2007)⁶². Yunan siyaseti ve tarihinde bu gelişmeler, Türk-Yunan nüfus mübadelesinde Yunan devletinin güçlü olduğunu yansıtmak için kullanılmıştır.

Yunanistan'a mübadele sürecinde gelen bir milyondan fazla insanın topluma uyumlarını sağlama için yapılan çalışmalar, mültecilerin kültürel ve ekonomik gelişime yaptıkları katkılar Yunan milliyetçi tarih söyleminin son yıllara kadar odak noktası olmuştur⁶³.

Yunanistan'da iskân için öncelikle şehir merkezleri eski düzenini koruyacak şekilde muhacir mahalleleri kentlerin etrafına kurulmuştur. Hangi ile hangi sokağa kaç tane mübadil aile yerleştirilmiş o dönemden itibaren kayıtlarda bulunmaktadır.

⁶² Detaylı bilgi için bk. <https://web.archive.org/web/20221106184231/https://greveniotis.gr/>

⁶³ Detaylı bilgi için bk. Pentzopoulos, D. (1962). *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*. Paris: Mouton & Co.; Petropoulos, J. A. (1976). *The Compulsory Exchange of Populations: Greek Turkish Peace-making, 1922-1930. Byzantine and Modern Greek Studies*, Vol. 2 (1976), s. 135-160.

Toplam 1993 mülteci mahallesi kurulmuştur. Anadolu’da olduğu gibi bu mahallelerden bazıları sadece mültecilerden bazıları da yerli halk ve mültecilerle karışık şekilde oluşturulmuştur. Bu mahallelerden 1378’i Makedonya’da, 280’i Trakya’da, 335’i ise Yunanistan’ın geri kalan bölgelerinde kurulmuştur (Tanimanidis, 1988, s. 471).

Yunanistan’ın neredeyse tamamına yerleştirilen mültecilerin yerleştirildikleri mahalle isimlerinin tamamını yazmak çok da mümkün değildir. Büyük şehirlere ve bölgelere kurulan önemli olan bazı yerleşim yerlerinin (köy-kasaba-mahalle) isimleri şöyledir (Pavlidis, 1997, s. 27-28):

Tablo 3.4 Yunanistan’da Büyük Şehir ve Bölgelerde Mültecilerin Yerleştirildiği Yerlerin İsimleri

ŞEHİR	MAHALLE
ATİNA	Nea Zmyrne (Yeni İzmir) Nea Ionia (Yeni Ionya) Nea Filadelfia (Yeni Alayehir) Nea Halkidona (Yeni Kadıköy) Kaisariane (Kayseri) Argyroupole (Gümüşhane) Sourmena (Sürmene)
PİRE	Neo Ikonio (Yeni Konya) Nikaia (İznik)
THESSALONİKE	Neo Kordelio (Yeni Kordonboyu) Nea Mainemene (Yeni Menemen) Aretsou (Darıca) Nea Magnesia (Manisa) Kserokrene (Kuruçeşme) Eptalofos (Yeditepe)
BÖLGE	MAHALLE-KÖY
BATI MAKEDONYA	Mersina (Mersin) Nea Trapezounda (Trabzon) Nea Sparte (Yeni Isparta) Galliana, Imera, Livera, Oine (Ünye) Pontus Kasabaları Nea Nikopole (Yeni Kafkasya) Ardassa
THESSALONİKE BÖLGESİ	Nem Madytos (Yeni Eceabad) Halkedona (Kadıköy) Nea Sevastia (Yeni Sivas) Nea Malgara (Yeni Malkara) Nea Raideostos (Yeni Tekirdağ) Nea Santa (Yeni Santa)
Khalkidike Bölgesi	Nem Kallikrateia (Yeni Mimar Sinan) Nea Tenedos (Bozcaada) Nea Moudania (Yeni Mudanya) Nea Phokaia (Yeni Foça) Neos Marmaras (Yeni Marmara)

DOĞU MAKEDONYA	Mavrothalassa (Karadeniz) Neos Skopos (Yeni Üsküp) Anatole (Anadolu) Nea Sevastia (Yeni Sivas) Argyroupole (Gümüşhane) Nea Amisos (Yeni Samsun)
GÜNEY YUNANİSTAN	Nea Kios (Yeni Gemlik) Nea Halikarnassos (Yeni Bodrum) Nea Synassos (Yeni Mustafapaşa) Nea Artaki (Yeni Erdek) Nea Lamsakos (Yeni Lapseki) Pandeih (Pendik)

Osmanlı gibi savaştan çıkan Yunanistan da ekonomik anlamda oldukça zor durumda ve harap bir hâldedir. Yunanistan’a özellikle 1920’den sonra gelmeye başlayan mübadiller, 1912-1920 arasında gelen kişilerden ve yerli halktan daha zor koşullar yaşamışlardır. Yerleştirildikleri bölgeye gelme şekilleri oldukça kötü şartlarda gerçekleşmiş ve geçmişlerine ait maddi manevi birçok şeyi artlarında bırakıp göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu tarihler arasında yaklaşık bir milyon Rum, Anadolu’dan Yunanistan’a; 125 binin üzerinde Müslüman da Yunanistan’dan Anadolu’ya göç etmek durumunda kalmıştır (Berber, 2009, s. 41).

Yunanistan’da büyük şehirlerin çoğunun başlangıçta mübadillerin yerleştirildiği mahalleler tarafından çevrilmiş olduğu görülmektedir. Grevena gibi dağlık ve köylük alanlarda ise köylerin boşaltılan kısımları ya da uygun görülen bölümler ailelere tahsis edilmiştir. Hatta Müslümanlar bölgeyi boşaltmadan evvel oraya gelen Rumları evlerinde ağırlamışlardır, birden fazla aile bir arada yaşamıştır. Örneğin Anadolu’da Sakarya Meydan Muharebesi yapılırken Kozana, Kayalar ve Grevena Bölgesi’nde yaşayan Türklerin evlerine boş yer olmadığı için Anadolu’dan gelen Rum ahalinin yerleştirildiği ve bir süre bir arada yaşadıkları bilinmektedir (Çapa, 1990, s. 49-69; KK-5, KK-6, KK-15, KK-33, KK- 36, KK-77...) ancak 6 ay gibi süren bu süreçten sonra bazı Türkler, Yunanistan’daki evlerini baskılar ve zulümler yüzünden daha iskân kurumları kurulmadan terk etmeye ve Selanik’e doğru göç etmeye başlamışlardır (KK- 38, KK-48, KK-52).

1923’te mübadele anlaşması imzalanana kadar Müslümanların bölgeden göç etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu bölgede yaşayan Müslümanların çoğu 1924

senesinde ayrılmıştır. Grevena Bölgesi'nde görüşülen mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşakları Anadolu'da da benzerinin yaşandığı gibi Müslümanların boşalttığı evlerin kendi aileleri gelene kadar yerli halk tarafından doldurulduğunu, birden fazla ailenin aynı evlere yerleştirildiğini bir kısmının da belirli süre çadırlarda kaldığını hatta 1940'larda gerçekleşen savaşta pek çok yerleşim yerinin yıkılıp yok olduğunu dile getirmiştir (KK-3, KK-4, KK-18, KK-60, KK-64, KK-72, KK-74, KK-77, KK-79).

Babam 1908 Adana doğumlu. 1922'de gelmişler. Adana'ya gitsem her yeri bilirim derdi hep, gitmeyi çok istedi ama gidemedi. Çok fukaralık vardı, hiçbir şeyleri yoktu, getirememişler. Bu köy tamamen boşaltılmış ama evler yetmedi. Aynı evde birkaç aile kaldılar, çadırlarda kalmış bazıları sonradan çamurdan kendi evlerini yapmışlar. Babam davar güdüyordu, karşılığında iki torba buğday alıyorlardı, sonra yavaş yavaş hayvan sayısı arttı, tarla aldılar. Vatalakos'a hep Anadolu'dan geldi hepsi muhacirdi. Türkiye'de kalan aileler de olmuş. Türkiye'de kalan akrabaları daha sonra buraya gelip akrabalarını buldular (KK-6).

Aytek Soner Alpan ve Evagelia Balta tarafından hazırlanan *Muhacirname-Karamanlı Muhacirler için Şiirin Sedası*- adlı eserde yukarıda bahsedilen durumu açıkça ortaya koyan, Yunanistan'a giden muhacirler tarafından yazılmış bir şiir çevirisi bulunmaktadır (2016, s. 46):

Ey muhacir durma ağla imdat yoktur kimseden
Türkiye'den biz kovulduk hiç kabahat itmeden
Yurdumuzdan, Yunan deyü Türkler bizi kovdılar
Burdakinlar Türkten beter cümlemiz[i] üzdiler
Hem boğdılar, hem soydılar, çok perüşan ittiler,
Canımızı ovalara aç meskânsiz attılar

Bize ait Türk evleri zabıtlere virilmiş
Bir kısmına memurlar de fırsat bulmuş yerleşmiş
Hatta zengin, Rum, Musavi yerli alçak kurtları.

Seray gibi evler bağler biz Türklere bıraktık
Fabrikalar ve dükkânlar daha neler terk ettik

Burda ese vicdansızlar bir odacık virmiyor
Bugün, yarın git gel, ümitler kalmıyor

Bize ait Türk milkleri bizden niçün gasp olsun?
İçlerine, zabıt, memur, yerli, zengi[n]ler dolsun?

.....

Balkan Savaşlarından itibaren Yunanistan kendi içinde bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Bu durum özellikle 1914-1917 arasında artmıştır. Ulusal bölünme olarak adlandırılan bu dönemde I. Dünya Savaşı'na İtilaf mı yoksa İttifak Devletleriyle mi katılma konusunda Kral Konstantinos ile Venizelos arasında çekişme yaşanmaya başlamıştır. Kralı destekleyenler bir yanda ve Cumhuriyetçi kanadın temsilcisi aynı zamanda mübadeleyi imzalayan Venizelos'u destekleyenler bir yandadır (Balta, 2022, s.16). Bu çekişme, yerli halkla göçlerle sonradan gelen kişiler arasına da yansımıştır. Mübadiller, Venizelos yanlısı siyasi görüşe sahiptir. Mübadil sayısının oldukça fazla olması ve Venizelos'u destekliyor olması Yunanistan'daki siyasi dengeyi de bozmuştur. Mübadillerin bu siyasi dengeyi bozmasının altında yatan temel sebep tek elden yönetilme fikrini istemiyor olmalarıdır ve 1924 yılında düzenlenen referandumda mübadillerin desteği ile Yunanistan Krallığı feshedilmiştir. Türkiye'den farklı olarak Yunanistan'daki mübadiller 1924'ten itibaren hem haklarını savunmak hem örgütlenmek için dernekler kurmaya ve muhacir gazeteleri ve dergileri çıkarmaya başlamışlardır. Bu dergi ve gazetelerin bazıları Yunan alfabesi ile Türkçe metinler de yayımlamıştır. Örnek olarak 1924 yılında Yunanistan'da Anadolu'dan gelen, Türkçe konuşan Ortodoks mübadillerin sorunlarını duyurmak ve Yunanca bilmedikleri için yol gösterici olmak amacıyla kendi dillerinde çıkardıkları yukarıda da ismi geçen *Muhacir Sedası* adlı gazete de verilebilir. Gazete, Karamanlıca diye adlandırılan yani Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış bir yayındır. Gazetenin ilk satırında başlık olarak Yunanca küçük harflerle *Προσφυγική Φωνή* (Prosfigiki Foni- Mülteci Sesi) ve ana başlık olarak büyük harflerle *ΜΟΥΧΑΤΖΗΡ ΣΕΔΑΣΗ* (Muhacir Sedası) kullanılmıştır. Hloros'un (Choloros) Türkçe-Yunanca sözlüğü olan *Kâmûs-ı Osmânî*'ye ve diğer sözlüklere bakıldığında ortak olarak "göç eden Müslümanlara" atıfta bulunan muhacir terimini Müslüman olmadıkları hâlde kullanmaları; aslında kendilerinin Osmanlı sınırlarından olduklarının ve Anadolu kimliklerini vurgulama isteklerinin bir yansıması olduğu düşünülmektedir çünkü kimlik kişinin kendini tanımlama şeklidir. Mübadillerin bu çalışmaları Yunanistan'da kimliklerini nasıl inşa ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Küçük Asya Felaketi ve

mübadele süreci aslında günümüzdeki modern Yunanistan'ın oluşumunu oldukça fazla boyutta etkilemiştir.

Yunanistan'da sınırlarda Bulgaristan'la mücadelenin ve önce İtalyan sonra Almanlarla 1940'larda savaşın devam etmesi özellikle Yunanistan'ın kuzey kesimini olumsuz etkilemiştir ve iç göçlerin yanı sıra Amerika'ya gitme gibi farklı ülkelere dış göçler gerçekleştirenler de olmuştur.

1941-42 kışında, yüz binden fazla Yunan vatandaşı kötü beslenme ve hastalıklardan hayatını kaybetti. İç savaşta Yunan Makedonya'sı maddi ve insani olarak çok büyük zarar görmüştür. Evler yıkılmış ve altyapı zarar görmüş köyler terk edilmiştir. 140.000 insan ülkeyi terk etmiştir (Close, 1995, s. 218) “Almanlar gelmiş köyü -Vatolakos- yakıp yıkmışlar, babamlar bir süreliğine başka köye gitmek zorunda kalmışlar, ardından tekrar köye dönüp kendileri kerpiçten ev yapmışlar” (KK-6).

Yunan yöneticilerin, Yunan iç kamuoyununu rahatlatmak için 1922 itibarıyla Yunanistan'ın sahillerine yığılmaya başlayan Anadolu Rumları Türklerin bulundukları alanlara yerleştirme yoluna gitmesi, Türklerin evlerini Rumlarla paylaşmak zorunda bırakılması, Grevena Bölgesi gibi alanlarda Türklerin bölgeyi boşaltması için çeteleşmelerin ve onlara uygulanan eziyetlerin artması, bazı Türk ailelerin bu durumu reddederek Selanik'e doğru göç etmeye başlamaları gibi nedenlerle Türkiye'ye mübadillerin nasıl getirileceğini belirleme çalışmalarına hız verilip iskân edilebilmeleri için bölgeler tespit edilerek gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır.

Babamların köyü Müslüman nüfusun olduğu bir köymüş. Bizzat babamdan dinledim, babam 1912 doğumlu. Mübadele kararına kadar sorun olmadan yaşamışlar. Karar çıktıktan sonra köye çete geliyor. Erkekleri camide topluyorlar, kadınları da koyunların olduğu alana topluyorlar. Hepsini öldüreceklerini söylüyorlar. Bir Yunan subayı geliyor ve diyor ki onları serbest bırakın, nasıl olsa buradan gidecekler, Mustafa Kemal dedi ki “Bir Türk öldürülürse on tane Rum öldürürüm”. Böyle olunca hemen yola çıkıyorlar önce Selanik'e oradan Gülcemal vapuru ile İzmir'e geliyorlar. Gemide 3 tane Türkçe ifade öğreniyorlar. Yaşasın Atatürk, yaşasın Cumhuriyet, yaşasın Türkiye! (KK-17).

Türkiye'de mübadillerin sadece asayiş sorunu yaratmadan yerleştirilme ve bir an önce ekonomiye katkı sağlayacak üretici pozisyona getirilebilme düşüncesi hâkimdi. Yıllarca

süren savaşlar nedeniyle kötü durumda olan ekonomiyi toparlama çalışmaları yeni kurulmakta olan bir ülkenin öncelikleri arasında yer almaktaydı.

Türkiye’de, ilk olarak Sıhhiye Vekâleti görevlendirilmiş, mübadillerin yerleşim sorununu düzenlemek amacıyla 13 Ekim 1923’te de Mübadele İmar ve İskân Vekâleti adıyla bir bakanlık kurulmuştur. 8 Kasım 1923’te İskân Yasası (Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti ihdasına Dair Kanun 111, 143, 621: 664 TBMM) oluşturuldu. Mübadillerin ekonomik uğraşları, geldikleri bölgelere benzer iklim şartlarına uygun yerlere nasıl gönderilecekleri de düşünülerek Türkiye’de on iskân bölgesi düzenlenmiştir (Emgili, 2006, s. 508).

Tablo 3.5 Türkiye’de Mübadillerin Yerleştirilmesi için Belirlenen İskân Bölgeleri (Arı, 2023, s. 130)

Birinci Alan	Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum
İkinci Alan	Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırıkkilise, Çanakkale
Üçüncü Alan	Balıkesir
Dördüncü Alan	İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon
Beşinci Alan	Bursa
Altıncı Alan	İstanbul, Çatalca, Zonguldak
Yedinci Alan	İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya
Sekizinci Alan	Antalya, Isparta, Burdur
Dokuzuncu Alan	Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir
Onuncu Alan	Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş

13 Teşrinisani 1923 tarihli Vakit gazetesine göre yukarıda belirlenen iskân bölgelerine 1924 Mayısının sonuna kadar 150.000 muhacirin getirilmesi planlanmıştı.

Tablo 3.6 Türkiye’ye Gelecek Mübadillerin Tarımsal Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı

NO	Gelecek Olan muhacirlerin Memleketleri	Tarım gruplarının dağılımı			İl Toplamı	Muhacirlerin İskân edilecek Yerler
		Tütünçü	Çiftçi bağıcı	Zeytinci		
1	Drama ve Kavala	30 000	-	-	30 000	Samsun ve havalisi
2	Serez	20 000	15 000	5 000	40 000	Adana ve havalisi
3	Kozana, Grebene, Naslıç, Kesriye	2 500	15 000	5 000	22 500	Malatya ve havalisi
4	Kayalar, Karaferiye, Vodine, Katerin, Alosonya, Langaza, Demirhisar, Yenice vardar, Karacaabat, Gevgili'nin Yunanistan bölgesi	3 000	25 000	15 000	43 000	Amasya, Tokat ve Sivas havalisi
5	Zeytuncü, Drama, Kavala Selanik	4 000	20 000	40 000	64 000	Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve havalisine
6	Kesendire, Poliros, Nevrekop, Avrethisar, Sarıgöbün	20 000	55 000	15 000	90 000	Çatalca, Tekirdağ, Karaman ve Niğde havalisine
7	Preveze ve Yanya	-	15 000	40 000	55 000	Antalya ve Silifke havalisine
8	Midilli, Girit ve diğer Adalar	-	30 000	20 000	50 000	Ayvalık, Edremit ve havalisine
	GENEL TOPLAM	79 500	175 000	140 000	394 500	

Belirlenen yerleşim alanlarına Yunanistan'ın hangi yörelerinden gelecek mübadillerin yerleştirileceği genel hatlarıyla belirlenmiştir. Mübadiller gelecekları yörelere göre temel olarak tütüncü, çiftçi, bağcı, zeytinyağcı olarak gruplandırılmışlardır (Arı, 2021, s. 130).

Göçmenlerin iskânına dair talimatname uyarınca gelenlerin barınma koşulları açık olarak belirtilmiştir. Hükûmetin göstermiş olduğu ve göstereceği iskân bölgelerinde beş sene oturma zorunluluğu olan ailelerin barınmasını sağlayacak kadar ev verilecek, istisnai durumlarda ise evlilik akrabaları bulunanlar tek evde toplanabilecekti. Her aileye birer dönüm olmak üzere arazi temin edilecekti. Yerleşim yapılacak yerde çeşitli meslek ve zanaata sahip olan kişiler belli sayılarda iskân edilecekti. Mübadillerin yerleştirileceği evler Rum ve Ermeni evlerinden oluşmaktaydı. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin sorumluluğu altında yönetmelikler ve uygulamalarla 1923 yılından 1927-28 yıllarına kadar iskân politikası konusunda oldukça büyük mesafelerin katedildiği ve barınma sorununun en aza indirilmiş olduğu söylenebilir (Emgili, 2021, s. 5).

Yunanistan'da limanlarda toplanan Türk mübadiller öncelikle mal kayıtlarını tutacak, tasfiye taleplerlerini dolduracak komisyonlara yönlendirilmiştir. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, Türkiye Seyr-i Sefain şirketi ile mübadillerin taşınması için anlaşma yapmıştır⁶⁴. Gemilerin yanaşma iskeleleri Yunanistan'da Selanik, Kavala; Girit'te Hanya, Resmo, Kandiye Limanları; Türkiye'de ise mübadilleri boşaltacakları limanlar İstanbul, Samsun, İzmir, Antalya ve Mersin olarak belirlenmiştir. Gülcemal Akdeniz, Altay, Reşit Paşa, Kızılırmak, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahr-i Cedid, Şam, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Sakarya, Salif, Teşvikiye ve Trabzon isimli vapurlar ile taşıma yapılmıştır (Karataş, 2004, s. 107). Yunanistan'da mübadillere gemilere bindirilmeden evvel, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından salgın hastalıklara karşı aşılaları yapılmıştır.

Mübadillerin limanlara getirilip Ege'nin diğer yakasındaki iskelelere indirilmelerinden, yerleşecekleri evlere ulaştırılmalarına kadarki süreçte talimatname doğrultusunda ihraç iskelelerinde geçici barındırılmaları için misafirhaneler kurulmuştur. Bu misafirhanelerden bir kısmı, "tahaffuzhane" denilen ve mübadillerin karaya ilk çıktıklarında, temizlik denetimlerinin yapıldığı karantina misafirhanelerdi. 28 Kasım

⁶⁴ Mübadillerin kendileri, eşyaları ve hayvanları için vapur taşıma ücretleri kendilerinden tahsil edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Vatan. 22 Kanunuevvel 1923; Tevhid-i Efkâr 24 Eylül 1923.

1923'te "misafirhaneler talimatnamesi" yayınlanarak bu misafirhanelerin hangi kurallar içinde işletileceği, ne tür hizmetleri nasıl sağlayacağı yönündeki konulara açıklık getirilmiştir. Aynı zamanda mübadillerin iâşe, sağlık ve barınma ihtiyaçlarını tamamlamak için İmar ve İskân Bakanlığı ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti arasında 6 Mart 1924 yılında bir anlaşma imzalanmıştır (Emgili, 2021, s. 6).

Mübadele sürecinde mübadiller için sunulan fırsatların aynı olması amacıyla her iki ülkede de çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmasına rağmen vatandaşların haklarını korumak adına oluşturulan bu kurumların varlığı, her mübadil aile için aynı şekilde etkili olamamıştır. Aynı ülke içerisinde bölgeden bölgeye hatta aynı şehrin içerisinde yer alan köy ve mahallelerde bile farklılık göstermiştir. Yıllarca savaş ortamında kalmış ekonomik anlamda oldukça zorluk içinde olan iki ülkenin de mübadil aileleri yerleştirmede büyük sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır. "Gemiye o kadar insan doldurmuşlardı ki ayağımızı salladık mı suya değiyor, derlerdi" (KK-54).

Gülcemal vapuru ile yola çıkmışlar. Vapurda ölen olduğunda kaptan, denize atmalarını istemiş. İnsanlar da ölülerinin üstlerini örtüp saklamaya çalışmış. Gemi yavaşlamaya başlayınca kaptan gelip "sakladığınız ölümler var, balıklar geminin etrafında dolanmaya başladı, hareket edemiyoruz; kim sakladıysa ölümlerini denize atsin" demiş. Balıklar ölünün kokusunu almış ve vapurun hareket etmesini engellemiş. İzmir'e inince karantinaya alınmışlar, Türkçe de bilmiyorlar. Görevlilere anneannemin annesi "mooo!" demiş, yani ineklerin hayvanların olduğu yere bizi gönderin demiş. Üç aile gelmiş, üç aile de farklı yerlere dağılmışlar. Birbirlerini yıllar sonra bulmuşlar. Annemleri önce Burdur'a vermişler, topraklar çorak olunca Aydın'daki akrabaları ile görüşüp önce Yeni Pazar'a sonra da Mursallı'ya gelmişler. Babamın tarafı ise Isparta Emre Mahallesi'ne yerleşmiş (KK-78).

İzmir'e geldikten sonra biraz kervan yolda düzülür mantığı ile ailelerimizi yerleştirmişler. Örneğin Mursallı'ya yerleştirilen ailelerin akrabalarının pek çoğu Burdur, Isparta, Afyon ve Antalya'ya gönderilmiş. Oralarda yapabilecekleri iş olmadığını fark edince akrabalarının yerleştirilmiş olduğu Mursallı'ya iç göç gerçekleştirmişler. Grevena Bölgesi'nden gelen Anadolu'nun pek çok yerine dağılmış mübadil ailelerin bir araya gelmesine Ankara'da sözü geçen yakınımız Behzat Hoca yardımcı olmuş (KK-11).

Anadolu’da boşalan nüfusun çok olmasından kaynaklı, gelen mübadilleri⁶⁵ yerleştirirken sorun yaşanmaz diye düşünülse de bu durum iskân politikasında sistemli ilerlemenin önüne geçen sebeplerden biri olmuştur. Çünkü göz ardı edilen bazı durumlar vardır. Süreçte Anadolu’dan çıkarken pek çok yerleşim yeri Rumlar ve Ermeniler tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bu nedenle zarar gören köy ve kasabalar yüzünden yeni şartlara göre yerleşimin tekrar belirlenme zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Arnold ve Bizziouras, 2016, s. 101). Ancak tamamen Rumların yaşadıkları köylere tahribat uygulanmamış ya da çok az uygulanmıştır. Bu durum geri dönme umudu taşıdıklarını yansıtmaktadır. Buna en güzel örnek Aydın’ın Mursallı köyü verilebilir. “Bize düşen tarlanın Rum sahibi, oğullarına anlatmış, oğlu geldi, tarladaki kuyuya dikiş makinesi ve altın sakladıklarını bakmak istediğini söyledi, izin verdim ama bulamadılar. Biz gelene kadar 1922 ile 1924 arası boş kalmış buralar. O zaman olanlar olmuştur” (KK-33). Grevena’dan gelen mübadiller Mursallı’ya yerleştiklerinde köyün yakılmadığını ve evlerin kullanılabilir durumda olduğunu belirtmişlerdir (KK-2, KK-23, KK-25). Ancak Anadolu’da Rumların boşalttığı yerlerin bazılarında yerli nüfustan insanlar mübadiller gelmeden önce yerleşmiştir. Bu nedenle boşaltılan yerlerin tamamen olduğu gibi ya da tespit edilen sayıyla aynı kaldığını düşünmek çok da kayda değer bir değerlendirme değildir.

Mübadiller, Yunanistan’dan ayrılmadan önce, onların beceri ve uğraşı türlerini gösteren çizelgeler hazırlanmıştır, yerleştirilecekleri yerlerin kendilerine göre olacağının sözünü alıp Türkiye’ye gelmişlerdir. Türkiye’ye geldikleri zaman terk ettikleri yörenin doğal koşullarına uygun yöreler ve Yunanistan’daki becerilerini sürdürebilecekleri ortamlara yerleştirilmeleri için çaba harcanmıştır; ancak uluslararası destek almayan ekonomisi çökmüş, savaşlardan yeni çıkmış Türkiye’nin tek başına bu süreci yönetmesi başlangıçta oldukça zor olmuştur. Kısacası mübadillerin yerleşiminde sürecin onların bekledikleri

⁶⁵ Kaynaklarda sayılar aynı değildir. Akgün (1986, s. 248-258), Yunan kaynaklarına göre 1.215.000 Yunanlı ile 300.000 Türk’ün yer değiştirdiğini, Türk kaynaklarına göre 1.222.489 Rum ile 1.104.216 Türk’ün değiştirildiğinin kabul edildiğini dile getirirken; Arı (1991, s. 14-15) Anadolu’yu terk eden 1,5 milyon Rum’un yerine 500.000 civarında Makedonyalı Türk’ün Anadolu’ya göç ettiğini; Ladas (1932, s. 438-439) 355.635 Müslüman’ın göç ettiğini; Kontogiorgi (2006, s. 199) ise sadece 1923 ve 1924 yılları arasında 323,207 Müslüman’ın göç ettiğini dile getirmektedir.

şekilde ilerlemediği anlaşılmaktadır. O dönemde mübadiller arasında bu durumlara itirazlar da görülmüştür⁶⁶.

Ulus devlet anlayışıyla kurulmakta olan hem kendi sınırları içinde hem iki devlet olarak birbiriyle savaşan Yunan ve Türk hükûmetleri arasında barış yapmak için, zorunlu olarak ilk defa gerçekleştirilen mübadele, dünya tarihine damgasını vurmuş bir anlaşmadır. Mübadele sürecinin başlangıcında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur ve mübadiller kurulan bu yeni ülkeye yerleşmeye başlamıştır. Yunanistan'a bakıldığında ise muhacirlerin desteğiyle siyasi yapı değişmiş, 1924'te ikinci cumhuriyetin ilanı gerçekleşmiştir. Anlaşılacağı üzere mübadele konusu ve mübadillerin yaşadıkları, göç ettikleri ülkelere etkisi, üzerinde çok da düşünülmeden genelgeçer kavramlarla açıklanabilecek bir durum değildir.

3.4. YUNANİSTAN'IN GREVENA BÖLGESİ DEMOGRAFİSİ

Grevena, tarih kayıtlarında Yunanistan'ın Batı Makedonya olarak adlandırılan Aliákmon Vadisi (Aliákmon Nehri'nin çevresi/ Osmanlı Dönemi'nde İncekara Nehri) içinde yer alan bir bölge olarak geçmektedir. Karaferye'nin fethi ile 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Mübadele sürecine gelene kadar Batı Makedonya'nın haritasına bakıldığında kuzeyde Kastoria, güneyde Grevena ve doğuda Kozani yer almaktadır. Bölgede yüzlerce yıl sadece Müslüman nüfusun olduğu köyler ve Müslüman- Ortodoks nüfusun karışık olduğu köyler bir arada yaşamıştır. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan halklar, Arnavutça, Pomakça, Makedonca, Vlahça, Yunanca ve az da olsa Türkçe konuşmaktadır. Yunanca konuşan halkların yoğun olduğu yerlerden biri de Grevena- (Grebene-Γρεβενά) ve Nasiliç (Anaselitsa)'tır.

Balkanlarda, mübadele öncesi kozmopolit bir nüfus yapısı hâkimdir. Türk ya da Yunan gibi genel bir ayrımın yanı sıra farklı etnik kökenlere mensup grupların da bölgede yaşadığı görülmektedir. Detrez'e (2015, s. 438) göre; Balkanlarda etnik bir grubun özelliklerini sergileyen, ancak sosyal veya dinî açıdan benzer gruplar da bulunmaktaydı:

⁶⁶ Dönemin gazeteleri ve dergilerinin pek çoğu süreçle ilgili hem yazılar yazıp hem karikatürler çizerek süreci bir nevi kayıt altına almışlardır. Daha detaylı bilgi için bkz. Tevhid-i Efkâr gazetesi, Akşam gazetesi, Vazife gazetesi, Tanin gazetesi, Karagöz dergisi, Akbaba dergisi vb.

Selanik'teki Yahudi kökenli Müslümanlar (Dönmeler), Bulgar Müslümanlar (Pomaklar) ya da Makedonya'da Yunanca konuşan Müslümanlar (Vallahadesler)⁶⁷ bu tür gruplara somut birer örnektir. Grevena Bölgesi'nde Rumlar, İslam cemaatine ait olanlar (Türkler, Arnavutlar, Romanlar), Ulahlar, gayrimüslim Romanlar ve çok nadir de olsa Yahudiler yaşamaktaydı.

1925'e kadar bölgede yaşayan Müslümanlara bölgede yaşayan Hristiyanlar tarafından günlük yaşantıda sıkça kullandıkları yeminleri olan "Vallaha-Vallahi" sözcüklerinden kaynaklı *Valaades* (Βαλαάδες) ve "küçük kardeşim" anlamına gelen Adelfutsi mu sözcüğünü sık kullanmalarından kaynaklı *Foutsides* (Futsides) denilmekteydi. Yunan kaynaklarının bazılarında bu bölgede Osmanlı Dönemi'nde Konya ve çevresinden getirilip yerleştirilen Müslümanların dışında Müslümanlığı seçmiş Yunanlıların da olduğu belirtilmekte, dilleri Yunanca olan ve sonradan İslamiyet'e geçen Yunanlılara "Valaades" denildiği dile getirilmektedir (Hardie, 1924, s. 225-232; Hasluck, 1929, s. 526; Kalinderis, 1977, s. 315; Anastasiadis, 1994, s. 435-437, Kotzageorgis, 2015, s. 133)⁶⁸.

Grevena ve Nasiliç Bölgesi'nden gelen ve ana dili Türkçe olmayan mübadiller, Türkiye'de "Patriyot" adıyla anılmaktadır. Yunanistan'da Valaadeslerin, Türkiye'de Patriyotlar olarak anıldığı Türk-Yunan mübadelesi ile Türkiye'ye gelen; mübadele öncesinde Nasiliç ve Grebene başta olmak üzere eski Batı ve Kuzey Makedonya bölgelerinde ikamet eden bir topluluk olduğu belirtilmektedir (Trivenis, 2018, s.16). Bu bölgedeki Müslümanların hepsinin Türk kökenli mi olduğu yoksa Yunan kökenli olup Müslümanlığı seçmiş bireylerin de bu topluluğun içinde yer alıp almadığı netlik kazanmış bir konu değildir. Yerel Yunan tarihçiliği bu topluluğun kökenleri hakkında kanıt bulma konusunda uğraşmakta, tam veri ve bilimsel kanıt sunmadan -topluluk ile ilgili zengin bir

⁶⁷ Grevena Bölgesi'nden gelen, o bölgede Vallahades, Valaades, Vallades gibi adlarla anılan Yunanca konuşan Müslümanların Aydın ve çevresine yerleştirilen kuşakları, bu çalışmanın Anadolu sahasındaki mübadil kaynak kişilerini oluşturmaktadır.

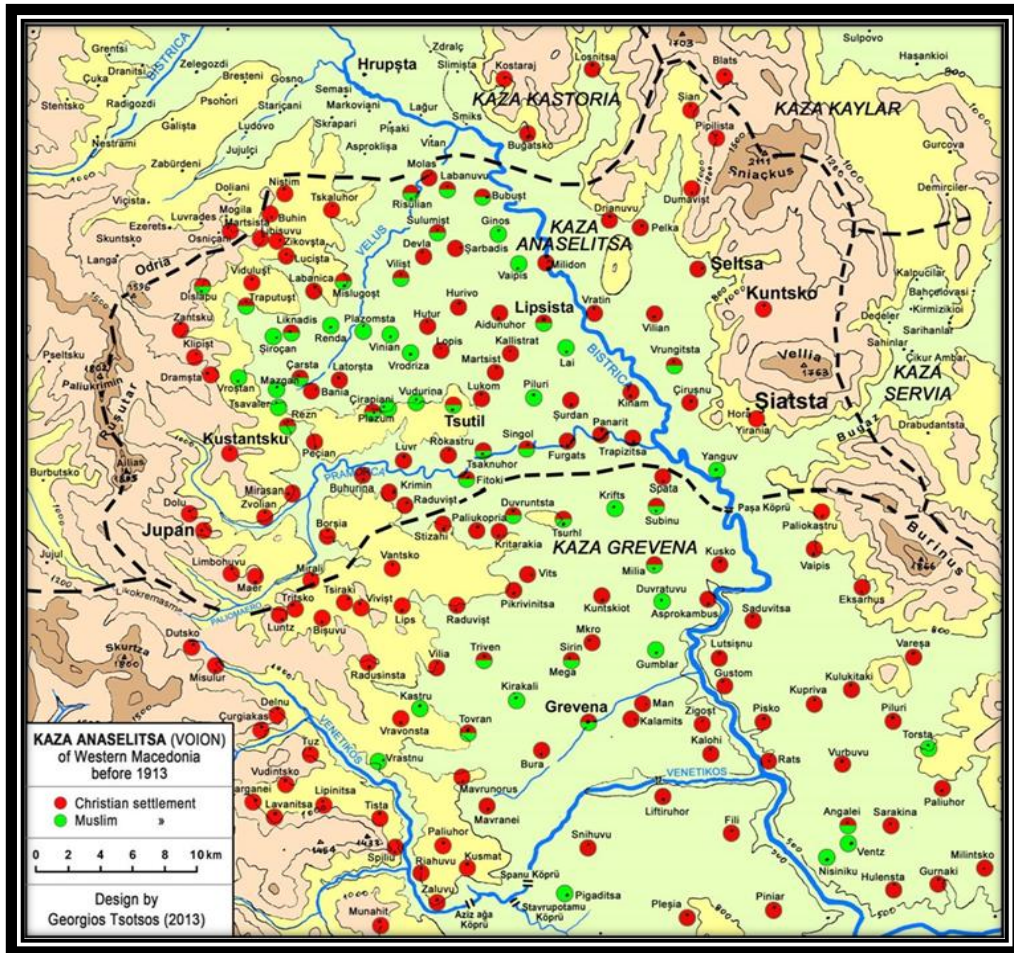
⁶⁸ Ayrıca bk. Zaharias, D. (1938). Anaselitsa ve Grevena Valaades. *Batı Makedonya Günlüğü*, s. 146-149; Valaades. *Makedonya Takvimi* (1911), s. 113-118,138; Gagalis, E. (1998). Modern Helenizm Tarihi. *Asimilasyon*, s. 22-25, Kozani.

Bu konuyla ilgili bölgedeki kaç ailenin yerleştirilen Müslüman aile olduğu kaç ailenin sonradan Müslümanlığı seçen aile olduğuna ait görüşlerin netleştirilmesi için Osmanlı arşivlerinde de detaylı inceleme yapılması gerekmektedir.

bibliyografya bulunmamaktadır- Balkanlardaki İslamlaşmaya ilişkin tüm teorileri kullanarak açıklama yapmaya çalışmaktadırlar (Kotzageorgis, 2015, s. 133).

Patriyot sözcüğünün etimolojisi Eski Yunan ve Latin dillerine dayanmaktadır. “Vatansever, hemşehri, vatandaş veya memleketli” anlamlarına gelmektedir (Engin, 2014, s. 639; Trivenis, 2018, s. 15; KK-12). Yüzbaşı Bekir Fikri Bey’in (s. 309) Balkanlar’da “Tehdiş ve Gerilla-Grebene-” adlı hatıralarından oluşan eserinde “Yunanlılar halkımızın vuruşkanlığını bilir, hatta Türk ordusunda *Patriyos* demek cesur er, kahraman asker demektir” diye söz edilmektedir. Türkiye’de günümüzde ise görüşülen kaynak kişiler “vatansever” anlamında kullanıldığını dile getirmektedir.

Grevena Bölgesi’ne yönelik tespit edilebilen kaynaklarda köy sayıları ve köylerdeki etnik köken, din ve dile bağlı demografik sayılarda netlik bulunmamaktadır. Aşağıda verilen birkaç kaynağa göre mübadele öncesinde Grevena Bölgesi’nin nüfusu şu şekildedir:

Şekil 3.1 Yunanistan Eski Yer Adları Atlası (Lozan Mübadilleri Vakfı)

1920 yılında, Grevena vilayetindeki 113 yerleşim yerinden Agaleioi, Kentro, Nisi, Pontini, Pigaditsa, Anavryta, Kastro, Kyrakali, Kivotos, Vatolakkos, Myrsina adlı on bir köyün tamamı Müslüman yerleşim yeri idi. Sekiz karma yerleşim yeri vardı: Grevena, Elatos, Sydendro, Klimataki, Agios Georgios, Milia, Kokkinia, Megalo Sirini. Geriye kalan doksan dört yerleşim yeri ise tamamen Hristiyan'dı. 1924 yılında bunlar, Küçük Asya mültecileri tarafından yeni oluşturulanlarla 8 yerleşim yeri artarak (Lagadikia, Mikrokleisoura, Palioknidi, Pefkaki veya Kolokythaki, Agapi, Elafi, Kalamitsi, Elefthero) toplam 121 olmuştur. Günümüzde ise 107 yerleşim biriminden altısında Ulahlar yaşamaktadır. Geriye kalan 101 yerleşim yerinin 70'inde saf yerli halk yaşamakta 18'inde yerli halk ve mültecilerden oluşan karışık topluluk ve 13'ünde mülteciler oturmaktadır. Arnavutça konuşan ya da Bulgarca konuşan yerleşik halk bulunmamaktadır (Anastasiadis, 1994, s. 435-437).

Kalinderis'e (1977, s. 315-337) göre Valaadesler 53 köyün 26'sında Hristiyan ve Müslüman karışık, 27'sinde sadece Hristiyanlar olarak yaşamaktaydı. Karma köylerde Müslüman ve Hristiyanların yaşadığı mahalleler ayrıdır (KK-4, KK-18). Müslüman evlerinin Hristiyan evlerinden farkı, Müslüman kadınların yaşayacağı odaların pencerelerinin daha yüksek yapılmış olmasıydı (KK-16).

Kemal Karpat'a (1985, s.144) göre 1881 Yılında Avrupa Türkiye'sinin Nüfusu ve İdari Birimleri çalışmasına göre; Serfice sancağına bağlı Grebene'nin nüfusu 4.536 Müslüman, 27.999 gayrimüslim toplam 32.535'tir. Nüfusun toplamı 69 köyde yaşamaktadır.

Tsotsos (2011, 2014) ise Aliákmon Vadisi boyunca 52 adet köy olduğunu, bu köylerden 33'ünün Nasiliç Bölgesi'nde olup bu köylerin 15'inin tamamının Müslüman nüfus, geriye kalan 18 köyün ise hem Müslüman hem de Hristiyan nüfus içeren karma köyler olduğunu dile getirmektedir. Kalan 19 köy Grevena Bölgesi'ndedir ve bu köylerin 10 tanesi Kastro, Vrastno, Kirikali, Kriftçi, Gublar, Torsta, Ventz, Nisiniku, Pigaditsa, Dovratova tamamen Müslüman, geri kalan 9 köy Tovran, Triven, Duvrunitsa, Subino, Tsurhl, Milia, Mega Sirin, Grevena, Agalei ise hem Müslüman hem Hristiyan nüfus içeren karma köylerdir. Vadinin daha çok batısında Yunanca konuşan Müslümanların yaşadığı köylerin sıralandığını söylemektedir.

Patriyotların ana yerleşim yerlerinden Nasiliç ve Grebene'dir. Grebene'de Kríftsi (Kivotós), Dovrátovo (Vatólakkos), Goublár (Mersína), Meliá, Kyrakalí, Vrástino (Anávryta), Kástron, Pegadítsa, Agaléi Véntzia, Tórista köylerinin tamamı Müslümandı ve Rumca konuşmaktaydı. Grebene'de Dovroúitsa (Klimatáki), Souúbino (Kokkiniá), Trivéni (Sydendron), Dóvrani (Élatos), Véntzia (Kéntron) köyleri ise inanç açısından kozmolit olan köylerdi (Vacalopoulos, 1972).

1904'te Grevena ilindeki 19 köyde (11 Müslüman, 8'i karışık) Valaadesler yaşıyordu. 1904 yılına ait aşağıdaki tabloda günümüzdeki köy isimleri öncelikli verilmiş, parantez içindeki isimleri ise Müslümanların yaşadığı dönemde kullanılan isimler olup sadece Müslümanların ve Müslüman-Hristiyan nüfusun karışık yaşadığı köyleri göstermektedir:

Tablo 3.7 1904'te Yunan Kaynaklarına Göre Grevena İlindeki Sadece Müslüman ve Müslüman-Hristiyan Nüfusun Karışık Yaşadığı Köyler

ΧΩΡΙΑ ΠΟΥ ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΑΝ ΑΠΟ ΒΑΛΛΑΔΕΣ				
ΤΩΡΙΝΗ ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΑΛΙΑ ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΒΑΛΛΑΔΕΣ ΤΟ 1904	ΕΛΛΗΝΕΣ και ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΤΟ 1904	ΜΕΙΚΤΟΣ Η ΑΜΙΓΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
Μέγα Σειρήνι	Σερίνι Μεγάλο	150		Μεικτός (Χριστ&Μουσ)
Άγιος Γεώργιος	Τσούρχλι	600	400	Μεικτός
Κιβωτός	Κρίφτσι	1250		Αμιγής
Κληματάκι	Δοβρούνιστα	100	600	Μεικτός
Κοκκινιά	Σούμπινο	350	300	Μεικτός
Βατόλακκος	Δοβράτοβο	500		Αμιγής
Μυρσίνα	Γκομπλάρ	650		Αμιγής
Μηλιά	Μηλιά	100	150	Μεικτός
Σύδενδρο	Τριβένι	300	250	Μεικτός
Κυρακαλή	Κυρακαλή	350		Αμιγής
Έλατος	Ντόβρανη	200	150	Μεικτός
Αναβρυτά	Βράστινον	500		Αμιγής
Κάστρο	Κάστρον	650		Αμιγής
Πηγαδίτσα	Πηγαδίτσα	600		Αμιγής
Κέντρο	Βέντζα	300		Αμιγής
Αγαλαίοι	Αγαλαίοι	100	40	Αμιγής
Ποντινή	Τόριστα	600		Αμιγής
Γρεβενά	Γρεβενά	260	1335+260 ρουμανίζοντες	Μεικτός
Νησί	Νεσενίκου	300		Αμιγής
		7860	3225+260 ρουμανίζοντες	

Yukarıdaki tabloya göre sırayla bölgede Mega Serini (150 Müslüman), Agios Georgios (Çurhli, 600 Müslüman, 400 Hristiyan), Kivotós (Kriftsi, 1250 Müslüman), Klimatáki (Dovroúitsa, 100 Müslüman, 600 Hristiyan), Kokkiniá (Souúbino, 350 Müslüman, 300

Hristiyan), Vatólakkos (Dovrátovo, 500 Müslüman), Mersína (Goublár, 650 Müslüman), Meliá (100 Müslüman, 150 Hristiyan), Sydendro (Trivéni, 300 Müslüman, 250 Hristiyan), Kyrakalí (350 Müslüman), Élatos (Dóvran, 200 Müslüman, 150 Hristiyan), Anávryta (Vrástino, 500 Müslüman), Kástro (650 Müslüman), Pigadítsa (600 Müslüman), Kéntro (Véntzia, 300 Müslüman), Agaléi (100 Müslüman, 40 Hristiyan), Pondini (Tórista, 600 Müslüman), Grevena (260 Müslüman, 1135+260 Romenler-Hristiyan), Nisi (Nesenikou, 300 Müslüman) köyleri bulunmaktaydı. Toplama bakıldığında 7860 Müslüman, 3225 Yunanlı Hristiyan, 260 Romen yaşamaktadır.

Modern tarihçiler, mübadelenin gerçekleştiği dönemde sayılarının 11.600 olduğunu tahmin etmektedir (Kotzageorgis, 2015, s. 133) ancak 1924 mübadelesine yönelik Yunan devletinin resmî istatistiklerine göre Grevena'da 5632⁶⁹, Nasiliç (Anaselitsa) da ise 7686 olmak üzere toplam 13 bin Müslüman yaşadığı belirtilmektedir.

Grevena'da (Anaselitsa hariç) mübadeleden önce saf köylerde 3.799, karma köylerde 1.620 olmak üzere toplam 5.419 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Grevena bölgesinin ayrıca Ulah yerleşimlerinin de yoğun olduğu bir bölge olduğu belirtilmekte 1856 yılında P. Aravantinos; Koupatsaraion köylerinin çoğunu, "Vlach Kol" veya Ulah bölgesi adıyla bilinen Grevena Bölgesi'nin idari bölümüne ait olduğunu dile getirmektedir (Aravantinos, 1969, Winniffrith 1987, s. 9-25).

1920'lerden itibaren Makedonya'nın batısından doğusuna kadar neredeyse tüm illere Anadolu'dan gelen mülteciler yerleştirilmiştir. Özellikle Türkçe konuşan Pontuslular (Karadeniz Bölgesi'nden gelenler) Makedonya'nın Serez, Drama, Kozani (Kozana), Kilkis (Kılıkış), Pieria, Pella (Alakilise) ve Selanik illerine daha çok yerleştirilmiştir. Burada göçmenler, kırsal yaşamlarını göç öncesinde olduğu gibi deneyimlerine dayanarak devam ettirmişlerdir (Marantzides, 2012). 1928 nüfus sayımı resmî verilerine göre, Makedonya'da 71.960 kişinin ana dili Türkçe idi ve bu kişiler daha Karadeniz Bölgesi'nden gelen mültecilerden oluşmaktaydı. Ülke genelinde Türkçe konuşanların toplam sayısı da 191.254' tü⁷⁰.

⁶⁹ Kontogiorgios ise 1924'te Grevena'dan ayrılan Müslüman sayısını Nisan ayında 5,509 ve Mayıs ayında 340 kişi olarak vermektedir (2006, s. 245).

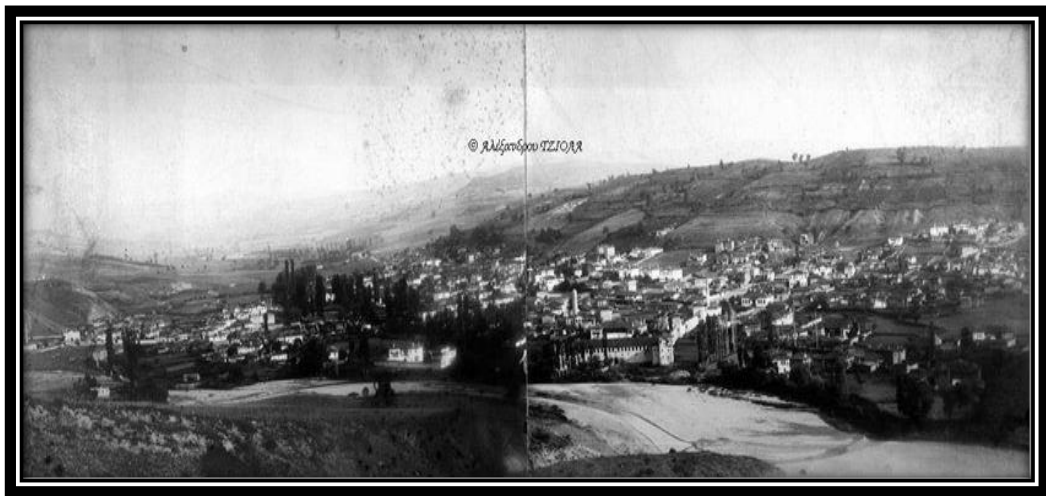
⁷⁰ Ekonomi (Maliye) Bakanlığı, 15-16 Mayıs 1928 Yunanistan nüfus sayımı istatistik veri ve sonuçları: doğum yeri, din ve dil, uyruk, Atina 1935, 26.

3.5. GREVENA COĞRAFYA VE TARİHİ

Grevena Bölgesi, Batı Makedonya'da yer alır ve batıda Ioannina, kuzeybatıda Kastoria, kuzeyde Kozani, güneydoğuda Larissa ve güneyde Trikala ile sınır komşusudur. Grevena şehri, 534 m yükseklikte, dağlarla çevrili, bol bitki örtüsüne sahip bir alanda, N. Pindos sıradağlarının doğusunda, Aliákmonas Nehri'nin bir parçası olan Grevenitis kıyısında kurulmuştur. Aliákmonas Nehri'nin çevresinde yarı dağlık, tarıma elverişli arazilerde rakımı 600-800 metre yükseklikte olan köyler bulunmaktadır. Bu köyler, birbirine oldukça yakın araziler içindedir (Kalinderis, 1977, s. 317; Sivignon 1988, s. 12-26, Trivenis, 2018).

Bölge, 38.256 kişilik bir nüfusa sahip 2.291 km²lik bir alanı kaplar. Bölgenin merkezi, 10.939 nüfuslu Grevena şehridir. Dağlık bir bölgedir, en yüksek dağlar olan Mount Smolikas, Hasia ve Vourinos Pindos sıradağlarıdır.

Grevena Bölgesi'ndeki tarihi kanıtlar, Neolitik çağda başlar. Dorların doğum yeri ve Antik Makedonya'nın bir parçası olan Grevena, uzun bir tarihe sahip olup Teselya, Epir ve Makedonya bölgelerinden etkilenmiştir. Bölgedeki arkeolojik bulgular da binlerce yıla yayılan bir kültürel alışverişi doğrulamaktadır. Antik yıllarda Timfea ve Elimia hâkimiyetlerinin bir parçası olan Grevena Bölgesi, anıtlarının da gösterdiği gibi, Roma ve Bizans yıllarında ve Türk fetihleri yıllarında da önemli bir rol oynamıştır (Spanos, 2024, s. 89).

Fotoğraf 3.3 Grevena Merkezi (İlk olarak 1906 yılında Bükreş'teki bir tarih albümünde yer alan bu fotoğraf, tarihi olarak Grevena merkezinin sahip olduğu en eski net fotoğraftır. <https://web.archive.org/web/20210916154119/https://greveniotis.gr/>)

Bu fotoğrafın özellikle sağ tarafında gözüken cami ve minaresi ile ön tarafında yer alan Osmanlı hâkimiyeti dönemini yansıtan iki katlı kışla dikkat çekicidir.

Fotoğraf 3.4 1900'lü Yılların Başında Grevena Merkezde Osmanlı Dönemi'ne Ait Kışla (Trivenis, 2018, s. 10)

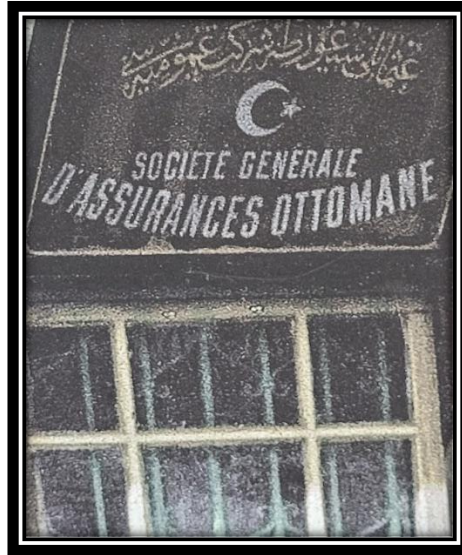
Bölgede 20. yüzyılın başına kadar uzanan Türk hâkimiyeti, Teselya'nın (bugünkü Grevena vilayetinin güney kısmı ve Ellassona Bölgesi) Osmanlılar tarafından 14. yüzyılın sonunda ele geçirilmesiyle başlamıştır. Grevena vilayetinin güney kısmı ve bugünkü Trikala vilayetinin toprakları, o zamanlar Bizans Dönemi'nden itibaren tek bir coğrafi varlık olan kuzeybatı Teselya bölgesini oluşturuyordu (Spanos, 2024, s. 89).

Bizans İmparatoru Konstantin Porfirogennetos'un bahsettiği "Grivana" 1385'te Osmanlılar tarafından ele geçirilen bir Bizans karakolu olarak hizmet vermiştir. 1385-1386 tarihleri arasında Karaferye'nin fethi ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Edirneli Oruç Bey, 1972, s. 46)⁷¹. Tesalya'da bulunan bir yazma eserde Türklerin 1385-86 yılında "Verroia"ya hâkim oldukları yazılıdır. Yunan kaynaklarının çoğunda ise Karaferye'nin 1387'de Türkler tarafından alındığı dile getirilmektedir. 1455 tarihli Osmanlı Tahrir Defteri'nde ise bölgenin 1392'den itibaren kesintisiz olarak Osmanlı'nın hâkimiyetinde olduğunu açık bir şekilde dile getirilmektedir (Gara ve Kiel, 2001, s. 391).

1530 yılında Grevana (Grebene) ve köyleri Yanya Livası'na bağlıdır, daha sonra Manastır ve Serfice sancağına bağlanmıştır (Ünlü, 1996, s. 57-59). Osmanlı kayıtlarına göre 1564 yılında Grevena vilayetindeki 146 köyde 5562 Hristiyan hane vergiye tabi tutuluyordu.

⁷¹ Bu tarihler bazı kaynaklarda farklılık göstermektedir. 1372 yılında I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa tarafından Karaferye'nin fethedildiğini dile getirmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 154-155).

1579 yılında ise 151 yerleşim yerinde 7534 hane bulunuyordu. 1564-1579 Osmanlı vergi kayıtlarında 22 köydeki (Zamborda, Paliochori, Kolokythaki, Diporo, Kentro, Kalochi, Gournaki...) hububat, üzüm bağları (Kokkinia, Megaro, Kentro, Agios Georgios, Mavronoros, Sirini, tüm köyler), sebze bahçeleri, arıcılık, su değirmenleri, safran vergileri yer almaktadır (Basileiosapostolou, 2018).

Fotoğraf 3.5 Grevena Bölgesi'nde Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi'ne Ait Bir Tabela (Grevena Bölgesi tarihine yönelik Fotoğraf Sergisi, Grevena Merkez, 2022-Grevena Merkez, D.Ö.G. arşivi)

Evliya Çelebi 17. yüzyılda yazdığı Seyahatname adlı eserinde bölge hakkında herhangi bir şey yazmamıştır. Bölgede yaşayan Müslümanlara ait yazılı eser, araştırmacılara, gezginlere ait 19. yüzyıla kadar bir yazılı kaynak bulunamamıştır⁷².

Yunan tarihçi A.E Vacalopoulos (1973) Makedonya Tarihi adlı eserinde, Batı Makedonya'da özellikle Anaselitsa-Nasiliç, Grebene, Kozani Bölgeleri'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden itibaren dağlık bölgelere kaçan bazı toplulukların özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda İslam'a geçtiğini belirtmektedir. Bu kişilerin konuştukları dilin Yunanca olduğunu, Valaades diye anıldıklarını ve oraya yerleştirilen Müslümanlardan

⁷² 15. yüzyılın ilk yarısından 19. yüzyılın başına kadar bu bölgelere ait ayrıntılı demografik bilgiler eksiktir veya yayınlanmamıştır. Bölgede Yunanca konuşan iki Müslüman grup bilinmektedir. Batı Makedonya'daki Vallahadesler ve Yanya'daki Turkoyanniotlar. Ancak Vallahadeslere ait neredeyse hiçbir iz bulunamamıştır (De Jong, 1992, s. 141-148).

farklı olduklarını dile getirmektedir. Ancak o bölgede yaşayan Müslümanların Türk olduğunu dile getiren farklı kaynaklar da bulunmaktadır.

İngiliz gezgin Leake'nin ifadesine göre, 1805'te şehirde çok az sayıda insan yaşıyordu. Yirmi haneli bir Rum mahallesi ve seksen aileli bir Türk yerleşimi mevcuttu. Fransız François Pouqueville⁷³ 1806'da bölgeyi ziyaret ettiğinde Grevena'nın 14. yüzyılda fethedildikten sonra bölgede Türkler olduğunu dile getirir ve "kuru bir nehrin kıyısına dağılmış, iki mahalleye ayrılmış 150 evden oluşan ana köy" olarak söz eder. Ayrıca kuzeydeki bölgelerde Hristiyan ve Vardar Müslümanlarının karışık olduğu nüfuslardan bahseder.

Ali Paşa döneminde Grevena bir ticaret merkezi ve askeri üs haline gelmiştir (Kotzageorgis, 2015, s. 134; Spanos, 2024, s. 89).

Fotoğraf 3.6 1904 Yılına Ait Bölgede Yer Alan Büyük Kışlanın Fotoğrafı (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi II. Abdülhamid dönemi Yunanistan'ın sınırındaki şehirler ve karakollar bölümü)

⁷³ Pouqueville F. (1820). Voyage dans la Grèce, Vol.2, p. 337-338, Paris.

Fotoğraf 3.7 1908 Yılında Grevena Bölgesi'nde Yaşayan Müslüman ve Hristiyanlar (Trivenis, 2018, s. 27).

Yukarıdaki fotoğraf 1908'de Grevena'da Müslümanlar ve Hristiyanların tarafında Jön Türk hareketinin kutlanması adına çekilmiş bir fotoğraftır.

Balkan Harbi döneminden 500 yıl önce Türkler tarafından alınan bu bölge harap ve kendi hâline terk edilmiş bir toprak parçasıydı, zaman içinde bölgede yaşanan milliyetçilik düşüncesi ve Osmanlının güçsüz konuma düşmesi ile halk dili olan Türkçe ve Arnavutça unutulmuştur (Yarbay Bekir Fikri, 2008, s. 18-19).

Bekir Fikri Bey, Grevenalı bir ailenin çocuğudur ve aynı bölgede Osmanlı subayı olarak görev yapmaktadır. 600 sayfalık *Grebene* eserini 1916'da Balkan Savaşları öncesi dönemden başlatarak yazmıştır. Aşağıdaki fotoğraf 1908 yılında Jön Türk Hareketi zamanında Bekir Fikri Bey ve ona eşlik eden askerlere aittir.

Fotoğraf 3.8 1908, Bekir Bey ve Askerleri (Trivenis, 2018, s. 25)

Aşağıdaki fotoğraf Bekir Ağa komutasındaki düzensiz Türk kolordusuna ait sancağa aittir.

Fotoğraf 3.9 Bekir Bey ve komutasındaki düzensiz Türk kolordusuna ait sancak (Yunanistan Ulusal Tarih Müzesi arşivinde bulunmaktadır (Trivenis, 2018 s. 21)

Fotoğraf 3.10 1900’lü Yılların Başında Grevena’da Osmanlı Hükûmet Konağı (Trivenis, 2018, s. 25)

Mübadele Dönemi’nde Grevena’da bulunan vakıflar şu şekildedir:

Tablo 3.8 Grevena Bölgesi’nde Mübadele Dönemi’nde Bulunan Vakıflar (Toker, 2023, s. 27-28)

	KÖYLER	CUMHURİYET ARŞİVİ KAYIT NUMARALARI
Grebene	Ağalos Köyü Vakfı	130-16-13-2 289 893 1
Grebene	Çoruhlu Köyü Vakfı	130-16-13-2 292 911 8
Grebene	Derbent Köyü Vakfı ve Mektebi	130-16-13-2 290 893 2
Grebene	Devran Köyü Mektebi ve Vakfı	130-16-13-2 290 894 3
Grebene	Dovratova Köyü Vakfı	130-16-13-2 290 900 2
Grebene	Girakali Köyü Mektebi ve Vakfı	130-16-13-2 291 903 15
Grebene	Pigadiçe Köyü Vakfı	130-16-13-2 288 886 29
Grebene	Şirinkebir Köyü Mektebi ve Vakfı	130-16-13-2 291 902 18
Grebene	Goblar Köyü ve Mektebi Vakfı	130-16-13-2 297 947 27
Grebene	Grebene Evkafı	130-16-13-2 297 943 5
Grebene	Hisar Köyü Vakfı	130-16-13-2 294 927 16
Grebene	Krifçe Köyü Vakfı	130-16-13-2 293 918 27
Grebene	Osnik Köyü Vakfı	130-16-13-2 297 946 18
Grebene	Vençe Köyü Vakfı	130-16-13-2 296 937 1
Grebene	Viroştan Köyü Vakfı	130-16-13-2 294 928 14

Grevena Bölgesi’nde Müslümanların yaşadığı köylerde o dönemden kalan mezarlıkların olmadığı ancak yerlerinin anıtsal olarak belirtildiği, saha çalışmasında görülmüştür. Eski

döneme ait mezar taşlarının da bulunduğu görseller, ERT arşivlerinde ve mübadeleye yönelik kaynaklarda bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.11 Mirsini (Gublar) Köyü, Müslümanlara Ait Mezar Taşları (Trivenis, 2018, s. 66)

Fotoğraf 3.12 Kozani Bölgesi'nde Muhtemelen Vatolakos Köyündeki Cami ve Müslüman Mezarlığı 1912-1923 Yılları, Yannis N. Gklavinas arşivi (Trivenis, 2018, s. 287)

Fotoğraf 3.13 Klimadaki Eski Adıyla Dovrunista Köyünde Mübadele Dönemi'nden Önce Müslümanlara Ait Mezarların Bulunduğu Alanı Gösteren Anıt (Anıtın üzerinde 30.05.2013 tarihi ve yaptıran kişinin ismi G. Karipidis yazıyor. Alt taraftaki Türkçe yazıda “Mezarlık, Burda 1924 yılına kadar yaşayan hemşerilerimizin akrabaları yatıyor” yazmaktadır, D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.14 Nea Trapezonda-Kokkinia Eski Adıyla Subino Köyünde Mübadele Dönemi'nden Önce Müslümanlara Ait Mezarların Bulunduğu Alanı Gösteren Anıt (Anıtın üzerinde “Müslüman Mezarlığı, 1820-1924” yazmaktadır, anıtın sol tarafında yer alan bölmede yakınlaştırılmış hâli gösterilen kısımda anıtı yaptıran kişi ve anıtın yapılma tarihi “Yiannis Trivenis, 2014” yazmaktadır, D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.15 Nea Trapezonda-Kokkinia Eski Adıyla Subino Köyünde E. Gagalıs'ın Verdiği Bilgiye Göre Mübadele Dönemi'nden Önce Müslümanlara Ait Caminin Bulunduğu Yer (Caminin olduğu döneme ait kalıntılar ve mezar taşları kilisenin bahçesinde yer almaktadır, D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.16 Kivotos, Eski Adı Krifçi Köyünde Mübadele Öncesi Dönemde Yapılan Çeşme (Su oluklarından birinde Osmanlıca harflerle “Hayrullah İbrahim Hayratı” yazmaktadır, D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.17 Mega Sirini Köyünde Mübadele Öncesi Dönemde Caminin Bulunduğu Alan (Megalo Serini köyünde Müslümanların yaşadığı dönemde bulunan savaş döneminde yıkıldığı belirtilen caminin yerine günümüzde park yapılmıştır. D.Ö.G. arşivi)

Osmanlı hâkimiyeti dönemine ait Selanik yolu üzerindeki üç köprüden başka çok az sayıda eser ve mimari yapı bulunmaktadır. Bunlardan biri Grevena merkezdeki saat kulesidir.

Fotoğraf 3.18 Grevena Merkez’de Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi’ne Ait Saat Kulesi (D.Ö.G. arşivi)

Grevena, günümüzde Yunanistan'ın bölgesel birimlerinden biridir⁷⁴. Yunan Makedonyası’nda yer alan bir kenttir.

⁷⁴ Yunanistan, her biri doğrudan halk oylamasıyla seçilen bir vali tarafından yönetilen 51 prefektörlüğe bölünmüştür. Ayrıca, her biri bir dizi prefektörlük içeren ve İçişleri Bakanı tarafından atanan bir bölge valisi (periferiarch) tarafından yönetilen 13 bölgesel idari bölge (periferi) vardır.

3.6. AYDIN VİLAYETİ DEMOGRAFİSİ

Aydın vilayeti, Osmanlı vilayetleri içinde 54.000 kilometrekarelik yüzölçümü ile en büyüklerinden biri konumundaydı. Osmanlı'dan evvel Karya, İyon ve Lidya sınırlarının içinde yer almıştır. Anadolu yarımadasının Adalar denizi⁷⁵ (Ege denizi) sahilleri boyunca yerleşmiş bir vilayettir. Kuzeyi Balıkesir Sancağı, doğusu Hüdavendigâr ve Konya vilayetleri ile sınırlıdır. 1913'ten evvel nüfus miktarı 1.450.000 kişiye ulaşmış olup bu vilayette yaşayanların 1.150.000'i Müslüman ve geri kalanı ise diğer milletlerdendir (Özey, ts., s. 51-52).

Aydın, İmparatorluk döneminde, kültür, tarım, sanayi ve ticaret merkezi özelliği kazanmıştır. 19. yüzyılın ortalarına kadar Aydın vilayeti; Aydın, İzmir, Menteşe Sancakları, Saruhan (Magnesia), Sığla ve Denizli sancaklarıyla birlikte beş adet sancağa ayrılmaktaydı. Bu sancakları oluşturan 1913 yılına ait kaza ve kaza merkezleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.9 1913 Yılında Aydın Vilayetine Ait Sancaklarda Bulunan Kazalar ve Kazaların Merkezleri (Özer, ts., s. 53-54)

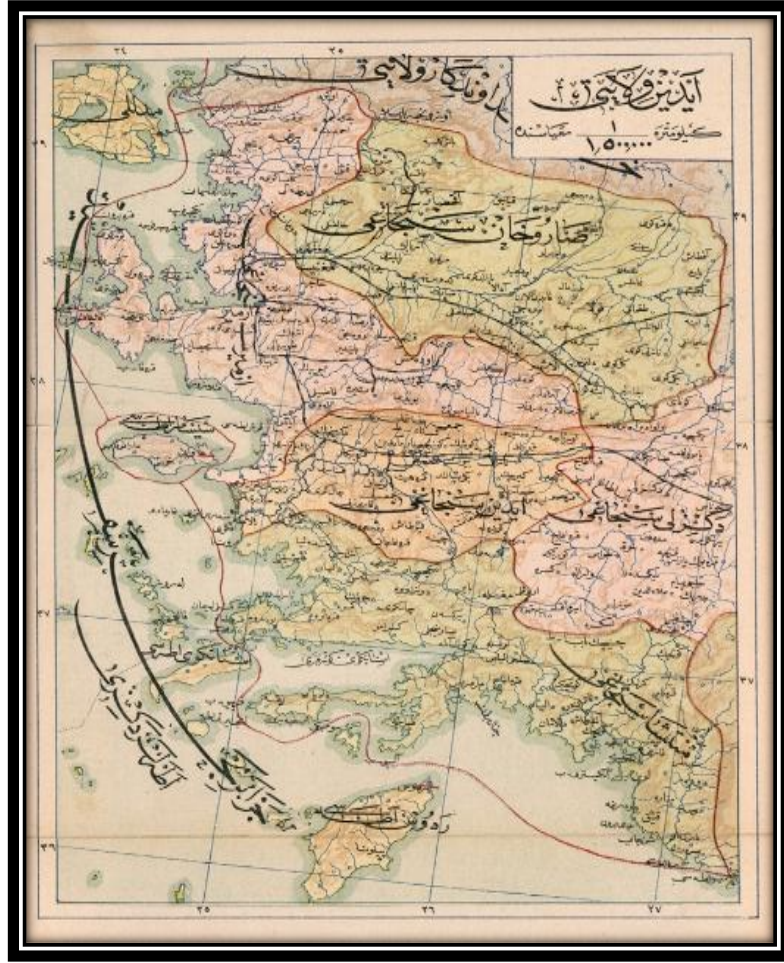
Sancağı	Sınıfı	Kazalar	İdare Merkezi
İZMİR	1	İzmir	İzmir
	2	Kuşadı	Kuşadası
	2	Çeşme	Çeşme
	3	Karaburun	Eğridere
	2	Urla	Urla
	3	Seferihisar	Seferihisar
	3	Nif	Nif
	3	Menemen	Menemen
	3	Foçatin	Foçatin
	2	Bergama	Bergama
	1	Tire	Tire
	3	Bayındır	Bayındır
SARUHAN	1	Manisa	Manisa
	2	Turgutlu	Turgutlu
	3	Soma	Soma
	3	Akhisar	Akhisar
	3	Kırkağaç	Kırkağaç
	3	Demirci	Demirci
	3	Gördes	Gördes

⁷⁵ “Ege Denizi adı, bir Yunan efsanesine dayanmaktadır. Yunanlılar, Ege kelimesini, önce Atina körfezi için kullanmışlar ve daha sonra Adalar denizi için genel bir ad olarak kullanmışlardır. 1941 Coğrafya Kongresi'nde, *Adalar Denizi* adı *Ege Denizi* olarak değiştirilmiştir. Aslında bu denizin adı; *ADALAR DENİZİ'dir*” (Özey, ts., s. 51).

	3	Salihli	Salihli
	3	Kula	Kula
	2	Alaşehir	Alaşehir
	3	Eşme	Takmak
AYDIN	2	Aydın	Aydın
	3	Söke	Söke
	3	Çine	Çine
	3	Bozdoğan	Bozdoğan
	3	Karacasu	Araphisarı
	2	Nazilli	Aşağı Nazilli
MENTEŞE	3	Muğla	Muğla
	3	Milas	Milas
	3	Bodrum	Bodrum
	3	Köyceğiz	Yüksekkum
	2	Marmaris	Marmaracık
DENİZLİ	2	Denizli	Denizli
	3	Sarayköy	Sarayköy
	2	Tavas	Yarangüme
	3	Garbikaraağaç	Acıbadem
	3	Buldan	Buldan
	2	Çal	Demircikaraköy

Müslümanlarla Hristiyanların veya Yahudilerin aynı mahallede veya köyde yaşadığı örnekleri barındıran Aydın Sancağı'nda gayrimüslim unsurlar içerisinde en büyük topluluk Rumlardı. Özellikle Rumların en yoğun olarak yaşadığı kaza Söke'ydi. Beraber yaşanılan yerler olduğu gibi Söke'ye bağlı Kelebiç, Domatça, Akköy, Yoran, Hristiyan Bağarası ve Hristiyan Tozburgazı köylerinde ise tamamen Rumlar ikamet etmekteydi. Bu köylerin, sahillere yakın olması Ada Rumları tarafından sıklıkla tercih edilen yerler olmuştur (Şimşek, 2013).

Ermeniler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, Aydın ve çevresindeki çiftliklerde çalışmak üzere, çoğunlukla Doğu Anadolu Bölgesi'nden bölgeye gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Ermeniler Aydın Sancağı'nın her kazasında farklı yoğunluklarda yaşamıştır. Yüzyılın başlarında sadece Aydın, Söke ve Nazilli ilçelerinde oldukları bilinmektedir. Aydın ve Söke ilçe merkezinde Ermenilere ait bir mahalle bulunmaktaydı. Hristiyan mahallelerinde ise diğer gayrimüslimlerin yanı sıra Ermeniler de ikamet ediyordu.

Şekil 3.2 Aydın Vilayet -Memalik-i Mahruse-i Şahaneye Mahsus Mukemmel ve Mufasssal Atlas (1907)

Yahudiler Aydın, Nazilli ve Söke ilçelerinde yaşıyorlardı. Bu ilçeler arasında en fazla Yahudi, Aydın ilçesinde bulunmaktaydı ve ilçe merkezinde Yahudilere ait ayrı bir mahalle bulunuyordu. Ayrıca Müslüman mahallelerinde yaşayan Yahudiler de vardı. Söke ilçesinde de Yahudilerin kendilerine ait bir mahalleleri vardı. Yahudiler genellikle Yahudi mahallesinde ikamet ediyorlardı (Şimşek, 2013, s. 21).

3.7. AYDIN VİLAYETİ COĞRAFYA VE TARİHİ

Aydın'ın tarihi MÖ 3000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Kuzeyindeki Topyatağı sırtlarında Traklar tarafından kurulan Tralleis kentiyle birlikte MÖ 2500 yıllarında Hititler döneminde gelişmeye başlamış, MÖ 7. yüzyılda inşa edilmiştir. En parlak dönemini 10. yüzyılda Lidya döneminde yaşamıştır. Friglerden sonra Kariyalılar, İyonyalılar, Lidyalılar, Miletoslular, Mysialılar, Persler ve Romalılar bölgeye egemen olmuş ve kültüre katkı sağlamışlardır. Antik çağlardan Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin son

bulmasına kadar Ege Denizi kıyılarında, Büyük Menderes Ovası'nın etrafında, Aydın dağlarının eteğinde, Anadolu ile Ege'yi birbirine bağlayan ana yol üzerinde kurulu tarım ve ticaret merkezidir (Strabon, 1993, s. 63, 169).

Aydınoğulları Beyliği 1308- 1390 yılları arasında bölgede hüküm sürmüştür, Aydın'ın Türk egemenliği altında bir idari birime dönüştürülmesi süreci, 1390 yılında Yıldırım Bayezid'in oğlu Ertuğrul Bey'in Aydın'a vali olarak atanmasıyla başlamıştır. Kent, bugünkü yerinde 14. yüzyılda kurulmuş; 1390 yılında vilayet, 1426 yılında sancak, 1811 yılında ise idari sıralamaya göre İzmir, Saruhan (Manisa), Menteşe (Muğla), Antalya ve Isparta sancaklarını içine alan eyaletin merkezi olmuştur. 1857 yılında vilayet merkezi İzmir'e taşınmış ve zamanla sancakların sayısında değişme olmuş olsa da Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu idari birimin adı Aydın vilayeti olarak kalmıştır.

Türk-Yunan tarafları arasında 15 Mayıs 1919 günü, İzmir'e Yunan askerlerinin ilk saldırısıyla başlayan süreç, Eylül 1922'ye kadar devam etmiştir. Yunanlılarla beraber İtalyanlar, Çine, Koçarlı, Söke civarını işgale başlamışlardır. Aydın ve çevresini işgalden kurtarmak için Yörük Ali Efe, Kılıçoğlu Hüseyin Efe, Yüzbaşı Ahmet, Teğmen Zeki ve Asteğmen Necmi'den oluşan Aydın millî kuvveti, ilk olarak bir araya gelen gruptur (Kısa, 1960, s. 90). Daha sonra Aydın'da yaşayan efelerden Mustan (Mestan) Efe, Kara Durmuş Efe, Cafer Efe, Dokuzun Hasan, Dokuzun Hüseyin, Tekeli İsmail Efe, Nazım Efe, Sancaktarın Ali Efe, Çete Ayşe, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe vb. birçok efe topraklarını Yunan işgalinden kurtarmak için mücadeleye katılmışlar ve Aydın'ı işgalden kurtarmışlardır (Mirzaoğlu, 2000, s. 34-36).

Aydın vilayeti oldukça önemli bir mevkide ve doğal zenginliği olan bir bölge içerisindedir. Sahil şeridi eski zamanlarda, dünyanın en medeni yerlerinden olup İzmir, Efes, Halikarnas gibi birçok büyük şehri içinde barındırmaktaydı. Bu kıyı şeridinde dünyaca tanınmış pek çok hâkim, filozof ve âlim yetişmiştir.

Kıyı şeridinde içeri girdikçe arazisi dağlık ise de çoğu kesimlerde ormanlar ve meralar bulunmaktadır. Dağ aralarında nehirleri ve oldukça verimli ovaları vardır. Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes Nehri, Bakırçay, Tahtalı Çayı, Sarıçay, Dalaman ve diğer adıyla Girenis ve Kocaçay vilayetin içerisinde bulunan nehir ve çaylardır. Orman bakımından Anadolu'nun en zengin yeridir. Ormanlarındaki ağaçların %70'i kızılçamdır.

Bu ağacın kerestesi bina için kullanıldığı gibi kabuğu tabakhaneler için işe yaradığından toplanır ve ticari amaçlı kullanılmaktadır (Özey, ts. s. 52). Evliya Çelebi; Aydın'ı pamuğu, pamuk ipliği, bademi, susamı, helvası, beyaz ekmeği, karpuzu, kavunu, limonu ve turuncu meşhur *bolluk memleket* diye adlandırır (1985, s. 58); günümüzde ise *dağlarından yağ, ovalarından bal akan memleket* olarak tanınmaktadır (Akdoğan, 1992, s. 10). Aydın ilinde hayvancılık da oldukça gelişmiştir; balıkçılık, arıcılık, büyük ve küçük baş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Aydın kazası ayrıca değerlendirildiğinde merkez olarak görülen İzmir'in güneyinde Menderes nehri kollarından olan Tabakhane çayı üzerindedir. Verimli bir ovanın içerisine konumlanmış durumdadır. Evlerin pek çoğu bahçelidir.

Vilayet, tren hattı üzerinde olduğu için ticaret açısından da gelişmiştir. Ziraat ve sanayi de oldukça gelişmiş durumdadır. Bölgede yetiştirilen başlıca ürünleri; hububat çeşitleri ile pamuk ve çekirdeksiz rezaki çeşidi üzüm, incir ve zeytindir. Sanayi ürünü olarak çeşitli kumaşlar üretilmiştir. Yetiştirdikleri ürünlerin Avrupa'ya ihraç edildiği bilinmektedir.

1919 yılına kadar sancak olarak varlığını sürdüren Aydın'ın idari şekli, 25 Mayıs 1919-7 Eylül 1922 tarihleri arasında yaklaşık 40 ay süren işgalin ardından 1923 yılında değişmiş ve Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla beraber şehir vilayet olmuştur (Baysan ve DüNDAR, 2018). Aydın günümüzde batısında Ege denizi, doğusunda Denizli ili, kuzeyinde Manisa ve İzmir illeri, güneyinde Muğla ile komşu olan bir ildir.

1923'ten sonra Gevena'dan gelen mübadillerin Aydın'da yerleştirildikleri ilçe, köy ve mahalleler şu şekildedir:

Tablo 3.10. Mübadele ile Grevena Bölgesi'nden Gelen Mübadillerin Aydın'da Yerleştirildikleri Yerler

İlin Adı	İlçenin Adı	Mübadillerin İskân Edildikleri Köy ve Mahalleler
AYDIN	Atça	Merkez
	Çine	Merkez ve Karakollar Köyü (Mahallesi)
	Germencik	Mursallı Köyü (Mahallesi)
	İncirlioğlu	Merkez
	Koçarlı	Merkez
	Nazilli	Dalıca Köyü (Mahallesi)
	Ortaklar	Merkez
	Sultanhisar	Merkez
	Yenipazar	Merkez

3.8. MÜBADİLLERİN GÖÇ SÜRECİNE YÖNELİK TARİHSEL BELLEKLERİ VE MEKÂN ALGILAYIŞI

Lozan müzakereleri içinde Türk ve Yunan esirleri ile ahalinin mübadelesi 30 Ocak 1923'te imzalanan mukavele ile karara bağlanmıştır. “Türk ve Rum Ahali Mübadelesine Dair Mukavele” ile ayrı olarak bir “Protokol Affı Umumiye Müteallik Beyanname Protokol ve Emlakı İslamiye Müteallik Beyanname” imzalanmıştır. Mübadelenin 1 Mayıs 1923'te başlatılması kararı alınmıştır fakat belirlenen tarihte iadeye başlanamamıştır. Mübadelenin gerçekleştirilme sürecinde gecikme sebeplerine bakıldığında, zaman zaman esirler ve ahali konusunda çıkardığı problemler, her iki ülkede de topraklarını terk etmek istemeyen aileler olduğu görülmektedir. Hem göç ettirilen hem de yerel halklar bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Özellikle ata topraklarını terk etmek durumunda kalan, zamanda ve mekânda olayı yaşayan mübadiller travmatik bir geçmişi hatırlamak ve unutmak noktasında belleklerinde çok anı biriktirmişlerdir.

Anlatılan her anı ister geldikleri yerle ister yerleştikleri yerle alakalı olsun bir mekân çerçevesinde konumlandırılmaktadır. Toplumsal belleğin taşınacağı, yeniden üretileceği iskân yerleri; mübadillerin kültürel belleğini oluşturan gelenekler, kıyafet, müzik, dans, mutfak kültürleri, dilleri ve kimliklerinin kolektif hafızaları ve yaşatılması açısından oldukça etkili olmuştur.

Mübadiller öncelikle kaldıkları yerlerden limanlara doğru yolculuk yapmış, ardından vapurlarla Ege'nin diğer yakasına taşınmışlardır. Anadolu'ya gelecek olan Müslüman mübadilleri taşıyan vapurlar, Türk Vapurlar Birliği ve Seyr-i Sefain idaresine ait vapurlardır. Taşınmaya hazırlık Kasım 1923'te başlamış ve ilk katile İzmir'e 3 Aralık 1923'te varmıştır.

Vapurların isimleri mübadil belleklerinden hiç çıkmamıştır. Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal vapurlarıyla Selanik'ten Tekirdağ'ına, İzmir'e; Kalikratrya'dan İstanbul, Mudanya'ya; Kavala'dan, İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye'ye; Girit ve Kandiye'den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabat, Göllük Ayvalık, Çanakkale ve Erdek'e giden ve yine oralarda günlerce bekleyen mübadiller, belirlenen

iskân bölgelerine taşınmıştır. Bu taşınmanın kayıp tablosunda bir kısmı gemide bir kısmı limanlarda olmak üzere 3819 kişinin öldüğü yazılıdır (Engin, 2014). “Babamın ilk eşi ve çocuğu gemide ölmüş. Babaannem halının altına saklamış onları, İzmir’e inince oraya gömmüşler onları. Sonradan buraya -Karakollar’a- göç etmişler” (KK-47). Tarihte kayıtlı olanlarla geçmişte yaşanan deneyimlerin birebir örtüşmediği zamanlar vardır. Bu nedenle Yunanistan’dan Anadolu’daki limanlara gelene kadar mübadillerin resmî rakamlarda belirtilen ölen sayısı ile gerçekte ölen sayısının aynı olmadığı bilinmektedir.

Tablo 3.11 1923-27 Arası İskân Edilen Mübadillerin Sayısı (Behar, 1996, s. 63)

İl	Mübadil Sayısı	İl	Mübadil sayısı	İl	Mübadil sayısı	İl	Mübadil sayısı
Adana	8440	Çanakkale	11638	Isparta	1175	Mersin	3330
Afyon	1045	Cebeli Bereket	2944	İstanbul	36487	Muğla	4968
Aksaray	3286	Çorum	1570	İzmir	31502	Niğde	15702
Amasya	3844	Denizli	2728	Kars	2512	Ordu	1248
Ankara	1651	Diyarbakır	484	Kastamonu	842	Samsun	22668
Antalya	4920	Edirne	49441	Kayseri	7280	Şanlıurfa	290
Artvin	46	Elazığ	2124	Kırklareli	33119	Şebinkarahisar	5879
Aydın	6630	Erzincan	116	Kırşehir	193	Sinop	1189
Balıkesir	37174	Erzurum	1095	Kocaeli	27687	Sivas	7539
Bayazıt	2856	Eskişehir	2567	Konya	5549	Tekirdağ	33728
Bilecik	4461	Gaziantep	1330	Kütahya	1881	Tokat	8218
Bitlis	3360	Giresun	623	Malatya	76	Trabzon	404
Bolu	194	Gümüşhane	811	Manisa	13829	Van	275
Burdur	448	Hakkari	310	Maraş	1143	Yozgat	1635
Bursa	34543	Hatay	1037	Mardin	200	Zonguldak	1285

1923 yılında Yunan krallığı mülteci sayımı yapmıştır ve o sayıma göre 785 binden fazla mülteci bulunduğu kayıt altına alınmıştır. 1928 yılındaki Yunanistan’daki nüfus sayımına bakıldığında ise o zamanki nüfusun dörtte biri seviyesinde yaklaşık bir milyon iki yüz binden fazla mültecinin geldiği tespit edilmiştir.

Yunanistan’da iskân için öncelikle şehir merkezleri eski düzenini koruyacak şekilde kentlerin etrafında muhacir mahalleleri kurulmuştur. 1922’den sonra çok fazla sayıda mübadilin Anadolu’dan Yunanistan’a göç etmesi bu insanların kendilerinden daha önce gelen muhacirlerden ve yerli halktan daha zor koşullar yaşayacaklarının bir göstergesidir. Yerleştirildikleri bölgeye gelme şekilleri kendilerinden önce gelen kişilerden oldukça kötü şartlarda gerçekleşmiş ve geçmişlerine ait maddi manevi birçok şeyi artlarında

bırakıp göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Özellikle 1922'den sonra gelen mübadillerin pek çoğu Batı Makedonya kısmında özellikle Türklerin yaşadığı evlere yerleştirilmeye başlanmıştır. Grevena gibi dağlık ve köylük alanlarda köylerin boşaltılan kısımları ya da uygun görülen bölümler mübadil ailelere tahsis edilmiştir, yetmediği durumlarda çadırlarda kalınmış, birden fazla aile aynı evi paylaşmıştır. Grevena Bölgesi'nde görüşülen mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşakları 1940 döneminde savaş zamanı pek çok evin bombalandığı için yok olduğunu, tekrar ev yapmak zorunda kaldıklarını, 1995'te gerçekleşen depremde de mübadillerden kalan evlerin çoğunun yıkıldığını dile getirmişlerdir (KK-3, KK-6, KK-64, KK-77). Bu süreçte Anadolu'da olduğu gibi Yunanistan'da da iç ve dış göçler gerçekleşmeye başlamıştır.

Türk ve Yunan tarihçiler, nüfus mübadelesiyle harekete geçirilen etnikleştirilmiş dinî kimliğin yeni bir tür ulusal dayanışmayı pekiştirdiği konusunda hemfikirdir. Bunun yanı sıra modern Yunanistan'da ve modern Türkiye'de yaygın olan mağduriyet anlatıları, ortak bir düşman ve ulusal bir "tarih" yaratmada kesinlikle zorlayıcı boyutlara sahiptir. Anastasia Karakasidou'nun belirttiği gibi, *"Hatıralar açığa çıkardıkları kadar gizler"*. Balkan Savaşlarından önceki yıllarda, insanlar birlikte çalışıyor, komşu olarak yaşıyor ve ekonomik ilişkiler ağı içinde birbirlerine bağımlıydılar. Bu ilişkiler, *"ulusun kolektif kaderini vurgulayan ve bireylerin kişisel deneyimlerini ve anılarını yeni ulusal grubun deneyimleriyle çökerten"* milliyetçi bir tarihle yer değiştirmeye başlamıştır. Yeni ülkelerine entegrasyon anlatısı güçlendirilmiş ve mülteciler gönüllü olarak yeni kimliklerini üstlenmiş olsalar da geleneklerini ve miraslarını tamamen unutamamışlar veya yok edememişlerdir. Yunanistan'da onlarca yıl boyunca başkaları tarafından "mülteciler" olarak anılmaya ve terk ettikleri yerden "ülkeleri" olarak bahsetmeye devam etmişlerdir (Karakasidou, 1997, s. 148).

Toprağın *işlevi* büyük ölçüde insanların yeni yerlere hareketine bağlı olabilir. Bu hareketi yaratan nedenler ve koşullar, insanların yabancı bir ülkeye nasıl uyum sağladıklarını belirlemede merkezi bir rol oynar. Mach (1993) göç ve yerleşimi destekleyebileceğini düşündüğü yedi koşuldan bahsetmektedir. Birincisi, eski ve yeni topraklar arasındaki benzerlikler (tanıdık bir doğal manzara, bitki örtüsü, topografya, kültür...) göçmenlerin varış noktalarına vardıklarında hissedebilecekleri yabancılaşma duygusunu azaltır. İkinci olarak, göçmenler yeni bir bölgeye girmekten ve diğerlerinin daha önce kültürel olarak

örgütlenmemiş olduğunu hissetmekten fayda sağlayabilir. Aksi takdirde, göçmenler yabancı topraklara uyum sağlamak için öncelikle yeni topluma asimile olmalıdır. Üçüncü olarak, yerleşik halk yeni gelenleri kabul etmeye istekliyse göç ve yerleşim kolaylaşır. Bu kabul gerçekleşirse, yeni gelenler asimile olmak için kayda değer bir çaba gösterecektir. Dördüncü olarak, başarılı bir göç, göçmenlerin yeni toprakların kendi yasal mülkleri olduğunu hissetmelerini sağlar. Beşinci olarak, göçmenlerin yeni yaşam düzeninin istikrarlı ve kalıcı olduğunu hissetmeleri gerekir. Başarılı bir göçü destekleyen altıncı faktör, eski yaşam koşullarından memnuniyetsizliktir; eski topraklara duygusal bağlılığın olmamasının, kişinin yeni yaşam koşullarından keyif almasına yardımcı olacağı düşünülür. Dolayısıyla, birçok başarılı göç, ekonomik nedenlerle motive olan insan grupları başka bir topluma göç edip asimile olduğunda gerçekleşir. Başarılı bir göç ve yerleşimi destekleyen yedinci faktör, göçmenlerin göç etmeyi tercih etmeleridir. Gönüllü bir göç, göçmenlerin yaratıcılık gösterme ve yeni topraklardaki farklı koşullara uyum sağlama kapasitelerini geliştirir. Mach bu koşulu, hareketin nasıl ve neden gerçekleştiğine bakılmaksızın yabancı bir ülkede kendini evinde hissetmenin genellikle zor olduğunun bilincinde olarak ortaya koymaktadır (Mach, 1993, s. 180).

Yunanistan açısından *Küçük Asya Halklarının* akınıyla, Bizans geleneklerinde bir canlanma yaşanmıştır ve Ortodoks Hristiyan teolojisi canlandırılmıştır. Anadolu'daki bölgesel kültürlerin etkisini taşıyan gelen nüfusun çeşitliliği (müzik, dans, mutfak kültürü) daha da belirginleşmiştir. Küçük Asya'dan gelenlerle Yunanistan'ın her yerinde kırsal mülteci yerleşimlerinin kurulmasıyla Yunan edebiyatı üzerinde etkiler görülmeye başlanmıştır. Bu durum, Yunanistan'da, *kayıp vatanlar* vizyonundan ilham alan belirgin bir edebiyat türünü doğurmuş, şiir ve tiyatro da bu yerinden edilme deneyiminde derin ilham damarları bulmuştur (Karakasidou, 1997, s. 149). Ancak 1990'lara kadar Türkiye'deki literatür üzerinde mübadelenin çok az etkisi olduğu görülmektedir. Yunanistan'daki mübadele sürecine yönelik ilginin yanı sıra Türkiye'de tam zıt bir şekilde uzunca bir süre konuya yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Bu yaklaşım nedeniyle literatürde; Anadolu'ya gelen birinci kuşakların yaşadıklarının kayıt altına alınmaması ve dile gelmemesi yüzünden, süreci sadece Yunanistan'a giden mübadiller yaşamış, sadece onlar doğup büyüdüğü yerden edilmiş gibi bir izlenimin doğmasına neden olduğu görülmektedir. Böyle kalıcı bir sessizliğin varlığı kendi başına dikkat çekicidir aynı

zamanda iki ülkenin olaya bakış açısındaki ve siyasi süreçlerindeki farklılığı yansıtmaktadır.

Kemal Arı, yaptığı çalışmalarda olaylar tazeyken toplum bilimsel olarak göç konusuna Türkiye’de pek değinilmediğinden, sosyologların göç konularına yeterince ilgi göstermediğinden ve mübadillerin grup kimliklerinin büyük bir boşlukta olmasından duyduğu kaygıyı dile getirmektedir (Arı, 2017). Benzer bir tespiti Şenesen yapar. Yunanistan’ın hemen her yerinde en az bir mübadil derneğinin bulunması, göç anılarının çok uzun zaman önce kayıt altına alınması, kültürel hayatın özellikle resim, heykel ve oyma sanatı dallarında mübadilenin derin izlerinin yansıtılması, edebî eserlerinde sıklıkla mübadele sürecinin işlendiğinin altını çizer. Türkiye’de bunun yansımalarının çok geç başlamasını eleştirir (Şenesen, 2012).

Yerleştirildikleri ülkelerin toplumuna uyum sağlama sürecinde mübadiller, öncelikle dil konusundaki farklılıklarına odaklanmış ve dil öğrenimine önem vermişlerdir. Menşe ülkelerine ait oluşturdukları bölgesel kimliklerinin ve kültürlerinin devamlılığını sağlamak istemişlerdir. Bu nedenle kimlik ve kültürlerin yaşatılmasındaki en önemli etkenlerden biri yerleştirildikleri mekânlar ve oralarda yaşayan yerel halklar olmuştur.

Birinci ve ikinci kuşak mübadiller için mübadillerin yoğun yerleştirildiği köy ya da mahallelerde mübadil ailelerin birbirlerine yaptığı ziyaretler, törenler ve kutlamalar, mübadil köy kahvehaneleri en önemli mekânlar olmuştur. Üçüncü ve dördüncü kuşaklardan itibaren kahvehanelerin, eğlence ve törenlerde bir araya gelinmesinin yanı sıra, mübadil dernek ve vakıfları, geldikleri ata topraklarına yapılan ziyaretler, internet ortamındaki sosyal iletişim mecraları mübadil kimliğinin ve kültürel belleğinin devamlılığını sağlayan mekânlardır.

Saha çalışması için Aydın ve çevresine yapılan görüşmelerde mübadil köy kahvehanelerinin hâlâ kolektif belleğin canlı tutulduğu ve sosyalleşme açısından bağların kurulduğu mekânlar olduğu görülmüştür. Kadın mübadil kuşaklar ile daha çok evlerde görüşmeler yapılırken erkek mübadil kuşakların pek çoğu ile kahvehanelerde görüşmeler yapılmıştır.

Fotoğraf 3.19 Sultanhisar ve Koçarlı’da Mübadil Kuşaklarla Yapılan Görüşmeler (D.Ö.G. arşivi)

Saha görüşmesinde kadın mübadil kuşakların birbirleriyle sosyalleşme ortamlarının daha çok evler olduğu ve bayramlar, tören ve kutlamalarda ise daha büyük gruplarla iletişime geçtikleri tespit edilmiştir.

Fotoğraf 3.20 İncirliova’da Kaynak Kişi ile Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Erkek mübadil kuşakların ise sosyalleşme ortamlarının başlıcalarından biri olan kahvehanelerin ziyareti esnasında farklı kültürel gruba (yerli halk-başka bir muhacir grup gibi) ait bireylerin mübadil kuşaklarla ayrı kahvelerde veya aynı kahve içinde genellikle

ayrı öbeklerle oturduğu tespit edilmiştir. “Muhacirler mahallenin girişindeki kahveyi kullanır, merkezdeki kahvelere ise buranın halkı gelir” (KK-45).

Aydın Mursallı’da günümüzde yaşayan Arnavut muhacirlerle mübadil kuşakların aynı kahveyi paylaştıkları ancak masalarda oturulurken daha çok ayrı gruplar halinde oturdukları görülmüştür. Bu seçimin temelinde aslında daha çok birinci kuşaklarda ana dilinin farklı olması, akrabalık ilişkisi taşıyan grupların birliğini kuvvetlendirmek ve ortak hafızanın paylaşımını gerçekleştirmek istekleri yatmaktadır. Yalnız bu durum, yerel halkla ya da farklı muhacir grupla ilişki kurulmadığı, bir araya gelinmediği anlamına gelmemelidir.

İkinci ve sonraki kuşaklarda ise bu mekânlar anıların anlatıldığı ve mübadil kimliğinin pekiştirildiği yerler olmuştur.

Fotoğraf 3.21 Mursallı Köy Kahvesi Mübadil Kuşaklarla Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.22 Mursallı Kahvehanesinde Duvarda Asılı Olan Bir Fotoğraf (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.23 Koçarlı Mahalle Kahvesi Mübadil Kuşaklarla Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.24 Karakollar Mahallesi Mübadil Evlerin Bulunduğu Yerdeki Kahvehane, Kaynak Kişi ile Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Koçarlı ve Karakollar Mahallesi yerli halkla karma şekilde yaşanan yerlerden biridir. Aynı özellik buradaki kahvehanelerde de görülmüştür. Yukarıdaki fotoğrafta da görüleceği üzere kahvehaneler sadece sosyalleşme mekânları değildir, aynı zamanda geçmişe ait özellikle birinci kuşak mübadillerin fotoğraflarının sergilendiği alanlardır.

Türkiye’de 2000’li yıllara kadar mübadil kültür ve kimliğinin yaşatıldığı mekânların başlıcaları mübadillerin yerleştirildiği köy, mahalleler ve buralarda bulunan evler, kahvehaneler, tören ve kutlamaların gerçekleştirildiği alanlardır. 2000’li yıllara gelindiğinde kurulmaya başlanan dernek, vakıflar ve bölgesel mübadil müzeleri daha çok mübadil kuşağına ulaşması bakımından önemli mekânlardır. Bu kurum ve kuruluşlarda çeşitli faaliyetler düzenlenmekte ve pek çok mübadil kuşak bir araya gelip geçmişle olan bağlarını korumakta, kültürlerinin ve kimliklerinin devamlılığını sağlamaktadır. Özellikle üçüncü ve dördüncü kuşak mübadiller bu vakıf ve derneklerin kurulmaya başlamasıyla beraber kendi yerleşim yerlerine ait, geçmişlerini, birinci kuşaklarını, kimlik ve kültürlerini tanıtıcı internet ortamında sayfalar açmaya başlamıştır.

Grevena Bölgesi’ndeki köylerde gerçekleştirilen ziyaretler de Aydın’da olduğu gibi mübadil kuşakların yerleştirildiği ayrı mahallelerin varlığı dikkat çekmiştir. Ziyaret noktalarına ulaşıldığında rastgele evler seçilmiş ve görüşmeler mübadil kuşakların çoğunlukla evlerinde gerçekleştirilmiştir. Genellikle müstakil evlerde yaşayan ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerle evlerinin bahçelerinde ve içinde görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde ortak hafızanın ve kültürel aktarımın gerçekleştirildiği ilk mekânın evler olduğu dile getirilmiştir (KK-4, KK-13, KK-18, KK-64, KK-66, KK-79).

Fotoğraf 3.25 Pigaditsa ve A. Georgios Köylerinde Mübadil Kuşaklarla Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 3.26 Pondini Köyü, İkinci ve Üçüncü Kuşak Mübadillerle Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Aydın ve çevresinde olduğu gibi Grevena'daki mübadillerin sosyalleştiği diğer mekânlar tören, kutlama, festival ve eğlencelerin gerçekleştirildiği alanlardır.

Fotoğraf 3.27 Pondini Köyünde Her Yaz Gerçekleştirilen Festivale Ait Bir Fotoğraf (Festivalde Türkçe ve Rumca şarkılar çalmaktadır. Yunan dans kültürünün yanı sıra horon, karşılama, oyun havaları gibi Anadolu'ya özgü halk dansları da icra edilmektedir. D.Ö.G. arşivi)

Görüşme gerçekleştirilen bazı köylerde ise evine gittiğim kaynak kişiler daha fazla mübadil kuşakla tanışmam için aşağıdaki fotoğrafta da göreceğiniz üzere beni köylerinde bulunan kafelere ya da restoranlara götürmüştür.

Fotoğraf 3.28 Megalo Sirini Köyü, İkinci ve Üçüncü Kuşak Mübadillerle Görüşme (D.Ö.G. arşivi)

Grevena ve köylerinde görüşülen ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin ata topraklarını ziyaret esnasında tanıştıkları kişilerle veya internet ortamında hem oradan göç ettirilen mübadil kuşaklarla bağ kurmaya başladıkları hem de kendi geldikleri yerlerdeki halklarla görüşerek mübadil kimliklerini canlı tutmaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

Yunanistan'da Türkiye'den farklı olarak mübadele sürecine ve mübadillere yardımcı olmaya yönelik pek çok yayın organı, dernek, vakıf ve müze 1924'ten günümüze kadar aktif bir şekilde devam etmektedir. Bu durum Yunanistan'daki mübadele sürecinin ve mübadil kimliğinin günümüze gelene kadar hem ulusal hem de uluslararası boyutta canlı tutulduğunun göstergesidir. Oysa Türkiye'de bu tarz mekânların 1990'lardan sonra başlaması Anadolu tarafında yaşanan mübadele sürecinin hem ulusal hem de uluslararası boyutta çok geç fark edilmesine neden olmuştur. Kültürün aktarımının ve kolektif belleğin sıcak tutulmasının tek faktörü tabii ki bu mekânlar değildir. Mübadil kimliğinin ve kültürünün devamlılığını asıl sağlayacak olanlar mübadil kuşaklardır. Ne yazık ki her iki ülkede de dördüncü kuşakların hem ana dillerini hem de mübadil kimliğini canlı tutmaya, devamlılığını sağlamaya yönelik isteklerinin azaldığı görülmektedir.

Türkiye’den yeni gelen mültecilerin Yunanistan’a olan sayısal ve sosyal etkisi, Türkiye’ye giden mültecilerin etkisinden çok daha fazlaydı. Anadolu Rumları, yerli Rumlardan genel olarak daha eğitilmiş ve daha zengin bir gruba temsil ediyordu ve sayısal fazlalıkları nedeniyle ülkeyi derinden etkilediler. Mübadeleye karar verildiğinde, Yunanistan ve Türkiye’de farklı ulus devlet oluşumunun aşamaları gerçekleşmekteydi. Yunanistan zaten neredeyse bir asırdır bir ulus devlet olarak varlığını sürdürüyordu ve milliyetçi idealle orantılı bir ideoloji oluşturmuştu. Bu yüzden Yunanistan’da, Küçük Asya Rumları kendilerini zaten var olan bir devletin politikalarına ve ideolojisine uyarlamakla karşı karşıyaydı. Onların emilimi zor olsa da mirasları çoğunlukla kültürel, edebi ve müzikal düzeyde ve siyasete verdikleri destekte görülebiliyordu. Ancak, Türkiye’ye giden Müslüman nüfus, sayısal anlamda daha azdı, çok daha büyük bir toprak parçasına dağılmışlardı, çoğunlukla kırsal kesime yerleşmişlerdi, tarımla uğraşıyorlardı ve genel olarak ülkenin siyasi ve sosyal gelişimi üzerinde fazla bir etkileri olmamıştı. Başka bir deyişle mübadelenin iki toplumdaki etkisi; yalnızca söz konusu sayılar nedeniyle değil, aynı zamanda mültecilerin niteliklerinin büyük ölçüde farklı olmasından kaynaklı birbirine paralel şekilde ilerlememiştir, asimetriktir (Keyder, 1989, s. 38-39).

Mübadele sonrasında yerleştirmede yapılan hatalar, yetersiz iskân planlamaları nedeniyle iki ülkede de mübadillerin yerleşim ve yaşam koşullarıyla ilgili hayal kırıklığı yaşamalarına neden olmuştur. Karadeniz Bölgesi’nden Grevena’ya göç eden sahada görüşülen mübadil kuşakların çoğu Anadolu’daki yaşamlarına güzellikler yapmıştır. O dönemki Yunanistan ile kıyaslamaya gidip Osmanlı topraklarındaki yaşam standartlarının çok daha iyi olduğu belirtilmiştir (KK-3, KK-4, KK-5, KK-64, KK-77). “Babam oranın havası suyu farklı der, özlerdi” (KK-57). Aydın ve çevresinde görüşülen mübadil kuşakların özellikle maddi durumu iyi olan ailelerin ana vatanlarına ait geçmiş yaşamlarını yücelttikleri tespit edilmiştir; bu da sosyal yaşantıya ya da bölgenin sahip olduğu imkânlarla yönelik değil; kendi ailelerinin sahip oldukları arazi, ev ve mallarını bırakmalarına yönelik olmuştur.

Babamların evi iki katlıymış, çok güzelmiş, duvarlarını da korunmak için yüksek yapmışlar. Annemin dedesi Pilluri’nin muhtarı olduğu için bütün cephanelik ondaymış. Yunan komşuları, Muharrem buradan git yoksa senin evine baskın yapacaklar seni öldürecekler, demiş. Babamlar, gelirken hayvanların iplerini çözmüşler; yem, su bırakmışlar; yola koyulduklarında atları arkalarına düşmüş, çok üzülürdü babam, evlerini yeni yaptırmışlar,

tuvaleti bile içerideymiş, hayvanlar, o kadar mal mülk hepsi orada kalmış. Cebinde bir lirası ile binmiş vapura, tüm parasını almışlar. Annemin bir çocuğu varmış, 10 günlük bebekmiş, buraya göç ederken ölmüş. Halamlarla babamlar gemilere binerken ayrı düşmüşler, yirmi beş sene sonra buluşmuşlar (KK-9).

Mübadele iki ülke arasında barışı sağlamak için atılan bir adım olarak adlandırılıp tabi tutulacak insanların hepsinin bu durumu kargaşa ve savaş ortamından canlarını koruyabilecekleri ve ana yurt olarak bilinen topraklara gidiş şeklinde yorumlayacakları düşünülmüş olmasına rağmen Aydın ve Grevena Bölgesi'nde görüşülen ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerin çoğunluğunun mübadele sürecinde ortak dile getirdikleri şey, doğup büyüdüğü toprakları, evini, eşyanı, tarlanı, malını, komşularını kısacası geçmişini bırakıp gelmenin ne kadar büyük bir travma olduğuydu.

3.8.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Göç Süreci

Aydın vilayetine mübadele ile Grevena Bölgesi'nden yerleştirilen mübadillerin göç süreci anlatılmadan önce Anadolu'nun o dönemki şartlarına kısaca değinmek gerekmektedir. Osmanlı toprakları, özellikle 19. yüzyıldan itibaren kitlesel muhacir akımına uğramıştır.

1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Hristiyan ve Müslümanlar arasında büyük çatışmalar yaşanmaya başlanmış, Müslümanlara yönelik zulümler artmıştır. Balkan coğrafyasının tamamı ve Osmanlı büyük değişimlere maruz kalmış, milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. “Bizim atalarımız 1924'te gelmiş ama anlatırlardı Balkan Harbi'nden sonra eziyetlerden kaçan, Anadolu'ya gelen aileler de varmış” (KK-25).

1912'lerden itibaren Balkanlardan, Kafkasya'dan Osmanlı'ya sığınan muhacirlerden hâli vakti yerinde olanlar, işlerini kurup evlerini kendileri tercih edebilmişlerdir. Ancak hem geldikleri yerlerde yaşadıkları zorlu süreçlerin etkisiyle hem de hayata tutunmak için Anadolu'da yerleştikleri yerlerde bulunan Rumlar, Ermeniler vb. halkla sorun yaşamaya başlamışlardır. Anadolu coğrafyasının yerli halkı olan Türkler ve Rumlar yüzyıllardır aynı toprakları paylaşmanın verdiği saygı ile sınır ve kuralları aşmazken bu dönemde gelen muhacirler, geldiği topraklara tutunmak gayesiyle yerleştikleri yerlerdeki etnik farklılığı olan kişilerle iletişimde problemler yaşamışlardır. Aynı zamanda sadece dışarıdan gelen göç dalgası değil içeride I. Dünya Savaşı ile Anadolu'daki yerli Rumların

çeteleşmeye başlaması özellikle Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu'da yaşayan yerli Rumların bir kısmının Yunan ordusuna yardım etmesi gibi bölgesel problemler Anadolu'yu oldukça zor günlere sürüklemiştir. Bu durumlar yüzlerce yıl birlikte yaşadıkları Rumlara karşı güvensizlik hissini ortaya çıkarmış ve her iki taraf için de yaşanan acı dolu olayların sebebi olmuştur. Anadolu topraklarında toplumsal dengeler bozulmuştur.

Assmann (2001, s. 39-40) geçmişin hatırlanırken yeniden kurulduğunu dile getirmektedir. Göç anlatıları, göçmen topluluklarının sözlü anlatı geleneği içinde oluşan ve göç eden kişiler açısından büyük bir öneme, anlama ve işleve sahip kültürel ürünlerdir. Bu anlatılar, yalnızca derlendikleri zaman işlev kazanan metinler değildir; o topluluğun yaşantısının içinde var olan ve işleve sahip olan ürünlerdir (Yapıcı, 2008, s. 83). Saha çalışmasında Grevena'da görüşülen ikinci kuşak kaynak kişilerin çoğu birinci kuşakların yaşadıklarını kendilerine tek tek ve sürekli anlattığını, bu nedenle yaşananları tarih kitaplarından daha iyi bildiklerini dile getirmişlerdir (KK,64, KK-77). Örneğin 2022'de Grevena'nın Krifçe (Kivotos) köyünde saha çalışması esnasında görüşülen Anadolulu Rum bir ailenin ana dili Türkçe olan kızı Despoina (Δέσποινα/ Déspoina) Hanım ailesinin yaşadıklarını ona anlattığını şu şekilde dile getirmiştir:

Ben oralara gitmedim ama atalarımın anlatmasıyla oraları ve yaşananları çok iyi bilirim, hepsini kafama kazıdım. Erbaa ile Niksar arasında olan köyümüzü hiç görmedim ama atalarımın anlatmasıyla sanki orada büyüdüm. Yıllarca Türkler ve Rumlar bir arada yaşamışlar... Sonra ise süreç çok acımasız ilerlemiş. Sizler size anlatılanları biliyorsunuz ben ise yaşananları biliyorum... Sizlerden de bizlerden de çok can yandı... (KK-3).

Fotoğraf 3.29 Krifçe Köyünde Kendi Evinde Görüşülen Kaynak Kişi Despoina Hanım'a Ait Fotoğraf (D.Ö.G. arşivi)

20. yüzyılın başına kadar Grevena Bölgesi'nde yüzlerce yıl Müslüman ve Hristiyanlar bir arada yaşamıştır. Balkan Savaşlarının ardından Müslümanlar; bölgede istenmeyen azınlık konumuna düşmüş, sıkıntı çekmeye ve eziyet görmeye başlamıştır.

Balkan Savaşları ile başlayan özellikle Makedonya ve Trakya'da şiddete maruz kalan yüz elli bine yakın Müslüman göçmen Anadolu'ya doğru göç etmeye, vatanlarından kaçmaya mecbur kalmıştır. Göç etmeye başladıklarında eşyalarını at arabalarına yükleyerek yola çıkmışlar, büyük şehirlerin kenarlarında kamplar kurarak Yunanistan'dan çıkıp Anadolu'ya geçmişlerdir (Salvanou, 2022, s. 35-36). 1912'de Kastro köyüne Yunan çetesi başı Ziko gelmiş, Cuma namazında namaz kılan Müslüman Türklerden para vb. istemiş, onlar da elimizde yok, deyince hepsini tarayarak öldürtmüştür (Varol, 2024, s. 72-75). Bu tarihî olay Yunanistan'daki kaynaklarda da kayıtlıdır. O dönemde ilk olarak Kastro köyündeki Müslüman Türk aileler yaşadıkları işkencelerden kaynaklı Anadolu'ya gelebilmek için bir an önce harekete geçmişlerdir. "Başlangıç da çok iyi anlaşılmışlar sonra problem yaşamaya başlamışlar. Anneannem anlatırlardı, adamların ayaklarının altını kesip tuza basarlarmış. Bayram namazından çıkarken 5 kişiyi vurup öldürmüşler" (KK-53). Bu olayların sonucu olarak özellikle Batı Anadolu'da bulunan, ticaretle uğraşan Rumlara yönelik ekonomik baskı uygulanmaya başlanmış ve yerel halkla azınlıklar arasında gerilim iyice artmıştır.

Batı Anadolu'daki Rumlar, bu dönemde Yunanistan'a adalar üzerinden geçerken istediği şekilde ve istediği zaman göç edebilmiş, mal varlığını istediği ölçüde yanında götürebilmiş, geçtiğinde kendi seçtiği bir evde oturma ve işini kurabilme toplumsal yapıya çok daha erken kanalize olabilme şansına sahip olmuş hatta 1922 sonrası gelen mübadillerin toplumsal bütünleşme yaşaması için katkı sağlamışlardır (Salvanou, 2022, s. 18). 1922 sonrası ve mübadele sözleşmesinden sonra gerçekleştirilen yer değiştirmede Rum ve Türk mübadiller bu tercih haklarının neredeyse hiçbirine sahip olamamıştır. Mübadillerin hakları kendileri tarafından değil devletler tarafından mübadele sözleşmesi ile belirlenmiştir⁷⁶.

⁷⁶ Mübadele anlaşmasının 5 ve 14. maddeleri mübadillerin mal ve mülkiyet haklarına yöneliktir. En ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş olmasına rağmen süreç, bu maddelerin tam olarak uygulanmasını engellemiştir.

Aydın ve çevresinde görüşülen kaynak kişilerin ailelerinin zorunlu göçü yorumlayış şekillerinde şu iki farklı görüş tespit edilmiştir:

Daha az sayıda tespit edilen görüşe göre; mübadele anlaşması imzalanmadan iki yıl önceden çoğunun evlerine Anadolu'dan gelen Rumların yerleştirildiğini bu durumda bile zorluk çıkarmadan onlarla bir arada yaşadıklarını hatta çok ilginç olan Anadolu'dan gelen Rumların Türkçe, onların çoğunun ise Yunanca konuşmasından kaynaklı bildikleri az Türkçeyle bir şekilde anlaştıklarını hatta mübadele anlaşması imzalanınca bazı kişilerin orada kalmak isteyip Anadolu'ya gelmek istemediğini, aileleri köylerinden ayrılırken yerli Yunan komşularıyla vedalaştıklarını belirtmişlerdir (KK-12, KK-24, KK-34).

Mübadele döneminde orada kalanlar da olmuş. Krikali köyünden iki kişinin kaldığını söylerlerdi. Hakkı Galip adında bir genç Yunanlı bir kıza âşık oluyor. Hristo Dalyos ismini alıyor. Hakkı'nın kız kardeşleri Mursallı ve İncirli de yaşıyor, onlar gelmiş. Oğlu Pandeli 1950 ve 70'li yıllarda buraya gelip ziyaret etti. Ben, kendim de o vefat etmeden önce gidip onu buldum. Krifçe köyünde de kalanların olduğunu söylerlerdi (KK-11).

İkinci ve daha çok dile getirilen görüş ise 1912'den sonra bölgede Yunan çetelerinin arttığı, can ve mal güvenliklerine zarar gelmeye başladığı, bazı ailelerin anlaşmadan önce Anadolu'ya göç etmek için yollara düştüğü çoğu ailenin ise mübadele anlaşması imzalanınca göçe karşı çıkmadan kabullenmiş olmasıdır. “Komşumuz daha erken gelmiş buraya o anlatırdı. Köylerine baskın yapılmış. Genç kızlar, başlarına kötü bir şey gelmesin diye kendilerini nehre atmışlar. Sonrasında yürüyerek kaçmışlar köyden, yolda ateş edilmiş üzerlerine, kurşun bebeğine gelmiş, bebeği bir çalının dibine bırakmış kaçmaya devam etmişler!” (KK-40). Bulundukları yerde öldürülme korkusu taşıdıkları için Yunanlılar da gelip siz buradan gidiyorsunuz, deyince ailelerinin Atatürk'ün onları kurtarmak adına bu kararı aldığını düşündüklerini, alabildikleri kadar eşyayı yanlarına alıp yola koyulduklarını dile getirmişlerdir. Mübadeleyi çoğunlukla vatana sığınmış olarak değerlendirmektedirler (KK-25, KK-34) “Dedemin babasını gece gelip öldürmüşler. Demir kapıları varmış evlerinin nenem anlatırdı, kapılarına gelirlermiş ‘Açın diye!’ bağırırlarmış. Atatürk bizi kurtarmış kızım, alıp bizi buraya getirmiş.” (KK-36).

Annemin babası orada görevliymiş, Yunanlılar 1912'den sonra Türklere eziyetler yapmaya başlamış. Dedemi orada öldürmüşler. Anneannemler,

dağlardan saklana saklana günlerce yürüyerek Selanik'e gelmişler. Yolda ölenler olmuş, hastalanmışlar, bazı akrabaları da gemide ölmüş. Üzerlerini aramışlar ne var ne yok almışlar. Aileler yürüyerek geldiği için birbirlerinden farklı zamanlarda limana gelebilmişler. Akrabalarımız hep dağılmış, Denizli'ye giden, Niğde'ye giden, İstanbul'a gidenler olmuş, yıllar sonra buluşmuşlar. Türkçe bilenler de varmış ama çoğu Türkçe bilmiyordu (KK-41).

Türk ve Rum karışık köylerde yaşıyorlarmış. Uzunca süre kardeşçe yaşamışlar, savaşlardan sonra bizim akrabalarımıza eziyet etmeye başlamışlar. Annemin dayısı Sadık, çete olaylarında Yunanlı arkadaşları ile gidecekleri zaman Yunanlı arkadaşı dönüp annesine “Nene merak etme, Sadık benimle beraber.” demiş olmasına rağmen Sadık dayıyı yakmışlar. Büyük anneannem oradan göçerken bir kafatası bulmuş. Oğlunun olabileceğini düşündüğü için yanına almış, buraya göç ettiklerinde yanında getirmiş ve sandığında saklamıştı. Dedem ve anneannem ile yaşadım. Bana ne yaşadıklarını anlatırlardı. Önce Aydın Yeni Pazar'a gönderilmişler hatta Yörük Ali Efe ile komşu olmuşlar (KK-78).

Grevena Bölgesi'nden gelen mübadil ailelerden eziyete maruz kalıp önceden bölgeyi terk etmek zorunda kalanlar, yanlarına tapu vb. kayıtlarını yaptırdıkları tasfiye talepnamelemlerini alamamışlardır. Bazı aileler tasfiye talepnamesini köylerde kurulan heyetlere doldurtmuş; aile kimlik ve aşı belgelerini Selanik Limanı'ndaki tasfiye komisyonlarında ya da Nasiliç, Kozani, Grevena'da kurulan komisyonlarda hazırlamışlardır.

Aşağıdaki tablo (Kozani Genel Arşivi) yerleşim yerlerindeki Müslümanların Veria'ya gitmek üzere yerleşim yerlerini terk edecekleri ve oradan tren veya feribotla Türkiye'ye geçecekleri tarihler göstermektedir (Basileiosapostolou, 2018).

Tablo 3.12 Müslümanların Ayrılış Tarihlerini Gösteren Tablo (Toker, 2023, s. 52-53)

Köyden Ayrılış	Yerleşim	Bölgeden Ayrılış
30 Mart	Torista-Pontini	5 Nisan
31 Mart	Venci (Kentro)	6 Nisan
31 Mart	Agalaeus/Agalei	6 Nisan
31 Mart	Nisiniko (Nisi)	6 Nisan
1 Nisan	Sumbino (Kokkinia)	7 Nisan
1 Nisan	Dovrounista (Klimataki)	7 Nisan
2 Nisan	Tsurchli-Çurhli (A.Georgios)	8 Nisan
3 Nisan	Kriftsi-(Krifçi) Ark	9 Nisan
4 Nisan	Krifçi- (Kivotos)	10 Nisan
5 Nisan	Pigaditsa	11 Nisan
6 Nisan	Goblar-Gublar (Mirsina)	12 Nisan
6 Nisan	Milia	12 Nisan

7 Nisan	Vrastino-(Anavrita)	13 Nisan
7 Nisan	Kastro	13 Nisan
8 Nisan	T. Sirini	14 Nisan
8 Nisan	Triveni-(Sindentro)	14 Nisan
9 Nisan	Dovrani-(Elatos)	15 Nisan
9 Nisan	Kirakali	15 Nisan
10 Nisan	Dovratovo-(Vatolakos)	16 Nisan
11 Nisan	Grevena	17 Nisan

Grevena Bölgesinde görüşülen yerli halk ve sürece yönelik bulunan Yunanca kaynakların çoğunluğunda Lozan konferansında Valaalara mübadeleye katılmak isteyip istemedikleri sorulmuş, camilerde oylama yapılmış ve nakledilmek istemediklerini valiliğe bile bildirmişlerdir, diye açıklama yapılmaktadır.

Çalışkan olmaları ve kökenlerinin Hristiyan olarak kabul edilmeleri gerekçesiyle dönemin Kozani valisi kalmalarından taraf olmuş, ancak Batı Makedonya'daki en verimli topraklara sahip olmaları nedeniyle topraksız köylüler onların gitmelerini istemiştir. Kalmaları fikrini yerel halkın yanı sıra ruhen Türk oldukları gerekçesiyle dönemin basını sert bir dille reddetmiştir (Kontogiorgi, 2006, s. 199). Ayrıca tıpkı Anadolu'daki Rumların bazılarının gitmemek için din değiştirip Müslüman olmayı istemesi gibi Grevena Bölgesi'ndeki Müslümanlardan da Hristiyanlığa geçmek isteyenlerin olduğu ancak durumlarının kabul edilmediği dile getirilmektedir (KK-14; Metokis, 2016, s. 34). Aslında her iki ülke için de dile getirilen din değiştirme isteği, zorunlu göçe tabi tutulan mübadillerin bilinçaltındaki vatan algısının bir yansıması; doğup büyüdüğü toprakları yaşanılan tüm zorlu süreçlere rağmen terk etmeme isteği olmalıdır.

Grevena; Aliakmon Vadisinde nehrin etrafında yerleşmiş köylerden oluşan bir bölgedir. 1924'te mübadele sonucu göç edecek Müslümanlar nehir üzerindeki Milia yakınındaki Paşa Köprüsü'nden geçerek (KK-15, KK-16) bazıları trenle bazıları da at arabaları olduğu için kara yolundan Selanik'e geçmiştir. Çeteler onlara zarar vermesin diye Yunan komşularının bazıları köprüyü geçene dek onlara eşlik etmiştir (KK-12). Paşa Köprüsü İkinci Dünya Savaşı'nda bombalandığı için yıkılmıştır. Aşağıdaki fotoğraf köprünün o döneme aittir.

Φotoğraf 3.30 Elias Gagalis Arşivine Ait Fotoğraf (Saha çalışmasında kaynak kişiden alınmıştır)

Φotoğraf 3.31 Paşa Köprüsü'nün Günümüzde Kalan Kalıntıları (D.Ö.G. arşivi)

Aşağıdaki tablo Selanik Limanı'ndan takas edilen Orta ve Batı Makedonya'daki Müslümanların sayısını göstermektedir.

Tablo 3.13 Türkiye'ye Gönderilen Değiş Tokuşların Genel Listesi Olarak I. Alt Komisyonun Faaliyetleri Hakkındaki Son Rapor (Kontogiorgi, 2006, s. 245)

District	1923		1924											
	Nov.	Dec.	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	May	June	July	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
Kilkis	1,664	7,231	3,893	166	222	1,230	743	—	1	34	—	—	—	—
Langadas	4,828	3,617	7,131	697	193	5,908	1,055	55	36	45	10	—	—	—
Kalamaria	—	303	3,091	2,513	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gianitsa	—	62	2,800	19	1,147	13	4	5,215	375	57	—	—	—	—
Thessaloniki	—	29	398	—	671	23	—	8	148	146	4	2,349	2,151	516
Karatzova	—	215	837	988	1,105	1,889	2,935	998	4,337	335	5,852	—	—	—
Veroia	—	6	13	9	394	68	2,041	—	—	1,594	709	—	—	—
Edessa	—	3	63	399	867	3,489	3,975	—	179	10	27	—	—	—
Katerini	—	—	—	—	—	—	2,622	36	—	—	1	—	—	—
Serres	—	9	17	4	2	—	—	—	—	5,346	27	—	—	—
Sidirokastro	—	60	8	—	—	—	—	—	—	993	412	—	—	—
Poroia	—	—	—	—	—	1,903	4,968	—	—	—	—	—	—	—
Naoussa	—	—	—	—	995	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kozani	—	13	48	139	5,822	4,235	3,872	4,287	5,148	—	—	—	—	—
Servia	—	—	—	—	—	2,322	—	—	—	—	—	—	—	—
Grevena	—	—	—	—	—	5,509	340	—	—	—	—	—	—	—
Anaselitsa	—	—	—	—	—	—	7,686	—	1	9	—	—	—	—
Florina	—	10	27	6	97	—	3,700	3,883	6,883	1,068	13	201	—	—
Kastoria	—	—	—	—	—	—	—	895	4,311	7,949	37	—	—	—
Kailaria	—	—	—	2	8,013	2,776	2,716	10,542	3,579	5,100	433	—	—	—
Mayadagh	—	—	—	—	—	—	—	2,861	—	5	—	—	—	—
Other	—	—	—	—	—	—	—	142	643	34	—	—	—	—
TOTAL	6,492	11,558	18,326	4,942	19,537	29,365	36,697	28,922	25,641	22,725	7,525	2,550	2,151	516

Source: AYE, 1926/T/68/I: 'Rapport final sur l'activité de la 1ère Sous-Commission. Liste Générale des Exchangeables Expédiés en Turquie.' Istanbul, 24 October 1925.

Görüşülen kaynak kişiler özellikle Gülcemal adlı vapurun ismini hatırlamaktadır. Bu yolculuk çok meşakkatli geçmiştir. Gemilere binmeden zaten çok zor şekillerde Selanik'e gelmişler, yollarda pek çok hastalık ve ölüm vakası olmuş ama en acısı ise bu yolculuk esnasında ve gemilerde ölen yakınlarını toprağa verememek olmuştur, çoğu ölen akrabalarını denize atmak zorunda kaldıklarını dile getirmişlerdir (KK-24, KK-51, KK-71). Mübadillerin hafızasında Gülcemal ismi adeta kazınmış gibidir, hemen hemen her görüşülen kaynak kişi Gülcemal adını zikretmiştir. Hatta onun için mani söyleyenler de olmuştur:

Ey Gülcemal Gülcemal

Dört tane direğin var

Aldın gittin yârimi

Ne hain yüreğin var (KK-48, KK-52, KK-58).

Yolculuk esnasında sadece ölenler olmamıştır, Sumbino köyünden Hasan Uzun ve Sirini köyünden Mevlüt Kırıl vapurda dünyaya gelmiştir (KK-11, KK-25). “Eşimin babası gemide doğmuş. Ölenleri denize attıkları için korkmuşlar bebeği de atarlar diye, bebeği halıya sarıp saklamışlar” (KK-33).

Belleğe dair izlere tanık olmak adına yapılan sözlü tarih çalışmalarından birinci kuşakla görüşme fırsatı yakalayan İbrahim Çoban’ın Mursallı Monografisi adlı lisans tezindeki kayıtlar oldukça önemlidir. Yunanistan’ın Grevena Bölgesi’nden Aydın’da bulunan Mursallı köyüne göç eden mübadillerin göç serüvenini aktardığı bölümler şu şekildedir:

Mübadele kararının uygulanması ve bunun aceleyle yapılması halk içinde bir telaşa da neden olmuştu. Mallarını mülklerini bırakmak istemeyen, toprağından ayrılmak istemeyen de çoktu ama Yunanlılar da gelmeye başlamışlardı. Malını satan parasıyla birlikte gelirken malını satamadığı gibi tapusunu da yanına alamayanlar Türkiye’ye geldiklerinde maddi yönden sıkıntılar yaşayacaklardı. Nitekim Mursallı’da da bu böyle oldu. Oradaki malını satan zaten parasıyla geldiği için maddi sıkıntı çekmiyordu. Bunun yanı sıra tapusuyla birlikte gelene devlet o tapudaki araziye eşdeğer bir arazi veriyordu ve böylece tapusunu getiren bir şey kaybetmemiş oluyordu. Fakat Mursallı’da tapusunu getirmeyenler çoktu⁷⁷.

Mübadele hazırlıkları hızlı bir biçimde yapılıyordu. Bir yandan gidilecek yerlerin merakı, diğer yandan oradaki insanlarla anlaşabilme kaygısı vardı. Birincisi Grebeneliler Türkçe konuşamıyordu. Zaten pek çoğunun okuma yazması yoktu. Kendi aralarında Rumca konuşuyorlardı bir de Kur’an kursu sayesinde Arapça okuyabilenler vardı⁷⁸. Sonuçta bir iletişim problemi de yaşayacakları kesindi. Bunun yanında memleketlerinden ayrılma hüznü de hâkimdi ki o topraklar Osmanlının yani bizatihi kendilerininindi. Mübadele rotası belliydi. Selanik’e bağlı kasaba ve köylerdeki Türkler, Selanik’e gelecek ve buradan gemilerle Türkiye’ye sevk edileceklerdi. Eşyalarını katırlara, at arabalarına, öküzlere yükleyen Grebeneliler Selanik’in yolunu tutmuşlardı. Eşyalar gemilere yüklenirken geride kalan atlarına öküzlerine bakanlar da gözden kaçmıyordu⁷⁹ Vapur ve gemiler yeterince dolunca hareket ettiklerinden, 2 gün vapur bekleyenler de vardı. Deniz yolculuğu bazı gemilerde 1 gece 1 gündüz sürerken, bazı mübadiller 3 gün denizde kaldıklarını aktarırlar. Hatta bu süre içinde gemide birkaç küçük çocuğun vefat ettiği ve bunların cesetlerinin denize atıldıklarını nakleden mübadiller de vardır⁸⁰. Deniz yolculuğunun son durağı İzmir’di. Karaya yanaşan gemilerden İzmir’i seyreden mübadiller şaşkındı. Alsancak’a ayak basan mübadiller için önceden Kızılay tarafından çadırlar hazırlanmıştı ve bu

⁷⁷ Bahri Fenni, 1918, Grevena doğumlu

⁷⁸ Huriye Özşiper, 1905, Grevena doğumlu. Arapça okuyabilen nadir insanlardandı.

⁷⁹ Kamil Kızılkaya, 1920, Grevena doğumlu

⁸⁰ Galip Ergin, 1914, Grevena doğumlu

çadırlar Alsancak demiryollarının çevresindeydi. Burada Kızılay tarafından ekmek, yemek, meyve suyu dağıtılmıştı⁸¹. Burada 2 gün kalan mübadiller daha sonra trenlerle asıl iskân mahallerine sevk ediliyordu. Bu esnada daha Selanik'te gemiye binmelerinden başlayarak artık pek çok akraba birbirlerini kaybederek ayrılmışlardı. Batı Anadolu'nun içine yerleştirilmek üzere hareket eden mübadillerin en doğuda Niğde olmak üzere, Afyon, Burdur, Isparta, Antalya-Elmalı yöresi ve Aydın'a yerleştirilmişlerdi. Şu anda Mursallı'da meskûn mübadillerin büyük kısmının ilk ikamet yeri Burdur olmuştur. Burdur'u mübadiller iskân mahalli olarak pek sevmemişlerdir. Yerleştirildikleri yerler tarıma elverişsiz olduğundan zirai faaliyete daha müsait bir coğrafya talebinde bulunmuşlar ve hatta bu talebi Ankara'ya iletmek için hazırlığa başlamışlardır. Nitekim kendi aralarında para toplayan halk Behzat Hoca (Önder)'yı Ankara'ya göndermiştir⁸². Bu görev için Behzat Hoca'nın seçilmesinin nedenleri vardır. Öncelikle Behzat Hoca İstanbul'da tahsilini tamamlamış sonra Grebene'ye gelerek burada öğretmenlik ve imamlık yapmıştır. İyi bir tahsili olan Behzat Hoca'nın hocası da 1924'ün imar iskân bakanıdır. Köylü bunları da hesap ederek Behzat Hoca'yı seçmiştir. Behzat Hoca yeni bir iskân yeri istemek amacıyla Ankara'ya trenle gitmiştir. Trende Ortaklar köyünden bir askerle tanışır. Mustafa adındaki bu asker Behzat Hoca'ya Mursallı'nın yerleşmek için çok güzel bir yer olduğunu zaten Rumlar'ın mübadeleyle orayı boşalttığını, dolayısıyla oraya yerleşebilecekleri tavsiyesini yapar. Mursallı'nın verimli toprakları olduğunu, incir ve zeytin bahçelerinin bolca bulunduğunu söyler. Behzat Hoca bu tavsiyeleri dinleyecektir⁸³ Ankara'ya varan Behzat Hoca meclise gider ve Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'e ricada bulunur. Mustafa Kemal Atatürk'le de görüşen Behzat Hoca Mursallı'yı iskân için gerekli izni alır ve geri döner. Burdur'a döndüğünde verdiği haber mübadillerce sevinçle karşılanır ve Mursallı'ya gidiş hazırlığı başlar. Zaten Burdur'da da iskânları yapılmamış, arazi verilmemiştir⁸⁴ Mursallı'ya geldiklerinde de Behzat Hoca yaklaşık 20 yıl muhtarlık yapmıştır. Daha sonra Germencik'e taşınarak evlenmiş, iki kızı olmuştur. 1962'de vefat eden Behzat Hoca'nın bugün Mursallı mezarlığında "Mursallı'nın Kurucusu" yazan bir mezarı mevcuttur. Mübadillerin köye ilk geldiklerindeki manzara o döneme ve yaşananlara bakılarak ilginç bir manzardır. Tüm çevre köyleri Yunan gazabına uğrarken Mursallı sapaşağlam durmaktadır. Eski evlerin de olmasına rağmen genelde yeni evler çoğunluktadır ve çok şık tasarlanmış yapılardır bunlar. Burdur'dan gelen mübadillerin ilk konaklama yeri köydeki kilise olmuştur. Tüm mübadiller bir süre 1 aylarını burada geçirmişlerdir⁸⁵. Daha sonra insanlar nüfusları doğrultusunda evlere yerleşmişlerdir. Yerleşilen evlerde ilginç manzaralarla da karşılaşanlar olmuştur. Bazı evlerde odaların içinde kurutulmayı bekleyen tarhanalar, makarnalar bulunuyordu. Dahası bundan önce bu evlerde yaşayan bayanlar tarafından yapıldığı sanılan el örgüleri,

⁸¹ Elmas Özkılınç, 1912, Grevena doğumlu

⁸² Yusuf Celep, 192, Grevena doğumlu

⁸³ Namık Kemal Önder, 1934, Mursallı doğumlu

⁸⁴ Bahri Fenni, 1918, Grevena doğumlu

⁸⁵ Elmas Özkılınç, 1912, Grevena doğumlu

çeşitli giyim eşyalarıyla karşılaşmışlardır⁸⁶. Hatta rivayetlere göre Rumlar köyden kaçarken yaşlı kötürüm bir kadını da burada bırakmışlardır. Mübadiller evlerine yerleştikten sonra kendilerine, nüfusla orantılı olarak, toprak, incir bahçesi, zeytin ağaçları verilmiştir. Böylelikle yaşamlarını idame ettirecek bir iş sahası oluşmuş ayrıca mübadiller yerli üretime katkıda bulunmaya başlamıştır. Mübadillerin Mursallı'ya geldiklerinde karşılaştıkları bir diğer durum ise Mursallı'da ikamet eden Arnavut ailelerdir ki bu aileler 5-6 haneden mürekkep olup Balkan Harbi sonrası geldikleri sanılmaktadır⁸⁷. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 1937 senesinde Ege manevralarının uygulanışı sırasında Mursallı'ya gelmiştir. Tarassut Tepesi'ne çıkarak denetlemesini yapmıştır. Aynı zamanda köye geldiğinde Adem Bozok'un kahvehanesine gittiği ve kahve içtiği, kendisini tanıyan olup olmadığını sorduğu da rivayet edilmektedir. Tabii ki Paşa'yı tanıyan çıkmamıştır. Atatürk kendini tanıttığında kahveci Adem Bozok bir kahve daha ikram etmiştir Paşa'ya⁸⁸. Atatürk Ege manevraları dolayısıyla Mursallı'ya bir madalya vermiştir ki bu madalya bugün belediye binasında muhafaza edilmektedir.

Fotoğraf 3.32 Mustafa Kemal Atatürk'ün Ege Manevraları Dolayısıyla Mursallı'ya Verdiği Madalya (D.Ö.G. arşivi)

⁸⁶ Nevin Özşiper, 1948, Mursallı doğumlu

⁸⁷ Namık Kemal Önder, 1934, Mursallı doğumlu

⁸⁸ Kamil Kızılkaya, 1920, Grevena doğumlu

Lozan'da, 1 Mayıs 1923 mübadelenin başlangıç tarihi olarak belirlendi, ancak Rumeli mültecilerinin Türkiye'ye transferinden sorumlu olan Türk Kızılayı'nın kayıtlarına göre, mülteciler Yunanistan'ı çok daha sonra terk etmeye başladılar.

Yunanistan'daki Müslüman azınlık, sınır dışı edilmeden önce bir yıla yakın süre daha topraklarında kaldı. Mübadele anlaşması imzalanmadan önce zaten Anadolu'dan gelen Rumlar, kasaba ve köylere yerleşmeye başlamıştı ve bu geçiş döneminde sıklıkla Müslümanlarla aynı köylerde bir arada yaşamak zorunda kalmışlardı. Yunan devleti Rumeli Müslümanlarının bazı mallarına ve hayvanlarına el koymuş ve bunları yeni gelenler arasında dağıtmış olmasına rağmen, bu dönemde ciddi topluluklar arası çekişmelere dair kayıtların olmaması dikkat çekicidir (Yalçın, 1998). “Annem anlatırdı kızım, 1922’de Pontus’tan aile gelmiş ve annemlerin evlerine yerleştirmişler. Annemlere sormadan izin almadan yapılmış bunlar, ayrıca hayvanlarını izin almadan gelen ailelere vermişler, annem bu duruma çok içlerim” (KK-24).

Mübadele 1. etabında Ocak-Mayıs 1924 tarihleri arasında Kailaria ve Kozani bölgelerinden 18.000 Müslüman; Anaselitsa, Grevena, Kastoria ve Servia bölgelerinden 36.000 Müslüman nüfusun mübadele edilmesi kararı alındı. Grevena köylerini terk eden Müslümanlar Aydın, Bursa, Antalya, Isparta, Burdur, Denizli, İzmir, Eskişehir ve Niğde'ye yerleşti. Mübadeleyle birlikte yaklaşık 13 bin Müslüman Türkiye'ye göç etti. Yaklaşık 7330 Müslüman Nasiliç köylerinden, yaklaşık 5630 Müslüman ise Grevena köylerinden kaçtı. Batı'daki tüm Müslümanların Makedonya'nın Selanik Limanı'na kadar ilerletilmesi gerekiyordu. NEAP Floridis temsilcisinin verdiği bilgilere göre, Kozani alt komitesi Mayıs 1924'e kadar Türkiye'ye sadece 27.500 Müslüman göndermeyi başaramamıştı. Yani Müslümanlar Türkiye'nin birçok yerine dağılmışlardı. Değişimin 2. aşaması Mayıs-Temmuz 1924 yıllarında planlanmıştır. Buna göre; 1924'te Anaselitsa - Sorovits (Amyndeo)- Kastoria - Kailaria - Kozani – Florina'dan Mayıs 14.000 kişi, Haziran'da 20.500 kişi, Temmuz'da 32.390 kişi olmak üzere genel toplam 66.890 kişidir. Mübadele edilen Müslümanlar arasında Anaselitsa ve Grevena eyaletlerinden *Valaadesler* de vardı (Tziolas, 2007)⁸⁹.

⁸⁹ Detaylı bilgi için bk. <https://web.archive.org/web/20221106184231/https://greveniotis.gr/>

Nasliç (Anaselitsa) kazasının yerli halkından olan Georgios Tsostos, ailesinin anlattıklarından yola çıkarak Hristiyanların ve Müslümanların kardeşçe yaşadığını dile getirmiştir. Karma köylerde, Hristiyan Mahallesi ile Müslüman Mahallesi olmak üzere iki mahalle bulunduğunu Müslüman evlerin Hristiyan evlerden tek farkının, kadınların odalarının pencerelerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu sözlerine eklemiştir. Müslümanların kendilerini Hristiyanlara yakın hissettiğini “*Mia krumdotsifla mas xuriz.*” “Bizleri sadece soğanın bir kabuğu ayırıyor.”, dediğini belirtmiştir. Ailesinin mübadele öncesi dönemde yaşadıkları (Rezn) köyün komşu köylerinden biri olan Eski adı Çavalı adlı bir köyün olduğunu ve o köyde sadece Türkçe konuşulduğunu sözlerine eklemiştir. Atalarının onlara anlattıklarına göre, Müslüman yurttaşları huzurlu, sakin, nahif, misafirperver, azla yetinen, çalışkan, iyi çiftçi ve gurbete gitmedikleri için Hristiyanlara göre topraklarına daha fazla bağlı kişiler olduğunu ve mübadele dönemi topraklarını terk etmek istemediklerini belirtmiştir.

Grevena’da Müslüman birinci kuşak mübadillerin yaşadığı mübadele öncesi dönemde onlarla aynı köyde yaşayan bir yerli halkın anlatımının bulunduğu önemli bir kaynak Fotiadis’in “Grevenalı Aziz George’nin Tarihi” adlı çalışmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde Papakostas Hristos adlı bir araştırmacının görüştüğü Polyxeni Karaliouliou - Papagianni adındaki 1907 doğumlu kaynak kişi Agios Georgeos eski adıyla Tsourhli (Çurhli) köyünde doğduğunu ve yaşadığını dile getirmiştir. Mübadele öncesi süreçle ilgili köyünde yaşayan Müslümanlara ait şu bilgileri aktarmıştır:

Köyün etrafında Kivotos, Klimataki ve Elefthero gibi irili ufaklı pek çok köy bulunmaktaydı... Tamamı Türk ve hatta vahşilerden oluşan tek köy Kivotos idi. Krifçe halkıyla iyi ilişkiler kurardık, bayramlarda gidip şeker alırdık. Köyümüz ise (Çurhli) Türk ve Yunan olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Kiliseye rahatça gidiyor, dini bayramlarda Türkler bizi rahatsız etmiyordu ve bayramlarımızı kutluyorduk. ‘Tizami’ olarak anılan bir camisi vardı ve orada ibadet ediyorlardı. Türkler burayı terk ettiklerinde caminin minaresi yıkıldı. Kalan bina Yunan çocukları için bir okul haline getirildi... Kuzeye doğru Türk evleri uzanıyordu. Hatırladığım kadarıyla kalabalık Türk aileleri Dalios, Demirades ve Lakhanades’ti. Ramazan’ı mayıs ayı civarında kutladıklarını hatırlıyorum. Bayramda beyaz elbiseler -fustenella- giyer, kemer takar ve kırmızı fesler takar ve davullarla dans ederlerdi. Atlara binerek bugün hâlâ “Turkostrata” dediğimiz yolu takip ederlerdi. Farsalon helvasına⁹⁰ benzeyen

⁹⁰ Grevena’da kazanlarda pişirilen helvanın yapılıp dağıtılması geleneği Krifçi köyünün de önemli bir geleneğidir. Geleneğin ortaya çıkış hikâyesi şu şekildedir: “Rivayete göre 1890 yılında Grevena’nın Krifçi köyü ve civarında salgın bir hastalık (kolera olduğu sanılan) meydana gelmiş ve bu hastalık ani ölümlere

bir tatlıyı kazanlarda yaparlardı. Biz onların bayram dönemlerinde bayramlaşmaya gider, bayram için hazırladıkları tatlılarından alırdık. Aziz George gününde Türk kadınları da kutlama yapar, ‘yar yar aman, yar yar aman’ şarkısını söyler, mendillerini sallayarak dans ederlerdi... Biz de Türk Mahallesi’nin kızlarıyla arkadaşlık ederdik. Erkek olmadığında yüzlerine peçe takmazlardı, çok güzellerdi. Kaşlarını boyuyorlardı, dudaklarını kırmızı boyuyorlardı. Yunancayı iyi konuşuyorlardı ama kendi aralarında Türkçe konuşuyorlardı. Genel olarak köyümüzdeki Türklerle iyi ilişkilerimiz vardı, birbirimize gidip geliyorduk. Türkler çoğunlukla Hristiyanların evlerinde işçi olarak çalışıyordu... Vahşi Türklerin gelip bizden zorla bir şeyler istedikleri de oluyordu (Fotiadis, 1999, s. 3-5).

Grevena’nın A. Georgios köyünde yaşayan yerli halk Hristo H. büyükbabalarının ve büyük annelerinin Müslümanların nasıl ve ne zaman gittiğini onlara anlattıklarını dile getirmiş ve hatırladıklarını annesi şu şekilde aktarmıştır:

Nisan 1924... Büyük Valaads yolculuğu başladı... Bilinmeyene doğru... Dinî kriterlere göre zorunlu nüfus değişimini belirleyen bir maddenin olduğu Lozan Antlaşması nedeniyle. Sabah sabah köy zili... Büyükanne ve büyükbabalarımızın ifadelerine göre.... Yas hissedilmeye başlar... Tüm Müslümanlar izin verilen yanlarına alabildikleri çok az mallarıyla köy meydanlarında toplandılar. Hristiyan sakinler... erkekler kadınlar ve çocuklar... Onlara köylerin kenarına kadar arkadaşlarına eşlik ettiler. Orada ağlayarak sarıldılar ve son kez vedalaştılar. Valaad’lar yaşlı gözlerini sevdikleri köylerine çevirdi ... son kez... ve ruhlarının acısıyla bilinmeyene doğru büyük yolculuğa devam ettiler, bir gün doğdukları sevdikleri yere geri dönüp hayatlarına devam edeceklerini umarak. İzledikleri yolda birçok kişi zorluklar yüzünden hayatını kaybetti ve gelenler sonunda torunlarının yaşadığı bilinmez ve konuksever olmayan yerlere yerleşti. Büyük takas yolculuğunda hayatlarını kaybedenlerin sonsuz hatırası. Allah rahmet eylesin (KK-27).

sebepe vermiş, toplu ölümlere de yol açan bu hastalık karşısında Krifçi köylüleri de çaresiz kalmışlar. Köylüler bir cuma günü namaz kılmak için camiye gittiklerinde cemaatin arasında bir yabancı görmüşler. Bu yabancı kişi oradakilere cemaatin neden az olduğunu sormuş. Onlar da köyde bir salgın hastalığın olduğunu, insanların evde hasta yattığını, bir bölümünün de öldüğünü, bundan dolayı da cemaatin az olduğunu söylemişler. Yaşlı yabancı cemaati dinledikten sonra bu hastalıktan kurtulmak için cuma günleri namazdan önce her ailenin helva yapımı için gerekli malzeme (ince bulgur, şeker, pekmez, yağ vs.) katkısında bulunması şartıyla helva yapılması ve köy halkına şifa niyetiyle dağıtılması, bu helva gününün de her yıl tekrarlanması ve cuma namazından sonra da dua edilerek herkes tarafından yenilmesini tavsiye etmiş. Şifa arayan çaresiz Krifçi köylüleri de bu tavsiyeye uyarak bir cuma günü caminin avlusunda helva yapıp, bütün köy halkı olarak yemişler. Yenilen bu helvadan sonra köylüler salgın hastalıktan kurtulmuşlar. Tavsiyede bulunan o yaşlı kişiyi gerek cemaatin arasında ve gerekse o bölgede bir daha gören olmamış. Salgın hastalığın geçmesi üzerine Krifçi köylüleri bu tavsiyeye uyup helva gününü her yıl mart ayının son cuma günü bir gelenek olarak sürdürmeye karar vermişler.” (Yılmaz, 2017, s. 48-49). Günümüzde Niğde-Yeşilburç köyünde devam ettirilen bir gelenektir.

Fotoğraf 3.33 Yunanistan'dan Müslüman Türklerin Deniz Yoluyla İzmir'e Gelişi, 1924 (ICRC Arşivi, Μαυρογορδάτος, 2016)

Göçle ilgili en büyük sorun yeniden yerleştirme meselesidir. Bu amaçla kurulan Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı, göçmenleri, 1923-1927 yılları arasında belirlediği köy ve şehirlere yerleştirilmişlerdi. İlk olarak evsiz kalan kişi sayısı tespit edilmiş, daha sonra mevcut meskenler düzeltilmeye başlanmış, inşa edilecek mülteci köylerinin yerleri belirlenmiştir. Son olarak, 'Emval-i Metruke' olgusu değerlendirilerek, bağlar, bahçeler, tarlalar, fabrikalar ve evler Emval-i Metruke olarak kabul edilmiştir. Karşılıklı Mübadele sonucu terk edilen evler zaten Emval-i Metruke olarak biliniyordu.

Mübadele İmar ve İskân Vekâleti aldığı kararlar gereği Grevena, Kesriye ve Kozani'den gelecek mübadillerin önce Malatya iline iskân edileceği kararlaştırılmıştır (Çelebi, 2019, s. 158). Ancak Nasiliç Bölgesi'nden gelen mübadiller, Çatalca, Büyükçekmece, Silivri çevresine; Grevena'dan gelenlerin ise Türkiye'de yerleştirildikleri yerler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.14 Mübadele ile Grevena Bölgesi'nden Gelen Mübadillerin Türkiye'de Yerleştirildikleri Yerler (Yılmaz, 2022, s. 27-28)

ŞEHİR	İLÇE	KÖY-MAHALLE-SEMT
İZMİR	-	Narlidere Semti
AYDIN	Germencik Çine İncirliova Yenipazar Koçarlı Ortaklar Nazilli	Mursallı Köyü (Mahallesi) Merkez ve Karakolları Köyü (Mahallesi) Merkez Merkez Merkez Merkez Dallica Köyü (Mahallesi)

	Atça Sultanhisar	Merkez Merkez
UŞAK	-	Merkez
ISPARTA	Merkez Gönen Eğirdir	Emre Mahallesi Merkez Merkez
BURDUR	Merkez	Zafer Mahallesi
ANTALYA	Merkez Elmalı Serik Demre Korkuteli	Kırcamii Değirmenönü Mahallesi Merkez Merkez Merkez Köseler Köyü (Mahallesi)
AFYON	Çay	Cumhuriyet Köyü
ESKİŞEHİR	Merkez	Merkez
BALIKESİR	Ayvalık	Merkez
DENİZLİ	Honaz	Hisar Mahallesi
NİĞDE	Merkez	Yeşilburç Köyü Uluağaç Köyü Taşlıca Köyü
BURSA	Nilüfer	Başköy Köyü (Mahallesi)

Mübadiller, Mübadele İmar ve İskân Bakanlığının kararıyla mesleklerine göre yerlere yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tütün veya tarımla uğraşan göçmenler bağ, bahçe ve tarla köylerine yerleştirilmiştir. Bu konudaki en büyük sorun; yeni göçmenlerin bazılarının mesleklerine bazılarının da tarım uğraşı olarak bilmedikleri, yetiştirme tarzını bilmedikleri ürünlerin bulunduğu bölgelere yerleştirilmiş olmalarıdır. “Zeytini, zeytinyağını bilmezlerdi. Buraya geldiklerinde bir süre zeytinyağı yemekten çekinmişler. Kapı gıcirtısı gidermek için zeytinyağını kullanmışlar. Şimdi buradaki en önemli geçim kaynaklarımızdan biri incir mesela bizimkiler geldiğinde inciri de bilmiyorlarmış” (KK-33). Mübadelenin başlangıcında iki ülkede de mübadillerin yerleştirileceği bölgeler komisyonlarca belirlenmiş olmasına rağmen yerleştirildikleri yerleri coğrafi koşullarından kaynaklı -geldikleri bölgenin ikliminden farklı olması- veya ekonomik anlamda geçim kaynağı bakımından uygun görmeme ya da aile birleşimi gibi nedenlerle farklı yerlere iç göç süreci yaşanmıştır.

Babamlar önce İzmir’e gelmişler, İzmir yakılıp yıkılmış bir durumdaymış. Isparta’ya ardından, Antalya Elmalı’ya yerleşmeleri için gönderilmişler. Orada kalmak istememişler. Kendileri Niğde’ye sonra Bursa Başköy’e oradan Manisa Horozköy’e en son da Aydın Mursallı’ya yerleşmişler. Gönderildikleri bölgeye yerleşmedikleri için iskân haklarını kaybetmişler,

zaten yanlarında da tapu falan bir şey getirmediikleri için çok zorluk çekmişler (KK-23).

Mursallı'da görüştüğümüz üçüncü kuşak mübadil Ogün Bey, ailelerinin geldiği dönemde onlara Mursallı'ya yerleşme konusunda öncü olan akrabası Bekir Fikri'nin hayatını ve Anadolu'ya geliş hikâyesini aşağıdaki şekilde anlatmıştır:

Fotoğraf 3.34 Grevenalı Behzat Hoca ve Ailesi (Ogün Ağan arşivi)

Cumhuriyet Dönemi'nde Mursallı'nın köy statüsüne geçmesinde büyük katkıları olan Davut oğlu Behzat Hoca (Önder) 1880 yılında Grebene Gublar (Mirsina) köyünde doğmuş. İstanbul'a eğitim almak için gitmiş, bir yakınında kalarak liseyi bitirip köyüne dönmüştür. Köyde çocuklara Türkçe dersleri vermiştir. Balkan Savaşı biter bitmez bu kez üniversite için Darülfünun Edebiyat Fakültesine kaydolmuştur. Orada Türk-İslam sanatları dersi hocası Hamdullah Suphi Tanrıöver ile tanışmıştır. Üniversitede öğrenci olayları başlayınca babasının da isteği ile köyüne dönmüştür. Hem imamlık yapmış hem de çocuklara Türkçe öğretmeye devam etmiştir. Mübadele ile Anadolu'ya geldiklerinde önce Burdur'a yerleştirilmişlerdir. Ancak burayı beğenmeyince Gublar'da muhtar olan Türkçe bilen arkadaşı Haşim Çetinkaya ile Ankara'ya meclise giderek hocası Hamdullah Suphi Tanrıöver'den Mursallı'ya iskân edilmeleri için yardım istemiştir. Böylece büyük çoğunluğu Gublar'dan olan 624 Grevena mübadili ile daha önceden Mursallı'ya gelip yerleşmiş Priştine'den gelen Arnavut aileler (193 kişi) ve Katerin, Girit, Akova, İskeçe, Koçana Üsküp gibi yerlerden gelenler (18 aile) ki bu aileler gayri mübadil olarak kabul edilerek Mursallı'ya iskân edilmiştir

ve Mursallı köy statüsüne kavuşmuştur. İlk muhtar Behzat Hoca, daha sonra Priştine'den gelen Eyüp İlhan köyün ikinci muhtarı olmuştur. Behzat Hoca daha sonra Sıdika Hanım ile evlenip Germencik'e yerleşip bakkal dükkânı çalıştırmıştır. Behzat Önder 1962 yılında aramızdan ayrılmıştır (KK-11).

Ayhan Yılmaz, Krifçi köyünden gelen ailesinin yaşadığı göç öncesini ve göç sürecini şu şekilde aktarmaktadır:

Anadolu'dan Krifçi'ye 1921-22'de gelen Rumlar 6 ay kadar bizimkilerle birlikte yaşamışlar. Karadeniz Bölgesi'nden gelen Rumlar, sadece Türkçe biliyorlarmış ve Yunancayı sonradan öğrenmişler. Bizim ailelerimiz sadece Yunanca biliyordu. Ama sorunsuz bir şekilde birlikte yaşıyorlardı. Anadolu'dan köyümüze Rum Ortodokslar gelmeden önce, Krifçi'de ne kahve ne çay (Avrupa çayı, dağ çayı değil) ne de iskambil oynandığını anlatırlardı. Ailelerimiz Rum mültecilerden çay ve kahve içmeyi öğrenmişler. Kahvehanelerde ayrıca gelen Rumlardan kâğıt oynamayı da öğrendiklerini söylüyorlardı. Mübadeleden önce çok sayıda kız evlenmek için komşu Müslüman köylerine gidiyordu. Krifçi'den birçok kız çevre köylere gelin olarak gitmiş, diğer köylerden de birçok kız Krifçi'ye gelin olarak gelmişti. Evlilikler hep Müslümanlar arasında olmuştur. Mart 1924'te köyün bütün halkı (259 hane ve 970 nüfus) atları ve eşekleriyle sokağa döküldü. Bizim ailelerimiz ve Krifçili diğer kişiler yola çıktıklarında ilk uğradıkları yer Yankovi (yeni ismiyle Mezopotamos) köyü olmuştur. Dinlenmek için iki gün bu köyde kaldılar. Buradan tekrar yola çıkıp Kozani'ye vardılar ve burada on iki gün kaldılar. Kozani'den sonra Veria'ya geçtiler. Veria'da beş gün kaldılar. Veria'dan sonra Selanik'e geçtiler. Dört gün Selanik Limanı'nın yakınında kaldılar. Orada, limanda bir değirmen varmış, babaannem geceleri değirmenin gürültüsünden uyuyamadıklarını söylemiş. Daha sonra limana gelen gemiye bindiler. Üç köyden aileler aynı gemiye bindi: Tsourhli (Agios Georgios), Dovrounista (Klimataki) ve Kriptsis (Kivotos). Selanik'ten ayrılan halkımız gemiyle üç gün üç gece yol alarak İzmir'e ulaştı. Gemide ölenler demirle bağlanıp denize atılıyordu. Ölülerini denize attıkları zaman geminin çanları çaldı. İzmir'de büyük bir fabrika benzeri binada bir ay kadar kaldılar. Orada karantinaya alındılar. İzmir'den sonra Isparta'ya doğru yola çıktılar. Burada üç ay kaldılar. Bazı aileler orada kalırken, diğerleri Akşehir'e taşındı. Ailelerimiz Akşehir'den siyah vagonlu trene binip Ulukışla'ya doğru yola çıktılar. Ulukışla'dan at ve arabalarla Kapadokya'nın Niğde ilçesine bağlı Ulu Agats Rum köyüne geldiler. Orada bir süre kaldıktan sonra ailelerimiz Niğde merkezden 5 km uzaklıktaki eski adı Tenei, yeni adı Yeşilburun olan başka bir Yunan köyüne taşındılar. Krifçi'den ayrılan 259 aileden 71'i Yeşilburun'a geldi. Aile büyüklerimiz, sohbetlerinde sadece Krifçi'ye dair anılarını ve orada yaşadıklarını anlatırlardı (KK-12).

Genel olarak mübadele sürecinin tamamına bakıldığında görüşülen mübadil kuşaklar, ailelerinin süreçte yaşadıklarının çoğunu travma olarak nitelendirmektedir.

3.8.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Göç Süreci

Anadolu'dan Yunanistan'a göçler başlamadan önce 1906, 1913, 1919'da Bulgaristan'dan Yunanistan'a mülteci akımları yaşanmaya başlanmıştır. 1914'te Trakya ve Akdeniz'den gelen mültecilerle ve 1920'de komünizmin yükselişiyle Rusya'dan gelenlerle beraber yaklaşık 500 bin kişi Yunanistan'a sığınmıştır. Ancak bu sığınmalar, 1921-1924 arasında gerçekleşen mülteci akınlarının arkasında kalmıştır.

Balkan Savaşları ve sonrası, 1923 nüfus değişiminin tam bir provasası şeklindeydi. Osmanlı ordusunun Birinci Balkan Savaşı'nda yenilmesiyle 1912'de Türk topraklarının Balkan devletlerinden gelen birlikler tarafından istila edilmesine sahne oldu. İlk acı çeken grup, savaş bölgesinde yaşayan Rumeli Müslümanlarıydı. İlerleyen Bulgar ordusu İstanbul'dan sadece altmış beş kilometre uzakta durdurulduğunda, ordudan önce kaçan yaklaşık 250.000 Müslüman, imparatorluk başkentine akın etti. İstanbul'da Ayasofya da dâhil olmak üzere tüm camiler evsiz mülteciler için barınaklara dönüştürülmek zorunda kaldı. Balkan Savaşlarının Rumeli mültecileri üzerindeki trajik sonuçları Anadolu Rumlarının kolektif bilincinde de önemli yansımaları oldu. Hobsbawm'ın gözlemlediği gibi; "1912'nin sonundan itibaren Rumeli mültecilerinin gelişi Anadolu'da eşi benzeri görülmemiş bir duygu gerginliği ve intikam arzusu yarattı ve böylece Balkan Savaşı'nın iki kurban hasadı oldu: önce bir tarafta Rumeli Türkleri, sonra da diğer tarafta Anadolu Rumları" (Hobsbawm, 1990).

Balkan Savaşlarının ardından gerginliğin artması ve daha milliyetçi bir devlet bürokrasisinde kendini göstermesiyle, Yunanlılar Türkiye'nin batı kıyılarından Ege adalarına doğru göç etmeye başladılar. Bu noktada, Atina'daki Türk Bakanı Galip Kemali gayriresmî olarak İzmir ilindeki kırsal Rum nüfusunun Makedonya'daki Müslümanlarla değiştirilmesini önerdi. Bu öneri daha sonra Yunan yönetimi tarafından, değişimin zorunlu olmaması koşuluyla onaylandı. Lozan sonrası dönemde, bu karar eleştirildi. Özellikle Başbakan Venizelos, yüz binlerce Anadolu Rumu'nu yerinden eden bir nüfus mübadelesinin ilk faili olmakla suçlandı. Yaklaşık on altı yıl sonra, Haziran 1930'da Venizelos, Yunan Parlamentosu'ndaki konuşmasında pozisyonunu haklı çıkarma ihtiyacı hissetti (Aktar, 2005, s. 121):

Balkan Savaşlarından sonra, Türkiye'deki Yunan unsurunun sınır dışı edilmesinin başlangıcıyla karşı karşıya kaldığımda, ülkeyi savaşa sokmaktan

her şekilde kaçınmaya çalıştım. Bu nedenle, Türkiye ile şu temelde bir anlaşmaya varmaya çalıştım: Adaların Yunanistan'a bırakılmasını tanısın ve ben de yani Yunan Hükümeti'nin kendisini ahlaki olarak bağlı hissetmesini, Türkiye'deki varlığının Türk hükümeti tarafından tehlikeli olduğu düşünülen Yunanlıların bir kısmına, mümkünse, evlerini Yunanistan'daki Türklerin evleriyle değiştirmeyi kabul etmelerini tavsiye etmesini kabul edeceğim.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen Yunanlılar, batıdaki Yunan işgali altındaki bölgeye sığınmaya başladı. 1922 yazının sonlarında, yarım milyondan fazla Rum Ortodoks, Anadolu'yu terk edip Yunanistan'a sığınmak durumunda kaldı.

Rum Ortodoksların Anadolu'dan göç etme zaman dilimleri ve göç şekilleri birbirinden farklı şekilde gerçekleşmiştir. Ege bölgesi ve İç Batı Anadolu'dakiler 1922'de Yunan ordusunun yenilmesi ile hazırlık yapmadan korku ve telaş içinde kitleler hâlinde Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmıştır. Lozan imzalanmadan önce Doğu Ege'deki Yunan adalarına kitleler halinde göç olmuştur.

Orta Anadolu'daki mübadiller ise mübadele haberinden yani 1923'ten sonra eşyalarını alma, toplanma fırsatı bularak (KK-1) ülkeyi daha rahat şartlarda terk etme fırsatı bulmuşlardır. Bu bölgedeki toplulukların göçleri 1924'ün sonuna kadar devam etmektedir.

Karadeniz Bölgesi (Pontus) Rumlar ise 1919-1922 arasında Yunan ordusunun yenilmesine kadar ki süreçte telaşla Anadolu'yu terk edenler bir de mübadele kararından sonra ülkeyi terk edenler olarak ikiye ayrılır. 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması ile bölgedeki Pontus Rum çeteleri ile ciddi mücadeleler başlamıştır. 1920'li yıllardan itibaren bölgedeki Rum Ortodokslar Anadolu'yu terk etmeye başlamıştır.

Dedemin dedesi Sinop'ta kuyumculuk yaptığı için Kuyumcuoğlu lakabı ile anılmış. Yunanistan'a gelince Kuyumcudis'e çevirmişler. Atalarımız sadece Türkçe konuşurdu. Bu yüzden önce Türkçe öğrendik. Evlerin çatılarını yapıyorlardı. Babaannem göç hikâyesini anlatırdı bize. Göçtüklerinde 18 yaşındaymış. Köyden ayrılırken Ayancık'a kadar Türk komşularıyla ağlayarak birlikte altı saat yürümüşler, onlar nenemleri yolcu etmişler. Kardeş gibi yaşadık, düğünleri, bayramları, bahçe işlerini hep beraber yapardık, diye anlatırdı. Göç ederken yanlarına bir şey alamamışlar,

Ayancık'tan gemilerle İstanbul'a gelmişler, Şişli'de eski bir caminin içinde yaşamışlar. Şişli'den vapurla Pireas'a gelmişler, 40 gün orada kalmışlar. Sonra Volos Limanı'na inmişler, orada 8 ay kalmışlar çok sıcak olduğu için beğenmeyip şu an da yaşadığımız köy olan Pondini'ye gelmişler. Dedem 7 yıl Türk ordusunda askerlik yapmış, dedemin büyük kardeşi 1912'de buralara askerlik yapmaya geldiği için Ayancık'a benzediğini söylemiş o nedenle bu köye yerleşmişler. Ağaç var, su var, hava serin, tıpkı Karadeniz'e benzediğini görmüşler. 1940-1945 yıllarında Almanlar evlerimizi, köylerimizi yakmışlar, insanlar ikinci bir sıkıntıyı da bu dönemde yaşamışlar. Köyde hem Rum hem de Türk mahallesi bulunuyormuş. Türkler ve Rumlar Mübadele döneminde 6 ay birlikte yaşamışlar. Pondini'deki Türkler Yunanca, Anadolu'dan gelen Rumlar da Türkçe konuşuyormuş. Birlikte iyi geçinmişler ancak buradaki eski Yunanlılar bizimkileri kabul etmemişler. Bu sebeple atalarım kültürlerini kaybetmeden aynı Ayancık'ta yaşadıkları gibi yaşamlarına devam etmişler. Dilimizi, müziğimizi, yiyeceklerimizi, geleneklerimizi unutmadık. 1980'den sonra buraya iyice alıştık, aynı okullara gitmeye başladık. Yerli Yunanlılar ile evlenmeler başladı (KK-26).

Mübadeleden önce Anadolu'da çok sayıda farklı bölgelerde Rumlar yaşamaktaydı. En yoğun olduğu bölge ise Karadeniz kıyısındaki Pontus eyaletiydi (Kitromilidis ve Alexsandris 1984-85, s. 15-18). Pontuslu Rumlar hem ticarete hâkim olma ve ekonomik güçlerinin olması hem de Patrikhanenin yetkileriyle yerleştikleri bölgelerde çok rahat yaşama sahiplerdi. Samsun, Sinop, Trabzon gibi şehirlerin sosyal ve kültürel anlamda dönemin Yunanistan'ından çok daha ileri seviyede olması gibi sebepler de Yunanistan'a gitmek istememelerinde etkili olmuştur. Ancak I. Dünya Savaşının ardından dağlara çıkmaları ve çeteleşmeye başlamaları ile Türklerle olan dostluk ortamlarını bozdukları görülmektedir. Görüşülen kaynak kişiler de bunu açıkça dile getirmektedir “Kızım Samsun'da olan gymnasium o zaman Yunanistan'da yoktu, çok ilerdeydi bu millet... dağlara çıkmayacaktık ...” (KK-3) “Türkleri sevmedikleri için onları öldürmeye başlamışlar...” (KK-64). Pontus yaylalarındaki birçok köyde, Pontus savaşçılarından oluşan silahlı gruplar, kendilerine dışarıdan dayatılan korkunç kadere karşı koymaya çalıştı (Kitromilidis ve Alexsandris, 1984-85, s. 31). Ancak direnişin boşa olduğu anlaşılınca bir kısmı Kafkasya'ya ve eski Sovyetler Birliği olmak üzere Amerika, Avrupa'ya ve İran'a doğru göç ettiler, Suriye üzerinden Yunanistan'a gelmek isteyenlerin bir kısmı Kıbrıs'a yerleşmişlerdir (Βεργέτη, 1992, 82). Bir kısmı da anlaşma gereği

Yunanistan'a gönderilmişlerdir⁹¹. Maria Hanım bu ailelerden birinin ikinci kuşağıdır, "Annemler, Trabzon'dan Tiflis'e oradan Ukrayna'ya en sonda Grevana'ya gelmişler" (KK-72).

Hatta yerel halkla iyi geçinen bazı Rum Ortodoksların göç etmek istemediği bu nedenle gecikmelerin olduğu 1924'ün sonuna kadar göçlerin devam ettiği görülmektedir. Bazı Rumlar, mübadeleden muaf olmak Anadolu'yu terk etmemek için evlenme, din değiştirme, mesleğini birilerine öğretme şartıyla kalma, saklanma⁹² gibi seçenekleri denemişlerdir ancak devletin aldığı önlemlerle bu durum engellenmiştir.

Lozan müzakereleri sırasında Yunanistan, on yıl süren savaş ve iç bölünmelerle boğuşan, ekonomisi bozulmuş, az gelişmiş bir ülkeydi. Ulusal bölünmeyle bölünmüş ve yıllarca süren savaşla parçalanmış olan Yunanistan, nüfusunun neredeyse üçte ikisinin çiftçilikle uğraştığı bir tarım toplumu olmasına rağmen, sadece sermaye için değil aynı zamanda gıda tedariki için de dış dünyaya bağımlı bir ülke konumundaydı. Bu, Yunanistan'ın iç işlerini özellikle yabancı güçlerin müdahalesine açık hâle getirmiştir. Milletler Cemiyeti ve Yunanistan hükûmetinin yerleşim hedefleri barış, istikrar ve güvenlikti. Bununla bağlantılı olarak, kentsel tabanlı değil, ağırlıklı olarak kırsal tabanlı mülteci yerleşimi planlandı. Venizelos, Küçük Asya mültecilerini, Makedonya'yı ve Batı'yı Helenleştirmede Yunanistan'ın güvenliği yararına kullanılabilecek bir insan kaynağı olarak görmüştür.

Yunanistan'ın geleceği, mülteci sorununun çözümünün başarısına veya başarısızlığına bağlanmıştır. Bir başarısızlık birçok felakete yol açarken, bir başarı Yunanistan'ın Küçük Asya Felaketi'nin miras bıraktığı yüklerden birkaç yıl içinde kurtulmasını sağlayabilirdi. Büyük Yunanistan'ın çöküşünden sonra, sınırlarını ancak Makedonya ve Batı Trakya

⁹¹ ... Hepimiz gidiyorduk ama büyükbabam gelmek istemedi. Yaklaşık 60 yaşlı insan gelmek istemedi. "Bu inanılmaz" dediler. "Türkler buraya gelsin, biz Hristiyanlar Yunanistan'a gidelim. At mıyız ki, bizi trampa (değiş tokuş) yapıyorlar? Neden gidiyorsunuz? Siz de geri döneceksiniz!" Biz 1922'de oradan ayrıldık. 1924'te mübadele komitesi Safranbolu'ya gitti ve dedemleri de getirdiler... (Eksodos, 2016, C.5/E ' , s. 622). Pontus Bölgesi'ndeki göçle ilgili tanıklıkların bir kısmını Eksodos C.4 ve C.5'te görebilirsiniz.

⁹² 11 Ekim 1923 tarihinde Zümrüdüanka gazetesinde yayımlanan "Fareler Gibi" başlığı altındaki karikatürde bu konuya yer verilmiştir. Anadolu'yu terk etmek istemeyen Rumları tespit edip almak üzere gelen Türk askerlerinden saklanan Rumlardan biri "Dimitri ordu geldiği zaman neredeydin? diye sorunca Dimitri, "Tavan arasında" diyerek cevap verir (Yılmaz, 2017, s. 85).

Bölgelerinin yalnızca politik olarak değil, etnik olarak da Yunan toprakları hâline geldiğinde sağlamlaştırabilir fikri hâkimdi (Karakasidou, 1997, s. 150).

Mübadele süreci iki ülkede özellikle mübadeleyi deneyimleyen kişiler ve yerel halklar arasında kaos ve mutsuzluk yaratmış, aynı zamanda iki ülkenin toplumsal ve siyasi yaşamını derinden etkilemiştir. Anadolu’lu Rum Hristiyanların göçü Türk-Yunan Savaşı’nın doğrudan bir sonucuyken, Müslümanların göçü, Rum Hristiyan hareketinin bir yan ürünü olarak görülmekteydi. Anadolu’dan gelen mültecilerin bu bölgelere yerleştirilmesi ve Müslüman ve Slav azınlıkların buna bağlı olarak ayrılmasıyla gerçekleştirilecekti.

1932 yılında The New York Times gazetesi mübadelenin ciddiyetini ortaya koyan kısa bir yazı kaleme almıştır:

Sona eren iki milyon Rum ve Türk’ün karşılıklı göçü, tesadüfi acılara rağmen, insan ırkının destansı deneyimlerinden biridir. Türkiye ve Yunanistan’ı temsil eden dört üye ile Milletler Cemiyeti tarafından 1923 yılında seçilen üç üyeden oluşan karma komisyon nihayet çalışmalarını tamamladı. Komisyon sadece erkek, kadın ve çocukların nakliyle değil aynı zamanda eşyalarının bir ülkeden diğerine taşınması ve mallarının elden çıkarılmasıyla da ilgilenmiştiruzun süre devam eden düşmanca bir tutumla neredeyse aşılmaz hâle gelen zorluklar karşısında imkânsız gibi görünen bir girişim... Bugün, The London Times’ın bir muhabirinin bildirdiği üzere, her iki Hükûmet de bu geri dönüş işini tamamlamak için dürüst bir çaba sarf etmektedir... *Mübadele acımasız bir ameliyattır*, ancak operasyon başarılı olmuştur. Nüfus mübadelesi ve kalan azınlıklara yapılan muamelelerle ilgili bu büyük göçün uluslararası düzeyde anılması, tüm bu yoksunluklara ve acılara sabırla katlananlar kadar, müzakereleri sabırla ve sempatiyle yürütenlerin de hakkıdır (Akt. Kalayoglu, 2004, s. 117).

Nüfus transferinin birçok birbiriyle ilişkili nedeni vardır. Örneğin, nüfus değişimini gerçekleştirenler bunu siyasi güçlerini pekiştirmek için yapabilirler. Siyasi liderler, belirli bir etnik azınlık grubunun değiştirilmesini, tam siyasi egemenliğe giden yolda bir engeli ortadan kaldırmanın ve böylece zorlayıcı gücün tekelini ele geçirerek siyasi iktidarı sağlamanın bir yolu olarak görebilirler. Petropulos’un da belirttiği gibi, bu liderler nüfus transferini “ulus-devletin üstün çıkarları adına mültecilerin bazı çıkarlarının feda edilmesi” olarak görürler. Benzer şekilde, kültür de nüfus transferi ilkesinin teşvik edilmesinde bir siyasi kontrol aracı olarak işlev görür. Ulusal sınırları güçlendirerek ve

etnik açıdan homojen bir nüfus elde ederek, nüfus transferi ortak etnik mirasa sahip insanları bir araya getirebilir. Dolayısıyla liderler, nüfus transferlerini demografik dengeyi yeniden sağlamak için kullanabilirdi (Kalayoğlu, 2004, s. 8)

Zorunlu nüfus hareketlerinin nedenleri kaçınılmaz olarak karmaşık ve çok yönlüdür. Nüfus Mübadelesi insanların belleklerinde, hatıralarında, hikâyelerde ve geleneklerde yaşamaktadır.

Benim babaannemle (Anatolia) dedem evlendiler. Babaannem 14 yaşındaymış evlendiklerinde ardından dedem (Yorgos) askere gitti ve koptular, dedem gelmedi. Babaannemler çok zenginmiş, 18 kişilik bir aile büyük bir evde ve arazide yaşıyorlarmış. Komşularıyla çok iyi yaşamışlar, bizi hiç Türklere karşı doldurmazlardı, hep iyi andılar. Altınlarını ormana saklamışlar, orada kalmışlar, 500 dönüm tütün ettikleri arazileri, hayvanları ve çalışanları varmış, ailesinden 17 kişi orda ölmüş, tek babaannem kalmış. Dedemin kardeşi de yoktu. Bizim ne teyzemiz ne halamız hiç kimsemiz yoktu. Babaannem ve hısımları tam üç sene yolda gündüz saklanıp geceleri yürüyerek Bafra'dan Suriye'ye geçmişler, yolculukta onları fark etmesinler diye ağlayan bebeklerini susturmak için boğup öldürenler olmuş. Yolda bazı Türk aileler onlara iyi davranmış hatta yanlarına yolluk yiyecek koyanlar da olmuş, kötü davrananlar da olmuş. Üç sene sonra Suriye'ye varmışlar. Yanlarına sadece bir miktar para ve biraz kıyafet almışlar ancak o kadar uzun sürmüş ki yolculukları hiçbir şeyleri olmadan limana gelmişler. Dedemle tesadüfen limanda karşılaşmışlar. 14 yaşında evlenmiş babaannem tabi 17 yaşına gelmiş aradan zaman geçmiş önce dedemle birbirlerini tanımamışlar, konuşurken hısımları ile irtibat kurunca anlamışlar birbirlerinin eşi olduklarını. Aynı gemiye binmişler, oradan gemiyle Selanik'e geçmişler. 1922'de ve bu sayede tekrar buluşmuşlar, çocukları Yunanistan'da olmuş. Geçtiği yolları anlatırdı babaannem, ben çok merak ederdim, o nedenle Türkiye'ye gidip o yolları gezdim. Kendi köyümüzü ziyaret ettim, baraj olmuş. Babaannem yanında tapularını getirmediği için burada mallarının karşılıklarını alamamış. Bazı hısımları da Rusya'ya kaçmış, hala Rusya'da bir köy var tek kelime Yunanca, Rusça bilmeden yaşıyorlar orada (KK-66).

“Bizimkiler Trabzon'da limana geçmişler ancak ailelerini limanda kaybetmişler hatta akrabalarından bazılarının orada kaldığını söyleyenler de vardı” (KK-61). “Benim atalarım Adana'dan buraya göç etmişler, Mersin üzerinden gelmişler” (KK-6). “Yolculuk sırasında kocasını kaybetmiş çok kadın olmuş, çok fukaralık çekmişler” (KK-79). “Kuşaklarına altınları dikmişler ama gemilere binmeden üzerlerini aramışlar altınlarından bulduklarını almışlar, ancak öyle birkaç şey getirebilmişler, çiftçilik yapıyorlardı, burada

da çiftçilik yaparlardı. Babamın bir kardeşi Rusya'ya kaçmıştı, sonra babam onu Yunanistan'a getirdi" (KK-69).

Komşularıyla çok iyi geçiniyorlardı, kardeş gibiydiler, köylerinin yarısı Türk yarısı Rum'du. Beraber yiyip beraber içiyorlardı, ava gidiyorlardı Türkler domuz vurup yemedikleri için getirip onlara verirlermiş. Dedemin kalaycı ve bakırcı dükkânı varmış. 1922'de savaş olunca dedem bakırları satıyor, elli tane altın yapıyor, babaannem kemerine dikmiş altınları, bazıları yorganlara, bazıları bebeklerin donlarına altınları dikmişler, onları da gemilerde yoklayıp almışlar, babaannem de bir altın lirayı yutmuş. Birer bohçalarını alıp, sini kazan, tencere, bakraç gibi birkaç mutfak eşyası getirebilmişler yanlarında. Buraya gelince buradaki Türklerle altı ay aynı evde yaşamışlar, iki mahalle var köyde. Birisi bizim yerleştirildiğimiz Türklerin boşalttığı mahalle, diğeri buralıların (KK-77).

Fotoğraf 3.35 Samsun'dan Patras'a Demiryolu ile Aktarma Yapan Mülteciler (New East Relief Arşivi-Πανταζόπουλος, 2016)

Grevena Bölgesi'ne 1915 yılından itibaren Küçük Asya'dan mülteciler gelmeye başlamıştır. 1915'te 64 aile ve 300 kişi; 1923 yılında 318 aile 31847 kişi, 1925 yılı sonunda Trakya'dan 9, Pontus'tan 1.460, Orta Asya'nın geri kalanından 353 ve diğer çeşitli bölgelerden 31 olmak üzere toplam 1961 aile 6589 kişi, 1926'da 1853 aile

yerleştirilmiştir. Filolog ve Grevena Gymnasium'unda öğretmen olan Prof. Dr. V. Anastasiadis'e göre 1928 yılında 35 mülteci yerleşiminden 11'i saf Pontusludur ve çoğunluğu Ak-Dağ-Maden köylerinden, az bir kısmı da Trabzon ve Kerasunta'dan (Giresun) ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinden gelmiş olup Pontus lehçesini ve Türkçe konuşmaktadır.

Şekil 3.3 Karadeniz-Pontus Bölgesi Haritası (Sawidis, 2021, s. 1133)

Pontus, Küçük Asya'nın kuzeydoğu bölgesini içeren bölgedir. Karadeniz'in iç kesimlerine doğru güney kıyısı boyunca uzanır. Pontus kelimesi ilk olarak Xenophon's Anabasis eserinde geçmektedir (Harper ve Wallace, 1921, s. 575). Büyük oranda Ortodoks Rumların yaşadığı bölgenin o dönemdeki adıdır.

20 yerleşim biriminde Orta Asya'nın farklı bölgelerinden gelen karışık nüfus yerleşmiştir ve bu bölgelere yerleşen kişiler; Ak-Dağ-Maden, Sinop, Samsun, Bafra, Havza, Vezirköprü, Tokat, Niksar, Erbaa, Kastamonu, İzmir, Bursa, Trabzon, Kapadokya, Diyarbakır'dan gelmiştir. Bu bölgelerde Pontusça, az miktarda Kapadokyaca ve Türkçe konuşulmaktadır. 3 yerleşim yerinde sadece Türkçe konuşan insanlar yerleşmiştir ve birinde, Doxara'da, sadece Kapadokya lehçesinin Modern Yunanca Farasiotika dilini konuşmaktadırlar (Pelagidi, 1992, s. 63; Anastasiadis, 1994, s. 45, 82-84; Greveniotis, 2005; Efkozani, 2024).

1922 yılında ilk kayıtlara göre Kozani vilayetinde 6.030 kişi yerleşmiş, Florina vilayetinde ise (ülkenin tamamından gelen toplam 862.110 mülteciden) sadece 3.746 kişi yerleşmiştir. Nisan 1923'te ilk mülteci nüfus sayımı yapıldığında bölgede Anaselitsa ve Grevena'da yerleşen 1.102 kişinin olduğu bildirilmiştir. 1925 yılında mübadele

tamamlandığında bölge için toplu rapor şu şekildedir: Grevena 34 yerleşim yeri, 6.589 mülteci, yerel halk 36.500; Anaselitsa (Nasiliç) 34 yerleşim yeri, 5.291 mülteci, yerel halk 29.200 kişiden oluşan yerlerdir.

Fotoğraf 3.36 1920'lerde Grevena'daki Mülteci Yerleşim Yerinde Bir Posta Dağıtıcısı
(<https://web.archive.org/web/20221106184231/https://greveniotis.gr>>)

Batı Makedonya'da toplam 242 yerleşim yeri -142 Yunanlı ve 100 karma-, 18.656 mülteci aile (72.962 kişi) bulunmaktadır. Bölgede mübadele sürecinde Florina, Kastoria, Ptolemaida ve Kozani olmak üzere dört yerleşim ofisi faaliyet göstermiştir. Kozani yerleşim dairesine bağlı köyler şunlardır: Drepano, Polymylo, Roditis, Vaterno, Koskinia, Renta, Lipsista, Tsotili, Kivotos, Dovrantovo (Vatolakkos), Grevena, Pontini, Karpero.

Kapadokya'dan yola çıkan ve çoğunluğu Grevena'ya ulaşan mülteciler ise Ereğli-Ulukışla-Mersin güzergâhını izlemiştir. Yunanistan'da Kapadokya Bölgesi'nden gelenler özellikle Grevena'daki Doxara (eski adıyla Boura) bölgesine yerleştirilmişlerdir (Emvolos, 2014).

Mültecilerle ilgili yukarıda verilen yerleşim yerlerini, menşe yerlerini ve konuştukları dilleri gösteren şekil aşağıdadır:

α) Αμιγείς ποντιακοί οικισμοί

1. Αγάπη (Ράτζ)	Τραπεζούντα, Σάντα	ποντιακά
2. Ανοιξη (Γριά, Γαρέους)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Γαράπιω)	ποντιακά
3. Ασπρόκαμπος	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί).	ποντιακά
4. Ελάφι (Πινιάρ)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Τοχούζ)	ποντιακά
5. Καλαμίτσι	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Κουλίκι)	ποντιακά
6. Καρπερό (Δημηνίτσα)	Γιοσγάτη	ποντιακά
7. Κέντρο (Βέντσι)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί) Κε- ρασούντα (Μπαζίω-Μαδέν), Τραπεζούντα (μιά οικογ. μόνο)	ποντιακά
8. Κολοκυθάκι	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Τοχούζ, Γαράπιω)	ποντιακά
9. Μελίσσι (Πλέσια)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Γαράπιω)	ποντιακά
10. Μικροκλεισούρα (Σαντοβίτσα)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί)	ποντιακά
11. Παλιοκνίδη (Παλιοκόπριβα)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί)	ποντιακά

β) αμιγείς καππαδοκινοί οικισμοί

1. Δοξάρας (Μπούρα)	Καππαδοκία (Τσουχούρι Φαράσων)	φαρασιώτικα
---------------------	-----------------------------------	-------------

γ) οικισμοί με μικτό μικρασιατικό και θρακικό πληθυσμό

1. Αγαλαίοι (Αγαλαίοι)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί), Κασταμονή (Αγιαντζούχ)	ποντιακά, τουρκικά
2. Άγιος Γεώργιος (Τσουγγύλι)	Τραπεζούντα (Σήμαντρα, Κοσμέτ), Σαμψούντα, (Γαλεσλέρ-Τεπέ, Αίχλαλάρ), Πάφρα, Παύπορτη, Άκ-Νταγ-Μαδέν (Τοχούζ), Σμύρνη (Κάλαργα)	τουρκικά, ποντιακά, κοινή νεοελληνική
3. Ανάβρυτα (Βράστινο)	Τραπεζούντα, Σαμψούντα (2 οικογ.)	ποντιακά, τουρκικά
4. Γρεβενά	Τραπεζούντα, Σεβάστεια, Προύσα, Σαφράμπολη, Άκ-Νταγ-Μαδέν (Κουλίκι, Γαράπιω), Ντιαριμαζάι, Αρτάκη, Σμύρνη, Καππαδοκία (Καισάρεια, Κίσα), Κοτύωρα	ποντιακά, τουρκικά, φαρασιώτικα, κοινή νεοελληνική

5. Δήμητρα (Αράπι)	Τοκιάτη, Κάβζα, Πάφρα	ποντιακά, τουρκικά
6. Έλατος (Ντόβρανη)	Ντιανομπασίω, Κάβζα, Νι- ξάρ (Νεοκαισάρεια)	ποντιακά, τουρκικά
7. Ελεύτερο Προσφύγων (Κοσκό)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί, Γα- ράπιω, Κουλίκι, Χάλχατζι), Σεβάστεια, Σαμψούντα	ποντιακά, τουρκικά
8. Κάστρο	Τραπεζούντα (Αβιάδια Γα- λιανας), Αμάσεια	ποντιακά, τουρκικά
9. Κιβωτός (Κρίφτσι)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Εβτζί, Γαράπιω, Παχταετζί), Σε- βάστεια, Προύσα, Πάφρα, Παύπορτη	ποντιακά, τουρκικά
10. Κληματαίο (Ντοβρουνίστα)	Σεβάστεια, Τραπεζούντα, Βεζίω-Κιοπρού, Άκ-Νταγ-Μαδέν	ποντιακά, τουρκικά
11. Κοκκινιά (Σούμπινο)	Τραπεζούντα (Ολάσα), Νι- ξάρ (Νεοκαισάρεια), Πάν- ορμος Προποντίδας	κοινή νεοελληνική
12. Κυρακαλή	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Τοχούζ), Σαμψούντα (Παχταστούχ), Προύσα (Λοπάδι, Μιχαλίτσι)	ποντιακά, τουρκικά
13. Λαγκαδάκια (Λουτσιόνο)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Ελμαλι- κιόλ, Γίργιερ ή Γούργιερ ή Τουργούτ), Σαμψούντα, Καππαδοκία (Αφσάρι, Φα- ράσων, Χοστού, Πέσ-γαρ- ντάς)	φαρασιώτικα, τουρκικά
14. Μεγάλο Σειρήνη	Κάβζα, Βεζίω-Κιοπρού, Πάφρα, Σαμψούντα, Το- κιάτη (5 οικογένειες)	ποντιακά, τουρκικά
15. Μυρσίνια (Γκουμπλάρ)	Σεβάστεια, (Καραγάτζ), Σαμψούντα (Καβάκ), Βεζίω-Κιοπρού, Μεσουτιέ Κερασούντας (Τοοράζ), Φάλτασα, (Μαδέν, Καρακιόλ, Ζάνα), Προύσα, Κοπετέν Κολονί- ας, Καππαδοκία, (Κίσα, Αφσάρι, Ταστοί), Ανατολική Θράκη, Κάβζα (Ισίχ-κιού, Τσιφλί), Νιξάρ (Νεοκαισάρεια)	ποντιακά, τουρκικά, φαρασιώτικα, κοινή νεοελληνική
16. Νηοί (Νηοινίος)	Άκ-Νταγ-Μαδέν (Σελί-Γα- σί), Κάβζα (Παγιάτ, Τασουλούχ), Σεβάστεια	ποντιακά, τουρκικά
17. Παλιουριά (Σημινιάτοι)	Αμάσεια (Φουντουχλού, Ιλιτσέ, Ερμπα)	ποντιακά, τουρκικά

	Βεζιό-Κιοπρού), Κάβζα, Νιξάο, Νεοκαισάρεια (Ταζούλου, Φελ, Ιλεάν, Γιλανός, Ταχταλί)	
18. Πιγαδίτσα	Τραπεζούντα, Κερασούντα, Σαμψούντα, Σεβάστεια, Αριάσεια, Καππαδοκία (Χοστιά) (1 οικογ.)	ποντιακά, τουρκικά
19. Ποντινή (Τόριστα)	Κασταμονή (Αγιαντσούχ), Σαμψούντα (Σαφιματλί), Κάβζα (Ισιζ-Κιοί, Κοτσουρούχ), Τραπεζούντα, Τοκάτη (4 οικογ.)	τουρκικά, ποντιακά
20. Σινδενδρο (Τριβένι)	Επαρχία Μασσούκας Τραπεζούντας (Τεμριτζάντων, Σεϊτανάντων, Κοντάλα, Τσουπανόη, Κοτύλα, Μανδρανού, Ζίλμα, Νιξάο (Νεοκαισάρεια) (λίγες οικ.)	ποντιακά, τουρκικά
δ) Τουρκόφωνοι προσφυγικοί οικισμοί		
1. Βατόλακκος (Ντοβράτοβο)	Προύσα, Σεβάστεια, Σαμψούντα, Κερασούντα, Αριάσεια (Χατζήμπετη, Φερίτζαγ), Σινωπή, Καππαδοκία (Πεσ-Γαρντάς), Χοστιά, (Κίσα, Τσουχούρι, Σατής), (2 οικογ.)	τουρκικά
2. Μηλιά	Σεβάστεια, Ντιαφιματζίρ	τουρκικά
3. Φιλί	Καππαδοκία (Χοστιά, Πεσ-Γαρντάς, Κίσα)	τουρκικά

Şekil 3.4 Grevena’da Mültecilerin Yerleştirildiği Yerler, Menşe Yerleri ve Konuştıkları Diller (Anastasiadis, 1994, s. 453-455)

1923 ve 1924 yıllarında Karadeniz (Pontus) ve Kapadokya’dan gelen Rum Ortodoks mültecileri bölgeye yerleşmeye devam etmiştir. Mülteciler Grevena’da Valaades’lerin de bulunduğu yerleşim yerlerine yerleşmeye başlamışlardır. İzmir’den ve genel olarak Batı Anadolu’dan kaçan Ermenilerden bazıları da Grevena merkez, Kastro, Anavryta, Pigaditsa, Kentro ve Nisi köylerine yerleşmişlerdir. Ancak bu aileler 1940’ta işgal döneminde bölgeyi terk etmişlerdir. 1923’te gelenler geçici olarak Grevena dışındaki Arkoudas’a yerleştirilmiş, daha sonra köylere yerleşmeye başlamışlardır. 1928 yılında vilayetin mülteci nüfusunun 42.397 kişi olduğu belirtilmektedir.

1940-41 kışında, önce İtalyan sonra Alman işgalinin olması, iç savaşın devam etmesi, ekonominin giderek kötüleşmesi nedeniyle 1945’ten sonra bölgede sürekli bir dış göçün olduğu görülmektedir (Danforth, 1995, s. 78). 1960’lı yıllardan itibaren Almanya, Amerika gibi farklı ülkelere ekonomilerini güçlendirmek için göçler de gerçekleştirmişlerdir (KK-18, KK-66, KK-74).

4. BÖLÜM

MÜBADELENİN TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ

4.1. MÜBADELE SÜRECİNDE KÜLTÜREL KİMLİĞİN İNŞASI, SINIRLARI VE SORUNLARI

19. ve 20. yüzyıl, Balkanların ve Osmanlının demografik, ekonomik ve sosyokültürel yapısını belirleyecek ölçüde büyük göçlerin yaşandığı asırlar olmuştur. Gönüllü gerçekleştirilenler ya da Türk ve Yunan tarafları arasında zorunlu gerçekleştirilen bu kadar büyük ve kapsamlı göç hareketlerinin Avrupa’da daha önce benzeri gerçekleşmemiştir (Anagnostopulu, 2005, s. 75; Balta ve Alpan, 2013, s. 20).

Yunan literatürü mübadeleyi etnik, dini ve ulusal homojenliği sağlamada dönem noktası olarak düşünmekte, Anadolu Rumlarının trajedisi olarak yansıtmakta, etnik temizlik hareketi olarak yorumlamakta, durumu da Küçük Asya Felaketi olarak adlandırırken Megáli Idéa için bir son olarak görmektedir (Anagnostopulu, 2005, s. 76; Aktar ve Demiröz, 2006, s. 87; Alpan, 2012, s. 219). Türk literatürü ise mübadele öncesi ve sonrasını Kurtuluş Savaşı’nın sonuçları içerisinde değerlendirir ve sürecin nasıl gerçekleştirildiğine odaklanır. Bu bağlamdan hareketle ulus devlet olma yolunda ilerleyen iki ülkenin de milliyetçi ve hâkim politik ideolojileriyle mübadele öncesi ve sonrasına ait tarihsel olayları yorumladıkları görülmektedir (Şenışık, 2016, s. 86). Oysa mübadele gibi çok büyük kitlesel göçün gerçekleştirilmesi sonucu fiziki çevrenin ve demografik yapının değişmesiyle yaşanan toplumsal ve kültürel değişimler çok boyutludur ve dinamiktir.

1990’lardan itibaren literatürün mübadeleye bakış açısında değişimler görülmeye başlanmıştır ve sürece yönelik eleştirel yaklaşımlar artmıştır. Mübadelenin sonucunda her iki ülkedeki kültürel değişimler ve oluşan kimlikler değerlendirilme sürecine girmiştir.

Günümüzde mübadillerin savaş ve zorunlu göç deneyimlerini son yüz yılda hayatlarına nasıl entegre ettikleri, bu deneyimlerin bugün hayatlarını nasıl şekillendirdiği, zorunlu göçten yaklaşık yüz yıl sonra bireysel kimliklerini ve kolektif aidiyetlerini nasıl inşa ettikleri önemli bir konu hâline gelmiştir. 1990’lardan itibaren göç literatürü, insanların giderek daha fazla, çoklu yerellik ve ortamlara yayılan karmaşık, çok düğümlü sosyal

dünyalarda yaşadığı ve bunun toplumsal kimliklerin inşasını, müzakeresini ve yeniden üretimini etkilediği (Vertovec, 2001, s. 578) yönündeki fikir birliğine doğru kaymıştır.

Türkiye ve Yunanistan'ın ulusal kimlik inşasında önceden coğrafi kökene, dine ve mesleklere göre tanımlanmış toplumsal kategoriler, mübadele süreciyle beraber yerini “mübadil, muhacir, mülteci, bölgesel” gibi mübadeleye sürecine yönelik yeni kimliklere, kategorilere bırakmıştır.

4.1.1. Mübadil Olma, Aidiyet, Kültürel Kimliğin İnşasında Önyargılar ve Kategorileştirmeler

İnsanın yaşamına anlam verebilmesi, bulunduğu tarihsel dönem içinde kendini değerlendirebilmesi, aynı toplum içinde yaşayan diğer insanların durumunun da bilincinde olmasıyla bağlantılıdır. İnsanoğlu, geçmişten bugüne hep bir toplum içinde yaşamış, yaşadığı topluma aidiyet duygusuyla bağlanmıştır ve yaşadığı toplumun şekillenmesine her zaman katkıda bulunmuş bir varlıktır (Çobanoğlu, 2021, s.403).

Kimlik, tıpkı bellek gibi dinamikdir; zamana, mekâna, içinde bulunduğu coğrafya ve topluma göre değişmektedir. Günümüz dünyasında, bir kişinin aidiyet duygusu ve duygusal bağları, çoğu durumda, belirli bir yerle değil, aynı anda birçok yerle ilişkilidir. Göç kavramı, aidiyet ve kimlik ikilemini birbirine bağlamış; göçmenler, terk ettikleri yerler ile yeni geldikleri yerler arasında birçok değişim yaşamışlardır. Bu nedenle kimliklerin oluşumunda *ötekilerin* varlığı oldukça önemlidir. Kimlik, ulusal kimlik, vatan, vatandaşlık, aidiyet, kültür ve konum gibi birçok tartışmayı da etkileyen mübadele ile birçok insanın hayatı değişmiştir. Mübadiller yeni yerleşim yerlerine alışmaya çalışırken kendi kültür ve kimliklerini de beraberinde getirmişlerdir (Türkmenoğlu, 2020, s. 4). Yerleştirildikleri yeni topraklarda önyargı ile karşılanmış, aidiyetlerini yansıtan yeni kimlikler edinmeleri ve uyum sağlamaları oldukça zor olmuştur.

Önyargı, bir dış gruba veya o dış grubun üyelerine karşı haksız yere olumsuz bir tutum olarak tanımlanır. Önyargı; hoşlanmama, öfke, korku, iğrenme, rahatsızlık ve hatta nefret biçimini alabilir. Kalıplaşmış düşünceler ve önyargılar ayrımcılığa, yani grup üyeliklerine dayalı olarak dış grupların üyelerine karşı haksız ve olumsuz davranışlara yol açabilir. *Ayrımcılık*; çok yaygın olması, çok çeşitli biçimler alması ve çok sayıda insan üzerinde olumsuz etkilere sahip olması nedeniyle büyük bir toplumsal sorundur.

Kültürlerarası karşılaşmalarda öteki statüsündeki bir grup insanla ilgili belirli önyargılı imgelere başvurmak, yabancılarla karşılaşmalar için tipik bir hazırlık stratejisidir. Dolayısıyla yabancıya ilişkin imgeler kültürlerarası karşılaşmaların çoğunu da etkiler. İlk karşılaşmadan önce bile tanışacağımız insanlar hakkında bir imaj oluştururuz. Buna karşılık, onlar da kültürel temas durumuna belirli fikirlerle gireceklerdir. Kültürlerarası karşılaşmaların tipik bir özelliği, henüz birbirlerini kişisel olarak tanımadıkları sürece, ilgili kişilerin başlangıçta kendilerini bireysel kişilikler olarak değil, daha çok köken kültürlerinin temsilcileri olarak görmeleridir. Özellikle temasın ilk aşamasında, her iki tarafın eylemleri büyük ölçüde diğerlerinin genelleştirilmiş imajları tarafından yönlendirilecektir. Başkalarına ilişkin bu tür imajların kaynakları geleneksel değerlendirmeler, hikâyeler ve genellikle korkuya dayalı söylentilerdir. Başkalarına ilişkin imajlar çatışmalarda ve görüş ayrılıklarında önemli bir rol oynar. Bu gibi durumlarda, yaygın olarak kullanılan basmakalıp yargılar ve gerçekler, farklı kültürün temsilcileriyle iş birliğinin neden bu kadar zor olduğunu gerekçelendirmek için sıklıkla kullanılır (Scheitza ve Leenen, 2018).

Kimlik hakkındaki kategorileştirmeler, sömürgeleştirme, devlet oluşturma veya genel modernleşme süreçleri tarafından kodlanıp net tipolojilere dönüştürülse bile her zaman gerilim ve çelişkilerle doludur. Bazen bu çelişkiler yıkıcıdır ancak aynı zamanda yaratıcı ve olumlu da olabilirler (Eniç, 2019, s. 111).

Mübadiller, dışlanma dinamikleri ve bir arada olma içgüdüsünün verdiği güven duygusunun etkisiyle yerleştirildikleri yerlerde yerli halkla bir arada yaşama durumunda kalmışlardır. Yunan ve Türk devleti topraklarına gelen mübadillere gelir gelmez vatandaşlık vermiş ve yerli halkla aynı haklara sahip olduklarını göstermek istemiştir. Bu nedenle mübadillere mülteci hukuku kapsamında uluslararası koruma getirilmesine gerek kalmamıştır. Mübadillerin lehine olan bu durum ev sahibi vatandaşlarda gerginliğe neden olmuş; gelenlere yönelik önyargılar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yunanistan, nüfusu sadece beş milyon olan bir ülke iken nüfusunun dörtte biri kadar mültecinin gelişi ve yerleşimi ile hem ulusal ekonomisinin çökmüş olması hem de mültecilerin yerleşimi için alınan borçların etkisiyle ağır bir yükün altına girmiştir. Çok sayıda mültecinin akını ciddi siyasi ve sosyal endişelere yol açmıştır; sosyal huzursuzluklar artmış, yeni gelenler ile yerli halk arasında düşmanlık hissi yaratan olaylar

yaşanmaya başlanmıştır. Mültecilerin Yunanistan'a vardıkları andan itibaren tam vatandaşlık haklarından yararlanmaları ve 29.9.1923 tarihli Cenevre Protokolü'ne göre yerel topraksız çiftçilerin kendilerine dağıtılmasını bekledikleri büyük Müslüman arazilerine yerleşme hakkına sahip olmaları, mevcut kaynakların dağıtılması, toprak reformu uygulanması sırasında mülteci ve yerli halk arasında gerginliğe neden olmuştur.

Yunanistan'da yerli halk; göçmenlere kökenleri, ana dilleri, görünüşleri, âdetlerinden bağımsız olarak genel hatlarıyla şüpheyile bakmış ve çekinerek yaklaşmıştır. Bu şüphencilik bazen sınırları zorlayacak şekilde de gerçekleşmiştir. Göçmenler eskimiş kıyafetleriyle, yanlarında getirebildikleri kısıtlı sayıda eşyalarıyla, uzun zaman kötü şartlarda kaldılar. Yerli halk tarafından istenmeyen, hastalık taşıyan, farklı ve *yabancı* olarak nitelendirildiler. Anadolu'dan gelen Türkçe konuşan Batı Pontuslu göçmenler ilk aşamalarda kötü yaşam ve hijyen şartları, konut yokluğu, toplumsal yabancılaşıma gibi tüm mültecilerin yaşadığı aynı sorunlarla karşılaştılar. Ancak özellikle ana dili Türkçe olan kişilerin yerli halk ile ilk tanışmaları kültürel bir şok olarak nitelenebilir. Pontuslu göçmenlerin dillerinin Türkçe olması yerli halkın onlara karşı fazlasıyla şüpheli yaklaşımlarına bir neden daha oluşturdu. Türkçe konuşmak etnik bir aralıktan uzaklaşmanın belirtisi olarak algılanıyordu. Hatta Venizelos karşıtı basın, tüm göçmenleri top yekûn Türkçe konuşanlar olarak adlandıırıyordu. Amaç ise, söz konusu nüfusların millî bilinç yoksunluğunu ima ederek, siyasi çıkar sağlamaktı (Marantzidis, 2012, s. 87-91).

İnsanlar, kendisinden farklı özellikleri olandan korkarlar. Onlara antipatiyle yaklaşırlar. Pontuslular da anlaşılacağı üzere aynı şekilde karşılanmışlardır. Ana dilleri Türkçe olan bu insanlar farklı kimlikleriyle birlikte Hristiyan olduklarını her fırsatta belirtiyorlardı. Çünkü yerli halkla aralarındaki en önemli ortaklık dindi. Türkçe konuşanların başlangıçta düşmanca yaklaşan bir topluma entegrasyonlarını kolaylaştıracak önemli faktör dindi. Bölgeye kalıcı olarak yerleştiklerinde kilise inşa etmeleri, dine bağlılıklarını göstermeleri ve yerli halkla aradaki bağı kuvvetlendirme adına gerçekleştirdikleri eylemlerden biriydi (Marantzides, 2012, s. 96-97).

Türkçe konuştukları için dışlayıcı “Türk, Türk tohumu” gibi ifadelerle karşılaşmışlardır ve dil bilmemelerinden kaynaklı diğer mültecilerin yaşadığı sorunlardan daha fazla sorun

yaşadıklarını Grevena Bölgesi'nde yaşayan mübadil kuşaklar da dile getirilmiştir (KK-3, KK-5, KK-64, KK-74, KK- 77).

Türkiye'de de durumun farklı gelişmediği görülmektedir. Türkiye'de mübadiller yerel halkın onları "Rum tohumu, yarım gavur, gavur" gibi isimlendirmesine maruz kalmışlardır (KK-56, KK-58, KK-71, KK-78). Mübadele ile terk edilen Anadolu Rum Hristiyan mülklerini almalarından yerel halk rahatsızlık duymuştur. Homojen toplumlar yaratılmak amacıyla imzalanan mübadele her iki ülkede de *biz ve onlar* gibi ayrımlar ortaya çıkarmıştır. İki ülkede de mübadeleye tabi tutulmuş kişiler, yarım asıra yakın bir süre yerel halkın onlara *ötekiler* olarak muamele ettiğini dile getirmişlerdir. Yerli Yunan halk ve Türk halkı sahip oldukları hakları yeni gelenlerle paylaşmak istememişler bu yüzden gelenleri dışlamışlardır. Mübadeleye tabi tutulan insanlar tarafından sürece bakıldığında kendi istekleri dışında gerçekleşen bu durumu -mübadeleyi- yerli halkın yorumlama şekline şaşırmışlardır. Yunanistan'ın Megali İdea'sını gerçekleştirmek adına Anadolu'daki verdikleri destekleri görmeyen yerli halkın tavırları, Anadolu'dan giden Rum Ortodoksların yerli halktan uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir. Yunanistan'da yaşadıkları bu dışlanmalar onların çalışkanlıkları ve ortak dine sahip olmaları ile zamanla azalmıştır. Yerleşim ve yaşam koşullarından duyulan hayal kırıklığı geldikleri topraklara duyulan özlemi de sıcak tutmuştur. Ancak iki ülkedeki temel fark, mübadeleye olan bakış açısındaki farklılıktır. Bu farklılık kendi kimliklerini adlandırırken de ortaya çıkmaktadır.

Türk literatüründe "muhacir" kelimesinin 1990'lara kadar sıklıkla "mübadil" kelimesi yerine kullanıldığı görülmektedir. 1990'lardan sonra mübadele sürecini tarih dışında sosyal bilimlerin pek çok alanı incelemeye başlamış ve özellikle Türk literatüründe "muhacir" ve "mübadil" kavramlarının hem hukuki hem sosyal yaşantıdaki birçok hakka sahip olma anlamında farklı olduğu görülmüş ve bu iki kavram arasında ayırım yapılmaya başlanmıştır. Anadolu'da halk; mübadil kavramını kullanırken imzalanan anlaşma sonrası hukuksal durumları belirlenmiş, ata topraklarına geri dönme ihtimalleri bulunmayan kişileri karşılayacak şekilde kullanmaktadır. Aydın ve çevresine gelen mübadil ailelerin kendileri ile ilgili aktarma yaparken "göçmen" ya da "mülteci" gibi kelimeleri "mübadil" kelimesi yerine hiç kullanmadığı, bu kavramla benzer anlama gelecek şekilde sadece "muhacir" kelimesini tercih ettikleri görülmüştür.

Aydın’ın Mursallı köyü, mübadele öncesi boşaltılan ve mübadil aileler gelmeden Arnavut ailelerin yerleştirildiği bir köydür. Buradaki saha çalışmasında mübadil aileler; kendilerinden konuşma içerisinde “muhacir” halk ağzındaki söyleyiş biçimi olan “macur, macır” diye bahsederken daha önce orada olan Arnavut ailelerden kendilerini ayırmak için mübadele ile geldiklerini “Ancak bizler mübadiliz!” diye ayrıca belirtmişlerdir (KK-11, KK-23). Görüşülen kaynak kişilerin muhacir kavramını mübadeleye atıfta bulunmak için değil, dışarıdan özellikle Balkan coğrafyasında göç edip Türkiye’ye yerleşen Müslüman olma durumunu anlatmak için kullandığı görülmüştür. Özellikle ikinci kuşak ve üçüncü kuşakların kendilerini tanımlarken Balkanlardan gelen muhacirlerden ayırmak ya da yerel halkın onları kategorileştirmek için seçtiği ifadeleri kabul etmediklerinin altını çizmek adına “mübadiliz” (KK-8, KK-30, KK-33) kavramını kullandığı tespit edilmiştir. Görüşülen kaynak kişilerin bu ayrıma gitmesinin temel sebebinin altında muhacirlerin ne kadar zorluk yaşamış olsalar da kendi istekleri ile ata topraklarını terk etmiş olma durumları oysa mübadillerin kendi istekleri dışında anlaşma sonucu göç ettirilmiş, hukuksal boyutta da hakları olan bir grup olmaları yatmaktadır. “Bize göçmen dediklerinde hemen düzeltirim, Biz Atatürk’ün getirdiği mübadiliz, farklıyız diye belirtirim” (KK-9). Mübadele kapsamında Anadolu’ya gelen kişilerin toplumsal hayatın içinde mübadil olduklarını belirtmeleri, kendi yerel kimliklerini yeniden inşa ettiklerini göstermektedir.

Yunanistan’daki kişiler, mübadele öncesi ve sonrası fark etmeksizin 1912-1930 arasında göç eden ve ettirilen herkes için daha çok “mülteci” ya da “muhacir” kelimelerini kullanmaktadır. Kavramların altında aslında yerel halktan farklı olma yani yabancı görülme manasının yattığı saha çalışmasında tespit edilmiştir. Yunancada Mikrasiates Prosyges (Küçük Asya Mültecileri) olarak adlandırılmaktadırlar. Yunan toplumu, göç eden/ettirilen bireyler için baskılara uğrayarak malları elinden alınmış ve iltica etmek zorunda bırakılmış anlamına gelecek şekilde “mülteci” kavramını kullanmayı daha çok tercih etmektedir. Grevena Bölgesi’ndeki mübadil ailelerin yaşayan kuşaklarının ise Yunanca mübadil anlamına gelen andalláximos veya mülteci anlamına gelen prósfygas kelimesini kullanmayı tercih etmedikleri görülmüştür. Saha çalışmasında Grevena Bölgesi’nde ana dili Türkçe olan ikinci kuşak olup görüşmeleri Türkçe olarak gerçekleştirdiğim kaynak kişiler kendilerini adlandırırken “Biz, Trapezunda’dan (Trabzon) göçmüş muhacirleriz” (KK-5) örneğinde olduğu gibi daha çok muhacir

kelimesini tercih etmiştir. Türkçeyi unutmaya başlamış üçüncü kuşaklar ise kendilerini tanımlarken Yunanca πρόσφυγας kavramını kullanmıştır. Birinci ve ikinci kuşak Türkofon mübadillerin kendileri için muhacir kavramını tercih ediyor olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Anadolu'dan geldiklerini göstermesi açısından ve bölgesel kimliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Kaynak kişilerden bazıları ailelerinin savaşlar başlamadan önce Anadolu'daki yaşamlarına güzellemeler yapmaktadır. “Bizim Tokat'ta çok geniş arazilerimiz ve iki katlı bir evimiz varmış. Topraklar çok verimliymiş. Bir kere Konstantinapolis'e gittim ama atalarımın geldiği yerleri görmeyi çok isterdim” (KK-3).

İki ülkede sürece yönelik kullanılan kavramlar, mübadelenin farklı göç etme/ettirilme şekli gibi algılandığını göstermektedir. Yunanistan ve Türkiye için mübadele sürecini karşılaştırmalı olarak değerlendirmek bu nedenle oldukça önemlidir. Yunanistan'daki saha çalışmalarında Grevena Bölgesi'ndeki köylere yerleştirilen mübadillerin kendilerini Anadolu'ya gönderilenlerden pek çok konuda ayırdıkları tespit edilmiştir. Yerinden ettirilmenin acısının değerlendirilmesi yapılırken bile kendilerinin daha zor duruma düştüğü, sayılarının daha fazla olduğu, ana vatanlarından zorla çıkarıldıkları, belleklerinde bu süreci Türkiye'deki mübadil aile ve kuşaklarına göre daha canlı tuttukları dile getirilmiştir. Örneğin; Grevena'nın Agios Georgios köyünde yaşayan Samsun'dan göç ettirilmiş bir ailenin kızı olan ikinci kuşak mübadil Anastasia (Αναστασία/Anastasia) Hanım: “Bizler, çok acı çektik; istemediğimiz hâlde kötü şartlarda buralara gelmek zorunda kaldık, oralar bizim vatanımızdı. Keşke atalarımın köyünden biraz toprak parçası getirseydin ne güzel olurdu...” diye yaşadıklarını dile getirmiştir (KK-4). Megalo Sirini köyünde görüşülen mübadil ikinci kuşak Soturia Hanım (KK-69) atalarının Yunanistan'a geliş sürecini anlatırken onların deneyimledikleri acının daha büyük olduğu yönünde “Bizimkiler çok acı çektiler kızım, neler yaşamışlar neler” diye kıyaslamaya gitmiş, aynı masada görüşülen Türkiye'yi ziyaret etmiş, başka mübadil kuşaklarla görüşme fırsatı bulmuş üçüncü kuşak mübadil Despina Hanım (KK-66) “İki taraf da acı çekti, keşke bunlar yaşanmasaydı” diye belirtmiştir. Krifçe köyünde görüşülen Despina Hanım (KK-3), “Atam (babası) bana yaşadıklarını tek tek anlatırdı, her şeyi hafızama kazıdım, senin gibi soranlara da anlatıyorum” diyerek mübadeleye yönelik oluşturduğu belleği sıcak tuttuğunun altını çizmiştir.

Anadolu'ya gelen mübadil ailelerin birinci kuşakların çoğunluğu ise yaşadıkları acıları diğer kuşaklara üstünkörü anlatmış, o süreci bellekte canlı tutmak yerine dile getirmemeyi tercih etmiştir. “Çok bir şey anlatmazlardı, konuyu kapatırlardı” (KK-33). “Sorarsak anlatırlardı” (KK-30). “Evde Rumca konuştukları için biz de öğrendik, ben anlardım ne konuştuklarını, bazen dertleşir, ağlarırdı” (KK-48).

Babam Grevena'dayken çalışmaya Amerika'ya gitmiş, mübadele olunca annem abimleri alıp buraya gelmiş, çok ekonomik sıkıntı çekmiş annem gelince. O yüzden abimler çalışmaya gidermiş ben sonra oldum, sorardım neler yaşamışsınız diye geliş hikâyelerini anlatırdı o kadar, ama yemeklerini, ev işlerini hep öğretti bana (KK-58).

Bu durum, iki ülkede mübadele sürecinin siyasi ve sosyal açıdan farklı yorumlandığını ve birinci kuşakların yaşadıklarını aktarırken farklı şekilde tutum sergilediklerini göstermektedir. Burada özellikle dile getirilmesi gereken bir durum vardır, sadece sahada görüşülen insanların tutumlarında değil sürece yönelik yapılan çalışmalarda da aynı düşünce tarzının olduğu görülmektedir.

İki ülke de mübadele sürecinde göç ettirilen kişiler için kullanılan terimlerin farklılığı aslında ülkelerin siyasi ve sosyal açıdan bu kişilere ve bu kişilerin kendilerine yüklediği anlamlarla ilgilidir. Zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin mübadele sürecini anlamlandırma, kendilerini adlandırma, geçmişe ait belleklerini koruma ve kendi kimliklerini yeniden inşa etme şekillerinde iki ülkede farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle tek tip bir mübadil kimliği ile göç ettirilen kuşakları tanımlamanın mümkün olmadığı görülmektedir.

4.2. MÜBADİLLERİN YERLEŞTİRİLDİKLERİ TOPLUMSAL YAPIYA UYUMLARI, YAŞANAN SORUNLAR

Ege'nin her iki yakasında da kitleler üç ve hatta dört nesil boyunca *kayıp vatan* duygusunu deneyimlemiştir. Kültürel farklılıklar, zorunlu göçü deneyimleyen kişilerin bazen kendilerini girdikleri toplumundan yabancı hissetmelerine neden olmuş, bu nedenle göç ettikten sonra en önemli sorunlardan biri de kültürel sorun olmuştur. Çünkü göçler, sadece göç eden insanların coğrafi yer değiştirmesini değil aynı zamanda yeni bir topluma da göç etmesini de içermektedir (Kaplanoğlu, 1999).

Türk toplumu tarihsel sürecinden kaynaklı göçmenlere, muhacirlere yabancı değildi. Ancak mübadiller yeni bir ülke kurulma sürecinde ve savaş ortamının getirdiği sosyal ve ekonomik çöküntünün içerisinde iken getirilmişlerdi. Aynı dine mensup olmalarına rağmen doğdukları topraklara özgü kimliklere ve kültürlere sahiplerdi. Mübadillerin taşıdıkları kimliklerin ve kültürlerinin bazı unsurları Anadolu Türk kültürüyle tam olarak örtüşmemiştir. Yerel halka göre Grevena Bölgesi'nden gelenler Türkçe de konuşmuyordu, Müslüman olsalar da kısa bir süre önce köylerini, şehirlerini yakan Rumların dilini konuşuyorlardı, onlar gitmişti ama gelen mübadiller şimdi onların evlerine, arazilerine sahip olacaklardı. Tüm bu sebepler zaten ekonomik çöküntü içinde olan, savaştan yeni çıkmış halkın başlangıçta mübadilleri benimsemesine engel oldu. “Babamlar, en iyi arazilerin onlara verilmesinden kızgındı, bizim de elimizde avucumuzda yokmuş” (KK-45). Yerli halk, mübadillerin yaşama tutunma çabasını, çalışkanlığını gördükçe, camide, bayramlarda dini uygulamalarda bir araya geldikçe zamanla karşılıklı önyargı ortadan kalkmaya başlamıştır. Ancak bu yaklaşık yarım asır sürmüştür. “Buradakiler, badana boyayı muhacirlerden öğrendik, bahçedeki arıkları falan çok düzenli olurdu. Evlerin sıvasını, tamirini her şeylerini kendileri yaparlardı” (KK-55). Çalışmanın önceki bölümlerinde de dile getirildiği gibi reddedilme deneyimi, yerel Türkler tarafından gelenlerin 'Rum tohumu, gavur' olarak damgalanmasıyla kendini göstermiştir. Aynı süreci Yunanistan'a giden mübadiller de deneyimlemiştir. Yunanistan'da özellikle Makedonya Bölgesi oldukça farklı halkları barındıran bir bölgeydi. Bir de bu bölgeye Türkçe konuşan mübadillerin gelmesi durumu biraz daha karışık hâle getirmiştir. Bulgarların da olduğu kırsal bir alana yerleştirilen mübadillere “Türk tohumu” (Turkosporyi) gibi aşağılayıcı sözler söyleyerek onları hor görmekteydiler (Mavrogortados, 1983: 71). Bu bölgedeki yerli Slav-Makedonlar da mübadillere “gerçek Yunanca” konuşamayan “ahmak çoban” veya “Türk” demektedir (Cowan, 1990, s. 44; Karakasidou, 1997, s. 149; Alvanos, 2003, 76-77).

Mübadile ile gerçekleşecek değişimin başlangıçta Yunanistan'ın etnik yapısını daha homojen bir toplum üreterek değiştirdiği yönündeki yaygın görüş güçlü ve kalıcı olmuştur ve bu görüş mülteci yerleşimine yönelik mevcut politikalar üzerinde doğrudan etkileri olmuştur. Ancak, bu aşırı basitleştirilmiş görüş daha karmaşık bir gerçeği maskeleymektedir. Gelen nüfus, hepsi Ortodoks Hristiyanlar olmasına rağmen, Osmanlının dağınık bölgelerinden gelen zenginlik, dil, lehçe ve bölgesel kültürel

kalıplara göre farklılaşmış, bu yüzden homojen bir grup oluşturulamayacak kadar oldukça çeşitliydi (Hirschon, 2003, s. 24).

Grevena Bölgesi'ne ya da Anadolu'ya yerleştirilen mübadiller aslında *ana vatana dönüş* (repatriation) yapmış sayılıyorlardı. Ancak yerli halka yemek kültürleri, kıyafetleri, temizlik düzenleri, müzik ve dansları, ölüm, evlenme ve mevsimlik törenlere ait ritüeller gibi kültürel belleklerine ait pek çok farklılıkları olan Yunanistan'a yerleştirilen bireylerin hem kendi içlerinde hem de yerli halkla ortak noktası, aralarında Türk-dilli olanlar da dâhil, ait oldukları Hristiyan Ortodoks inancı ve bağlı oldukları Patrikhane'ydi. Ancak dini ortak payda, karşılıklı önyargı ve stereotipleri kısa sürede ortadan kaldıramamıştır (Karakasidou, 1997 s. 148). Müslümanların boşalttıkları yerlere çok daha fazla sayıda gelen mültecinin nasıl yerleştirileceği, kalan arazi ve malların nasıl pay edileceği düşüncesi aslında hem mübadeleyle gelenleri hem de yerel halkı oldukça düşündürmüştür. Bu nedenle gelenlerle yerliler arasında sadece kültürel farklılıklar ya da dil farklılıkları değil; ekonomik rekabet de sorun yaratmıştır⁹³. Günümüz Yunanistan'ının ve Yunan toplumunun oluşmasında çok büyük rol alan Anadolu'dan giden özellikle Pontus (Karadeniz) Bölgesi'nden giden mübadiller, kimliklerinin ve kültürlerinin devamlılığını sağlama konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bunun temel sebepleri geçmişlerini ve belleklerini korumak istemeleri, Pontuslu Rumların kendilerini Yunan toplumundan üstün görmeleri, mübadele gibi savaş ortamında ve ekonomik sıkıntının olduğu dönemde geldikleri için yerli halk tarafından sınırlı kaynaklara ortak oldukları düşüncesi ile dışlanmaları, geçim ve iskân sıkıntısı yaşayıp toplumun en alt kesiminde yer almak zorunda kalmış olmalarıdır. Anadolu'nun birbirine yakın bölgesinden gelen, gelirken benzer travmalar yaşayan, sayıları çok olan mübadillerin yerleştirildikleri bölgelerde de bir arada olmaları, ülkedeki iç savaşın devam etmesi ve II. Dünya Savaşı'na girilmiş olmasıyla yerel halkın onları dışlamasının yanı sıra tekrar savaş ortamında kendi can güvenliklerinin derdine düşmeleri, tüm bu yaşanan sıkıntıları beraber göğüsleyecek olmalarından da kaynaklı uzun bir süre yerli halkla farklılıklarını en aza indirmeye çalışmamışlar, mübadil kimliklerini, ortak hafızlarını muhafaza etmişlerdir. Zamanla yerli halkla uyum sağladıkları ve artık *biz* olduk kavramı ortaya çıkmışsa da günümüzde

⁹³ Vatolakos köyünden bir mültecinin kendisine verilen araziye yerli halktan birinin mülkiyet hakkını talep etmesinden kaynaklı çıkan tartışma sonucu 1934'te Tarım Bakanlığına yaptığı başvuru kaydı bulunmaktadır (Kontogiorgi, 2006, s. 151).

dahi köylerdeki kahvelerde Türkçe konuşan kuşaklar olduğu, yemek kültürlerini muhafaza ettikleri, kendilerini ifade ederken Anadolu’da kullanılan atasözleri ve deyimleri sıkça tercih ettikleri, müzikal aktivitelerde de yerli halktan farklılıklarını korumaya çalışmakta oldukları görülmüştür.

Mübadeleyle Anadolu’ya gelen mübadillerin de yerleştirileceği yerler, kalan arazi ve malların nasıl pay edileceği düşüncesi hem gelenleri hem de yerel halkı düşündürmüş, aralarında sorunlar çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle tıpkı Grevena’ya yerleşen mübadiller gibi gelenlerle yerliler arasında sadece kültürel farklılıklar ya da dil farklılıkları değil; ekonomik rekabet de büyük sorunlar yaratmıştır. Aydın’ın Koçarlı ilçesinde görüşülen kaynak kişiler “Size buradaki en verimli araziler verildi, bizim hakkımız da yenildi.” diye yerli halkın başlangıçta kendilerine çok da olumlu gözle bakmadıklarını dile getirmişlerdir (KK-35, KK-55, KK-56).

Grevena Bölgesi’ne yerleştirilen Rum Ortodoksların ve Aydın ve çevresine yerleştirilen Müslüman Türklerin yaşadıkları göç öncesi ve sonrasına ait travmalar, dil bilmeme problemi, konut sıkıntısı, ekonomik nedenler, dışlanma vb. gibi sıkıntılarda benzerlikler olduğu, gittikleri yerlerde uyum sorunları yaşamış oldukları görülmektedir. Ancak bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadillerin geldikleri ve ilerleyen süreçte Türkiye’nin tekrar bir savaş ortamına girmemesi, tekrar işgale uğramaması oldukça önemli bir durumdur. Yaşama tutunmak, düzen kurmak adına kendileri için ve yeni kurulmakta olan devlet için hem yerli halkın hem de mübadillerin gerçekleştirdiği -ev yapma, tarla, bahçe ekme, ekonomiye katkıda bulunma gibi- faaliyetler tekrar bir işgalle yerle bir olmamıştır. Bu nedenle daha stabil bir ortamda zamanla gelişme gösterecek şekilde yaşantılarını sürdürmeye devam ettikleri görülmektedir. Türk toplumunun önemli bir parçası olan mübadiller, bu nedenlerden kaynaklı kimliklerinin ve kültürlerinin devamlılığını sağlamaya çalışırken uyum sağlama konusunda da dirençli olmamışlardır.

İki ülkeye yerleştirilen mübadillerin süreçlerinde benzerlikler ve farklılıklar olduğu görülmektedir. Tüm farklılıklara rağmen geldikleri ülkede azınlık durumunda iken mübadele ile geldikleri topraklarda görüşülen kaynak kişilerin verdiği bilgilerden yola çıkarak iki ülkede de 1970’lere kadar -yaklaşık yarım asır- *yabancı* olarak görülen

mübadillerin yerel halkla bağ kurmaya başlamalarının ve aitlik hissini deneyimlemelerinin zaman aldığı görülmektedir.

Mübadil kuşakların ister kırsal ister kentsel alanlarda olsun, kimliklerini ve kültürlerini yaşatmasında en önemli unsurlardan birinin mekânlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de ve Yunanistan’da mübadil aileler özellikle Grevena’den gelen ve ana dili Türkçe olmayan mübadiller ve Karadeniz Bölgesi’nden Grevena’ya giden ana dili Yunanca olmayan mübadiller; yerleştirildikleri bölgelerde bir arada olmayı tercih etmişlerdir. Ekonomik ve sosyal anlamda daha çok dışa kapanık sadece birbirleriyle iletişim hâlinde olacak şekilde yaklaşık 30 yıl boyunca yaşamamışlardır. İçeride kapanık bir şekilde belirli bir köyde ya da yerleşim yerinde aynı mahallelerde topluca oturmuşlardır. Bu durum onlara dil öğrenme, yerli halkla karşılıklı iletişime geçme ve sosyal hayata entegre olma konusunda zorluk çıkarmıştır. Ancak yaşama dair düşün, ölüm, doğum, bayram gibi özel zamanlarda bir arada olup ritüellerini daha rahat gerçekleştirebildikleri için kültürel belleklerindeki aktarımları yerli halkla karışık vaziyette yerleştirilen mübadil ailelere göre daha rahat gerçekleşmiştir.

Literatürdeki çalışmalarda, göçlere yönelik hazırlanmış sözlüklerde günümüzde hâlâ mübadillerin bir arada yaşadıkları kültürel bellek aktarımının en sıcak olduğu bu bölgeler için özel bir kavram kullanılmadığı tespit edilmiştir. Mübadil ailelerin özellikle yerleştirildiği bu bölgelerin terminolojide özel bir kavramla adlandırılması gerektiği düşünülmektedir. Her iki ülke içinde kültürel aktarımın daha aktif olduğu bu yerler için *mübadil yerleşim alanı-bölgesi* kavramı kullanılabilir. Çalışılan saha içerisinde Türkiye’de Aydın’ın Çine-Karakollar Köyü’nün girişindeki mahalle, Mursallı Köyü, Isparta’nın Emre Mahallesi, Denizli’nin Honaz ilçesi, Niğde’nin Yeşilburç köyü, Bursa’nın Başköy Mahallesi; Yunanistan’da Grevena Bölgesi’ndeki Pondini⁹⁴, Vatolakos, Pigaditsa, Agios Georgios köylerinde birkaç mahallenin günümüzde hâlâ mübadil ailelerin yerleşim yerleri olduğu görülmüştür. Bu köylerden Krifçe ve Agios Georgios’ta mübadele dönemine ait eşyaların sergilendiği küçük müzeler de bulunmaktadır. Anadolu için mübadil yerleşim alanları, Yunanistan’daki alanlardan daha fazla önem arz etmektedir çünkü Yunanistan’da mübadil belleğinin aktarımı sadece bu

⁹⁴ “Köyümüzde düzenlenen festivalde Türkçe şarkılar da çalıyoruz, horon tepiyoruz, Anadolu’da çalınan oyun havalarında oynamaya devam ediyoruz” (KK-7).

alanlarda olmamış, başlangıçtan itibaren kayıt altına alınmış, dernekler, yayın organları, müzeler gibi kurum ve kuruluşlar belleği sıcak tutmada aktif rol almıştır. Türkiye’de bu görevi üstlenen dernek, vakıf ve müzelerin kuruluşu 2000 yılından sonra olmuştur.

Yeni koşullara uyum sağlamak geçmişle sürekliliği sürdürmenin yollarını içeriyordu. Mübadelenin sosyal ve kültürel boyutuna baktığımızda Türkiye’de sözlü tarihten yola çıkarak genellikle kulaktan dolma bilgilerle bilinen bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Yunanistan’daki gibi birinci kuşak mübadillerin sürece yönelik deneyimleri Türkiye’de kayıt altına alınmamış hatta birinci kuşak mübadiller yaşadıklarını çoğu zaman anlatmaktan kaçınmışlar; geldikleri topraklara en azından ziyaret amaçlı bile gitmemişler/gidememişlerdir. “Dedemler, çete döneminde orada kilise papazının oğlunu dövmüşler, onlar da dedemi vurup öldürmüşler. Gelmeden çok acı çekmeye başlamışlar, o nedenle anlatmayı tercih etmezlerdi” (KK-56). Bunun sebepleri görüşülen ikinci kuşaklara sorulduğunda acı dolu günleri hatırlamak istemediklerini, evlerini özleseler de oraları gidip görmek için maddi imkânlarının da olmadığını dile getirmişlerdir. Ancak ikinci ve üçüncü kuşaklara hatta yerli halka yemek kültürü, kıyafetleri, temizlik düzenleri, müzik ve dansları, ölüm, evlenme ve mevsimlik törenlere ait ritüeller gibi kültürel mirasa ait birçok deneyim aktarımını yapmışlardır. Aydın’ın Çine ilçesine bağlı Karakollar Mahallesi’nde görüşülen Fatma Hanım,

Bizler büyüklerimiz neler yapıyorsa bugün de onları yapıyoruz. Rum evlerine yerleştirilmişler, yerli halkla bir arada yaşamaya başlamışlar. Anadolu’da kadınlar şalvar giyerdi ama anneler hiç giymedi, lac hep etek ve elbise giydiler. Bizler de giymedik. Avrupalı kadınız vesselam. Anneler, evlerinin içini temizledikleri gibi evlerinin önünü de her gün temizlerlerdi. Buranın yerli halkı temizlik kültürünü bizlerden öğrenmiş. Bizim yemeklerimizi de öğrenmişler, örneğin böreğimiz olan Pita şu anda tüm yerli halk tarafından yapılmaktadır, diye belirtmiştir (KK-9).

Aydın ve çevresine yerleştirilen Grekofon mübadiller ve Grevena bölgesine yerleştirilen Türkofon mübadiller kendilerine yapılan dışlanma ve yakıştırmaların üstesinden hem geldikleri bölgelere yaptıkları katkılar hem de dinlerine bağlılıkları ile gelebilmişlerdir. Tüm zorluklara rağmen her iki ülkenin kuruluşundan günümüze kadar gelişimine katkılar sağlamış mübadiller, kimliklerini oluşturmuş; belleklerindeki kolektifliği özellikle üçüncü kuşaklara kadar korumuşlardır.

4.3. DİLDE DEĞİŞİM SÜRECİ

Dil, en önemli iletişim aracıdır. İçinde bulunduğu toplumun kültürünün şekillenmesini ve aktarımını sağlayan en önemli unsurdur. Canlı bir varlıktır ve toplumun tarihsel süreçlerine, coğrafi durumuna, inanç sistemi vb. pek çok faktörün etkisiyle değişime uğrayabilmektedir.

Dil, birey-toplum ilişkisinin kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Modern zamanlarda ulusçu fikri benimseyenler; dili, ulusun temel unsurlarından biri olarak ele almaktadır (Hobsbawm 1996, s. 1069).

Osmanlı yönetiminin geliştirdiği ulusçuluk fikri, etnik temele dayanmamaktadır. Devletin işlerini yürütmek için Türkçe tercih edilirken farklı etnik, dil ve dini inanca sahip toplulukları barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nda bireylerin iletişimde kendi dillerinin kullanılmasına kendi dinlerinin ibadetlerinin gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. Bu sayede yüzlerce yıl Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyada farklı diller farklı dinler canlı kalabilmiştir.

Balkan coğrafyasında etnik kimliğin en önemli belirleyicisi din olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Kafkasya'dan ve Balkanize etme fikrinin uygulandığı Balkan coğrafyasından farklı zamanlarda yüz binlerce Müslüman Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmıştır. Gelen bu muhacirlerin hepsinin dili Türkçe değildir. Boşnakça, Arnavutça, Çerkezce gibi farklı dilleri konuşan muhacirler Müslüman oldukları için göç etmek zorunda kalmışlardır. Nasıl, neden ve ne şekilde gerçekleştirilmiş olursa olsun göçlerde dil, göç edilen yere uyum sağlamanın, aidiyet unsurunu oluşturan en önemli faktörüdür. Mübadillerin bazıları birden fazla dile bazıları ise sadece geldikleri ülkenin diline hâkimdir. Yunanistan'ın Selanik, Atina, Kavala, Drama gibi bölgelerden gelen Müslümanların Türkçe, Yunanca, Pomakça, Ulahça gibi farklı dilleri konuştuğu bilinmektedir.

Aydın ve çevresine Grevena Bölgesi'nden gelen mübadillerin çoğunun ana dili ise Yunanca içinde yer alan Grevena Bölgesi'ne ait ağız özelliği taşıyan bir dildir;

Greveniotika ya da Rumeika da denilmektedir⁹⁵; Grevena Bölgesi'nde konuşulan dil, tıpkı Kapadokya Bölgesi'nde konuşulan dilin içinde bölgesel dil özelliği taşıyan Misti ve Farasa köylerinde konuşulan Farasiotika (Φαρασιώτικα) ve Mistiotika (Μιστιώτικα) gibi kendine ait özellikler taşımaktadır. Karadeniz-Pontus Bölgesi'nden Grevena'da boşalan yerlere yerleştirilen mübadillerin ise ana dilleri Pontus Rumcası ya da Türkçedir (Türkofon).

Cengiz Dağcı'nın “anayurt dediğin dildir aslında...” ifadesi bulunmaktadır. Dağcı'nın belirttiği gibi coğrafyaların vatan hâline dönüşmesinde dilin etkisi oldukça önemlidir (Yakıcı ve Sarıtuğ, 2019, s. 1011). Bu bağlamdan hareketle yerel halkla aynı etnik ve dinî kökene sahip mübadillerin dilleri farklı olanlar, yerleştirildikleri ülkede etkileşimin kurulmasında başlangıçta büyük engeller yaşamıştır. Aidiyet duygusunu diğer mübadillere oranla daha sonra oluşturmaya başladıkları görülmüştür.

Birbiriyle savaşılan iki ülkeden yer değiştiren bireyler hem yerleştirildikleri ülkenin dilinden farklı konuştukları hem savaşılan topraklardan geldikleri için sürecin başlangıcında yerli halk tarafından ‘öteki’, *yabancı* (Chambers, 2014, s. 106) olarak görülmüşlerdir.

4.3.1. Aydın Vilayetinde Konuşulan Diller

Osmanlı Dönemi'nde 19. yüzyılda Aydın vilayeti; İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe sancaklarından oluşmaktaydı (Emecen, 1991, s. 235-237). Günümüzdeki hâliyle kıyasladığımızda ise İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla'nın içinde yer aldığı geniş bir bölgenin idari birimi olduğu anlaşılmaktadır. Mübadele öncesi dönemlerde Anadolu vilayetlerinde çeşitli etnik ve dini topluluklar bulunmaktaydı, Aydın da çok dilli ve çokkültürlü bir bölgeydi.

1893 Nüfus İcmal Defterinde Aydın vilayetinde Müslümanlar, Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerin yaşadığı görülmektedir, bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Aydın'da da yaşayan farklı etnik gruplar kendi dillerini

⁹⁵ Daha detaylı bilgi için ailesinden miras aldıkları dili yeni kuşaklara öğretmek için bir gramer kitabı hazırlayan Aycan Yılmaz'ın (2022) Mübadelenin 100' üncü Yıl Kültür Yayını olarak Çatalca Belediyesi'nin desteğiyle çıkardığı *Patriyotların Sözlü Kültürü ve Patriyotça El Sözlüğü* çalışmasına bakabilirsiniz. Greveniotika ile ilgili bilgi için bk. Giorgos Tsotsos (Γιώργος Τσότσος), (1998). ΓΑΛΑΤΙΝΗ ΒΟΪΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ, Θεσσαλονίκη.

konusmaktadır. Resmî ve hâkim dil ise Osmanlı Türkçesidir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman Türkler, günlük yaşamlarında ve resmî işlerinde Türkçeyi kullanmaktadır.

Aydın vilayetinde yaşayan Rum Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoksların ana dili Yunancanın yanı sıra Türkçedir. Osmanlı topraklarında gayrimüslim topluluklar kendi aralarında ana dillerini kullanmakta özgürdü. Aydın'da yaşayan Ermeni nüfusu tarafından Ermenice ve Yahudiler tarafından az da olsa İspanyolca kullanılmaktaydı.

19. yüzyılda Anadolu'ya gelen İngiliz ve Amerikan misyonerlerin raporlarında Anadolu Ortodoksları arasında Türkçenin yaygın kullanımı dile getirilmektedir. Anadolu Rumlarının büyük oranda Rumca bilmediklerini Türkçe konuşup yazı dilinde de Yunan harfli Türkçe kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu bölgelere gelecek kişilerin Rumcadan önce Türkçe öğrenmeleri gerektiği yönünde uyarılarda bulunmuşlardır (Aksu 2011, s. 123-125).

Arnold J. Toynbee (2007, s. 139) Batı Anadolu'ya geldiğinde Aydın vilayetinde yer alan Kula'nın kuzeyindeki Gölde köyünde, mezar taşları üzerinde Karamanlıca⁹⁶ -Türkçenin Yunanca harfleriyle ifade edildiği dil- yazılar görmüş, oradaki görevli ile iletişime geçebilmek için bildiği tüm Türkçeyi konuşmak zorunda kaldığını dile getirmiştir.

4.3.2. Grevena Bölgesi'nde Konuşulan Diller

Yunanistan'ın Grevena Bölgesi; 19. ve 20. yüzyıllarda tıpkı Anadolu'da olduğu gibi çeşitli etnik ve dilsel gruplar barındıran bir yerdir. O dönemde bölgede çoğunlukla Yunanca konuşulmaktaydı. Konuşulan dil, Yunancanın ağız farklılıkları taşıyan bir koludur.

⁹⁶ Türkçe konuşan Ortodoksların Anadolu'da yaşadıkları yerler, Karamanlıca yayınların 1913-1914 Anadolu salnamelerinin sonunda verilen abonelerinin isimlerinden anlaşılmaktadır. Abonelerin bulunduğu illerden bazıları şunlardır: İstanbul, Nevşehir, Ürgüp, Konya, Adana, Aydın, Aksaray, Ankara, İzmir, Niğde, Afyonkarahisar, Silifke, Yozgat, Zonguldak, Denizli, Karadeniz Ereğlisi, Bafra, Bartın, Salihli, Tosya, Kastamonu.

Grevena Bölgesi'nde yaşayan Müslümanların kullandığı lehçe ise; fonetik, şekil ve semantik anlamda Çağdaş Yunancadan farklılıkları olan bölgeye ait özellikler taşımaktadır (KK-12, KK-Tsostsos).

Grevena Bölgesi'nde yaşamış olan Müslümanların dilleri bölgenin kuzey lehçesi içinde, demotik dilden gelen sözcüklerden oluşan eski Yunanca sözcükler barındıran, Osmanlının uzun süre hâkimiyetinden kaynaklı Türkçe sözcüklerin de olduğu bir dildir. “Babam Türkçe biliyordu. Babam Bekir Efendi ile savaştığını anlatırdı” (KK-9). “Anadolu’ya geldiklerinde çok az da olsa Türkçe bilen vardı” (KK-33). “Dedem Türkçe biliyordu” (KK-36). Müslüman öğrenciler için bölgede ortaokul bulunmamaktadır. Bu bölgede yaşayan Müslümanların pek çoğu okuma yazma bilmemektedir; ancak onlara Türkçe öğretilmeye çalışıldığı da bilinmektedir. Kendilerine ait halkın bıraktığı yazılı bir eser bulunmamaktadır. Sözlü kültüre ait şarkıları vardır, eğitim seviyeleri ve kültür düzeyleri oldukça düşüktür⁹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan Grevena ve Nasiliç’in köylerinde, özellikle Osmanlı idaresi altındaki dönemlerde Müslüman Türkler tarafından bu lehçe kullanılmıştır. Müslüman Türkler arasından eğitim almaya ya da ticaret maksatlı İstanbul’a giden kişilerin Türkçe konuştuğu ve okuma yazma bildiği de bilinmektedir. “Annemlerin geldiği Gublar köyünde Türkçe konuşulmuyormuş, genellikle dini eğitim alan ‘Molla’ denilen kişiler ya da ticaret için gidip gelen kişiler Türkçe okuma ve yazma biliyormuş” (KK-8). Dinî eğitim veren hocalar, Arapçanın yanı sıra bölgedeki çocuklara Türkçe öğretmeye çalışmıştır.

“Yunanca konuşan Müslümanların tek bildikleri Türkçe kelime dini bakımından kullandıkları bir yemin şekli olan “Vallâhi” sözcüğü olduğu için Batı Makedonya Müslümanlarına Yunanistan’da “Valaades” (Βαλαάδες) denilmektedir” (KK-11, KK-12, KK-14, KK-15). Az da olsa bölgenin kuzeyinde Balkanların birçok yerinde olduğu gibi Ulahça, Arnavutça, Slav dillerine ait ağızlar da konuşulmaktadır (KK-14). Bölge, tarihsel sürecinden ve coğrafi konumundan da anlaşılacağı üzere kültürleşmeye açık ve pek çok dile sahip, toplumlar arasındaki iletişimin yoğun olduğu bir konuma sahiptir. Bölgede

⁹⁷ Papathanasiou, Kostas (2022). Vallaades: Oi Ellinophonoi mousoulmanoï tis periochis Grevenon kai Voiou Kozanis [The Greekspeaking Muslims of the areas of Grevena and Voion in Kozani Region]. My Voio. Online:<<https://myvoio.com/βαλαάδες-οι-ελληνόφωνοι-μουσουλμάνοι/>>

yaşayan Müslümanların Yunanca konuşmasına dair Yunanistan’da bazı hipotezler ileri sürülmektedir, bu konuyla ilgili açıklamalar çalışmanı dördüncü bölümünde “Grevena Bölgesi’nde Dinsel Yapı” başlığında açıklanmaktadır⁹⁸.

Türkiye’ye Grevena Bölgesi’nden göç eden Valaades diye adlandırılan mübadillerin, konuştukları dil Yunancanın o bölgesine ait bir lehçedir. Aydın ve çevresinde görüşülen mübadil kuşaklar ve yerel halk; mübadillerin birinci kuşakları ile ilgili buraya geldiklerinde tek kelime Türkçe bilmiyorlarmış, Rumca konuşuyorlarmış, diye belirtmişlerdir (KK-38, KK-45). Rumca diye adlandırmalarının temel sebebi, Anadolu’da Yunanca konuşan herkesin genelleme ile Rumca konuşuyor diye kabul edilmesidir.

Saha çalışmasında köy ziyaretlerinde Grevena Bölgesi’ne ait o lehçenin Anadolu’ya gönderilmiş Müslüman mübadil ailelerin ikinci kuşaklarında hem de Grevena’daki köylerde yaşayan özellikle yaşlı kişiler tarafından kullanılmaya devam edildiği tespit edilmiştir. “Grevena’nın yerli halkının konuşması anlıyoruz. Ancak Yunanca konuşan başka birinin konuşmasını anlamakta zorluk çekiyoruz” (KK-17, KK-24). “Buraya atalarının topraklarını ziyarete gelen Yunanca konuşan Türklerle kendi dilimizde konuşarak anlaşmakta zorluk çekmiyoruz” (KK-15). Kaynak kişi Aycan Yılmaz, “Grevena merkez ve köylerini ziyaret ettiğinde oradaki insanlarla rahatça anlaşabildim” (KK-12); yine Aydın İncirlioğlu’da görüşülen mübadil üçüncü kuşak Ramazan Savaşan, “Ailemden duyduğum kadarıyla çok az seviyede öğrendiğim Yunanca ile ailemin Grevena’dan geldiği köydeki yerli halkla bir şekilde anlaşabiliyorum” (KK-19) diyerek o bölgede hâlâ atalarının konuştuğu dilin kullanıldığını belirtmişlerdir.

“Artemis Koletsou; 4000 yıl önce, Homeros’ un yazdığı destanlarda bazı sözcüklerin Greveniotika içinde yer aldığını belirtti. Yunanca konuşan mübadillerin konuştukları dili, Antik Yunanca ve yerel sözcüklerin bulunduğu ‘Yunancanın Grevena Ağzı-Lehçesi ile Konuşulma Şekli’ olarak tanımlayabiliriz” (Yılmaz, 2017, 2022).

⁹⁸ Osmanlı’nın 19. yüzyılda milliyetçilik akımının da etkisiyle Balkan coğrafyasında güç kaybetme konumuna gelmesiyle Grevena Bölgesi’nde olduğu gibi Türk Müslüman halkların yerleştirildiği bölgelerde Türk okulu açmamasından kaynaklı Türkçe konuşan insan sayısının azalmaya başlamış olduğu bilinmektedir.

4.3.3. Aydın ve Çevresine Yerleştirilen Ana Dilleri Türkçe Olmayan Mübadillere Devletin ve Yerli Halkın Yaklaşımı

Avrupa’da 19. yüzyılın ana teması, Balkanize etme düşüncesinin uygulanmasıydı. Balkan coğrafyasında başlayan çeteleşmeler, çatışmalar ve savaşlar *etnik temizlik* amacı taşımakta, ulus devlet anlayışıyla yeni devletlerin kurulmasının ilk adımını oluşturmaktaydı. Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan Anadolu’ya göç dalgası, Balkan Savaşları ile giderek artmıştır. Osmanlının hem siyasi hem ekonomik açıdan son zamanlarını yaşadığı bu evrede Anadolu coğrafyasında 19. yüzyıldan itibaren muhacirlerin sayısal çokluğundan kaynaklı dilsel, ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan sorunlar yaşanmaya başlanmıştır.

20. yüzyılın başına damgasını vuran sadece Türk ve Yunana taraflarını değil tüm dünyayı etkileyen mübadele ile yüzbinlerce insan zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Mübadele anlaşmasında din faktörü değiş tokuşun esas kıstası olarak alınmıştır. Ana dilin temel alınmamasının en büyük sebebi, Osmanlı idari sistemi içerisinde bireyin etnik kimliğini belirlemede yetersiz olacağı düşüncesidir. Osmanlı yüzlerce yıl çok geniş bir coğrafyada farklı din ve dillere sahip topluluklardan oluşmuş bir imparatorluktu. Bu nedenle toprakları içinde Rumca konuşan ya da Türkçe konuşan bir bireyle ilgili etnik kökenine dair tespit yapmak oldukça zordur. Bir kişinin Rum asıllı ya da Türk asıllı olduğunu belirlemenin o dönem için en kolay yolu mensup olduğu dini bilmekten geçtiği düşüncesi hâkimdir. Her iki devlet de topraklarında bulunan azınlık diye tabir ettiği mübadilleri azami sayıda tespit etmek için bu nedenle dini temel olarak seçmiştir. Ancak iki ülkedeki mübadillerin de çok da homojen yapı içermediği gelindikleri bilinmektedir.

1923 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile Yunanistan’ın Batı Makedeonya Bölgesi’nden gelen yaklaşık 13.000 Yunanca konuşan Müslümanın 6 bine yakını Grevena Bölgesi’nden gelmiştir⁹⁹. Bu mübadil ailelerden Aydın ve çevresine yerleşen,

⁹⁹ Bu sayılarda tam bir netlik yoktur. Nakracas (2003, s. 175) Yunanistan’ın Batı Makedonya Bölgesi’nden mübadele sırasında Türkiye’ye göç eden ve Yunanca konuşan Müslüman mübadil sayısının 12 bin olduğunu belirtmektedir. Yunan araştırmacı G. Tsotsos ile yapılan görüşmede kendisi bölgeye yönelik araştırmalarında arşiv kayıtlarını değerlendirdikten sonra Türkiye’ye gelen mübadillerin 12.962’sinin Türkçe bilmediklerini tespit ettiğini, bu sayı içerisinde yer alan Grevena merkez ve köylerinden 5632 Yunanca konuşan Müslüman mübadilin Anadolu’ya geldiğini dile getirmiştir. Grevena ve Nasiliç çevresinden gelen bu mübadillerden Nasiliç’ten gelenler daha çok İstanbul’da Çatalca, Silivri ve Büyükçekmece ilçelerine yerleştirilmiş; Grevena ve çevresinden gelenler daha çok Aydın, Denizli, Bursa, Isparta, Niğde il ve ilçelerine yerleştirilmiştir.

ana dili Türkçe olmayan (Grekofon) Müslüman mübadiller Grevena Bölgesi'nde konuşulan lehçe ile konuşmaktaydı¹⁰⁰. Mübadil ailelerin çoğu dili sadece konuşmakta, okuma yazma bilmemekteydi. “Türkçe bilmiyorlarmış, geldikleri gemilerde ‘Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türkiye, Yaşasın Cumhuriyet’ ifadesini öğrenip İzmir Limanı’na indiklerinde bu ifadeyi söylemişler; bu ifade onlar için oldukça özel çünkü her mübadil Yunanistan’ın neresinden gelmiş olursa olsun kendini Atatürk’ün hemşehrisi kabul etmektedir” (KK-17). Türkiye'ye geldiklerinde devletin hem de yerli halkın farklı tepkileriyle karşılaşmışlardır. Atalarının kullandıkları dil, modern Yunancadan farklı olduğu için ve zamanla Türkçe sözcüklerinde bu dile eklenmesiyle oluşan yerel dili öğrenmiş olan mübadil ikinci ve üçüncü kuşaklar, günümüzde Yunan bir vatandaşla konuşurken zorlandıklarını ancak ziyaret için Grevena’daki ata topraklarına gittiklerinde oradaki yaşlı yerli halkla rahatça anlaşabildiklerini belirtmişlerdir (KK-11, KK-12).

Devlet, mübadilleri geldikleri zamandan itibaren soydaş ve yerli halk ile bir kabul etmiş ve Anadolu halkına mübadillere elinden geldiğince yardım etmesi gerektiği vurgusu yapmıştır. Ancak yerli halk ile aynı etnik köken aynı dinden olmalarına rağmen takas edilen kişiler, yereldeki soydaşlarından başta dilleri olmak üzere pek çok yönden ayrılıyorlardı. Geldikleri ülkede azınlık durumundalardı yeni yerleştikleri topraklarda da yabancı gibi görülmüşler, yerli halkla uyum sağlama süreçleri zaman almıştır. İki ülkenin de yıllarca süren savaş ortamında olması, ulus devlet anlayışıyla yeniden inşa sürecin sancılarını yaşıyor olması da mübadillerin entegrasyon süreçlerinin uzun sürmesine neden olmuştur.

Aydın ve çevresine gelen mübadiller, genel olarak Yunanistan'a göç eden Rumların boşalttıkları mekânlara yerleştirilmişlerdir. Yunanistan’dan gelmeleri, dillerinin Türkçe olmamasından kaynaklı yerli halk tarafından, “Gavur tohumu, Yarım gavur, gavur dölü, Rum vb.” lakaplar ile çağrıldıklarını dile getirmişlerdir. Sahada görüşülen kaynak kişilerin neredeyse tamamı tarafından dile getirilen bu durum, mübadillere sembolik şiddet uygulandığının göstergelerinden biridir. Sadece bu değil yerli halkın ekonomik anlamda oldukça zorluk çektiği bir dönemde mübadiller, onların isteklerini de bulunduğu

¹⁰⁰ Valaadesler, Yunancanın kuzey lehçesini konuşmaktaydılar. Yunancaya yerel dilden giren kelimelerin, Homeros ve antik Yunanca kelimelerin ve Türkçe kelimelerin karışık olduğu bir dil kullanmaktaydılar (Metokis, 2016, s.28)

konumları da paylaşma durumunda olduğu için yerli halk tarafından Rumların yerine konularak onlarla özdeşleştirilmiştir. Yerel halk, mübadillerin toprak ve iş fırsatlarından yararlanmasını ekonomik rekabet yaratacağı düşüncesiyle çok da hoş karşılamamıştır. Görüşülen kaynak kişiler; “İyi toprakları bizler gelmeden yerli halk paylaşmış, ailelerimize kalan yerlerden arazi vermişler, verilen araziler de Yunanistan’daki arazilerine göre daha az miktardaymış” (KK-19, KK-30, KK-51), “Atatürk, size tarla verdi, bizim hakkımız olan yerlerden de verildi” (KK-9) diye yerli halkın başlangıçta kendilerine çok da olumlu gözle bakmadıklarını dile getirdiler. Mübadiller bu gibi sebeplerden dolayı halkın Rumlara yönelik olumlu veya olumsuz önyargılarını da üstlenmek durumunda kalmışlar ve toplum yaşamlarına çok da hızlı kabul gören bireyler olamamışlardır. Bu tip durumlarda “Biz Türk’üz, Müslümanız, Atatürk bizi getirdi, Mübadiliz” gibi ifadelerle kendilerini anlatmak zorunda hissetmişlerdir. Aydın’da mübadil ailelerin yaşadığı bu durumların tarihe geçtiği bir olay yaşanmıştır.

1950’lerdeydi, tam hatırlayamadım tarihi ama 1940’ların sonu da olabilir. Zaten yıllarca dışlanma ifadeleri duymuşsun. Ama aradan onca zaman geçmiş. Öğretmenin biri öğrenciye ‘gavur’ diyor. Tüm mübadil aileler birleşip valilik binasının önüne gitmiştik, hep bir ağızdan marş söylemiştik, bize çocuklarımıza yapılan bu yakıştırmalardan duyduğumuz rahatsızlığı dile getirmiştik. Gerekli işlemler yapıldı. Hatırladığıma göre o öğretmen görevden alınmıştı (KK-25).

Çobanoğlu (2009, s. 45) kolektif bellekteki yaşantı ve bilgilerin bir kültür sistemi bütünlüğü içinde olduğu sistemin millî (ulusal) kültürü yarattığını belirtmekte ve millî kültürün ölçümlü (standart) bir ulusal dil vasıtasıyla iletişim kuran toplumun kültürü olduğunu dile getirmektedir. Dil sayesinde toplumun yaşantılarının ve bilgilerinin diğer kuşaklara aktarılması sağlanmaktadır.

Her devletin kendine ait eğitim sistemi vardır. Devletler, kendi değerleri doğrultusunda hedef ve içerikleri belirlenmiş eğitim sistemini uygular (Yıldırım ve Buluç, 2022, s. 241-266). Temel eğitimin zorunlu olduğu ulus devletlerde, ulusal kimliklerin yaratılması ve canlı tutulması için dilsel anlamda tekleştirmeye büyük önem verilmektedir (Sadoğlu, 2003, s. 24).

Türkiye Cumhuriyeti; ırksal ve dinsel birliktelik mesajından daha ziyade bütün etnik kökenler ve kültürleri *Türk ulusu* üst kimliğinde birleştiren ve ortak değerlere vurgu

yapan birleştirici bir düşünceye sahiptir (Uslan, 1997, s. 257-270). İlk yıllardaki eğitim politikası millîleşmeye ve modern bir devlet kurmaya yönelik gelişmiştir. Bu nedenle dil birliği politikasını benimsenmiş, mübadillerin Türk kimliğiyle bütünleşmesini sağlamak için dil ve kültürel uyuma önem verilmiş, ekonomik anlamda katkı sağlamaları adına mübadillerin Türkçe öğrenmelerini hızlandırmaya odaklanılmıştır.

Türkçe bilmeyen mübadillere Türkçe öğretilmeye çalışılmış, mübadillerin resmî işlemlerde ve günlük hayatta Türkçe konuşmaları teşvik edilmiştir¹⁰¹. Mübadil çocukları Türkçe eğitim veren okullara yönlendirilmiştir. Bu durumu değerlendiren ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller, içinde bulundukları topluma kolay uyum sağlamak için atalarının ana dillerini kendilerine çok da öğretmek istemediklerini, evde konuşulduğu için öğrendiklerini, yazılı şekilde kullanmadıkları için de günden güne unutulmaya başladığını belirtmişlerdir (KK-19, KK-22, KK-39).

Türkiye’de mübadil aileler özellikle Grevena’dan gelen ve ana dili Türkçe olmayan mübadiller, yerleşim yerlerinde bir arada olma hâlini seçmiş ve hem ekonomik hem sosyal anlamda daha çok dışa kapanık sadece birbirleriyle iletişim hâlinde olacak şekilde yaklaşık 30 yıl boyunca bir arada yaşamışlardır. İçeride kapanık bir şekilde belirli bir köyde ya da yerleşim yerinde aynı mahallelerde topluca oturmuşlardır. Bu durum onlara dil öğrenme, yerli halkla karşılıklı iletişime geçme ve sosyal hayata entegre olma konusunda zorluk çıkarmıştır.

Mübadillerin toplu olarak yerleştiği köy ya da mahallelerdeki (mübadil yerleşim bölgelerinde) entegrasyon süreci diğer mübadillere göre biraz daha uzun sürmüştür; çünkü dil bilmek, entegrasyon için ilk şarttır. Yerli halkla çok iletişim hâlinde olmadıkları için dil öğrenmeleri ve geldikleri ülkenin kamusal işleyiş sistemini ve haklarını öğrenmeleri zaman almıştır. Herhangi bir ihtiyaç için ilçeye ya da şehir merkezine gittikleri zaman Türkçe bilmedikleri için birinci kuşaklara yerel halk tarafından ve memurlar tarafından bazen zorluk yaşatıldığı belirtilmiştir (KK-58, KK-59). Ancak mübadil yerleşim bölgelerinde yaşama dair düğün, ölüm, doğum, bayram gibi özel zamanlarda bir arada olup ritüellerini kendi aralarında rahatça uygulayabildikleri için

¹⁰¹ Bruce Clark (2006) Türkiye’de kamu alanlarında Türkçe konuşmayanların para cezası ödediğini dile getirmektedir; ancak görüşülen kaynak kişilerin hiçbiri bu açıklamaya yönelik bir bilgi vermemiştir.

kültürel belleklerdeki aktarımları yerli halkla karışık vaziyette yerleştirilen mübadil ailelere göre daha rahat gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Sultanhihasar ve Atça'da görüşülen yerli halkla karışık mahallelerde yaşayan kaynak kişilerden üçüncü ve dördüncü kuşakların Yunancayı bilmediği bilgisi edinilmiştir (KK-51, KK-58). Sadece mübadil ailelerin yerleştirildiği Mursallı gibi yerlerde ise üçüncü kuşakların da atalarının dillerini bildiği ya da en azından anladığı tespit edilmiştir.

Yerli halkla karışık mahallelerde oturan mübadillerin entegrasyonu daha kısa sürelerde gerçekleşmiştir; çünkü iş için bir arada olmaları, yerli halkla aynı camiye, aynı pazarı kullanma, doğum, ölüm, evlenme gibi dönemlerde ritüellere eşlik etme gibi ortak bir amaç için bir araya getiren temel değerlerin paylaşımı daha hızlı olmuştur. Ancak yerli halkla aynı mekânlarda bulunmaları tam olarak uyum sağlamaları ya da dışlanmamaları anlamına gelmemelidir. Çünkü karışık mahallelerde oturan bireyler, yerli halkla başlangıçtan itibaren bir arada oldukları için dil bilmemelerinden kaynaklı önce dışlanmışlar ve bu durum, yerli halkla kaynaşabilmeleri için onlara dil öğrenmeleri gerektiğinin önemini göstermiştir.

Aydın ve çevresine geldikleri yıllarda özellikle dil konusunda büyük sıkıntı yaşayan mübadillerin uyumlarının hızlı olması için Atatürk'ün emri ile mübadil ailelere, özellikle okuma çağında olan ya da daha büyük olan çocuklara okuma yazma seferberliği başlatılmıştır.

Anadolu'ya geldikten sonra doğan ikinci kuşaklar, 1928'de Harf Devrimi'nden sonra Latin Alfabesi ile verilen eğitimi almaya başlamışlardır. Konuştukları Türkçe yerel ağızdan farklıdır. Görüşülen mübadil kuşaklar; Türkçeyi sonra ve eğitim sisteminde öğrendikleri için Aydın'da kullanılan ağızdan çok farklı konuştuklarını İstanbul ağız kullandıklarını belirtmişlerdir (KK-19, KK- 22, KK- 24, KK-25, KK-43, KK-70). Sadece okuma yazma eğitimi değil, ekonomik anlamda mübadil her bireyin katılımının olması adına köylerde ve ilçelerde kadınlara el becerileri için dikiş, dokuma...vb. gibi kurslar açılmıştır.

Sonuç olarak, ana dili Türkçe olmayan mübadiller hem resmî işlerini halletmek hem de yerli halkla iletişime geçmek anlamında zorluklar yaşamışlardır ancak ikinci kuşakların Türkçe öğrenimin artmasıyla beraber etkileşim artmaya başlamış zamanla yerli halkla

bütünleşmişlerdir. Entegrasyonu sağlayan bireylerde kimlik ve aidiyet duygularının gelişimi daha da hızlı hâle gelmektedir.

4.3.4. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Ana Dilleri Türkçe Olan Mübadillere Devletin ve Yerli Halkın Yaklaşımı

Anadolu'dan kaçarak mülteci olarak Yunanistan'a gelen kişiler, yerli Yunanlılar tarafından kimi zaman acımasız bir kayıtsızlıkla kimi zaman da düşmanca bir tavırla karşılanmışlardır. Bu durum kitlesel bir göçün zorla gerçekleştiği durumlarda dünyanın birçok yerinde görünen ve tekrarlanan dinamiktir (Hirschon, 2022, s. 10).

Mübadile sürecinde Yunanistan'da Makedonya Bölgesi'ne çok sayıda mübadil yerleştirilmiştir. 15-16 Mayıs 1928 tarihinde Yunanistan'da yapılan Nüfus Sayımı İstatiksel Sonuçlarında Türkiye'den gelenler Anadolu, Doğu Trakya, Karadeniz Bölgesi, İstanbul olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca nüfusun toplamı hesaplanırken Bulgaristan, Kafkaslar, Arnavutluk, Sırbistan gibi muhacirlerin geldiği ülkeler, kökenleri ve sayıları kayıt altına alınmıştır. Yunanistan'da 1928 yılında yapılan nüfus sayımında gelen mübadillerin dilleri de kayıt altına alınmıştır. Bu sayımda ülkede Türkçe konuşan Rum muhacir sayısı 191.254 olarak tespit edilmiştir. Bu insanlardan 80 bine yakını Yunanistan'ın kuzey bölgesine yerleştirilmiştir¹⁰².

Yunan Makedonyası diye adlandırılan bölgenin yüzde elliden fazlası mübadiller tarafından oluşturulmuştur. Bu nedenle bölgenin demografik dengesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Grevena Bölgesi'ne yerleştirilen mübadillerin çoğunluğu Pontus Rumcası ve Türkçe konuşan kişilerden oluşmaktadır.

Tüm ulus devlet yaratma fikrine sahip devletlerde olduğu gibi Yunanistan'da da farklı dil konuşan mübadillere karşı önlemler alınmaya çalışılmıştır. 1928 yılındaki sayımda tespit edilen Türkçe konuşan mübadiller, *Yunan ulusu* üst kimliğine uygun görülüyordu. Hatta yerli halk mübadillerin Türkçe konuşmasını kusur olarak görmekteydi ve bu kişilere cahil gözüyle bakılmaktaydı (Marantzidis, 2005, s. 103). Bu nedenle tıpkı Türk eğitim

¹⁰² Detaylı bilgi için bk. 15-16 Mayıs 1928 Yunanistan Nüfus Sayımı İstatiksel Sonuçları Atina: Millî İktisat Bakanlığı, 1935, s. 246.

sisteminde olduğu gibi Yunan eğitim sisteminde de ortak dil (resmî dil) öğretimi esas alınmıştır.

Dil eğitimi; mübadillerin topluma uyumunda en büyük unsur olarak görülmüştür. Yunan devleti ideolojik olarak okullara büyük görevler vermiş; resmî dilin öğretilmesinin yanı sıra kültür aktarımının da önemi üzerinde durmuştur. Eğitim sistemi, millî ideolojinin aktarımı için oldukça önemli rol almıştır (Mavromatis, 2005, s. 360-361).

Balkan Savaşlarının ardından 1930'lara kadar sürecek oldukça büyük çaptaki yerinden edilmelere rağmen, Yunan Makedonyası'nın kuzey batısında bulunan daha dağlık ve geri kalmış bölgelerde her tür farklılığa şüpheyle yaklaşılıyordu. Bu düşüncenin etkisiyle "öteki" olarak kabul edilen Yunan komünistleri ve etnik azınlıklara karşı temizleyici ve onları bilgilendirme anlayışının etkisiyle Kamu Güvenliği Bakanlığı ve dini, millî eğitim ve siyasi öğreti veren EON (Ulusal Gençlik Örgütü) devreye sokuldu (Close, 1995, s. 46).

Yunanistan'da asimilasyon politikalarının en önemli uygulaması kamusal alandaki dil yasaklarıydı. Makedonya Genel Valisi'nin 1936'da yerel meclislere gönderdiği gizli yönergede açık alanlarda -caddelerde, kahvehaneler vb.- yabancı herhangi bir dilde konuşma yasaklandı, konuşanlara ağır ceza yaptırımları getirilmiştir. "Ailelerimiz bizim Yunanca öğrenmemize çok önem verirdi, sokakta Türkçe konuşmazlardı, herhangi bir kurumla işleri olduğunda giderken bizi yanlarında götürürlerdi, biz onlara az da olsa öğrendiğimiz Yunancayla yardımcı olurduk" (KK-75). Bu uygulamalar; Yunan Devletinin Osmanlıdan gelen mübadillere, başlangıçta Helenleştirme politikaları uyguladığını yansıtmaktadır.

Özellikle, birinci ve ikinci nesiller hükûmetin tüm çabalarına rağmen, aralarında Türkçe konuşmaya devam etmişlerdir. Dil, kültürün yaşatılması açısından en önemli unsurdur. Sadece dil değil, psikolojik, kültürel, sosyolojik, ekonomik pek çok sorunla karşılaşmışlardır. Ama dil bilmemelerinden kaynaklı Rumca konuşmayı bilen diğer mübadillere göre daha çok sorunlar yaşamışlardır. "Bizi sevmezdi bu kerhaneciler, Türk tohumu derlerdi. Fukaralık zamanıydı kızım, çok zorlandık, biz bunları adam yaptık, çok çektirdiler atalarımıza geldiklerinde" (KK-1).

Saha çalışması için Grevena Bölgesi'nde gidilen köylerde görüşülen kaynak kişilerin çoğunun Amasya, Sinop, Samsun, Tokat, Trabzon'dan göç etmiş/ettirilmiş kişiler olduğu tespit edilmiştir. Kitromilides ve Alexandris'e (1984-85, s. 35-43) ait *Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration* (Etnik Hayatta Kalma, Milliyetçilik ve Zorunlu Göç) adlı makalesinde yer alan, Batı Pontos'un Karadeniz kıyısındaki Amaseia piskoposluğuna ait nüfus sayımı verilerine ait aşağıda verilen tablolar, bu bölgelerde yaşayan Rum Ortodoksların sayılarını ve hangi dili konuştuklarını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 4.1 Batı Pontos'un Karadeniz Kıyısındaki Amaseia Piskoposluğuna Ait Nüfus Sayımı Verileri

GREEK POPULATION OF THE DIOCESE OF AMASEIA*							
α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ζ'	η'
1. Amisos	Samsun	Canik	8.618	Greek	1	3	3
2. Upper Amisos	"	"	1.870	"	2	—	2
3. Atatepe	"	"	470	"	1	—	1
4. Ulugöl	"	"	165	"	1	—	1
5. Papaz Mahalesi	"	"	570	"	2	—	1
6. Pelitoglu	"	"	320	"	2	—	1
7. Misali Tuz	"	"	214	"	1	—	1
8. Haydar	"	"	167	"	2	—	1
9. Göl Bellen	"	"	420	"	2	—	1
10. Yegile Giriş	"	"	285	"	1	—	1
11. Seyminanto	"	"	305	"	1	—	1
12. Demirciköy	"	"	125	"	1	—	1
13. Simitçi	"	"	180	"	1	—	1
14. Karamahmur	"	"	175	"	1	—	1
15. Kızılöğlak	"	"	200	"	1	—	1
16. Maradon	"	"	153	"	1	—	1
17. Kelkaya	"	"	253	"	1	—	1
18. Zigadon	"	"	178	"	1	—	1
19. Karagöl	"	"	673	"	4	—	2
20. Panayot Uşağı	"	"	327	"	1	—	1
21. Kurtadamı	"	"	210	"	1	—	1
22. Çınarlı	"	"	500	"	1	—	1
23. Serniş Dağı	"	"	458	"	2	—	1
24. Dev Giriş	"	"	516	Turcophone	1	—	1
25. Kürekçi	"	"	127	Greek	1	—	1
26. Boylan	"	"	477	Turcophone	3	—	1
27. Gürgeç Pınarı	"	"	283	"	2	—	1
28. Kara Songur	"	"	319	"	3	—	1

* The statistics carry the signature of consul Matis and the date 16/29 December 1911, Samsun.

α' : Name of city or village. β' : Name of Kaza. γ' : Name of villayet. δ' : Greek inhabitants. ϵ' : Language spoken by Greek-Orthodox. $\sigma\tau'$: Churches, chapels, monasteries. ζ' : Orthodox priests educated. η' : Orthodox priests non educated.

α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ξ'	η'
29. Taflan Köy	Samsun	Canik	316	Turcophone	1	—	1
30. Hacı İsmail	—	—	216	Greek	1	—	1
31. Yarmah Yatak	—	—	129	—	1	—	1
32. Elias Köy	—	—	380	—	1	—	1
33. Sernig Pınarı	—	—	125	Turcophone	1	—	1
34. Andreandon	—	—	1.180	Greek	2	—	2
35. Terme	—	—	277	Turcophone	3	—	1
36. Sogut	—	—	75	—	—	—	—*
37. Kara Percin	—	—	1.308	Greek	1	—	2
38. Çam Alanı	—	—	278	—	1	—	1
39. Çanakçı	—	—	370	—	1	—	1
40. Derecik	—	—	391	—	1	—	1
41. Çatalarmut	—	—	169	—	1	—	1
42. Atı	—	—	340	—	1	—	1
43. Çirakman	—	—	922	—	1	—	1
44. Kabacık	—	—	129	—	1	—	—**
45. Dözeren	—	—	278	Turcophone	1	—	1
46. Çadır	—	—	190	Greek	1	—	1
47. Narlık	—	—	250	Greek	1	—	1
48. Hayat Deresi	—	—	407	—	3	—	1
49. Bellen	—	—	570	—	2	—	1
50. Toyar	—	—	280	—	3	—	1
51. Elma Çukur	—	—	793	Turcophone	4	—	1
52. Topal Uşağı	—	—	140	—	1	—	1
53. Ömer Gözü	—	—	376	—	2	—	1
54. Kalkacık	—	—	66	Greek	1	—	—
55. Gelice	—	—	136	—	1	—	1
56. Karatoklu	—	—	70	—	1	—	1
57. Soğanlı	—	—	103	—	1	—	—
58. Oca	—	—	850	—	2	—	1
59. Ereklı	—	—	198	Turcophone	4	—	1
60. Akdoğan	—	—	122	—	1	—	1
61. İncebal	—	—	282	—	2	—	1
62. Kaya Güney	—	—	553	—	3	—	1
63. Kuru Kökçü	—	—	374	—	3	—	1
64. Tepecik	—	—	435	Greek	1	—	1
65. Avtan	—	—	230	—	1	—	1
66. Aulgan	—	—	692	—	5	—	2
67. Çardak Yeri	—	—	243	—	1	—	1
68. Töbeçik	—	—	410	Turcophone	1	—	1
69. Sarı Boyur	—	—	207	Greek	2	—	1
70. Fıttacak	—	—	203	—	2	—	1

* Unable to maintain a priest of their own they invite those of the neighbouring villages.
** Invite the priest of Derecik.

ETHNIC SURVIVAL, NATIONALISM AND FORCED MIGRATION

α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ξ'	η'
71. Sarı Kilise	Samsun	Canik	370	Greek	2	—	1
72. Arıcak	—	—	306	—	1	—	1
73. Moskovanton	—	—	91	—	1	—	1
74. Muzinoğlu	—	—	123	—	1	—	1
75. Kutekçi	—	—	113	—	1	—	1
76. Çiğyer	—	—	738	Greek-Turkish	6	—	3*
77. Tangorlu	—	—	481	Greek	2	—	2
78. Çarşamba**	Çarşamba	—	1.273	Turcophone	1	—	2
79. Hisarlı	—	—	366	—	1	—	1
80. Koçalan	Samsun	—	155	Greek	1	—	1
81. Romanandon	—	—	179	—	1	—	1
82. Kireçdere	—	—	182	Turcophone	1	—	1
83. Boğsarmut	—	—	236	—	1	—	1
84. Kazancıoğlu	Çarşamba	—	282	—	1	—	1
85. Çortuyeri	—	—	406	—	1	—	1
86. Derviş Tekfur	—	—	158	—	1	—	1
87. Dikenli Yatak	—	—	250	—	1	—	1
88. Kamşi	—	—	229	—	1	—	1
89. Kırızlı	—	—	345	Greek	1	—	1
90. Sarı Yurt	—	—	233	—	1	—	1
91. Yenice	—	—	199	Turcophone	1	—	1
92. Ordu Kapı	—	—	308	—	1	—	1
93. Kanuşlı Köy	Samsun	—	118	Greek	1	—	—
94. Yağ Basan	Çarşamba	—	336	—	2	—	1
95. (?Sum) Pınar	Samsun	—	152	—	1	—	—
96. Kışla	—	—	325	—	2	—	1
97. Gedikli	—	—	121	—	1	—	1
98. Firincioglu	—	—	240	—	1	—	1
99. Klimiandon	—	—	301	—	2	—	1
100. Çal	—	—	228	—	—	—	—
101. Kazlı Köy	—	—	181	—	1	—	1
102. Gövce Pınar	—	—	276	—	1	—	1
103. Kaman	—	—	123	—	1	—	1
104. Gel Girişi	—	—	160	—	1	—	1
105. Sinamatas	—	—	278	—	3	—	1
106. Paşa Yıtağı	—	—	95	—	1	—	—
107. Gāvur Yurdu	—	—	234	—	1	—	1
108. Trabzonlu	—	—	177	—	1	—	1
109. Upper Canik	—	—	283	—	1	—	1
110. Lower Canik	—	—	1.115	—	3	—	3

* The village of Çiğyer maintained 9 *Mohales* with 6 churches and 2 schools. The priests were bilingual and performed the sermons sometimes in Greek and at other times in Turkish.

** The town of Çarşamba was mainly inhabited by Turks (3.814). There were also 1.348 Turcophone Armenians. At Çarşamba was the seat of the *Kaymakam*.

PASCHALIS M. KITROMILIDES — ALEXIS ALEXANDRIS

	α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ζ'	η'
111. Gökçe		Samsun	Canik	241	Greek	1	—	1
112. Gürgenli	30	30	30	221	30	1	—	1
113. Alibey	35	30	30	270	30	1	—	1
114. Düz Köy	35	30	30	1.130	Turcophone	2	—	1
115. Kel Uşağı	30	30	30	171	30	1	—	1
116. Söğüt Pınarı	30	30	30	335	30	1	—	1
117. Kurv Gökçe	35	30	30	320	30	1	—	1
118. Kâzım Köy	30	30	30	409	30	1	—	1
119. Kahvehane Seyvani	30	30	30	230	30	1	—	1
120. Amasya*		Amasya	Sivas	1.300	30	1	—	1
121. İlerai	30	30	30	38	30	1	—	1
122. Tuzsuz	30	30	30	320	30	1	—	1
123. Zaganı	35	30	30	294	30	1	—	1
124. Apacı	30	30	30	223	30	1	—	1
125. Fındıklı	30	30	30	451	30	1	—	1
126. Merzifun**		Merzifun	30	475	30	1	—	1
127. Yedimköy		Amasya	30	151	30	1	—	1
128. Bayat		Corum	30	209	30	1	—	1
129. Kefin (Simisi?)	30	30	30	155	30	1	—	1
130. Mahmutlu	30	30	30	197	30	1	—	1
131. Osmançık	30	30	30	259	30	1	—	1
132. Sirakeze (?)		Ladik	Canik	478	30	1	—	1
133. Kemal		Amasya	Sivas	430	30	1	—	1
134. Turasan	30	30	30	209	30	1	—	1
135. Hamam Ayağı	30	30	30	287	30	1	—	1
136. İskilip	30	30	30	391	30	1	—	1
137. Doğanlı	30	30	30	153	30	1	—	1
138. Karanova	30	30	30	133	30	1	—	1
139. Terzili	30	30	30	250	30	1	—	1
140. Ahyurt		Corum	30	328	30	—	—	—
141. Çsaray		Ladik	Canik	182	30	2	—	1
142. Karasaray Pınarı		Amasya	Sivas	178	30	1	—	1
143. Kışla	30	30	30	175	30	1	—	1
144. Tataroğlu	30	30	30	163	30	1	—	1
145. Salırcı	30	30	30	516	30	1	—	1
146. Taşlı Yarıca	30	30	30	321	30	3	—	1
147. Choritsa (?)	30	30	30	238	30	2	—	1
148. Hacıhalı	30	30	30	226	30	1	—	1
149. Kireçliköy	30	30	30	180	30	2	—	1
150. Hocaoglan	30	30	30	320	30	1	—	1
151. Bellen Alaca	30	30	30	225	30	1	—	1

* According to the yields of the Greek census in the town of Amasya there were 15.000 Turks, 9.860 Armenians and 206 Protestants.

** At the town of Merzifun was the seat of *Kaymakam*.

ETHNIC SURVIVAL, NATIONALISM AND FORCED MIGRATION

	α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ζ'	η'
152. Çamurköy		Amasya	Sivas	161	30	1	—	1
153. Havza*		Havza	30	293	30	1	—	1
154. Ali Efendi Çiftliği		Amasya	30	92	30	1	—	1
155. Erik Alan	30	30	30	257	30	1	—	1
156. Narlık	30	30	30	177	30	1	—	1
157. Çelteç	30	30	30	45	30	—	—	—
158. Ağturan	30	30	30	335	30	1	—	1
157. Kara Mısır	30	30	30	193	30	1	—	1
158. Göztruf(?)	30	30	30	906	30	2	—	2
159. Yağbasan	30	30	30	348	30	1	—	1
160. Koçoğlu	30	30	30	923	30	2	—	1
161. Eskiğören	30	30	30	102	30	1	—	1
162. Kenek	30	30	30	136	30	1	—	1
163. Karaçörek	30	30	30	224	30	1	—	1
164. Çiğköy	30	30	30	257	30	1	—	1
165. Hacıdede	30	30	30	175	30	1	—	1
166. Çayıroğlu	30	30	30	420	30	1	—	1
167. Kovanites	30	30	30	143	30	1	—	1
168. Aydoğdu	30	30	30	307	30	2	—	1
169. Seferli	30	30	30	166	30	1	—	1
170. Yahna	30	30	30	285	30	2	—	1
171. Taşoluk	30	30	30	54	30	—	—	—
172. Efkalipus	30	30	30	278	30	1	—	1
173. Domuzalan	30	30	30	247	30	1	—	1
174. Orfano	30	30	30	347	30	2	—	1
175. Dere(cen?)	30	30	30	236	30	2	—	1
176. Burçuk Alan	30	30	30	159	30	1	—	1
177. Emirçik	30	30	30	359	30	1	—	1
178. Göbeçay	30	30	30	115	30	1	—	1
179. Girenlik	30	30	30	154	30	1	—	1
180. Havacık	30	30	30	387	30	1	—	1
181. Ahyurt	30	30	30	72	30	1	—	—
182. Oktaş	30	30	30	250	30	—	—	—
183. Doluca	30	30	30	120	30	1	—	1
184. Kızıl Çörek	30	30	30	125	30	1	—	1
185. Yağcı Mahmut	30	30	30	125	30	1	—	1
186. Dikenli		Vezirköprü	30	110	30	1	—	1
187. Gözüm Aran		Amasya	30	109	30	—	—	—
188. Turna Göl	30	30	30	88	30	1	—	—
189. Cöpmi	30	30	30	287	30	2	—	1
190. Dereköy	30	30	30	707	30	1	—	1
191. (?)Yohça Armut	30	30	30	169	30	1	—	1
192. Karaklı	30	30	30	398	30	3	—	1

* In this town there were 2.076 Turks and 235 Armenians.

PASCHALIS M. KITROMILIDES – ALEXIS ALEXANDRIS

α'	β'	γ'	δ'	ε'	$\sigma\tau'$	ζ'	η'
193. Vezirköy/ Vezirköprü*	Vezirköprü	30	225	30	1	---	1
194. İçerli	30	30	184	30	1	---	1
195. Erecek	30	30	666	30	1	---	1
196. Saraycik	30	30	492	30	1	---	1
197. Kaya Alan	30	30	70	30	1	---	1
198. Kaplan	Amasya	30	304	30	1	---	1
199. Süleyman Köy	30	30	415	30	1	---	1
200. Bacas	30	30	249	30	1	---	1
201. Bucuk Çiftliği	30	30	405	30	1	---	1
202. Kocas	30	30	353	30	2	---	1
203. Hacı Yurt	30	30	182	30	1	---	1
204. Uluca Alan	30	30	269	30	1	---	1
205. Alan	30	30	581	30	1	---	1
206. Harman (Tokath?)	Vezirköprü	30	678	30	3	---	1
207. Mermer Altı	Amasya	30	325	30	1	---	1
208. İlica	30	30	154	30	1	---	1
209. (?)Bel Karakum	30	30	284	30	1	---	1
210. Kireçlik	30	30	444	30	1	---	---
211. Ağaçlık	30	30	120	30	2	---	1
212. Kavaklıca	30	30	110	30	---	---	---
213. Bey Alan	30	30	449	30	---	---	---
214. Katır Alan	30	30	505	30	1	---	1
215. Tepeköy	30	30	361	30	2	---	1
216. Hacı Giriş	30	30	436	30	2	---	1
217. Kara Pınar	30	30	225	30	2	---	1
218. Kızlar Alan	30	30	145	30	2	---	1
219. Büyük	Samsun	Canik	128	30	1	---	1
220. Kaz Çayır	Amasya	Sivas	217	30	2	---	1
221. Biççik	30	30	174	30	2	---	1
222. Kavak	Samsun	Canik	258	30	3	---	---
223. Gölüce Ağaç	Amasya	Sivas	340	30	1	---	1
224. Yılan Gören	30	30	187	30	1	---	1
225. Tekneçik	Samsun	Canik	397	30	1	---	1
226. Karaçam	30	30	646	30	1	---	1
227. Zogoli	30	30	330	30	2	---	1
228. Karadağ	30	30	390	30	3	---	1
229. Serniç	30	30	660	30	3	---	1
230. Sinop**	Sinop	Kastamonu	3.668	Greek	4	2	2
231. Profitis İlias	30	30	590	30	1	---	1
232. Karacaköy	30	30	269	30	1	---	1
233. Yukarı Köy	30	30	493	30	1	---	1
234. Derviş Yeri	30	30	218	30	1	---	1

* In Vezirköy the yields of the census give also 7.800 Turks and 880 Armenians.

** In Sinop there were also some 3.000 Muslim Turkish inhabitants.

ETHNIC SURVIVAL, NATIONALISM AND FORCED MIGRATION

α'	β'	γ'	δ'	ε'	$\sigma\tau'$	ζ'	η'
235. (Hertza?) Gerze*	Sinop	Kastamonu	645	30	1	30	1
236. Domuz Alan*	30	30	306	30	1	---	1
237. Mortza	30	30	341	Turcophone	1	---	1
238. Kasapçı	30	30	93	30	1	---	---
239. Fiarna	30	30	121	30	1	---	1
240. (Taştu?) Tosya	30	30	386	30	---	---	---
241. Ayıancık	30	30	93	30	1	---	1
242. Tosos	30	30	266	30	1	---	1
243. Bafra	Bafra*	30	2.822	30	1	---	3
244. Leloukler	30	30	231	30	1	---	1
245. Pehni Uşağı	Samsun	Canik	425	30	2	---	1
246. Devre	30	30	475	30	1	---	1
247. Darbogaz	30	30	317	30	1	---	1
248. Dugurlar	30	30	416	30	1	---	1
249. Karaca (Direk?)	30	30	166	30	2	---	1
250. Ölecekler	30	30	188	30	1	---	1
251. Otmasa	30	30	191	30	1	---	1
252. Ağaca	30	30	393	30	2	---	1
253. Kireçli	30	30	537	30	3	---	1
254. Asmaçam	30	30	528	30	2	---	1
255. Köşecik	30	30	458	30	1	---	1
256. Yermen Uşağı	30	30	227	30	1	---	1
257. Tepecik	30	30	472	30	2	---	1
258. Çanaklı	30	30	672	30	3	---	1
259. Beytorlu	30	30	169	30	3	---	1
260. Ormanos	30	30	775	30	1	---	---
261. Yavlanos	30	30	154	30	2	---	1
266. Domuzoğlu	30	30	590	30	2	---	---
267. Degirmen Küney	30	30	242	30	2	---	1
268. Keller	30	30	313	30	1	---	1
269. Karagözoglu	30	30	180	30	1	---	1
270. Cantar	30	30	121	30	1	---	1
271. Yalıtepe	30	30	88	30	1	---	---
272. Sürmeli	30	30	320	30	1	---	---
273. Evrak Uşağı	30	30	212	30	2	---	1
274. Dolan Ova	30	30	318	30	1	---	1
275. Kaytalapa (?)	30	30	315	30	1	---	---
276. Yangeli Yatak	30	30	142	30	1	---	---
277. Çıplaklar	30	30	177	30	1	---	---

* With a population of 5.000 Turks the Greeks were only a small minority in the mixed village of Hertza.

** Bafra, the seat of the *Kaymakam*, was a mixed town with 3.871 Muslim Turks and 1.372 others, mainly Armenians.

α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ξ'	η'
278. Osmanoglu	Samsun	Canik	420	Turcophone	1	---	1
279. Muzmelek	20	20	280	20	1	---	1
280. Beykeller	20	20	397	20	2	---	1
281. Papazpınar	20	20	383	20	1	---	1
282. Balıklar	20	20	297	20	1	---	1
283. Pire Gördü	20	20	321	20	1	---	1
284. Chrisoköy	20	20	582	20	2	---	1
285. Sirkeciköy	20	20	328	20	2	---	1
286. Sihlik	20	20	548	20	3	---	---
287. Kabaçakır	20	20	297	20	2	---	1
288. Yayla	20	20	579	20	3	---	1
289. Kaya Pınar	20	20	257	20	1	---	1
290. Ulu Soyut	20	20	224	20	1	---	1
291. Ulu Köy	20	20	162	20	1	---	1
292. Mayili	20	20	184	20	1	---	---
293. Domuzağa	20	20	132	20	3	---	1
294. Gürlü Domuz	20	20	242	20	1	---	1
295. Arab Ocağı	20	20	146	20	1	---	1
296. Zeynel	20	20	341	20	2	---	---
297. Selami	20	20	327	20	1	---	1
298. Köşe Mahale	20	20	245	20	1	---	1
299. Elmacık	20	20	646	20	1	---	1
300. Eriçik	20	20	167	20	2	---	1
301. (?) Boy	20	20	846	20	1	---	---
302. Koca Su	20	20	332	20	2	---	1
303. Aktepe	20	20	1.011	20	2	---	1
304. Tokatlı	20	20	280	20	1	---	1
305. Kuyutepe	20	20	82	20	1	---	1
306. (Egiz?) Tepe	20	20	107	20	1	---	1
307. Koçer	20	20	434	20	1	---	1
308. Kagal(uce?)	20	20	341	20	1	---	1
309. Kato Astir	20	20	532	20	1	---	1
310. Ano Astir	20	20	650	20	1	---	1
311. Kapı Kaya	20	20	834	20	1	---	1
312. Kato Alan	20	20	466	20	1	---	1
313. Hatır Alexandro	20	20	130	20	1	---	1
314. Muamerli	20	20	245	20	1	---	1
315. Konstandi Usağı	20	20	304	20	1	---	1
316. Arpa	20	20	331	20	1	---	1
317. Tazıl	20	20	207	20	1	---	---
318. Demireiköy	20	20	304	20	1	---	1
319. Köşe Köy	20	20	338	20	2	---	1
320. Çorlu Koca	20	20	351	20	1	---	1
321. Kabakköy	20	20	143	20	1	---	---
322. Mitera Iskelesi	20	20	130	20	1	---	---

α'	β'	γ'	δ'	ϵ'	$\sigma\tau'$	ξ'	η'
323. Musteci	Samsun	Canik	148	Turcophone	1	---	---
324. Alaçam	Alaçam	20	1.516	20	2	---	1
325. Kelik	Samsun	20	137	20	1	---	---
326. Antreoi	20	20	223	20	4	---	1
327. Cıvli	20	20	216	20	1	---	1
328. Perkeli	20	20	393	20	2	---	1
329. Lara Hüseyin	20	20	850	20	1	---	1
330. Koz Köyü	20	20	320	20	1	---	1
331. Taş Çelik	20	20	76	20	---	---	---
332. Çelik	20	20	254	20	1	---	1
333. Cadırlık	20	20	331	20	2	---	1
334. Kazlı Viran	20	20	446	20	3	---	1
335. Meydanlık	20	20	193	20	1	---	1
336. İreklilik	20	20	170	20	1	---	1
TOTAL			123.398		462	5	310

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Rumlar'ın içinde oldukça fazla sayıda Türkofon Ortodoks Rum yaşamaktaydı. Bu durum dil sorunun yalnızca Anadolu'ya Türkçe bilmeden gelen mübadillerde değil, Yunanistan'a giden mübadil Rumlarda da yaşanmış olduğunu göstermektedir. Mübadele sürecinde Grevena Bölgesi'ne yerleşen ve ana dilleri Türkçe olan (Türkofon) Ortodoks mübadillere yönelik devletin ve yerli halkın yaklaşımı çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmiştir.

Bizimkiler hiç dil bilmiyordu, sadece Türkçe konuşuyorlardı, 40 sene sonra öğrendi benim dedem. Dedem öldüğünde ben 12 yaşındaydım Türkçeyi ondan öğrendim. Bizim muhacirlerin okulları farklıydı, yerlilerin okulları farklıydı, 1950'lere kadar farklı okullar vardı. Şimdi de televizyondan Türkçe izliyorum bazen, kimseyle Türkçe konuşmuyorum ama hatırlıyorum Türkçeyi. Bizimkileri kabul etmemişler başlangıçta burada. Ama şimdi bir olduk hepimiz (KK- 64).

Türkçe konuşan Ortodokslar, Yunanca bilmemeleri nedeniyle, diğer mübadillerin yaşadıkları sorunların dışında kendilerine özgü sorunlar yaşamış, sosyal hayata ve yeni ülkelerine uyum sağlamaları konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmışlardır. Zorluklar Yunanistan'a gitmek için gemilere binmeleri ile başlamış. Anadolu'dan gelen mübadiller, ilk aşamada dilini bilmedikleri yeni ülkelerinde kendilerini bürokratik sıkıntılar içerisinde bulmuşlar; istenmeyen ve Yunanistan'a ait olmayan insanlar, olarak nitelendirilmişlerdir. "Babam Türkçe biliyordu, Rumca bilmiyordu. Türk diyorlardı bize, gidin Türkiye'ye diyorlardı" (KK- 5).

Annem hiç Türkçe bilmiyordu. Babam birkaç kelime biliyordu Rumca. Çok zorluk çekmişler. Anadolu'daki komşuları ile çok iyilerdi, çok ağlamış annemler, gelmek istememişler, sadece urbaları ve bir bohça ile gelmişler. Tarımla uğraşıyorlardı, onlar da çiftçilik yapmak istedikleri için buraya gönderilmişler. Mektebe gidince Yunanca konuşmak zorundaydık o yüzden Türkçe konuşmamaya çalışırdık. Türkçe konuşma yasaktı, okuldan çıkınca Türkçe konuşunca hoca çağırıyordu kulağımızı çekiyordu. Bize siz Türk'sünüz, geri dönün, diyorlardı. Annemler öldükten sonra hiç Türkçe konuşmadım, 40 yıldır konuşmuyorum Türkçe. Kız alıp vermeler çok sonradan oldu. Buradan Türkiye'ye gidenler atalarının yaşadığı yerlerden buraya toprak getirdiler (KK-74).

İskân politikası uygulanırken Grevena gibi dağlık ve köylük alanlarda köylerin boşaltılan kısımları ya da uygun görülen bölümler, mübadil ailelere tahsis edilmiştir. Grevena gibi bazı bölgelerde bu süreç adaletsiz ilerlemiş ve bazı mübadiller yıllarca ev ve toprak sahibi olamamıştır. İskân ve yardımlar için devletin şart koştuğu bürokratik işlemler, Türkçe konuşan mübadiller için büyük zorluk teşkil etmiştir. Mübadillerin dil bilmemelerinden faydalanmak isteyen kişiler de ortaya çıkmıştır. Grevena'da Yunanca bilmelerini gerektirecek işlemleri ücret karşılığında halletmek isteyen bir heyet bile kurulmuştur.

Böyle durumların önüne geçilmesi için memurların arasında mübadillerden veya Türkçe bilen yerliler arasından en az bir kişinin seçilmesi isteği sürekli gündemde olmuştur¹⁰³.

Grevena'daki yerli nüfus, bölgeye özgü Yunancanın bir lehçesini konuşmaktadır. Bölgeye Karadeniz-Pontus Bölgesi'nden gelen mübadillerin çoğu, ana dillerinin Türkçe olmasının yanı sıra yeni toplumlarına uyum sağlamak için kendilerine uygun bir coğrafya, barınacakları ev ve geçinmeleri için gerekli bir iş arayışı gibi temel sorunlarla boğuşmuşlardır. Mübadillerin yerleştirildiği evler ve topraklar, tıpkı Anadolu'ya gelen mübadillerin yaşadığı gibi yerel halkın daha önce el koyduğu araziler ya da tahrip olmuş evlerdir.

Mübadillerin sorunsuz bir şekilde yerleşemedikleri ve yerli halkla bütünleşemedikleri aşîkârdır. Yerli halkların onlar için kullandıkları ifadeler, kabul edilmediklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. “Buraya geldiğimizde çevremizdekiler ve arkadaşlarımız Türkçe konuştuğumuzda bizi oyundan çıkarırdı. ‘Bir Türk gitti bir Türk geldi, Türk’ gibi ifadeler kullanıyorlardı, biz de daha çok diğer muhacir ailelerin çocuklarıyla oynamayı tercih ederdik” (KK-4). Bu gibi söylemlerin kullanıldığını görüşülen neredeyse tüm kaynak kişiler dile getirmiştir. Bu tarz yaklaşımlar, mübadillere yönelik sosyal dışlanma uyguladığını açıkça göstermektedir.

Türkçe konuşan mübadiller, çocuklarını Yunanca eğitim veren okullara göndermişlerdir. Devlet de bu şekilde olması konusunda yönlendirme yapmıştır. Okullarda öğretmenlerin aktif katılımıyla dil yasakları denetlenmiştir. Okullara eğitim almaya giden ikinci kuşaklar, evde Türkçe konuşulduğu için okulda Yunanca öğrenmekte zorlanmışlar öğretmenleri ve yerel halktan arkadaşları tarafından sürekli uyarıldıklarını dile getirmişlerdir (KK-1, KK-3, KK-4, KK-5...).

Türkçe konuşmak yasaktı, öğretmenler Türkçe konuştuğumuzda bize kızardı, Ben Türkçe konuşmayı çok severdim. Evde annemin söylediği Türkçe türkülere eşlik ederdim, dur sana da bir tane söyleyeyim:

¹⁰³ bk. “İhtar” adlı yazı, *Muhacir Sedası* gazetesi, 10 Şubat 1926. Yunanistan’a yerleştirilen mübadiller geldikleri yıllardan itibaren dernekleşmeye başlamış, haklarını savunmak ve yaşadıklarını dile getirmek için yayınlardan faydalanmışlardır. İhtiyaçlarını karşılamak ve sosyal hayatın içerisinde yer bulmak ve hakları konusunda bilinçlendirmek amacıyla kullandıkları yayınlardan biri *Muhacir Sedası* gazetesidir.

İzmir'in kavakları, dökülür yaprakları
 Bana da derler Çakirci (Çakıcı)
 Yar fidan boylum
 Yakarız konakları
 Tabakam tütün dolu
 Sevdığımoğlu
 Hani de zeybek vuruldu
 Yar fidan boylu
 Her yanım diken dolu (KK-4)

Fotoğraf 4.1 Anastasia Hanım (KK-4), (A. Georgios/Grevena, fotoğraf D.Ö.G. arşivi)

Eğitim sistemi, dini hizmetler, dil ve kimlik asimilasyonunun en önemli araçlarından biriydi ve sadece ulusal dilde yapılıyordu (Karakasidou, 1993, s. 7). Aynı bölgede yaşayan yerli Slav-Makedonlara ve Türkçe konuşan mübadillere dil öğretilmek üzere kadınlar ve erkeklere yönelik akşam okulları açılmıştır.

Sonuç olarak, Grevena'daki Türkçe konuşan mübadiller, devletin bürokrasideki işlemlerde Yunanca diye dayatması hem de yerli halkın kültürel ve ekonomik direnci nedeniyle zor bir uyum süreci yaşamışlardır. Ancak saha çalışmasında özellikle ikinci kuşağın Türkçeyi kullanmayı sevdiği, yıllarca kimseyle Türkçe konuşmasa bile kültürel belleğini aktarırken çok rahat bir şekilde Anadolu'dan geldikleri bölgenin ağızıyla Türkçe konuştukları tespit edilmiştir. Yunanistan'a gittikleri döneme göre zamanla ikinci ve üçüncü nesiller arasında asimilasyonun arttığı ve Yunancanın daha yaygın olarak benimsendiği görülmüştür. Yerli halkın özellikle 75 yaş üstü yaşlı kuşağın ağız özelliği

taşıyan Yunanca konuştuğu tespit edilmiştir. Anadolu'dan gelen okulda verilen eğitime göre Yunanca öğrenen ikinci kuşak mübadillerden itibaren mübadil ailelerin kuşaklarının yörede kullanılan yerli halkın ağızına göre modern Yunancayı öğrendikleri tespit edilmiştir. Zamanla birlikte yaşamının verdiği süreçle dil alışverişi olmuş Anadolu'dan giden mübadil kuşaklar da oranın ağız özelliklerini edinmişlerdir.

4.3.5. Dil Kullanımında Kuşaklararası Farklılaşma

Dilin kuşaklar arasındaki ve yerli halkla kurulan ilişkiler, işlevi ve önemi açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmada, belirlenen alanlarda her iki ülkede de görüşülen mübadil ailelerin aynı dine bağlı olmalarına rağmen aynı dili konuşmadıkları için gönderildikleri yerlerde özellikle birinci kuşakların aidiyet, kimlik ve kültürel anlamda bağ kurmakta zorlandıkları tespit edilmiştir. Her iki ülkede de kabul süreçleri uzun sürmüştür.

Uluslararası göçlerde göçmenler ana dillerini koruyup diğer kuşaklara aktarma çabası taşımaktadır, aynı zamanda gittikleri ülkenin dilini de kendi istekleri doğrultusunda öğrenmektedirler. Mübadele sürecinde belirlenen sahalardaki mübadil aileler için bu durum diğer dış göçlerde olduğu gibi gerçekleşmemiştir; çünkü yerleştirildikleri ülkenin dilini öğrenmek zorunda kalmışlardır.

Saha çalışmasında Aydın ve çevresindeki görüşülen mübadil ailelerde birinci nesil mübadiller, dil bilmemelerinden kaynaklı yerleştirildikleri ülkelerde oldukça zorluk yaşamış ve çocuklarının da bu zorlukları yaşamalarını istemedikleri için onların geldikleri ülkenin dilini öğrenmelerini desteklemişler ve ana dillerini öğretmeyi çok da istememişlerdir. 1923 -1950¹⁰⁴ arası dönemde birinci kuşak mübadillerin diğer kuşaklara oranla yerleştirildikleri bölgelerde daha fazla sorun yaşadıkları bilinmektedir; çünkü entegrasyon süreçleri sonraki nesillere göre daha uzun sürmüştür. Birinci kuşaklar, kendi

¹⁰⁴ 1935 nüfus sayımı, Türkiye'nin etnik ve ana dil istatistiğini belirlemesi açısından oldukça önemlidir. 16 milyon 157 bin 450 nüfusu olan ülkenin 13 milyon 899 bin 73 kişinin ana dili Türkçedir. Geriye kalan 1 milyon 480 bin 426 kişi Kürtçe, 153 bin 687 kişi Arapça, 108 bin 725 kişi Rumca, 91 bin 972 kişi Çerkezce, 63 bin 253 kişi Lazca, 57 bin 599 kişi Ermenice, 57 bin 325 kişi Gürcüce, 42 bin 607 kişi Ladino -Yahudi İspanyolcası-, 32 bin 661 kişi Pomakça, 29 bin 65 kişi Boşnakça, 22 bin 754 kişi Arnavutça, 18 bin 245 kişi Bulgarca, 15 bin 615 kişi Kırım Tatarcası, 12 bin 424 kişi İspanyolca, 10 bin 99 kişi Abazaca, 5 bin 381 kişi Fransızca, 5 bin 47 kişi Almanca, 4 bin 810 kişi Rusça, 4 bin 633 kişi İtalyanca, 4 bin 369 kişi Sırpça ve bin 855 kişi ise Romence konuşmaktadır (T. C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1938-39, s. 64-65).

dillerini günlük hayatta ve ev içinde konuşmaya devam etmişlerdir. Özellikle gizli bir şey konuşmak isterlerse söyleyeceklerinin çocuklar ya da torunlar tarafından anlaşılmaması için kendi dillerinde konuşmayı tercih etmişler. “Bazen biri anlamasın diye Rumca söyleriz” (KK-42).

Ulus devlet anlayışının uyum politikasının yanı sıra ailelerin de uyum sağlama istekleri olduğu için dil öğrenme çabası özellikle ikinci kuşakta artmaya başlamış ve kamusal alanda Türkçe kullanımı 1950’lerden sonra daha yaygın hâle gelmiştir. İkinci nesiller geldikleri ülkelerin dillerini okul eğitimleri sırasında öğrenmeye başlamışlardır ancak evlerinde farklı dil kullanılmasından kaynaklı yeni dili öğrenmekte zorlanmışlardır. Birinci ve ikinci nesillerde çiftdilli olma durumunun, çoğu mübadil ailede devam ettiği tespit edilmiştir.

İkinci ve üçüncü kuşak mübadillerde ailelerinin sosyokültürel ve ekonomik durumlarının ve mübadele döneminde yaşadıkları tecrübelerin dil aktarımını etkilediği tespit edilmiştir. Birinci kuşak ailelerden bazıları yaşadıkları savaş dönemleri ve mübadele sürecindeki travmalar nedeniyle ikinci kuşaklara dil aktarımı yapmayı çok istememiş, olabildiğince geldikleri ülkenin dilini öğrenmeleri için ellerinden geleni yapmışlardır. İkinci kuşaklar ana dillerini aile içi konuşmalardan aktarım yoluyla öğrenmiş; ancak günlük yaşantıda kullanmayı tercih etmemişlerdir.

Her iki ülkede de mübadiller yoğun olarak boşaltılan köy ve mahallelere yerleştirildiği için bir arada yaşama süreçlerinde, birinci kuşaklar ana dillerini akranları arasında kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak yerli halkla irtibatta oldukları süreçlerde özellikle orada konuşulan dili öğrenen ikinci kuşaklar, onların iletişimde bulunmalarına katkıda bulunmuşlardır. “Öğretmenimizle annemin iletişimini biz sağladık, sınıfta yanlış konuşacağız diye tedirgin olurduk” (KK-38). Birinci kuşaklarda yerleştikleri ülkenin dil yeterliliği sorunu devam ederken geldikleri ülkenin dilini kullanmaya zorlanan ikinci kuşak mübadillerin yeni bir dil öğrenme ve o dili kullanma zorunluluğundan kaynaklı ana dil becerileri zayıflamıştır.

Üçüncü kuşak mübadiller, ikinci ya da birinci kuşak mübadillerin sadece hane içinde ya da diğer mübadil çevre içerisinde kullanmaya devam ettikleri ana dillerini çok az seviyede

öğrenebilmişlerdir. 1960’larda sonra yerli halkla kız alıp verme süreçlerinin başlamasıyla ev içinde farklı dil konuşulmamaya da dikkat edilmiştir (KK-57).

Kuşaklar arasında iletişimin azalmaya başlaması, ilgi alanlarının farklılığı, okumak ve çalışmak adına farklı yerlere gerçekleştirilen iç göçler sebebiyle yaşlı kuşaklarla bir arada olma durumunda azalmanın olmasıyla dil aktarımı dördüncü kuşakta yok olma seviyesine gelmiştir. Özellikle dördüncü kuşaklarda ilgi alanı içerisinde değilse ya da ulusötesi bağlar kurmak istenmemişse birinci kuşakların konuştuğu dil, tamamen unutulma seviyesine gelmiştir. Saha çalışmasında iki ülkede de belirlenen bölgelerde dördüncü kuşaklara ulaşmak neredeyse mümkün olamamıştır¹⁰⁵. Bunun en önemli sebebi bu bölgelerden ekonomik, eğitim vb. pek çok sebeple iç göçlerin yaşanmış olmasıdır. Ancak özellikle 1990’lardan sonra seyahat amaçlı ya da küreselleşmenin etkisiyle atalarının geldikleri ülke ile sosyal ağların artması, farklı dilleri öğrenme hevesi bazı mübadil kuşakları, ata dillerini öğrenmeye sevk etmiştir. Bu kişiler kurslar aracılığıyla özellikle mübadillerin kurduğu derneklerde verilen dil dersleri sayesinde ve ziyaret esnasında tanıştıkları bireylerle iletişimi devam ettirerek birinci kuşaklara ait dilleri öğrenmeye başlamışlardır.

Saha çalışmasından yola çıkarak Anadolu’dan Yunanistan’ın Grevena Bölgesi’ne giden mübadil kuşakların dil kullanımına bakıldığında 1923-50 arası birinci kuşak olarak kabul edilen mübadillerin çoğunun Türkçe konuştuğu tespit edilmiştir. Kullandıkları Türkçenin Anadolu’da geldikleri bölgenin ağız özellikleri taşıdığı görülmüştür.

Mübadiller arasında okuma yazma bilenler, Yunan alfabesi ile yazılmış Türkçe metinleri okuyabiliyor ve yazabiliyorlardı. Okuma yazma bilmeyen ve dili Türkçe ya da Pontus Rumcası olan mübadiller de bulunmaktaydı. Yunan devleti dil öğrenilmesi için özellikle büyük şehirlerde dil okulları açmış olmasına rağmen birinci kuşak mübadillerin çoğu Grevena gibi dağlık köylerde ekonomik ve sosyal şartlardan kaynaklı günlük hayatta Türkçe konuşmaya devam etmişler ve dil eğitimi alamamışlardır. Anadolu’da olduğu gibi yerli halktan farklı dil konuşan birinci kuşak mübadiller, başlangıçta yerel halktan

¹⁰⁵ Dördüncü kuşaklara ait bilgilere, ikinci ve üçüncü kuşak olan aileleri tarafından ulaşılmıştır. Örneğin saha çalışmasının bir kolu olan Grevena Bölgesi günümüze kadar sürekli göç vermiş ve nüfusu azalmış bir yerdir. 1913’ten 2022’ye kadar Grevena ili Grevena Bölge Birimi nüfus sayımlarına bakıldığında nüfusun azalması oldukça dikkat çekici orandadır. 1913’te 42.347 olan nüfus, 2022’de 26.645’e düşmüştür. Detaylı bilgi için bk. <https://web.archive.org/web/20220817095151/https://greveniotis.gr/>

ayrışmış ve içe kapalı bir yaşam sürmek durumunda kalmış, kendileri gibi mübadil ailelerle iletişim kurmayı tercih etmiş, köylerde mübadillerin daha çok yerleştiği mahalleler oluşturmuşlardır. İkinci kuşak mübadiller, eğitimde Yunanca zorunlu olduğu için dil öğrenmeye başlamıştır. Ancak ailelerde ev içinde Türkçe konuşulmaya devam edildiğinden çift dilli bireyler olmuşlardır. Türkçe konuşan mübadiller ve çocukları, yerliler tarafından pek de hoş karşılanmamışlar. İkinci kuşaklar, evde Türkçe öğrendikleri ve okula gittiklerinde yeni bir dil olarak Yunanca öğrenmek zorunda kaldıkları için Yunanca konuşan mübadil arkadaş ve öğretmenleri tarafından dışlanıp sürekli Türkçe konuşmamaları için uyarıldıklarından okula uyum sağlamada zorlanmışlardır. “Mektebe gittiğimizde hepimiz muhacir olduğumuzdan Türkçe konuşuyorduk, hoca bizimle çekişiyordu, Yunanca öğrenin diye. Birinci kuşaklar varken çok Türkçe konuşuyorduk, onlar öldükten sonra kiminle konuşacaksın unutmaya başladık yavaş yavaş” (KK-6). Bu durumlar sadece Grevena’da yaşanmamıştır. Yunanistan’a giden ve ülkenin farklı yerlerine yerleştirilen Türkçe konuşan pek çok mübadil kuşak da benzer durumları deneyimlemiştir. Bu nedenle özellikle 1950’lerden sonra ikinci kuşak mübadillerin çoğu Yunancayı akıcı konuşmaya başlamıştır. Ancak saha çalışmasında Yunanca konuşurken hatırlamakta zorlandıkları veya unuttukları Yunanca sözcüklerin yerine Türkçe sözcükler ya da tam tersi Türkçe konuşurken unuttukları ifadelerin yerlerine Yunanca kelimeler kullandıkları tespit edilmiştir. Üçüncü kuşakların ise Türkçe bilmediklerini sadece kendilerinden bazı ifadeleri öğrendiklerini dile getirmişlerdir. 1980’lerden sonra Yunanca artık tamamen hâkim hâle gelmiştir. Türkçe üçüncü ve dördüncü kuşaklar arasında unutulmuştur. 1990’larda mübadil torunlarından bazılarının ailelerinin geçmişini merak ettikleri için küreselleşmenin de etkisiyle ulusötesi ulaşımın kolaylaşmasından da kaynaklı Türkçe öğrenmeye ilgi duymaya başladığı tespit edilmiştir. Yunanistan’ı ziyarete gelen Türk vatandaşlar ve mübadil kuşaklarla gündelik ifadeleri sağlayacak kadar Türkçe öğrenmeye gayret edenler olmuştur.

Görüşülen kaynak kişilerden elde edilen bilgilere göre her iki ülke için de cinsiyet açısından değerlendirme yapmak gerekirse birinci kuşak kadın mübadiller erkeklere göre dil sorununu daha çok yaşamıştır; ev işlerinde çalışan kadınlar özellikle yaşlı olanlar, yerli halkla çok da muhatap olmadıkları için ana dillerini kullanmaya devam etmiş hatta bazıları Türkçe ya da Yunanca öğrenmeden vefat etmiştir. Ancak yerli halkla karışık mahallede oturan ve daha genç yaşta olan birinci kuşak kadınlar, komşu kadınlarla

kurdukları iletişim ve açılan okuma seferberliği ya da dikiş nakış vb. kurslar sayesinde kendilerini idare edebilecek seviyede Türkçe ya da Yunanca öğrenebilmişlerdir.

Hane dışı işlerde çalışan ve yerli halkla iş ve alışveriş için ya da berber, terzi, kunduracı gibi ihtiyaçlarını gidermek adına ve cami, kilise gibi bir arada olunması gereken yerlerde iletişim kuran daha çok erkekler olmuştur. Anadolu'ya gelen mübadil aileler, Grevena'da zaten okuma yazma oranının düşük olduğunu, sadece ticari işlerle limanlara ya da İstanbul'a giden erkeklerin veya dini eğitim alan mollaların okuma yazma bildiklerini kadınların orada da okuma yazma bilmediklerini belirtmişlerdir (KK-23, KK-25, KK-37, KK-40, KK-41, KK-58...). Grevena'ya giden mübadil ailelerin kuşakları ise az da olsa okuma yazma bilen birinci kuşak mübadil kadınların da olduğunu belirtmişlerdir. Erkekler arasında çiftçilikle uğraşanların çoğunun okuma yazma bilmediklerini, ticaretle uğraşanların bir kısmının ise Yunan alfabesiyle Türkçe yazıp okuduklarını dile getirmişlerdir (KK-5, KK-77). Tespit edilen diğer bir durum ise her iki ülkede de mübadil ailelerin çoğunun ikinci kuşakları kız ve erkek ayırt etmeksizin okullara göndermiş olmalarıdır. Eğitim kurumlarına dâhil olmak, yerli halkla ticari, sosyal iletişimlerin ikinci kuşaklar aracılığıyla daha çok gerçekleştirilmeye başlanması, geldikleri ülkenin dilini öğrenme sürecinin hızlı gerçekleşmesini ve ikinci kuşaklardan itibaren kadınlar ve erkekler arasında dil öğrenme konusunda eşitliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Mübadile ile Aydın ve Grevena çevresine yerleştirilen ana dili farklı olan özellikle ikinci kuşak mübadiller; ev içinde farklı bir dil öğrenmiş, dışarıda iletişim kurmak, yerli halkla uyum sağlayabilmek hem de ulus devlet politikalarının da etkisiyle hızla yerel dili öğrenmişlerdir. Bir açıdan da mübadile ile yerleştildikleri ülkenin bir parçası olduğunu kanıtlamak amacıyla ana dillerini kullanmamak zorunda bırakılmışlardır. Özellikle çift dilli olan ikinci kuşaklar, her iki dile ait sözler ve deyimler aracılığıyla kültürel bir ikilik yaşamıştır. Her iki ülkede de üçüncü kuşaktan itibaren ana dil kullanımı ve aktarımı büyük ölçüde kaybolmuş, dördüncü kuşakta ise unutulmuş olduğu tespit edilmiştir.

Bu ortak durum aslında Castles ve Miller'ın (2008, s. 360) da dile getirdiği gibi göçmen topluluklarda dilin etnik grubun bağlılığı açısından sembolik bir anlam taşıdığını göstermektedir. Göç eden bireyler, köken dilleri ve kültürlerinden vazgeçmeyi, uyum süreçlerinde başarılı olmak için tercih etmektedir. Ancak mübadile sürecinde de olduğu gibi özellikle ev içinde köken dillerinden vazgeçmeyip koruma çabaları ise gittikleri

lkelerde ayrı olma isteklerini, gemiŖe ait belleklerini ve kimliklerini koruma isteklerini yansıtılmaktadır. Her iki ülkede de grŖlen kaynak kiŖiler, yerli halktan farklı olduklarını belirtmiŖlerdir. Aslında dil kültürel belleğin en önemli aracı olduğu için bir yandan da köken dillerini unutmak istemedikleri anlaŖılmaktadır. Günümüzde ana dillerini aktif kullanmasalar bile ana dillerindeki gündelik dilde geçerli olan akrabalık ifadeleri, yemek isimleri, bazı nesne isimleri, ritüellere yönelik bazı kavramları hâlâ kullandıkları grlmŖtir. Hatta kullandıkları Türkçe ifadelerin özellikle yemek kültürüne ait kelimelerin yerli halkın diline de geçtiği grlmŖtir. Grevena saha alıŖması esnasında evinde kaldığım yerli halktan olan sevgili Vasilici Hanım (KK-15) ve onun gelini Evia Hanım (KK-28) hayatımda yediğim en güzel “musakka”yı yaptılar, kendileri de yemeği bu Ŗekilde adlandırıyor ve tarifini komŖularından öğrendiklerini dile getirdiler. Aydın-Mursalı’da yapılan alıŖmada Zerrin Hanım (KK-22) “pita” adında atalarının geldikleri yöreye ait böreği yapmıŖ ve bu böreğin Türkiye’de çok seveni olduğunu dile getirmiŖtir.

Aydın ve çevresine yerleŖtirilen Grekofon mübadiller ve Grevena Bölgesi’ne yerleŖtirilen Türkofon mübadiller özellikle yerleŖtirildikleri yerlerin dillerini bilmemelerinden kaynaklı kendilerine yapılan dıŖlanma ve yakıŖtırmaların üstesinden zamanla gelebilmiŖlerdir.

4.4. EKONOMİK YAPI

4.4.1. Aydın Vilayetinde Ekonomik Geçim Kaynakları

1923 yılında imzalanan Lozan AntlaŖması ile gerekleŖen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Aydın vilayetinin sosyoekonomik yapısında önemli deėiŖimlere yol amıŖtır. Mübadelenin uygulandığı bölgelerden biri olan Aydın hem Rum nüfusun ayrılması hem de yeni gelen Türk göçmenlerin isknıyla ciddi bir ekonomik yeniden yapılanma süreci yaŖamıŖtır. Bu dnŖmn anlaŖılabilmesi için bölgenin mübadele öncesi ekonomik geçim kaynaklarının analiz edilmesi büyük önem taŖımaktadır.

Osmanlının son dönem salnamelerine göre Aydın vilayeti; tarım, hayvancılık, zanaat ve sınırlı ölçüde sanayi faaliyetleriyle ne çıkmaktaydı. Özellikle incir, üzüm, pamuk, zeytin ve tütün gibi tarım ürünleri bölge ekonomisinin temelini oluŖtururken, bu ürünler hem iç piyasada tüketiliyor hem de İzmir Liman’ı aracılığıyla dıŖ pazarlara ihraç ediliyordu (zgn, 2006; Sürgevil, 1999). zm ve incir üretimine öncelik verildiğinden buğday

üretimi ancak yerel ihtiyacı karşılayacak miktardaydı. Arpa, buğdaydan fazla üretilmektedir ve arpanın büyük bir kısmı Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Susam oldukça verim alınan bir üründür ve onun da büyük bir kısmı Avrupa'ya ihraç olunur. Susamdan yağ ve tahin çıkarılmaktadır. Tarım sektörünün gelişmesinde 19. yüzyılın sonlarında kurulan Aydın-İzmir demiryolu hattı da önemli rol oynamıştır (Öztop, 2014).

Kırsal yerleşimlerde yaşayan halk, geçimini çoğunlukla küçük ölçekli tarımla sağlarken, özellikle kıyıya yakın bölgelerde hayvancılık, ipekböcekçiliği ve bağcılık gibi faaliyetler yaygın olarak yürütülmekteydi (Çelik, 1996).

Mübadelenin ardından boşalan Rum mülkleri, yeni gelen göçmenlerin iskânı için kullanılmış; bu süreçte tarımsal üretimde geçici düşüşler yaşanmıştır. Ancak devletin sağladığı arazi, tohum ve tarım ekipmanı desteği sayesinde mübadiller kısa sürede üretime entegre olmuşlardır (Arı, 1990; Candegir, 2003). Bu durum, özellikle Aydın ve çevresinde ekonomik canlılığın yeniden sağlanmasına katkı sunmuştur.

Aydın vilayeti, 1923 yılı itibariyle tarım odaklı bir ekonomik yapıya sahip olup Rumların ayrılması ve mübadillerin gelişile birlikte üretim dengelerinde bazı değişimler yaşansa da bölgenin doğal kaynakları ve tarım geleneği ekonomik istikrarın yeniden sağlanmasında etkili olmuştur. Ayrıca halı, kilim, seccade, pamuk bezi ile ev mefruşatı, elbiselik kumaşlar bu vilayette oldukça kaliteli üretilmektedir. Halı, seccade ve kilimleri, Avrupa ülkelerinde büyük rağbet gördüğünden büyük bir gelir sağlamaktadır. Ticaret merkezi İzmir şehri ve limanıdır, demiryolu ağı da ticareti artırmaktadır. İzmir Liman'ı, ürün çeşitliliğine sahip olmasına rağmen, ihracatın ağırlığı incir, kuru üzüm, tahıl, pamuk, palamut, kızkök ve bazı madenler gibi belirli kalemlere dayanmaktadır (Frangakis-Syrett, 1994). Özellikle Aydın vilayetinden temin edilen kuru meyveler ve Sultaniye üzümü, Osmanlı Devleti nezdinde giderek artan bir öneme sahip olmuş, Korint üzümleriyle rekabet amacıyla devlet destekli tanıtım kampanyaları düzenlenmiştir (BOA, DH.MKT 2883/93). Ancak ihracat politikalarında merkezîyetçi bir yaklaşım sergileyen Osmanlı yönetimi, incir ve üzüm gibi kritik ürünlerin üretim ve satışını İzmir merkezli işleme sistemine bağlı tutmuş, alternatif merkezlerdeki girişimleri engellemiştir. Nitekim Nazilli'de Amerikalı bir girişimcinin kuru incir işleme teşebbüsü, devlet müdahalesiyle durdurulmuştur (BOA, DH.MKT 2913/78).

Aydın vilayetinde tahıl üretimi açısından dikkat çekici bir dağılım söz konusudur. 1909 yılı istatistiklerine göre üretimin %67'si Denizli ve Manisa sancaklarında yoğunlaşırken, İzmir, Aydın (%14,07) ve Muğla daha düşük oranlara sahiptir (Güran, 1997). Aydın sancağının tahıldan ziyade meyve ve zeytin üretimine yönelmesi bu düşük payı açıklar niteliktedir. Özellikle incir üretimi dış ticaret açısından stratejik bir konumdaydı ve ihraç sezonlarında dış ticaret hacminde ithalatı geride bırakacak düzeyde etkili olabilmekteydi (Kütükoğlu, 1994). Aydın'daki pamuk üretimi de bu yönelimi desteklerken, Manisa'nın coğrafi özellikleri ve karasal iklime yakınlığı tahıl üretimi için avantaj sağlamıştır (Kütükoğlu, 1994).

1913 yılına bakıldığında tahıl üretimi verileri ciddi bir düşüşü gözler önüne sermektedir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları gibi savaşların ekonomik etkileri ve askerlik yükümlülükleri, üretim kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. 1909 yılında Aydın vilayetinde toplam 4.748.977 dönüm arazi tahıl ekimine ayrılmışken, 1913'te bu rakam 2.738.164 dönüme düşmüştür; bu da %42'lik bir azalmayı göstermektedir. Söz konusu veriler, savaşların yalnızca demografik ve siyasi değil, aynı zamanda tarımsal üretim ve kırsal ekonomi üzerinde de yıkıcı etkiler yarattığını yansıtmaları açısından önemlidir. İzmir, Aydın ve Manisa sancakları, limanlara ve demiryolu ağına olan yakınlıkları dolayısıyla ticari hareketliliğin en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olmuştur. Bu avantaj, özellikle askerlik mükellefiyetinden muaf olan gayrimüslim nüfus için söz konusu bölgeleri cazip hâle getirmiştir. Türk nüfusun seferberlikler nedeniyle üretim faaliyetlerinden çekildiği dönemlerde, bu gayrimüslim gruplar Türklerden toprak satın alarak üretime geçmiş, böylelikle savaş yıllarında bile bu bölgelerde üretim faaliyetlerinde görece daha az düşüş yaşanmıştır (Gökmen, 2010).

Aydın sancağı; buğday, çavdar, mısır, yulaf gibi tahıl türlerinin yanı sıra arpa, pirinç, karabuğday ve darı için geniş tarım alanlarına sahip olmasına rağmen, verimli topraklarının bağcılığa ve meyveciliğe daha uygun olması nedeniyle öncelikli olarak incir, üzüm ve zeytin üretimine yönelmiştir. İncir, özellikle dış ticarete yüksek getirisi nedeniyle stratejik öneme sahip olmuş; Aydın merkez kazasına bağlı yerleşimlerde yıllık yaklaşık 1.128.980 kg incir, 56.449 kg üzüm ve 512.800 kg zeytin üretimi gerçekleştirilmiştir (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 447). Bu üretim 73.070 dönümlük alanda yapılmış; aynı kaynakta Çine kazasının yıllık toplam zirai gelirinin

1.500.000 kuruş olduğu, başlıca ürünlerinin ise hububat, bakla, susam, mısır, meyankökü, çam fıstığı, patates, pamuk ve zeytin olduğu belirtilmiştir (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 467, 469). Buğday ve bakla, özellikle çevre yerleşimlere ihraç edilen başlıca ürünlerdir. Nazilli'nin ihraç ürünleri arasında 5.649 kg palamut, 4.233 kg incir, 1.025.000 kg zeytinyağı ve 6.500 balya pamuk yer almaktadır (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 503). Nazilli inciri gerek kalitesi gerekse uluslararası pazardaki rağbetiyle bölgenin ihracatında özel bir yer edinmiştir. 1908 yılında Nazilli'de tarım arazilerinin dağılımı incelendiğinde, üzüm bağı 6.307 dönüm, incir bahçesi 35.326 dönüm, tarla 258.514 dönüm, çayır 1.795 dönüm, palamutluk 43.753 dönüm, zeytinlik 52.690 dönüm ve narenciye bahçeleri 287 dönüm olarak kaydedilmiştir (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 498). Bu veriler, bölgenin iktisadi yapısında tahıl üretiminin yerini meyvecilik, pamukçuluk, zeytinciliğin aldığına ve bunun da dış ticaretle bütünleşik bir ekonomik profil oluşturduğuna işaret etmektedir.

Aydın vilayeti, klasik Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un tahıl ihtiyacını karşılamakla yükümlü bölgelerden biri olmasına rağmen, bu yükümlülük zamanla esneklik kazanmıştır. Tahılın stratejik önemi nedeniyle serbest dolaşımı yasaklanmış ve stokların İstanbul'da bulundurulması esas alınmıştır. Aydın vilayeti, Osmanlı Devleti'nin birincil tahıl üreticisi olmaktan ziyade, özellikle ihracata konu olan ürünleriyle öne çıkmıştır. İstanbul'un yoğun biçimde tükettiği üzüm, incir, kayısı ve pirinç gibi ürünlerin üretimi ve İstanbul'a taşınması, tahıl ürünleri de dâhil olmak üzere kervanların rotasını belirlemiştir (Goffman, 1995, s. 29). Vilayet çiftçileri zamanla keten ve kenevir üretimini de denemiş ancak verim alamadıkları için bu girişimden vazgeçmişlerdir. Bunun yerine boya sanayisinde kullanılan turnusol ve ayçiçeği gibi bitkiler bazı bölgelerde yetiştirilmiş, kandil yağı ve sarı boya üretiminde kullanılan cehrî bitkisi de üretim yelpazesine dâhil edilmiştir (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1308, s. 647-648).

Aydın vilayetinin hemen her bölgesinde şeftali, elma, armut, erik, kayısı, dut, ayva, kiraz, nar, fındık, vişne, badem, incir, ceviz, kestane, palamut ve zeytin gibi ürünlerin üretimi yapılmakta; Nif'te kiraz, İzmir'de turunçgiller, İzmir, Manisa, Akhisar ve Ödemiş'te nar, Ödemiş ve Bayındır'da ceviz; Bergama, Salihli, Manisa, Demirci, Kula, Eşme, Gördes, Nazilli ve Aydın çevresinde ise palamut yetiştirilmektedir. Özellikle zeytin, vilayetin neredeyse tamamında yaygın şekilde üretildiği gibi, Tire, Ödemiş, Bayındır, Bergama,

Aydın ve Nazilli civarında yetiştirilen zeytinlerden elde edilen yağlar yüksek ekonomik getiri sağlamaktadır. Zeytin, yalnızca meyvesi değil, küspesi, yaprağı ve hatta kerestesi ile tümüyle değerlendirilebildiği için, Aydın vilayetinin en kârlı ürünlerinden biri olmuştur. Bu kazancın büyük kısmı ise azınlıkların elindedir. Zeytinyağı ve susam yağı gibi ürünlerin üretimi genellikle gayrimüslim halk tarafından eski yöntemlerle gerçekleştirilirken İngiliz sermayeli bazı fabrikalar da modern araç-gereçlerle üretim faaliyetlerine katılmıştır (Faroghi, 2011). Bu durum, geleneksel üretimle sanayi üretiminin bir arada var olduğu, ama mülkiyetin ağırlıklı olarak gayrimüslim sermayeye dayandığı bir ekonomik yapının varlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ihracatında tarihsel olarak önemli bir yer tutan tekstil üretimi, 18. yüzyılın sonlarında henüz kapitülasyonların doğrudan etkisine girmemiştir. Bu dönemde pamuk ve pamuk ipliği gibi ürünler, yüksek oranlarda dış pazarlara yönlendirilerek önemli ticari girdiler sağlanmaktaydı. Ancak 1825-1830 yıllarından itibaren, özellikle Napolyon Savaşlarının ardından gelen süreçte Osmanlı tekstil sanayisi büyük bir bunalıma sürüklenmiş, başta İngiltere'nin Manchester şehri olmak üzere Avrupa'daki sanayi kentlerinin seri üretim gücüyle rekabet edemez hâle gelmiştir (Sarc, 1999). Dokumacılıkta yaşanan bu kriz, Sultan Abdülaziz döneminde fark edilmiş ve Islah-ı Sanayi Komisyonu aracılığıyla çeşitli iyileştirme çabaları gündeme getirilmiştir. Ancak kapitülasyonların ekonomik alandaki kısıtlayıcı etkileri devam ettiğinden, alınan tedbirlerin sonuç vermesi mümkün olamamıştır. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen Batı Anadolu, tarihsel üretim birikimi ve tezgâh geleneği sayesinde dokumacılık faaliyetlerini sürdürmeyi başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin fabrikalaşma süreci, tıpkı reform girişimlerinde olduğu gibi, öncelikle askeri ihtiyaçlara göre şekillendirilmiştir. Nitekim ülkede açılan ilk dokuma fabrikası olan Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye, 1855 yılında Bakırköy'de kurulmuş ve doğrudan ordunun ihtiyaçlarına yönelik üretim gerçekleştirmiştir. 20. yüzyıl başlarında İzmir'de de tekstil sanayisi gelişmeye başlamış; 1909'da Bilaklar Yün Fabrikası, 1910'da Kozineri Lui İplik Fabrikası ve aynı yıl Osmanlı Aba Fabrikası faaliyete geçmiştir. Ancak bu fabrikaların verimlilik düzeyleri farklılık göstermektedir. Örneğin, Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Fabrikası 1914'te 100 tezgâhla yalnızca 310 ton iplik üretirken, İzmir Pamuk İmalatı OAŞ. 1913 yılında 400 tezgâhla 3600 ton iplik üretmiştir. Bu fark,

yalnızca teknolojik gelişmişlikten değil, aynı zamanda üretim organizasyonundan da kaynaklanmaktadır. Askeri fabrika 100 tezgâh için 417 işçi istihdam ederken İzmir Pamuk OAŞ. aynı sayıda iş gücüyle dört katı tezgâh çalıştırmakta ve daha yüksek üretim kapasitesine ulaşmaktadır. Bu da Batı Anadolu'da modern sanayi yapılarının daha erken oluştuğunu ve makineleşmenin insan gücüne göre üstünlük sağladığını ortaya koymaktadır (Eldem, 1994, s.75).

Tekstil üretiminin bir başka kolu olan halı ve kilim dokumacılığı da bu dönemde hem iç piyasa hem de ihracat açısından önem kazanmıştır. Demirci, Kula, Gördes ve Eşme gibi merkezlerde yoğunlaşan halıcılık faaliyetleri, 19. yüzyılın başlarında uluslararası bir boyut kazanmış ve Batılı firmaların dikkatini çekmiştir. Bu alandaki ilk ticari girişimler 1836'da kurulan P. De Andria & Co. ile başlamış, daha sonra Habif & Palako (1840) ve T.A. Spartali & Co. (1842) gibi şirketlerle büyümüştür. Ancak halıcılık sektöründe asıl büyük ölçekli dönüşüm, 1910 yılında kurulan ve daha önceki üç büyük firmanın birleşimiyle oluşan The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. (OCM) şirket ile gerçekleşmiştir. 400.000 sterlin sermaye ile kurulan bu şirket, iki yıl içinde sermayesini üç katına çıkartmış ve Anadolu'nun pek çok köyünde üretimi denetim altına alarak uluslararası halı ticaretinin neredeyse tek aktörü hâline gelmiştir (Öndeş, 2010, s. 38). OCM, yalnızca üretim hacmiyle değil, aynı zamanda desen, malzeme ve üretim tekniklerine müdahale eden yapısıyla da sektöre yön vermiştir. Yaklaşık 20.000 tezgâh ve 100.000 işçiyle faaliyet gösteren bu şirket, 1913 yılı itibarıyla Osmanlı'dan halı ihraç eden tek firma konumuna gelmiştir (Frangakis-Syrett, 1994, s. 86).

Her ne kadar kapitülasyonlar Osmanlı ekonomisi üzerinde yıkıcı etkilere sahip olsa da halıcılık sektörü açısından bu sistemin Anadolu'ya bazı avantajlar sağladığı da söylenebilir. Zira 1890'lara kadar yalnızca Batı Anadolu şehirlerinde faaliyet gösteren bu sektör, yabancı sermayeli şirketlerin teşvikiyle Anadolu'nun doğusuna kadar yayılmış ve pek çok köyde kadınların ve genç kızların istihdam edildiği, kent merkezlerine mal sağlayan üretim zincirleri oluşmuştur. Bununla birlikte, sektörün büyük kazancını elde edenler çoğunlukla üretici değil, tüccar ve ihracatçılar olmuştur. Yine de Uşak gibi bazı merkezlerde Türk tüccarların aktifleştirdiği ve ticari faaliyette yer almaya çalıştığı görülmektedir (Quataert, 2006, s. 266-267).

Dokuma üretimi açısından bakıldığında Osmanlı Devleti, ihracatçı gibi görünse de özellikle askeri ve tıbbi alanlardaki bez ihtiyacını giderek ithalatla karşılamaya başlamış, bu durum ise yerli üreticiler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Karacasu gibi merkezlerde üretimi yapılan havlu, peştamal, ameliyat bezleri gibi ürünler bir dönem askeriye'nin ana tedarik kaynağını oluşturmuştur. Bu bağlamda Aydın Vilayeti Umumi Meclisi, 1909 yılında bir karar alarak ordunun, tıp, tophane ve tersane levazımına dair ihtiyaçlarının yerli üretimle karşılanıp karşılanamayacağını belirlemek üzere incelemelerde bulunmuştur (Tunalı, 2007, s. 136). Bu çaba, yerli sanayinin korunmasına yönelik farkındalık geliştiğini gösterse de ithalat politikalarının ağırlık kazanması uzun vadede yerli tekstil üreticisinin rekabet gücünü zayıflatmıştır.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, dokuma ve tekstil üretimi konusunda kendi kendine yeterli bir düzeydeyken, yaklaşık bir asır sonra iç piyasadaki tüketimin %80 ile %90'ı ithal iplik ve kumaşlarla karşılanmaya başlanmıştır (Boratav, 2012, s. 20). Bu durum, yerli imalatçılar üzerinde doğrudan ve yıkıcı etkiler yaratmıştır. Osmanlı tebaasından olan Türk üreticiler açısından en temel sorunlardan biri, uluslararası düzeyde rekabet edebilecek bir sermaye birikiminden ve ekonomik istikrardan yoksun olmalarıydı. İngiltere'de sanayi devriminin etkisiyle makineleşen üretim süreçleri sayesinde, pamuklu kumaşların fiyatı çok daha ucuz hâle gelmiş; bu ürünlerin kalitesi zaman zaman düşük olsa da maliyet avantajı sayesinde pazarda tercih edilme oranları artmıştır (Quataert, 2006, s. 285). Buna karşın Osmanlı üreticilerinin ürettiği kumaşlar yüksek kalitede olmakla birlikte, üretim maliyetlerinin de yüksek olduğu için rekabet etmekte zorlanmaya başlamışlardır.

İzmir'e özgü sanayi faaliyetlerinden biri olan kuru üzüm ve incir nakliyatı için gerekli kutu imalatı, Aydın vilayeti sınırlarında yalnızca İzmir'de gelişmiş bir sektör olarak dikkat çekmektedir. Bu alan, büyük ölçüde Rum girişimcilerin denetiminde olup kutuların üretiminde Karpatlar'dan getirilen çam kullanılmıştır. Desperi ve Biraderleri, Gavanahira İlya, Kondomimiko Vastilyo, Kapudanaki Yani ve Mahdumları gibi ailelere ait atölyeler bu sektörde öne çıkan işletmeler arasında yer almıştır. Söz konusu üreticilerden Kapudanaki Yani ve Mahdumları, 1867 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamış olup, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte bu

imalathanelerin bir kısmı kapanmış ya da faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalmıştır (Ökçün, 2003, s. 107).

İzmir, bu dönemde Osmanlı sınırları içinde sanayileşme bakımından en ileri vilayetlerden biri konumundadır. Kimya sanayisinde, özellikle yağ, sabun ve palamut özü üretimi gibi alanlarda ülke üretiminin %54,5'ini karşılayan İzmir, aynı zamanda gıda sanayisinin de %29,4'lük bir bölümüne ev sahipliği yapmıştır. Değirmencilik, makarna üretimi, şekerleme, tahin ve konserve sanayi gibi çeşitli gıda işleme faaliyetleri bu gelişmenin örneklerini oluşturur. İzmir'deki önemli gıda işletmeleri arasında Samolada İbrişimci, Kimon Kerastaçoplu ve Koralı'ya ait makarna fabrikaları ile Hacı Yanki ve İstamatyo Soryanaki'ye ait şekerleme fabrikaları bulunmaktadır (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 213). Helva üretimi de dış ticaret açısından önemli bir gelir kalemi oluşturmuş, bu ürün özellikle Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, Tunus ve Cezayir gibi ülkelere ihraç edilmiştir. Osmanlı topraklarında yıllık yaklaşık 6.997.000 kg helva üretimi yapılmakta, bunun %63'ü İzmir'deki Samolada Fabrikası'nda gerçekleştirilmekteydi. Lipovac Fabrikası da eklendiğinde, bu iki fabrika toplam üretimin %93,3'ünü karşılamaktaydı (Ökçün, 2003, s. 54).

1908 tarihli salnamede ise İzmir'de bu alanda faaliyet gösteren 110 tahıl tüccarının Rum olması dikkat çekicidir. Değirmenlerde üretilen un, iç talebin %54'ünü karşıladığı için, kalan kısmın dışarıdan ithal edilmesi zorunlu hâle gelmiş; bu durum da Rum girişimciler için ek bir kazanç alanı yaratmıştır (Ökçün, 2003, s. 28). Bu veriler, İzmir'in liman, ticaret aynı zamanda sanayi üretiminde de öncü bir kent olduğunu göstermekte; gayrimüslim ve Rum sermayesinin üretim, pazarlama ve dış ticaret alanındaki hâkimiyetini yansıtmaktadır. Bölgedeki ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümünün bu gruplar eliyle yönlendirildiği anlaşılmaktadır.

İnşaat sanayi olarak değerlendirilebilecek olan toprak sanayi açısından İzmir, dönemin koşullarında İstanbul'un oldukça gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte, İzmir'de mevcut olan dört demir fabrikasının üçü Punta'da, biri ise Fasulye semtinde konumlanmış olup tamamı Rumların mülkiyetindedir (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 212). Yine kereste fabrikaları gibi inşaatta önemli yeri olan üretim alanlarında İzmir'de beş tesis faaliyet göstermektedir ve bu tesislerin sahipleri Marota ve Rivans, Aleksandro Nurasi,

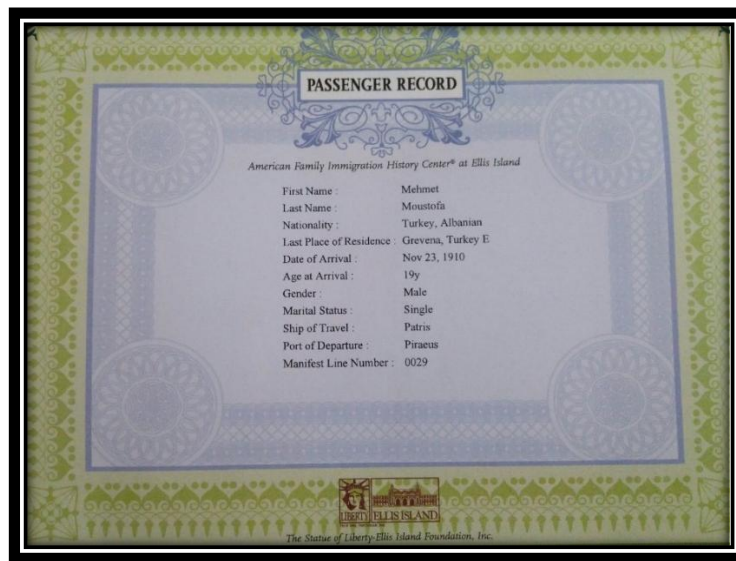
Alekbadi Bartolomeo, İskoni Biraderler ve Iraklı Yorgiyadi gibi Rum ve Levanten iş adamlarıdır (Salname-i Vilâyet-i Aydın, H.1326, s. 212).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde benimsenen ekonomi politikalarının bir uzantısı olarak, yerli burjuvazinin oluşturulması hedefi çerçevesinde Türk girişimciler, deniz taşımacılığı ve haberleşme gibi sektörlere de adım atmaya başlamışlardır. Ancak bu alan, 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı şirketlerin egemenliğindeydi. Özellikle “Bell’s Asia Minor Steamship Company” gibi şirketler, Anadolu ile Avrupa arasında yük, yolcu ve posta taşımacılığı alanında en önemli aktör konumundaydı. Şirketin nerede kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, İzmir ya da Glasgow menşeli olduğu tahmin edilmektedir (Demir, 2005, s. 17). Osmanlı Devleti adına yolcu taşımacılığı yapan en büyük kuruluşlardan biri 1907 yılında 50 vapurla hizmet veren Şirket-i Hayriye’dir. Bu kuruluşun filosu içerisinde 60-80 kişilik küçük vapurların yanı sıra, 1000 kişilik büyük yolcu gemileri de yer almaktaydı (1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, s. 490–491). İzmir’de Caferî Kemal Bey ve Hacı Mustafa Efendi gibi yerli girişimciler de kendi vapur şirketlerini kurarak bu alanda faaliyet göstermeye çalışmışlardır (Öndeş, 2010). Ancak deniz taşımacılığı sektöründe yaşanan bu gelişmeler, küçük ölçekli taşımacılar için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle şehir içi taşıma yapan sandal sahipleri, büyük vapur şirketlerinin faaliyetlerinden zarar görmüş ve rekabet gücünü yitirdiklerini düşündükleri için Bornova İskelesi’ni işgal edecek kadar ileri gitmişlerdir (Beyru, 1994, s. 16). Sadece sandalcılar değil, liman işçileri de bu sistem içerisinde zor koşullar altında çalışmışlardır. Günlük 5 ile 10 kuruş gibi çok düşük ücretlerle çalışan liman işçileri, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadan ağır yükleme ve boşaltma işlerini yürütmek zorunda kalmışlardır (Aslan, 2009, s. 38). Tüm bu olumsuzluklara karşın liman işçileri, dönem dönem siyasal ve ekonomik eylemlerin bir parçası olmuşlardır. Nitekim Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından ilhak edilmesinin ardından İzmir’de başlayan Avusturya mallarına karşı boykot hareketini, greve giderek malların taşınmasını engelleyen liman işçileri desteklemiştir. Bu durum, işçi sınıfının örgütlü tepkiler gösterebildiğini ve dönemin siyasal atmosferine aktif biçimde dâhil olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

4.4.2. Grevena Bölgesi'nde Ekonomik Geçim Kaynakları

1923 Lozan Nüfus Mübadelesi öncesinde Yunanistan'ın Batı Makedonya Bölgesi'nde yer alan Grevena, ekonomik yapısı itibarıyla tipik bir kırsal bölge görünümündeydi. Bölge halkının başlıca geçim kaynaklarını tarım, hayvancılık ve küçük çaplı zanaatkarlık faaliyetleri oluşturmaktaydı. Yunan resmî belgelerine ve akademik çalışmalara göre mübadele öncesinde Grevena'da yaşayan Müslüman halk, özellikle tahıl üretimi, hayvancılık (özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği), ormancılık ve kısıtlı ölçekte tütün tarımı yapan çiftçiler ve inşaatçılıkla uğraşan kişilerdi (Vakalopoulos, 1969, s. 320-321; KK-14; Engin, 2014). Bu bölgelerde yaşayan insanların pek çoğu Selanik, İstanbul ve Amerika'da çalışarak ailelerine para göndermekteydi. "Dedem Amerika'ya çalışmaya gitmiş, mübadele olduğunu orada duymuş, sonra Türkiye'ye gelip ailesini bulmuş" (KK-36). "Dedem Amerika'ya gitmiş çalışmak için, dönmemiş bir daha. Babamı ve annesigili mübadelede akrabaları getirmiş" (KK-51). "Babam çalışmaya Amerika'ya gitmiş. Annem mübadele olunca abimleri alıp buraya gelmiş" (KK-58). "Çiftçilik yapmamak için gelirlerini arttırmak adına 1900'lü yılların başında bizim akrabalarımızdan da Amerika'ya gidenler olmuş. Bunlardan biri de dedem" (KK-11).

Aşağıdaki fotoğraf, Amerika'ya çalışmaya giden Grevena Bölgesi'nde 1893'te Megalo (Büyük) Serini köyünde doğan Mehmet (Ağan) adlı mübadil birinci kuşağa ait seyahat belgesidir. Mehmet Ağan 1956'da Aydın-Mursallı köyünde vefat etmiştir.

Fotoğraf 4.2 1893'te Megalo Serini Köyü Doğumlu Mehmet (Ağan) Bey'e Ait Amerika Seyahat Belgesi, Engin A. (KK-11) arşivi

Bölgede tarımla ve hayvancılıkla uğraşılmaktadır. Müslüman aileler; sebze, meyve, üzüm ve baklagil yetiştirip hem kendi ihtiyaçlarını hem de halkın ihtiyaçlarını karşılamışlar. Buğday, arpa, nohut, tütün, ayçiçeği, kara mercimek, mısır, nohut, fasulye, patates, yonca, üzüm, elma bölgede en çok yetiştirilen tarım ürünlerindendir (KK-48, KK-57, KK-59, KK-80).

“Kışları soğuk olduğundan bazı ürünlerin yetiştirilmesinin toprak ve hava koşulları nedeniyle imkân yokmuş” (KK-71).

Bölgedeki Müslüman nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Vallahades adıyla bilinen, Türkçe bilmeyen fakat Müslüman olan topluluklar, çoğunlukla kırsal alanlarda yaşıyor ve geçimlerini tarla ziraati ile sağlıyordu (Arı, 2014). Bölgedeki Müslüman nüfusun ayrılmasıyla birlikte, ekonomik yapı ciddi bir boşlukla karşılaşmıştır.

Grevena dağlık bir bölgedir. “Ailemiz arpa, mısır, yulaf, tütün ekiyormuş” (KK-23). “Üzüm, elma gibi pek çok meyve evimizin bahçesinde yetişiyormuş” (KK-40). “Bizimkiler buğday ve arpa yetiştirirlermiş, buğdayı değirmende öğütterek un haline getirir kendi ekmeklerini yaparlarmış” (KK-58). “Babam, inşaat ustasıymış, Aydın’a gelince yıllarca yol yapımında usta olarak çalışmış” (KK-45). “Eşimin babası inşaatlarda sıvacılık yapardı, ustaydı eşime de öğretmiş hatta soyadımız da baba mesleğinden gelmektedir” (KK-59). “Hayvancılık da yapılmaktaymış. Yoğurt, çökelek, peynir, tereyağını kadınlar beraber yaparlarmış. Zeytin ve zeytinyağı yokmuş, zeytinyağını buraya gelince öğrenmişler.” (KK-47, KK-52). Grevena’da iklim dolayısıyla zeytincilik yapılmıyormuş, dolayısıyla insanlar zeytini de zeytinyağını da görmemişler. Bu nedenle Aydın’a geldiklerinde zeytin ağacını bilmiyorlarmış. Aydın ise zeytin bahçelerinin çok olduğu, zeytinyağı üretimiyle tanınan bir bölgedir. Gelenlere emvali olarak verilen zeytin ağaçlarını söğüt ağacı sanan ve almak istemeyen kişiler çıkmış (KK-17, KK-33, KK-48, KK-52, KK-56).

Grevena ticaretin yoğun olduğu bir bölge değildir. Orada yaşayan halklar, büyük alışverişlerini yapmak için yakın şehirlere giderlermiş. “Grebene’de büyük bir pazarın bulunmaması sebebiyle özellikle düğün gibi özel günler için yapılacak alışverişlerde

insanlar Selanik’e giderlerdi. Böylelikle buradan alışveriş yapılır ama bu pazara gidişler sık sık olmazdı”¹⁰⁶.

Lozan Antlaşması sonrasında bölgeye, başta Pontus (Karadeniz) olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Ortodoks Hristiyan mübadiller yerleştirilmiştir. Grevena Bölgesi’ne 1925 yılına kadar yaklaşık 1.961 mülteci ailesi (yaklaşık 6.589 kişi) iskân edilmiş; bu nüfus, daha önce Müslümanlara ait olan topraklara yerleştirilmiştir (Dortsiou, 2020; Pelagidis, 1994). Yeni yerleşen nüfus beraberinde farklı tarım teknikleri, ürün çeşitliliği ve zanaatkârlık becerileri getirmiştir. Özellikle tütün tarımı, meyvecilik ve ormancılığın bu dönemde yaygınlaştığı ve bölge ekonomisine canlılık kazandığı gözlemlenmektedir (Kontogiorgi, 2006, s. 13).

Yunan hükûmeti ve Uluslararası Mülteci Yerleştirme Komisyonu, bölgedeki tarım arazilerini yeniden düzenlemiş, mübadillere tohumluk, küçükbaş hayvan, tarım araçları ve konut desteği sağlamıştır (Hastaoglou-Martinidis ve Pallini, 2024). Böylece, göçle gelen yeni nüfusun üretime entegrasyonu kolaylaştırılmış, kırsal alanlarda yeniden ekonomik canlılık sağlanmıştır.

Mübadele öncesinde tarım ve hayvancılıkla geçinen Grevena’nın ekonomik yapısı, Müslüman nüfusun ayrılmasıyla kısa süreli bir boşluk yaşamış, ancak mübadillerin gelişile birlikte bölgenin tarımsal üretim kapasitesi yeniden yapılandırılmış ve bölge ekonomisi yeni bir şekil kazanmıştır.

4.4.3. Mübadillerin Ekonomik Geçim Kaynakları ve Mübadelenin Ekonomiye Etkileri

Göçler, özelliklerine göre farklı ekonomik sonuçlara sebebiyet verirler. Mübadele; uzun süren savaşlar ardından gerçekleştirildiği için ekonomisi çöküş döneminde olan iki ülkenin de işgücü yetersizliğini karşılamaya yönelik düzgün planlamaya ihtiyacı vardı. Anadolu’dan ayrılan Rumların çoğunluğu ticaretle uğraşan şehirli ve kültürlü bir nüfustan oluşmaktaydı, az miktarda köylü olup çiftçilikle ya da zanaat ile uğraşan kişiler bulunmaktaydı. Anadolu’ya gelen mübadillerin büyük çoğunluğu ise tarım ve

¹⁰⁶ Nevin Özşiper, 1948, Mursallı doğumlu. (34 yıl birlikte yaşadıkları kayınvalidesi 1905 Grebene doğumlu Huriye Özşiper’den duyduklarını anlatmıştır (Çoban, 2006).

hayvancılıkla uğraşan köylü kesimdi ve az da olsa memur, zanaatkâr, tüccar, kunduracı gibi meslek gruplarını içermekteydi.

Mübadele sürecinde her iki ülkede de mübadillerin bir bölümü geldikleri yerlerdeki mesleklerini, zanaatlarını devam ettirebilecekleri yerlere iskân edilememişlerdir. Tarım veya hayvancılıkla geçinen mübadillerin bir kısmı, ekonomik faaliyetlerini gerçekleştiremeyecekleri kentlere ya da kendi bildikleri tarımsal ürünleri yetiştiremeyecekleri coğrafyalara yerleştirilmişlerdir. Birinci kuşak mübadiller, bu tip durumları kendilerine daha uygun olan yerlere göç ederek çözmeye çalışmışlardır. Ancak iç göç gerçekleştiren mübadillerin çoğu iskân yardımı ve üretici duruma gelmeleri için verilen devlet yardımından faydalanamamışlardır.

Türkiye ve Yunanistan, Lozan Mübadelesi sürecinden sosyal, kültürel ve psikolojik açıların yanı sıra ekonomik açıdan da derin biçimde etkilenmiştir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, bu nüfus hareketi yalnızca nicel bir değişimi değil, aynı zamanda niteliksel bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde iç ve dış ticaretin sanayinin ve sermaye birikiminin büyük ölçüde Rumlar tarafından yürütüldüğü dikkate alındığında, mübadele ile bu sermaye ve üretim gücünün aniden sistemden çekilmesi, Türk ekonomisi açısından önemli bir kayıp doğurmuştur. Buna karşın, Türkler büyük oranda geçimlik tarıma dayalı, geleneksel ve kapalı ekonomik pratiklerle hayatlarını sürdürmekte; pazara yönelik üretimden ve ticari girişimlerden uzak durmaktaydılar. Toplumun tahsil görmüş kesimi ise çoğunlukla devlet memurluğu gibi statüye dayalı mesleklere yöneliyor, sermaye birikimi gerektiren meslekler ise daha çok Rumlar ve diğer gayrimüslim azınlıklar tarafından icra ediliyordu. Bu nedenle, mübadeleyle birlikte yaşanan sermaye göçü, savaşlarla yorgun düşmüş Türk ekonomisi için ağır bir darbe anlamı taşımıştır. Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı'nı örgütlü bir halk mücadelesiyle başarıyla sonuçlandıran ve siyasi zaferini Lozan'da tescil ettiren Türkiye Cumhuriyeti, bu ekonomik sarsıntıyı da planlı ve kararlı bir politikayla yönetmeye çalışmıştır (Arı, 2014, s. 174-176).

Mübadele ile gelen göçmenlerin iş gücü ve mesleki dağılımı, gidenlerle birebir örtüşmemektedir. Ticaret, sanayi ve tarım alanlarındaki üretim zincirlerinde ciddi kopuşlar yaşanmıştır. Bu nedenle, yeni gelen nüfusun ekonomiye kazandırılması sürecinde, gelenlerin yeteneklerine ve uzmanlık alanlarına odaklanması gerekmiştir.

Yerleştirme planlamaları da bu bakış açısıyla yürütülmüş, Türkiye sekiz ayrı bölgeye ayrılarak mübadillerin yerleştirilmesi gerçekleştirilmiş, mümkün mertebe geldikleri bölgelerdeki faaliyetlerini devam ettirebilecekleri alanlara yönlendirilmeleri sağlanmıştır. Böylece üretim sürekliliği korunmaya çalışılmış, mübadiller yerleştikleri alanlarda bilgi ve deneyimleriyle uyum sağlayarak ve çalışkanlıkları sayesinde kısa sürede ekonomik katkı sunmaya başlamıştır.

Türkiye'ye gelen mübadiller genel olarak iki gruba ayrılmıştır: kent kökenli, sanat ve ticaretle uğraşanlar ile kırsal kökenli, tarım alanında çalışanlar. Yunanistan'dan gelenlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık %80-90 oranında, tarımsal üretimle iştigal etmekteydi. Örneğin, Makedonya'dan gelen ve tütüncülükle uğraşan göçmenlerin Edirne'ye yerleştirilmesi, yerleşim politikalarının göçmenlerin mesleki birikimlerine göre şekillendirildiğini göstermektedir. Bu strateji sayesinde Edirne'de 1922'de 1 milyon kilo olan tütün üretimi, 1923 sonrasında 2-2,5 milyon kiloya ulaşmıştır. Bu artış, mübadillerin yalnızca bir yük olmadığını, tersine tarımsal üretimi artırarak ekonomik sisteme katkı sağladıklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca her mübadil aileye tarım aleti, tohum ve fidan gibi destekler sağlanmıştır. Sanat ve ticaretle uğraşan kentli mübadillerin, Rumlar gibi örgütlü yapılar kuramamaları ve tezgâh işletmeciliğinde deneyim eksiklikleri olsa da bu açığı kısa sürede kapatarak kendi alanlarında üretime geçmeleri, sürece olumlu yönde katkı sunmuştur. Her ne kadar tarımsal alandaki dönüşüm kadar hızlı olmasa da sanayi ve ticarete de mübadillerin ekonomik entegrasyonu sağlanmış, böylelikle Türkiye yeni kurulan Cumhuriyet'in ekonomik yapılanmasında bu kitleden önemli bir fayda sağlamıştır (Arı, 2014, s. 177-181).

Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadillerin ekonomik yapıya uyumlarının ve katkılarının özellikle tarım alanında olduğu görülmektedir. Çünkü dönemde zeytin, üzüm, tütün gibi değerli ürünlerin yetiştiriciliği ve ticareti çoğunlukla Rumların elindeydi. Mübadele döneminde hem savaş ortamının olması hem de Rumların ülkeden gidişiyle Aydın vilayetinde önemli tarımsal faaliyetler büyük ölçüde durmuştu. Gelen mübadillerin ülke ekonomisi için hemen üretime katkıda bulunmaları gerekiyordu ve mübadiller giden Rumlardan sayıca az olmalarına rağmen çalışkanlıkları ve gayretleriyle yerleştikleri bölgelerde hemen faaliyet göstermeye başlamışlardı. Yerleştirdikleri bölgelerdeki yerli halklar, başlangıçta kendilerine tanınan hakları onlarla paylaşma fikrini benimseme de ve

aralarında sorunlar yaşansa da mübadillerin çok çalışkan olduklarını her zaman belirtmektedir. “Kızım, buraya geldiklerinde birkaç kap kacak dışında bir şeyleri yoktu, ama öyle çalışkanlar ki onlar verilen toprakların dışında bir süre sonra kazandıkları paralarla buralardan toprak alıp ekip dikmeye başladılar” (KK-46). “Babam hem inşaat hem yol çalışmasında çalıştı, ama buna rağmen bize düşen tarlaları da ekip dikerdi. Bize kişi başı verilen üçer dönümlük arazinin dışında babam çalışarak, 250 dönüm tarla aldı” (KK-9).

Mübadiller, ülke genelinde tütün yetiştiriciliğinin yanı sıra sulu tarımda buğday üretimi, patates üretimi, pamuk üretiminde de artışa katkı sağlamışlardır. Zanaat alanlarına bakıldığında marangozluk, kuyumculuk, kiremitçilik, tuğlacılık, camcılık, çanak-çömlekçilik gibi bazı alanlarda özellikle Rumların gidişi büyük boşluk yatarmıştır (Sofracı ve Kayam, 2019, s. 193). Görüşülen kaynak kişiler bazı Rumların gitmek istemediklerini bu nedenle kendi alanlarında usta yetiştirmek şartıyla Anadolu’da kalmak için başvuruda bulunduklarını dile getirmektedir (KK-45, KK-55).

Sanayi alanında ve ticari alanlarda katkılar, daha uzun süre içerisinde gerçekleşebilmiştir. Bunun temel sebepleri arasında gelen mübadillerin çoğunluğunun sanayi alanıyla uğraşmamış olması, Rumlardan kalan fabrikaların çoğunun savaş döneminde zarar görmüş ya da yıkılmış olması, yeni kurulacak fabrikaların ve işletmelerin yapımındaki teknik ekiplerin azlığı, özellikle de limanlarda büyük ülkelere giden ve ülkelere gelen ürünler için Rum tüccarların yerel pazar ve alıcılar arasında aracı olması ve onların gidişiyle Avrupalı tüccarla temasın kaybetmesi verilebilir. Kısacası Ermeni ve Rum azınlıklarını kaybeden Türkiye’nin o dönemde ticaret ve sanayi alanlarındaki insan gücünün %70’ini kaybettiği görülmektedir (Arnold ve Bizouras, 2016, s. 104-105).

Türkiye’nin o döneme ait ihraç ürünlerinin çoğunluğunu tütün, üzüm, pamuk, fındık, zeytinyağı, gül yağı gibi tarım ürünleri oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre 1923 ve 1929 yılları arasındaki dış ticaret verileri şu şekildedir:

Tablo 4.2 1923-1929 Arası Türkiye'ye Ait Dış Ticaret Verileri

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	50.790	86.872	-36.082	137.662	58,5
1924	82.435	100.462	-18.027	182.897	82,1
1925	102.700	128.953	-26.253	231.653	79,6
1926	96.437	121.411	-24.974	217.848	79,4
1927	80.749	107.752	-27.003	188.501	74,9
1928	88.278	113.710	-25.432	201.988	77,6
1929	74.827	123.558	-48.731	198.385	60,6

Böyle bir ortamın içerisinde mübadillerin iskân sorunu çözdükten bir süre sonra yeni geldikleri topraklara tutunmayı, sonraki nesillerin geleceği ve Atatürk'e olan bağlılık ve şükran duygularıyla hem aile ekonomileri hem de ülke ekonomisi için hangi alanda olursa olsun üretime katkıda bulunmayı başardıkları görülmektedir.

“Ailelerimiz buraya geldiklerinde inciri tanıımıyormuş, yetiştiriciliği ile ilgili bilgileri yokmuş, başlangıçta zorlansalar da kısa sürede tarımla uğraşmalarından kaynaklı bölgenin özelliklerine uygun ürünleri yetiştirmeye başlamışlar” (KK-36), “Yerli halka farklı tarımsal ürünlerin yetiştiriciliğinde katkılar sağlamışlar, tarla düzenini bağ bahçe düzenini onlara öğretmişler” (KK-41). Bu durum hem yerli halkın hem de mübadillerin tecrübelerini birbirlerine aktardığını ve Aydın ve çevresinin tarımsal çeşitliliğine katkı sağladığını göstermektedir.

Yunanistan açısından bakıldığında, 1923 nüfus mübadelesi süreci, zaten ciddi bir ekonomik ve siyasi bunalım içinde olan ülke için büyük bir yük oluşturmuştur. 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ve 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı gibi ardı ardına yaşanan savaşlar, Yunanistan'ın mali kaynaklarını neredeyse tamamen tüketmiştir. Bu yıpratıcı savaşların ardından gelen ve ideolojik temele dayanan Kralcılar ile Venizelosçular arasındaki uzun süreli siyasi çekişme, ülkede ciddi bir istikrarsızlık yaratmıştır. Kaynak yetersizliği ve borç yükü altında ezilen ekonomiyle göçmenlerin yerleştirilmesi gibi büyük çaplı bir süreci yönetmekte zorlanmışlardır (Arnold ve Bizouras, 2016, s. 96). 1924 yılı itibarıyla bu yükün altından tek başına kalkamayacağı

anlaşılan Yunanistan'a Milletler Cemiyeti müdahil olmuş ve ekonomik destek sağlamıştır. Bu süreçte Göçmen Yerleştirme Komisyonu'nun kurulmasıyla birlikte, göçmenlerin kırsal ve kentsel niteliklerine göre ayrılarak sistemli bir biçimde yerleştirilmeleri hedeflenmiştir. Komisyon özellikle tarıma öncelik vererek, Batı Trakya ve Doğu Makedonya gibi geniş tarım arazilerine sahip bölgelerde toprak reformları gerçekleştirmiş, göçmenlerin mevcut bilgi ve deneyimlerine uygun biçimde tarımsal üretime teşvik edilmesini esas almıştır. Üretim türleri konusunda zorunluluk getirilmemiş; aksine göçmenlerin kendi uzmanlık alanlarında üretim yapmaları desteklenmiştir.

Bu planlamanın somut etkileri kısa sürede görülmeye başlanmıştır. Grevena Bölgesi'ne yerleştirilen mülteciler, ellerindeki kısıtlı teknik imkânlarla rağmen, azim ve kararlılıklarıyla, birkaç yıl içinde engebeli ve çorak arazileri dönüştürmeyi başarmışlardır. Daha çok çiftçilikle uğraşmışlardır. Bu bölgeye yerleşen mülteciler tahıl (buğday, arpa, yulaf, mısır), üzüm, ağaç yetiştirme, tütün ve kısmen de hayvan yetiştiriciliği ile geçimlerini sağlamışlardır (KK-5, KK-26, KK-64, KK-73, KK-77).

Mültecilerin yerleştiği her yerde, mahsuller çeşitlenmiş, ekstansif tarım yerini yoğun tarıma, monokültür tarım yerini çeşitlendirilmiş tarıma bırakmıştır. Toprakların daha iyi değerlendirilmesine yönelik yöntem ve araçların değişmesi, ekili alanların genişlemesine ve tarımsal üretimin artmasına büyük katkı sağlamıştır. 1921 yılında Makedonya'da 2.683.840 dönüm ekili arazi vardı. 1931 yılında bu sayı iki katından fazla artmıştır. Özel ekiplerce tarım arazilerinin dağıtımına hemen başlanmıştır. Birçok bölgede nispeten kısa sürede örneğin Agios Georgios, Asprokampos, Vatolakkos, Kivotos, Mersina 1933'te bazılarında ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra Mega Sirini'de 1951'de, Pigaditsa'da 1953'te sonra tarım arazilerinin dağıtımı sona ermiştir. Ancak ortada farklı sorunlar da bulunmaktaydı. Müslüman mallarını gasp edenler arasında çok sayıda kurnaz insan (memurlar, Yahudi veya yerel tüccarlar, devletle yeni bağları olan Türk yönetimi döneminden kalma zengin burjuvalar, vb.) vardı ve bunlar az parayla, merkezi yerlerde veya kırsal alanlarda büyük kentsel araziler satın almayı başarmışlardı. Daha sonra bunları inşa etmeye veya çitle çevirmeye giriştiler. Hatta bazı tüccarlar bunları eşe dosta veya akrabalarına satmak için acele etmişlerdir. 18.10.1912'den sonra Yunanistan'ı terk eden veya Yunanistan dışında kalan Türkler için özel olarak yapılmış, onların Türk

vatandaşı olduklarını ve malları üzerinde serbestçe tasarruf etme haklarını saklı tuttuklarını belirten, geriye dönük özel bir düzenleme (24 Temmuz 1923 tarihli 9. Beyanname) vardı. Grevena Bölgesi'nde bu düzenlemeye dâhil olan Müslüman mülklerinin durumu şöyleydi: Grevena'da 11 kentsel yerleşim birimi ve 114.791 dönüm arazi; Anaselitsa 'da 80 adet kentsel yerleşim birimi ve 27.593 dönüm arazi. Bu düzenleme, o dönemde toplumu ve tarihçileri bugün bile ilgilendiren hukuki ve diğer sorunları açıkça ortaya koyan alım-satımları içermektedir (Tziola, 2007)¹⁰⁷.

Grevena Bölgesi'nden Bafra, Samsun ve civarından kırsal kesimden gelen mübadil kuşakların Küçük Asya İncelemeleri Merkezi arşivinde bulunan ve değerlendirilen Batı Pontuslu göçmenlerin kayıtlarından anlaşıldığı üzere, Türkçe konuşan Hristiyan nüfusun çoğu tütün üretimi ve ticaretiyle uğraştığı bilinmektedir. “Dedemler tütünle uğraşırdı, buradakiler bilmezdi iyi tütün yetiştirmesini, bizimkiler çok iyi tütün yetiştirip satarlardı, çok iyi paralar da kazandılar” (KK-64)

Yunanistan'ın geneline bakıldığında 1920 yılında tütün, üzüm ve incir ihracatının toplam ihracat içindeki payı %56 iken, bu oran 1929'da %71'e çıkmıştır. Anadolu'da ipekçilikle uğraşan Rumların mübadele ile Yunanistan'a gelmesi ise ipek sanayisinin gelişimini büyük oranda hızlandırmıştır. 1922-1926 yılları arasında ipek üretimi üç kat, ipekli kumaş üretimi ise 3,1 kat artış göstermiştir. Bu artış üzerine Mora'da ipekçilikte uzmanlaşmış 550 göçmen ailesi bir araya getirilerek tamamen bu sektöre yönelik faaliyet gösteren bir köy kurulmuştur (Arı, 2014, s. 177–181).

Şehirli göçmenler ise sosyoekonomik durumlarına göre kategorize edilerek yönlendirilmiştir. Eğitimli ve varlıklı olan grup, profesyonel hizmet sektörüne ve ticarete yönlendirilerek başta Atina ve Selanik olmak üzere büyük kentlere yerleştirilmiş; bilgi, birikim ve deneyimlerini kullanarak küçük imalathaneler kurmuşlardır. Bu faaliyetler sayesinde hem niteliksiz işgücü istihdam edilerek işsizlik oranı azaltılmış hem de üretim kapasitesi artırılarak ekonomik katkı sağlanmıştır. Diğer yandan, zanaatkâr göçmenler de aynı şehirlerde, özellikle el emeğine dayalı sektörlerde istihdam edilmiştir. Halıcılık gibi yoğun emek isteyen üretim alanlarında yerli girişimcilerin sahip olmadığı teknik bilgiye sahip olan bu göçmenler hem yeni iş alanları oluşturmuş hem de düşük gelirli

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bk. <https://web.archive.org/web/20221106184231/https://greveniotis.gr/>

mahallelerde düşük maliyetli üretim yaparak ekonomiye katkı sunmuşlardır (Arnold ve Biziouras, 2016, s. 97–98).

1922-1929 yılları arasında yaklaşık 11.000 Anadolu kökenli göçmen kadın, yılda 200-250.000 metrekare halı üretimi gerçekleştirmiş, bu süreçte toplam 135 halı atölyesi açılmıştır. Anadolu’da bilinen ve daha önce Yunanistan’da bilinmeyen halı imalatı gibi el sanatlarını geliştirmeleri, ekonomi alanında Yunanistan’a ivme kazandırmıştır. 1929 yılında Yunanistan’da, Anadolu’dan gelen göçmenlerin çalıştığı, dokuma tezgâhlarıyla halı imal eden 154 tane atölye vardı (Pelagides, 2009, s. 105-128).

Halıcılık yalnızca bir zanaat değil, aynı zamanda Anadolu Rumlarının kültürel birikimiyle taşıdığı sanatsal bir ifade alanıydı. Bu sektördeki başarı, hem Yunanistan’a sanayi temelli bir katkı sağlamış hem de göçmenlerin yeni topluma entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu durum Yunanistan’a katkı sağlarken Türkiye halıcılık, ipek ve ipekli kumaş üretimi alanlarında güç kaybetmiş ve Yunanistan Türkiye ile dış pazarlarda güçlü bir rekabete girişmiştir. (Arı, 2014, s. 178-179). Böylece Yunanistan, göçmenlerin uzmanlıklarına dayalı yerleştirme politikası ve uluslararası yardımlarla, ağır ekonomik şartlara rağmen mübadele sürecini yapısal bir avantaja dönüştürmeye çalışmıştır.

Tablo 4.3 1921-1928 Arası Yunanistan'da Sanayi Ürün Değeri (Drahmi) (Pentzopulos, 1962, s. 165, Pavlidis, 1997, s. 23)

Sene	Sanayi Ürün Değeri (drahmi)
1921	1.077.103
1922	1.958.417
1923	3.189.867
1924	3.883.162
1925	4.977.829
1926	5.472.686
1927	6.655.375
1928	7.115.149

1921-1928 yılları arasındaki verilere göre Yunanistan’ın sanayi ürün değerinde dikkate değer bir artış gözlemlenmektedir. 1921 yılında 1.077.103 drahmi olan sanayi üretim değeri, 1928 yılına gelindiğinde 7.115.149 drahmiye ulaşmıştır. Bu yaklaşık altı buçuk katlık artış, ülkenin ekonomik kalkınmasında mübadillerin ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle 1923 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesi sonrasında, sanayi üretiminde ciddi bir sıçrama yaşanmış; bu yıl, bir önceki yıla göre %62,8’lik bir artışla 3.189.867 drahmi seviyesine çıkmıştır. Bu yükseliş, mübadillerin iş

gücüne katılımı, üretim becerileri ve küçük sanayi faaliyetlerine hızla entegrasyonu ile açıklanabilir. 1924 sonrası dönemde de üretim sürekli artış göstermiş, istikrarlı bir büyüme sürdürülmüştür. Bu durum, mübadillerin yalnızca kısa vadede değil, orta vadede de Yunanistan ekonomisinin sanayi temelli yeniden yapılanmasına büyük katkı sunduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle dokuma, gıda üretimi ve zanaat alanlarında kurulan atölye ve kooperatifler sayesinde hem ekonomik üretim kapasitesi artmış hem de kırsaldan gelen yeni nüfusun istihdamı sağlanmıştır. Sonuç olarak, bu tablo Yunanistan'daki sanayileşmenin 1920'li yıllarda ciddi bir ivme kazandığını ve bunun temel itici gücünün mübadeleyle gelen nüfus olduğunu göstermektedir

Tablo 4.4 1923-1927 Arasında Yunanistan'da İşlenmiş Topraklar (Dönüm olarak) (Pavlidis, 1997, s. 24)

Bölge	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927
Makedonya	1.059.664	1.837.333	1.941.200	1.940.972
Trakya	313.092	342.256	367.308	389.414
Epir	4.704	7.783	16.118	24.062
Tesalya	12.001	—	51.116	51.522
Girit-Limnos	21.933	25.888	51.647	44.112
Geri kalan Yunanistan	4.810	7.720	40.219	41.898
Toplam	1.416.213	2.220.981	2.467.608	2.491.981

Tabloda yer alan verilere göre, 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'da işlenen toprak miktarında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. 1923-1924 döneminde toplam 1.416.213 dönüm olan işlenmiş arazi miktarı, 1926-1927 yılına gelindiğinde 2.491.981 dönüme yükselmiştir. Bu yaklaşık %76'lık bir artış anlamına gelir ve tarımsal faaliyetlerin özellikle mübadele sonrası dönemde hız kazandığını göstermektedir.

Bölgesel olarak incelendiğinde, en büyük artışın Makedonya Bölgesi'nde gerçekleştiği görülmektedir. Makedonya'da 1923-1924 döneminde 1.059.664 dönüm olan işlenmiş arazi, 1924-1925'te neredeyse iki katına çıkarak 1.837.333 dönüme ulaşmış, sonraki yıllarda da yüksek seviyelerde kalmıştır. Bu durum, mübadillerin büyük oranda Makedonya Bölgesi'ne yerleştirilmesi ve bölgenin tarım potansiyelinin değerlendirilmesiyle ilişkilendirilebilir.

Bu artışlar, mübadillerin geldikleri yeni topraklarda hızla üretici konumuna geçtiklerini ve tarım ekonomisinin yeniden canlanmasında belirleyici rol oynadıklarını ortaya

koymaktadır. Özellikle mübadillerin tarımsal bilgi birikimi, geleneksel üretim yöntemleri ve birlikte üretme becerileri sayesinde tarımsal üretim kapasitesi hem genişlemiş hem de daha verimli hâle gelmiştir. Kısacası, tablo mübadillerin yalnızca sosyal değil, aynı zamanda ekonomik ve tarımsal kalkınma açısından da Yunanistan’a ciddi katkılar sunduğunun istatistiksel bir göstergesidir.

Tablo 4.5 1923-1927 Arası Yunanistan’da Dönüm Olarak Tahıl Ekilen Alanlar (Bölgelere Göre) (Pentzopulos, 1962, s. 125-143)

Bölge	1923–24	1924–25	1925–26	1926–27
Makedonya	830.930	1.370.195	1.515.379	1.552.474
Trakya	254.347	253.813	291.093	297.639
Epir	4.280	5.908	14.471	21.660
Stereia Ellada	3.824	3.599	29.494	30.200

Bu tablo, özellikle Lozan Mübadelesi sonrası tarımsal alanların genişlemesini net biçimde ortaya koymaktadır. En büyük artış, mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği Makedonya Bölgesi’ndedir. 1923-24 sezonunda 830.930 dönüm olan ekili arazi, 1926-27 itibarıyla 1.552.474 dönüme yükselmiştir. Bu yaklaşık %87’lik bir artışı temsil eder ve mübadillerin tarım üretiminde çok kısa sürede aktif rol üstlendiğini göstermektedir. Bu tablo genel olarak, mübadeleyle gelen nüfusun yerleşim alanlarında tarımsal üretimin yaygınlaştığını ve devlet destekli iskân politikalarının sonuç verdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4.6 1922-1928 Arası Yunanistan Tahıl Üretimi (Ton olarak) (Pavlidis, 1997, 24)

Sene	Üretim (Ton)
1922	245.540
1923	238.992
1924	210.226
1925	305.411
1926	337.552
1927	438.342
1928	450.200

Yukarıdaki tablo, tahıl üretiminde yaşanan artışı göstermektedir. Özellikle 1924’te yaşanan düşüş (210.226 ton) ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecinin sancılarını yansıtırken 1925-1928 yılları arasında üretimdeki istikrarlı yükseliş, mübadillerin

tarımsal faaliyetlerde verimli şekilde üretime katkı sağladığını, toprakların daha etkin biçimde kullanıldığını yansıtmaktadır. 1927-1928 arası üretim artışı ise neredeyse sabitlenmiştir, bu da üretimin belli bir kapasiteye oturduğunu ve sistemin işler hâle geldiğini düşündürmektedir.

Tablo 4.7 Yunanistan Tarım Ürünlerinin Drahmi Olarak Genel Değeri (Pentzopulos, 1962, s. 125-143)

Sene	Değer (milyar drahmi)
1922	3,30
1923	6,09
1924	7,87
1925	9,46
1926	10,86

Yukarıdaki tablo, 1922-1926 yılları arasında Yunanistan’da tarımsal üretimin ekonomik değerinde büyük bir artış yaşandığını göstermektedir. 1922 yılında 3,3 milyar drahmi olan tarımsal üretim değeri, 1926’da 10,86 milyar drahmiye ulaşarak yaklaşık 3 katına çıkmıştır. Bu artış hem ekilen toprak miktarının genişlemesi hem de verimliliğin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. 1923 Lozan Mübadelesi sonrasında Anadolu’dan gelen Rum mübadillerin tarımsal bilgi ve deneyimlerini üretime katmaları, boş kalan arazilerin hızla işlenmesini sağlamıştır. Ayrıca Yunan devletinin uyguladığı iskân politikaları ve tarımsal destekler, bu üretim artışını teşvik etmiştir.

1922-23 döneminde 319 milyon drahmi olan vergi geliri, 1926-27 döneminde 1.237 milyon drahmiye ulaşmıştır. Bu da yaklaşık %288’lik bir artış anlamına gelir. Vergi gelirlerindeki bu artışın arkasında hem ekonomideki genel büyüme hem de devletin vergi toplama kapasitesindeki iyileşme yatmaktadır. Tarımsal üretim değerindeki artış doğal olarak devletin dolaylı vergilerden ve tarım ürünlerine dayalı vergilerden daha fazla gelir elde etmesini sağlamıştır. Ayrıca yeni yerleşimlerin kurulmasıyla birlikte yerel ekonomilerde canlanma olmuş, esnaf, zanaatkâr ve küçük üreticiler sisteme daha aktif katılmıştır. Bu dönem, Yunanistan’ın hem demografik hem de ekonomik olarak yeniden yapılandığı bir süreçtir. Lozan Mübadelesi sonrası ülkeye gelen yüz binlerce mübadilin tarım, zanaat ve ticaret alanındaki katkıları sayesinde üretim artmış, devletin vergi tabanı genişlemiş ve mali kaynakları çeşitlenmiştir.

1923 Lozan Mübadelesi sonrası Yunanistan’a gelen göçmenlerin ülke ekonomisine katkısı, yukarıdaki tablolardaki verilerle somut biçimde ortaya konmaktadır. Yaklaşık yedi yıllık süreçte sanayi ürünlerinin değeri yedi kat artarken, dört yıl içinde kurutma ve ıslah çalışmalarıyla işlenmiş toprak miktarı ikiye katlanmıştır. Aynı dönemde tarım ürünlerinin ekonomik değeri %329 oranında artış göstermiş; buna paralel olarak devletin doğrudan topladığı vergiler de beş yıl içinde dört katına ulaşmıştır. Bu veriler, mübadillerin yalnızca demografik dengeyi değil, tarım, sanayi ve kamu maliyesini kapsayan çok boyutlu ekonomik yapıyı da dönüştürdüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Anadolu’dan gelen Rumlar; Osmanlı Devleti’nde iken sanayi ve zanaatı elinde bulundurdukları için özellikle tekstil, ipek üretimi, halı dokuma, tütün, maden işçiliği gibi alanlarda da Yunan ekonomisinin büyümesine ve canlılık kazanmasına katkıda bulunmuşlardır (Howland, 1926, s. 623).

4.5. MÜLK EDİNME VE MÜBADİL KONUTLARI

4.5.1. Barınma Sorunları, Aynı Evi Paylaşmak, Mülkiyetin Tespiti ve Mülkiyetin El Değiştirmesi

Mübadele süreciyle gerçekleşen kitlesel göç, beraberinde ciddi bir barınma sorununu da getirmiştir. Mübadillerin Türkiye’ye ulaşmalarıyla birlikte ilk olarak karantina bölgelerinde sağlık kontrollerinden geçirilmiş ve ardından önceden hazırlanan misafirhanelere sevk edilmişlerdir. Hükûmet, 25 Ekim 1923 tarihli “Misafirhaneler Talimatnamesi” ile misafirhanelerin düzenlenmesini karara bağlamış; hiçbir mübadilin taş ya da toprak üzerinde kalmaması, metruk binaların değerlendirilmesi ve ordudan gerekli ihtiyaçların (yatak, yorgan, yastık, kap-kacak vb.) temin edilmesi talimatlandırılmıştır. Ayrıca, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla limanlardaki misafirhanelerde onar yataklı revirler kurulmuş ve burada mübadillerin tıbbî ihtiyaçları karşılanmaya başlanmıştır. Misafirhanelerde konaklama süresi üç günle sınırlı tutulmuş, bu süre zarfında iâşeleri Hilâl-i Ahmer tarafından karşılanmıştır.

Türkiye genelinde İstanbul Ahırkapı’da 2.000 yataklı, İplikhane’de 1.000 yataklı, Çatalca Kalikratya’da 300 yataklı; Muğla Güllük, Bodrum, Marmaris ve Fethiye iskelelerinde toplamda 1.250 yataklı; Çanakkale’de 300, Erdek’te 1.000 ila 1.500, Samsun’da 3.000 ve Edirne Karaağaç’ta 1.000 yataklı olmak üzere ülke çapında 10.000 kişiye hizmet

verebilecek kapasitede misafirhaneler oluşturulmuştur (Ateş, 2008, s. 40–41). İstanbul’da Gülhane, Cerrahpaşa Camii, Metris ve Beyazıt misafirhaneleri; Ege bölgesinde ise özellikle İzmir’deki Klazumen Misafirhanesi en öne çıkan örnekler arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra Mersin, Aydın, Gelibolu, Ayvalık, Çeşme ve Bayındır gibi merkezlerde de önemli misafirhaneler kurulmuştur (Özkan, 2010, s. 109).

Yunanistan’da ise Drama Bölgesi’ndeki İmdad-ı Sıhhiye Heyeti, Bük, Papasköy, Hızırköy, Zırnova ve Terhiçan gibi yerlerde 200 çadırdan oluşan kamp alanları kurarak göçmenlerin iâşe, sağlık ve aşılama işlemlerini yürütmüş; bu bölgelerde sürekli görev yapan dispanserler tesis edilmiştir. Kozana’da 1.500, Hadova’da 1.000 ve Karaferye İstasyonu’nda yine 1.000 kişilik üç büyük misafirhane oluşturulmuş, Vodine’de bir misafirhane ile bir aşevi hizmete açılmıştır. Bu tesislerde öncelik hasta, kadın, çocuk ve yaşlılara verilmiş; böylece en kırılgan grupların korunması amaçlanmıştır (İpek, 2000, s. 46). Selanik’te ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, mübadillerin yüksek kira bedelleri ödememesi veya sokakta kalmaması amacıyla, Kireçköy yönündeki Kara Hüseyin mevkisinde 5.000 kişilik büyük bir misafirhane inşa ettirmiştir (Erdal, 2007, s. 170).

Ancak tüm bu tedbirlere rağmen bazı yerlerde aşırı yığılmalar sonucu misafirhanelerin yetersiz kaldığı görülmüş, bu da çarşı, mezarlık ve sokak gibi uygun olmayan mekânlarda mübadillerin barınmasına yol açmıştır. Devlet, mübadillerin tarımsal faaliyetlere kısa sürede katılabilmeleri amacıyla misafirhanelerin yakınına yanlarında getirebildikleri hayvanlarını barındırabilecekleri ahırlar inşa etmiş, böylece üretim sürecine geçiş kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Göreli olarak daha varlıklı olan göçmenler ise bu süreçte kendi yiyeceklerini temin etmişlerdir (Arı, 2014, s. 97). Tüm bu düzenlemeler, mübadillerin geçici barınma ihtiyaçlarının insani koşullarda karşılanması ve üretici konuma geçişlerinin hızlandırılması yönünde kapsamlı bir devlet politikası izlenmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Mübadele süreci, yalnızca zorunlu yer değiştirmeleri değil, aynı zamanda gündelik yaşamı derinden etkileyen toplumsal ve mülkiyet temelli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Rum nüfusun büyük bir kısmı, mübadele anlaşması henüz imzalanmadan ya da hemen sonrasında Anadolu’yu terk etmiş, 1922 sonuna gelindiğinde Türkiye’den Yunanistan’a göç edenlerin sayısı yaklaşık bir milyon kişiye ulaşmıştır (Ağanoğlu, 2017, s. 307). Bu ani göç, Türkiye’de ciddi boşluklar yaratırken Yunanistan’daki Türk varlığı

üzerinde de baskı unsuru hâline gelmiştir. Yunanistan, iç kamu oyununu rahatlatmak için Türklerin bulundukları alanlara gelen kişileri yerleştirme politikası yürütmüştür. Anadolu'dan gelen Rumların yerleştirildiği Batı Makedonya Bölgesi'nde o dönemde çok sayıda Türk'ün yaşıyor olması, mübadele sürecinin eş zamanlı yürütülememesi nedeniyle iki halkın bir süre aynı evleri paylaşmalarına neden olmuş¹⁰⁸; bu durum hem maddi hem de psikolojik anlamda yeni bir mülkiyet meselesi doğurmuştur. Rum göçmenlerin Yunanistan'da Türklere ait evlere yerleştirilmesiyle başlayan bu süreçte, evlerin odaları iki farklı ulustan insanlara tahsis edilmiş ve mülkiyet hakları fiilen ihlale uğramıştır (Akyıldız, 2018, s. 242).

Anadolu'dan gelen Rum Ortodoks mübadillerle aynı evi paylaşmak zorunda kalan aileler, başlangıçta insani duyarlılıklarla hareket etmiş, ancak süreç içinde paylaşımın sınırlarının genişlemesi ve kalıcılık kazanması, mülkiyet üzerindeki hakların sorgulanmasına neden olmuştur (Gürlek, 2012, s. 307; Berber, 2002, s. 37). Bazı Türk aileleri, evlerinin bir bölümünü önce alt kat, ardından üst kat olmak üzere Rumlara vermek zorunda kalmış, bu geçici paylaşım, mülkiyetin fiilî olarak el değiştirmesine zemin hazırlamıştır (Berber, 2002, s. 41).

Yunanistan'daki yerli Türk nüfusun göç etmeyi beklerken evlerini Rumlarla paylaşmak zorunda kalması, sadece bireysel bir olay değil, yaygın bir uygulamanın göstergesidir. "Buralardan gitmek istememişler, onlara buradan gitsinler diye gideceksiniz, geri döneceksiniz demişler, ama geri dönemediler. Burada sekiz ay beraber Anadolu'dan gelenlerle aynı evde sorun yaşamadan yaşamışlar, sonra gönderdiler onları" (KK-67).

Kimi mübadil anılarında, köylerin ikiye bölünerek Türklerle Rumların aynı yerleşim alanını paylaştığı, malların yarısının yeni gelenlere devredildiği belirtilmiş; bu durum, mülkiyetin adım adım el değiştirmesinin sosyolojik temellerini göstermiştir (Tevfik, 2017, s. 90; Özsoy, 2014, s. 171–173). Batı Trakya gibi mübadele dışı bırakılan bölgelerde dahi benzer uygulamaların görülmesi, Yunanistan'ın sistematik olarak Türkleri göçe zorlayan bir iskân siyaseti izlediğine işaret etmektedir (İpek, 2000, s. 31).

¹⁰⁸ Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi 1923 Dosyası /KTE/AP/26/23.12.1923 Tarihli Dışişleri Başkanlığı yazısında kış yaklaştığı için Makedonya, Epir ve Girit'te bulunan Yunanlı ve Müslümanların bir arada barındırıldığı dile getirmektedir (Pavlidis, 1997, s. 30).

Yunanistan'ın hem savaş ortamından çıkmış olması hem boşalan ev sayısının gelen mübadil sayısına yetmeyecek kadar az olması özellikle Makedonya Bölgesi'nde çok büyük iskân sorunları yaratmıştır. Çözüm olarak önce birkaç aile bir arada aynı evi paylaşmış, ev bulamayanlar çadırlarda kalmış, ardından gelen mübadiller kendileri kerpiçten ev yapmışlardır. 1940'lardan sonra öce İtalyan sonra Almanların işgali ile Grevena Bölgesi'ndeki pek çok ev, köprü, mimari yapı yıkılmıştır. Mübadil aileler ikinci bir kez barınma sorunuyla karşılaşmış, aileler tekrar ev inşa etmek durumunda kalmıştır (KK-6, KK-16, KK-26, KK-65, KK-69, KK-72, KK-75, KK-76, KK-77).

Türkiye'ye gelen mübadillerin yaşadığı deneyimler de benzer şekilde mülkiyet krizlerinin ve geçici barınma koşullarının etkisi altındaydı. Hükûmetin yayımladığı misafirhane talimatnamesine rağmen mübadiller koğuşlarını başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmış, hatta bazıları derme çatma çadırlarda iskân edilmeyi beklemiştir (Tosun, 2002, s. 131; Arı, 2008, s. 115). İzmir'de otuz adet emval-i metruke evinin bu amaçla boşaltılması, geçici barınma alanlarının yaygınlığını göstermektedir (BCA., 272-0-0-11/17-76-14). Şirince'de Taş Mektep binasının geçici konut olarak kullanılması (Arı, 2019, s. 293), farklı yerlerdeki benzer uygulamaların bir örneğidir. Ancak ev sayısının yetersizliği, akrabalık bağı olan birçok mübadil ailenin yıllar boyunca aynı evi paylaşmasına neden olmuştur; öyle ki, 1930 yılına gelindiğinde dahi hâlâ başkalarının evlerinde misafir konumunda olan mübadillerin varlığı belgelenmiştir (Baran, 2003, s. 133). Dolayısıyla Yunanistan'da başlayan "aynı evi paylaşma" zorunluluğu, Türkiye'de de benzer şekilde devam etmiş; bu durum mübadelenin yalnızca fiziki değil, aynı zamanda sosyoekonomik boyutunun da kalıcı izler bıraktığını göstermiştir. İki ülkede de yer değiştirmek zorunda kalan mübadiller, yükte ağır pahada hafif şeyleri arkalarında bırakmak hatta bazıları hiçbir şeylerini yanlarına alamadan hareket etmek zorunda kalmışlardır. Kısacası Türk ve Yunan taraflarında mülkiyetin yeniden dağıtımı, ekonomik yeniden yapılanmanın yanı sıra mübadeleye tabi tutulan kişilerin menşe ülkelerine ait aidiyet kayıplarını ve geldikleri ülkelere ait yeniden tutunma çabalarını da yansıtmaktadır.

Türkiye'ye gelen mübadiller, geride bıraktıkları taşınmaz mallar karşılığında yeniden mülk edinme sürecine tasfiye taleplerini aracılığıyla başlamışlardır. Bu belgeler, mübadillerin hangi türden mal bıraktığını tespit etmek ve eşdeğer bir mal ile takas edilmesini sağlamak amacıyla tali komisyonlarca incelenmiştir. Dahiliye Vekaleti,

mübadillere mümkün olduğunca Yunanistan'daki mülklerinin aynısını vermeyi hedeflemiş, bu mümkün olmadığında ise farklı türden malların verilmesini kararlaştırmıştır. Ancak mübadillerin pek çoğu tasfiye talepnamesine sahip olmadan Türkiye'ye ulaşmıştır. Mülk edinme sürecinin diğer bir sorunu ise mevzuatın sık sık değişmesidir. Sık değişen kanun, talimat ve yönetmelikler, mal dağıtım sürecini karmaşıklştırmış, birçok mübadilin hakkına ulaşmasını güçleştirmiştir. İstanbul'a yerleştirilmiş mübadillerin TBMM'ye sundukları bir istirhamnamede bu konuya dikkat çekilmiştir (Özgün, 2017, s. 51).

Mübadele sürecinde yer alanlar “istihkaklı” ve “istihkaksız” olarak ikiye ayrılmıştır. İstihkaksız mübadiller, tasfiye talepnamesi olmayan ancak 781 ve 716 sayılı kanunlara göre arazi almış kişilerdir. İstihkaklı mübadiller ise tasfiye talepnamesi olan ve Yunanistan'da mülk bırakmış kişilerdir; kendilerine Türkiye'de taşınmaz edinme hakkı tanınmıştır. Tüm bu yaşananlar, mübadele sonrası mülk edinim sürecinin yalnızca hukuki değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle de ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir.

4.5.2. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Yerleştiği-Yerleştirildiği Mekânlar

1923 Lozan Mübadelesi sonrasında Türkiye'ye gelen mübadillerin önemli bir bölümü Batı Anadolu'ya, özellikle de Aydın vilayetine yerleştirilmiştir. Aydın, gerek terk edilmiş Rum yerleşimlerinin sayıca fazla oluşu gerekse bölgenin verimli tarım arazilerine sahip olması nedeniyle, mübadillerin iskânı için stratejik bir alan olarak değerlendirilmiştir (Arı, 2014; Bayındır, 2012).

Mübadillerin yerleştirildiği mekânlar, çoğunlukla daha önce Rumların yaşadığı köy ve kasabalardan oluşmaktadır. Resmî kayıtlara göre, Aydın iline yaklaşık 6.630 mübadil yerleştirilmiştir (Bayındır, 2012). Bu yerleşimlerin büyük kısmı, Germencik, Söke, Nazilli ve Kuşadası gibi ilçelerde yoğunlaşmıştır. Örneğin Germencik ilçesine bağlı Mursallı Köyü'ne, Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'nden gelen Türk mübadiller yerleştirilmiştir (Sepetçioğlu, 2007).

Rumlar, Anadolu'yu terk ederken pek çok yerleşim yerini yakıp yıkmıştır. Ancak kendilerinin yaşadığı köy ve mahallelere zarar vermemişlerdir. Örneğin Aydın Mursallı,

1922 evvelinde Rum çoğunluğun oturduğu bir köy olduğu için Rumlar, terk ederken o köyü yakmamışlardır. Köye yerleşen mübadil ailelerin ikinci kuşakları evlerin yerleşecek şekilde olduğu hatta bir kısmında yiyeceklerin bile yerli yerinde durduğunu belirtmişlerdir. Evler, iki katlı ya da tek katlı müstakil evlerdir, pek çok evin kendine ait bahçesi bulunmaktadır. Evlerin avlu kapıları, giriş kapıları, ahşap dolapları ve kullandıkları eşyaların bazıları özgün hâliyle kalabilmiştir. Mursallı'ya yerleştirilen mübadil ailelerin başka şehirlere yerleştirilen akrabaları da onların yanına Mursallı verimli topraklara sahip olduğu için iç göç gerçekleştirdiklerinde ev sıkıntısı yaşanmış, akraba birkaç aile bir süre aynı evi paylaşmak durumunda kalmıştır. Ardından mübadiller kendi evlerini inşa etmişlerdir. Günümüzde Rumlara ait evler köyde hâlâ bulunmaktadır, hatta bölgeden giden Rum ailelerin ikinci, üçüncü kuşakları atalarının doğup büyüdüğü evleri bulmaya ve o toprakları ziyaret etmeye Mursallı'ya gelmektedir

Fotoğraf 4.3 Mursallı'da Rumlardan Kalma ve Mübadiller Geldiğinde Yerleştirildikleri Evlerden Biri (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 4.4 Mursallı, Rumlardan Kalan Bir Evin Arka Bahçesi ve İç Mekânı (D.Ö.G. arşivi)

Mursallı’da Rumların terk ettiği evlerden bazılarının ait fotoğraflar aşağıdadır:

Fotoğraf 4.5 Mursallı’da Rumlardan Kalma Evler (D.Ö.G. arşivi)

Benzer şekilde, Çine ilçesi-Karakollar Mahallesi, mübadillerin yerleştirildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Bu bölgede, mübadillerin daha önceki yaşam biçimlerine benzer sosyoekonomik koşullar oluşturulmaya çalışılmış, özellikle tarım arazilerinde zeytin üretimi gibi faaliyetlerde bulunmaları teşvik edilmiştir, gelen ailelerin erkekleri ise tarım dışında yol yapımı gibi işlerde de çalışmıştır. Karakollar’da tespit edilen ve özgün hâli muhafaza edilen evlerin çoğunun tek katlı olduğu görülmüştür.

Fotoğraf 4.6 Karakollar Mahallesi’nde Rumlardan Kalma Bir Ev (D.Ö.G. arşivi)

Evin iç yapısına bakıldığında giriş kapısı ve avlu kapısının var olduğu, ev içindeki odaların sadece dışa tarafına değil evin iç bölümlerine bakacak şekilde pencerelerinin olduğu görülmüştür.

Fotoğraf 4.7 Karakollar Mahallesi’nde Rumlardan Kalma Bir Evin İç Bölümü (D.Ö.G. arşivi)

Evlerin içinde yıkanmak için odalarda ahşap özel bölmeler bulunmaktadır. Ayrıca odalarda Anadolu’da yüklük diye bilinen yastık, yorgan, döşek gibi malzemelerin

konulduğu dolaplar da bulunmaktadır. Karakollar’da bulunan günümüzde atıl hâlde olan ve ziyaret edilen evde hâlâ mübadele sürecinde orada yaşamış ailelere ait yastık, yorgan, yer sofrası gibi pek çok araç gerecin bulunduğu görülmektedir.

Fotoğraf 4.8 Karakollar Mahallesi’nde Rumlardan Kalma Bir Evin İç Bölümü ve Arka Avlusu (D.Ö.G. arşivi)

Nazilli’ye bağlı Atça kasabası, modern şehircilik ilkelerine göre planlanmış ve mübadillerin barınması için örnek bir yerleşim yeri olarak inşa edilmiştir (Yıldırım, 2006).

Aydın’daki birçok köyde, mübadiller Rumlardan kalan evlerde yaşamaya başlamış; kiliseler ise zamanla cami, depo, okul ya da kamu binasına dönüştürülmüştür. “Biz kilisede okuduk, kiliseyi okula çevirmişlerdi” (KK-40, KK-41).

Devletin iskân politikaları kapsamında, süreçte aksamalar olsa da mübadillere ev, toprak, tohumluk ve tarım aleti yardımı sağlanmış; ayrıca çeşitli vergi muafiyetleri de uygulanmıştır. Bu uygulamalar, mübadillerin yeni yaşam alanlarına daha hızlı entegre olmalarını sağlamak amacıyla yürütülmüştür (Arı, 2014; Bayındır, 2012).

4.5.3. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Yerleştiği-Yerleştirildiği Mekânlar

1923 Lozan Antlaşması kapsamında gerçekleşen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi sürecinde, Grevena Bölgesi önemli bir iskân alanı hâline gelmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Grevena, özellikle Müslüman köyleriyle dikkat çeken bir bölgeydi. Mübadeleyle birlikte bu köyler boşalmış ve yerlerine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Ortodoks Rum mübadiller yerleştirilmiştir (Pelagidis, 1994; Kontogiorgi, 2006, s. 151).

Mübadele öncesinde Grevena Bölgesi'nde 11'i tamamen Müslüman, 8'i ise karma olmak üzere toplam 19 köyde yaklaşık 5.400 Müslüman yaşamaktaydı (Dortsiou, 2020). Bu nüfusun 1923-1925 yılları arasında Türkiye'ye göç etmesiyle birlikte bölgede ciddi bir boşluk oluşmuş ve bu boşluğu doldurmak üzere Yunan hükûmeti tarafından Anadolu, Doğu Trakya, Pontus, Kafkasya ve Karadeniz'in farklı noktalarından gelen mübadiller bölgeye yerleştirilmiştir (Kontogiorgi, 2006; Pentzopoulos, 1962).

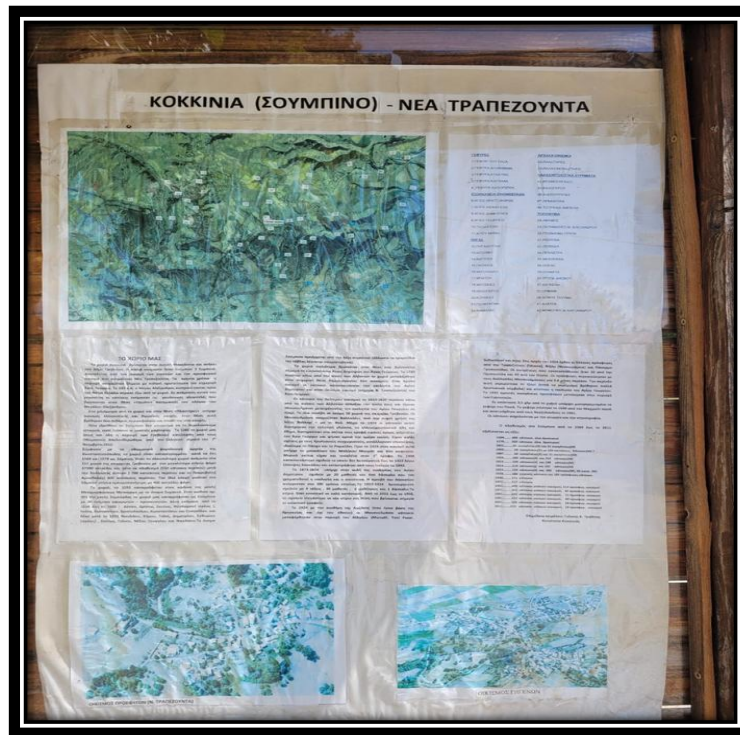
Yunanistan'a göç eden pek çok kişi önce barınma sorunu yaşamış, boşalan araziler gelenler için yeterli olmamıştır. Okul binaları, camiler, hamamlar, depolar, devlet binaları, çadırlar mülteci aileler için barınmadaki ilk yerler olmuştur. Birden fazla aile aynı evlerde kalmışlardır. Ardından zamanla kendileri için kurulan mahallelerde ya da kendilerinin yaptıkları evlerde kalmaya başlamışlardır.

Fotoğraf 4.9 1923 Sonrası Grevena Merkezi (Elias Gagalis arşivi)

Mübadil ailelerin yerleştirildikleri bölgelere, geldikleri yerlerin adını vermiş oldukları görülmektedir. Bu durum geldikleri yerlerin isimlerinin başına “Nea” (yeni) ifadesi eklenerek Yunancaya uyarlanmasıyla sağlanmıştır. Yerleşilen çevreye nitelik ve anlam yükleme, orada yeni alanlar yaratma, bir toplumun uyum sağlama sürecinin vazgeçilmez bir yönüdür. Zorunlu göçü yaşamış insanlar köklerinin bulunduğu yere ait nitelikleri yerleştiği yere aktararak oraya ait belleklerini yeniden canlandırmak gelinen yer ile yerleşilen yeni yer arasında bağ kurmak ve bunun kalıcı olmasını istemişlerdir.

Yerleşim yerlerine verilen bu isimler, mübadillere kim olduklarını hatırlatan bir işlev üstlenmektedir. Yunanistan’a aidiyetin aynı zamanda Anadolu kimliğinin korunmasını gösteren sembolik kullanımlardır. Yerlilerle aralarında sosyal bir sınır da yaratmaktadır. Yeni kuşakların da ata topraklarını unutmamasını sağlamak amaçlanmaktadır. Bu isimler sadece mülteci kuşaklara hatırlatma görevi yapmamakta, Yunan ulusunun tamamına geçmiş hatırlatma görevi de üstlenmektedir. Zorunlu göçü deneyimleyen kişilerin yaşadıkları uyum sürecini kolaylaştırmaya da yardımcı olmuştur. Grevena Bölgesi’ndeki daha çok Trabzon ve çevresinden gelen Rum Ortodoksların yerleştirildiği Nea Trapezonda-Kokkinia (eski adı Subino) köyü bunlardan birtanesidir.

Fotoğraf 4.10 Nea Trapezonda-Kokkinia Köyü Girişi Tarihçe ve Köyün Yerleşim Yerini Gösteren Pano (D.Ö.G. arşivi)

Resmî verilere göre, Grevena Bölgesi'ne yaklaşık 1.961 mülteci ailesi (yaklaşık 6.589 kişi) yerleştirilmiştir (Dortsiou, 2020). Bu nüfus, Grevena'nın terk edilen Müslüman köylerine, ayrıca oluşturulan yeni köylere ve bazı kent merkezlerine dağıtılmıştır. Yerleştirilen mübadillerin çoğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan Pontus Rumları ve Kapadokyalı Rumlar olup geldikleri bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri yeni yerlerine taşımışlardır (Pelagidis, 1994; Kontogiorgi, 2006).

Yunanistan barınma ve ekonomik sorunu çözmek için yüksek faizle kredi almak zorunda kalmıştır. Kredilerin faiz oranları ile ekonomik kriz birleşince Yunanistan iflas etmiştir. Milletler Cemiyeti bu nedenlerden kaynaklı mültecilere yardım etmeye başlamıştır (Pentzopoulos, 1962). Yunan hükûmeti ve Uluslararası Mülteci Yerleştirme Komisyonu iş birliğiyle kurulan iskân politikaları çerçevesinde, mübadillere konut inşası, tarım arazisi, hayvan ve tohum yardımları yapılmıştır (Hastaoglou-Martinidis & Pallini, 2024).

Fotoğraf 4.11 Atina Küçük Asya Hellenizm Müzesi, Mübadiller İçin Yapılan Konutlara Örnek Fotoğraf (D.Ö.G. arşivi)

Grevena gibi kırsal bölgelerde, terk edilen Müslüman köyleri ya doğrudan mübadillerin yerleştirildiği alanlar olarak kullanılmış ya da köyler yeniden inşa edilerek tarımsal üretime uygun hâle getirilmiştir. Bu bölgelerde konut sıkıntısı çok yaşanmıştır.

Fotoğraf 4.12 Mültecilerin Yunanistan'da Başlangıçta Yerleştirildikleri Çadırlar (Atina Küçük Asya Hellenizm müzesi, D.Ö.G. arşivi)

Grevena Bölgesi, mübadele sonrası boşalan Müslüman köylerinin Anadolu'dan gelen mübadillerle yeniden iskân edildiği önemli bir yerleşim alanı olmuş, bu durum bölgenin sosyoekonomik yapısında köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Aşağıdaki fotoğraf Mübadele öncesi dönemde Agalei köyünde Müslüman bir aileye ve evlerine aittir.

Fotoğraf 4.13 Veli Ağa ve Konağı (KK-Gagalis arşivi, Tivriyenis, 2018, s. 194)

Bölgeye yerleşen mübadil aileler kendi imkânlarıyla da evlerini yapmışlardır. “Oturdukları evi dedem, babam yaptı, onların yaptığı kenef taşı bile duruyor kızım, atamadım” (KK-77). “Evimizin bahçe duvarının çoğunu mezarlıktan, camiden ve Türklerin evlerinden kalan taşlarla yaptık” (KK-73).

Fotoğraf 4.14 Kostas Bey’in Evinin Bahçe Duvarı (D.Ö.G. arşivi)

Ayrıca bölgede oluşturulan yeni yerleşim birimlerinde kiliseler, okullar ve ortak kullanım alanları da devlet desteğiyle kısa sürede inşa edilmiştir.

Saha çalışması esnasında Grevena Bölgesi’nde gezilen köylerde Müslüman Türklerin boşalttığı ve gelen mübadil ailelerin yerleştirildiği çok az da olsa o döneme ait evler ya da kalıntılar tespit edilmiştir.

Aşağıdaki fotoğraf, Pondini köyünde şu an yıkılmış olan ancak mübadele döneminde Yorgos Bey’in dedelerinin geldiği zamanda yerleştirildikleri Müslümanların boşalttığı bir eve aittir.

Fotoğraf 4.15 Pondini Köyünde Türklerin Boşalttıkları Bir Ev, Yorgos K. (KK-26) arşivi

Fotoğraf 4.16 Mübadele Dönemi'nden Kalan Pondini Köyündeki Bir Ev (D.Ö.G. arşivi)

Milia köyünde ise terk edilmiş ve yıkılmak üzere olan Müslüman Türklerin boşalttığı ve mübadele sürecinin başında kullanılan birkaç ev tespit edilmiştir. Evlerin bir kısmının iki katlı, bir kısmının tek katlı olduğu görülmüştür. Terk edilmiş bir durumda oldukları için evlerinin içine girilip iç yapısı incelenememiştir.

Fotoğraf 4.17 Milia Köyünde Müslüman Türklerin Boşalttıkları Bir Ev (D.Ö.G. arşivi)

Grevena Bölgesi'nde mübadelede döneminden kalan evlerde Aydın Mursallı'da görüşülen mübadil kuşakların anlattıkları evlere benzer evler görülmüştür. “Babaannemlerin 2 katlı evleri varmış. Kerpiçlerden yapılmış evleri. Evlerin alt katlarında hayvanların barınacağı yerler varmış. Tuvaletler içeride ve özellikle ikinci kattaymış. Anadolu'ya geldiklerinde tuvaletin dışarı da olmasına çok şaşırmışlar” (KK-24).

Fotoğraf 4.18 Mübadele Dönemi'nden Kalan Milia Köyünde Bir Ev (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 4.19 Mübadele Dönemi'nden Kalan Milia Köyündeki Bir Ev (D.Ö.G. arşivi)

Osmanlı Dönemi'nden kalma bazı evlerin mimarisinin diğerlerinden daha farklı olduğu görülmüştür. Bazı evlerin tek katlı ve basit taşlardan yapılmış olduğu, aşağıdaki fotoğrafta görüleceği üzere bazı evlerin iki katlı mimari zevk içeren evler olduğu görülmektedir. Genellikle iki katlı evlere ait avluların büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, o evlerde yaşayan Müslüman ailelerin sahip oldukları ekonomik güçlerini yansıtır niteliktedir.

Fotoğraf 4.20 A. Georgios Köyünde Mübadele Dönemi'nden Kalan Bir Ev (D.Ö.G. arşivi)

4.6. İNANÇ YAPISI VE DİNSEL KİMLİK

4.6.1. Aydın Vilayetinde Dinsel Yapı

1914 Osmanlı nüfus verilerine göre, Aydın vilayetinde Müslümanlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte, özellikle İzmir, Foça, Urla ve Çeşme gibi kıyı kazalarında Rum Ortodoks nüfusu oldukça yoğundu.

Tablo 4.8 Aydın Vilayeti 1914 Nüfusu (Karpas, 1985, s. 174-175)

Aydın Vilayeti 1914 Nüfusu						
Kaza	Müslüman	Ortodoks Rum	Ermeni	Yahudi	Başka	Toplam
İzmir	100.356	73.676	10.061	24,069	2,851	211,013
Bergama	56.812	16.841	968	698	12	75,331
Menemen	21.433	8.058	146	425	51	30,113
Urla	9.361	24.711	42	423	1	34,538
Çeşme	4.539	39.073	-	199	-	43,811
Foça	7.427	15.67	-	83	-	23.18
Kuşadası	11.438	9,220	114	157	-	20,929
Seferihisar	7.816	2.641	14	4	-	10,475
Tire	37.514	3,227	24	1.872	99	42,736
Bayındır	22.622	3,655	274	10	-	26,561
Ödemiş	71.069	6,104	1.552	12	-	78,737
Nif	19.658	4,876	12	15	-	24,561
Karaburun	8,838	9,934	-	-	-	18,772
İzmir Sancağı	378,883	217,686	13,207	27,967	3,014	640,757
Manisa	86,565	22,471	2,630	2.146	264	114,076
Turgutlu	32,938	3,573	447	983	-	37,941
Salihli	28,836	1.693	91	242	-	30,862
Alaşehir	33,467	3.359	17	-	-	36,844
Kula	32,022	3.228	-	-	-	35,250
Eşme	23.415	33	-	-	7	23,455
Demirci	34,440	141	9	-	-	34,590
Gördes	36,858	988	-	-	-	37,846
Kırkağaç	18,076	3,388	919	30	-	22,413
Soma	20,360	2,094	10	11	-	22,475
Akhisar	31,359	6,358	514	471	-	38,702
Manisa Sancağı	378,336	47,326	4,637	3,883	272	434,454
Aydın	82.163	9,702	245	2,560	2,825	97,495
Nazilli	50,719	2,699	543	463	30	54,454
Bozdoğan	33,298	406	11	3	1	33,719
Söke	20,028	16,720	133	95	-	36,976
Çine	32,376	651	2	30	-	33,059
Karacasu	18,865	221	-	-	-	19,086
Aydın Sancağı	237,449	32,399	934	3,151	2,856	274,789
Denizli	41,788	2,409	548	35	-	44,780
Tavas	57,271	-	4	-	-	57,275
Çal	52,585	177	14	-	1	52,777

Buldan	30,911	24	14	-	-	30,949
Sarayköy	21,068	1,041	37	5	-	22,151
Garbikaraağaç	50,776	34	-	-	-	50,810
Denizli Sancağı	254,399	3,685	617	40	1	258,742
Menteşe	61,576	2,008	4	1	-	63,589
Marmaris	15,040	2,082	-	69	-	17,195
Köyceğiz	23,716	727	5	120	-	24,972
Fethiye	36,734	7,394	-	217	-	44,345
Bodrum	15,468	4,042	3	203	-	19,716
Milas	36,382	3,670	-	1.005	-	41,057
Menteşe Sancağı	188,916	19,923	12	1,615	-	210,874
Aydın Vilayeti	1,437,983	319,019	19,407	36,656	6,143	1,819,61

Aydın vilayetinde farklı dini gruplar arasında ekonomik ve sosyal etkileşimler mevcuttu. Özellikle İzmir gibi ticaret merkezlerinde, Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar birlikte faaliyet göstermekteydi. Bu etkileşimler, bölgenin kozmopolit yapısını güçlendirmiştir (Öztop, 2014).

Aydın vilayetinde Müslüman nüfus cami, medrese ve tekkeler etrafında organize olmuşken Rum Ortodoks cemaati kilise ve mektepler aracılığıyla dini ve sosyal hayatlarını sürdürmekteydi. Yahudi cemaatleri ise sinagoglar ve cemaat merkezleri etrafında örgütlenmişti. Bu dini yapılar, sadece ibadet yerleri değil, aynı zamanda eğitim ve sosyal dayanışma merkezleri olarak da işlev görmektedir (Öztop, 2014).

Anadolu’da yaşayan Rum Ortodokslar için dini mensubiyet kimliğin resmî ölçütüydü. Toplumsal örgütlenmelerde, kendilerini tanımlama biçimlerinde Ortodoks Hristiyanlığının öncelikli yeri bulunmaktaydı. Kültürel özelliklerinin temelinde de bu kimliğe ait unsurlar ağır basmaktaydı ve bu özellikleri mübadele ile göç ettirildikleri toraklara da taşıdılar. Hatta Yunan ulus devletindeki çağdaşlarından da bu açıdan kendilerini farklı gördüler (Hirschon, 2022, s. 267-268).

1923 Lozan Antlaşması ile gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sonucunda, Aydın vilayetindeki Rum Ortodoks nüfus Yunanistan'a göç etmiş ve yerlerine Yunanistan’dan gelen Müslüman mübadiller yerleştirilmiştir. Bu süreçte, terk edilen kilise ve diğer dini yapılar ya farklı amaçlarla kullanılmış ya da zamanla yok olmuştur. “Mursallı’ya geldiğimizde ev yetersiz kalınca önce kilisede bir süre yaşamışlar, sonra bu kiliseyi ambar

olarak kullandı köy halkı. Düğün falan da yapıldı, içini gezdin mi? Her yeri düğünlerden kalma kurşun izi, bizimkiler yaptı onları” (KK-30).

Aydın Germencik-Mursallı’da 1860’ta yapılan Rumlardan kalan Başmelek Kilisesi (Taxiarchis) de bugün restorasyon yapılmayı bekleyen yapılardan biridir.

Fotoğraf 4.21 Mursallı-Başmelek (Taxiarchis) Kilisesi (D.Ö.G. arşivi)

Mübadele aslında Türk-Yunan halklar arasında değil temel olarak Müslümanlarla, Rum Ortodokslar arasında gerçekleştirilmiştir. Her iki devletin de azınlık meselesini çözmek için etnik kimliği belirlemek adına dini temel aldığı görülmektedir. Bu süreçte her iki ülkede de ata topraklarını terk etmek istemeyen bireyler arasından din değiştirmeyi tercih edenler de olmuştur. Grevena’da Vatolakos köyünde görüşülen Adana’dan oraya göç ettirilen bir ailenin ikinci kuşağı olan Nicolaos, geldiklerinde Grevena’yı terk etmek istemeyen Hristiyan olmuş kişilerden söz etmiştir (KK-6). Aynı durum Anadolu’da da yaşanmıştır. Çok sayıda Rum Ortodoks vatandaş, 1922’den itibaren Müslüman olmuştur. Aydın’ın Umurlu ilçesinde görüşülen Ömer Faruk Bey, kendi nenelerinin Rum asıllı olduğunu ve evlilik yaparak orada kaldığını ve hikâyesini şöyle aktarmıştır:

Eleni adlı nenem Rum bir ailenin halk hekimliği ile uğraşan kızıdır. Mübadele olduğunda buraları terk etmesi söylendiğinde, kalırsam öldürülürüm korkusuyla ilk eşinden olma çocuğunu yanına almış ve iki kardeşiyle trenle İzmir’e gitmiş. Ancak çok kalabalık olan liman ve Rumlara karşı gösterilen

tepkilerden korkmuş, o mahşer yerinde kardeşleri gemiye binerken nenem gemiye binememiş ve köyüne trenle geri dönmüş. Yakalanınca çocuğuyla beraber kuyuya atılmışlar, üzerlerine de taş atılmış. Kuyu kuru olduğu için nenem ve çocuğu boğulmamış ve bir süre sonra bağırarak yardım istemişler. Seslerini duyan birileri onları kuyudan çıkardıktan sonra ilaç yapımından anladığını söyleyen nenemi Nazilli'deki hastaneye görevlilere yardımcı olması için götürmüşler. Hastanede çalışırken Rum asıllı olduğunu gizlemişler ve o da pek çok Türk askerinin iyileşmesine katkı sağlamış. Hatta köyde nenemin kendi ve çocuğunu kuyuya atan kişileri de tedavi ettiği söylenmektedir. Süreç bitince nenem, dedemle evlenmiş. Nenem, Müslüman olmuş, dedem onun ilk çocuğuna Mustafa ismini vermiş, ardından babamlar dünyaya gelmiş. Müslüman olduktan sonra nenem Hayriye adını almış, buralarda Dönme Hayriye denildi mi herkes onu saygıyla anar... Yıllar sonra Yunanistan'dan akrabaları nenemi ziyaret etmeye de geldiler (KK-10).

Fotoğraf 4.22 Eleni (Hayriye A.) Adlı Kişiyi Ait Fotoğraf (D.Ö.G. arşivi)

Eleni'nin (Hayriye A.) uzunca bir süre Rum olduğunun saklanması sebebi, eşleri ölen pek çok gayrı-müslim kadın Müslümanla evlenmeyi seçince Ankara hükûmetinin bu tip evliliklerin resmî onayını yasaklayacak bir kararname çıkartmış olmasıdır (Yıldırım, 2006, s. 177).

Mübadele din temelli yapılmış bir anlaşma olduğu için Aydın ve çevresine gelen mübadiller, Müslüman'dı. Bu nedenle mübadelenin ardından bölgede dinî açıdan homojen bir yapı oluşmuştur. Mübadil ailelerden sadece Rumların boşalttığı köy ve

mahallelere yerleştirilenler o bölgelerde cami olmadığını kilise olduğunu dile getirmişlerdir. “Dedelerimiz, babalarımız buraya geldiklerinde cami yokmuş, bundan dolayı bir süre kilisede yaşlı kişiler imamlık yapıp cemaate namaz kıldırılmışlar. 1950’lilerde cami yapılmış” (KK-2).

Mübadiller, İslami geleneklerin sürdürüldüğü inançlar ve ritüelleri yerine getirmektedir. Kadınların cenaze defni esnasında mezarlığa gitmemesi, ölen kişinin ardından üçü, kırkı, elli ikisi gibi belirli günlerde dua okutulup yiyecek ikram edilmesi, camileri daha çok erkeklerin kullanması vb. dini gelenekler yerel halka ufak tefek farklılıklar olsa da neredeyse aynıdır. Farklılıkların gerekçesi olarak görüşülen kaynak kişiler mübadillerin geldikleri bölgelerde Bektaşî kültürünün etkili olmasını dile getirmiştir (KK-11).

Saha çalışması esnasında Grevena Bölgesi’nden gelen mübadillerin ana dillerinin Yunanca olmasından kaynaklı kendilerinin Türk-Müslüman mı yoksa sonradan Müslümanlığı kabul etmiş bireyler mi olduğuna yönelik iki farklı görüşe sahip olduğu görüldü. Az sayıda da olsa bazı mübadil ailelerin ikinci ve üçüncü kuşakları, Yunanistan’da yaşamış olan atalarının İslamiyet’i sonradan kabul eden Yunanlılar olabileceğini, Türkçe bilmemelerinin sebebinin de bu durumdan kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir. Neden böyle bir görüşe sahipsiniz, diye sorulduğunda bu ihtimali düşünen kişilerin aslında Grevena Bölgesi’ne düzenledikleri ziyaretlerden ve orada yaşayan yerli halkla iletişime geçtikten sonra onların ileri sürdüğü fikirlerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Çünkü Grevena Bölgesi’ne ziyarete gitmemiş ya da orada yaşayan herhangi biriyle iletişim hâlinde olmayan mübadil kuşaklar, böyle bir görüşü ileri sürmemiştir. “Krifçe köyünde Müslüman Mahallesi tarafında yer altı kilisesi bulunmuştur. Bu aslında gizlice Hristiyanlık inancını benimsemiş ya da devam ettiren kişilerin olduğunu düşündürmektedir” (KK-11). Bu fikir, ikinci ve üçüncü kuşakların bazılarının konuya yönelik araştırma yapmalarına vesile olmuştur. “Bizim köy 13. yüzyıllarda tamamen Hristiyan’mış. 18. yüzyıldan itibaren Müslüman sayısında artış olmuş. O bölgede yaşayan ve tahrir defterlerini incelediğini söyleyen Yannis Bey, buraya gelince onunla bu konuları konuştuk. Bizim dedelerin oradaki köy kayıtlarında Yunanca lakapları var aslında. 19. yüzyılın öncesindeki kayıtlar incelenirse etnik kökenle ilgili bilgiler açığa çıkacaktır. Yunanlıların burayı ziyaret etmelerinin asıl sebebinin de buraya

gönderilmiş olan mübadillerin Yunan asıllı olduklarını düşünmeleri ve bizlerin durumunu ve uyumunu kontrol etmeleri olduğunu düşünüyorum” (KK-70).

Bu görüşü kabul etmeyen kaynak kişiler ise tıpkı Anadolu’da yaşayıp Ortodoks Rum olduğu hâlde dili Türkçe olan kişiler gibi coğrafyadan kaynaklı, yüzlerce yıl Yunanlılarla etkileşim hâlinde oldukları için Yunanca konuştuklarını dile getirmişlerdir. Hatta buna diğer bir kanıt olarak ailelerinin Grevena’da yaşadığı dönemde Hristiyan ailelerle hiç evlilik yapmamalarını göstermektedirler. Ayrıca 1990’lardan sonra ata topraklarını ziyaret giden kuşakların 1650’li yıllardan kalma mezar taşlarında İslamiyet’e ve o dönemki Türkçeye ait ifadelerin yer aldığını ve ailelerin çok eskiden beri Müslüman olduklarını ve kendilerinin Türk olduğunu belirtmişlerdir.

Gublar köyünde Vasili adında bir yerli halkın tarlasında bulunan mezar taşı eski Türkçe ile yazılmıştır. Kendim Grevena’yı ziyaret ettiğimde gördüm, mezar taşının fotoğrafını çektim. Yunanistan’da Osmanlı mimarisi üzerine çalışma yapan Neval Konuk’a gönderdim. Mezar taşında ölüm tarihi 1650 yazıyordu. Doğum tarihi muhtemelen 1550 sonrasıdır. Yunanistan’daki çalışmaların çoğu o bölgede 17. yüzyıldan sonra Müslümanlığa geçişlerin olduğunu belirtmektedir. Ama bu mezar taşı gösteriyor ki daha önceki dönemlerde de bölgede Müslüman Türkler yaşamaktaydı (KK-17).

Grevena Bölgesi’nden Aydın ve çevresine yerleştirilen Yunanca konuşan Müslüman olan bu mübadil ailelerin kökenine ait Türkiye’de bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Yunanistan’da da çok az çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışmalarda Grevena Bölgesi’ndeki Müslümanların daha çok kökenine ait farklı farklı hipotezler sunulmuştur. Bu hipotezler aşağıdaki başlıkta açıklanacak ve değerlendirilecektir.

4.6.2. Grevena Bölgesi’nde Dinsel Yapı

Yunanistan’da Batı Makedonya’nın (Kozani, Grevena ve Kesriye arasında) Yunanca konuşan Müslümanlar (Valaadesler-Valaadlar-Vallahadesler) hakkında birinci elden kayıtlı bir çalışma hem Türk hem de Yunan kaynaklarında bulunamamıştır. Ancak 19. ve 20. yüzyılda birkaç gezginin eserinde isimlerinin geçtiği görülmüştür. Sözlü anlatıların dışında onlara ait bir kaynak yoktur. Yakın tarihlerde Yunanistan’daki bazı araştırmacılar; Yunanistan’ın Batı Makedonya Bölgesi’nde yaşayan Müslüman oldukları için mübadele anlaşması gereği Türkiye’ye gönderilen bu topluluğun sonradan İslamiyet’i seçmiş Yunanlılar olduğuna dair çeşitli görüşler öne sürmeye başlamıştır.

Yunanca konuşan bu Müslüman topluluğun kökenlerine dair görüşler ve bu görüşlere yapılan değerlendirmeler şu şekilde özetlenebilir:

Bölgeye yönelik ilk kaynak, bir gezgin olan Leake tarafından bölge ile ilgili detay vermeden 1805'te gezerken geçtiği Grevena Bölgesi'ndeki tüm köyleri Türk olarak tanımladığı eseridir. Bu topluluktan ilk bahseden 1806'da Grevena Bölgesi'nden geçen Fransız Pouqueville'dir. Pouqueville, bölgede Türk köylerinden bahseder. Ayrıca kuzeydeki bölgelerde Hristiyan ve Vardar Müslümanlarının karışık olduğu nüfuslardan söz eder. Müslüman sakinlerin "Vardarioti" Bizans Dönemi'nden beri Yunanistan'da kalan Türk paralı askerlerin -Türkçe konuşan, ancak görünüşe göre Hristiyanlaştırılmış olarak adlandırılanların- torunları olduğunu ileri sürmüştür (Kalinderis, 1977, s. 331).

Yaşadıkları bölge itibarıyla Ulah kökenli Müslümanlar olabilecekleri ya da Vaaadeslere ait yazılı bir edebiyat ürünü olmasa da "j" harfini seslendirdikleri ve Yunan alfabesinde "j" harfinin olmadığı için bu nedenle Slav kökenli olabilecekleri de düşünülmektedir.

Kostantinopolis'in (İstanbul'un) düşüşünden önce Anadolu'dan bu bölgeye nakledilmiş Türk Müslümanlar, (Yörük Türklerinin) yüzlerce yıl Yunan halklarıyla bir arada yaşayarak Helenleşmiş -dillerini unutmuş- Türkler olabileceği görüşü de bulunmaktadır.

En son ve en baskın olarak dile getirilen görüş ise yerli halkın İslam'ı kabul etmesiyle oluşmuş Müslüman bir topluluk olabilecekleridir (Kalinderis, 1977, s. 315). Bu konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar ve aktardıkları bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

Yunan tarih kayıtlarına bakıldığında Grevena Bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemde büyük arazi sahibi Yunanlılar, topraklarını kaybetmemek, az vergi ödemek, güvenliklerini sağlamak ve Arnavutların baskısından kurtulmak için Osmanlı ile iş birliği yapmaya başlamış ve zamanla Müslümanlığı tercih etmişlerdir. M. Kalinderis (1940, s. 56-60), İslamiyet'e geçişlerin 1670'lerde başladığını dile getirmektedir. 1797'den 1838'e kadar İslamiyet'e çok sayıda geçiş olduğunu eklemektedir. Özellikle Ali Paşa döneminde arazilerini ve iki katlı güzel evlerini kaybetmemek için birçok kişi Müslümanlığı seçmişti, bu kişiler bey ve ağa olmuştu onlara "Türkarvanites" denilmekteydi, çalışanları da Müslümandı. Aralarında Türkçe bilen azdı ve bu kişiler genellikle bölgenin polis ve ordu gibi otoritelerini oluşturuyorlardı. Dağlara çıkan ve sonradan Müslümanlığı seçen bu

arazi sahiplerine *Spahides* denilmektedir ve Grevena'nın köylerinde yaşamaktadırlar. 15. ve 16. yüzyılda Osmanlının bu bölgeye ayrıca Konyalı Müslüman Türkleri yerleştirdikleri dile getirilmektedir.

Grevena Bölgesinde Müslümanlığı seçen Yunanlılar ile Konya'dan gelip yerleştirilen Müslümanlar arasında gelenek görenek, giyim ve âdetlerde farklılıklar olduğu; Müslümanlığı seçen Türkçe bilmeyip Yunanca konuşan kişilere sıkça kullandıkları Türkçe kelime "Vallâhi" ifadesinden dolayı Valaades / Vallahades (Βαλαάδες veya Βαλλαχάδες- İngilizce Vallahadhes) denildiği belirtilmektedir. Nasiliç ve Grevena'da bulunup Müslümanlığı seçen Yunanlıların köy isimleri ile Konyalıların yerleştirildiği köy adlarının farklı olduğu aktarılmaktadır. Konyari adı verilen ve Osmanlı hâkimiyeti döneminde oraya yerleştirilen Müslüman Türklerin yaşadığı köylerin adları "Demirciler, Büyük Tekeler ve Küçük Tekeler" gibi Türkçe isimler taşımakta ama Valaadeslerin köy isimleri Yunancadır. İngiliz gezgin Hasluok, Yunanistan'ın bu bölgesine yaptığı gezide Valaadeslerin Hristiyanlık döneminden kalma etkilenmeyle evlerinin iki katlı olduğunu, Konya'dan gelip yerleştirilen Müslümanların evlerinin ise tek katlı olduğunu dile getirmekte; Osmanlı hâkimiyeti döneminde yerleştirilmiş "Koniari"lerden kültürel özelliklerinde gelenek ve göreneklerinde farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Genel tahmine göre 1750'lerden sonra Ali Paşa devrinde çok sayıda İslamiyet'e geçiş yaşandığını dile getirmektedir. Vergi muafiyeti, mevki ve güvenlik elde etme amacıyla bireysel ve toplu olarak İslamiyet'e geçişler olduğu bazı kaynaklara göre ise Bektaşiliğin etkisiyle daha önceden de Müslüman olanların olduğu söylenmektedir. İslamiyet'i seçen kişilerin gelenekleri ve genel yaşam biçimlerinin Yunanlılardan farklı olmadığı; Valaadesler'in "iki dini bir soğan kabuğu ayırır, aralarındaki mesafe o kadar küçüktür" ifadesini sıkça kullandıkları dile getirilmektedir. Tıpkı Yunanlılar gibi kırsalda şarkılar ve danslarla eğlenmeleri, manastırlara adak ve bağış yapmaya devam etmeleri, kilise malı olarak görülen hiçbir şeye zarar vermemeleri dikkat çekici bulunmuştur. Türkçe bilen saf Türklerin sayısının az olduğu da belirtilmiştir. Anadolu'da askerlik yapanların Türkçe bildiği, Kuran'ın varlığını bildikleri ama okumadıkları, barışçıl ve misafirperver oldukları söylenmektedir. Kadınların gözleri hariç yüzlerini kapatan bir çarşaf örttükleri, her sonbaharda Bektaşî geleneğinden dolayı tekkelerde toplanıp buğday, mercimek, fasulye, mısır gibi baklagilleri kaynatıp bu karışımı herkese ikram ettikleri dile getirilmektedir. Ortodoks Hristiyan olup İslam'a -Sünni İslam kadar katı olmayan Bektaşî Mezhebine-

katılıp Müslüman oldukları; Bektaşî tekkelerinin babalarına-dedelerine adak götürdükleri; diğer Müslümanlar rakı ya da şarap içmezken Vaaladeslerin eğlencelerde içebildikleri aktarılmaktadır. İslamiyet'e geçtikleri dönemden itibaren bazı kiliselerin camiye dönüştürüldüğü, bazı kiliseleri de korudukları ve onlara saygı gösterdikleri de belirtilmektedir. Valaadeslerin çoğunluğunun Bektaşî Tarikatı'na mensup olduğu ve Grevena ve Nasiliç'te bu nedenle Bektaşî tekkelerinin olduğu belirtilmektedir. (Papadimitriu, 2002; Hasluok, 1924, s. 225; Hasluok, 1929, s. 7-8, 155, 474, 526, 791; Berard, 1897, s. 110; Jacob, 1909, s. 29 Wace ve Thompson, 1914, s. 29, s. 440; Anastasiadis, 1994, s. 439-447, Drosou, 1938, s. 146-149, Tsourkas, 1953, s. 461-471; Vakalopoulos, 1969, s. 320-321).

Nasiliç ve Grevena Bölgesi'ndeki tekkeler şunlardır:

Tablo 4.9 Nasiliç ve Grevena Bölgesi'ndeki Tekkeler (Engin, 2014, s. 848)

1	Muhtar Paşa Zaviyesi	Grebene/Bağaziçi
2	Ali Baba Tekkesi	Nasiliç/Dirovla
3	Ali Dede Zaviyesi	Nasiliç/Veratin
4	Derviş Ali Tekkesi	Nasiliç/Irazmeşte
5	Dislapo Dergâhı (Odra Tekkesi)	Nasiliç/Irazmeşte
6	Emin Baba (Umman Baba) Tekkesi	Nasiliç/Varya
7	Vratin Köyü Bektaşî Tekkesi	Nasiliç/Vratin
8	Vudurina Tekkesi	Nasiliç

Grevena'nın Bağaniçe (Bagazice/Bağaziçe/Bogavince/Begzince) köyünde kurulu olan Muhtar Paşa Zaviye'nin ne zaman kurulduğuna dair arşivlerde bir kayıt bulunmamaktadır. Bu zaviyeye ait ilk kayıt Hicri 1265 (1848/1849) yılında zaviyenin Şeyhi Hüseyin Efendi vefat ettiğinden yerine Hafız Selim'in tayini ile merhumun beratı bulunmadığı hakkında Grebene Kazası Meclisi'nin mazbatasıdır¹⁰⁹. Hicri 1266 yılında zaviyeye ait "zaviyenin meşihat cihetine dair Evkaf Nazırı'nın tahriratına göre icabının icrası, Zaviye Meşihatı'nın Yanyalı Hafız Selim Efendi'ye verilmesi hususunda tezkire ve Evkaf Nazırı Şefik'in ilgili derkanarı" kayıtları bulunmaktadır¹¹⁰.

¹⁰⁹ O5/Za/1265 (Hicri) Dosya No: 226 Gömlek No: 16/4 Fon Kodu: A.}MKT.

¹¹⁰ www.devletarsivleri.gov.tr./katalog/osmani/arsiv.

Vallahadeslerin sünni inancını benimsemiş diğer Müslümanlardan farklı uygulamaları bulunmaktaydı. Kur'an'ın varlığını biliyorlardı ancak okumayı bilmiyorlardı. Yunan yönetimi Sünni olan -Konya'dan getirilen- Müslümanları fanatik olarak tanımlarken onları daha uyumlu olarak görüyorlardı. Bu topluluk, İslam dinini benimsemelerine rağmen, günlük yaşamlarında Yunanca kullanmaya devam etmiş ve birçok Hristiyan geleneğini sürdürmüştür (Papaioannou, 1976, Kalinderis, 1977, s. 329-359, s. 85).

Yerel Yunan tarihçiliğinin genel olarak Grevena'da yaşayan Yunanca konuşan bu Müslüman topluluğun etnik kökeni hakkında kanıt olarak Balkanlardaki İslamlaşmaya ilişkin teorilerle açıklama yaptıkları görülmüştür¹¹¹. 19. yüzyıla kadar bölgeye ait sadece yazınsal bir iki kayıt bulunduğu için¹¹² bölgede yaşayan insanların kökenleri ve bölgenin İslamlaşmasına yönelik yargılarda bulunabilmek adına bölgenin hâkimiyetini elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nun mali kayıtlarına bakmak gerekmektedir. Bu konuyla ilgili çalışma yapan Kotzageorgis (2015, s.133-143) 16. yüzyıla ait kayıtlardan başlayarak incelemeler yapmıştır. 16. yüzyılda Müslüman sayısındaki artışın Hristiyan sayısındaki azalmanın sebeplerinin göç dalgalarının yanı sıra İslamlaşmanın da bir sonucu olabileceğini dile getirmektedir. Müslümanların önemli askeri, sosyoekonomik seviyeye sahip olmaları, vergi muafiyetinden faydalanmalarından kaynaklı Hristiyanların geçici azalmasının sebebi Müslümanlığa geçmiş olmaları ya da ekonomik baskı altında hissetmelerine bağlı olarak göç etmelerine neden olmuştur. 17. yüzyıla gelindiğinde Hristiyanların ve Müslümanların 16. yüzyılın son dönemiyle hemen hemen aynı demografik seviyede kaldığı belirtilmektedir. Din değiştirenlerin yarısından fazlasının vergi mükellefi olarak Hristiyan babalarının ismiyle anıldığı, "Abdullah oğlu -yani din değiştiren" ismiyle tanımlandığını dile getirmektedir. Bulliet'in Müslümanlığı tercih etmiş toplumlarda görülen dört temel özelliğin bu toplulukta görülmediğini de belirtmiştir. Bu dört özellik şu şekildedir: din değiştirenler ilk aşamada çocuklarına (Mehmed, Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin gibi isimler verirler. İkinci aşamada bu isimlerin popüler oluşu, üçüncü aşamada bu isimler çok sık kullanılmaya başlanır, dördüncü aşamada sadece sonradan din değiştirenlerin çocukları bu isimleri kullanmaya devam

¹¹¹ Bu konudaki Yunan tarihçiliğinde yer alan kaynaklara bk. Hardie (1924, s. 225-232); Tsourkas (1941-1952, s. 461-471; Kalinderis (1977, s. 315-366); De Jong (1992, s. 141-148).

¹¹² 1805'te bölgeyi ziyaret eden İngiliz subay William Leake bölgedeki Müslümanların hakkında yorum yapmamıştır. 1806'da bölgeyi ziyaret eden F. Pouqueville (1820, s. 337-338) bölgedeki Türklerin I. Beyazid döneminde yerleştirildiğini dile getirmektedir.

eder. Ancak Kotzageorgis, belirtilen bu beş ismin bu toplulukta çok az kullanıldığını, başka İslami isimler hatta İslami olmayan -Şahin b., Sirmerd b., İskender b.- isimlerin kayıtlı olduğunu belirtmektedir. 17. yüzyılın içindeki kayıtlarda Hristiyan nüfusun belirli miktarda azaldığı görülmektedir. 17. yüzyıl boyunca Balkanlarda görülen kıtlık ve salgın hastalıkların nüfusta görülen genel düşüşü etkilediği bir yana bırakılırsa Müslüman sayısında artış gözlemlenmiştir. 18. yüzyılın içerisinde dönenlerin -Abdullah'ın oğulları sayısındaki ve Müslümanların genel sayısında- sayısında artış olduğunu söylemektedir¹¹³.

Genel olarak Yunanistan'daki çalışmalar; Vallahadeslerin kademeli olarak 15. yüzyıldan itibaren Müslümanlığa geçmeye başladığını, 17. yüzyılın ortalarında yoğunlaştığını ve sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini dile getirmektedir. Batı Makedonya'da Bektaşiliğin büyük bir yayılım gösterdiği de görülmektedir. Vallahadeslerin köylerindeki tekkelerden Bektaşî oldukları anlaşılmaktadır. İlimli yapısından dolayı bu tarikatı benimsemişlerdir. Bektaşilik Hristiyan inançlarından unsurlar içeren popüler bir İslam anlayışını yansıtan bir derviş tarikatıdır (Tsetleka, 2009, s. 293-294; Metokis, 2016, s. 19-20).

Bektaşiliğin etkisiyle dinsel senkretizmin bu bölgede oldukça yoğun olduğu görülmektedir. Senkretizm, farklı inanç sistemlerinin bir araya gelerek etkileşimde bulunması ve bu etkileşim sonucunda yeni dinsel öğelerin ya da örüntülerin ortaya çıkması süreci olarak tanımlanabilir (Su, 2009, s. 14). Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğretilerinin, İslam'ı yayarken eski inanç kalıplarını dışlamaktan ziyade onlarla bağdaştıran bir yaklaşım benimsediği, bu yönüyle de İslam propagandasının halk

¹¹³ Dr. Athanasia Marina Tsetleka, konuya yönelik doktora çalışması yapmıştır. Tezinin önemli kısmının Nasiliç Bölgesi'nde yaşayan Valaadeslere yönelik olduğunu, Grevena hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığını belirtmektedir. Ancak Nasiliç ve Grevena Bölgesi'ndeki aynı dil, inanç, gelenek ve göreneklerin olmasından kaynaklı çıkarımda bulunmakta ve Yunanca konuşan Müslüman grupların Hristiyanlıktan Müslümanlığa dönmesinin en büyük sebebinin Osmanlı hâkimiyeti içindeki bölgede sosyal statü ve mali düzey sahibi olmak için benzer şekilde ortaya çıktığını savunmaktadır. Ayrıca Fransa'da birçok akademisyenin çalışma konusu olan Anadolu'da ve Balkanlarda pek çok etnik grubun İslamiyet'i kabul etmesinde Bektaşîlerin rolünün önemini bu bölgede de geçerli olduğunu belirtmektedir, Vaaladeslerin inanç ve pratiklerinde Hristiyan ve Bektaşî inanç ve ritüelleri iç içe geçmiş konumdadır. 18. yüzyıla ait bilgilerin sınırlı olduğunu, 19. yüzyıl kayıtlarında da çok az sayıda din değiştirmenin olduğunu bunların da kilise kayıtlarında ve seyahatnamelerde yazıldığını dile getirmektedir. Sonuç olarak yaşadıkları dönemde Türk ya da Yunan gibi ulusal bir kimlik olmadığından 20. Yüzyıla ait modern terimler ve kimlik adlandırmalarıyla onları adlandırmanın doğru olmadığını belirtirken onları tanımlamada *hiçbir zaman Yunanlı olmamış çok uzun zaman öncesinin Hristiyanları* olduklarını söylemektedir (Tsetleka, 2012, s. 151-156). 2022 yılında saha çalışması için Yunanistan'a gittiğimde kendisiyle tanışmak konuya yönelik görüşme yapmak Fransa'da hazırladığı tezini incelemek istemiştım ancak kendisinin vefat ettiğini söylediler.

tabanında kabul görmesini sağladığı bilinmektedir (Ocak, 1996, s. 160). Bektaşiliğin Osmanlı Devleti açısından öneminin bir diğer yönü ise Yeniçerilerin Bektaşiliğe mensup olması, bu tarikatın hem Türkleştirme hem de İslamlaştırma işlevini üstlenmesinde etkili olmasıdır. Bektaşilik; asimile ettiği unsurlar kadar kendisinin de yerel gelenek ve göreneklere uyum sağlaması nedeniyle, Orta Asya Şamanizm'ine yakın uzlaşmacı bir inanç sistemi hâline gelmiştir (Melikoff, 2000, s. 496).

Balkan coğrafyasında Bektaşilerin sadece çok sayıda takipçileri olmaları nedeniyle değil aynı zamanda bölge halkının kültürünü şekillendirmesinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bektaşilikle Hristiyanlığın özellikle Rum Ortodoks kilisesinde varlığını sürdüren benzer nitelikleri, gelenekleri olduğu için Bektaşilerin Müslümanlığı kabul eden Hristiyanlar olduğu varsayımına yol açmıştır (Μπούρα, 1982, s.186). Bu düşünce sadece Balkanlar için değil Anadolu için de ürettikleri bir fikirdir. Hatta Anadolu'daki Hristiyanların çoğu, Hacı Bektaş'ı Aziz Haralambos (Charalambos) ile özdeşleştirmekte türbenin ona ait olduğu düşüncesine sahiptiler. Ayrıca Aziz Eustathius'u da Hacı Bektaş'la özdeşleştirdikleri görülmektedir. Bu nedenle Tekkeyi sadece Müslümanlar ziyaret etmemekte Hristiyanlar da ziyaret etmekteydi. Ancak Hasluck, bu varsayımın tarihsel süreç ve yerel doku incelendiğinde çok da olası olmadığını belirtmektedir. (Hasluck, 1929, s. 83-85, Μπούρα, s. 1982, s. 189).

Kalinderis'e göre Grevena ilinde 11'i saf Müslüman ve 8'i karma nüfusu olan köy bulunmaktadır. Grevena'da Gublar, Krifçi, Kırakali, Milia, Vatolakos, Nissi, Pigaditsa, Vrastino, Kastro, Agalei, Pondini saf Müslüman nüfusa ait köylerdir. Ancak bu köylerden pek çok kişinin isminin 1692'ye kadar Zavorda Manastırına adak adanmış kişiler listesinde bulunduğunu belirtmektedir (Kalinderis, 1977, s. 327). Ciddi bir hastalık çıktığında Zavorda Manastırına öküz veya inek adarlardı (Metokis, 2016, s.24). Yukarıda da dile getirildiği gibi Anadolu'daki Rum Ortodokslar da Hacı Bektaş'ın türbesine ziyarete gitmektedir. Bu durum onların Hristiyanlığı sonradan kabul etmiş kişiler olduğunu ileri sürmek adına oldukça yetersiz bir görüştür. Türklerde kutsal olarak görülen yerlere ziyaret yapılma, bu tarz yerlere saygı duyulma geleneğinin bulunduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca adak-kurban adama geleneği Türklerin eski geleneklerinde bulunan ve Türk-İslam kültür dairesine geçilmesine rağmen hâlâ uygulanmaya devam bir ritüeldir. Örneğin Şamanist Türkler, kötü ruhların etkisiyle insanların huzurlarının,

sağlıklarının bozulabileceğine inanmaktadır. Huzurun yeniden sağlanabilmesi için ise; tanrı ve ruhlara kurban sunmak gerektiği inancı vardır. Kurbanlar, tanrı ve ruhlarla bağlantının sağlanabileceği dünyanın çeşitli kutsal mekânlarına bırakılırdı (Bezertinov, 2000, s. 188). Türkler tarih boyunca Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam gibi çeşitli inanç sistemlerinin etkisine girmiş, çok katmanlı bir dinsel yapıya sahiplerdir. Türk Müslümanlığı olarak adlandırılan bu yapı, tarihsel süreç içerisinde farklı inanç ve kültür çevrelerinden alınan etkilerin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır (Su, 2009, s. 47, 88).

Hristiyan geleneği olan Paskalya ile Türk geleneği olan Hıdırellez tarihlerinin bahar aylarında olduğu bilinmektedir ve bu özel günlerde benzer ritüeller yapılmaktadır. Örneğin, Paskalya öncesinde evde temizlik, badana yapılır, yumurtalar boyanır ve eğlenmek için kırlara çıkılır. Aziz George Bayramı, Hıdırellez'e yakın tarihlerde kutlanmaktadır. Hıdırellez şenliklerinde de Türkler, baharın gelişini eğlenerek, dilekler dileyerek, boyanmış yumurtalar hazırlayarak, pikniklere giderek kutlamalar gerçekleştirir. Bu gelenek, Türk kültürünün kadim geleneklerinden biridir. Ancak Yunanistan'daki kaynakların pek çoğunda bu benzer geleneklerin sebebinin altında oradaki Müslümanların sonradan İslam'ı kabul etmiş Hristiyanlar oldukları düşüncesi yatmaktadır. Ama ilginç olan Anadolu Rumları bu benzer geleneklerden dolayı Hristiyanlığa ve uygulamalarına saygı gösteren yüzlerce yıl Anadolu'da beraber yaşadıkları Müslüman Türklerin davranışlarını bir özenme gibi yorumlamaktadır. İki farklı coğrafyada yaşayan Hristiyanlar, benzer ritüellerin sebebini farklı şeylere bağlamaktadır.

Müslümanlara yasak olan şarap içmeleri, tek eşli olmaları (Metokis, 2016, s.10) kadınların alışverişe pazara, çarşıya gitmesi gibi özelliklerinin Türk kökenli olmaları ile çeliştiği dile getirilmektedir. Bu uygulamaların İslamiyet öncesi Türk geleneklerinin bir kalıntısı olduğu hiç düşünülmemekte sadece İslam kültürüne ait özelliklere odaklanıldığı anlaşılmaktadır.

Hristiyanlar gibi onların da nazara inandıkları bilinmektedir *Tek boynuzlu at* adını verdikleri bir sembolü suya batırır ve nazar değen kişiyi temiz suya batırarak iyileştirdikleri dile getirilmektedir. Müslüman dininde oyma resimlerin, figürlerinin kullanımının yasak olduğu da bu görüşün arkasına eklenmektedir (Metokis, 2016, s. 24).

Türk kültüründe nazar değmesine karşı çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Bunlardan biri de *boynuz kültü*'dür. Türk kültüründe boynuz; hükümdarlık, bereket, üreme, korunma ve koruyuculuk işlevinde kullanılan arkaik bir kültür (Demir, 2024, s. 690). Ayrıca tek boynuz olarak anılan Orta Asya ve Çin'de Ch'ilin (Kilin) adıyla yer alan mitolojik hayvanın gövdesi bazen at biçiminde alnında uzun bir boynuzla tasvir edilmiştir. Ancak Türk ve Çin mitolojisinde bu yaratık daha çok geyikle ilgili olarak görülür. Her iki toplulukta da uzun ömürlülüğün, mutluluğun, refahın, doğruluğun, şöhretin, iyiliğin, neslin devamlılığının ve iyi haberin simgesi olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2000, s. 165).

Türkler, Hz. İsa'yı kabul eder, sever; İncil'in de Tanrı ifadesi olduğunu kabul eder. Çünkü Türk-İslam kültürü senkretik bir yapı arz eder, farklı inanç sistemlerinin uygulamalarına da saygı duyar. Cami gibi kilisede ibadetgâh olarak kabul edilir.

Bir bebeğin 40. gününde su ile yıkanması “kırklama” geleneği; vaftiz geleneğinde de bebeğin su ile yıkanmasına benzerlik içerdiği için bu durum Yunan kaynaklarında gizli Hristiyanlık belirtisini yansıtmakta ya da sonradan Müslüman olan bir Hristiyan'ın dine yönelik eski ritüellerini devam ettirmesi olarak yorumlanmaktadır. Bebeğin kırklanması geleneği Türk kültürünün İslamiyet kültür dairesine girmeden önceki dönemlerinden kalma bir ritüeldir. Türklerin bu gelenekleri ve uygulamaları İslamiyet'i kabul ettikten sonra da devam ettirdikleri ya bilinmemekte ya da göz ardı edilmektedir. Türk kültürü ile Türk-İslam kültürünün araştırılması gerektiği; Türk gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi olmadan sadece İslam kültürüne ait özelliklerden yola çıkarak bir kişinin kökenine ait hipotezler sunmanın eksik kalacağı düşünülmektedir. Örneğin Grevena Bölgesi'nden gelen Müslüman ailelerin geçiş dönemi ritüelleri incelendiğinde Yunanca konuşmalarına rağmen özel günlerde, düğünlerde karşılıklı hediyeleşmesi anlamında kullandıkları “Pişkeş/peşkeş” kelimesinin dillerinde nasıl olduğu düşünülmesi gereken durumlardan biridir. Çünkü bu gelenek ve kelime İslamiyet öncesi dönemden kalma arkaik bir kavramdır. Pişkeş kelimesi Dede Korkut Hikâyeleri'nde de (Gökyay, 2006, s. 189) geçtiği üzere “Bunun üzerine Begil geldi, piş keş çekti” “pişkeş/peşkeş: armağan, hediye verme, kendinden büyüğe saygı ve bağlılığı metiolarak sunduğu şey” (2006, s. 324) anlamına gelen bir kelimedir. Şemseddin Sami Kamus-ı Türki (Gökyay, 1901, s. 356) eserinde “hediye” anlamına geldiği belirtilmiştir. Böyle bir geleneğin ve adlandırmanın

bölgede yaşayan yerli halkın inanışlarıyla ve uygulamalarıyla benzerliği de tespit edilememiştir.

Grevena Bölgesi'nden gelen Yunanca konuşan Müslümanların kökenine ait Türk literatüründe yapılan bir çalışma bulunamamıştır. Ancak Balkan Harbinde, savaş anında yaşananları kaydeden subay Bekir Fikri Bey'in "Tehdiş ve Gerilla -Grebene- " adlı hatıralarından oluşan Tarih araştırmaları tarafından basılan kitabında Hisar, Viraşno ve Derbent Köylerinde gerçekleştirilen eziyetler aktarılırken Müslümanlığı bırakıp Hristiyanlığa geçerlerse öldürülmeyeceklerini anlatan bir papaz ve köyün hocası - dönemde hocalık yapan kişiler Yunanca, Osmanlı Türkçesi ve Arapça okuma yazma bilmektedir (KK-8, KK-11)- arasında geçen diyalog o bölgede yaşayan Müslümanların kökenine yönelik açıklamalar içermektedir (2008, s. 302-309):

P: Hocam! Yalnız Müslümanlar insan değildir, Hristiyanlar da insandır. Senin lisanın Rumcadır, tabiidir ki bu köyler de hep Rum'du. Türkler gelince Müslümanlığı kabul ederek İslam oldunuz. Şimdi sen eski dinine dönersin, işler sükûnet bulur.

Hoca kendisini getiren ihtiyara bakarak:

H: Makedonya'nın güney kısmı alan Nasliç ve Grebene Bölgesi ile Serfiçe, Kayalar, Alansonya'ya yerleşen Müslümanlar II.Sultan Murat ile Fatih Sultan Mehmet'in ilk savaş grubunun öncüsü olan kumandanların aileleridir. Tanrı adını yüceltmek için II. Murat'ın eserini Fatih Sultan Mehmet tamamlamak için Kosova ve Kuzey Arnavutluk'u ele geçirdikten sonra Makedonya ve Yunanistan üzerine yürümüşlerdi. Fatih'in ordusu Rumeli'nde esarete inleyen Arnavutluk'un birçok kısmı ile Makedonya halkına adalet ve şefkatiyle büyük bir kurtuluş yolu göstermişti... Ordu Nasliç ve Grebene üzerine geldiği zaman Kayalar'dan geçmişti... Size biraz tarihi bilgi vereyim. Bu bölge evvelce Epir Krallığına bağlıydı... Bu dönemde Arnavutlar Epir halkı ile birleşip kanun gereğince zorla vatandaşlık halkı aldılar... Krallığın yıkılmasından sonra Roma egemenliğine geçen bölge, birçok saldırılara maruz kaldı, talana uğradı. Ulahlar bu bölgeye Romalılar tarafından yerleştirildi. Romalıların Yunan diline ve geleneğine olan hoş görülülüğü ile Arnavutlar, Yunan dilini konuşmaya başlamıştır. Osmanlı ordusu Kayalar üzerinden bu tarafa aktığı zaman ... Grebene Bölgesi'nin 18'ine Türk, 2'sine İslamiyet'i seçmiş Arnavut aileler yerleştirildi. Ordu karargâhı, Çorhlu köyünün güneyinde ve Hristiyan mahallesinin arkasındaki Yaraşkövi ve Yofriya çeşmeleri yanında kuruldu. Bu çeşmelerin arkasındaki tepede hala "Turokaimasa" yani Türk mezarlığı vardır. Ordu, Grebene bölgesindeki Çorhlu tarafında büyük muharebeler verdi. Bu savaşlarda Tatarlar en fazla cesaret gösteren olduğundan Fatih buraya Tatarları yerleştirdi. Çorhlu ve Krifçe'ye, Tatarlar ile gayet az Arnavutlar yerleştirildi... Hisar'a Türk ve

İslamlar yerleştirildi. Ratveşneşte’de evvelce Beyrut valisi olan Ergirili Halil Paşa’nın dedeleri yerleştirildi. Pigadice’ye Kuzey Arnavutları ile Araplar; Grebene’ye Araplar ve bir kısım Boşnaklar yerleşti... Nasliç tarafında ise Vironkişeşte ile Yankova’ya Kuzeyli Arnavutlar ile Türkler karışık, Nasliç ve kuzeyindeki bazı köylere de üçte iki oranında Türk ve Arnavutlar yerleştirildi. Bu araziler çok havadar ve verimli olduğundan Fatih ordusu ile iki, üç ay burada kaldı İslam dinini kabul eden Arnavutlar, ordu ile gelen Türk ve Tatarlar köylere taksim edildi... Konya’dan getirdiği göçmenlerin hepsi Kayalar, Kozan ve Serfice Bölgesi’ne yerleştirildi. Buraya Yunanlılar hiçbir zaman hâkim olamadı. Makedonya ile Epir arasında çekişmeli kaldı. Fatih, insanların kendi dilleriyle İslamiyet’i öğrenmelerini istediği için dini kitapları Rumca ve Arnavutçaya çevirerek buraya göndermişti. Ali Paşa devrinden elli altmış yıl önce buralardaki Müslümanlar Arnavutça ve Türkçe konuşurlardı. Her evde her kız şimdiki türküler yerine mevlit ve aşır denilen dini içerikli eserlerin Türkçesi, Rumcası, Arnavutçasını okur böylece kalpleri aydınlığa kavuşurdu. Sonraları Patrikhane ticarete bulunan Hristiyanlara tembih ederek bir Müslümanın eğer Rumcasını söylemezse o malı ona vermemesi gerektiği belirtilmişti. Bu siyaseti ilk defa patrikhane adına düzenleyen meşhur Kozmaz adlı bir papazdı... siz bize Rum diyemezsiniz ve dinimi ve ünvanımı kimseye ezdirmem.”

Grevena’nın Müslüman köyleri üzerine çalışma gerçekleştiren ve oradan Anadolu’ya göç etmiş mübadil kuşakların aileleriyle de görüşmeler gerçekleştiren Grevenalı yerli halktan araştırmacı Yannis Trivenis (2018, s. 16) Müslümanların kökenlerini araştırırken görüştüğü Müslüman mübadil ailelerin kuşaklarının kendilerinin Türk kökenli olduklarına inandıklarını belirtmektedir. Ancak ardından B. Clark’ın (2006) Makedonya’nın hiçbir Müslüman ailesi, atalarının Hristiyan olmadığını kesin olarak söyleyemez, ifadesini eklemektedir.

Balkanlardaki Bektaşî kültürünün İslamiyet’i yaymadaki etkisi tarihi çalışmalarda dile getirilmektedir ve bu durumun ihtimalini düşünmek gereklidir ancak bölgeye yerleştirilen Türk-Müslüman aileler de -Koniari- çalışmalarda dile getirilmektedir. Görüşülen kaynak kişilerin bazıları da aile kökenleri ile ilgili bu bilgiyi vermişlerdir. “Bizim atalarımız anlatırdı Konya-Karaman’dan gitmişler o tarafa, sonra o taraftan tekrar buraya gelmişler” (KK-52). Bu nedenle Grevena Bölgesi’nden gelen her Yunanca konuşan Müslümanın İslamiyet’i seçmiş bir Yunanlı olduğu ya da hepsinin Türk-Müslüman olduğunu söylemek mümkün değildir.

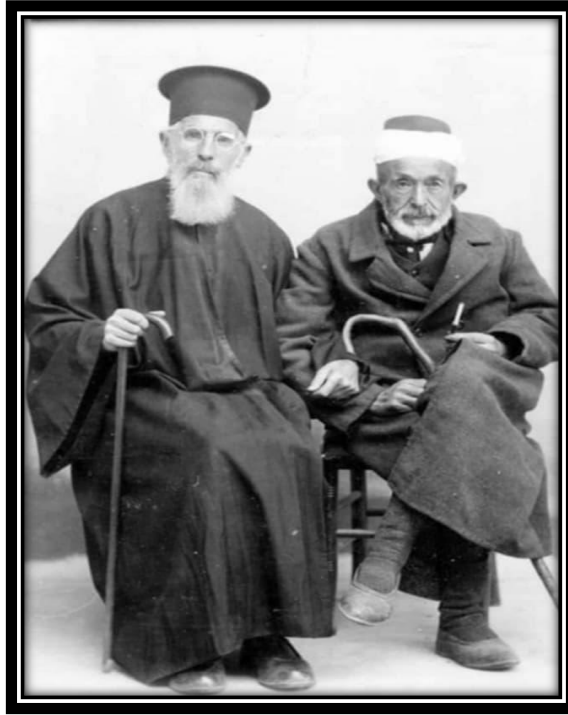
Konuyla ilgili Osmanlı Dönemi'ne ait arşivlerde yapılacak olan detaylı bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Aksi takdirde yüzlerce yıl bir arada yaşamış insanların dil ve gelenek benzerliği, bölge Müslümanlarının çoğunun Bektaşî geleneğine mensup olmalarından kaynaklı senkretik bir yapı¹¹⁴ içeren dini inanışlarının olması ya da farklı dine ait unsurlara duyulan saygıdan kaynaklı bir topluluğa yönelik, kökeni şu olmalıdır diye yapılan yorumların eksik kalacağı düşünülmektedir.

Aşağıdaki fotoğraf, 1921 yılında Kentro köyünde çekilmiştir. Fotoğraftaki yetişkin kişiler “Saliha Nine, Sadık K., Hüsnü K., Konyalı Hafız Enişte ve Hafız eniştenin oğlu Nail Ö.” olarak kaynak kişi Ogün A. (KK-11) tarafından belirtilmiştir. Bu fotoğraf aslında bölgede Konyalı kişilerin yerleştirilmiş olduğunun ve o dönemde ortak bir dil kullandıklarının kanıtı niteliğindedir.

Fotoğraf 4.23 1921 Yılı Vence (Kentro) Köyü/Grevena (Müjgan İzgür arşivi)

¹¹⁴ Ocak (2011, s.40) Türklerin İslam'ı yorumlayış tarzını *Sünni/ortodoks* ve *gayri Sünni/heterodoks* olmak üzere iki ana ekseninde değerlendirmektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin temsil ettiği heterodoks sûfilğin, halk Müslümanlığının anlaşılmasında kilit bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli'nin heterodoks öğretilerinin, İslam'ı yayarken eski inanç kalıplarını dışlamaktan ziyade onlarla bağdaştıran bir yaklaşım benimsediğini, bu yönüyle de İslam propagandasının halk tabanında kabul görmesini sağladığını ifade etmektedir (Ocak, 1996, s. 148, 160; Ocak, 2011, s. 40).

Fotoğraf 4.24 Mübadele Öncesi Dönem Grevena'dan İki Farklı Din Adamına Ait Bir Fotoğraf (Hristos Bey'in arşivinden)

Yunanca konuşan Müslümanları gelenek ve göreneklerinde Hristiyan komşularıyla ortaklıklar görülmesi ve Makedonya'daki diğer Müslüman Türklerden farklı gelenek ve göreneklerinin olmasından kaynaklı onların İslamiyet'i sonradan kabul etmiş Hristiyanlar olarak düşünülmesine neden olmuştur. Benzer tartışma aslında Anadolu topraklarında yaşayan Ortodoks inancına sahip sadece Türkçe konuşan Karamanlılar diye adlandırılan topluluğun etnik kökeni için de yapılmaktadır.

Unutulmamalıdır ki yüzlerce yıl aynı coğrafyada yaşayan insanların birbiriyle dilsel ve kültürel anlamıyla etkilenmemesi mümkün değildir. Dini açıdan bakıldığında bir Müslüman'ın kutsal¹¹⁵ olarak kabul ettiği Hz. İsa ya da Meryem'e saygı duymaması, hangi dine ait olursa olsun bir ibadetgâhı önemsememesi İslamiyet'in bütüncül bakış açısına da ters düşmektedir. Bunun yanı sıra Grevena'dan Anadolu'ya gelen Müslümanların Türk dünyasında yüzlerce yıldır sürdürülen pek çok ortak geleneği ve Türk inanç sistemine ait ritüelleri de taşıdıkları saha çalışmasında tespit edilmiştir. Örneğin yukarıda söz edilen manastırlara adak adama gibi ritüeller, Türklerin İslamiyet öncesi

¹¹⁵ Kutsal sözcüğünün (Türkçe Sözlük, 1988, s. 939) "Tapınılacak veya yolunda can verilecek mukaddes, karşı çıkılmaması gereken, Tanrı'ya adanmış olan, Tanrısal olan" anlamını taşıdığı unutulmamalıdır.

geleneklerinde de bulunan Tanrı ile bağ kurulan kutsal yerlere kurban adama kültü içinde yer almaktadır. Semavi dinlerde kısacası Tanrı fikrinin olduğu hemen hemen bütün sistemlerde kurban/adak kültü bulunmaktadır. Kutsal görülen bir yerde adanan adağın gerçekleştirilmesi kişinin hangi dine mensup olduğunu yansıtmamaktadır. Günümüzde pek çok insan farklı inanç sistemlerine ait mabetleri gezerken kendi dilinde kendi inancı doğrultusunda dua etmekte ya da ritüeller gerçekleştirmektedir. Ayrıca aynı etkileşim Anadolu topraklarında da mevcuttur. Örneğin; Grevena Bölgesi'nde görüşülen Rum Ortodoks olan kaynak kişilerin ikinci ve üçüncü kuşaklarının Türkçe konuştukları (birinci kuşak olan Anadolu'dan gelen atalarının Rumca bilmemesi KK-3, KK-4, KK-77), İslamiyet inancında bulunan koruma ve dua içerikli "Allah seni korusun" ya da nazar değmemesi için söylenen "Maşallah demek" gibi inanışları günümüzde bile kullanmaya devam ettikleri ve o dönemin Anadolu'daki yerel halkıyla benzer kültürel özellikler - yemek, müzik, halk oyunları vb.- taşıdıkları, aynı zamanda Anadolu'nun diğer bölgelerde yaşayan Rumlardan da farklı özelliklere sahip kişiler oldukları görülmektedir.

1921'den sonra Türkçe konuşan Anadolu Rumların büyük çoğunluğunun bu bölgede yaşayan Yunanca konuşan Müslümanların evlerine yerleştirildiği ve bir süre aynı evde yaşadıkları bu çalışmada daha önce dile getirilmişti. Mübadele döneminden çok kısa bir süre önce bölgeyi gezen M. H. Hasluck bu durum karşısında "Şimdi bunların hangisi Türk hangisi Yunanlı?" (Tsetleka, 2012, s. 158) diye sorduğu soru aslında durumun anlaşılması için dikkat çekicidir. Yüzlerce yıl aynı coğrafyayı paylaştıkları için kültürel değişimler yaşamış, farklı dinlere inanmalarına rağmen bu dinlerin ikisinin de semavi olmasından kaynaklı ortaklıklar taşıması sebebiyle benzer özellikler gösteren kişilerin soydaşlarından farklı ama yaşadıkları bölgelerdeki kişilerle aynı dili konuşmalarından, benzer kültürel unsurlarından kaynaklı ırkına-kökenine yönelik çıkarımlarda bulunmanın yetersiz kalacağı düşünülmektedir.

Dilin kendisi ikna edici bir argüman değildir. Örneğin 19. yüzyılda Yanya Bölgesi'nde Yunanca kökeni, inancı ne olursa olsun herkesin kullandığı bir dildi, Yanya'da Ali Paşa'nın Yunancayı eğitim sistemine dâhil ettiği de unutulmamalıdır. Ayrıca yüzlerce yıl göçebe yaşamış bir toplum olan Türklerin gelenek, görenek, inanç ve ritüellerine bakıldığında sadece İslami kültürün etkisini taşımadığı İslamiyet öncesi döneme ait pek çok unsur hâlâ aktif olarak yaşantıda uyguladıkları bilinmektedir.

Dilleri kendi etnik kökenlerinden farklı olan Grevena ve Nasiliç çevresindeki toplulukları ulusal cemaate dâhil etme çabası görülmektedir. Halkların hissettiği aidiyet ve tanımlamalara bakmak oldukça önemlidir. Karamanlılar diye adlandırılan topluluğun kendini “Kapadokyalı Rum” diye adlandırdıkları görülmektedir. Evangelia Balta’nın “Gerçi Rum isek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz” adlı eseri de hissettikleri aidiyeti ve kendilerini tanımlama şeklini yansıtmaları açısından önemlidir.

Grevena Bölgesi’nden gelip Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadil ailelerden bazıları etnik kökenleri ile ilgili bu şüpheli yaklaşımları aslında merak etmekte ve konuyu araştırmaya çalışmaktadırlar. Ancak kendilerini tanımlamaları istendiğinde Türk ve Müslüman olduklarını belirtmektedirler. Unutulmamalıdır ki bir etnokültürel topluluğun kimliğini tespit etmek hiç de kolay değildir. Köken, dil, din gibi (etik bakış açısı) faktörlere göre bir topluluğu sınıflandırmak yerine o grubun kendini nasıl tanımladığına (emik bakış açısına) bakmak gerekmektedir; çünkü böyle gruplar, öz tanımını kendilerine uygun görülenle değil, kendilerini nasıl gördükleriyle yapmaktadır.

Fotoğraf 4.25 1900’ler Rahmi Hoca, Grevena, Ogün A. (KK-11) arşivi

1923 yılında Agalei’de 85, Kentro’da 260, Nisi’de 200, Pontini’de 500, Pigaditsa’da 418, Kastro’da 260, Anavryta’da 212, Kyrakali’de 215 kişi, Kivotos’ta 897 kişi, Vatolakkos’ta 381 kişi, Myrsina’da 385 kişi yaşamaktaydı.

8 adet karma köyde Agios Georgios'ta 400, Klimatiki'de 300, Milia'da 15, Megalo Sirini'de 100, Grevena'da 200, Sydendro'da 180, Kox-kinia'da 200, Elatos'ta 225 kişi yaşamaktaydı. Sadece Müslümanların yaşadığı köylerde toplam 3799, karma yerleşim yerlerinde 1620 toplam kişi 5419 kişi bulunuyordu (Pelagidis, 1992, s. 82-84, Anastasiadis, 1994, s. 442).

Aşağıdaki tablo, yukarıda verilen bilgileri, yerleşim yerine göre 1923 Müslüman nüfusun ve 1928 Mülteci nüfusun sayılarını, yerleşim yerlerini ve menşelerini göstermektedir:

Tablo 4.10 1923 Müslüman Nüfusun ve 1928 Mülteci Nüfusun Sayıları (Anastasiadis, 1994, s. 459)

Πίνακας
Μουσουλμανικών και προσφυγικών πληθυσμών κατά οικισμούς

α/α	Νέο όνομα	Παλιό όνομα	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (1923)				ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (1928)				ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ (1926)						
			οικιστ.	άτομα	α	β	Αλτογρ. 1928	οικιστ.	άτομα	α	β	Αλτογρ. 1928	Άλλα στοιχεία	Θρόνη οικιστ.	Μ. Ασία οικιστ.	Πόντ. οικιστ.	Διαφ. οικιστ.
1	Αγίασμα	Αγίασμα	18	85	+		84	31	81	+	75			15	111	31	
2	Αγ. Γεωργιος	Τσιονχόλη	90	400		+	919	124	413	+	785						
3	Αντιφωτα	Βαρσιτριν	40	212	+		212	29	196	+	125	Ελ. Επισκοπ.		2	25		
4	Βασιλάσκας	Δοφροντοβο	71	381	+		381	90	331	+	353	Ελ. Επισκοπ.	6	33	16		
5	Γαβριέλ	Γαβριέλ	40	200		+	3108	52	194	+	3747						
6	Ελάτος	Δοφρον	25	225		+	416	53	165	+	417						
7	Καστριον	Καστριον	15	246	+		246	21	69	+	72						
8	Κέντριον	Βέντζα		260	+		261	39	122	+	131			3	35		
9	Κρισιός	Κρισιός	187	897	+		897	334	1303	+	1885	1)Ελ. Επισκοπ. 2)Αγρ. Ιεραγίο		150	191		
10	Κλαμπισιον	Δοφροντοβο	45	300		+	416	31	102	+	333		1	16	13		
11	Κουκουλά	Τσιονχόλη	50	200		+	459	52	185	+	573						
12	Κουρσουλ	Κουρσουλ	38	215	+		215	76	264	+	249			20	55		
13	Μεγ. Σαφριν	Μεγ. Σαφριν	18	100		+	444	41	146	+	600				41		
14	Μαριον	Γαουκιάδ	78	385	+		385	95	354	+	360		1	28	66		
15	Μυλάι	Μυλάι	4	15		+	190	11	36	+	242				11		
16	Νεσι	Νεσι	33	200	+		199	63	181	+	182						
17	Παυλίστα	Παυλίστα	115	418	+		418	71	254	+	350		1	6	94		
18	Ποντιν	Τόκιστα	85	500	+		504	75	280	+	285	1)Ελ. Επισκοπ. 2)Αγρ. Ιεραγίο			73		
19	Τσιονχόλη	Τριβίνα	50	180		+	567	63	193	+	538			2	61		
20	Αγία	Ρατα						7	25	+	43				6		
21	Αστρονισαμ	Αστρονισαμ					65	15	51	+	121				15		
22	Γαβ	Γαβ					11	34	105	+	145	Σημ. Ανωγ.			35		
23	Αμνι	Αγία					159	32	113	+	284				32		
24	Δοφρον	Μαριον					66	12	38	+	154			12			
25	Ελάρα	Παυλίστα					41	123	+		118	Επισκοπ.			42		
26	Ελαθρον	Κοντασκια					132	90	307	+	442				90		
27	Καλαμάτα	Καλαμάτα					50	17	60	+	146				17		
28	Καστριον	Δαφνισα					274	68	231	+	403	Ελ. Επισκοπ.			69		
29	Κοκκινοβίτα	Κοκκινοβίτα						39	114	+	106						
30	Λαγυαβίτα	Λαγυαβίτα					2	23	71	+	62			9	14		
31	Μελάνα	Πλάνα					24	54	183	+	202				54		
32	Μακρολαιοβίτα	Τσιονχόλη						26	86	+	98				26		
33	Παλαιονοβίτα	Παλαιονοβίτα					40	13	52	+	40				15		
34	Φιλιόν	Φιλιόν					155	22	73	+	488			20			
ΣΥΝΟΛΟ			1002	5419	11	8	11299	1846	6411	17	17	13214		9	353	1405	31

Από τη διδακτορική διατριβή του Εσ. Πελαγίδη. Η κατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μικασία (1923-1931), Θεσσαλονίκη 1992, σ. 82-83

Μουσουλμαν νύφusun ayrılmasıyla birlikte, Grevena Bölgesi'nde dinî yapı büyük ölçüde homojenleşmiş ve Yunan Ortodoks Kilisesi'nin hâkimiyeti artmıştır. Bu değişim, bölgenin sosyal ve kültürel yapısında da önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu göçle birlikte, Grevena'daki cami ve medrese gibi İslami yapılar terk edilmiş ve zamanla yok olmuştur. Örneğin, Grevena'da bulunan bir cami, 1927 yılında kiliseye dönüştürülmüş, daha sonra ise bu yapı yıkılarak yerine Agios Achillios Kilisesi inşa edilmiştir (KK-16).

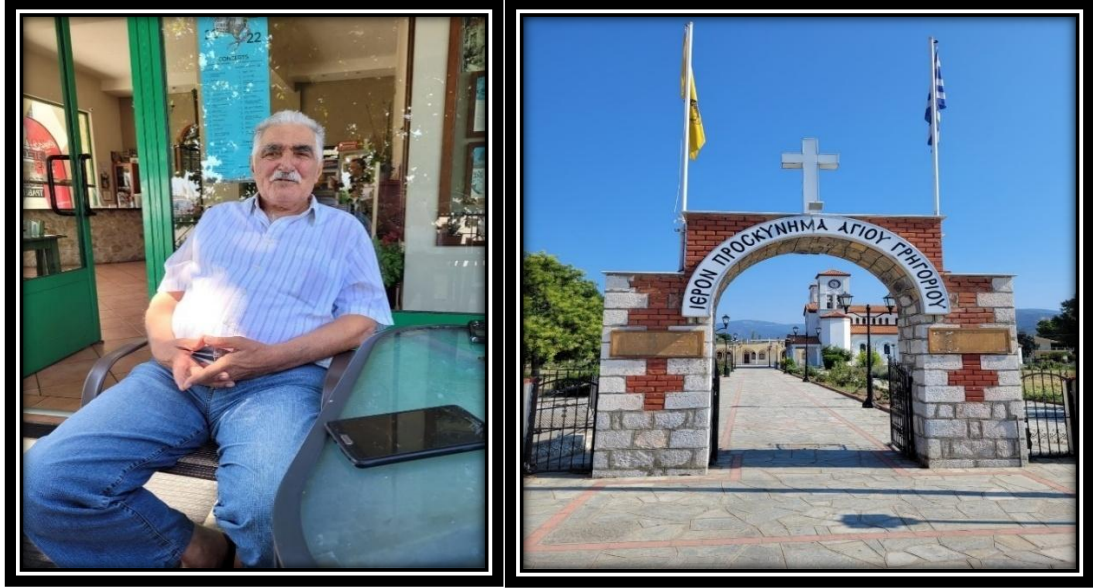
Grevena Bölgesi'ne yerleştirilen mübadil ailelerin de Ortodoks olması dinî yapıyı desteklemiştir. Anadolu'dan gelen mübadiller dinlerine ait uygulamaları geldikleri yörelerde rahatlıkla yerine getirebiliyorlardı. Kiliselerine istedikleri zaman gidebiliyorlardı.

Zamanla mübadil kuşakların dindarlıkları uyum süreçlerine olumlu katkı sağlamış. Dinî günlere çok önem verilmiş ve bugünlerde gerçekleştirilen ritüellere devam edilmiştir. Aynı zamanda zorunlu göç ettirilme döneminde kendileri için çok büyük önem taşıyan Hristiyan azizlerin mumyalarını, kemiklerini ya da kiliselerdeki ikonalarını yanlarında getirmişlerdir.

“Trapezounta'dan¹¹⁶ (Trabzon'dan) mübadele esnasında kiliselerdeki ikonalar da götürülmüş, şimdi Yunanistan'ın bir yerlerindedirler” (KK-5). Saha çalışması için Grevena'ya gidilirken yol üzerindeki mübadil ailelerin yerleştirildiği pek çok noktaya uğranılmıştır. Bunlardan biri de Nea Karvali (Gelveri-Güzelyurt köyü/Aksaray)'dır.

Nea Karvali'de görüşülen kaynak kişi “Buraya gelmişken şu camiye ziyaret et, içindeki yatır ailelerimiz gelirken beraber getirmişler, onu ziyaret et, dua et, Allah tektir, gönlünün muradını versin, Allah ne dileğin varsa kabul eder. 18 kez babamın köyüne gittim, orada ölenlerimiz için Mevlüt okuttum, çok ağıt yaktım. Anamın babamın mezarlarına oradan toprak getirdim, mezarlarına koydum” (KK-1) demiştir. Konuşmanın içeriğinde İslamiyet'e ait “cami, yatır, Allah, mevlüt okutma vb.” gibi ifadelerin Ortodoks olunmasına rağmen kullanılması aslında Anadolulu kimliğin ve ana dilin Türkçe olmasının göstergelerinden biridir.

¹¹⁶ Güney Yunanistan'da Sümela Panaya'nın Anadolu'dan gelen mültecilerin katkılarıyla inşa edilmiş türbesi vardır. Buranın içinde Aziz Luke tarafından resmedildiği ve Trabzon'dan getirildiği söylenen mucizevi ikona bulunur (Hirschon, 2022, s. 300).

Fotoğraf 4.26 Niğde-Aksaraylı Börekçi Yorgo'nun Dükkânı- Nea Karvali- Aziz Gregorios Kilisesi (D.Ö.G. arşivi)

Aziz Teolog Gregorius Nazianus'un adını taşıyan kiliseye girildiğinde aşağıda fotoğrafı görülen Aziz Teolog Gregorius Nazianus'a ait olduğu söylenen tabut içinde kalıntılar bulunmaktadır. Bu kilise mübadiller için göçün kutsal bir sembolü niteliğindedir ve Ortodoksların hac ziyaretgâhlarından biridir. Kilisenin mimarisi, Gelveri/Güzelyurt'taki Aziz Gregorios Kilisesi'yle benzerlik göstermektedir. Kiliseye 25 Ocak'ta Aziz Teolog Gregorius Nazianus adına düzenlenen dini içerikli bayramda pek çok ziyaretçi gelmektedir (KK-1, KK-62, KK-63).

Fotoğraf 4.27 Aziz Teolog Gregorius Kilisesi/Nea Karvali (D.Ö.G. arşivi)

4.6.3. Patrikhanenin Türk ve Yunan İlişkilerindeki Yeri

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, Bizans Kilisesi'nin devamı olarak Fatih Sultan Mehmet dönemiyle Türk egemenliğine girdikten sonra oldukça fazla ayrıcalıklara sahip olmuştur. Bu dönemde Rumların dini ve hukuki yaşamını düzenlemek adına Patrik seçimi yapılmıştır.

Patrikler, Helenistik dünya içerisinde halkın ihtiyaçlarını karşılamada ve Hristiyan kiliselerinin dini liderliği yürütmede görevliydi. İmparatorluk düzeninde halkı yönlendirmede hem dini hem de siyasi roller üstlenmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi, sadece Ortodoks Hristiyan toplumunun ruhani liderliğini üstlenen dini kurum değil, idari, hukuki ve kültürel görevleri olan yarı-resmî bir otorite idi. Yalnızca Anadolu'daki Rum Ortodoksları değil, Sırp, Bulgar, Arnavut vb. Ortodoksların da dini merkezi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle gücü zamanla çok daha geniş bir coğrafyayı kapsar hâle gelmiştir.

Osmanlı sistemi içinde bu kurumun görevleri oldukça fazlaydı. Patrikhane, millet sistemi uyarınca kendi cemaatinin vergilerinin toplanmasından ve devletle olan ilişkilerinden sorumlu dini yöneticisi ve mali temsilcisi; kiliselerin yönetimi, din adamlarının atanması, dinî törenlerin ve ayinlerin düzenlenmesi ve halkın dini ihtiyaçlarının karşılanması, din adamlarının eğitimi, dinî kitapların yayınından sorumlu ve eğitim kurumlarının yöneticisi; nikâh, boşanma, miras gibi davalara bakma yetkisine sahip olduğu için cemaatin hukukçusu olan çok yönlü bir yapıya sahipti. Bu özellikleriyle, Osmanlının çok milletli yapısında devletin gayrimüslim tebaasını denetleme ve yönetme aracı görevini gerçekleştirmekteydi. Aynı zamanda Yunan dilinin ve Hellenistik kültürün korunmasında önemli bir merkez konumundaydı.

19. yüzyıl başlarında Balkan burjuvazileri kendi öz sınırlarını çizmek istemekteydi. Fransız Devrimi fikirleri Anadolu'ya ulaştığında, bu sınıf muazzam bir yapıya sahipti: Ortodoks Kiliseleri. *Millet Sistemi* sayesinde güçlerini tarih boyunca gündemde tutmuş olan Ortodoks ulusal kiliseler, Rusya'nın yardımlarıyla başlayan milliyetçilik hareketlerinin önemli destekçisi olmuştur. Bütün Balkan halklarının bağımsızlığını en fazla etkileyen ülkelerden biri olan Rusya'nın Ortodoks yani Balkan halklarıyla aynı mezhepten olduğu unutulmamalıdır. Yunanistan başta olmak üzere Balkanlardaki halklar,

1820-1878 arasında özerklik ve bağımsızlıklarını Ortodoks kiliselerin desteği ve yönlendirmesiyle kazanabilmişlerdir. Rum Ortodoks Hristiyanlık, tarihsel süreç içinde Yunan ulus devlet kimliğinin önemli bir bileşeni konumuna gelmiştir (Grigoriadis, 2014, s. 59). Ortodoks Hristiyanlık inancı ve kilise; Yunan kimliğinin en önemli unsuru ve geçmişteki anıları etkin şekilde kullanan ve şimdiki zamanı geçmişle birleştiren kültürel, siyasi ve sosyal bir faktördür (Hirschon, 2022, s. 70-75).

15. yüzyıldan beri Konstantinopolis Ekumenik Patrikliği, Ortodoks Hristiyan nüfusun eğitiminden sorumludur. Eğitimin daha geniş toplumsal katmanlara yayılmasına yönelik çabalar, 19. yüzyılın ortalarındaki Osmanlı reformlarından sonra sistematik bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.

Yenilenme ruhunun taşıyıcıları, yeni toplumsal sınıflar, Ortodoks tüccarlar ve profesyonellerdir. Okulların işleyişinin sorumluluğu bölgenin meclis üyeleri ve komisyonlarında olup denetimi Patrikhane tarafından yürütülmekteydi. Okullar, Rum Ortodoks cemaatinin gururu ve gelecek kuşakları şekillendirdikleri en önemli kurumlardan biriydi. Patrikhaneye beraber, bir diğer önemli eğitim politikası kurumu da derneklerdi.

1838'den 1921'e kadar kayıtlı 150 eğitim derneği bulunmaktaydı. Derneklerin de toplulukların eğitim faaliyetlerini organize etmedeki rolleri belirleyicidir. Bu tür kurumlar Konstantinopolis dışında, İzmir'de, Trabzon'da ve Helenizm'in geliştiği hemen hemen tüm şehirlerde mevcuttur.

Küçük Asya'da (Anadolu'da) Yunanca eğitiminin yayılması, Ortodoks nüfusunun homojenleşmesine katkıda bulunarak Yunan kimliğini güçlendirmiştir. Ortak bir dinin önemi vurgulanmıştır. Yunan dilini yaymak ve ortak bir tarih geçmişini, fikrini savunmak eğitimlerin temel amacıdır.

Fotoğraf 4.28 İstanbul'da Eğitim Gören Bir Öğrencinin Aldığı Dersler ve Notları Gösteren Karne, Küçük Asya Hellenizm Müzesi (D.Ö.G. arşivi)

19. yüzyılın ortalarından itibaren etno-dinsel topluluklar olan milletler, Osmanlı İmparatorluğu'nun temel idari birimini oluşturmuştur. Konstantinopolis Patriği, yukarıda da dile getirildiği gibi Ortodoks milletin başıdır. Yerel topluluklar bölge kilisesi ve rahip etrafında örgütlenmiş ve dini yapıya entegre olmuşlardır. Ortodokslar, yerel bir topluluk aracılığı ile kiliseye katılarak Osmanlı vatandaşı statüsünü kazanıyorlardı.

Anadolu Ortodoks nüfusunun ortak özelliği topluluklara göre örgütlenmesidir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Ortodoks cemaatleri Osmanlı idare sistemine dâhil edilmiştir. Osmanlı iktidarın amacı vergilerin toplanmasında cemaat kurumlarından yararlanmaktır. Toplulukların karakteri, yapısı, sorumlulukları her bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarına bağlı olarak önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ekonomik olarak gelişmiş kıyı toplulukları çok daha karmaşık kurumlara sahiptir. En uzak bölgelerdeki toplulukların çoğunda yetki, rahip ve bölgenin sözü geçen yaşlıları tarafından kullanılmaktadır. İhtiyarlık aynı zamanda toplumun geleneksel bir kurumudur. Görevleri arasında aile sorunlarının çözülmesi yer almaktadır. 19. yüzyıldan bu yana topluluk gücü yavaş yavaş dernekler tarafından kullanılmaktadır. Kiliseler tarafından kontrol edilmektedir.

20. yüzyılın başında Ortodoksluk, Osmanlı İmparatorluğuna dağılmış çeşitli hakları birleştiren bir konumdadır. Balkan haklarının devrimleri giderek Helenizm ile özdeşleşmekte, Ortodoks milletle bir araya gelmektedir. Ortodoks milletin yerel yetkileri Yunan ulusal ideolojisinin taşıyıcıları hâline gelmiştir. Birçok yüksek rahip, ulusal lider olmak için adımlar atmıştır. Bölgelerdeki kiliseler yalnızca toplumsal örgütlenmenin merkezi değildir. Aynı zamanda topluluğun birliğini simgelemektedir ve üyeler için bir referans noktasıdır.

Patrikhane, 1821'deki Yunan isyanından, İstiklal Savaşı'na, Lozan'dan, 1947 Paris Anlaşması'na kadar Türklere ait coğrafya ile ilgili pek çok faaliyette ve kararda aleyhine etkili olmuştur. Patrikhane 1918'den itibaren "Rum Matbuat Cemiyeti", "Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti", "Rum Muhacirin Cemiyeti", "Rum Trakya Cemiyeti", "Rum Tüccar Cemiyeti", "Rum Edebi Cemiyeti", "Rum Küçük Asya Cemiyeti", "Rum İzcilik Teşkilatı" ve "Rum Pontus Cemiyeti" gibi pek çok örgütle Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalar yürütmüştür 1904 yılında kurulan Rum Pontus Cemiyeti, 1908 yılında Karadeniz Bölgesi'nde birçok şube açmıştır. Trabzon metropolitliğinin desteğiyle Mondros Mütarekesi sonrası Fener Patrikhanesi ile teşkilatlanma ve propagandaya önem veren Pontus Rum Cemiyeti, silahlanma ve çeteler kurulmasına destek vererek özellikle Anadolu'da Yunan işgalinden sonra cephe gerisinde gerçekleşen isyanı desteklemiştir. Rum çeteleri, Heybeliada Ruhban Okulu'nda yetiştirilen "İhtilalci papazlar" ile çalışıp Karadeniz Bölgesi'nde Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Amasya vilayetlerinde etkili olmuşlardır (Kantarıcı, 2016, s. 384). Fener Rum Patrikhanesi'nin hem gücünü hem de dönemdeki çalışmalarını dönemin iki lideri olan Mustafa Kemal ve Venizelos da dile getirmektedir:

“Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgeler, İstanbul Rum Patrikliğinde kurulan Mavri Mira Kurulu'nun illerde çeteler kurmak ve yönetmekle, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla uğraştığını doğruladı...Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor” (Atatürk, 1963, s. 1-2).

“Fener Patrikhanesi'nden bir heyet gelerek beni gördü. Karadeniz sahillerinde müstakil bir Rum Devleti kurmak için derhal harekete geçmek için sadece Yunan zabitlerini beklemekte olduklarını bana iblâğ etti. Heyetin sahip oldukları serveti öğrenince, miktarı beni hayrette bıraktı. Kendilerinin

sahip oldukları altın'ın mevcudu, o anda Yunan hükûmetinin sahip olduğu altın yekûnundan fazla idi” (Şahin, 1996, s. 238).

Traverso'nun (2009, s. 10-11) dile getirdiği gibi unutulmamalıdır ki bellek sahibi rol yapmıyorsa aktardıkları onun gerçeğidir. Her farklı bağlam anımsanma için farklı özellikleri ortaya çıkarabilir. Ancak Grevena'da görüşülen kaynak kişilerin Rumların özellikle Karadeniz Bölgesi'ndeki çeteleşmeleri ve yaptıklarını anlatmaları yukarıdaki düşüncüleri kanıtlar niteliktedir: “Bizimkiler dağa çıkmıştı, çeteleşmişti, dedemin kardaşı çok Türk öldürdü, çok partizan idi çok can yaktılar Trabzon'da. Deli Lazar'dı ismi, çok çocuk çok kadın kesti, istemiyorlardı Türkleri, iyi adam değildi, ne yaptıysa öyle öldü, o şekilde Türler de onu öldürdü” (KK- 64).

Yunan ve Türk tarafları arasında çıkan sorunlarda dini gücünü kullanan Patrikhane'nin ekümenik bir etki alanına sahip olduğu ve ekonomik anlamda çok güçlü olduğu görülmektedir. Mübadele gerçekleştikten sonra da Yunanistan'da mülteci yerleşim yerlerinde genellikle Anadolu'daki bölge kilisesinin yeniden yaratılması şeklinde mahalle kiliseleri kurulmuştur ve bu kiliseler tıpkı Osmanlı topraklarındaki gibi toplumsal örgütlenmenin ve birliğin en önemli yerlerinden biridir.

Kısacası, Hristiyan misyonerlerinin din kurumlarını siyasi ve sosyal emeller içi son derece iyi kullandığı ve Hristiyan din adamları aracılığıyla hedef kültür ve insanlara ulaşım etkili etkileşimler meydana getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Müslüman ve Hristiyan din adamlarının misyon ve ona yönelik vizyonlarındaki farklılık dikkat çekicidir¹¹⁷.

¹¹⁷ “Siyasi, sosyal ve kültürel aktarımın yapılabilmesi adına Türkiye olmak üzere Türk dünyasının Müslüman din insanı yetiştiren okullarında “kültür” kavramsallaştırmasının müfredata yerleştirilmesini ve özellikle de Halkbilimi Kursülerinin bu okullarda ihdas edilerek söz konusu eğitimin yapılandırılmasının en etkili çözüm olduğunu düşünüyor ve bu hususu tartışmaya açıyoruz” (Çobanoğlu, 2023, s. 614-615).

5. BÖLÜM

MÜBADİL HALKLARIN KÜLTÜREL GELENEKLERİ

Gelenek; çok işlevli sembolik yapısıyla, uygulandığı toplumlarda yerel kültürün en önemli birleştirici unsurlarından biridir. Kültürel gelenekler, sosyal dünyayı şekillendirmede oldukça etkilidir. Bauman (1992, s. 29-40), halk ifade formları ve bunlar üzerinde çalışan bir disiplin olarak folklorun sürekli değiştiğini ancak sembolik yapısı, dinamik gelenekselleşme sürecinden enerji alarak önemli bir sosyal kuvvet olarak varlığını koruduğunu belirtmektedir (akt. Mirzaoğlu, 2004, s. 201).

İnsanlığın günümüze kadar yarattığı evrensel değerlerin yanı sıra, her toplumun kendine özgü oluşturduğu kültürel değerler, toplumların varoluş öykülerinin temelinde yer alır ve kültürel sürekliliğin en önemli unsurlarıdır. Kültürel geleneğin oluşumu ve tarihsel süreç içinde şekillenmesi, içinde bulunduğu toplumların dış dinamiklerini oluşturan tarihi, coğrafi, ekonomik ve kültürel yapılarına göre değişir. Bunun yanı sıra, kültürel geleneğin oluşumu ve sürekliliğinde insanın psikolojik yapısı, sosyal ve kültürel psikolojik bağlamlar da oldukça önemlidir (Mirzaoğlu, 2016).

Kültürel gelenekler; bir toplumun kimliğini oluşturan, bireyleri arasında birlik, aidiyet ve süreklilik hissi yaratan kendine özgü kutlamalar, âdetler, ritüeller, yemekler, kıyafetler, davranış biçimleri, inançlar ve törenler gibi nesilden nesile aktarılan uygulamalardır. Assmann (2001, s. 98-99) belleğin nesiller arasında mitler, şarkılar, atasözleri, kutsal metinler gibi kültüre ait unsurlarla aktarıldığını dile getirmektedir.

Kültürel gelenekler; ait olduğu toplumun değerlerini, tarihini yansıtır. Zamanla değişime uğrayabilir, farklı bir toplumun içine girildiğinde aynı şekilde değişmeden uygulanabileceği gibi o toplumun geleneklerine uyum sağlama özelliği de taşıyabilir.

Mübadele anlaşmasıyla Aydın ve Grevena çevresine yerleştirilen insanların oluşturduğu kültürel miras içinde yer alan mübadil halklar, kültürel geleneklerinde geldikleri ülkelerin -Anadolu ve Yunanistan'ın- etkilerini taşımaktadır. Anadolu'da yaşayan Rum Ortodokslar, komşuları olan Müslümanların inançlarına gelenek ve göreneklerine saygı gösterirlerdi. “Bir arada yaşamışlar, komşularına misafirlğe giderlermiş, kutlamalar beraber yapılırmış” (KK-77). Aynı bakış açısı Grevena'da yaşayan Müslümanlarda

bulunmaktaydı. “Bayramlarda komşuları anneanneleri ziyarete gidermiş. Paskalya’da bizimkilere kurabiye ve boyanmış yumurta gönderirlermiş. Herkes inançsal anlamda birbirine saygı duyar ve sınırını korumuş” (KK-8). “Annemler salı günü iş yapmazlardı, İstanbul salı günü alındığı için orada matem günü ilan edilmiş ve iş yapılmazmış. Biz de komşularımıza ayıp olmasın diye iş yapmazdık, derdi” (KK-49).

Mübadele anlaşması gereği yeni yerleştirildikleri ülkelere uyum sağlama süreçlerinde kültürel değişimler yaşarken aynı zamanda kendilerine ait kültürel gelenekleri yaşatma gayreti göstermişlerdir. Mübadelenin günümüzde etkisini sürdürmesinde nesilden nesle aktarılan deneyimler ve kültürel geleneklerin olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Türkiye’de özellikle Aydın’ın bulunduğu Ege Bölgesi, Yunanistan’da ise Grevena’nın bulunduğu Batı Makedonya¹¹⁸, kısmı mübadil kültürünün etkilerinin hâlâ hissedildiği yerlerdir.

Zorunlu bir kültür değişimine maruz bırakılmış mübadillerin yaşamları, öncelikle kendilerine ait maddi ve manevi unsurların pek çoğunu arkalarında bırakmak zorunda kalıp yeni bir coğrafyada ekonomik ve sosyokültürel çevrenin farklılaşması sonucunda değişime uğramaya başlamıştır.

Mübadiller ve yerel halk arasındaki kültürel etkileşim ve kültürleşme süreci özellikle belirlenen sahadaki mübadillerin dil bilmemesinden kaynaklı biraz sancılı ilerlemiştir. İletişimin başlangıçta verimli kurulamaması yerel halkların mübadilleri ötekileştirmesiyle sonuçlanmıştır. Her iki ülkede de kıyafetlerde, yemek kültürlerinde, temizlik düzenlerinde, evlenme, ölüm, doğum gibi törenlerde gerçekleştirilen âdetlerdeki farklılıklar ve dillerinin aynı olmaması nedeniyle iki tarafın birinci kuşaklarının birbirleriyle kaynaşma sürecinin yaklaşık yarım asır sürdüğü tespit edilmiştir. Mübadele sürecinin başlangıcında mübadiller ve yerli halklar arasında görülen bu mesafeli yaklaşım; zaman içinde ikinci kuşakların dil öğrenmeye başlaması ve evlilikler üzerinden akrabalık bağlarının oluşmasıyla azalmış, kültürel değişimler ise artmaya başlamıştır. Kültürleşmenin başlamasıyla mübadillere karşı oluşturulan ötekileştirme durumu ortadan kalmaya başlamış, ortak yeni bir kültür ortamı ortaya çıkmıştır. İki ülkede de başlangıçta

¹¹⁸ Bu bölgede olan Nasiliç’ten gelen mübadil ailelerin kültürel mirasları Grevena’dan gelen mübadil ailelerine benzerlik göstermekte ancak bazı yönleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Nasiliç Bölgesi’nden gelen mübadillerin kültürel mirası için Mehmet Emre Toker’in (2023) *Patriyotlar* eserine bakınız.

biz -mübadiller- ve *onlar* -yerli halk- ayrımı hâkimken günümüzde *bir olma* hâline geçtikleri tespit edilmiştir.

Gelenek ve göreneklerin içinde dile yönelik masal, ninni gibi sözlü anlatı türlerinde, kıyafet düzeninde olduğu gibi yok olmaya yüz tutmuş olanlar; atasözü, deyim gibi bazı kelime kalıpları, dualar, beddualar, yemek, dans, müzik, temizlik kültürü, inançlara yönelik ritüeller gibi nesiller boyu aktarılıp devam ettirilen kültürel unsurlar olduğu her iki ülkede gerçekleştirilen saha çalışmasında görülmüştür.

Kültürel belleğin içinde yer alan tören kavramı, başlangıcı ve sonu olan iletişimsel bir icra sürecidir. Törenler; folklorun söz, davranış ve inanç süreci olarak değerlendirilmesinin eksik kalacağını, folklor içinde yer alan tüm unsurların artistik bir iletişim sürecinde icra edildiğini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir (Kaderli, 2004, s.1).

Geçiş törenleri, müzik, dans, eğlenceler ve yemek kültüründe her iki ülkede de geleneklerin, ritüellerin pek çoğunun günümüze kadar devam ettirildiği görülmüştür. Özellikle geçiş evrelerinde gerçekleştirilen ritüeller hem kültürel belleklerine hem inançlarına ait davranışsal yaratımlarının dışavurumunu yansıtmaktadır. Sözlü kültür ve icrası şeklinde gerçekleşen bu yaratımlar; artistik olayları ve iletişimi içermektedir. Gerçekleştirilen zamana ve mekâna bağlı olmalarından kaynaklı mübadil kuşakların sosyokültürel yapısı, değerler sistemi, ekonomik şartları hakkında bilgiler sunmakta; geçirdikleri değişim ve dönüşümleri de yansıtmaktadır.

Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde iki ülkede de özellikle birinci kuşakların olduğu 1960'lara kadar yerel halkla çok da iletişime geçilmemiş; içe kapanık yaşanmış dönemlerde kültürel belleğe ait gelenek, görenek, kutlama, tören, müzik, dans, kıyafet, sözlü anlatı türleri, yemek kültürü gibi unsurların aslî yapısını koruduğu ve değişimin meydana gelmediği dile getirilmiştir. 1960'lardan 1990'lara kadar yerli halkla iletişimin artmaya başlaması ikinci ve üçüncü kuşakların yerleştikleri ülkelerin dillerini öğrenmesi, karşılıklı evliliklerin yapılmaya başlanması, eğitim ve çalışma gibi nedenlerle yerleştirildikleri yerlerden farklı bölgelere göçlerin artmaya başlaması kültürel değişimlerde artışı meydana getirmiştir. Bu durum da kültürel geleneklerde değişimlerin başladığı ve dönüşümlerin benimsendiğini göstermektedir. Zamanla küreselleşmenin ve

ulusötesi görüşmelerin de artmasıyla beraber 1990’lardan sonra yeni ve farklı unsurların gelenekler içinde iyice benimsendiği ve serbest şekilde icra edildiği ama özellikle dördüncü kuşaklarla beraber kültürel belleğe ait pek çok unsurun unutulmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Derleme çalışmasında iki ülkede de birinci kuşak mübadillerin vefat etmesinden kaynaklı kültürel öğelerle ilgili verileri toplamakta zorluk çekilmiştir.

Karadeniz’in çeşitli illerinden Grevena’ya yerleştirilen aileler; mübadele dönemi öncesinde Anadolu’da yerli halkla savaş hâlinde olmaları, sonrasında ülkelerini terk etmenin verdiği psikolojik sıkıntıların yanı sıra, dillerinin farklı olması nedeniyle yerli halkla uyum sorunları yaşamışlardır. Ardından ülkede iç savaşın olması ve İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması ile can güvenliği ve ekonomik açıdan tekrar büyük bir zorluk içerisine girmiş, bu nedenle pek çoğu iç ve dış göç gerçekleştirmiştir. Bu sebepler kültürel öğelerin korunmasını ve aktarılmasını elbette ki olumsuz etkilemiştir. “Kızım, çoğunu unuttuk, yaşam derdindeydik” (KK-79). Ancak tüm bu olumsuz şartlara, mübadelenin üzerinden yüzyıldan fazla geçmiş olmasına rağmen ikinci ve üçüncü kuşakların belleklerinde kültürel öğelerin bir kısmının korunduğu tespit edilmiştir.

Yunan literatüründe konuya yönelik araştırma yapıldığında ne kadar erken dönemde kayıt altına alınmış olursa olsun pek çok kaynağın *Pontuslu kimliğini ve kültürünü* daha çok bir bütün olarak değerlendirdiği görülmüştür¹¹⁹. Dinlerine bağlılıkları açısından ortak bir kimlikleri olan ancak yaşadıkları bölgeye göre kültürel kimlikleri ve dilleri farklılaşan bu mübadillerin bir bütün olarak değerlendirilmesi onlara ait pek çok özgün kültürel

¹¹⁹ “Yunan tarih yazımı, halk bilimi ve ortak bilincinde, “Pontuslu” ve “Pontus kültürü” terimleri, standartlaştırılmış kültürel öğeleri içermekte ve tanımlanmaktadır. Genel olarak Trabzon ile civar bölgelerden gelen göçmenlerin kimlik ve kültürleriyle ilintilidir. Halbuki Türkiye’de, İstanbul’dan ülkenin Gürcistan sınırlarına kadar uzanan Karadeniz sahillerinde, özel kültürel öğelere sahip birçok farklı toplumsal gruplar bulunmaktaydı. Fakat hepsi, yerleşmiş, kabul gören tek bir kültürel prototip altında kümeleştirilmiştir. Bu durum, söz konusu nüfusları halk bilimi referanslarından yoksun bıraktı. Örneğin Bafra bölge sakinlerini kendilerini Bafralı olarak tanımlasalar da Trabzon bölgesi göçmenleriyle aynı kültürel çatı altında sınıflandırıldılar. Bafra bölge sakinlerinin Türkçe konuşuyor olması da daha fazla kültürel ve folklorik öğenin günümüze kadar gelmesinde sorun oluşturmuştur. Türkçe konuşan nüfusların farklılaşmaları, folklorlarıyla ilgili yeterince tanıklıkların bulunmamasına da neden olmuştur. Yeni Yunan devletinde bir “Pontus kimliği” oluşturma, devamında buna Karadeniz sahil kentlerinden gelen tüm göçmenleri topluca dâhil etme gereksinimi, bu gruplara ait farklı özelliklerin bastırılmasına yol açmıştır” (Meneselidou, 2017, s. 31).

unsurunun literatürde yer almamasına neden olmuş ve günümüze kadar gelmesinde sorun oluşturmuştur.

Saha çalışmasında Grevena ve çevresinde görüşülen kaynak kişiler daha çok Karadeniz Bölgesi'nin Samsun, Trabzon, Sinop, Bafra, Amasya, Tokat gibi farklı yerlerinden gelmiştir. Günümüzde bile Anadolu'da bu illerde farklı ekonomik şartlar, geçim kaynakları, kültürel öğeler görülürken mübadil ailelerin kuşaklarıyla görüşüldüğünde aynı aile veya ilden olmasa bile gelenek ve göreneklerinde -ufak tefek farklılıklar olsa da- büyük benzerlikler gözlemlenmiştir. Bu durum oldukça dikkat çekicidir. Görüşmelerden yola çıkarak analiz edildiğinde benzer şartlarda benzer dönemlerde göç etmeleri/ettirilmeleri, geldikleri yerlerde yaşadıkları sıkıntıların üstesinden gelmek için bir bütün gibi hareket edip dayanışma içinde olmaları, uzun zaman yerli halkla temas hâlinde olmayıp birbirleriyle görüşmeleri, kendi içlerinde kız alıp verdikleri kapalı bir yaşam sürmeleri gibi sebeplerin kendilerine özgü kültürel unsurları birbirlerine aktardıklarını yansıtmaktadır. Bu şekilde oluşturdukları kolektif beleklerinden daha çok inanç sistemlerine ait ritüeller, atasözü gibi sözlü anlatı türleri, yemek, müzik ve dans gibi kültürel öğelerini yani Anadolu'nun farklı şehirlerinden gelen komşularıyla gündelik yaşam içinde sıkça kullandıkları, unsurları hatırlayıp aktarabilmişlerdir.

Kaynak kişilerin çoğunun Anadolu'daki yaşadıkları yerleri, savaş dönemini, nasıl göç ettiklerini içeren göç sürecine yönelik bilgileri hatırladıkları görülmüştür. Birinci kuşaklardan dinledikleri bu bilgilerin kültürel dokudaki öğelere göre belleklerinde daha canlı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle birinci kuşaklar öldükten sonra Türkçe konuşmayı bırakan, farklı yerlere göç eden (KK-18, KK-65, KK-75) kuşaklar kültürel öğelerin pek çoğunu anımsamamıştır.

Muhacir kimliğini korumak isteyen, Pontuslu oluşunu önemseyen, Pondini köyündekilerin çoğunluğunun Sinop'tan gelmesi gibi Karadeniz'in aynı bölgesinden gelen, Türkçe konuşmaya devam eden mahallelerde görüşülen kaynak kişilerin kültüre ait maddi manevi unsurları daha çok hatırladıkları ve korudukları tespit edilmiştir. Grevena'da görüşülen kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre deneyimlerin ve kültürel belleğin direkt sözlü olarak nesilden nesile aktarılmaya başlandığı özellikle mübadil ailelerin bir arada yaşadığı alanlarda uygulamalarla da canlı tutulduğu ortaya çıkmıştır.

Karşılaştırma yapıldığında Aydın ve çevresine gelen mübadillerle Grevena ve çevresine giden mübadillerin yüzlerce yıldır yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda bırakılmış olmaları ve o sürece yönelik travmaları, dil bilmemeleri, ana vatan olarak anılan topraklara gönderilmiş olmalarına rağmen farklı bir tarihe farklı bir kültürel belleğe sahip olan yerli halkla uyum sağlamada zorluk yaşamaları, yerleştirildikleri yerlerde de “öteki/yabancı” konumuna düşmeleri, ekonomik sıkıntı çekmeleri gibi ortak acıları deneyimledikleri görülmektedir.

Anadolu’ya gelen mübadiller, Türkiye toprakları içerisinde tekrar savaş ortamına girmek durumunda kalmamış -Yunanistan’da iç savaş ve İkinci Dünya Savaşı süreçleri yaşanmış- ve yerli halkla beraber yeni kurulmakta olan bir devletin temelinden itibaren Anadolu topraklarında yaşamaya başlamıştır. Grevena’ya giden mübadillere göre değerlendirildiğinde siyasi ve sosyal anlamda daha farklı sorunlarla mücadele etmek durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye’de de Anadolu topraklarına gelen mübadillerin zorunlu göç öncesi, sonrası yaşamlarına ve kültürlerine ait 2000’li yıllara kadar kaynakların yok denecek kadar az olması, kültürel değişimlerin ve yaşanılanların tam ve detaylı olarak bilinmemesine neden olmaktadır.

Aydın ve çevresinde görüşülen mübadil kuşaklardan elde edilen bilgilere göre sözlü olarak deneyim ve kültürel aktarımın çok olmadığı; eşyalar ve yaşam içerisinde gerçekleştirilen davranış ve uygulamalar üzerinden sembolik ve uygulamalı bir aktarımın daha çok olduğu görülmüştür. Grevena’nın çevresindeki köylerden gelip Aydın dâhil olmak üzere Anadolu’nun çeşitli yerlerine yerleştirilen mübadil ailelerde kültürel belleğin aktarımında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da tespit edilmiştir. Örneğin Mursallı köyü gibi yerli halkın olmadığı mübadil yaşam alanlarında kültürel unsurların hem sözlü aktarımının hem uygulamalı aktarımının olduğu görülmektedir.

Kültürel belleğin aktarımındaki farklılıklara rağmen iki ülkede de mübadil ailelere ait maddi ya da manevi pek çok unsurda geçmişlerinin izlerini görmek mümkündür.

5.1. MÜZİK, EĞLENCERLER VE SÖZLÜ ANLATI TÜRLERİ

5.1.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Müzik Anlayışları, Eğlenceleri ve Sözlü Anlatı Türleri

5.1.1.1. Müzik Kültürü

1923 Lozan Antlaşması sonrasında gerçekleşen mübadele ile Grevena Bölgesi'nden gelen Aydın vilayetine yerleştirilmiş mübadiller beraberlerinde zengin bir kültürel miras getirmişler. Bu mirasın önemli parçalarından biri de müziktir ve müziklerini sözlü kültür yoluyla, özellikle aile içinde, düğünlerde eğlencelerde icra ederek yaşatmışlardır. Grevena Bölgesi, Osmanlı Dönemi'nde demografik olarak Türk, Yunan, Bulgar, Ulah, Arnavut ve Makedonların yaşadığı çokkültürlü yapı taşıyan bir bölgedir. Müzik anlayışı da bu kültürel çeşitliliğin etkilerini taşımaktadır. Bu bölgede en çok tercih edilen enstrümanlar davul, klarnet, ud ve kemandır. “Davul, klarnet, keman çok kullanılır. Zurna çok sevilmez, yoktur bizde” (KK-33).

Grevena'da yaşayan Türkler hem Anadolu'dan gelen müzik geleneklerini hem de Balkanlara ait ezgileri benimsemiş ve kendilerine has bir müzik kültürü oluşturmuşlardır. Aydın çevresine yerleştirilen mübadillerin kültürlerinin ayrılmaz parçası ana dilleri ve o dilde söyledikleri şarkılardır. Günlük yaşantıda Mart geleneği, Hıdırellez gibi belirli günlerde aile içi sohbetlerde, düğünlerde müzik geleneği, şarkılar, maniler, tekerlemeler sıkça kullanılmaktadır. “Kadınlar evlerde türkü, tekerleme söylerdi. Düğünlerde kadın eğlencelerinde evdeki malzemeler müzik aleti yapıldı ya da cümbüşler olurdu” (KK-59). Sözlü anlatı türleri ve müzik sosyal yaşantılarının merkezinde yer almaktadır.

Grevena'dan mübadele ile gelip Aydın yöresine yerleştirildikten sonra, kendi müzik geleneklerini korumaya çalışmakla birlikte yöresel etkilere de açık hâle gelmişlerdir. Bu durum melez bir müzik yapısını ortaya çıkarmıştır.

Mübadil ailelerin yerleştirildiği Aydın vilayeti, Ege Bölgesi'nin zengin halk müziği dağarcığına sahip efe/zeybek kültürü belirgin olan bir bölgesidir (Mirzaoglu, 2000, s. 78-79).

Günümüzde yörede kullanılan çalgıların başlıcaları davul, klarnet, zurna, cura, bağlama ve kabak kemandır. Mübadele döneminde birinci kuşaklar daha çok ağıt ve gurbet

temalı sözleri uzun hava tarzında söylemiş. Müzik unsurunun olduğu tüm eğlencelerde ana enstrümanlar davul ve klarnettir.

Grevena Bölgesi'nde müzik icracıları daha çok Romanlar diye bilinen topluluktan yetişen sanatçılardır. Mübadil ailelerin kuşakları, ten renkleri daha esmer olan Romanlar için “Bizler gemide gelirken onlar güvertede biraz fazla kalmış. Onlar olmasa bizler müzik kültürümüzü yaşatamazdık” diye belirtmektedir (KK-19). Elvan Sarıkaya, Grevena Bölgesi'nden gelen birinci kuşak mübadil müzisyendir. Elvan Sarıkaya davulcudur, Nail Sarıkaya, Yaşar Sarıkaya, Alaattin Sarıkaya bilinen klarnetçilerdir (KK-11).

Fotoğraf 5.1 Mursallı Köyüne Ait Düğün Fotoğrafı ve Müzik İcracıları (Nurkan A. KK-8 arşivi)

Mübadil kuşaklar, günlük yaşamın birçok alanına yönelik ezgiler dile getirdiklerini belirtmektedir. Bu nedenle müzik anlayışlarını; düğünler, bayramlar ve toplumsal buluşmalarda sergiledikleri eğlence biçimleri içerisinde, bireysel ve kolektif hafızanın ışığında, kültürel uyum ve kültürel değişim ekseninde değerlendirmek gerekmektedir.

Yunan yerel tarihçiliğinde incelenen kaynaklarda Valaadların -Vallahadeslerin- müzik kültürleri hakkında neredeyse hiç kayıt yoktur. Yunanistan'da Grevena Bölgesi'nde görüşülen yerli halklardan bazı kaynak kişiler ve tespit edilen birkaç çalışma Vallahadeslerin Grevena Bölgesi'nde yaşadıkları dönemde çevredeki Rum köylerinin Yunancasından hiçbir farkı olmayan ve Hristiyanlık'a ait unsurlar içeren sözlü olarak aktarılan şarkıların kayıt altına alındığı dile getirmiştir. Sözü edilen şarkı sözlerinin Yunancaları (orijinali) ve Türkçeye çevrilmiş hâlleri aşağıdadır¹²⁰.

Saha çalışmasında görüşülen Grevena ve Nasiliç Bölgeleri'ne yönelik araştırma ve makaleleri bulunan Elias Gagalis'e göre P. Aravantinos'nun (1880, s. 201) *Epirus'un Popüler Şarkıları* adlı kitabında aşağıda verilen iki şarkı, Yunanca konuşan Müslümanlara aittir. Kitap Epir halk şarkılarını içermektedir (Pindus Bölgesi) bu nedenle bu şarkıların orada yaşayan Müslümanlara ait olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü Grevena Bölgesi'ne ait yazılı bir edebiyat kaynağına rastlanılmamıştır ve görüşülen hiçbir kaynak kişi bu şarkılardan haberdar değildir. Ancak Elias Gagali'in bu fikrine benzer bir görüş, Athena Katsanvevaki'nin çalışmasında görülmektedir. Katsanevaki (2024) Grevena Bölgesi'nden gelen mübadil bir ailenin ikinci kuşağı olan Aycan Yılmaz'ın (KK-12) aile arşivine ait şarkıların da değerlendirdiği makalesinde; Yunanistan'ın farklı iki bölgesinden farklı etnik guruplarından gelen benzer melodilerle Aycan Yılmaz'ın ailesindeki mübadil birinci kuşak kadınların söylediği şarkıların özdeşleştiğini dile getirmektedir. Vallahadeslerin şarkılarında zurna/klarnet çalma tarzının özel bir stiline olduğu ve bu tarzın pentatonik stillerinden kaynaklı ve melodik yapısı itibariyle Kuzey Pindus müzikal sistemiyle benzerlik taşıdığını ve 16. yüzyılda Kuzey Pindus dağlarının olduğu Agrafa Bölgesi'nden Makedonya'ya doğru nüfus hareketlerinin olduğunu aktarmaktadır. Agrafa Bölgesi'ndeki müzikal parçalarla benzerliğinden yola çıkarak Vallahadeslerin o bölgeden Batı Makedonya'ya ikamet ettiklerini ve daha sonra din değiştirip İslamlaşmalarının muhtemel olduğunu belirtmektedir. Bu durumu Kodzageorgiz'un (2015, s. 143) da dile getirdiğini Batı Makedonya Bölgesi'ndeki kitlesel din değiştirme süreci ile birebir örtüştüğünü de çalışmasında eklemektedir.

¹²⁰ Şarkıları Türkçeye çeviren Ogün Ağan ve Kemal Saban'dır.

Elias Gagalis'e göre P. Aravantinos'nun (1880, s. 201) Epirus'un Popüler Şarkıları adlı kitabında Yunanca konuşan Müslümanlara ait şarkılar şunlardır:

332. ΕΙΣ ΟΘΩΜΑΝΟΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΝ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ.

Μπέη μου, δὲν τὸ γνῶριζα ποῦ θάρχοσουν 'ς τὴ χώρα,
ν' ἀνέβω σὲ ψηλὸ βουνό, νὰ κατεβῶ 'ς τοὺς κάμπους,
νὰ μάσω φοῦντ' ἀμάραντο καὶ τρεῖς χεριαῖς λουλούδια,
νὰ προκαλίσω ταῖς στρατιαῖς νὰ διάβ' ἡ ἀφεντιά σου,
ἀφέντης μὲ τὰ κόκκινα, μπέης μὲ τὰ γαλάζια
καὶ μὲ τὰ κατακόκκινα Πασσᾶς καμαρωμένος.

—o—

333. ΕΙΣ ΥΙΟΝ ΤΟΥ ΙΔΙΟΚΤΗΤΟΥ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ.

Μέσ' τ' ἀφεντός μας ταῖς αὐλαῖς, 'ς τοῦ Μπέη μας ταῖς πόρταις
γερακοχούδουνο λαλεῖ καὶ μαῦρος χλιμιντρίζει,
γιά νάβγῃ τ' ἀφεντόπουλο νὰ πάῃ 'ς τὸ κυνήγι.
'Αφέντη, καββαλίκεψε 'ς τὸ σελλινὸ πουλάρι,
'ς τὸ σελλινὸ κι' ἀσελλινὸ κι' ἀσημαρματωμένο.
χίλιοι κρατοῦν τὸ μαῦρό σου, χίλιοι σὲ καρτεροῦνε
καὶ χίλιοι σὲ παρακαλοῦν, ἀφέντη, καββαλίκα.

Şekil 5.1 P. Aravantinos'nun Epirus'un Popüler Şarkıları Kitabından İki Şarkı Örneği

332 numaralı şarkının Türkiye Türkçesine çevrilmiş sözleri şu şekildedir:

Köyün Osmanlı Sahibine

Beyim, ülkeye geleceğini bilmiyordum...

(Senin için) Yüksek dağa çıkayım, ovalara ineyim,

Amarant ve üç demet çiçek çiğneyeyim,

Zatıalınızın geçmesi için orduları geri çekeyim,

Kırmızılarla efendi, mavilerle bey,

Ve kıpkırmızılarla mağrur paşa gibi....

333 numaralı şarkının Türkiye Türkçesine çevrilmiş sözleri şu şekildedir:

Köy Sahibinin Oğluna

Efendimizin avlusunun içinde, beyimizin kapısında...

Efendimizin oğlu evden çıkıp ava çıksın diye,

Şahin öter ve tay (siyah) kişner.

Efendim, eyerlenmiş taya bin,

(tayı) Hem eyerli hem eyersiz hem de gümüşle süslenmiş bırak,

Binler senin kara tayını tutar, binler seni özlemle bekler,

Ve binler efendim, atlarına binmiş hâlde sana yalvarırlar.

Grevena'da yaşayan Yunanca konuşan Müslümanlara ait olduğu düşünülen ve sonradan yazıya geçirildiği belirtilen diğer dört şarkı da aşağıda yer almaktadır:

1. Εγές στο όνειρό μου και στον ύπνο μου ήρθε μια μανρομάτα και με ξύπνησε. Ξυπνώ και δεν τη βλέπω, κλαίγω, λιποθυμώ, τα ρούχα μου ξεσχίζω και τα βλαστημώ. Στη στράτα, που πηγαίνω, βρίζω ένα δεντρί, στα μίλα φορτωμένο και πάνω μια ξανθιά. Κάνω να πάρω μίλο, πιάνω το χέρι της. Χριστέ και Παναγιά μου, να γένω ταίρι της. Κάνω να πιάσω φύλλο, πιάνω το στήθος της, Χριστέ και Παναγιά μου, να μπω στο στρώμα της. 2. Σαράντα πέντε Κυριακές κι εξήντα δυο βδομάδες δεν είδα την αγάπη μου, δεν είδα την καλή μου. Μια Κυριακίτσα το πρωί την είδα στολισμένη, με δύο μαντίλια στο λαιμό και τέσσερα στα χέρια και στο χορό, που χόρευε, όλο μπρουστά τραβούσε, και με το μάτι την βαρό και με τα χείλη την λέω. «Που' σαν ιψές, που' σαν προχθές, αγάπη μου». -Ιψές ήμουν στην μάνα μου, προψές στην αδερφή μου, και τώρα μείναμε τα δυο, τα δυο τ' αγαπημένα, και φίλησε κι αγκάλιασε, ώσπου να ξεμερώσει ώσπου να βγει ο Αυγερινός κι η Πούλια με τ' αστέρια». 3. Τ' ακούσατε, (το μάθατε) τι γένει τούτην την εβδομάδα;	Χασάν βης παντρεύεται και παίρνει την Αρζούλα. Την παίρνει μου και μια βραδιά, ένα Σάββατο βράδυ. Τρεις μέρες κάμνει τη χαρά, τρεις μέρες, τρεις βδομάδες, την Κυριακή σηκώνεται κράζει τον πεθερό του. «Ελα, νταή Χαλήμ βη, να πάρεις την Αρζούλα. Αρζούλα μας αντρόπιασε και βγήκε πατημένη». «Αμάν, γαμπρέ Χασάν βη, γαμπρέ μου κι ανιψέ μου, αυτό να μη το κάνης. Σε δίδω τα χωράφια μου, σε δίδω το τσιφλίκι, κι αν δεν σε σώνουν όλ' αυτά, σε δίδω και τον μύλον». 4. Βουλιούμαι μια, βουλιούμαι δυο, βουλιούμαι τρεις και πέντε, βουλιούμαι να ξεντενιτώ στα έρημα τα ξένα. Βάλε, μανά μ', και ζύμωσε το γινιό σου παξιμάδι, με δάκρυνα βάλε το νερό, με πόνους ζύμωσε το, και με τους αναστεναγμούς βάλε φωτιά στο φούρνο. Το λόγο δεν απόσωσε κι ο κιρατζής φωνάζει, κι ο κιρατζής εφώναξε από το μεσοχώρι. «Αντε, παιδιά, να φτύγομε και να ξεντενιτούμε. Η ξενιτιά είναι πιζρά, βαριά φαρμακωμένη, μα ο ζωντανός ο χωρισμός παρηγοριά δεν έχει. Χαρά στους νιούς που νταγιαντούν.
--	--

Şekil 5.2 Grevena'da Yaşamış Müslümanlara Ait Olduğu Düşünülen Şarkı Örnekleri (Anastasiadis, 1994, s. 447-448)

Bir numaralı şarkının Türkiye Türkçesine çevrilmiş sözleri şu şekildedir:

Birdenbire rüyamda ve uykumda siyah gözlü bir
kadın gelip beni uyandırdı, uyanıyorum
ve onu göremiyorum ağlıyorum, bayılıyorum
elbiselerimi yırtıyorum ve onlara lanet ediyorum.
gittiğim sokakta elmalar ile dolu
bir ağaç ve tepesinde bir sarışın görüyorum.
elmaya uzanıyorum-elmayı düşürüyorum elini tutuyorum,
Mesih'im ve Meryem Ana'm onun dengi-eşi olmak için
bir yaprağı yakalamaya çalışıyorum göğsünü tutuyorum.
beni de meshet ve Meryem Ana'm yatağına girmek için

İki numaralı şarkının Türkiye Türkçesine çevrilmiş sözleri şu şekildedir:

Kırk beş pazar ve altmış iki hafta boyunca
sevgilimi, canım yârimi göremedim.
bir pazar sabahı onu, boynunda iki,
kollarında dört eşarpla süslenmiş hâlde gördüm.
en önde dans ediyordu ben de ona gözlerimle bakıyor
dudaklarımla merhaba diyordum.
gökler kadar yüksek, kutsal gün kadar yüksek sevgilim
annem için yüceydim, kız kardeşime karşı alçaktım
ve şimdi baş başa kalmıştık.
ikimiz, iki sevgili, öpüşüp sarılmıştık, şafak vaktine kadar.
şafak vaktine kadar
şafak sökene, ay ve yıldızlarla yükselene kadar.

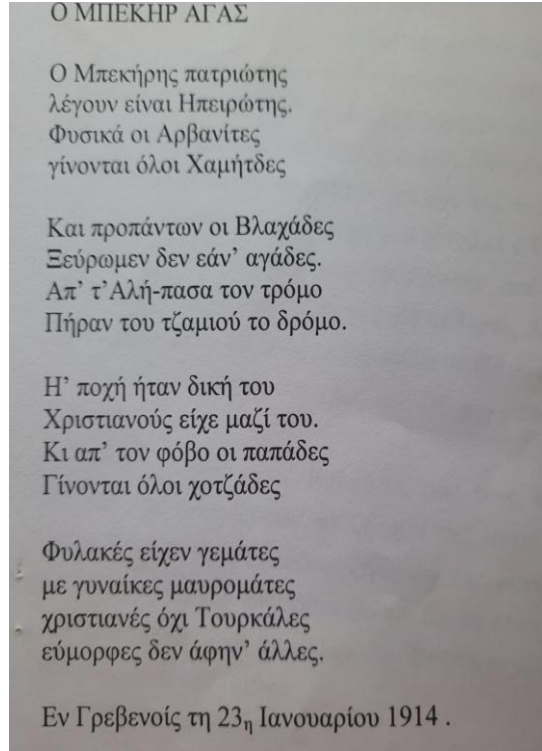
Üç numaralı şarkının Türkiye Türkçesine çevrilmiş sözleri şu şekildedir:

Bu hafta neler olduğunu duydunuz mu?
 Hasan Bey evlenir ve Arzula'yı alır.
 Bir cumartesi gecesi onu benden alıyor.
 Eğlence üç gün üç hafta sürüyor.
 Sonra pazar günü kalkıyor, kayınpederine bağılıyor:
 “Gel, zorba Halim Bey, Arzula'yı al”.
 Arzula bize zor anlar yaşattı ve yürüyerek çıktı.
 “Aman, damadım Hasan Bey, damadım ve yeğenim, bunu yapma”.
 Sana tarlamı veriyorum, sana malikhaneyi veriyorum.
 Eğer bunlar seni kurtarmazsa sana değirmeni de veriyorum.

Dört numaralı şarkının Türkiye Türkçesine çevrilmiş sözleri şu şekildedir:

Bir kere boğuluyorum-batıyorum, iki kere boğuluyorum,
 Üç kere boğuluyorum ve beş kere boğuluyorum.
 Yabancı göllerde dolaşarak boğuluyorum.
 Ey anne koy oğlunun peksimetini, gözyaşlarıyla suyunu ekle,
 Acıyla yağ ve iç çekerek fırını ateşe ver.
 Kiracı köyün ortasında bağırdı.
 “Haydi çocuklar, gidip yurt dışında yaşayalım”.
 Yurt dışında yaşamak acıdır, uyuşturucu etkisi gibidir
 Ama ayrı yaşamamanın hiçbir tesellisi yoktur.
 Büyüyen gençlere sevinçler olsun.

Şair ve besteci Aristoteles D. Diamantis'in 23 Ocak 1914'te Grevena-Çurhli doğumlu Osmanlı Subayı Bekir Bey için yazdığı şarkı sözleri ise aşağıdaki şekildedir:

Şekil 5.3 Aristoteles D. Diamantis'in 23 Ocak 1914'te Grevena'da Bekir Bey İçin Yazdığı Şarkı

BEKİR AGA

Bekir'in vatansever olduğunu
Ve Epirli olduğunu söylüyorlar
Elbette Arnavitlerin hepsi
Hamit oluyor

Ve hepsinden önemlisi Ulahlar
Biliyoruz ki akılsız değiller
Ali Paşa'nın dehşetinden
Dolayı cami yolunu tuttular

Zaman onundu, yanında
Hristiyanlar vardı
Rahipler korkudan
Hepsi hoca oldular

Hapishaneleri kara gözlü
 Hristiyan kadınlarla dolup taşıtı,
 Güzel Türk kadınları değil
 Başka da bırakmadılar

Saha çalışmasında Grevena'dan gelen ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerle yapılan görüşmelerde bu şarkılara dair hiçbir bilgi edinilememiştir.

Görüşülen kaynak kişiler *Samiotisa* gibi hem oyun havası niteliğinde hem de *Andallayi* (Mübadele) gibi mübadele sırasındaki acıları dile getiren ağıt formunda şarkılar dile getirmişlerdir.

Mübadil ailelerin geleneklerinde gelinin saçına kına yakılırken, damat tıraş olurken vb. her adete ait şarkılar ya da maniler bulunduğu tespit edilmiştir. Mübadillerde şarkılar icra edilmezse ritüelin eksik kalacağı düşüncesi hâkimdir. Aşağıda verilen örnekler saha çalışmasında görüşülen kaynak kişilerden dinlenen şarkı sözleridir¹²¹.

Halk şarkıları ve türküleri anonim özellik gösterdiğinden icracılar, içlerinden geldiği gibi söylemekte ve sözler de varyantlaşma olabilmektedir. Farklı köylerde ve ilçelerde dinlenen bu parçaların ortak olan varyantı kayıt altına alınmıştır. Şarkı ve türkü sözleri derlenirken ikinci kuşak mübadiller çoğunlukla her iki dilde olan şekilleriyle söyledi ve ikisi de kayıt altına alındı. Üçüncü kuşak mübadiller ise hatırladıkları şarkı sözlerinin Türkçesini söylediler.

Grevena'daki saha çalışmasında bazı şarkıların orada da söylendiği tespit edilmiştir. İlk şarkı Krifçe köyünde gidildiğinde de dinlenen şarkılardandır. Bu şarkılara *sofra şarkıları/türküleri* denilmektedir. Bu şarkılardan saha görüşmesinde tespit edilenler şunlardır:

¹²¹ Farklı örnekler için Lozan Mübadilleri Vakfı'nın *Belleklerdeki Güzellik Mübadele Türküleri* (2007) adında mübadillerden derledikleri türküleri derlediği kitaba, Aycan Yılmaz'ın Mübadillerin Kültürel Mirası adlı kitaba bakınız.

Samiotisa

Samiotisa, Samiotisa, pote tha pas sti Samo
Roda tha rikso sto yialo Samiotisa

Samiotisa me tis elies ke me ta mavra matia
Ekanes tin kardoula mou Samiotisa saranda dio komatia

Ke me ti varka pou tha pas hrisa pania tha valo
Malamatenia ta kupia Samiotisa yia na'rtho na se paro

Ke me ta mavra s'agapo ke me ta leromena
Ke me ta ruha tis dulas Samiotisa trelenome yia sena

Sisamlı Kız

Sisamlı kız, Sisamlı kız ne zaman gideceksin Sisam'a
Denize güller dökeceğim Sisamlı kız

Üç benli, kara gözlü Sisamlı kız
Yüreğimi parçaladın kırk iki parçaya böldün

Kayıkla nereye gidersin altın yelkenler takacağım
Altına bulanmış küreklerle gelip seni alacağım

Seni karalar içinde seni kirliler için de
Gündelik kıyafetlerinle de seviyorum yaktın beni Sisamlı kız

Fotoğraf 5.2 Sisamlı Kız Şarkısını Seslendiren Yunan Yerli Halktan Kaynak Kişiler, Krifçe Köyü (D.Ö.G. arşivi)

Peresayna

Perasa rerasayna kalokeri
 Perasayna na vre kalokeri
 Kai den mi estiles kanin haberi

Ti haber, ti haberi na si stilo
 Ti haberi na vre na si stilo
 Tora epiasa kinuryum filo

San dune, sandun epyasas tu filo
 San dun epyases kalem to filo
 Ksenos ine pali ton afino

Bir yaz geçti, bir yaz geçti
 Bir yaz geçti bre bir yaz geçti
 Hiç haber göndermedin

Ne haberi göndereyim
 Bre ne haberi göndereyim
 Kendine yeni bir dost buldum

Kendine yeni bir dost bulduysan
 Kendine yeni bir dost bulduysan
 Eldir dersin, onu da terk edersin

Andallayı (Andallagi/Mübadele)

Yüreğim yanıyor
 Acılar içindeyim
 Bazen gülüyorum, anam
 Bazen ağlıyorum
 Ovalar deniz olsaydı
 Olsaydı anam babam
 Kardeşlerimi görebilseydim
 Görebilseydim anam
 Kavuşsaydım onlara anam
 Kim derdi ki mübadele
 Yaşarken ayrılık getirirmiş
 Analar çocuklarından ayrılmış
 Kardeş kardeşten ayrılmış
 Taze gelinler ayrılmış
 Üç günlük gelinler ayrılmış
 Telli duvaklı gelinler
 Elleri kınalı gelinler
 Uzak diyarlarda üzüntü sürgün veriyor anam

Yaban yerlerde üzüntü sürgün veriyor
 Yabandan bir şey yiyen ölüyor anam
 Ayılar, kurtlar yeseydi beni de anam
 Bu olduğum yerde olmasaydım
 Şu anda burada olmasaydım
 Yabancıyı kim anlar ki anam?
 Kim anlar?

Göçe bağlı sosyalleşme ve kültürel yaratım ve kullanım bağlamlarını dikkate alarak ortaya çıkan ve kalıplaşan her türlü sözlü, sözsüz, maddi, kültürel, bireysel ve toplumsal ifade edilişler *göçmen folkloru* (immigrant folklore) olarak adlandırılmaktadır (Çobanoğlu, 2016, s. 181). Yukarıdaki ağıt şeklinde söylenen *Mübadele* parçası da mübadillere ait folklorun güzel bir örneğidir. “Sevdiğini kaybetmiş bir kadın ağlayarak şu ağıtı söylerdi: Çok erken kalktım, sevdiğim aklıma geldi /Aklıma gelmişken oturup ağlamam lazım” (KK-52).

Siyah Gülüm

Paşam n’olur tüfekleri sustur
 Çocuklarımız evlerine dönsün
 Sevdiklerine kavuşsun

Ah ne yapayım, içim kanıyor
 Bırakmıyorlar ki gideyim
 Çocuklarım için

Trakya’ya gittim çalışmak için
 İş bulamadığımdan her şeyimi sattım
 Annem görseydi bu halde olduğumu
 Elbiselerimi yollardı

Furtuna

Sana söyledim ve tekrar söylüyorum
 Sahile inme dedim
 Sahilde fırtına olur
 Ve seni alır götürür
 Ve seni alırsa
 Ve oraya götürürse
 Aşağıya o derin sulara
 Vücudumu tekne yaparım
 Küçük ellerimi kürek
 Karaya girip çıkarım
 Sana söyledim ve tekrar söylüyorum
 Bana mektup yazma
 Çünkü ben yazı bilmiyorum
 Ve ben gözyaşlarına boğuluyorum

Ulah Kızı

İncili boncuklu Ulah kızı
 Arnavut kızı, kıvrıkcık saçlı kız
 Elleri, kolları ziynetli Ulah kızı
 Kolları bilezik dolu Ulah kızı
 Kıvrıkcık saçlı kız
 Vücudu mermer gibi beyaz Ulah kızı
 Kıvrıkcık saçlı kız

Gül Ağacı

Bir gül ağacının altında keklik yuvası var
 Bir sürü kuş yuvaya girip çıkıyor
 Kuşlar girip çıkarken gülün yaprakları dökülüyor
 Ben de gençken düşen yaprakları topluyordum
 Topladığım gülleri üzüm salkımlarıyla sana gönderiyorum

Gece Kelebeği Kuşum

Gece kelebeği kuşum gece
 Gece kelebeği kuşum,
 Fidanlara konmuş ne söyler
 Gidecek memlekete ne söyleyecek,
 Eğer giderse mektup getirecek
 Annem mektup alacak, mektup alacak
 Bana kötü haber getirme kızım
 Kötü haber getirme
 Bana neden soruyor, neden bana,
 Ona iyi olduğumu söyle
 Git ama bana kötü haber getirme (Toker, 2023, s. 115)

Arzu

Eşim ve dünürüm beni duyuyor musun,
 Kulağınızı açın ve beni dinleyin
 Bu gelen ordu size geliyor,
 Söyle kızına yıkanmasın, süslenmesin
 Oğlum görünce zaten onu arzuluyor

Siyah Yemeni

Siyah yemeni bre siyah yemeni
 Nerede siyah yemeni
 Nerede kızlar nerede
 Siyah yemeni nerede
 Nerede kızlar nerede

Gençliğimden usandım, satmak istiyorum
İstiyorum gitsin bir meraklıya satayım
Heder etmeyeyim

Kaynak kişiler şarkıları söylerken orijinal dilleri ile söylemiş daha sonra Türkçeye çevirmişlerdir. İkinci kuşakların türkülere daha çok hâkim olduğu görülmüştür. Sözlerin anlamlarına değil atalarından ve onların dilinde öğrenmiş olmalarına odaklanmakta bu durum da onlar arasında birlik hissi yaratmaktadır. Kendi müziklerine *Patriyot havası* adını vermektedirler. Kaynak kişiler parçaları söylerken sözlerini unutmuş olabileceklerini belirtmiş ve hatırladıkları kadarını dile getirmişlerdir. “Annem bizim havalardan okurdu. Türkü, kız ve annesinin sırayla konuşmasından oluşuyordu. Çok az bir kısmını hatırlıyorum: Bıktım usanmaktan boya yapmaktan, O zaman yukarıdaki mahalleye vereyim seni” (KK-29). Tespit edilen türkülerin türkü formuna uymadığı, genellikle serbest nazım birimiyle oluşturulduğu görülmektedir.

5.1.1.2. Halk Dansları

Mübadil birinci kuşaklar halk oyunlarını daha çok düğünlerde ve eğlence zamanlarında gerçekleştirmiş. 1960’lardan sonra yerli halkla evlenmeler gerçekleşmeye başladıktan sonra yavaş yavaş düğünlerde sergilenen dansların bir kısmı unutulmaya başlanmış, günümüzde daha çok festivallerde ya da vakıfların düzenlediği gecelerde seyirlik oyun şeklinde sergilenir hâle gelmiştir.

Grevena Bölgesi’ne ait müzik anlayışında olduğu gibi halk oyunlarında da Türk, Yunan, Bulgar, Ulah, Arnavut ve Makedon kültürünün etkileri vardır. Grevena Bölgesi’nde daha çok hora, karşılama, çiftetelli gibi oyun havaları tercih edilirmiş (KK-23, KK-25, KK-36).

Grevena ve Nasiliç Bölgeleri’nden gelen mübadillerin geleneksel dansları adlarını; dans edilen alanın adından, dansa eşlik eden şarkı sözlerinden, dansçıların yerleşme veya ellerini tutma şeklinden, dans esnasında kullanılan bazı nesnelerden ve bölgeye ait önemli kişilerin isimlerinden almaktadır (Toker, 2023, s. 122).

Fotoğraf 5.3 Mursallı'da Köy Düğünü, Zerrin G. (KK-22) arşivi

Danslar, sadece erkekler ya da sadece kadınlar veya erkek ile kadınlar tarafından icra edilmektedir. Kadınların adımları, biraz daha küçük ve yumuşak; erkeklerin adımları ise daha hızlı ve daha büyüktür.

Yunan ezgileriyle daha çok halaya benzeyen “divol, samnosita, garaguna (karagouna), çamku, sirtaki, kalamatiyano, vugarku, sirto, patuna, Arnavut Kabadayısı” gibi oyunlar baştaki kişinin mendil ya da el sallamasıyla oynanırdı. “Memlekette mendille oynanırmış, buradaki düğünlerde de mendillerle oynanır. Kadınlar tek başına oynamaz, kötü kadın derler” (KK-24).

Fotoğraf 5.4 Saha Çalışmasında Aydın Mursallılı İkinci Kuşak Mübadil Yusuf Gürel ve İncirliovalı Üçüncü Kuşak Mübadil Ramazan Savaşan'ın Oynanılan Oyunların Figürlerini Gösterdikleri Bir Fotoğraf (D.Ö.G. arşivi)

Rumca söyleyebildikleri Perasayna, Samiyotissa gibi şarkılar, “Samiyotissa oynamak” gibi oyun adı olarak da kullanılmaktadır. “Düğünlerde karaguna oynanırdı, samiyotissa oynarlardı mendille. Rumca şarkılarla oynanırdı” (KK-40).

Aydın ve çevresi efe ve zeybek kültürüyle öne çıkan bölgelerdendir. Mübadiller, bu kültürel ortamda hem kendi geleneklerini korumaya çalışmış hem de yerel pratiklerle bütünleşmiştir. Zeybek oyunları zamanla mübadil düğünlerinde de görülmeye başlanmıştır (KK-11, KK-30).

5.1.1.3. Bayram, Eğlenceler ve Halk İnanışları

Mübadil kuşakların bayramları, eğlenceleri, özel günlerde gerçekleştirdikleri ritüeller geçmişten gelen gelenekleri korumanın yanı sıra yeni mekânda aidiyet üretiminin yolları arasındadır. Bu tarz günlerde bir araya gelen kuşaklar, mübadil kimliklerini pekiştirmektedir.

Dinî Bayramlar; mübadil kuşaklar için oldukça özel kabul edilen ve ritüeller içeren belirli günlerdir. Ramazan gelmeden evde hazırlıklar başlar. Öncelikle kadınlar evi dip köşe temizler. Ramazan boyunca yenilecek ekmek ve yufkalar hazırlanır. Özellikle arife günü, Rufteniu adındaki nohut mayasından yapılmış ekmekler pişirilirdi (KK-24, KK-36). Tepsinin biri pişirildiği gün eşe dosta dağıtılırdı. Kalan ekmekler Ramazan ayında tüketilirdi. Ramazan davulcuları, akrabalar, komşular tarafından iftara davet edilirdi (KK-23, KK-35, KK-38). “Ramazan’da caminin imamı, müezzini ve aileleri muhakkak her gün bir ailede iftara davet edilirdi” (KK-33).

Ramazan’da davulcu tarafından sahurda söylenen manilerden biri şu şekildedir:

Kalk ağam çorbanı iç

Kalkmazsan seni saksıya bağlarım

Kalk ağam yemeğini ye

Kalkmazsan seni ağaca bağlarım

Kalk ağam tatlıyı ye

Kalkmazsan seni avluya bağlarım (KK-40)

Ramazan Bayramı yaklaşırken bayram için büyük temizlik yapılmış. Nohut ekmeği pişirilir ve arife günü bolluk getirsin diye komşulara dağıtılmış, yemekler ve tatlılar bugünden pişirilirmiş (KK-47, KK-52). Bayramda yenilsin diye baklava, etli fasulye, düğün çorbası, etli patates, pilav, kebab gibi yemekler hazırlanmış (KK- 35, KK-58). Tatlı olarak bayramda genellikle baklava ikram edilirmiş; ancak pandispanya ve irmik tatlıları da bayram için hazırlanmış (KK-22, KK-36, KK-48). Bayramın ilk günü evin erkekleri, bayram namazına gider, camiye gelenlerle bayramlaşır ve oradan mezar ziyareti yapar ardından evlerine gelirmiş (KK-41, KK-53, KK-56, KK-80). “Arifede değil bayramın birinci günü namazdan sonra mezarlıklar ziyaret edilir, sonra eve geçilirdi, kadınlar gitmezdi” (KK-33).

Ramazan Bayramı’nda ailenin en yaşlı üyesinin evinde toplanılır, erkekler namazdan dönene kadar evde kimse yemek yemez ve su içmez, oruç tutmuş gibi beklenilirdi (KK-30, KK-52, KK-71, KK-80). Kahvaltı yerine yemek yenilirmiş. Özellikle birinci kuşakların yaşadığı dönemde Ramazan Bayramı sabahı yemeğinde çorba, kuru fasulye

ve pilav yenilirmiş (KK-48, KK-52). İkinci kuşak genel anlamda bu geleneği bir süre daha uygulamış ancak bazı ailelerin yemek olarak sarma, pita gibi çeşitleri de bayram kahvaltısına eklediklerini belirttiler (KK-22, KK-78). Üçüncü kuşakların hem mübadil yerleşim alanlarından iş, eğitim evlilik gibi nedenlerle göç etmiş olması hem de yerli halkla etkileşim ve kültürel uyumların artmasından kaynaklı bu geleneği uygulamadığı tespit edilmiştir. Bayram gezmeleri birinci kuşakların olduğu dönemde kadınlı ve erkekli bayramlaşmalar şeklinde çok yakın akrabalar arasında gerçekleştirilmiş. Erkekler, camide kahvede hem mübadil ailelerle hem de yerli halka bayramlaşırlarmış. “Bayramlarda misafirlere kuru baklava ikram ederdik. Kahve ve şeker de verirdik” (KK-36). “Çocuklar, bayramlaşmak için eşin dostun evlerini gezerdi, ev sahipleri de çocuklara mendil, çorap, şeker gibi hediyeler verirdi” (KK-35).

Kurban Bayramı’nda hayvanlar genellikle bayram gelmeden alınır, bayrama kadar hayvana bakılırmış (KK-25, KK-59, KK-80). Bayram sabahı bayram namazından gelen erkekler, hayvana abdest aldırır gibi vücudunu suyla mesh ederlermiş. Kurban kibleye çevrildikten sonra salavat getirilip kesilirmiş (KK-23, KK-41, KK-57). Kesilen hayvanın etinden varsa dünürlere ve ihtiyacı olan ailelere verilir, kahvaltıya yemek için et kavrulurmuş (KK-36, KK-48, KK-53). Bayramlaşmalar Ramazan Bayramı’nda olduğu gibi gerçekleştirilirmiş.

Kandil gibi belirli günlerde maddi durumu iyi olan aileler tarafından helva ya da lokma yapıp dağıtılır (KK-8, KK-9, KK-22, KK-40). “Kuran bilen okurdu. Kandillerde irmik helvası yapıp dağıtıldı komşulara, biz kendimiz yapardık irmiklerimizi” (KK-36).

Atatürk’ün hemşehrisi oldukları için kendilerini şanslı gören mübadil kuşaklar *millî bayramları* da büyük bir coşkuyla kutlar ve düzenlenen etkinliklere katılırmış. “Cumhuriyet Bayramı’nda sabaha kadar davullarla meydanda eğlenilirdi” (KK-33).

Geçiş törenleri için de yer alan *askere gönderme törenleri (fla)* mübadil ailelerin terk etmediği kültürel unsurlarındandır. Askere gideceği belli olan gençler bir ay önceden öncelikle akrabaları tarafından yemekli davetlerde ağırlanırmış. “Yemeğe geldiğinde pantolon veya gömlek dikinsin diye kumaş ya da para verilirdi” (KK-22). Askere gidecekler için her evde kurabiyeler yapılmış ve yemeğe davet edildiğinde gence bu kurabiyeler ikram edilirmiş. Askerin ailesi de turta pişirir evlerine asker ziyareti için gelen

misafirlere ikram edermiş. Asker evini ziyarete gelenler, yanlarında asker ocağında gencin ihtiyacı olacak çamaşır, çorap gibi hediyeler getirmiş. “Biz turtta dediğimiz kurabiyeleri yapıp, atlet, çorap vb. koyup asker çocuğun evine giderdik” (KK-40). Askere gidilmeden önceki gece askerin arkadaşları gençler, eğlence düzenlemiş. Bu eğlencede genellikle davul çalınırmış. “Askere gidecek çocuğun eline başparmağı ile işaret parmağına silah şeklinde kına yakılırdı” (KK-36). Ertesi gün askerlik ocağına teslim olacak genç aile fertlerinden yaşlılardan başlayarak herkesin elini öper, helalleşirmiş. “Çocuk askere gideceği gün elimizi gelip öperdi, harçlık verirdik” (KK-41). O gün annesinin pişirdiği turtadan yanına alır, bulunduğu yere ait çeşme varsa son suyunu oradan içtikten sonra dualarla ve iyi dileklerle genç, askeri birliğine teslim olmaya gönderilirmiş.

Mübadil aileler *belirli zaman dilimlerinde bolluk ve bereket için çeşitli kutlama ve ritüeller* de gerçekleştirmektedir.

Kışa girerken ve kıştan çıkarken o yılın bolluk ve bereket getirmesi için çeşitli ritüeller yapılmış. Kasım ayının son gecesi evde buğday ve mısır kaynatılır, evdeki herkes yer, konuya komşuya dağıtılır, evin her yerine hatta hayvanları olanlar hayvanların yalaklarına birer parça pişen buğday ya da mısırdan bırakırdı (KK-36, KK-48). Buğday ve mısırın kaynatılmasının sebebi taneli olmalarından kaynaklı çokluğu ve bolluğu çağrıştırmalarıdır.

Ocak ayına gelindiğinde ise yeni bir başlangıcı belirttiği için kutlama niteliğinde ve hayvanların doğum zamanı bereketli geçsin diye tatlılar yapılmış. “Ayıdoğurdu tatlısı ocak ayında yapılırdı. ‘Ay’ımız doğdu, tatlımızı yapalım, derlerdi” (KK-78). “Kış aylarında akşamları lakardi adı verilen ev ziyareti yapılırdı” (KK-38).

21 Mart Nevruz geleneği, mübadil ailelerin kutlamalarında da görülmektedir. *Mart Dokuzu* olarak bilinmektedir. Mart ayı soğuk zamanların bittiği, bolluk ve bereketin geldiği yeni zamanların simgesi durumundadır. Bereketli, sağlık ve bolluk içinde bir yıl geçirmek için çeşitli ritüeller gerçekleştirilirmiş. Beyaz ve kırmızı ipler birbirine dolanarak bir hâle getirilir, bu renkli ip çocukların parmaklarına ve bileklerine yüzük veya bilezik şeklinde; erkek çocuklarının ayak baş parmaklarına yıl boyunca başlarına kötü bir şey gelmesin, ayakları tökezlemesin diye bağlanırmış. “Babaannem bize küçükken mart

ayında parmaklarımıza ip bağlardı, baharın müjdecisi olduğunu söylerdi. Beyaz, kırmızı ipler olurdu, dileğinin de gerçekleşeceğine inanılırdı” (KK-19). “Mart güneşi yakmasın diye kırmızı beyaz ipler takılırdı, april denilirdi” (KK-40). “Martın başında sarı siyah iplerle, sağlıklı olalım ve çok kararmayalım diye bileklik takılırdı. Ayın sonuna doğru o bileklik çıkarılıp atılırdı. Baharın gelişini kutlamak için daha sonra beyaz, kırmızıdan oluşan ipler takılırdı” (KK-52). Ayrıca bu renkli ipler, evdeki herkesin bileğine ya da parmağına dilekler dilenerek bağlanır (KK-9). Daha sonra bu ipler çıkartılıp gül ağaçlarının dallarına asılır (KK-22). O gün *Mart pitası* adını verdikleri taze otlarla yapılan börek ailece yenilirmiş.

Mart ayı içinde köyün çocukları gruplar hâlinde önceden süslenmiş olan bir çalı süpürgesini yanlarına alarak ev ev dolaşırdı. Bu süpürge aslında mart ayının soğuşun çabuk geçmesini -sembolik olarak süpürüp gönderme- ardından bereket getirmesini simgelemektedir. Çocuklar; un, yağ, şeker toplarlar ve aşağıdaki tekerlemeyi söylerlermiş (KK-52):

Mart Mart Martiti

Marta bir şey veriniz

Çabuk gitsin diye

Tekerlemede yer alan Martiti ifadesinden kaynaklı bu uygulamalar *Martiti geleneği* olarak da adlandırılmaktadır. Evlerden topladıkları malzemelerle helva, kurabiye gibi tatlılar yaptırır, sonra da hep beraber yerlermiş.

Martiti geleneği gibi *Şiryana* adı verilen baharı müjdeleyen bir kutlamaları daha bulunmaktadır. Her yıl 5 Mayıs hazırlıklarıyla başlayıp Hıdırellez gibi 6 Mayıs’ta baharın gelişi kutlanır (KK-25).

Mayıs ayının 5’inde mübadil ailelerin kadınları, bahçelerden çeşit çeşit çiçek toplar, su doldurulmuş kazanın içine atarlar.

5 Mayıs gecesi dilekler dilenir, genç kızlar soğanı ikiye kesip aralarına dileklerini yazarlar ardından soğanı toprağa gömerler. “Önce gül koyduğun suyla yıkanırsın, soğanı kesip iki eşit parçaya bölersin, 2 dilek dilersin sonra toprağa dikersin. Hangi dileğin kabul olacaksa

o taraftaki soğan yeşerir ve gerçekten de dilediğin o dilek kabul olurdu. Ben yaptım ve dileğim kabul oldu” (KK-22). “Hıdırellez’de çiçeği alıp yastığın altına koyardı genç kızlar sonra uyurlardı, rüyalarında kiminle evleneceğini göreceğine inanırlardı, ben yapmadım. Zaten 14 yaşındaydım evlendiğimde” (KK-36).

6 Mayıs sabahında aile fertleri yılın kalanının bereketli geçmesi için erkenden kalkar. Evde her zaman hazır bulunan ekşi ekmek mayası bereketli olsun diye yenilenir. Uyanmak istemeyen aile üyelerini uyandırmak için yüzlerine su serpilir. 5 Mayıs’ta çiçekleri koyup hazırladığın suyla sağlıklı olmak ve hastalıklara yakalanmamak için banyo yapılır (KK-22, KK-35, KK-36, KK-40, KK-52). Kadınları kendi kapılarının önünü süpürerek mevsimin çiçekleriyle kapılarını süslerler. Günümüzde hala kapılarına çiçek asanlar var (KK- 24; KK-40). Aileler bolluk ve bereket getirmesi için ürünlerinden toplar ve komşularına dağıtır.

Kahvaltı için yumurtalar, renk alsın diye ya ceviz yaprağı ya da kuru soğan kabuğuyla haşlanır. Yumurta tokuşturma oyunu oynanır. “Hıdırellez’de börek, çörek hazırlardı annem, yumurtalar boyanırdı, sonra da o yumurtaları yedik” (KK-41).

Gün içerisinde yaşadıkları bölgelerde piknik yapılmaya uygun olan yerlere gidilir. “Burada büyük bir çınar ağacı vardı, toplanıp onun etrafına gider, piknik yapardık, oranın yakınında yatır olduğunu söylerlerdi, dua da ederdik” (KK-40). Piknikte maniler, şarkılar söylenir. Birinci kuşakların olduğu dönemde çoğunlukla Yunanca şarkılar eşliğinde eğlenilirmiş. Aydın Mursallı’daki Şahin Tepesi bu yerlerden biridir. Salıncaklar kurur, halat çekme yarışmaları yapılır. Bayrak kapma oyunu oynanırdı (KK23, KK-24, KK-25, KK-30).

Bu uygulamaların dışında adak kurbanı, yağmur duası gibi bereket için gerçekleştirilen halk inanışlarını yansıtan törenleri de bulunmaktadır.

Yağmurun az yağdığı aylarda yağmurun yağması için *Pirpiruna/Perperuna* adı verilen bir ritüel gerçekleştirilir. Pirpiruna, iki çubuk şeklinde tahtanın insan gövdesine benzer biçimde birbirine çakılmasıyla oluşturulurdu. “Pirpiruna’yı hazırlardık, papatyalar toplardık, iki çubuk birbirine çakılırdı, etrafı papatya ve yeşillikler süslenirdi. Çocuklar Pirpirunayı alıp ev ev gezerdik” (KK-31, KK-40, KK-53). Başka kaynak kişilere göre kız

çocuklarının duası kabul olur diye, bir kız çocuğu seçilir. Seçilen kız çocuğu tepeden tırnağa yeşil dallarla süslenir (KK-12). Çocuklar hep beraber tüm köyü dolaşır. Evlerin kapılarına geldiğinde çocuklar, aşağıda verilen şarkıları okur. Ev sahipleri çocuklara un, yağ, şeker verir. Günün sonunda toplanan malzemelerden helva ya da kurabiye yapılır ve beraberce yenilir. Çocukların evlerin kapılarına geldiklerinde söylediği şarkı sözleri şu şekildedir:

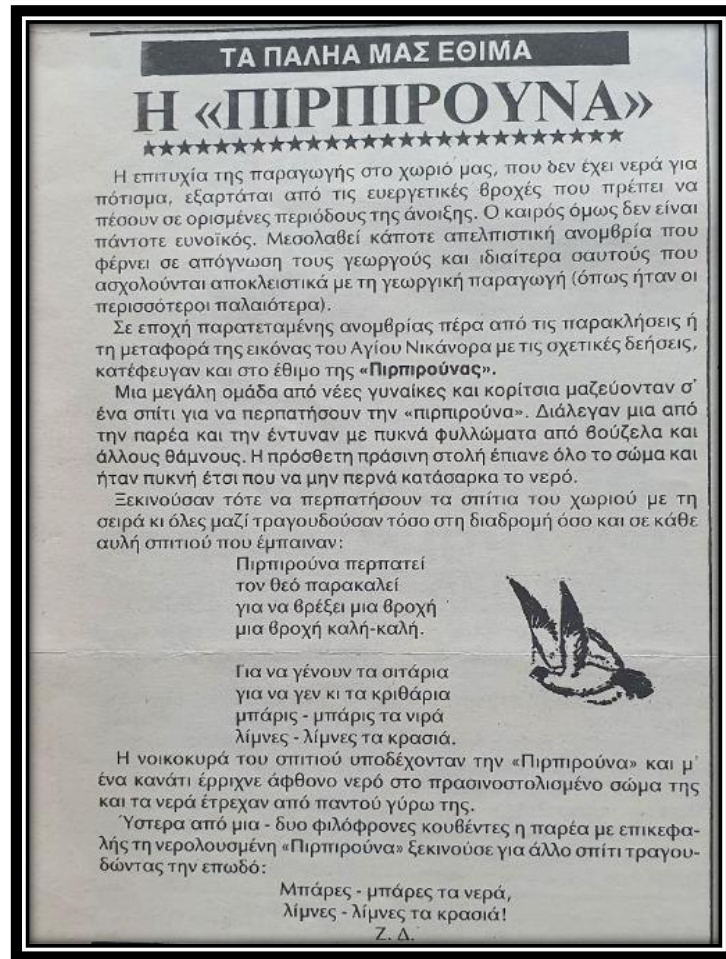
Yürüyen gelincik Allah'a yalvarıyor
Çok bereketli bir yağmur yağsın diye
Karıncalar koyun olsun
Koyun kadar karınca olsun
Göllerde tereyağı olsun diye (KK-36)

Pir piruna yürüyor
Allaha yalvarıyorum
Bir yağmur yağsın
Bir yağmur yağsın
Güneş batana kadar
Buğdaylar olsun diye ve nenenin arpaları (KK-24, KK-40)

Gelincik dolaşıyor,
Ve Allaha yalvarıyor
Yağmur yağdırması için
Buğdaylar olsun diye
Ninenin arpaları için
Tarlaların sulanması için
Etraf sularla dolsun için (Yılmaz 2022, s. 83).

Grevena Bölgesi'nde yapılan saha çalışmasında yerel halkın yaşlıları tarafından *Yağmur duası* geleneğini bildikleri dile getirilmiştir. Ritüelde Pirpiruna'nın yeşil yapraklarla bezenmesi, bir grup hâlinde kapı kapı dolaşılıp dua niteliğinde bir şarkı söylenmesi ve Pirpiruna'nın ev sahibi tarafından ıslatılması pratiklerinin tamamen aynı olduğu görülmektedir.

Ritüelin gerçekleştirilmesinde farklı olan iki unsur dikkat çekmektedir. Birincisi Grevena yerel halkının gerçekleştirdiği ritüelde Pirpiruna olacak kişi genç kızlardan seçilmekte iken Müslümanlar Pirpiruna olacak kişiyi ya çubuklarla hazırlamakta ya da küçük kız çocuklarından seçmektedir, bu durum İslami inanca göre kadınların mahrem görmesinden kaynaklanıyor olmalıdır. Uygulamadaki ikinci farklılık ise şarkı sözlerinin içeriğidir. Aşağıdaki fotoğraf, bölgenin yerel gazeteleri incelenirken bu ritüelle ilgili Eylül-Ekim ayı 1986 yılı Agios Georgios-Grevena “Elimeia Newspaper” gazetesinde yer alan bir bölümdür. Köşe yazısında ritüelin geçmişi, nasıl uygulandığı ve söylenen şarkı sözleri yer almaktadır.

Fotoğraf 5.5 Elimeia Newspaper Gazetesi: Pirpiruna Ritüeli (D.Ö G. arşivi)

Yukarıdaki gazetenin köşe yazısında şunlar yazmaktadır:

Pirpiruna

Sulama suyu olmayan köyümüzde üretimin başarısı baharın belirli zamanlarında yağması gereken yağmurlara bağlıdır ancak hava her zaman elverişli değildir Bazen özellikle geçmişte sadece tarımsal üretimle uğraşan çiftçileri umutsuzluğa sürükleyen şiddetli kuraklıklar yaşanmıştır. Uzun süren kuraklık dönemlerinde duaların yanı sıra Aziz Nikonora ikonasının dualarla birlikte taşınması veya Pirpiruna geleneğine başvurulurdu. Genç kadın ve kızlardan oluşan kalabalık bir grup Pirpiruna yürüyüşü yapmak için bir evde toplanırdı. Gruptan birini seçip yeşilliklerden oluşan kalın yapraklar giydirebilirlerdi yeşil kıyafet tüm vücudunu kaplar ve suyun sızmasını engelleyecek kadar kalın olurdu. Daha sonra köy evlerini sırasıyla dolaşmaya başlarlar yol boyunca da ve girdikleri her avluda hep birlikte şarkı söylerlerdi.

Pirpiruna Tanrı'ya yağmur

Göndermesi için

Yalvararak yürüyor

İyi, iyi bir yağmur

Buğday bitmesi için

Arpa bitmesi için

Sular göl olsun

Göller şarap olsun

Evin kapısını açan hanım, Pirpiruna'yı karşılayıp yeşil yapraklarla bezenmiş tüm bedeninin üzerine sürahiyle su döker, su her taraftan akardı. Birkaç övgü dolu sözden sonra suyla yıkanan Pirpiruna'nın önderliğindeki grup aşağıdaki nakaratı söyleyerek başka bir eve şarkılarını söylemek için yola koyulurlardı.

Sular dalgalı, dalgalı

Göller, göller şaraplar

Nazar değmesini engellemek ya da nazardan olumsuz etkilenen bir insanı ve onun evini bu olumsuz durumdan kurtarmak adına yapılan uygulamalar şunlardır:

Yanan bir kömür parçasının üzerine sarımsak konulur, bu kömür parçası evin dış kapısının eşiğine bırakılır. Isıdan şişen sarımsak patlayınca nazarın çıktığına inanılır (KK-36, KK-59).

“Bir bardak suya önce dualar okunur ardından yanan kömür parçası suyun içine atılır. Sonra bardağın içindeki su nazar değen kişiye içirilir” (KK-52).

“Nazar değenlere kurşun da döktürülürdü. Kurşun döken kadınlar vardı, onlara gidilirdi. Nazar değmesin diye kaynananın babası okumuştı, hocaydı” (KK-36).

“Nazar için kurşun dökülürdü, dua okunur” (KK-22).

“Nazar değdirdiğine inanılan kadının ya da erkeğin kıyafetinden küçük bir ip parçası alınır ve yakılırdı” (KK-8).

Günlük yaşantı içinde uğursuzluk getirdiğine inanılan *halk inanışları* da bulunmaktadır. Görüşülen kaynak kişiler şu örnekleri vermiştir:

“Kırlangıç kuşu baharda geldiği için baharın gelişini simgeler. Kırmızı ve beyaz bileklikler dilek dilenerek takılır. Leylekler geldiği zaman kadar bilekte durur sonrasında dilekler kabul olsun diye çıkarılırdı” (KK-8).

“Salı günü çamaşır yıkamak uğursuzluk getirir, derlerdi” (KK-24).

“Annem guguk kuşunun ötüşünü duyduğu zaman bahar da bir taş alır sırtına koyardı. Sağlıklı olsun diye yapardı” (KK-52).

“Makasın ağzını açık bırakma, düşmanların ağzı açık kalır” (KK-52).

“Köpüklü suya basılmaz, gece kül atılmaz, sofrası bezi dökülmez. Bunları yaparsan ‘uğrarsın’ derler. Üç harflilerin oralarda olduğuna inanılır, geçmek zorundaysan ‘destur’ demelisin” (KK-47)

“Saç dışarı atılmazdı, yakılırdı. Dışarı atıldığında kuşlar saçı alırsa başının ağrıyacağına inanılırdı” (KK-8).

“Ayak tırnakları ile el tırnakları aynı anda kesilmezdi. Sevinç ve üzüntünün bir arada yaşanılacağına inanılırdı” (KK-52).

“Gece tırnak kesilmez, ıslık çalınmaz” (KK-29).

“Babaannem kestiği tırnakları toprak da bir taşın altına koyardı. Öldüğümüzde o tırnakları arayacağız derdi” (KK-52).

“Köpeğin çok uluması uğursuzluktur, kötü bir şey yaşanılacağına inanılır” (KK-31)

“Baykuş çok ses çıkarıyorsa cenaze çıkacak diye yorumlanır, uğursuz kabul edilir” (KK-29, KK-47)

“Başı ağrıyan biri, başını bir yemeni ile sıkıp bağlarsa ağrısı diner” (KK-52).

5.1.1.4. Sözlü Anlatı Türleri

Mübadil birinci kuşaklar, acı dolu süreci anlatmayı çok tercih etmemişlerdir. Mübadele öncesi ve sonrasındaki olumsuz deneyimlerin yaşanmaya başladığı yıllar, göç süreci, yolculuk anıları ve yeni yerleşimdeki ilk yıllar üzerine çok da konuşmak istememiş, ikinci kuşaklar merak edip sordukça kısaca anlatmayı ancak aynı acıları deneyimleyen diğer birinci kuşaklarla kendi aralarında anlatmayı tercih etmişlerdir. “Büyükler bir araya geldiklerinde yaşadıklarını ağlaya ağlaya birbirlerine anlatırlardı” (KK-9). Daha çok ikinci ve üçüncü kuşaklara Grevena’daki köylerini, komşularını, evlerini, eşyalarını, bahçelerini, hayvanlarını kısacası yaşantılarına ait her şeyi huzur içinde yaşadıkları dönemi anlatmayı tercih etmişlerdir.

Üçüncü ve dördüncü kuşaklar ise birinci kuşakla dil farkı yaşadığı için *hatıra anlatıları* yerine sözlü anlatı türlerinden gündelik yaşantıdaki şarkı sözleri, atasözleri, dualar gibi ifadeleri öğrenmiştir.

- *Masallar*

Aydın ve çevresinde görüşülen kaynak kişiler çocuklara yönelik türlerden olan masal ve ninni örneklerini çok hatırlayamamışlardır. “Geceleri televizyon olmadığı için kadınlar arasında masallar ve bilmece anlatılırdı. Fesleğen diye bir masal vardı, ama tam hatırlayamadım” (KK-24).

Masal örneği olarak ufak değişiklik olsa da aşağıda verilen üç metin sadece birkaç kaynak kişiden dinlenerek kayıt altına alınabilmiştir.

Tembel Dede Çalışkan Nine

Tembel dede ile çalışkan bir nine varmış eskiden... Dede hiç çalışmaz, hep oturmuş. Ev işlerini, bahçe işlerini hep nine yaparmış. Nine artık bu duruma çok kızmış. Kış geldiğinde yazın hiç çalışmadığı için dedeye yemek vermemiş. Dede, biraz aç kaldıktan sonra ninenin ona neden kızdığını anlamış...

İhtiyar ve Meyve Ağaçları

Çok eski zamanlarda yaşlı bir karı koca varmış. Bu çiftin bahçeli bir evleri, evin bahçesinde de meyve ağaçları varmış. Ağaçlar, çok güzel meyveler verirmiş. Yalnız öyle bir zaman gelmiş ki ağaçlar çiçek açtığı hâlde meyve vermez olmuş. Yaşlı adam ve karısı ağaçlarla konuşmaya karar vermiş. O sene bahar geldiğinde ağaçlar kendi çiçeklerini görebilsin diye dallarına aynalar asmışlar. Yaşlı adam onlarla konuşmuş: “Bak çiçeklerin var, meyvelerin nerede?” demiş. “Meyve verirsen her çiçeğin daha güzel olur” diye devam etmiş. Ama ağaçlar meyve vermemeye devam etmiş. Buna sinirlenen yaşlı adam eline bir balta almış. “Madem meyve vermiyorsunuz, ben de sizi keseyim, olsun bitsin” demiş. Yaşlı kadın, eşine dönerek “Dur yapma, kesme onları, seneye meyve verecekler, bak da gör!” demiş. Kadın aslında ağaçların kendilerini duyduğunu bildiğinden onların gözünü korkutmak istemiş. Yaşlı adam da karısının sözünü dinlemiş, ağaçları kesmeyi seneye bırakmış. Ağaçlar, gerçekten bizi artık kesecekler, diye korkmuş ve ertesi sene tekrardan meyve vermişler.

Nene Dede Pita

Nene ile dede varmış, dede tarlaya gitmiş. Nene bir tepsi pita yapıp eşiği ve testisi ile dedenin yanına gitmiş. Dedeye sormuş nerden geçeyim diye dede de etraftan geç demiş. Nene de böreğin etrafını bir güzelce yemiş, dedeye de sadece alttaki yufkası kalmış.

- *Maniler*

Mani söyleme geleneğinin eğlencelerde, düğünlerde, ritüellerde gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Belirli zamanlarda söylenen maniler ritüeller açıklanırken verilmiştir. Maniler Rumca söylenip Türkçeye kaynak kişiler tarafından çevrilmiştir. Kaynak kişilerden daha çok kadınlar mani örneklerini hatırlamışlardır. Tespit edilen maniler şu şekildedir:

Gurbetlikten gelirdik, kırmızı fesle
Çık kapıya, türkünü sesle

Kara kara kazanlar,
Kara yazı yazanlar
Cennet yüzü görmesin,
Aramızı bozanlar

Karanfile kat beni
Al koynuna yat beni
Benden güzel bulursan
Karyoladan at beni

Mendilimdir çivitli,
Bir yar sevdim Giritli
Gücenmeyin arkadaşlar
Giritliler cilveli

Yavaş yavaş geliyorum
Beli kırık yılan gibi
Kekliğim ürküp kaçmasın
Yabancı değilim ben

Dağda harman olur mu
Güle ferman olur mu
Yana yana kül oldum
Küle derman olur mu

İki gemi arası
Buldum Yunan parası
İçme yarım sigara
Topla düğün parası

Mani benim ezberim
 Kan ağlıyor gözlerim
 Ben o yârin yolunu
 Ölene dek gözlerim

Dağlarda meşelerde
 Gülyâğı şişelerde
 Ben sevdim eller aldı
 Ben kaldım köşelerde

Sıra sıra siniler
 Hasta olan iniler
 Algı gitti yârimi
 Denizdeki gemiler

- *Bilmeceler*

Bilmece örnekleri ikinci kuşak kadın ve erkek kaynak kişiler tarafından hatırlanmıştır.

Ağaç üstünde kara şopar: zeytin
 Çarşıdan aldım bir tane, eve geldim bin tane: nar
 Dağdan gelir seke seke kuru üzüm döke döke: keçi
 Dil üstünde kaydırmaca: dondurma
 El üstünde kaydırmaca: sabun
 Karşıdan baktım çok yanına gittim hiç yok: kuş, sis
 Kat kat döşek bunu bilmeyen eşek: kitap
 Küçük küçükler basar, bir şey temizlik yapar: diş ve dil
 Tavana darı saçtım sayamadım kaçtım: yıldız
 Üç ayaklı fil, aklın varsa bil: sac ayağı

- *Atasözleri*

Saha çalışmasında hem Aydın ve çevresindeki ikinci ve üçüncü kuşak mübadillerle yapılan yüz yüze görüşmelerde ve onların birinci kuşak akrabalarından unutmamak adın not aldıkları hatıra defterlerinden hem de Grevena Bölgesi'nde görüşülen yerli halkla yapılan yüz yüze görüşmelerde tespit edilen atasözleri, dünya görüşlerini yansıtır

niteliktedir. Toplumsal değerlerden nelerin önemli olduğunu, kural ve ilkeleri, deneyimleri ve kültürel yapıları atasözlerinde görmek mümkündür. Aydın ve çevresinde görüşülen mübadil kuşakların ve kültürel etkileşimden kaynaklı yerli halkın ufak tefek farklılıklarla kullandığı atasözleri şunlardır:¹²²

Acele işe şeytan karışır
 Aç ayı oynamaz.
 Aç insan somun hayal eder
 Adın çıkacağına canın çıksın
 Ağaç yaş iken eğilir
 Ağlamayan çocuğa meme vermezler
 Akıl satılsaydı biraz satın alırdık
 Akıllı düşününceye kadar, deli oğlunu everir
 Akşam başka söylüyorlar, sabah başka yapıyorlar
 Allah'ın gördüğü/verdiği kuzuyu kurt yemez.
 Armudun iyisini dağdaki ayılar yer
 Astarı yüzünden pahalı
 Aşağı tükürsem sakalım, yukarı tükürsem bıyığım
 Ateş olmayan yerden duman çıkmaz
 Atlar ölünce bütün eşekler değerlenir
 Avlanmaya giderken avlandık
 Ayağını yorganına göre uzat
 Az söyle çok dinle
 Bağlı köpek sürü korumaz
 Balı seven arılardan korkmaz
 Bana bir gözle bak, ben sana iki gözle bakayım
 Başkasının eşğinde bütün yükler hafiftir
 Ben köpeğime, köpek de kuyruğuna söylüyor
 Beş olsun elinde olsun, on olup da beklemektense
 Bir ağızdan çıkan bin kulağa girer

¹²² Grevena'dan gelen ikinci kuşak mübadil Aycan Yılmaz, kendi kültürlerine ait çalışmalar yapmaktadır. *Mübadillerin Kültürel Mirası* (2017) ve *Patriyotların Sözlü Kültürü ve Patriyotça El Sözlüğü* (2022) eserlerinde atasözleri, deyimler gibi kelime gruplarını derlemiştir

Bir söz bin kuruşa değer
 Boş çuval ayakta durmaz
 Bulanık dereye girme
 Büyük bağ duyarsan küçük sepet al
 Büyük balık küçük balığı yer
 Çingene çok yoğurt bulursa kışına da sürer
 Çocuğun kendi karnından ekmeğin de kendi ambarından olmalı
 Çok ebe olunca bebek ters doğar
 Çok iş sahibini yer
 Çok gülüş ağlama getirir
 Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur
 Damlaya damlaya göl olur
 Davulun sesi uzaktan hoş gelir
 Değirmenci hesabı en son görür
 Deli sarhoşu görüp kenara çekilmiş
 Deli ve akılsızdan doğruyu öğrenirsin
 Deliye sıç demişler, o da imanını gevretmiş
 Demir tavında dövülür
 Dere her zaman kütük getirmez
 Deve yüksek, ama eşek yine de önden gider
 Dilin kemiği yok ama kemik kırar
 Düşmanın sana dair bir şeyini öğrenmesini istemiyorsan bunu arkadaşına bile söyleme
 Eğri oturmuşsun, oturduğun yeri suçluyorsun
 Ekilmediğin yerde yeşerme
 Eski eşek yürüyüş biçimini değiştirmez
 Eşek horoza koca kafa demiş
 Ev sahibinin bildiğini misafir bilmez
 Fakir oynamak istemiş davul patlamış
 Fakirin kuzusu koç olmaz
 Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış
 Gece gündüz ip topluyor
 Gece yürürken çamura basan, boka da basar

Geç olsun da güç olmasın
 Geçmiş yağmura kepenek gerekmez
 Gelin kısa ise metre burada
 Gelinsiz düğün olmaz
 Gerçeği deli ve akılsızdan öğrenirsin.
 Geri dönsem utanıyorum, ileri gitsem korkuyorum
 Gördüklerimin yarısına, duyduklarımın hiçbirisine
 Görünen köy kılavuz istemez
 Güzel eşek eski semerin altında da alımlı ve güzeldir
 Hangi öğretmenle beraber olursan, onun öğrettiklerini öğrenirsin
 Hastaya teselli canı çıkıncaya kadar
 Hediye atın dişine bakılmaz
 Hemşerin olsun da çamurdan olsun
 Her horoz kendi çöplüğünde öter
 Horozu çok olan köyün sabahı geç olur
 Irmaktan geçerken at değiştirilmez
 İki eşeğe saman paylaştıramıyor
 İki eşek başkasına ait samanlık için kavga ediyorlar
 İnsan evinden belli olur
 İt itin kuyruğuna basmaz
 İyi ev hanımı kaşıkla da yün eğirir
 İyi gün doğuşundan/sabahtan bellidir
 İyi kaptan fırtınada belli olur
 İyi kuzu iki anadan emer
 İyilik yap denize at
 İyi şeye tellal istemez
 Kapalı el sinek avlamaz
 Karga karganın gözünü oymaz
 Keçinin uyuzu her zaman aynı çeşmeden su içmez
 Kendi bahçenin kurumasını istemiyorsan başkasınıkini sulama
 Kepek içim cimri, tuz için bonkör
 Kırk bacanak bir buğday başağının gölgesinde oturur

Kim her şeyin çoğunu isterse elindeki az olanları da kaybeder
 Kork aprilin beşinden -günümüzdeki 18 Nisan- öküzü ayırır eşinden
 Koşan atın kafasına vurulmaz.
 Koyunları korumak için kurda emanet ettiler
 Köpek yuvarlandı tüyü döküldü
 Körle yatan şaşı kalkar
 Kötü köpeğin ölümü olmaz
 Kurt sisli havayı sever
 Kurt tüyünü döker, fakat aklı, fikri değişmez
 Kurdun adı var, tilkinin cazibesi
 Malın değeri pazarda belli olur
 Maymun kıcını görmüş sardunya zannetmiş
 Meşe palamudunun iyisini koyun yer
 Ne ektiysen onu biçersin
 Ne zaman Allah un verir, şeytan un çuvalını alır
 Ortak eşeği kurt kapar.
 Osurukla yumurtalar boyanmaz
 Önce can, sonra huy çıkar
 Öküz gitti, manda olarak geri döndü
 Öküz öldü, ortaklık bitti
 Padişah geldim ve çingene olarak ayrılıyorum
 Papaz başka yerde cüppesi başka yerde
 Rüzgâr estiğinde değirmen daima öğütür
 Sağlığın yerinde iken her şeyin iyisine sahipsin
 Sakla samanı gelir zamanı.
 Seni dereye sulu götürür susuz getirir
 Seni gül diye aldım, ısırgan otu çıktın
 Şekeri korumak için karıncalara emanet ettiler
 Şimdiki aklım eskiden de olsaydı
 Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır
 Tavşan saklansa da kulakları görünür
 Tencere yuvarlandı kapağını buldu

Terzi suçlu aşçıyı dövüyorlar
 Uyuz keçi de kuyruğunu havaya kaldırır
 Üç öküz iki çift öküz olmaz
 Üstten kırmızı, alttan kalbur
 Yabancı göz kılıç, yabancı kulak tüfektir
 Yahudi pazar için gitti, fakat o gün cumartesiymiş
 Yaşlıya neren ağrıyor diye sorulmaz
 Yemek için çalış, dökmek için ye
 Yuvayı dışı kuş yapar
 Yün almaya gitti ve kendi yününden oldu
 Zenginin altınları, fakirin eğlenceleri var

• *Tekerlemeler:*

Enas papus ki mia babu
 Pai o papus sto hurafi
 Pai ki i babu to katopi
 Mi tin pita mi tin turta
 Ki mi ton truva ston omu
 Mi ti liara ti laena
 Mi pendi ekş avga sti cepi
 Poti na' rtho more papu
 Apo triyiur ap' to hurafi
 Mi tin pita mi tin turta
 Ki mi ton truva ston omu
 Mi ti liara ti laena
 Ki pendi ekş avga sti cepi.

Bir dede ve bir nene
 Dede gitti tarlaya
 Nene de gitti peşinden
 Börek ve çörek ile
 Ve omuzunda torba ile
 Ve renkli testi ile

Ve cepte 5 yumurta ile
 Ne zaman geleyim be dede
 Tarlanın etrafından
 Börek ve çörek ile
 Ve omuzunda torba ile
 Ve renkli testi ile
 Ve cepte 5 yumurta ile

U papus u papus ki i babu, pai o papus ki erhiti,
 Ki o lağos mareniti, dan, dan (dum, dum) ta orğana,
 Faşkiuş i Bairamina, ekami ena pidi,
 Tostili stin Poli, efiri kokkina tsaruhia.

Dede dede ve nine, dede gidip geliyor,
 Tavşan da üzülüp soluyor, dan dan davullar,
 Bayram'ın karısı bir oğlan çocuk doğurdu,
 İstanbul'a gönderdi, kırmızı ayakkabı getirdi (Yılmaz, 2022, s. 72-73).

Nereye gidiyorsun karınca,
 Bahçe'ye gidiyorum,
 Ne arıyorsun orda
 Ekmek ve peynir

Dede dede bir de babaanne
 Börekle çörekle renkli testiyle
 Nerden geçeyim siyah köpek
 Nerden döneyim testi ile

- *Ninniler*

Ninni, ninni, ninnisi
 Annesi gelinceye kadar
 Defne ırmağından
 Ve soğuk kaynaktan
 Ona çiçekler getirsin
 Çiçekler, güller
 Ve kokulu karanfiller.

Uykusu gelsin uykusu
 Arı ve balların içinden gelsin

Ela ipne apo ta ambelia
 Pare to apo ta heria
 Sirti pera mes sta ambelia
 Na to feri o Marts kaludia
 Ke pıla-pıla luludia
 Parto ke kanakipşi to (hedepse to)
 Ke gambro mu yirisetv (yiristo se mena) (An ine agori)
 Ke nifula ferimetu. (An ine koritsi)

Gel uyku bağlardan
 Ellerinden tut
 Ötedeki bağlara götür
 Mart ona iyilikler getirsin
 Ve çok çok çiçekler
 Al ve onu okşa
 Ve damat olsun
 Ve gelin olsun

Ela ipn' apo t' ambelia
 Par' tu Baba ap' ta heria
 Nani, nani, ipnuse ton
 Theos mu filakse ton
 Ki Theos mu tranepse tun.

Gel uyku başlardan
 Babası onu ellerinden tut
 Nini, ninni, onu uyut
 Allahım onu koru
 Ve Allahım onu büyüt (Yılmaz, 2022, s. 74-75).

Gel uykusu başlardan (bahçelerden)
 Gel uykusu bebeğimin gözlerine dol
 Mayıs başlarına götür onu
 Mayıs göller versin bebeğime
 Mayıs güller versin bebeğime (Toker, 2023, s. 104).

- *Beddua İfadeleri (Kargış)*

Allah belanı versin
 Ateşte yanasın
 Canının derdine düşesin
 Cehenneme git
 Çenen kopsun
 Seni sedyede getirsinler
 Size bir hastalık bulaşsın
 Yıkık duvar altında kalasın
 Yok olup kaybolasın

- *Dua İfadeleri (Alkış)*

Allah iyilikler versin

Allah'ım evlatlarıma uzun ömür ver

Allah'ım günahlarımı affet

Allah kavuştursun

İyi çocuklara ve ambar dolusu una sahip olasın

Tuttuğun altın olsun

Yolun açık olsun

Saha çalışmasında mani ve türkülerin daha çok kadınlar tarafından; Pirpiruna, Şiryana gibi belirli günlerde gerçekleştirilen etkinlikler, atasözleri, bilmece, dualar, beddualar ve masalların kadın ve erkek daha çok ikinci kuşak mübadiller tarafından hatırlandığı görülmüştür.

5.1.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Müzik Anlayışları, Eğlenceleri ve Sözlü Anlatı Türleri

Pontus coğrafyasında yaşayan insanların Sinop, Samsun, Bafra, Trabzon, Amasya gibi çok farklı kültürel öge taşıyan yerlerden gelmesine rağmen tek bir kültürel yapı varmış gibi *Pontus Kültürü* adı altında değerlendirildikleri görülmektedir. Müzik ve danslarına yönelik çok fazla çalışma tespit edilememiştir. Anadolu coğrafyasındaki diğer Ortodoks Rumlara göre de farklı müzik repertuarları, dansları, yemek kültürleri, kıyafetleri ve ritüelleri bulunmaktadır. Görüşülen kaynak kişiler Anadolu'da gerçekleştirdikleri müzik kültürlerini ve danslarını Grevena'da hâlâ sadece düğün gibi eğlencelerde ya da evlerde değil kahvehanelerde, festivallerde de gerçekleştirdiklerini dile getirmişlerdir.

5.1.2.1. Müzik Kültürü

Müziğin özellikle halk müziğinin ilk işlevi, bir yerin ve insanların belirgin özelliklerini dile getirerek dinleyiciler için korunma duygusu yaratmaktır (Lomax, 1960, s. XV). Korunma duygusu ve ortak bir aidiyet yaratmaktır. Müzikler ve danslar ortak bir kimlik sağlayan kültürel araçlardır.

Grevena Bölgesi'nde Türkçe konuşan mübadillerin yerleştiği köylerde hâlâ Anadolu türkülerini söylenilmekte, dinlenilmekte, Anadolu'ya özgü enstrümanlar kullanılmakta

düğünlerde bu müziklerle oyunlar oynanmaktadır. Bu durum mübadil topluluğun ortak değerlerini, tarihini kısacası kültürel kimliğini yansıtmaktadır.

Grevena Bölgesi'ne yerleştirilen saha çalışmasında görüşülen mübadil ailelerin çoğunluğu Karadeniz Bölgesi'nden mübadeleye tabi tutulmuştu. Trabzon, Samsun, Bafra, Amasya, Tokat, Sinop ve Giresun şehirlerinden Grevena'da Müslüman Türklerin boşalttığı alanlara yerleştirilmişlerdi. Anadolu'da yaşadıkları sürece hem kendi kültürlerine ait hem de Anadolu'nun kültürel özelliklerini sentezledikleri müzik anlayışları ve eğlenceleri bulunmaktaydı.

Pontus müziğinde enstrümental müziğin ön planda olduğu görülmektedir. Vokallerin olduğu parçalar da bulunmaktadır. Sadece vokalin olduğu parçalar çocuk şarkıları ve ninnilerde görülmektedir. Pontus müziği işlevine göre üçe ayrılmaktadır. Dans müziği, genellikle vokalin olduğu müziklerdir, dans edenler müzisyenin doğaçlama yapmasını normal karşılar. Dansın olmadığı masa müziklerine ise dansla eşlik edilmez, kişiler sadece müziği dinler. Düğün gibi törenlerde de asıl amaç dans etmek değildir. Ancak isteyen dans edebilir ve bunu doğaçlama yapabilir. Düğünlerde söylenen ve kalıcı olan şarkılara “makrys skopos” (uzun şarkı) denilir (Asan, 1996).

Fotoğraf 5.6 Sinop, Mübadele Dönemi Öncesi Rum Ortodoks Kadın Müzisyenler (Eksodos, 2016, C.5/E', s. 547)

Pontuslu mübadillerin yerleştirildiği Grevena'nın da müzik kültürü oldukça gelişmiştir; yüzlerce yıl bölgenin coğrafyasından kaynaklı pek çok farklı kültürü barındıran

Grevana’da yerli halk tarafından müzik aletlerinden keman, lavta, tef, klarnet, akordeon kullanılmaktaydı.

Fotoğraf 5.7 1917 Yılına Ait Grevana’da Verilen Bir Konser (<https://web.archive.org/web/20221004071428/https://greveniotis.gr/>)

Anadolu’nun Karadeniz Bölgesi’nden gelen mültecilerin başlıca kullandıkları müzik aletleri davul (daouli) ve zurnadır. Farklı bölgelere göre tulum (gayda-dankiyo), kemençe, lir ve ud da kullandıkları müzik aletlerindendir (Zournatzidis, 2013).

Enstrümanlardan zurna, şehre göre yapısal bakımdan farklılık göstermektedir. Örneğin Bafra’daki zurnalar çıkardığı ses ve uzunluğu (60cm) bakımından diğer şehirlerdeki /Trabzon kemençesi 40-45 cm) zurnalardan ayrılmaktadır (Zournatzidis, 2013, s. 497-498). Ancak Sinop’ta üretilen zurnalar da oldukça değerlidir. “Annemin babası Sinop’ta en bilindik zurnacıymış. Bizi öyle tanırlarmış, dedemin lakabı ‘Kavalci’ idi” (KK-26) Grevana’ya yerleştiklerinde klarnet ve akordiyon gibi o bölgeye özgü çalgılarla kemençe kullanımını birleştirmişler.

Enstrümanlardan kemençenin sadece müzik aleti olarak değil, Anadolu’daki dönemi ve atalarını anımsatmak adına aksesuar olarak evlerde bulunduğu görülmüştür.

Fotoğraf 5.8 Thomas Sawidis'in Klimatiki'deki Evinde Bulunan Kemençeler (D.Ö.G. arşivi)

Anadolu'dan gelirken yanlarında Grevena müzik kültüründe ve Rum müzik kültüründe olmayan bağlama (saz) getiren aileler de olmuştur.

Dedemin sazı vardı, yanında getirmiş. Türkçe türkü söylerdi, ağlardı, oralar ne oldu diye merak içinde kaldılar, öldü gittiler. Türkü söylemeyi çok isterdim ama sözlerin çoğunu hatırlamıyorum. Müzikleri hep oradan getirdiler bizimkiler, sadece müzik değil mühendisler, okuyan insanlar da oradan geldi, Yunanistan'ı tekrar inşa etmeye yardımcı oldular. Sözlerini az da olsa hatırladığım türküler var.

Telgrafın tellerine kuşlar mı konu
İnsan sevdiğine canım böyle mi yanar (KK- 64).

Ailelerinden öğrendikleri Türkçe şarkı ve türkülerini ikinci kuşaklar hâlâ hatırlamaktalar. Ailelerinden ya da televizyon radyo gibi kanallardan dinledikleri ve en çok hatırladıkları şarkı isimleri şunlar: “Darıldın mı Gülüm Bana, Zeytinyağlı Yiyemem Aman, İzmir'in Kavakları, Konyalı, Telgrafın Telleri”dir (KK-6, KK-26, KK-66 KK-77).

Kaynak kişiler Türkçe şarkı sözlerini hatırladıkları kadar dile getirmiştir.

Gide gide gitmez oldu dizlerim
 Ağlamaktan görmez oldu gözlerim
 Gide gide yolum tükenmez
 Döner bakarım selamın gelmez
 Selamın toprağı gözüme tüttü
 Benim nazlı yârim geçti bıraktı (KK-4).

Adana'nın yolu taştan
 Sen çıkardan beni baştan (KK-6).

Asmalarım aman da kol uzatmış dallere (KK-6).

Bir araya gelinen kutlama ya da meclislerde mübadele öncesi yaşamlarında ve mübadele sürecinde neler yaşandığı birinci kuşaklar tarafından hikâyeli türküler şeklinde anlatılmaktaymış ancak görüşülen kaynak kişiler bu türkülerini hatırlamadıklarını belirtmişlerdir.

5.1.2.2. Halk Dansları

1923'ten sonra Pontus'tan gelen Rumlar, Yunanistan'a yerleştiklerinde Yunan kültüründe asimile olma baskılarına rağmen kendi kimliklerini, geleneksel miraslarını korumaya çalıştılar (Fann Bouteneff, 2002, s. 47).

Festivaller, Pontus Rum Bölgesi'nde yaşayanların geleneksel bir etkinliğidir ve bu zaman dilimlerinde geleneksel danslar sergilenir. Festivallerde öne çıkan danslardan biri de aşağıdaki fotoğrafta görüldüğü üzere bir araya gelip katılımcıların el ele tuttuğu daireler şeklinde gerçekleştirilen geleneksel halk oyunlarından biridir. Bu tarz halk oyunlarında daire müziğin ritmine göre daralıp genişleyebilir. Omuzlar titretilir, ani durmalar, yön değiştirmeler, saat yönünde veya tersine hareket etmeler, kolları aynı anda sallama, dikkatli adımlar ve gövde dönüşlerine dayanmaktadır (Georgoulas ve Southcott, 2015, s. 12; Kilpatrick, 1975, s. 104)

Fotoğraf 5.9 Küçük Asya Hellenizm Müzesi, Trabzon'daki Bir Festivalden, Kendilerine Özgü Danslarını Gerçekleştiren Pontuslu Erkekler (D.Ö.G. arşivi)

Horomi, Anadolu'daki adıyla horon en belirgin danslarıdır. Omâl, Dipât, Tîk; daha yavaş hareketlerle kadınlı erkekli yaşlı ve genç ayırt etmeksizin edilen danslardır. Omâl, basit adımlarla çok zıplama ve ani hareket içermeyen, ayak vurmaların olmadığı bir dans çeşididir.

Tîk, kadınlar ve erkeklerin bir arada dans ettiği bir çeşittir. Dans edenler ellerini dirseklerden bükülmüş bir şekilde birleştirir, arada sırada dizler, ritmik şekilde bükülür. Çeşitleri vardır. Tîk Tónyia, Kotsari daha hızlı, ritme ayak uydurmak için küçülen adımların olduğu ve adımların tekrarından oluşan danslardır. "Tik oyununa benzeyen Tek Kaide denen oyun da vardı ama tam hatırlamıyorum nasıl oynandığını, ben yıllarca Almanya'da çalıştım pek çok şeyi unuttum" (KK-74).

Savaşçı dansları diye adlandırdıkları Pıçak Oyunu, iki bıçak kullanan kişi ile oynanır ve dans edenler savaşıyor gibi birbirlerine hamle yapar. Saldırı ve savunmaya yönelik

doğaçlama, küçük adımlarla üst gövdenin titremesine dayanan bir oyundur. Diğer bir savaşçı dansı da Sérra'dır. Her iki dans da yapılan figürlerin erkekleri savaşa hazırladığı düşünülür ve bu dansların Pyrrhichios adlı antik savaş danslarından türediğine inanılır. Sérra, temposu ve hareketleri agresiftir ve fiziksel olarak zorlayıcı figürler içerir. Üç aşamadan oluşur, ilk aşama mutlu halkı, ikinci aşama yaralı bir savaşçıyı, üçüncü aşama ise kurtuluşu temsil etmektedir (Liddle, 2016, s. 56-59).

“Horon (horomi), serra, koçari en çok oynanan oyunlardandı” (KK-72).

Kadınların ve erkeklerin beraber dans ettiği Létchi, Letchína ve Sherranítsa gibi diğer danslar da savaşçı danslara benzer hareketler içermektedir. Sherranítsa'da kadınlar ileride erkeler geride durur. Kadınlar hızlı ve küçük adımlar atar, kolları ileri ve geri hareket ederken ayaklarını zaman zaman yere vururlar. Sonra erkekler ileriye doğru hareket eder, kadınların önüne geçerler. Çok hızlı hareket ederler ve bu sırada kolları başlarının üzerinde hareket eder. Vücutlarını sağa ve sola doğru çevirir ve ayaklarını yere vururlar. Ardından gövdelerini sallayarak geriye doğru hareket edip kadınlarla aynı hizaya gelirler. Hepsi daire şeklinde kolları omuz hizasında hareket eder ve erkekler ileri doğru hareket edip vücutlarını sallar ve yere diz çökerek dansı bitirirler (Liddle, 2016, s. 56-59).

Düğünlerde eğlencelerde kadın ve erkekler genç ve yaşlı herkes halka şeklinde basit ayak figürlerine dayanarak horon tepmektedirler ya da horona benzer, kendilerine has olan trigona (üçlü) dans motiflerini kullanmaktadırlar. Genellikle halk oyunları çember şeklinde oynanmaktadır. Sadece kadınların düğünlerde ve eğlencelerde gerçekleştirdiği halka şeklinde halaylar da bulunmaktadır.

Fotoğraf 5.10 Pondini Köyünde Kadınların Çektiği Halay, Yorgos (KK-26) arşivi

Arhulamas adı verilen oyun, kapalı çember şeklinde Türkçe şarkılar eşliğinde oynanır. Patoula ise genellikle kadınlar arasında şarkılar eşliğinde oynanır (KK-74).

“Sérra, Horon’un karşılığı olan bir dans şeklidir. Bizler, Sérra, Sherranítsa, Tík, Kotsari davul zurna ile düğünlerde oynarız. Karadeniz’de kemençeyinen oynanırmış. Karşılama da oynarız fetsivallerde, panayırlarda” (KK-26, KK- 76, KK-77). “Düğünlerde Konyalı, Adanalı, karşılama oynarlar. Karşılama burada biraz farklı el ele tutuşarak oynarlar” (KK-66).

Grevena’ya gittikten sonra da müzik ve dans kültürlerini devam ettirmişlerdir. “Köyümüzde -Pondini- her sene düzenlenen festivalde hâlâ Türkçe oyun havaları çalınır, horonlar tepilir” (KK-26) Bu durum, Anadolu etkisini taşıyan müzik ve dansların sadece evlerde değil eğlence alanlarında, kahvehane gibi yerlerde devam ettirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Fotoğraf 5.11 Pondini Köyüne Ait Geleneksel Festival, Yorgos Bey'in (KK-26) arşivi

5.1.2.3. Bayram, Eğlenceler ve Halk İnanışları

Mübadillerin eğlence anlayışları özellikle düğünler, bayramlar ve hasat kutlamaları müziksel ve dans unsurları etrafında biçimlenmiştir. Karadeniz Bölgesi'ne ait kemençe, horon ve türkülerinin yanı sıra köy meydanlarında düzenlenen toplu oyunlar, yaylalara çıkıp şenlik düzenlemeler cemiyet duygusunun yeniden inşaatında önemli rol oynamıştır.

Hristiyanlık, Bizans İmparatorluğu içindeki en güçlü dönemini Anadolu'dayken yaşamıştır (Staniforth, 1968, s. 135). Bu nedenle özellikle Pontus Bölgesi'nde yaşayan Rumları dinlerine ve kiliseye bağlılıkları oldukça kuvvetlidir. Osmanlı Devleti'nde millet sistemi dinî kimliklere göre oluştuğu için; din, kişinin kimliğinin temeli olarak görülmektedir. Etnik ve kültürel gruplara üyeliğini belirleyen en önemli nokta din faktörüydü. Rumlar için de dinsel kimlik tabakalaşmanın temelini oluşturmaktadır. Hatta Hristiyanlığa ve uygulamalarına saygı gösteren Türklerin davranışlarını bir özenme gibi yorumlayan Rumlar, dinlerini üstün olarak görmeye başlamıştır. Anadolu Rum kültüründe Ortodoksluğa ait dini öğretiler yaşamın içerisinde uygulanabilmekteydi. Bu durum, Anadolu'da dini yönden farklı inanca sahip olan kişilerin inançlarını ve ritüellerini gerçekleştirebildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Karadeniz Bölgesi'nden gelen Ortodoks oluşlarına sıkı sıkıya bağlı olan mübadil aileler için dini bayramlar ve günler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Mübadiller geri dönme umutları kırılrsa da ve geldiklerinde çok sorun yaşasalar da aile düzenlerini, kültürel belleklerini yaşatmaya devam etmişlerdir. *Paskalya*, *Noel* öncesinde (dini bayramlar) evde temizlik ve badana yapılmış. Ayrıca bu zaman dilimleri herkesin iş bıraktığı, bir arada oldukları, sosyalleştikleri ve ritüellerinin devamlılığını sağlayan dönemlerdir. “Yılbaşına doğru iki hafta, ilkbaharda elli iki gün oruç tutuluyor, bizim oruçlarda sadece hayvanlardan gelen ürünler yenilmiyor. Yumurtalar boyanır, çörekler ve tatlılar hazırlanır. Bu gelenekler hep devam ettirilmiştir” (KK-66, KK-69). İsa'nın dünyaya gelişinin kutlandığı *Noel*'de, sofralar hazırlanır, kandiller ve mumlar yakılır. Noel şarkıları Türkçe olarak da söylenmektedir (KK-26, KK-77).

Paskalya dönemi oldukça önemlidir. *Paskalya* yortusundan önce orucun son pazar günü kiliseye gidilir, orada koliva-kuliva adı verilen kaynatılmış şekerli buğday tatlısı dağıtılır. O hafta içi ekmek pişirilir, perşembe günü kiliseye bırakılır. *Paskalya* yortusu geldiğinde üç gün boyunca köylerde şenlikler yapılır, danslar edilir, evlerde yumurtalar kırmızıya boyanır, süslenir ve dağıtılır.

Belirli *mevsimlere yönelik eğlence ve ritüelleri de* bulunmaktadır. Bu uygulamaların bir kısmı Anadolu'daki köy seyirlik oyunlarına benzemekte kimisi de bolluk, bereket, iyilik, sağlık olması adına belirli bir zaman dilimlerinde gerçekleştirilmektedir.

Kalandar, *Ocak* ayı anlamına gelmektedir. Aralığın sonunda ocak ayının başında yılbaşı arifesinde gerçekleştirilir. Bazı bölgelerde 12 gün boyunca çeşitli oyun ve eğlencelerle kutlanır bazı bölgelerde 31 Aralık'ı 1 Ocak'a bağlayan tek gece gerçekleştirilmiştir. Eve gelen ilk misafir o ailenin nasıl bir yıl geçireceğinin göstergesi olarak kabul edilir. Gelenler iyi insanlarsa yeni yılın da iyi geçeceğine inanılır. *Kalandar* geleneğinde tüm yıl bereketli geçsin diye hemen hemen her gün en iyi yemekler yapılır.

Mart ayında çocukların bileğine çocuklar güneşten kararmasın diye kurdele takarlardı. Anadolu'da Karadeniz Bölgesi'nde uygulanan mübadeleyle Grevena Bölgesi'ne taşınan

bu geleneğin aynısının onlar gelmeden Grevena Bölgesi'ndeki Müslümanlar tarafından da uygulandığı görülmektedir¹²³.

Mayıs ayının ve *ağustos* ayının çayırları (karnes) kesme zamanının öncesinde bu tarihlerde herkes yaylada buluşmuş. Bütün kemeçeciler, davul, zurna çalanlar toplanır ve o gün yaylada eğlenilir, yemekler yenilirmiş (KK-4, KK-72).

Halk inanışlarına ait en belirgin unsur nazardan korunmaya önem vermeleridir, hatta Türk-İslam kültüründeki ifadeleri ve unsurları kullanmaya devam ettikleri görülmüştür.

“Kem gözden korunmak için çocuklara mavi boncuk takılırdı” (KK-59).

“Maaşallah de, göz değdirme” (KK-3).

“Karıncaların eve gelmesinin bereket getireceğine inanılırdı” (KK-69).

5.1.2.4. Sözlü Anlatı Türleri

Aileler ve süreci yaşayan diğer mübadil kadınlar sosyalleşme hem de kültürel devamlılığı sağlamak adına bir araya geldiklerinde Anadolu'daki yaşamlarına dair hikâyeler anlatır, maniler söyler, özlem ve hicran temalı türküler dile getirirdi. “Atalarım bizlere her şeyi anlattı, oraları görmedik ama yaşamış gibi iyi biliriz” (KK-3). Anlatılan hikâyeler, anılar hem bireysel hem toplumsal hafızanın yaşatılmasına hizmet etmiştir.

Karadeniz'den gelen müzik anlayışının sözlü anlatı türlerinin bir kısmının devam ettirilmesi sadece nostaljik olarak geçmiş anı değil, aynı zamanda bir direnç ve kolektif belleğini canlı tutan aidiyet aracı olarak kullanılmıştır. Genç kuşaklara aktarılan halk ezgileri, yeni kimlik inşasında temel olmuştur. Özellikle ikinci kuşak mübadiller sözlü anlatı türlerinin devamlılığını sağlamıştır. Mani ve türkü söyleme geleneğinin yaygın olduğu görülmüştür.

¹²³ Bu ritüel, Bulgaristan Türklerinin kültürel belleğinde olan *marteniçka* geleneğinin yansımasıdır. Hem Anadolu'daki Türkler ve Rumlar hem de Yunanistan'daki Müslümanlar tarafından biliniyor ve uygulanıyor olması; 20. yüzyılın boyunca belli aralıklarla Bulgaristan Türklerinin Osmanlı topraklarına göçe zorlanması hem de Yunanistan'ın Bulgaristan'la sınır komşusu olmasından kaynaklı bir arada yaşayan haklarının arasında kültürelleşme yaşandığını yansıtmaları açısından önemlidir. Detaylı bilgi için bk. Avcı, C. (2021, s. 495-509).

- *Maniler*

Şu dağlar olmasaydı.
Gül benzin solmayaydı.
Ölüm Allah'ın emri yavrum
Ayrılık olmayaydı (KK-72)

Adana'nın bayırında
At oynattım çayırında (KK-77)

“Hanımlar türkü çağırır, oynarlardı, buraya gelince de devam ettirdiler, çalışmaya giden eşlerinin ardından söylerlerdi” (KK-1)

- *Türküler*

Kaleden kaleye şahin uçurdum
Ahınan vahınan ömür geçirdim
Ağam sen gideli yedi yıl oldu
Ektiğin dikmeler meyveye döndü
Tez gel ağam tez gel ağlatma beni
İstanbul yolunda üç katar keder
Eşinden ayrılmış bir keklik öter
Eşten ayrılması ölümden beter
Tez gel ağam tez gel

“Evde dedem de babaannemde Türkçe türkü söylerdi, biz de hâlâ dinler ve söyleriz, sanat bir tane söyleyeyim:

Asmalar kol uzatmış dallara aman dallara,
Asmalar kol uzatmış incire aman incire” (KK-77).

“Anadolu’da babamların zamanında savaşmış Koca Anastas ile ilgili bir türkü söyleyeyim:

Soğudaşıda (?) serili pambuk (pamuk)
Bin beş yüz asker idük ırmağa dalduk

Koca Anastas'un elinde kapanduk kalduk
Gelme livay gelme var git yoluna”

Aşağıdaki türküyü de annem söylerdi.

Merdivenden tıklar mıklar inerken
Yazması dolanıyor boynuma severken
Uyumuşum kalmışım ah memeden emerken
Gel otur dizime dertlerimi söyleyeyim” (KK-3).

Mersin yollarında tütün tütün tütüyor
Köylerin evlerinde baykuş ötüyor
Ana bu muhacirlik ölümden beter (KK-69).

Ödemiş kavakları
Dökülür yaprakları
Bize de çakıcı derler
Yar fidan boydum
Yakarız konakları
Gül dalında mıydı
Tüfekler yağlı mıydı
Seni de düşman vururken
Yar fidan boylum
Ellerin bağlı mıydı (KK-77)

- *Tekerlemeler*

Kaynak kişilerin kolektif belleklerinde az da olsa tekerleme örnekleri kaldığı görülmüştür. Aşağıdaki tekerleme örneği Anastasios Bey (KK-64) tarafından söylenmiştir:

“Kızım seni Ali’ye vereyim
İstemem babacum istemem

Onun ismi Ali yapar beni deli
İstemem babacum istemem

Kızım seni Kostaya vereyim
İstemem babacum istemem
Onun ismi Kosta sorar beni posta
İstemem babacum istemem

Kızım seni sarhoşa vereyim mi
İsterim babacum isterim
Onun ismi sarhoş, sarar beni bir hoş
İsterim babacum isterim

Aşağıdaki tekerleme örneği KK-4 ve KK-64 tarafından dile getirilmiştir.

Trabzona gettin mi
Gettim
Hamsi balık yedin mi
Yemedim,
Ha gittin ha gitmedin (ehhh gitmedin)
Trabzona gittin mi
Gettim
Hamsi balık yedin mi
Yedim
Hıhh iyi ettin

Desponia Hanım babasının saz çaldığını kendisinin küçükken oynadığını dile getirmiş ve babasından öğrendiği aşağıdaki tekerlemeyi söylemiştir.

Yuvarlandum yuva buldum
Dir içinde darak (tarak) buldum
Tarağı verdim yengeme
Yengem bana çörek verdi
Çöreği verdim çobana
Çoban bana kuzu verdi

Kuzuyu verdim beylere
 Beyler bana bir at verdi
 Bindim gittim karasuya
 Karasudan kanlar akar
 İki güzel bana bakar
 Büyüğüyle nail oldum
 Küçüğüyle selam ettim (KK-3).

- *Atasözleri*

Anadolu coğrafyasında kullanılan *atasözlerinin* pek çoğu ikinci kuşaklar tarafından unutulmamıştır, geldikleri bölgelere ait ağızlardaki kullanım şekliyle atasözlerini yaşatmaktadırlar. Aşağıda verilen atasözlerinin çoğu şu an Türkiye'deki kullanımından farklılık gösterenlerdir:

Aç at yol almaz aç it av almaz.
 Akıl olmazsa sakal ne işe yarar.
 Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir.
 Aslan yer tilki bakar.
 Ateşe yongayla gidilmez.
 Atlar depişir, eşekler ezilir.
 Bana ne yediğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.
 Başa gelen çekilir.
 Bir kez ye, bin kez şükret.
 Büyük lokma ye ama büyük söz söyleme.
 Can boğazdan gelir/Ruh boğazdan tutulur.
 Cimri(nin) ekmeğin(in) tadı acıdır.
 Çarşamba günü hepsini yiyenin perşembe günü yiyecek bir şeyi yoktur.
 Dadanmış kudurmuştan beterdir.
 Denizden balıklar tavaya tek başına gelmez.
 Eğer terlemezseniz, ekmeğin tadını çıkaramazsınız.
 Güçlü sirke küpünü bozar.
 Güneşte çalış ve gölgede ye.
 Gündüz çalış ve akşam ye.

Herkesin yediği kendi karnına gider.
 İyilik ile tüm dünyayı kurarsın kötülük ile tüm dünyayı yıkarsın
 Katıgın kadrini bilmeyen aç kalır.
 Komşunun karnı ağrıdığında sen de karnını ov.
 Kurttan kuzu doğmaz şeytandan melek.
 Misafir istediğini yemez, bulduğunu yer.
 Evinizden ayrılan herkes tok ayrılısın.
 Önce fırını, sonra kiliseyi inşa et.
 Önce ye, sonra öv.
 Sana taş gösterene sen ekmek göster.
 Sekizinde ne ise sekseninde de o olur.
 Sel gider kum kalır.
 Sütte yandık, yoğurdu da üfledik.
 Şap ile şeker bir değil.
 Tok olan aç olanı anlamaz.
 Tok olan hala kırk lokma yiyebilir.
 Unumu eledim, eleğimi duvara astım.
 Uyuyanın yemeğini o yesin diye sakla, öfkelenenin yemeğini ye.
 Vurduğunu öldür, yedirdiğini doyur.
 Yiyecek buldunsa otur, iş buldunsa git.
 Yiyelim ve içelim, yaptıklarımız kalacak, karşıdan ölüm oturur ve bizi bekler.
 Yiyelim, içelim ve şarkı söyleyelim, dünyada ölüm de var.

- *Dualar*

Görüşülen kaynak kişilerden özellikle ikinci kuşaklar, atalarının günlük dilde kullandığı duaları da hatırlamaktadır. Kullanılan dua ifadelerinin içerisinde geçen İslami ifadeler aslında Anadolu kimliklerini yansıtmaktadır.

Allah bin bereket versin
 Allah seni korusun
 Ağır acı görme (Evlat acısı görme)
 Ayağın taşa vursun altın olsun
 Taş tut ekmek olsun
 Uğur ola düz ova yolun ola

5.2. SOYADLARI, LAKAPLAR VE AD KOYMA GELENEĞİ

5.2.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Soyadları, Lakapları ve Ad Koyma Geleneği

Türkiye'de, Yunanca konuşan Batı Makedonyalı Müslüman mübadiller için Valaades yerine *Patriyot* ifadesi daha çok kullanılmaktadır. Grevena'dan, Aydın vilayetine gelen Müslüman mübadillerin getirdiği soyadları, lakaplar ve ad koyma geleneği yaşadıkları coğrafyanın hem de kültürel miraslarının güçlü izlerini taşımaktadır.

Mübadele öncesinde resmî soyad sistemi olmadığından özellikle birinci kuşak mübadiller lakaplarla tanınmaktaydı. Grevena kökenli mübadil ailelerin genellikle atalarının isimleri ya da geldikleri yerlere atıfta bulunacak şekilde kendilerine özgü lakapları bulunmaktadır. Bu lakaplar, ata ismin sonuna getirilen “-ey” ekiyle yapılmaktadır. Görüşülen kaynak kişiler bu ekin “oğlu” anlamına geldiğini dile getirmişlerdir (KK-33). “Davutey lakabı ile tanınırız, dedemizin adı Davut idi” (KK-25). “Babamlara Karamahmutey derlerdi. Büyük dedemizin ismi olduğu için” (KK-17). “Dedemin adı Rüstemdi, bizi de Rüstemey diye bilirler” (KK-40). “Büyük dedemizin ismi Habib olduğu için bize Habibey denilirdi” (KK-78).

Geldikleri köye atıfta bulunarak lakap oluşturulurken köy isimlerine Türkçedeki nereye ait olduğunu belirten “-lı” yapım eki görevinde olan “-ot” eki getirilerek lakaplar oluşturulmuş. “Babamlar Pigaditsa'dan geldiği için Pigaçot olarak da anılırlardı, Pigaditsalı anlamına gelir” (KK-19). “Gublarot derler, yani geldiğin köyün adıyla da anılırız” (KK-33).

Kamberey lakabıyla anılırlardı, büyük dedemin ismi Kambermiş. Dedemi öldürmüşler, birkaç ay sonra dedemin kemiklerini bulmuşlar Yunanlılar. Kamberey yazan köstekli saati varmış. Babasının adı Kambermiş, öyle bilinirlermiş. Anneanneleri sorup bulmuşlar, saati vermişler. Onlar da gidip dedemin kemiklerini alıp gömmüşler. Babamlar üç kardeştiler, farklı yerlerde farklı zamanlarda gittikleri için farklı soyadları almışlar, bizim soyadımızla amcalarımın soyadları farklıdır (KK-41).

Anadolu topraklarına geldiklerinde bazı aileler iskân edilme sürecinde parçalanmıştır; bireyler o dönemde soyadı kanunu da olmadığı için ailelerinin diğer üyelerini lakapları üzerinden bulabildiklerini dile getirmişlerdir (KK-19). Bu nedenle mübadil aileler lakaplarıyla tanınmayı oldukça önemsemektedir. Bunların dışında belirgin fiziksel

özelliklere, mesleklerine ya da önemli günlere göre de lakaplar kullanılmış. “Ailemin lakabı Şiryaney, Hıdırellezden gelme bir lakap” (KK-80). “Dedemin babasının adı Murat’mış ve kelmiş, bize bu yüzden Kel Muratlar derler. Sivrilere, var bizim mahallede onlar da uzun diye öyle anılırdı” (KK-31). “Babamlara Hafizey denilirdi. Çünkü dedemin dedesi hafızdı” (KK-49). “Molla Hasan bizim lakabımız, dedemizden gelir bu lakap” (KK-30).

Saha çalışmasında Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadil ailelerin tespit edilebildiği kadarıyla lakapları ve soyadı kanunundan sonra aldıkları soyadlar şu şekildedir¹²⁴:

Tablo 5.1 Aydın-Çine Karakollar Mahallesi

Lakap	Soyad
Aliçey	Bostancı
Bayramey	Kaz
Gabinarey	Kayan
Kabrahey	Kan
Kaçidarey	Aktar
Kunguley	Ataman
Patafikey	Kocademir
Riştımeş	Koyun
Zaraleş	Karakoç

Tablo 5.2 Aydın-Germencik-Mursalı

Lakap	Soyad
Abdeş	Peker/Özege
Abdurrahmaney	Yalçınkaya
Agaleş/Agalai	Güngörmüş/Ağan
Alileş	Özmen
Azizeş	Önder
Balareş	Ödük/Sunay
Barareş	Özkılınç
Blimeş	Koyuncu
Botey	Açıkgöz
Braheş	Oğuz
Bubutey	Kasap
Cafareş	Balcı
Cipeş	Şen
Çiteş	Tufan
Çınareş	Altınçınar
Çubey	Bozok

¹²⁴ Grevena ve Nasiliç Bölgesi’nden gelip Türkiye’nin farklı şehirlerine yerleşen bazı ailelerin lakap ve soyadları için bk. (Yılmaz, 2022, s. 60-65).

Çuley	Gönül/Günay
Dağaney	Bostancı
Dalaburey	Kaya
Daley	Ender
Davudey	Önder
Demçey	Avcı
Dulkey	Önderkaya
Fadaley	Uygun
Gabraney	Sezek
Gacaçey	Tali
Gadayev	Serin
Gatey	Bakkal
Giçarey	Ayna
Gudurey	Kesen
Guşey	Önal
Habibey	Altay
Hamzey	Kaymaz
Haşimey	Çetinkaya
Hocapuley	Balkan
Hucey	Çatık/Dündar/Özşimşir
Jikey	Baltacı
Kamberey	Akçanal
Karaley	Tuncer
Karamehmetey	Özkay
Karamahmutey	Özer
Karaosmaney	Dunçay
Kikurey	Yıldırım
Kokutey	Altıntaş
Kşizazey	Göçmen
Kuburey	Zeytinci
Kurmuzey	Temiz
Latey	Yapıcı
Lihey	Uzun/Erdin
Luley	Mengi
Manayey	Güngör
Mankey	Sunay
Marabutey	Ünsal
Merkey	Koray
Osmaney	Güzbahar
Rakey	Bataray
Rankey	Düşünceli
Rupupey	Bingör
Rüştimey	Öztürk/Özatlı
Spahey	Özsiper
Şilimey	Değirmenci
Şitirangey	Kıral
Takey	Gürarlan
Triney	Keskin
Yanguvit	Andaç
Zumey	Özçelik

Tablo 5.3 Aydın-İncirlioğlu

Lakap	Soyad
Abduley	Süel
Banuşey	Oktay/Oktaylar
Bekey	Eltutan
Bihramey	Ardıç
Bihtaşey	Bihtaş
Braçkey	Kış
Caferey	Demiray
Canarey	Asma
Cumakey	Karmuş
Çaluley	Ardıç
Çankey	Bahçıvan
Çarapey	Can
Çiçipaku	Gül
Dikey	Şener
Dizey	Yıldırım
Duçey	Öcal
Duley	Tufan
Durey	Cengiz/Oğuz
Duvey	Dora
Düçey	Altuğ
Feratey	Türker
Fizey/Hakey	Oktay
Fuzuley	Kuş
Gamaney	Engin
İsmaley	Çatal
Kazey	Atik
Lamey/Piyaçot	Savaşan
Lemus Beku	Oduncu
Limazakey	Eser
Lumaney	Ardıç
Lüvey	Eriş
Mahirey	Çeber
Mankey	Dora
Mirsiney	Keske
Molaidirey	Erkan
Prinzey	Issı
Ramuzey	Yüksel
Ricey	Toprak
Riştimey	Kurt
Saney	Cabar
Sinaney	Işin
Şahipey	Bakal
Yibreş	Çakıcı
Zurluhocey	Özbay

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1934 yılında Soyadı Kanunu çıkarılmış, herkes bir soyadı almıştır. Grevena'dan gelen mübadil aileler de soyadlarını daha çok “Avcı, Bakkal, Bahçıvan, Balcı, Bostancı, Demirci, Kasap, Oduncu, Değirmenci, Sıvacı, Zeytinci gibi” mübadele öncesinde ya da sonrasında aile içinde baskın olan mesleklerine dayalı; “Ardıç, Asma, Gül, Güzbahar Kaz, Kış, Koyun, Kurt, Kuş, Tufan gibi” doğaya ait çağrışımlara dayalı; “Güngörmüş, Açıkgoz, Düşünceli, Atık, Savaşan, Eltutan, Temiz gibi” bireylerin kişisel niteliklerine dayalı; “Bozok, Cengiz, Oğuz, Öztürk gibi” Türk tarih ve kültürüne yönelik ifadeleri içeren sözcüklerden seçmişlerdir.

Grevena ve çevresinden gelen mübadillerin çocuklarının adlarını koyarken hem İslami hem de yerel kültürel özellikleri barındıran ad koyma gelenekleri gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Ad verme törenleri, aile içinde gerçekleşir. Bebeğe isim verme gününe *buğanika* denirdi.

Çocuğun doğduğu hafta içinde kulağına aile büyüklerinden biri ya da eve çağırılan hoca tarafından ezan okunup isim verilirdi. Çocuğa isim verilirken aile büyüklerinin fikirleri alınır, bazen aile büyüklerinden dedelerden veya büyükannelelerden birinin adı verilir, bu adlandırmadaki amaçları çok acılar çekmiş ya da mübadele sürecinin olduğu dönemlerde Yunanistan'da ya da Türkiye'de ölmüş atalarının adını yaşatmak istemeleridir. “Bizimkilerin yerli halkla en önemli ortak noktaları soydaş olmalarından da önce her iki tarafında Müslüman olmasıydı, o nedenle çocuklara, torunlara Fatma, Ahmet, Ramazan, İsmail, Ali, Hasan, Süleyman, Yusuf gibi kutsal ya da dini anlamı olan isimler sık tercih etmişlerdir” (KK-23, KK-38). Bazı aileler ise çocuklarına göç yollarında veya vardıkları yeni yerlerde yaşanan önemli olayları umut ve sıkıntıları çağrıştıracak “Sefer, Gurbet, Umut gibi” isimler de vermişlerdir.

Birinci kuşak mübadiller, aile bireyleri için kendi ana dillerinde akrabalık ve yakınlığı belirten ifadeleri aile içinde ya da mübadil topluluklar içerisinde kullanmışlardır. Bu kelimelerin yaşam içinde sıkça kullanılması üçüncü kuşaklara kadar unutulmamasını

sağlamıştır. Yunanca bilmeyen üçüncü kuşak bir mübadil bile aşağıda verilen kelimelerin anlamlarını anlamaktadır (KK-2, KK-22, KK-23, KK-25; Yılmaz, 2022, s. 56-57: ¹²⁵

Amca: barbas, cacas

Anne: mana, neni

Baba: babas, pateras

Çocuk: pidi

Damad: gambroz

Dede: papus

Elti: sinifada

Erkek kardeş: adirfos

Gelin : nif

Görümce: andradirf

Hala: bibi

Kayınbaba: pithiros

Kaynana: pithira

Kız kardeş: aderfi

Nine: nana, nanako

Teyze: teti

Yenge: nônu

Grevena'dan gelen birinci kuşak mübadil ailelerin erkeklerinde takma ad kullanma geleneği vardı; özellikle mübadil aileler kendi aralarında iletişim kurarken bu takma isimleri kullanmaktaydılar. Bu isimlerin çoğunun herhangi bir karşılığı yoktur, gelenek olduğu için böyle bir adlandırma kullanmaktaydılar (Yılmaz, 2022). Hasan yerine Çanis, Ramazan yerine Dankus, İbrahim yerine Brahus, Yakup yerine Kupas, Ahmet yerine Metus gibi takma adlar kullanılmaktaymış. Bu adlar yerel halkla iletişim artmaya başladıkça kullanılmamıştır (KK-12, KK-56).

Mübadil birinci kuşak kadınlar, kocalarının adlarının ya da takma adlarının sonuna eklenen “-ina” ekiyle “Hasanina/Çanisina/Hasan'ın hanımı gibi” ifadelerle anılırlarmış,

¹²⁵ Bazı söyleyişler modern Yunancanın içerisinde yer almamaktadır. Bu söyleyişler hem Grevena'da görüşülen yerli halktan yaşlı bireyler hem de Grevena'dan göç etmiş Aydın'da yaşayan mübadil ikinci kuşaklar tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır.

kadın isimleri özellikle toplum içindeki bir konuşmada çok da kullanılmazmış. “Erkeğin ismini kadına söyleriz, bilmeyiz karısının ismini, mesela benim ismim Ahmet eşim için konuşanlar Ahmedina derler” (KK-29). Bu adlandırma şekilleri birinci ve ikinci kuşak mübadillerde daha sık kullanılmaktayken daha sonraki kuşaklar bu adlandırmaları çok tercih etmemişlerdir.

5.2.2. Grevena Bölgesi’ne Yerleştirilen Mübadillerin Soyadları, Lakapları ve Ad Koyma Geleneği

Karadeniz Bölgesi'nden özellikle Amasya, Tokat, Sinop, Samsun, Trabzon şehirlerinden Grevena ve çevresine mübadele yerleştirilmiş Rum Ortodoks mübadil kuşakların ad koyma ve lakaplarındaki kullanım özelliklerinin hem Rum hem de Osmanlı kültürel ve dini etkilerini taşıyan girift bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu gelenekler, özellikle aile, din ve topluluk aidiyeti gibi unsurlar etrafında yoğunlaşmıştır.

Lakaplar, Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan Pontus Rum topluluklarında oldukça yaygın kullanılan adlandırma şekillerindendir. Kullanılan takma adlar, ayırt edici bir rol oynar hem de sosyal, kültürel ve fiziksel özellikleri yansıttı. Dönemde soyadı kullanımının olmamasından kaynaklı aynı isimde birçok kişi olabileceğinden, kişileri ayırt etmek için genellikle aile lakabı kullanılmaktaydı. "Kostantinidis" ailesinden olan birey halk arasında "Kostantinoğlu" gibi lakapla adlandırılabilirdi. Evin geçimini sağlayan erkeklerin mesleklerine göre, Psaras Yorgos (Balıkçı Yorgos), "Papadopoulos" (papaz oğlu) gibi lakaplar kullanılmaktaydı. Aynı ismi taşıyan bireyleri ayırt etmek için kısa, uzun, sarışın gibi fiziksel özelliklerine göre: Kondos Dimitri (Kısa Dimitri); şaka yollu ya da ciddi olarak kişinin davranış ve kişilik özelliklerine göre Trellos Yorgi (Deli Yorgi), "Sofos" (bilge) gibi lakaplar kullanılmaktaydılar. Uzun süre Anadolu topraklarında Türk Müslüman ailelerle bir arada yaşamış olmalarından kaynaklı kültürel etkileşimi yansıtan Türkçe kelimelerin de yer aldığı "Topal Eleni", "Çolak Hristo" gibi lakapları da tercih etmişlerdir. Ad verme geleneklerine bakıldığında lakaplardaki gibi hem kendilerine ait hem de Osmanlı kültürüne ait özellikler taşıdığı görülmektedir. Aslında tüm halklarda benzer olan onomastik -adlandırma- atalardan çocuklara isim aktarma gibi gelenekler bu toplulukta da görülmektedir. Dini inançlarına yönelik Panayota (Panagia – Meryem Ana), Stavros (haç) gibi isimleri; aralık ayında ve Paskalya civarında doğan kız çocuklarına Anastasia (Diriliş) gibi belirli günleri anımsatan isimler koymayı tercih etmişlerdir.

Lakaplar daha çok yaptıkları mesleklere, fiziksel özelliklerine, geldikleri yerlere göre verilmektedir: Kavalci (KK-26), Karadayı (KK-6) gibi.

Grevena’da Müslüman Türklerin boşalttığı yerlere gelen Rum Ortodoks mübadil ailelerin kendileri için seçtikleri soyadlarını veya tanınma ifadelerini Yunanistan’da çoğu zaman koruyamadıkları görülmektedir. Yunanistan’da yeni kimlik belgeleri düzenlenirken daha çok kültürel asimilasyon hem de ulus devlet inşasına dayanan nedenlerden dolayı soyadları değiştirilmiştir. Özellikle Türkçe kökenli bir adlandırma varsa Yunanca karşılıkları ile değiştirilme yapılmıştır. Yunan milliyetçiliği çerçevesinde isimlerin "Helenleştirilmesi" gözetilmiştir. Bu uygulanırken öncelikle ses benzerliği ve anlamsal uyuma dikkat edilmiştir. İlyas Efendi lakabı yerine İliasfandis, Terzioğlu yerine Terzidis, Kuyumcuoğlu yerine Kuyumcudis (KK-26), Aslanoğlu yerine Aslanidis (KK-4) gibi oğlu ifadesi yerine “-idis/-opoulos” ekleri ile Yunanlaştırma; Karagöz yerine Mavromatis (Mavro-kara, matis-göz) gibi anlamsal uyum; Çakır yerine Tsakiridis anlama ve söyleyişe uygun olma uygulamaları ile soyadlar ve aile lakapları Yunanca görünümlü hâle getirilmiştir. Kadınların özellikle birinci ve ikinci kuşaklarda evlenmeden önce ‘babasının’ evlendikten sonra ‘kocasının’ ya da kocasının adı neyse ‘İkiriya Mavru’ (Kara’nın hanımı) gibi ifadelerle anıldığı dile getirilmiştir (KK-3, KK-4).

Saha çalışmasında ikinci kuşak mübadillerin Anadolu’dan gelen atalarının lakaplarını hatırladıkları tespit edilmiştir. Adlandırmada Yunanlaştırma politikasının uygulanması mübadil kimliğinin ve belleğinin dönüşümünü yansıtan önemli bir noktadır.

5.3. DOĞUM, EVLENME VE ÖLÜM RİTÜELLERİ

İnsanlar, hayatın bazı dönemlerinde kişisel olarak veya bulunduğu toplum içindeki yerinin değiştiği geçiş dönemlerini deneyimler. Geçiş evreleri; insanın hayatını şekillendiren doğum, evlenme ve ölüm olgularıdır. Bu üç eşik, içinde pek çok kültürel unsur ve ritüel içermektedir. Toplumdan topluma değişebileceği gibi amacın ve özün aynı olduğu birçok tören, kutlama, ritüel, ayin, âdet gibi kültürel unsur barındırırlar. Geçiş dönemlerinde bireyin yeni durumunu kutlamak ve onu kutsamak, geçiş esnasında olabileceğine inanılan zararlı etkilerden korumak amacıyla inanç sistemleri doğrultusunda kimi yerde dinsel kimi yerde eski inançların etkisiyle büyüsel işlemler gerçekleştirilmektedir (Yeşil, 2017, s. 154). Geçiş törenleri, bireyin içinde bulunduğu

durumdan sıyrılarak yeni hâle, hayata, kimliğe erişimini sağlamak ve onaylamak için topluluğun geniş katılımını içerir (Yılmaz, 2020, s. 163)

Geçiş evreleri; sadece bireyi ilgilendiren dönemler değildir, içinde bulunduğu topluma özgü unsurlar taşır. Toplumun tamamını ilgilendiren bağlayıcı unsurlardandır, kültürel belleğin içinde yer alır. Toplumsal kültürlerinin ve inançlarının yansıması olan geçiş dönemlerine ait ritüellerini zamanla oturtmuş ve kalıp tutum ve etkinliklere dönüştürmüştür.

Kültürel, etnik, dinsel, dil farklılığı olan toplumlar etkileşim içinde yaşadıklarında kültürel değişimler yaşayabilmekte ve ritüellerinde benzeşmeler de görülmektedir; çünkü kutlamaların ve ritüellerin gerçekleştirme amacı aynı olabilmektedir. Aydın ve Grevena çevresine yerleştirilmiş mübadillerin de bireyin yeni durumunu kutsamak amacıyla geçiş evrelerinde uyguladığı ritüellerin geldikleri bölgelerdeki yerli halklardan ve yerleştirildikleri bölgelerdeki yerli halklardan farklılıklarının yanı sıra benzerlikler taşıdığı da tespit edilmiştir. Farklı olan yönlerin ise daha çok benimsedikleri dinlerden ve o dinlere ait inançlardan kaynaklandığı görülmüştür. Yüzyıllardır aynı coğrafyayı paylaşmalarından kaynaklı kültürel etkileşimin sonucu geçiş dönemlerine ait kutlamaların amacıyla benzerlikler bulunduğu tespit edilmiştir ayrıca hem Hristiyanlık hem de İslamiyet tek Tanrılı dinler olduğu için ve İslamiyet kendinden önce gelen Hristiyanlığı reddetmediği için dine dayalı uygulamaların özünde de benzerlikler bulunmaktadır. Geçiş evrelerinden doğum ve ölümden gerçekleştirilen âdetler, gelenekler, göreneklerin pek çoğu, kişinin hayatında bir kez deneyimleyeceği türdendir.

5.3.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Doğum, Evlenme ve Ölüm Ritüelleri

5.3.1.1. Doğum ile İlgili İnanç ve Gelenekler

İnsan yaşamı boyunca bazı dönemler, diğerlerinden daha büyük bir öneme sahip olup bu dönemler kültürel olarak *geçiş dönemleri* olarak adlandırılır. Doğum, evlenme ve ölüm bu geçişlerin en belirgin olanlarıdır. Son dönemlerde sünnet de bu kapsamda değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu geçiş dönemleri, bireyin hayatındaki bir evreden diğerine geçişini temsil ettiği için çevresinde çeşitli inanç, ritüel, tören, âdet ve dinsel uygulamaların gelişmesine zemin hazırlar. Toplumlar, bireyin bu geçiş sürecinde

“korunmasız” olduğuna inanarak onu çeşitli ritüeller aracılığıyla koruma ve bu dönemi kutsama eğilimi göstermiştir (Örnek, 1971, s. 131).

1923 Lozan Mübadelesi sonrasında Aydın iline yerleştirilen mübadiller beraberlerinde zengin bir kültürel miras getirmişlerdir. Özellikle doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş ritüelleri alanında, bu toplulukların geleneksel uygulamalarını, kendi örf ve adetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Dinin ortak olmasının yanı sıra yerli halkla etkileşim içine girip kültürleşmenin başlamasıyla beraber zamanla geçiş ritüellerinde bazı değişimler de olmuştur.

Mübadil ailelerin geçiş ritüellerine ilişkin inanç ve âdetlerinde, Grevena Bölgesi’nden getirdikleri davranış kalıplarını uzun süre korudukları bilinmektedir. Saha çalışmasında görüşülen özellikle Müslüman ve Hristiyan karışık nüfus içeren köylerden gelen mübadil kuşaklara bu inançlarda etkileşim yaşanmış mıdır, diye sorulduğunda; komşularıyla Balkan Savaşları öncesine kadar iletişim hâlinde olduklarını ancak dinin farklı olması ve kız alıp vermenin Hristiyan ailelerle yaşanmamış olmasından kaynaklı geçiş ritüellerinde etkileşim olmadığını dile getirmişlerdir. Bölgede birbirine yakın olan köylerdeki Müslüman ailelerle iletişim hâlinde oldukları, kız alıp verdikleri bu nedenle farklı köylerdeki Müslüman topluluklarla benzer ritüellerinin olduğunu belirtmişlerdir (KK-58). Grevena’nın farklı köylerinden gelen Aydın ve çevresinde çeşitli yerlere yerleştirilen kaynak kişilerden elde edilen verilerden hareketle gelenekleri, sosyal ve kültürel yaşamları ile bu konularda meydana gelen değişikliklerin çok az farklarla diğer bölgelerde yaşayan mübadiller için de neredeyse aynı olduğu tespit edilmiştir.

Grevena Bölgesi’nden gelip Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadiller, *doğum ritüellerine* bakıldığında kadını ve bebeği korumak için halk inançlarına dayalı törenlerini devam ettirmişlerdir. Doğum öncesinden başlayan birçok âdetin zamanla yerli halktan öğrenilen yeni unsurların da eklenerek şekillendiği görülmektedir.

Yeni evlenen çiftin yakın zamanda çocuk yapması beklenir, eğer ilk yıl çocuk olmazsa anneler tarafından kocakarı ilaçları yapılmış. Hamile kadınlara ağır işler, yaptırılmazmış. Bebeğin cinsiyeti, genellikle yaşlı kadınların çeşitli inanışlarına göre tahmin edilirmiş. “Karnı sivri olan erkek, kalçası genişleyen kız çocuğu doğurur” derlerdi (KK-59). “Gelin dışarı çıkınca odadaki divanların birinin altına makas, birinin altına

bıçak konur, hamile kadın içeri girince hangisinin üzerine oturursa bebeğinin cinsiyetini tahmin edilirmiş. Bıçak olan divana oturursa erkek, makas olan divana oturursa kız olacağı söylenirdi” (KK-52). Doğumlar özellikle birinci kuşakta genellikle evde tecrübeli kadınlar -ebeler- tarafından gerçekleştirilirmiş. Doğum esnasında annenin çok sancı çekmemesi için çok kişiye haber verilmez, ev halkının kayıvalide, görümce, ya da yaşlı kadınların olması yeterli görülürmüş. Bebek doğunca göbek bağı, evde babaanne ya da anneanne gibi yaşlı bir büyük varsa ona kestirilirmiş. “Göbek bağı; okusun diye cami, okul gibi yerlerin bahçesine, eve bağlı olsun diye ev bahçesine gömülürdü” (KK-24).

Bebek ve anneye nazar değmesin diye maddi durumu olan aileler birer tane altın takarmış. Yeni doğan bebeğe isminin aile büyüklerinden biri tarafından kulağına ezan okunarak söylenmesi, doğum yapan annenin korunması için muska taşınması, yalnız bırakılmaması, ağır işler yaptırılmamasına dikkat edilirmiş. “Bebeğin isim konulacağında her iki tarafın akrabaları da eve çağırılırdı, yemek verilirdi” (KK-9). “Çocuğun ismi üç kez söylenerek ezan okunurdu. Ertesi gün de çocuğun ismiyle bir yakına gidilip çağırılır ona hediye verilirdi” (KK-78). “İsim konulacağı gün davetlilere yemek ikram edilirdi, kahveler içildikten sonra gelen misafirler de tepsilere para koyardı” (KK-40). Loğusa anneye, soğuk su içirilmez, gaz yapacak yemekler yedirilmezmiş. Bu âdetlerin pek çoğunun yerel halkla benzer gelenek ve görenekler olduğu tespit edilmiştir.

Sütü çok olsun diye anneye üzüm ve soğan yedirilirmiş. Kadın herhangi bir şeyden korkmasın diye evden çıkarılmaz ve sofra bezi silkmesine izin verilmezmiş. “Anne ve bebek kırk gün evde kalır, annenin kaldığı odada ayna varsa üstü bir şeyler görüp korkmasın diye kırk gün örtülürmüş” (KK-40). Bebeklerin kırk banyosu yaptırılırken aile büyüklerinin çağırılması ve bebeğin onlara yıkatılması, bebeklere uyutulurken ninni söylenmesi gibi âdetler devam ettirilmiştir. “Kırk suyuna kırk taş, gül, para konuluyordu. Anne de bebe de aynı gün yıkanıyordu. Kırk gün evden çıkmadıkları için banyodan sonra en uzak eve gezmeye götürülürdü. En uzak evin seçilmesinin sebebi, bebeğin ömrünün uzun olması ve bol bol gezmesi içinmiş” (KK-40). “Kırkı dolan çocuğu yıkamak için kırk yumurta kabuğu ölçüsü su bir kaba konulur. İçine çiçekler ve para atılırdı. Kırkı çıkan bebek gezmeye gittiğinde ileride nasipli olsun diye o evin sahibi bebek için pamuk, yumurta ve peynir koyardı” (KK-52).

Bebeğin kırk uçurmasında banyo suyuna mübadil aileler bebek hep mis gibi koksun diye çeşitli çiçek yaprakları koyar, bebeğe bolluk bereket getirsin ve bebek hayatı boyunca güçlü olsun diye suya demir para ya da altın atarlarmış. Suyu çiçek atma âdetini yerli komşularıyla etkileşim sonucunda onlara öğrettiklerini ve uygulamaya beraber devam edildiğini dile getirmişlerdir (KK-36). Bu örnek, mübadillerin doğum ritüellerinde hem direnç hem uyum dinamiklerinin işlediğini ortaya koymaktadır.

“Çocuk diş çıkardığında bunu ilk gören, eliyle çocuğun ağzını yoklayarak dişi ilk bulan kişi çocuğa ya da annesine hediye alır” (KK-24). Bebeğinin dişini ilk gören kişiye de hediye verilirdi (KK-22, KK-78). Çocuğun dişleri güzel çıksın diye buğday pişirilir ve dağıtılırmış. “Dişi çıktığında diş buğdayı kaynatılırdı. Otuz iki tane buğday ipe dizilir, bebeğin yakasına ucu açık şekilde takılır, teker teker buğdaylar düşsün bebeğin dişleri de aynı şekilde sağlıklıca teker teker çıksın diye yapılırdı” (KK-40).

Diş buğdayı götürülen komşular, gelen kapları boş geri vermez; kapların içine çocuğun ömrü bereketli olsun diye, pirinç, toz şeker gibi yiyecekler koyarlarmış. Bebeğin saçı ilk kesildiğinde kesilen saçlar saklanırmış. Çocuklar, büyüme evresinde zamanı geldiğinde konuşamaz ya da yürüyemezse birinci kuşaklarda tekkeye ya da hocaya götürüp çocuğu okutma âdeti bulunmaktaymış.

Erkek çocuklarına uygulanan *sünnet*, geçiş dönemlerinden doğumun alt başlığı olarak incelenebilir. Çocuklar, ilkokulu bitirmeden sünnet ettirilmeye özen gösterilirmiş. “Sünnet düğününde muhakkak ihtiyaçlı bir ailenin çocuğu da sünnet ettirilirdi. Benim sünnet düğünümde de uygulanmıştı” (KK-33).

Sünnet çocuğunun hazırlanması, giydirilmesi, sünnetin yapılacağı yerin süslenmesi, sünnet sonrası eğlenceler bu ritüelin içinde yer alan uygulamalardır.

Fotoğraf 5.12 Mursallı Köyü, Sünnet Düğünü, Raziye Ö. (KK-24) arşivi

Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadil aileler maddi durumu iyi olan birinci kuşaklardan itibaren sünnet düğünü yapma geleneğini sürdürmüşlerdir. Düğünler genellikle ürünlerin hasatından sonra, yaz tatillerinde ve hafta sonu yapılmış. Cuma ve cumartesi ya da cumartesi ve pazar olmak üzere iki gün süren sünnet düğünlerinde kimi aileler sadece çalgılı eğlence düzenler kimi aileler de gelen misafirlerine yemek verirmiş. Bazı aileler de sünnetin ardından dua okutup eğlence yapmamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Sünnet edilen çocuk, kıyafetleri giydirilip sünnet edilmeden birkaç gün önce atla gezdirilir ve akrabalar, komşular düğüne davet edilirmiş (KK-9, KK-36). Düğün gününden bir gün önce sünnet edilecek çocuğun silah tutacak parmaklarına -silah şeklinde- büyüdüğünün ve erkekliğe geçtiğinin sembolü olarak kına yakılmış. Kına yakan kişinin anne, babası ve çocukları olmasına dikkat edilirmiş. Bunun sebebi çocuğun sağlıklı, uzun ömürlü ve çoluk çocuğa karışmış bir yaşamının olması için temennide bulunmaktır.

Düğün günü köyün içinde arkadaşları ile gezdirildikten sonra sünnet çocuğu, çeşitli renkte yazmalarla süslenen yatağına yatırılır ve sünnet edilirmiş. Bu sırada dualar okunur ya da mevlit okutulmuş. Çocuğun ailesi de gelen misafirleri ağırlarmış. Misafirler, düğün sahibine yakınlıkları ve maddi imkânları dahilinde sünnet edilen çocuk için hediyeler verirmiş. “Sünnet düğününe giderken hediye götürülürdü. Yakın akrabalar

durumu iyi olanlar para ya da altın verirdi. Yakınlar da kumaş pantolon, gömlek gibi sünnet çoğuna giydirilsin diye daha çok kıyafet getirirlerdi” (KK-22). Akşam da çalgılı eğlenceyle devam edilir ve düğün tamamlanmış.

Fotoğraf 5.13. Mursallı’da Sünnet Çocuğunu Atla Gezdirme Geleneği, Nurkan A. (KK-8) arşivi

5.3.1.2. Evlenme ile İlgili İnanç ve Gelenekler

Evlenme, geçiş törenleri içerisinde en zengin ve karmaşık olanıdır. Çünkü evlilik, yalnızca iki bireyin birleşmesi değil, aynı zamanda iki ailenin, hatta geniş anlamda iki sosyal çevrenin birleşmesi anlamına gelir. Sosyalleşme sürecinin temel halkalarından biri olan evlenme, bireylerin farklı roller üstlendiği yeni bir yaşam biçimini temsil eder (Keleş, 2014, s. 185). Türk kültüründe evlenmeye verilen önem, kelime düzeyinde dahi gözlemlenebilir. “Evlenme” kavramı, sadece birlikteliği değil, yeni bir yuvanın kurulmasını, yani bir “ev” sahibi olmayı da kapsar. Bu durum, Türk toplumunda aile kurumunun kutsallığını ve geleneksel yapısını yansıtır (Korkmaz, 1999, s. 92).

Saha çalışmasında Aydın’da görüşülen kaynak kişilerin aktarımlarından önce Yunan kaynaklarında düğünlerine ait tespit edilen âdetler şöyledir: “Davul ve zurna çalınırdı, erkekler silah kuşanırdı, damat beyaz bir kıyafet giyerdi, misafirperverlikleri düğünlerinde de evlerinde de her zaman dikkat çekicidir” (Drosou, 1938, s. 146-149).

Annelerimiz anlatırdı kadınları tarlalarda çalışmazlarmış ev işleri yaparlarmış, kendi elbiselerini dikerler, kızlar danteller, kanaviçeler yaparlarmış. Kızlar genç yaşta evlenirmiş. Kızlar parmaklarına kına yakarlarmış, dudaklarını boyarlarmış. Düğün zamanı ata bindirirlermiş gelinlerini köyde gezdirirlermiş, düğünden sonra “kabul” derlermiş, misafirler gidermiş düğün evine. Dışardan birileri ile evlenmezlermiş (KK-15).

Mübadil grupların evlilik ve düğün gelenekleri, kolektif belleklerine ait kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Grevena Bölgesi’nde yaşarken de kız alıp verme durumunda yakın akrabalığın olmamasına özellikle dikkat edilir, çevre köylerden sadece Müslüman ailelerden kızlar gelin olarak alınır. “Annem, Mirsina’dan babam Pondini köyünden, aileleri tanışıyormuş ve gidip annemi istemişler” (KK-17). “Babamın ailesi, Dovrato, annemin ailesi Krifçe köyünden gelme” (KK-30).

Din konusunda çok hassas davranmışlar ve farklı inanç sisteminden biriyle evlenme tercih edilmemiştir. Anadolu’ya mübadele ile geldikten sonra özellikle Aydın-Mursallı’da olduğu gibi evlilik âdetlerini, yerli halktan bağımsız olarak yerleştirildikleri mübadil yerleşim alanlarında kız alıp verme durumunu sadece kendi içlerinde ama yine akraba olmayan mübadil ailelerden gerçekleştirmeye özen göstermişlerdir. “Mursallı’da yerli halk yoktu, babamlar geldiğinde sadece birkaç Arnavut aile varmış. Onlardan bile uzun süre kız alınmamış. 1950’de ilk defa benim amcazadem Cemal Ö. bir Arnavut’la evlendi, bu bir ilkti ve köyde büyük olay olmuştu” (KK-33). Mübadil ailelerin yoğun olduğu, yerli halkın olmadığı yerlerde yaklaşık 1970’lere kadar mübadil olmayan bir aileden kız almama geleneğini uygulamışlardır. Bu durum özellikle ilk kuşak mübadillerin kendi içlerinde evliliklere yöneldiğini, zamanla yerli halkla evlilikler - 1960’larda az sayıda da olsa yerli halkla evlenmeler olmuş- gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Babamlar bu köye geldiklerinde köyde Arnavutlar, yaşıyor, bizimkiler farklı etnik kökene sahip bu toplulukla da çok etkileşime geçmemişler. Köyde yaşayan iki topluluk da yıllarca kendi aralarında evlenmeyi tercih etmemiş. Kültürlerini korumak ve geleneklerini devam ettirmek, sonraki kuşaklara taşımak için sadece kendi aralarında bir araya gelmeyi tercih etmişler (KK-24).

Eskiden dışarıdan kimseyi istemezlerdi. Kız almak isteyen yerliler olurdu, vermezlerdi (KK-25).

Mübadil ailelerde bir aileden kız alıp o aileyi tanıdıktan sonra aynı aileye kız verme geleneği olan berdel vermenin yerine “trampa” (değiş tokuş) denilmektedir. “Bu tarz evlilikler bizim içimizde çok yapılmaz, gelin alınan bir aileden memnuniyet varsa başkalarına öneririz ama kız aldık kız verin şeklinde evlilik tercih edilmez” (KK-24). Kız kaçırmayla, beşik kертmesi yoluyla evliliklerin ve birden fazla kişiyle evliliklerin ise olmadığı dile getirilmiştir.

Kültürel etkileşimin artmasıyla farklı kültürel özellikleri bulunan topluluklarla evlenmeler başladıktan sonra özellikle 1960’lardan sonra evlenme ritüellerinde karşılıklı uyum ve değişim gözlenmeye başlanmıştır. Bu etkileşim, 1970’lerden sonra yerli halkla evlenmelerin çoğalmasıyla giderek artmıştır. Ancak mübadil aileler özellikle ikinci kuşaklarından sonra, yerli halk arasında yaygın olan erken yaşta evlilik gibi evlenme biçimlerini genellikle benimsememişlerdir. Ancak maddi imkânsızlıkların olduğu ilk zamanlarda erken yaşta evlenen birinci ve ikinci kuşak mübadiller olmuştur. “Abimler çalışmaya giderdi, Türkçeyi de çalışmaya başladıklarında öğrendiler. Ben 15 yaşındaydım. Abimin arkadaşı bir gün beni görmüş, sormuş birilerine. Abimler de beni hemen evlendirdiler” (KK-58).

İkinci kuşak mübadillerle beraber yerli aileler arasından kız alıp verme yaygınlaşmış; düğünlerde her iki kültürün unsurları bir arada yaşatılır hâle gelmiştir. Günümüzde Aydın yöresindeki mübadil kökenli ailelerin düğünleri hem özgün geleneklerini (damat tıraşı, kına gecesinde söylenen özel türküler) hem de geniş çevrede ortaklaşan modern Türk düğün ritüellerini içeren zengin bir senteze ulaşmıştır. Kendilerine özgü müzikler, oyunlar ve Yunanca-Türkçe karışık maniler, şarkılar kuşaklar boyu aktarılmıştır. Mübadil ikinci ve üçüncü kuşakların hatırladığı düğün âdetlerine bakıldığında; evelenecek yaşa geldiğine inanılan erkek ve kız çocuklar düğünlerde, Hıdırellez gibi eğlence düzenlenen ortamlarda veya aile ziyaretlerinde birbirlerini görüp beğenebilir ve evlenmek isteyebilirdi ya da aile büyükleri çocuklarını uygun gördüğü kişilerle evlendirirdi.

Evlenme çağına gelene kadar genç kızlara el işi örtüler, yatak takımları, kanaviçe işleme çarşaf, yorganlar, yün örgü yelekler, havlular ve dantel işlemelerin dokuma kilim ve heybelerin sıkça kullanıldığı çeyizler hazırlanmış. Ev eşyası olarak; el yıkama leğeni, ibrik, çorba tası, sahan, börek tepsisi, baklava, pilav tepsileri, güğüm, sahan, kaşıklar verilmiş. “Bizde erkekler dışarıda çalışır, kadınlar ev işleriyle uğraşır. Yerli halk da ise

tamam tersi. Burada kadınlar tarlada bahçede çalışıyordu, biz öyle değiliz. Biz evin günlük işlerini, yemeklerimizi yaptıktan sonra varsa çocuğumuzun çeyizini hazırlardık” (KK-40). El dokuma tezgâhında hem evin ihtiyacını karşılamak hem de kızların çeyizlerine hazırlık yapmak için yünden eğirilen ipleri kök boyalarıyla boyar ardından istedikleri motifleri kilimlere, heybelere dokurlarmış. “Annem çeyizimizdeki kilimleri kökboyasıyla boyayıp dokudu, çeyizlerimizi hazırladı, hâlâ onun dokuduğu kilimler duruyor, saklıyorum” (KK-9).

Dokuma tezgâhları mübadele sürecinde yanlarında taşıyabilecek boyutta eşyalar olmadığı için, pek çok mübadilin Grevena’daki evlerinde kalmıştır. Grevena’daki Krifçe gibi mübadil ailelerin yaşayıp boşalttığı köylerde onlara ait kalan eşyaların ve onların boşalttığı yerlere Anadolu’dan gelen birinci kuşak mübadillere ait eşyaların sergilendiği küçük müzeler bulunmaktadır.

Fotoğraf 5.14 Krifçe Köyünde Mübadele Dönemi’ne Ait Eşyaların Sergilendiği Müzedeki Halı Dokuma Tezgâhı ve Yün Eğirme Çıkırıkları (D.Ö.G. arşivi)

Dokuma kilimler, at heybesi, patikler, ev içi kullanılacak yastık örtüleri çeyizlerin vazgeçilmez parçalarındandır.

Fotoğraf 5.15 Nurkan Altıntaş'ın Annesinin Çeyizinden Kalan Patikler (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.16 Nurkan Altıntaş'ın Annesinin Çeyizinden Kalan Tel Kırma Örtü (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.17 Nurkan Altıntaş'ın Annesinin Çeyizinden Kalan El İşlemesi Örtü (D.Ö.G. arşivi)

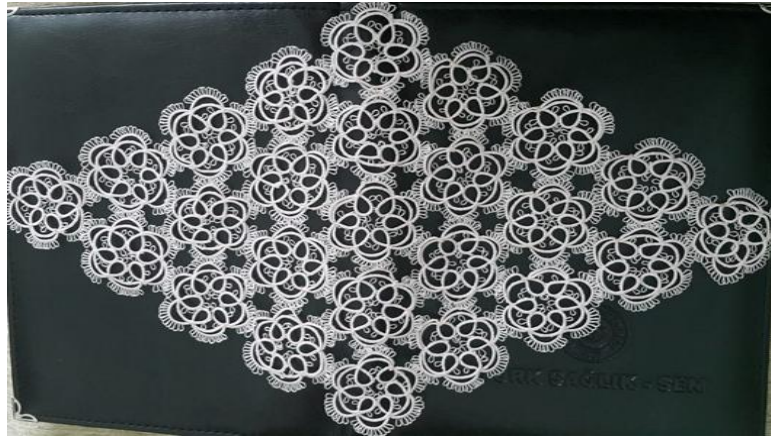
Fotoğraf 5.18 Aydın-Mursallı'da Görüşülen Üçünü Kuşak Mübadil Zerrin Gürel'in Birinci Kuşak Mübadil Büyükannesine Ait Günümüzde Kullanmaya Devam Ettiği Dokuma Kilim (D.Ö.G. arşivi)

Genellikle mübadil kadınların elbise ve eteklerinin üzerin taktıkları “yağlık/fusta” adı verilen yöresel önlükler hemen hemen her kızın çeyizinde bulunurmuş. Bu önlükler günlük işler yapılırken muhakkak takılırmış (KK-36, KK-69, KK-71).

Aşağıdaki fotoğrafta Aydın-Mursallı’daki evlerinde görüşülen ikinci kuşak mübadil Raziye Önder’in üzerindeki kırmızı renkli yağlık, çeyizlerde hazırlanan ve yıllarca saklanan bu önlüğün güzel bir örneğidir.

Fotoğraf 5.19 Namık K. Ö. (KK-25), Raziye Hanım (KK-24) ve Annesine Ait Yağlık-Fusta (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.20 Gülten Hanım’ın Birinci Kuşak Mübadil Annesinin Kendi Çeyizi İçin Yaptığı Dantel (D.Ö.G. arşivi)

Hazırlanan çeyizler, sandıklarda muhafaza edilirmiş. Çeyizlere konulacak eşyalar sadece kızın ailesi tarafından değil, yakın akraba kadınların da yardımlarıyla hazırlanmış. Mübadil kadınlar ev işlerinde ve terzilik işlerinde oldukça hünerlidir. Çeyizlerin çoğu evlerde hazırlanır ve kadınlar gündelik zamanlarda giyecekleri etekleri, elbiseleri kendileri dikerlermiş.

Evlilik niyetinde olan erkeğin tarafından kız tarafına hayırlı bir iş için gidileceği bir kadınla haber verilirmiş. Kız tarafı kabul ederse erkeğin annesi ve yakın akraba kadınlar, kızı ve ailesini görmeye gider ve niyetlerini kız tarafına söylermiş. Daha sonra kız tarafından kadınlar, erkek evine ziyarete gider, ailenin durumunu yaşadığı yeri görür, kızlarını vermeye uygun görürlerse isteme için gün belirlenir ve kız istenirmiş. “Kız istemeye damat götürülmez eğer kızı vermişlerse eve geldiklerinde damat heyecanla beklerdi. Damadın yüzüne un sürülürdü. Un sürülmüşse kız verilmiş anlamına gelirdi. Ağabeyim için kız istemeye gittiklerinde dönüşte onun yüzüne de un sürmüşlerdi” (KK-8). Anne baba tamam dedi mi, kıza sorulmazmış. “Kız tarafı erkek tarafına mutlaka evi var mı diye sorardı” (KK-25). “Çok eskiden oğlan tarafının geline çeyiz almada yardımcı olması için bir miktar altın ya da para verilirdi. Bu gelenek zamanla unutulmuştur” (KK-40). Erkek tarafının ev yapması beklenirmiş, dönemim ekonomik şartları ve evlerin azlığından dolayı kayınpederin evine gelin alınmış ama damadın bir an önce ev yapması beklenirmiş, kız tarafı ise evin ihtiyaçlarını yaparmış (KK-25, KK-80).

“Söz kesimi genellikle nişan törenlerinden önce yapılırdı, nişan tarihi kararlaştırılırdı” (KK-47) veya söz ve nişan beraber yapılırmış (KK-48). Ancak bazı ailelerde kızı istedikten sonra gelin ve damat birbirini düğün zamanına kadar görmezmiş (KK-58).

Söz ya da nişan töreni yapılacaksa erkekler, takım elbise giyer, kızlar da şık elbiseler giyermiş. Kızın tören için süslenmesi ve hazırlığı genellikle arkadaşları tarafından gerçekleştirilirmiş. Bu törenlere her iki ailenin de yakın gördüğü akrabalar davet edilirmiş. Erkek ve kadın akrabalar bir arada törene katılırlarmış. Evlenecek çifte yüzükler takılır, düğün tarihi konuşulmuş. İsteme, söz ve düğün tarihleri arasında çok uzun süre olması istenmez genellikle bu törenler arasındaki tarihler birbirine yakın tutulmuş. Nişan töreni yapılmasına karar verilmişse masrafları genellikle erkek tarafı karşılamış. “Nişan alışverişine gidilirdi. Bana çok alışveriş yapıldı. Odanın dört duvarını

kaplayacak eşya alınmıştı bana. Kız tarafı, nişandan sonra kim ne hediye getirmişse o ailelere hediye götürürdü” (KK-40).

Nişanda önce erkek tarafı kız tarafına hediyeler götürür ertesi gün de kız tarafı hediyelerini götürürmüş. Böyle durumlarda maddi anlamda düğünü daha rahat gerçekleştirmek için nişan ve düğün arasında bir sene geçmesi beklenirmiş.

Fotoğraf 5.21 Mursallı'da Nişan Fotoğrafı, Nurkan A. (KK-8) arşivi

Düğün tarihi için ailelerin uygunluk durumuna göre genellikle tarladaki ürünün kaldırıldığı, ailelerin eline para geçtiği dönemlerde yapılmasına karar verilirmiş. Düğün tarihinden bir hafta önce gelinin ve damadın aileleri maddi olanaklarına göre ilçeye ya da şehre giderek düğün için alışveriş yaparlarmış (KK-35, KK-36, KK-40, KK-47, KK-48, KK-52...). Her iki aile de imkânları dahilinde düğün olacakları aileye kıyafet, ayakkabı,

çanta vb. hediyeler almış. Bu alışverişe “Roba düzmek/rubaya gitmek” denilirdi. “Bazı ailelerde resmî nikâha kadar gelin ve damadın görüşmesine izin verilmezmiş hatta nikâhta bile gelinin yerine başka bir aile üyesi gider ve ‘evet’ dermiş” (KK-58) Bu gelenek her ailede uygulanmazmış. Ancak resmî nikâhlar her zaman dini nikâhtan önce yaptırılmış (KK-52).

Düğün yemekleri için günler öncesinden hazırlıklar yapılır ve yemeklerin pişirilmesine köyün yemek yapmada usta kadınları gelir ve düğün sahiplerinin evinde akrabaların da yardımıyla yemekler hazırlanmaya başlanırmış. Hem kız evinde hem de erkek evinde akrabalar için yemek verilirmiş. Düğün yemekleri genellikle her düğünde aynı olacak şekilde hazırlanırmış. Düğün yemekleri yaklaşık yirmi kişinin sığacağı yer sofralarında olurmuş. “Her sofraya ayrı baklava yapardık, 50-60 tepsi baklava olurdu. Erkekler ayrı, kadınlar ayrı yerde yemek yerlerdi” (KK-36). “Düğünlerde köfte, bulgur ya da düğün çorbası, etli kuru fasulye, etli patlıcan musakka, saç kapamada pişen etli pilav, pita ikram edilirdi” (KK-9, KK-40, KK-59, KK-71, KK-80). “Çorba, kuru fasulye, kebab, sulu et yemeği, tavuk/pilav, süt böreği, baklava, yoğurtlu köfte, musakka (pırasalı) ikram edilirdi” (KK-24, KK-25, KK-70).

Düğünler bir hafta yapılırmış. Pazar günü bayrak asılır düğün olacağı köye duyurulurmuş. Pazartesi erkek tarafı bir dana keser yemekler pişirilmeye başlanırmış. Salı günü yemekler ikram edilirmiş. Çarşamba erkek tarafı bir kınalı kuzu hazırlarmış. Kız tarafında da yemekler pişirilirmiş. Perşembe gelin evine kınalı kuzu götürülürmüş. Cuma-cumartesi erkek tarafında da kız tarafında da çalgılı eğlence olurmuş, cumartesi akşam erkek tarafı eğlenmeye kız tarafına gidermiş. Pazar, gelin çıkarılır ve erkek evine getirilirmiş (KK-24).

“Birinci kuşaklar anlatırdı Grevena’da bazen düğünler on gün sürecek şekilde yapılırmış. Daha sonra bu gelenek bir perşembe ile pazar günleri arasında beş gün ya da en fazla bir hafta sürecek şekilde yapılır hâle gelmiştir (KK-58).

Görüşülen kaynak kişilerin âdetlerinde sıralamalarda farklılıklar olduğu görülmüştür. Tespit edilen düğün düzenleri çoğunlukla şu şekildedir:

Perşembe günü sabahı, erkek evinin çatısına portakal takılmış bir sırık asılırdı. Erkek tarafından akrabalar portakala doğru ateş eder, portakalı vurana havlu hediye edilirdi. Aynı zamanda silah sesleri, köye düğünün başladığını da duyurmuş olurdu¹²⁶. Öbür haftaya çarşambaya kadar hediyeleşmeler -pişkeş- başlardı. Önce erkek tarafı içine şeker, kına ve terlik koydukları hasır bir sepeti köy çocuklarıyla beraber kız evine gönderirlerdi. Kız evi çocuklara hediyeleri getirdikleri için yemek ikram ederdi. Cuma günü ya da hafta sonu erkek tarafının kadınları kız evine ziyarete giderdi ve evde kızın arkadaşları da olurmuş, kızın saçına Yunanca şarkılar eşliğinde kına yakılır ve ardından gelin saçları taranırmış. Düğünler 5 gün yapılmaya başlandıktan sonra gelin saç taranması ve geline kına yakılması damat tıraşının yapıldığı Pazar gününden bir gün önce yapılırdı. Kadınlar kına yakıp evde şarkılar söyleyip eğlenirken erkekler bahçede çalgıcılarla eğlenirdi. Gelin kızın arkadaşları o gece kızın evinde kalırlardı. Pazar günü damat tıraşı olur ve damat tarafı çalgıcılarla kızı almaya giderdi (KK-56).

Kaynak kişilerin pek çoğu ise aşağıdaki düğün düzenini aktarmıştır:

Çarşamba günü erkek tarafı büyük baş bir hayvan keser, erkek tarafı eti yemeklerde kullanılması için parçalar ve günler öncesinden hazırlanan düğün yemekleri erkek tarafından gelen misafirlere ikram edilmeye başlanırmış. Düğünlerde hem kız tarafının hem de erkek tarafının kendi misafirlerine yemek vermesi önemli görülürmüş. Erkek tarafına gelen akrabalar, gelin için alınan hediyelere bakarmış.

Perşembe erkek evine bayrak asılırmış. Büyük kazanlarda kestane kaynatılır, herkese dağıtılırmış. Perşembe günü kız tarafı için alınan hediyelerin üzerine bereketli olsun diye pirinç, buğday taneleri serpilip bu hediyeler sepet ya da seletlere yerleştirilirmiş. Sırtına kına yakılmış ya da kırmızıya boyanmış, boynuzları çiçeklerle, portakallarla, takılacak altınlarla süslenmiş bir koç ve hediyelerle akrabalar eşliğinde kız evine götürülür ve teslim edilirmiş¹²⁷. “Kız tarafına götürülen koç süslenir hatta koça altın bile takılırdı. Burada bir olay olmuştu altınlarla süslenen koçu hırsızlar kaçırmışlardı” (KK-49).

Kız evinde pişen yemeklerle erkek evinde pişen yemekler hemen hemen aynıymış. Kız evi, erkek evinden gelen yaklaşık elli kişilik bazen de daha fazla olan misafir grubunu

¹²⁶ Düğün adeti beş güne düşürüldüğünde düğünün olacağı hem kız tarafından hem de erkek tarafından görevlendirilen gençlerin köyde düğünü akraba, eş dostlara duyurması ile başlanırmış.

¹²⁷ Bundan sonraki gelenekler on gün süren düğünlerin beş güne düştüğü zamanlarda da aynı şekilde gerçekleştirilmiştir (KK-23, KK-40)

yemek vererek ağırlarlarmış. Çalgı ekibi cuma günü öğlen gelir ve düğün eğlencesi başlarmış. Kadınlar ve erkekler düğünlerde ayrı eğlenirmiş. Cuma-cumartesi-pazar iki tarafta da yemek verilir, hısım akraba hele uzaktan gelmişse bir hafta düğün evinde kalırlarmış.

Kız tarafında kadınlar toplanır, kızın ellerine ve ayaklarına genellikle kızın annesi ya da evliliği yolunda giden, çocuk sahibi bir kadın tarafından kına yakılır. Kızın annesinin maddi durumu varsa kızının avucuna altın da koyarmış. “Annemler, buraya geldiklerinde kına yakılırken gelinin avucuna kayınvalidenin altın koyduğunu görünce şaşırmışlar” (KK-22). Kına yakılırken kadınlar, hüznü şarkılar söylemiş.

Annem hüznlenmektedir
Sus anneciğim sus ben sana
Allahısmarladık diyorum

Güle güle kızım
Gittiğin yere saygı göster
Büyük ağa al, büyük hanım ol

Gururlu, güzel ve iyi gelin
Uzun boylu, hoş ve şerefliini buldum
Gururlu, güzel ve iyi gelin
Ona iyi ve gururlu koca buldular

Kına yakılınca gelin kız, odadaki herkesin kendinden yaşıca büyük ya da küçük fark etmeksizin elini öpermiş. Gelin kıza hediyeler takılır, eğlenceye devam edilirmiş. “Kör Hafız diye biri vardı. Türkü, şarkı söylerdi. Kadınlar kör Hafız varsa kınaya geliriz derlerdi” (KK-17, KK- 35, KK-33)¹²⁸.

¹²⁸ Kadın eğlencelerine şarkı, türkü söyleye geldiği bildirilen *Kör hafız* lakaplı kişi ile ilgili bilgi, Mursallı ve Koçarlı’da görüşülen kaynak kişilerden elde edilmiştir.

Fotoğraf 5.22 Mübadil İkinci Kuşaklara Ait Bir Düğüne Ait Aile Fotoğrafı, Ogün A. (KK-11) arşivi

Cumartesi erkek evinde çalgılar çalınır genellikle içkili eğlenceler yapılırmış. Düğünlerde Rum ezgileriyle daha çok halaya benzeyen “divol, samnosita, garaguna, çamku, sirtaki, kalamatiyano, vugarku” gibi oyunlar baştaki kişinin mendil sallamasıyla oynanırmış.

Gelin olarak alınacak kızın ailesi aynı köyden ise aynı gün kız evine damat tarafının geleceğini bildirmek için iki genç, kollarına süslü mendiller bağlanarak gönderilirmiş. Eğer başka bir köyden kız alınmışsa bu iş bir gün önce gerçekleştirilirmiş.

Haber verildikten sonra damat evindekiler ve akrabaları bir tepsi baklava ile, çalgılar eşliğinde kız evine çeyiz almaya oynayarak giderlermiş. Bu sırada hediyeleşmeyle ilgili -kız evinden tatlı isteme- aşağıdaki şarkı söylenirdi, şarkıyı söyleyene de hediyeler verilirmiş:

Tu Pişkeş

Na kuski nakus Efendi
 Tu pişkeş halevu mi, na tuskalurisumi
 Hem nazisun na krupeksun hila hrona yenun
 Yatu yatu tu pişkeş, tu pişkeş halevumi
 Na tus kalirisumi, hem nazisun krupeksun
 Hila hrone nayanun

Duy sesimi Efendi (kızın babasının ismi)

Kutlamak için hediyeni istiyoruz

Sağ olsunlar var olsunlar, yüzyıl mutlu olsunlar

İşte hediye, işte hediye benim size hediyem

Kutluyoruz kutluyoruz

Sağ olsunlar var olsunlar yüz yıl mutlu olsunlar

Birinci kuşakları düğün âdetlerinde olan kız evinin erkek evinden gelenlere erkek evinin de kız evine giderken tatlı özellikle ev baklası ikram etme geleneğine “pişkeş alma” denilirmiş¹²⁹.

Fotoğraf 5.23 Mübadil Kuşaklara Ait Bir Düğünden Müzik İcracıları, Ogün A. (KK-11) arşivi

Darbuka, keman, cümbüş, davul ve klarnet çalgı ekibinin kullandığı enstrümanlarmış. Kız evi çeyiz almaya gelenlere kahve ve şeker ikram edermiş. Çeyiz olarak önce Kur'an-ı Kerim kız evinden çıkartılmış. Ardından hazırlanan çeyiz sandığı ve çeyizlik eşyalar

¹²⁹ Pişkeş/peşkeş kelimesi Dede Korkut Kitabı'nda da geçtiği üzere “Pes Begil, geldi, pişkeş çekdi” hediye verme, bahşiş verme anlamına gelen bir kelimedir.

çıkarmış. Eve getirilen çeyizlik eşyalar gelinin odasına yerleştirilirmiş. Birinci kuşak mübadillerin olduğu dönem özellikle maddi sıkıntıların ve konut yetersizliğinin olduğu bir zaman dilimi olduğundan gelinler, genellikle erkek evinin bir odasına yerleştirilir ve bir süre büyüklerle beraber yaşamırmış. Pazar günü sabah damat, çalgılar eşliğinde ve Damat (Gambros) şarkısı söylenerek tıraş koltuğuna oturtulmuş. O sırada yaşça büyük olanlar çalgı eşliğinde oyunlar oynarmış. Damat tıraşı kendi baba evinin bahçesinde olabileceği gibi köy meydanında da gerçekleştirilirmiş. Damadın akrabaları ve arkadaşları havluya para takarmış. Damat tıraşı yapılırken söylenen şarkının sözleri şöyledir:

Gamros

Şimira n'asprini mera
 Şimira ki m'najiti
 Aytos mitin pirthika
 Ğamren ti mana şekami
 Pu şasprusa mi ğala
 İ manam mi paterthika
 Ki babas mu şayini
 Ki babu pu mi babithevtiki
 Hriso itan tu ksuraft
 Ni papyia feni tu niroke ena tu sapuni
 Ki yarthirfi ya ğligori
 Fernin ta pistimala
 H'tenimu htina ki fkar yiro ki ksuraft
 Şernan ala triha na mi kopşis
 Triha na mi kopşis apu ta malalam
 Ta hu ağırazmena ena trihaki fluraki
 Apu tin minacam ki apu baba ku

Damat

Gün doğuyor
 Gün bembeyaz doğuyor

Bugün kartalla keklik bir oluyor
 Damadım anan seni nasıl
 Böyle süt gibi beyaz yapmış?
 Anam beni yürüttü
 Babam uçurttu
 Ebem doğurttu
 Tıraş bıçağım altından
 Biri su getirdi
 Biri de sabun
 Çabucak tıraş olayım diye
 Biri de peştemali getirdi
 Tara tarağım, tıraş et bıçağım
 Saçımdan başka tel kesmeyin
 Satın aldım ben bir telimi bir altına
 Anacığımdan, babacığımdan (Yılmaz, 2022 s. 197)

Damat tıraş olduktan sonra berber parasını damattan almaz, tıraş yaptığı aynayı kalabalığın arasında dolaştırır, etraftaki herkes de berbere bahşış verirmiş. Damat tıraştan sonra damatlık kıyafetini giyermiş. Damat daha sonra at üzerinde köyde yine çalgılar eşliğinde dolaştırılır ve kız evine götürülürmüş. Daha eskiden ve Grevena Bölgesi'ndeyken kız almaya damatların götürülmediği de belirtilmiştir. Damat büyüklerin ellerinden öptükten sonra ağzı tatlı olsun diye ikram edilen şerbeti içermiş.

Fotoğraf 5.24 Karakollar'da Yapılan Bir Düğüne Ait Fotoğraf, Fatma I. (KK-9) arşivi

Genç kız evden çıkmadan ailenin büyük erkeklerinden biri gelinin beline kuşak bağlar, bu kuşağa “gayret kuşağı” denilirmiş. Kuşak bağlanırken de maniler söylenirmiş. Görüşülen çoğu kaynak kişi mani söylendiğini hatırladıklarını ama manileri hatırlamadıklarını belirtti. Hatırlanan manilerden biri şudur:

Deniz dalga dalga
Ah anam bak şu derde
Size elveda demek
Ağır geliyor yüreğime

Gelin, ata ya da at arabasına bindirilir ve damat evine götürülürmüş. Pazar günü öğlen kız evinden gelinin alınmasıyla düğün sona erermiş. Gelin yeni evine girerken pirinç ve madeni para karışımı, bereketli bir yuvaları olsun diye gelinin üzerine serpilirmiş ve imam tarafından dua okunurmuş. Gelin; eve girerken önüne konulan su testisini ayağıyla kırar, huyu kuzu gibi yumuşak olsun diye önüne serilen kuzu potuna bastırılırmış. Ardından yeni evine girermiş. Kayınvalide gelen misafirlere damat turtası ikram edermiş. Damat, geline takı takarmış. Gelin bir sandalyeye oturtulur, çabucak ve sağlıklı çocuğu olsun diye gelinin bir bacağına kız çocuk diğer bacağına da erkek çocuk verilmemiş. Gelin ve damat acıkırsa diye onların odalarına damat kurabiyesi, baklava, pilav ve tavuk bırakılırmış. O gün yatsı namazından sonra damat, erkek akrabaları ve arkadaşlarıyla ellerinde yakılmış çıralarla şarkılar söylenerek evinin kapısına getirilirmiş. İmam nikâhı kıyıldıktan sonra arkadaşları sırtına vurarak damadı gerdeğe sokarmış. Pazartesi günü erkek evinde gelin kız kapının yanında durur, ziyarete gelenlerin elini öpermiş, onlar da geline para verirmiş.

Evlenen çift, daha sonra akrabalara -ilk önce kız tarafına- el öpmeye giderler, gittikleri evlerde şerbet içerlermiş. Daha sonra akrabaları onları evlerinde ziyaret edermiş. Akraba ve komşular da onları eve yemeğe davet ederlermiş. Bu geleneğe “fla” ya da “yimişa” denilirmiş.

1970'lere kadar düğün geleneklerinin Aydın ve çevresindeki mübadil kuşaklarca uygulandığı dile getirilmiştir ancak yerli halkla evliliklerin artması, üçüncü kuşaklarla beraber şehir merkezlerine çeşitli nedenlerle göçlerin gerçekleşmesi, hayatın modernleşmesi, kadınların iş hayatına atılması, bir hafta süren düğünlerin masraflı olması

gibi nedenlerle düğün gelenekleri uygulanmaz olmuş, tek akşam salonda gerçekleştirilen düğünlere yerini bırakmıştır.

5.3.1.3. Ölüm ile İlgili İnanç ve Gelenekler

Mübadil grupların ölüm zamanında gerçekleştirdikleri ritüeller de benzer biçimde eski geleneklerle geldikleri çevrenin izlerini taşımaktadır. Müslüman inançları doğrultusunda defin ve yas âdetlerini icra etmişlerdir. Birinci kuşak mübadillerin zamanında cenazeler kendi evlerinde yıkanıp kefenlenirmiş. Görüşülen ikinci kuşak kişilerin pek çoğu bu uygulamaları deneyimledikleri için eksiksiz bir şekilde aktarabilmişlerdir. Mevta yıkanırken altındaki tahta oynarsa, yakın tarihte başka bir kişinin de öleceğine inanılmış (KK-30, KK-36). “Evin bahçesinde ya da herhangi bir yerinde yıkanacak kişinin üzerine bıçak ve sabun konur, bu sayede yıkanması ve kefenin kesilmesi için hazırlık yapılmış olunur” (KK-8). Ölen kişi yıkandıktan sonra çörek otu (karaca ot), günlük ağacı bir küreğin üzerinde tütsü olarak yıkandığı yerde yakılır. Yıkamak için suyun kaynatıldığı kazanının üzerine beyaz bir örtü kapatırlarmış. Yıkadıktan sonra da kazan ters kapatılmış. Yıkandığı yere de su ve ekmek bırakılır, bir de mum yakılmış. Ölen kişinin yıkandığı yerin kapısı 3 gün boyunca açık bırakılmış. Bunun sebebi ölen kişinin orayı ziyaret edip etmediğini anlamak içinmiş. Sabah eğer tasın içinde ekmek kırıntısı görülürse, ölenin evine geldiğine inanılmış (KK-8, KK-35, KK-40). Evde yakın zamanda bir ölüm daha olmasın diye cenazenin yatırıldığı yere taş ve tuz konulmuş (KK-48). Ölen erkekse çenesi mendille, kadınsa yazma ile bağlanırmış. Vefat eden kişinin akrabaları haberdar edilir, defin işlemi kısa sürede gerçekleştirilirmiş. Mevtanın ayakkabıları evin dışına bırakılır, kıyafetleri ve eşyaları da ihtiyaç sahiplerine ölenin ruhu için verilirmiş (KK-49, KK-52). Ölen kişi kadınsa tabutun üzerine başörtüsü, erkekse havlu konulmuş. Biri vefat ettiğinde mezar kazmaya giden kişiler için yemek pişirilir ve onlara yemek verilirmiş. Defin esnasında mezarda lokum ve gül suyu gelenlere dağıtılmış. Mezarlığa defin işlemi sırasında kadınlar gitmezmiş. “Kadınlar mezarlığa gitmezdi çünkü ölülerin onları gördüğüne inanırlardı” (KK-8). Erkekler defin işleminden sonra bir testi suyu cenazenin toprağının üzerine başucundan başlayıp ayak ucuna kadar dökmüş. Cenaze sahibi aileye akrabalar ve yakın komşular yemek getirir, yas evinde yemek yapılmasını istemezler, eve gelince de dua okurlarmış. Mübadil aileler bu geleneğe “Paligurya” demektedir. Bu şekilde yaklaşık olarak yedi gün yas evine ziyaretler

devam edermiş. Kişinin ölümünün üçüncü günü, kesikli börek yapıp komşulara dağıtılırmış. “Yedinci gün, genellikle ekmek ya da lokma dökülürdü; tatlı ya da tuzlu lokma yapılırdı, tepsiye konulurdu konu komşuya dağıtılırdı” (KK-9). Kırkında lokma dökülür ya da helva dağıtılır, elli ikisinde yemek verilirmiş. Yas evine gelen misafirlere hoş geldin denilmezmiş. Kur’an okutma, helva dağıtma gibi ritüelleri geldikleri yerlerde de Aydın ve çevresine yerleştirildikten sonra da uygulamaya devam ettirdiklerini dile getirmişlerdir. Kadınlar cenazenin defninden sonra da uzun süre siyah giyer, çalgılı eğlencelere katılmazlarmış. “Annem 1960’ta öldü 1967’ye kadar bizim evde radyo çalınmadı. Çok uzun zaman saygı gösterilirdi, sadece ev halkı değil, komşularımız da çok hassas davranırdı, gürültü yapmamaya özen gösterirlerdi” (KK-33).

Ölen kişi vefatından yakın bir tarihte herhangi birinin rüyasına girip kendisini ya da başka birisini çağırdığını görürse çağırılan kişinin de öleceğine inanılırmış (KK-58). Cenazenin olduğu evde ıslık çalınmazmış (KK-56). Mezarlık ziyaretine kadınlar gidecekse abdestlerini alır , ölüler kendilerini görmesin diye iç çamaşırlarına yedi kat bez koyarlarmış, ancak kadınların mezarlığa gitmesi hoş karşılanmazmış (KK-8, KK-58).

Yerli halkla ölümle ilgili bazı farklı uygulamalar olsa da ortak İslami payda sayesinde büyük çatışmalar yaşanmamış; etkileşim içinde karşılıklı olarak ritüeller zamanla zenginleşmiştir. “Biz bayramlarda arife günü mezarlığa gideriz, muhacirler bayram günü camiden çıkınca giderlerdi” (KK-45). Zamanla mezar ziyaretleri ve anma günleri konusunda yerel âdetler de benimsenmiştir. Örneğin mübadiller başlangıçta sadece kendi geleneklerindeki belirli günlerde dualarını yaparken, zamanla yörede yaygın olan belirli zaman dilimlerindeki mezar ziyareti gibi uygulamalara da katılmışlardır. Sonuç olarak, Aydın vilayetindeki mübadil toplulukların ölüm ritüellerinin gelenekten kopmadan fakat yeni ortamın şartlarına da uyum sağlayarak devam ettiği görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında mübadillerin doğum, evlenme ve ölüm ritüellerinde güçlü bir kültürel süreklilik olduğu yarım asıra yakın süre devam ettirildiği ve yeni sosyal çevreyle etkileşimin getirdiği uyarlamaların da zaman içinde kaçınılmaz hâle geldiği görülmektedir. Üçüncü ve dördüncü kuşak mübadillerde ise bu uygulamaların bazılarının unutulmaya yüz tuttuğu tespit edilmiştir. Kültürel kimliği muhafaza etme bilincinin daha çok birinci ve ikinci kuşaklarda önemli rol oynadığı görülmektedir. Bununla beraber, mübadelenin üzerinden geçen yüzyıla yakın sürede ilk kuşak mübadillerin büyük ölçüde

vefat etmiş olmasıyla, bu ritüeller de kaçınılmaz bir dönüşüm görülmeye başlanmıştır. İkinci ve üçüncü kuşak mübadil aileler hem atalarının mirasını hem de içinde yaşadıkları Ege Bölgesi'nin genel kültürünü bir arada deneyimlemektedir. Aydın vilayetine yerleştirilen mübadillerin geçiş ritüelleri, direnme ve uyum ikilisinin dengesiyle şekillenmiş; temel dini ve kültürel unsurlar büyük ölçüde korunurken yerli halkla etkileşimin etkisiyle bazı uygulamalar grift hâle gelmiş, ortak bir yapı oluşmuştur. Bu durum, mübadillerin kültürel kimliğinin canlı kalmasını sağlarken aynı zamanda yerli halka zamanla başarılı bir şekilde entegre olduklarını göstermektedir.

5.3.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Doğum, Evlenme ve Ölüm Ritüelleri

5.3.2.1. Doğum ile İlgili İnanç ve Gelenekler

Grevena Bölgesi'ndeki saha çalışmasında görüşülen mübadil kuşaklar, hem yüzlerce yıl yaşamış oldukları ve etkileşim hâline geçtikleri Karadeniz'e özgü halk kültürünü hem de kendilerine ait Ortodoks Hristiyan geleneklerini beraberlerinde getirmiştir. Daha çok bu bölgeye yerleştirilmiş olan mübadiller; Pontus Rumları olarak tanınmaktadırlar ve geçiş törenlerinde hem dini hem de etnik kültürlerinden izler taşımaktadırlar.

Görüşülen kaynak kişiler; doğum, vaftiz, evlilik, ölüm gibi geçiş törenlerinin hem Anadolu'da hem Grevena'ya göç ettikten sonra muhakkak yapıldığını belirtmiştir. Bu dönemlere ait ritüellerin pek çoğu kilise de gerçekleştirilmiştir. "Vaftiz törenine, evlilik törenine kızın ve erkeğin yakınları katılırken cenazelere daha çok kişi konu komşu, herkes katılır" (KK-72).

Geçişlerin ilk evresi olan doğum; tarih boyunca pek çok farklı kültürde sevinç kaynağı olarak görülmüş, yalnızca anne ve baba değil, tüm aileyi ilgilendiren bir olay olarak kabul edilmiştir. Aile yapısının temel taşlarından biri olan çocuk, sadece bir birey değil, aynı zamanda ailenin devamını simgeler. Doğumun aileye kattığı bu anlam özellikle kadının statüsünü yükseltirken, babaya da toplumsal itibarı artırma yönünde katkı sağlar (Örnek, 1966, s. 55-56). Doğum süreci sadece fizyolojik bir olay değil, aynı zamanda kültürel olarak şekillenen bir geçiş evresidir. Bu dönemde uygulanan sayısız inanış ve pratik, anne ile bebeği doğaüstü tehlikelere karşı korumayı amaçlar. Gebelik süreciyle başlayan bu

koruyucu tutum, hemen hemen her kültürde geleneksel bilgiyle şekillenmiş olup modern sağlık hizmetlerinin gelişmesine rağmen varlığını sürdürmektedir (Artun, 2010, s. 126).

Hayatın geçiş dönemlerinin ilk evresi olan doğum ve sonrası süreçte Karadeniz’den gelen Rom Ortodosklar’da hamile kadınların korunması için kutsal su içmesi veya yanında aziz ikonaları taşıması yaygın bir uygulamaymış. Nazar ve kötü ruhlardan korunmak için anne ve bebeğin yanında dualar okunmuş. Hatta evde nazarı engellemek için Anadolu inançlarında görülen üzerlik otunun tütsülenmesi gibi uygulamalar da yapılmış. Doğumlar, genellikle evde gerçekleşir, tecrübeli kadınlar veya ebeler doğum yapan kadına yardımcı olurlmuş (KK-69, KK-72, KK-79).

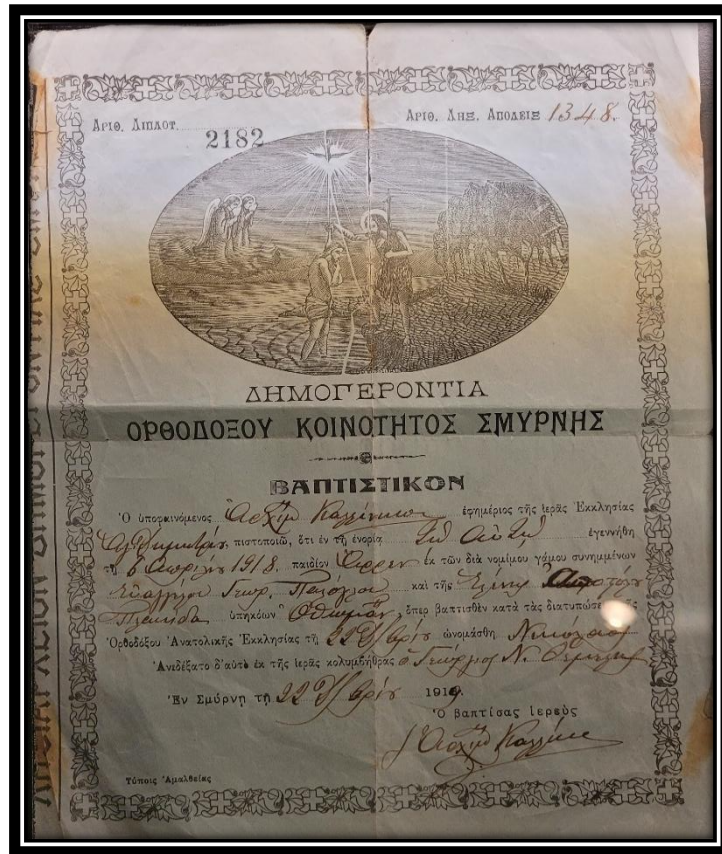

Fotoğraf 5.25 Krifçe’deki Mübadele Dönemi’ne Ait Eşyaların Sergilendiği Müzede O Döneme Ait Bebek Beşiği (D.Ö.G. arşivi)

Bebek doğar doğmaz vaftiz edilmezmiş, vaftiz töreni için hazırlık yapılmış ve bebeğin birkaç ay büyümesi beklenirmiş. Vaftiz törenleri görkemli bir şekilde kutlanırmış. “Çocuklar 5-6 aylık olunca vaftiz edilir ve isimleri konurdu, vaftiz edilmeden önce anne sütü dışında başka bir şey bebeğe yedirilmezdi” (KK-26). “Çocuk yapmak oldukça önemsenirdi. Çocuğun vaftiz annesi ve vaftiz babası manevi akraba kabul edilirdi” (KK-74). Vaftiz töreni ile çocuk bir isim alır ve aslında bu törenden sonra Hristiyan toplumunun bir parçası haline geldiği düşünülür.

Çocuklara isimler rasgele verilmez, dini içerikli isimler ve aziz isimleri verilirmiş (KK-65). Bu uygulama çok olduğu için Yunanistan'da aynı isimlerin sürekli kullanıldığı görülmüştür. Görüşülen kaynak kişilerden Ioannis (Yannis KK-20, KK-21), Nikolaos (Nico KK-5, KK-6), Anastasius (KK-64) azizlerin isimlerini taşımaktadır. Dede ve ninelerin isimlerini taşıyan çocuklar da bulunmaktadır. Ölmüş birinin isminin verilmesi bir anma vesilesi ve devamlılık sembolü olarak görülmektedir. Aynı zamanda doğan kişiyle ölen kişiler arasında bu sayede bağ kurulmuş olduğuna inanılmaktadır.

Ortodoks geleneğine göre çok önemli olan vaftiz, kilisede papaz tarafından gerçekleştirilirmiş. Bebeğin ne zaman doğduğuna ne zaman ve kim tarafından vaftiz edildiğine dair belgeler, ailelere verilirmiş.

Fotoğraf 5.26 Doğum ve Vaftiz Belgesi Örneği, Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou) (D.Ö.G. arşivi)

Bebeğin üzerine üç kez su dökülür, kutsal yağla bebek mesh edilir ve ardından bebeğe ailenin seçtiği isim verilir. Bebeğin vaftiz babası ya da annesi onun ruhsal koruyucu ailesi olur, bebek büyüyüp evleninceye kadar

bebeğin manevi sorumluluğu bu ailenin de üzerinde kabul edilirdi. Vaftiz törenine hem aile hem de ailenin yakınları güzel ve temiz kıyafetler giyerek giderdi, bebek için iyi dileklerde bulunurlardı (KK-72).

5.3.2.2. Evlenme ile İlgili İnanç ve Gelenekler

Evlilik törenleri, sadece bireyleri değil, tüm topluluğu etkileyen sosyal olaylardır. Her aşaması toplumun kültürel yapısına göre şekillenen evlilik; töre, âdet, gelenek ve göreneklerle iç içe bir yapıda yaşatılmaktadır (Örnek, 1971, s. 185; Hamzaoğlu, 2010, s. 196).

Fotoğraf 5.27 Çurhli Köyünde Ortodoks Yerel Halka Ait Köy Düğünü (Hristo H. arşivi)

Grevena Bölgesi'ndeki köylere yerleştirilen Karadeniz Bölgesi'nden giden mübadil ailelerin yerli halkla etkileşim içine geçmesi ve evlilikler kurması tıpkı Anadolu'da olduğu gibi 30 yıldan fazla sürmüş, bazı köylerde görüşülen kaynak kişiler 1960'larda evliliklerin başladığını bazı köylerdeki ise 1970'lere kadar yerli halkla bu tarz etkileşime çok az sayıda geçildiğini belirtmişlerdir. Mübadil aileler bu tarihlere kadar kendi gibi mübadil olan diğer ailelerden evlilik yapmayı tercih etmişlerdir. "Yerliler çok istemediler, dilimizi anlamıyorlardı, bazılarımız Rumca bilse de yerlilerle anlaşıyorlardı, yıllarca kız alıp verme olmadı evlilik kurmak istemediler" (KK-4).

Yerli halklarla evlilikler başladıktan sonra yerli halkla mübadiller arasında kültürel ve sınıfsal ayrımlar azalmaya başlamıştır (KK-14, KK-66, KK-68, KK-69, KK-76).

Rum toplumunda evlilik oldukça önemli, isteğe bağlı olmaktan çok olması gereken bir kurum olarak görülmektedir. Evlilikler, geleneksel kurallara bağlıdır. Örf ve âdetler, nişan ve düğün merasimlerinde uzun süre özellikle yerli halkla evlilikler kurulmaya başlanan dönemlere kadar uygulanılmaya devam edilmiştir.

Desponia Hanım, atalarının Grevena Bölgesi'ne gelmeden Anadolu'da gerçekleştirdikleri düğünlerinin hafta düğünü olduğunu, iki gün iki gece sürdüğünü, evin önünde çifte davul çifte zurna çalındığını, her gün yemek verildiğini dile getirmiştir. “Kız alınır gelinirdi atlarla, horon oynanırdı. Karşılama oynanırdı. Çiftetelli oynarlardı. Burada saz yok kızım, babam çok güzel saz çalardı, o çalardı ben dört yaşındaydım çiftetelli oynardım burada” (KK-3). “Düğünler 3-4 gün sürermiş, davullu zurnalı. Damat gelinden hayvan ya da tarla olacak şekilde çeyiz istiyormuş. Kiliseden çıkarken başlarından bereketli olsunlar diye pirinç atılmış” (KK-26). Düğünler Anadolu'dayken 1 haftaya yakın ve yemekli olarak gerçekleştirilmiş. Davul ve zurna düğünde kullanılan başlıca müzik aletleridir (KK-4, KK-64, KK-69). “Kutlamalar, düğünler ve şenlikler Türk komşularla birlikte yapılıyor, davul ve zurna kullanılıyor” (KK-77).

Evlilik kararı genellikle ailelerin onayıyla gerçekleşmiş. Evlenmesi uygun görülen kişiler aynı köyden olmak zorunda değilmiş, Grevena'da köyler birbirine yakın olduğu için farklı köylerdeki mübadil ailelerin çocukları ile ya da Anadolu'dan farklı yerlerden gelen mübadil ailelerin çocukları arasında da evlilikler oluyormuş. Kız çocuklarının iyi yetiştirilmeleri, iş bilmesi ve hünerli olması evlilik için aranılan önemli kriterlerdenmiş. “Eşimin ailesi Adana'dan gelmiş, bizse Sinop'tan. Zorla evlendirdiler kızım beni, eşim benden büyüktü, iş yapsın diye onu aldılar getirdiler, bana da evleniyorsun dediler, evlendik bizde” (KK-77). “Eşim otuz yaşlarındaydı ben 13 yaşındaydım, evlendim, evime, işime çocuklarıma baktım, 6 çocuk büyüttüm” (KK-3). “Kocam Megalo Sirini'dendi beni gelin verdiler oraya, 7 yıl orada yaşadım” (KK- 4).

Nişan öncesi aile tanışması yapılırmış. Tıpkı Anadolu'da olduğu gibi çeyiz içinde neler olacağı konuşulurmuş. Kızdan çeyiz istenilirmiş. Evin eşyasının pek çoğu kız ve ailesi tarafında sağlanırmış. El işlemleri, kilimler, yorganlar ve yastıklar, mutfak eşyaları

eyizlerde kızların g t rd    şyaların başında gelmekteymiş. D   n tarihi belirlendiğinde aileler yakınlarını d   ne davet etmeye başlarırmış.

Kaynak kişilerden Pondini köyünde görüşülen Yorgos (KK-26) aile büyüklerinden d   nlerini Anadolu'dayken nasıl gerçekleştirdiklerini dinlediğini ve âdetleri şu şekilde anlatmıştır:

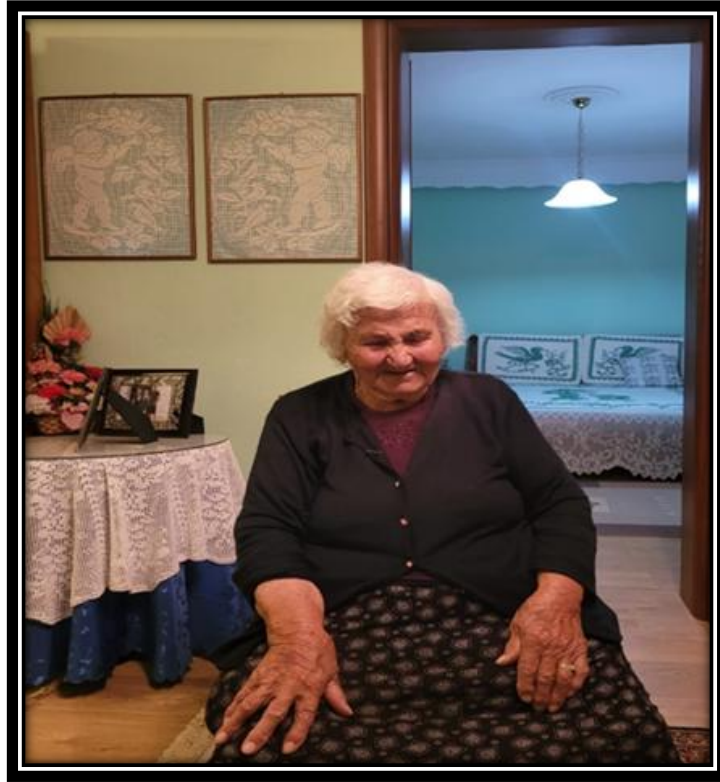
Dedem anlatırdı, Sinop'a özgü gelin arabaları varmış; bu arabaların üzerine  lfalık yani dokuma kilimler  rt l rm ş. Bu kilimler eski urbaların atılmayıp dokunmasıyla oluşuyordu. Anadolu'da öğrendikleri halı dokuma geleneğini unutmamışlar ve dokuma tezg hlarını g  ettiklerinde kendi imkânlarıyla tekrar yapmışlar. Bu kilimler yere yatakların altına, sobaların önüne oturmak için de kullanılıyordu. Gelinlerin eyizi bu arabalarda taşınırmış. Dedem aslında çatı içinde u raşıyormuş ama arabaların tekerlerini de yaparmış. D   nler 3-4 gün sürüyormuş, babaannemler anlatırdı. Kız tarafı gelinin yanında g t rece i dokumaları, örtüleri çeyiz olarak hazırlarmış ama asıl damat tarafı gelin tarafından davar ya da bir tarlayı çeyiz olarak istermiş. Kutlamalar ve eğlenceler Türklerle beraber davul zurna eşliğinde yapılırmış.

Çeyiz kültürü, Anadolu'daki etkileşimi çok net bir şekilde yansıtmaktadır. eyizlerin içlerinde yer alan danteller, işlemeli gömlekler, dokuma kilimler, heybeler, sedir örtüleri, kanaviçe, etamin işlemeler, yorganlar, arşaşlar, evin perdeleri Anadolu'daki bir Türk gelinin eyizinin neredeyse aynıdır. Saha çalışmasında gezilen köylerde ikinci kuşak mübadiller halı dokumayı, patik  rmeyi, dantel işlemeyi annelerinden öğrendiklerini ve kendilerinin de yapmaya devam ettiğini belirtmişlerdir. Agios Georgios köyünde görüşülen Anastasia Hanım (KK-4) annesinden   rendi i ve kendi  rd   patikleri göstermiş ve hediye etmiştir.

Fotoğraf 5.28 Anastasia (KK-4) Hanım ve Kendisinin  rd   Patikler (D. .G. arşivi)

Krifçe köyünde kendi evinde görüşülen Despoina Hanım (KK-3) aşağıdaki fotoğrafta görülen etamin işlemesi yatak örtüsünü, dantel pano ve masa örtüsünü kendinin yaptığını ve bu işleri annesinden öğrendiğini belirtmiştir. Kendi çeyizlerini ve el emeği ile yaptığı işleri gösterirken hâlâ yapmaya devam ettiğini de belirtip “Maşallah demeyi unutma!” demiştir.

Fotoğraf 5.29 Despoina (KK-3) Hanım ve Kendisinin Ördüğü Danteller (D.Ö.G. arşivi)

Desponia Hanım’ın evinde görülen bu el işlerini çok beğendiğimi söylediğimde Ortodoks olmasına rağmen İslam inancı içinde nazardan korunmak için söylenen “Maşallah de bana unutma” ifadesini kullanması ikinci kuşak olmasına rağmen anne ve babasından edindiği Anadolu kimliğini koruduğunu gösteren örneklerden biridir.

Çeyiz işi konuşulduktan sonra nişan töreni genellikle kilisede dua eşliğinde gerçekleştirilmiş ve yüzükler orada takılmış. Erkek tarafı nişan töreninde gümüş bir şekerliğin içinde şeker getirmiş. Düğün tarihi kararlaştırılır ve çoğunlukla pazar günü kilisede Papaz tarafından gerçekleştirilmiş. Düğünden bir gün önce çalgıcılar damadın evine gelirlermiş, damat tıraşı geleneği varmış. “Damat tıraşı esnasında, pabucumuz dar

geliyor para ver deyip para alıyorlardı damattan” (KK-77). Gelin evden çıkarken ve kiliseye gidene kadar çalgıcılar tarafından dokunaklı parçalar çalınırmış. Geline altın veya gümüş takılar takılırmış. Davetliler, gelin ve damat kiliseden çıkarken başlarına Anadolu’da Müslüman Türkler tarafından da gerçekleştirilen bolluk getirmesi amaçlı pirinç ya da bozuk para atarmış. Gelinler ata bindirilirmiş. Kiliseden sonra evde ya da köy meydanında büyük eğlence olurmuş. Zurna, davul, klarnet, keman, kemençe çalgı takımında en çok kullanılan müzik aletleriymiş. Kemençe daha çok Trabzon ve doğusundan gelen mübadil ailelerin düğünlerinde kullanılmaktadır. Zamanla akordeon gibi müzik aletleri de kullanılır hâle gelmiş. Ancak Anadolu’dan gelirken bağlamasını da getiren aileler olmuş ve bu müzik aletini de kullanmış, Anadolu türkülerini özel günlerde dile getirmişlerdir (KK-7, KK-26, KK-77).

Fotoğraf 5.30 Pondini Köyünden Bir Düğün Fotoğrafı, Yorgo (KK-26) arşivi

Horonlar çekilir, oyun havaları oynanır, karşılama oynanırmış. Davetlilerle beraber yemekler yenilirmiş. Türkçe ve Rumca karışık şarkılar ve türküler söylenirmiş. Oynanan oyunlar çoğunlukla kadınlı erkekli gerçekleştirilmekte ancak sadece kadınların ya da erkeklerin icra ettiği halk oyunları da bulunmaktaymış (KK-65, KK-66). “Eskiden düğünde hep Türkçe şarkı çalıyorlardı. Günümüzde hâlâ Adanalı, Konyalı gibi şarkılarda oynarız. Düğünler eskiden yemekli oluyordu. Tavuk, pilav veriliyordu” (KK-6).

Gelin, yeni evine atla köyde gezdirildikten sonra getirilirdi. Köylerde görüşülen yerli halktan kaynak kişilerden bazıları, gelinin ata bindirilme geleneğinin kendilerinde de olduğunu dile getirmiştir (KK-3, KK-4, KK-15, KK-18, KK- 72, KK-74, KK-77).

“Kendi düğünümde de ata bindirilip köyde gezdirildim ve eşimin evine getirildim, eşimin annesi Vasilici (KK-15) de gelin olduğu zaman ata bindirilmiş” (KK-28).

Fotoğraf 5.31 Vasilici Hanım’a Ait Renklendirilmiş Düğün Fotoğrafı (D.Ö.G. arşivi)

Kutlamada somun ekmekler pişirilir, dağıtılmış. Günümüzde ise düğün geleneklerinden pek çoğu unutulmaya yüz tutmuştur.

5.3.2.3. Ölüm ile İlgili İnanç ve Gelenekler

Ölüm, insan yaşamındaki son geçiş dönemini oluşturur. Diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi, ölüm de kültürel olarak yapılandırılmış ve çeşitli sembollerle donatılmıştır. Ancak burada neşe ve kutlama değil, yas ve matem hâkimdir (Çıplak, 2002, s. 605-614). Ortodoks olan mübadillerin Anadolu’da yaşarken de Grevana’ya yerleştirildikten sonra da ölüm âdetleri devam etmiştir. Ölen kişinin akrabaları naaşı yıkarlar ve ona en iyi kıyafetlerini giydirebilirler; gözleri kapatılır, elleri göğsünde birleştirilir ve gövdesinin üzerine ikon konulmuş. Bu ritüeller Ortodoks geleneklerinde ortaktır. Örneğin Grevana

Bölgesi’nde yaşayan mübadeleyle Anadolu’ya yerleştirilmiş Müslüman bir ailenin ikinci kuşağı olan Fatma Hanım’ın (KK-9) “Annemin köyünde Türk ve Rumlar bir arada yaşamış. Annem 7-8 yaşındayken Yunanlı kız arkadaşı vefat etmiş onun evine gitmişler. Ölen kıza en güzel kıyafetlerini giydirdiklerini çiçeklerle süslediklerini görmüşler. Annemler de ağlayarak mezarlığa kadar onlara eşlik etmiş” anlattığı bu olay Anadolu’da yaşayan Ortodokslarla Grevena Bölgesi’nde yaşayan Ortodoksların ölümle ilgili gerçekleştirdikleri ritüellerin aynı olduğunu göstermektedir.

Evlerde bulunan İsa, Meryem ve azizlerin resminin asıldığı ibadet bölümünde mum yakılır, dualar okunmuş. Yakın akrabaları, daha çok kadınlar acılarını dile getiririr, ağıt söylerlermiş. Ölen kişi akrabaları tarafından kiliseye götürülür, Ortodoks cenaze ayini papaz tarafından gerçekleştirilmiştir. Mezar başında papaz, dualar okur ve defnedilen kişinin mezarının başına haç dikilmiştir. Aile bireyleri siyah giyer ve bir süre eğlenceden uzak durmuş. Türk Müslüman geleneğinde olan ölen kişinin ardından helva yapıp dağıtma ritüeline benzer çeşitli çörekler ama daha çok buğday, ceviz, kuru üzüm ve şeker gibi malzemelerle yapılan “koliva” adı verilen tatlı, ölen kişinin ruhu için kilisede ya da mezarlıkta papaz duaları eşliğinde dağıtılmış. (KK-66, KK- 74, KK-77, KK-79).

Doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemleri; bireyin yalnızca biyolojik değil, sosyal ve kültürel düzlemde de dönüşüm yaşadığı, toplumun onu bu dönüşüme hazırladığı özel dönemlerdir. Her biri, toplumun inanç sistemleriyle, değerleriyle ve tarihsel deneyimiyle şekillenen kültürel yapılardır.

Geçiş dönemlerinin etrafında gelişen uygulamalar, sadece geleneksel yapıların bir kalıntısı değil, aynı zamanda günümüz toplumunun kolektif belleğini besleyen ve kimlik inşasında önemli rol oynayan dinamiklerdir. Her iki ülkede de mübadillerin geçiş dönemlerine ait uygulamaların hem dinlerinin hem de doğup büyüdüğü ve sonradan yerleştirildikleri yerlerdeki kültürle etkileşim içine girdiklerini yansıtmaktadır.

5.4. GİYİM, KUŞAM VE SÜSLENME GELENEKLERİ

5.4.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerin Giyim, Kuşam ve Süslenme Gelenekleri

Mübadeleyle Aydın vilayetine yerleştirilen mübadiller, geldikleri coğrafyaların kültürel özelliklerini beraberlerinde taşımış, bu kültürel birikim giyim, kuşam ve süslenme pratiklerine de yansımıştır.

Giyim-kuşam sadece bir ihtiyaç değil, bireyin ait olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel yapının da bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Mübadele sonrası Aydın'a yerleşen mübadillerin kıyafet tercihleri, geldikleri yerlerdeki geleneksel dokuyu yansıtmakla birlikte, zamanla yeni çevrenin etkisiyle dönüşüm geçirmiştir.

“Grevena’dayken kadınlar, renkli elbiseler giyiyorlarmış ve yüzlerini namahrem diye sadece gözleri açıkta kalacak şekilde Hanumissa adı verilen beyaz bir bezle örtüyorlarmış” (KK-15).

Fotoğraf 5.32 Florina Pazarındaki Müslüman Türk Kadınlar, 1917 (Fransa Kültür Bakanlığı arşivi)

Fotoğraf 5.33 Vaalades Sakinleri, Tekke Ziyareti, 1922-1923 (M.M. Hasluck arşivi)

Dışarıda giydikleri feraceyi, siyah çarşafları çıkardıklarında bakımlı ve güzellermiş, renkli kumaştan yapılmış elbiseler giyer ve iş yaparken elbiselerin üzerine kalçadan ayak bileklerine kadar uzanan önlük takarlarmış. Bu önlüklerde genellikle yukarıdan aşağıya çizgiler bulunmaktadır. “Yağlık/fusta” adı verilen önlükler genellikle sade ya da motiflerin işlendiği, kırmızı ve siyah renklerin hâkim olduğu dokuma kumaşlardan yapılmaktaymış.

Fotoğraf 5.34 Nurkan Altıntaş'ın Annesine Ait Önlük-Yağlık (D.Ö.G. arşivi)

Grevena Bölgesi'nin yerli halkının kadınların giyiminde de mübadele öncesi dönemde ve sonrasında önlük geleneği olduğu yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir. Ancak önlüklerde kullanılan renkler ve motifler farklılık içermektedir. Aşağıdaki fotoğraf Grevena'nın yerli halkından Yunan bir aileye aittir.

Fotoğraf 5.35 Mübadele Dönemi'nde Grevena'daki Yerli Halkın Kadınlarının İş Yaparken Giydikleri Önlük Örneği (Vasilici Hanım'ın arşivi)

Giyim kuşam toplumların kimliğini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir ancak mübadele yılları oldukça zorluk çekilen yıllar olduğu için mübadil aileler ve kuşakları getirdikleri kıyafetlerden birer tane hatıra olarak saklamaya çalışmışlardır. Çok çeşitli ve yaşadıkları bölgede refah yıllarında giydikleri kıyafetleri geldikleri bölgelerde ekonomik şartlardan dolayı çok da devam ettirememişlerdir. Ancak her zaman kadın ve erkek fark etmeksizin temiz ve düzenli giyinmeye gayret etmişlerdir. “Geldiklerinde olanakları çok azdı. Herkes temiz giyinirdi ama gündelik kıyafetlerin çoğu yamalıydı” (KK-30).

Kadınların arasında terziliği olanlar, çoğu zaman aile içi ve yakın çevrelerinin kıyafetlerini dikmiş ya da hazır kıyafetler alınmıştır. “Anneannem kendi gelinliğini dikmiş” (KK-78).

Aydın vilayetine gelen mübadil kadınların geleneksel kıyafetlerinde başta entari, siyah ya da lacivert renkte beli lastikli uzun etek (car), yelek, cepken ve dışarı çıkarken başlarına

örttükleri peştamal gibi parçalar öne çıkmaktadır. “Kadınlar car giyerlerdi, iş yaparlarken önlük giyerlerdi, başları beyaz tülbentle örterlerdi, dışarı çıkarken peştamal örterlerdi” (KK-40).

Kadınlar daha çok başlarını beyaz tülbent, yazma veya yemeni ile örterlermiş. Baş örtülerini çene altından bağlamayı tercih etmişlerdir. Kaynak kişilerin söylediklerinden ve fotoğraflardan döneme ait nasıl kıyafetler tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle genç kadınların süslenme alışkanlıklarında takılar kullanılmaktaymış.

Fotoğraf 5.36 Mübadil Birinci ve İkinci Kuşakların Kadın Giyimine Örnekler, Fatma I. (KK-9) arşivi

Genç mübadil kadınlar elbise giymekte, erkekler ise takım elbise giymekteymiş. Erkek giyimi ise, geleneksel anlamda daha sade bir görünüm sergilemiş. Pantolon, gömlek, mintan, yelek, kuşak ve ceket mübadil erkeklerin yaygın kıyafetleri arasında yer alıyormuş. “Dedemler, orada fes kullanımının yaygın olduğunu ve düz kasketler de kullanıldığını söylerlerdi” (KK-19). Ayakkabı olarak potin ve iskarpın tercih edilmiştir. “Babamlar, buradayken köşeli şapka, gömlek, pantolon giyerdi, buradakiler kısa pantolon giyerdi, onlara ‘gulaklar’ yani çıplaklar derlerdi” (KK-41).

Fotoğraf 5.37 Mübadil Genç Birinci ve İkinci Kuşaklara Ait Kadın ve Erkek Kıyafeti Örnekleri
Raziye Ö. (KK-24) arşivi

Tarımsal üretime dayalı yaşam biçimi, bu kıyafetlerin işlevselliğini ön plana çıkarmıştır. Erkeklerin süslenme anlayışı ise çoğunlukla tıraş şekilleri ve kuşaklarında taşıdıkları küçük işlemeli bıçaklarla sınırlı kalmıştır.

Fotoğraf 5.38 Vaalades Sakinleri, 1922-1923 (M.M. Hasluck arşivi)

Grevena’da yaşarken erkekler, beyaz bir fistan, etek (foustenella) ve cübbeye benzer siyah bir ceket giyorlardı. Müslüman Ulahlar da bu şekilde giyinebiliyorlardı¹³⁰. Yunanlılar bazen feslerinin kenarına siyah kurdele sararken kendilerini onlardan ayırmak isteyen Valaadesler feslerinin kenarına beyaz bir kurdele sarmaktaydı¹³¹. Yunanlılar da foustenella giymekteydi ancak onlar siyah renk giymekteydi (Fotiadis, 1999, s. 23).

Fotoğraf 5.39 Mübadele Öncesi Dönemde Grevena Bölgesi’nde Yaşayan Valaadeslere Ait Bir Fotoğraf (<https://myvoio.com/βαλαάδες-οι-ελληνόφωνοι-μουσουλμάνο/>)

Aydın çevresinde saha çalışması yapılırken görüşülen kaynak kişilerden bazıları babalarına ya da dedelerine ait fustenella adı verilen erkeklere özgü etekleri gördüklerini, hatta Türkiye’ye geldikten sonra da bir süre giydiklerini dile getirmişlerdir. “Babam düğünlerde beyaz bir etek (fustenella) giyerdi. Çoraplarını dizine kadar çekerti, püskülleri vardı” (KK-9). “Dedemin fustenallası vardı, beyaz kreme yakın yünden yapılmış bir etekti, Grevena’daki köyde de giydiklerini söylerdi” (KK-33). “Yunanistan’dan en geç gelen bizim Patriyot’lardır. 1924’ün sonunu bulmuştur gelmeleri. 1927-1930 arasında bayramlarda fustenellalarını giyenler olurmuş” (KK-11).

¹³⁰ Alman G. Weigand ve İngiliz A. Wace-M. Thompson Valaadeslerin İslam’a geçen ve daha sonra Ulah dilini unutup Yunanca konuşan Ulahlar olduğunu iddia etmektedir.

¹³¹ “Vaalades” maddesi Makedonya Takvimi (1911), s. 113-118.

Fotoğraf 5.40 1921 Vence Köyü/Grevena'da Müslüman Kadın, Erkek ve Çocuk Giyimine Örnekler (Müjgan İzgür arşivi)

Yukarıdaki fotoğraf mübadele öncesi dönem, Grevena- Vence (Kentro) köyünde çekilmiş Müslüman bir aileye ve evlerine ait fotoğraftır. Kıyafetler incelendiğinde kadının siyah çarşaf giydiği görülmektedir. Erkekler ise yukarıda bahsedildiği üzere pantolon, gömlek, kuşak, ceket giymekte ve fes kullanmaktadır.

Aydın vilayetinde yerleşik halk ile mübadiller arasında kıyafet biçimi açısından zamanla bir etkileşim söz konusu olmuş, özellikle kadın giyiminde karşılıklı alışveriş değişimleri yaşanmıştır. “Etek giyerdim ama buradakiler şalvar giyiyor diye zamanla biz de şalvar giydik, daha çok etek ve elbise giyeriz. Pazara giderken peştamal takardık” (KK-36). Ancak mübadil kadınlar, özellikle düğün, nişan gibi törenlerde kendi kültürel öğelerini barındıran geleneksel kıyafetleri tercih etmeye devam etmiş, bu yönüyle kimliklerini koruma çabalarını sürdürmüşlerdir.

Fotoğraf 5.41 Karakollar'da Yaşayan Mübadil Birinci ve İkinci Kuşakların Giyimine Örnekler, Fatma I. (KK-9) arşivi

Giyim ve süslenme gelenekleri sadece bireysel estetik tercihler değil, aynı zamanda mübadillerin geldikleri yerle kurdukları bağın, toplumsal belleğin ve kimlik devamlılığının birer temsili olmuştur. Kıyafetler zaman içinde modernleşmiş ve pratik kullanıma uyum sağlamış olsa da geleneksel biçim ve süsleme öğeleri özellikle yaşlı kuşaklarda ve tören günlerinde yaşatılmaya devam etmektedir.

5.4.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerin Giyim, Kuşam ve Süslenme Gelenekleri

1923 Lozan Mübadelesi sonrasında Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'ne yerleştirilen mübadiller, geldikleri coğrafi kökenlere özgü zengin giyim-kuşam ve süslenme kültürlerini yeni yurtlarına taşımışlardır. Grevena'ya yerleşen mübadil toplulukların büyük bölümünü Karadeniz (Pontus) kökenli Rumlar oluştururken, Kapadokya (İç Anadolu) ve Doğu Trakya gibi bölgelerden gelen gruplar da vardı (Pelagidis, 1994, s. 25-34; Anastasiadis, 1993). Farklı yörelerden gelen bu mübadillerin geleneksel kıyafetleri, ait oldukları yöresel kimlikleri yansıtan ayırt edici birer işaret işlevi görmekteydi. Nitekim mübadiller, yeni çevrelerinde ilk başta giyim tarzlarıyla kolayca tanınmış, kıyafetleri onları diğer yerli gruplardan ayırdığı gibi kendi iç topluluk aidiyetlerini de pekiştirmiştir (Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 651). Taşıdıkları giysiler arasında bölgesel özelliklere göre değişen başlıklar, takılar, günlük ve özel gün kıyafetleri ile saç ve sakal biçimleri bulunmaktaydı. Bu unsurlar hem Osmanlı ortak kültürünün izlerini hem de her grubun

özgün folklorik motiflerini barındırmıştır (Yosifidis, 2024; Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 651-652).

Karadeniz (Pontus) kökenli mübadiller, Grevena'ya taşıdıkları geleneklerle en kalabalık grubu oluşturmuştur. Pontus Bölgesi'nde mübadele öncesinde özellikle kıyı kesiminde kentlerde yaşayan kadınlar kendine özgü, gösterişli ve katmanlı bir kıyafet tarzı geliştirip sürdürmekteydi. Kent merkezlerinde yaşayan eğitimli Pontuslu kadınlar, 19. yüzyıl sonlarında Fransız ve Rus modasının etkisiyle daha Batılı giyimlere (korseli elbiseler, topuz yapılmış saçlar vb.) yönelirken, kırsal kesimdeki kadınlar geleneksel Pontus kıyafetlerini giymeye devam etmiştir. Pontuslu kadınların kıyafeti, bölgedeki diğer etnik gruplardan kolayca ayrılmasını sağlayan unsurlar içermektedir. Örneğin Giresun Bölgesi'nde yaşayan tipik bir Pontus kadın giysisi içe giyilen diz boyu *kamis* (iç gömlek) ve şalvar ile bunun üzerine giyilen uzun etekli bir entari türü olan *kavadi* ve bele oturan kısa kadife cepken (*ziponi*) katmanlarından oluşmaktaydı. *Kavadi* -Osmanlı giyim geleneğindeki üç etek entarilerin bir varyantı şeklindedir. Genellikle çiçek desenleriyle süslenmiş, kenarları şeritlerle biyelenmiş ve önden boydan boya iliklenen giysiler olup uzun kollu ve yanlarında yırtmaçlıydı. *Kavadi* üzerine giyilen *ziponi* ise mor veya bordo ipek kadifeden, önü tamamen açık kısa bir ceket olup kol ağzları ve etek ucu dâhil her tarafı 7-10 cm genişliğinde altın renkli sim işlemelerle bezeli idi (Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 656).

Fotoğraf 5.42 Pontuslu Genç Kızlara Ait Geleneksel Kıyafetler (Küçük Asya Hellenizm Müzesi, D.Ö.G. arşivi)

Pontuslu genç kızlar genellikle sarı, pembe, eflatun gibi canlı renklerde entariler ve işlemeli cepkenler tercih ederken; evli ve olgun yaştaki kadınlar daha koyu tonları yeğlemekte, ayrıca evlendikten sonra önlük takmaktaydılar (Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 656; Topalidis, 2019). Nitekim Pontus geleneğinde şehirli genç kadınlar ve yeni gelinler genelde önlük kullanmazken, doğum yapmış kadınlar ile köydeki tüm kadınlar günlük kıyafetlerin üzerine önlük bağlardı (Topalidis, 2019).

Pontus yöresel önlükleri arasında renkli çizgili ipek *fota* önlükler ve kenarları sırma işlemeli kırmızı keçeden *tsoha* önlükler sayılabilir (Topalidis, 2019). Pontus kadınları bellerine elde dokunmuş, uçları püsküllü uzun kuşaklar sarar, bu kuşaklara yerel dilde *trapoloz* denirdi (Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 657). Başa takılan süsler arasında ise özellikle *tepes* adı verilen, daire şeklinde ve üzeri tel kırma tekniğiyle altın tellerle çiçek motifleri işlenmiş başlıklar dikkat çekerd. Bu başlık, saçlar toplandıktan sonra başörtüsünün üzerine oturtulur ve çene altından bir bağ ile sabitlenirdi (Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 657). “Başlarına taktığı çembere *tipla-tapla* derlermiş, bazen *şalvar*, *zipouna -etek-* ve *katife* adında ceket giyerlermiş (KK-74).

Ayrıca Pontuslu gelin ve genç kadınlar saçlarını genellikle iki yana örerek arkada birleştirir, bu örgülerin üzerine altın paralar taktıkları *tapla* adı verilen bir alınlık/başörtüsü kombinasyonu kullanırlardı (Evlia ve Fotiadis, 2008, s. 45). Uzun zincirli altın kolyeler, madeni para dizileri (*kohlidh* veya *poğakesti* diye anılan takılar) ve gümüş kemer tokaları da Pontus kadın süslenmesinin vazgeçilmez parçalarıydı.

Ev içinde üzeri kadifeden yapılmış *emvades* adını verdikleri terlikler tercih edilirken dışarıda *postala* adını verdikleri ayakkabıları kullanmaktadırlar. Bu geleneksel kıyafetler sadece Giresun’a ait değildir, Samsun, Sinop, Trabzon gibi şehirlerdeki geleneksel kadın kıyafetleri benzer özellikler taşımaktadır.

Fotoğraf 5.43 Trabzon, Tsapakidou Ailesi (Eksodos, 2015, C. 4/D, s. 214)

Fotoğraf 5.44 Samsun'da Yaşayan Pontuslu Bir Aile (Eksodos, 2016, C.5/E', s. 399)

Özetle, Pontuslu mübadil kadınların zengin bir halk kıyafeti mirasına sahip oldukları görülmektedir; bu kıyafetler gösterişli süslemeleri, kat kat giysi parçaları ve altın takılarıyla Anadolu'daki yaşam standartlarını yansıtmakta ve toplum içinde kendilerini ifade ettikleri bir kültürel kimlik simgesi görevindedir. Ancak mübadele sürecinin şartları nedeniyle Grevena Bölgesi'ne geldikten sonra bu tarz kıyafetlerin gündelik yaşamda giyilmediği, yanlarında getirebilme imkânları olduysa ya aile yadigarı olarak gelecek nesillere aktarıldığı ya da mübadil müzelerine bağışlandığı dile getirilmiştir.

Saha çalışmasında görüşülen kaynak kişilerin ailelerinin pek çoğu kırsal kesimden geldiği için kıyafetleri Batılı tarzda olan kıyı kesimlerindeki kadın giyiminden de farklılık gösteriyordu. “Yazma takıyordu büyükannem, fistan giyyordu uzun” (KK-6). “Elbise, gömlek, entari de giyyorlarmış, dışarı çıkarken yaşlı kadınlar köyde Müslüman Türk kadınları gibi ferace taktıkları da oluyormuş” (KK-26) “Genç kızların saçları açıktı ama genellikle orta yaşlı kadınlar, başlarına saçlarının bir kısmı gözükecek şekilde *lechek* adını verdikleri bir başörtüsü takardı” (KK-66).

Fotoğraf 5.45 Giresun'da Yaşamış Pontuslu Bir Erkek ve Kadın, Eksodos, 2016, C.5/E, s. 198)

Pontus kökenli mübadil erkeklerin giyim ve süslenme gelenekleri de kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Trabzon, Giresun gibi kıyı şehirlerindeki Rum erkeklerin önemli bir kısmı takım elbise, fötr şapka gibi Batı tarzı kent giysilerini benimsemişti; hatta bu dönemde Osmanlı ordusunda görev almış veya ticaretle uğraşmış olanların çoğu şehir modasına uygun giyiniyordu (Adanır, 2019, s. 210). Bununla birlikte, özellikle kırsal kesimde ve taşra kasabalarında Pontus erkeklerinin özgün bir halk kıyafeti geleneği sürmekteydi. Bu gelenekte erkekler geniş paçalı, koyu renkli kumaştan dikilmiş şalvar, arkası bol pantolon (*zipka* veya *vraka*), işlemeli bir cepken veya yelek, bele dolanan uzun kuşak ve çoğunlukla başta bir takke veya sarık benzeri başlık kullanırlardı (Andrianopoulou, 2006, s. 4-5). “Kamış denilen beyaz gömlek giyerlermiş, siyah renk yelek ve kuşak takarlarmış” (KK-77). Doğu Karadeniz’in dağlık bölgelerinden olan Şebinkarahisar, Gümüşhane, Trabzon havalisinde ise aşağıdaki fotoğrafta da görüleceği üzere Rum erkeklerin diz altında daralan özel kesimli bir pantolon, dizlikler, cepken ve omuza çapraz asılan fişeklikten oluşan mahallî kıyafetleri olduğu bilinmektedir (Karagiannopoulos, 2001, s. 78). Bu kırsal kesim Pontus erkek kıyafetleri, Komnenos döneminden kaldığı düşünülen bazı unsurları taşısa da aslında büyük ölçüde Osmanlı coğrafyasındaki Laz, Çerkes ve Türkmen erkek giyimiyle etkileşim içinde şekillenmiştir (Karatsoreris, 2010, s. 122).

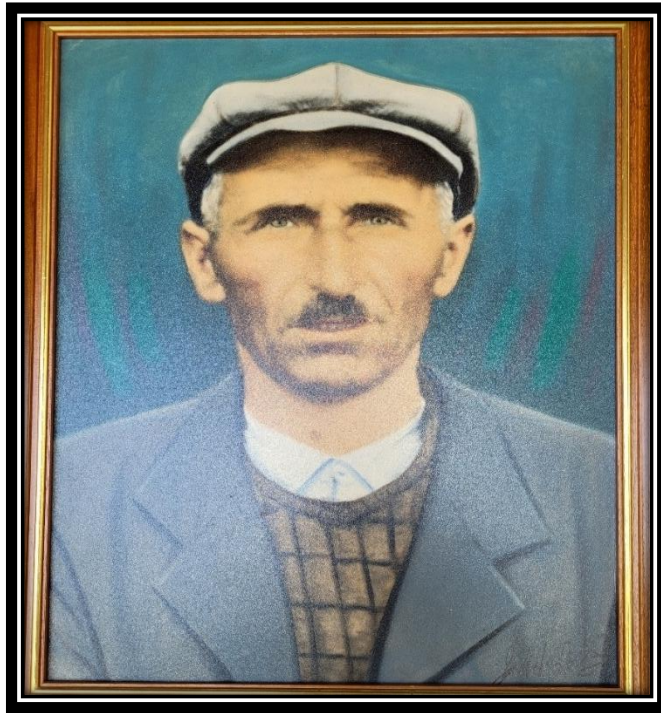

Fotoğraf 5.46 Yerel Kıyafet ve Silahlarla Pontuslu Gençler (Eksodos, 2015, C. 4/D)

Erkeklerin süs aksesuarları kadınlar kadar gösterişli olmasa da gümüş saat kösteği, muskalar, hançerler ve işlemeli tabanca kılıfları gibi öğeler prestij göstergesi olarak taşınırdı. Saç ve sakal bakımından ise Pontuslu erkekler genellikle saçlarını kısa kestirir, temiz tıraşlı olup sadece bıyık bırakırlardı, uzun sakal daha çok yaşlı erkekler veya din adamlarında görülürdü (Saatçioğlu, 2017, s. 32). “Dedemin tespihi, kurşundan bir yüzüğü ve sigara tabakası vardı” (KK-75).

Grevena’ya yerleşen Pontus kökenli mübadil erkekler, özellikle genç kuşak kısa sürede yerel Yunan toplumuna ayak uydurarak daha sade Avrupaî kıyafetlere geçiş yapmıştır.

Mübadillerin giysileri incelendiğinde kesim, kumaş ve süsleme açısından Türk ve Ermeni halk giyimiyle pek çok ortak nokta taşıdığı görülmektedir (Yosifidis, 2024; Bayındır, 2012, s. 139). Bu ortak kültürel miras, mübadillerin yeni Yunan toplumuna entegrasyon sürecinde de bir köprü işlevi görmüştür. Kırsal kesimde ve taşra kasabalarında yaşayan Pontus erkeklerinin gündelik kıyafetlerinde Anadolu’dayken fes de giydikleri ancak köylerde daha çok kasket, kumaş pantolon, gömlek, mevsimin durumuna göre ise süveter, yelek, ceket giydikleri, bu kıyafetleri Grevena’ya geldikten sonra da giymeye devam ettikleri tespit edilmiştir.

Fotoğraf 5.47 Pontus’ta Kırsal Kesimde Yaşayan Erkeklerle Ait Günlük Kıyafet Örneği (A. Georgios Köyü, KK-64’ün aile arşivi)

Fotoğraf 5.48 Sinop Doğumlu, Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Bir Mülteci, Yorgos (KK-26) arşivi

Fotoğraf 5.49 Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Mülteci Bir Aile, Yorgos (KK-26) arşivi

Mübadillerin kadın giyimi, 1950'lere gelindiğinde giderek yerli halkın giyimine benzemeye başlamıştır; çünkü hem iç savaş hem de II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle oldukça ekonomik zorluklar çekilmiştir. Yaşlı mübadil kadınlar ise sadece dini bayramlar veya anma günlerinde eski kıyafetlerini giymeyi tercih etmişlerdir.

Geleneksel giysileri, karşılaştıkları ekonomik zorluklara rağmen mübadiller tarafından önceki yaşamlarına dair bir hatıra olarak bir süre korunmuştur, ama günlük hayatta ekonomik şartlardan da kaynaklı etek, elbise, yelek gibi kıyafetler giyilmiştir. “Siyah uzun elbise fistan giyiyorlardı, başlarını arkada bağlıyorlardı küçük yazmayla” (KK-69); “Anamın adı Podini Nur, siyah elbise giyiyordu, siyah küçük örtü takıyordu başına” (KK-77); “Başlarına örttükleri örtüler, saçlarının bir kısmını açık bırakacak şekilde bağlanıyordu” (KK-66). “Annem elbiselerini kendi dikerdi, çorap, patik her şeyi yapıyorlardı, dokuma tezgâhımız vardı. Eski urbaları kesip çulfalık, kilim yapıyorlardı” (KK-7). “İş yaparken eteklerinin üzerine pistambal dedikleri bir önlük de takıyorlardı” (KK-72).

Fotoğraf 5.50 Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Mülteci Kadınlar, Yorgos (KK-26) arşivi.

Genç mübadiller okula, askere veya şehirlere gittikçe giyimlerini standartlaştırdılar; erkekler cepkeni bırakıp ceket, pantolon giydiler, kadınlar ise fabrikasyon kumaşlardan elbiseler, etek-bluz takımları giymeye yöneldi. Yerli Yunan toplumuyla bütünleşme çabası, birçok mübadil ailede eski kıyafetlerin “köylü kıyafeti” olarak görülüp günlük kullanımdan çekilmesine yol açtı (Bayındır, 2012, s. 137-139).

Fotoğraf 5.51 Mübadele Dönemi'nde Pondini'ye Yerleştirilmiş Mülteciler, Yorgos (KK-26) arşivi

Bununla birlikte, mübadillerin giyim-kuşam mirası tamamen kaybolmamıştır. Aileler yanlarında getirdikleri kıyafetleri ve takıları özenle saklayarak çocuklarına aktardılar. Mübadiller anısına düzenlenen törenlerde, düğün ve bayram gibi özel günlerde bu eski kıyafetler tekrar giyilerek adeta geçmiş kültür canlandırıldı. Nitekim günümüzde dahi gerek Türkiye’de gerek Yunanistan’da mübadil dernekleri ve kültür kurumları, mübadillerin geleneksel giysilerini sergilemekte, halk oyunları ekipleri özgün mübadil kostümleriyle gösteriler yapmaktadır (Bayındır, 2012, s. 142-143).

Yunanistan'daki Kapadokya Araştırma Merkezi gibi müzelerde mübadillerin getirdiği kıyafetler, altın takılar, papaz cüppeleri, kilim ve halılar özel koleksiyonlar hâlinde korunmakta ve halk bilimsel araştırmalara kaynaklık etmektedir (Yosifidis, 2024). Bu koleksiyonlar, Anadolu'da bir arada yaşamış Rum, Türk, Ermeni ve Yahudilere ait giysileri bir araya getirerek çokkültürlü Osmanlı mirasının bir parçası olan mübadil giyim kültürünü gelecek kuşaklara taşımaktadır (Yosifidis, 2024; Saatçioğlu, 2017, s. 651-652). Sonuç olarak mübadillerin giyim, kuşam ve süslenme geleneklerinin ilk kuşakla beraber getirildiği; zamanla yeni ortamın sosyal ve ekonomik koşullarına uyum sağlarken bir kısmının günlük yaşamdan çekildiği, bir kısmının ise folklorik değerler olarak yaşamaya devam ettirildiği görülmektedir. Bu süreçte giyim-kuşam kültürü, mübadil kimliğinin görsel bir kanıtı ve kültürel etkileşimin bir göstergesi olmayı sürdürmüştür (Koç ve Saatçioğlu, 2017, s. 651; Bayındır, 2012, s. 144).

5.5. BESLENME, EV DÜZENİ VE TEMİZLİK KÜLTÜRÜ

5.5.1. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerde Beslenme Kültürü

İnsanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için en temel ihtiyacı besindir. Toplumların kültürel kimliğini oluşturan temel unsurlardan biri, mutfak ve beslenme alışkanlıklarıdır. Yemek kültürü, sadece insan vücudunun beslenmesini yansıtmaz aynı zamanda toplumsal bir göstergedir. Mübadillerin taşıdıkları yemek kültürü de sosyal, çevresel ve inançsal kodların ifadesini taşımaktadır. Geldikleri yerlere, atalarına ait ortak belleği yansıtırken bugüne ait kimliklerinin belirleyici unsurlarındandır.

Mutfak, mübadil aileler için yemek pişirilen bir alan olmasının yanı sıra günlük yaşamın bir bölümünün geçtiği, kültürel bellek içinde yer alan pek çok unsurun yeni kuşaklara aktarıldığı işlevsel bir mekândır. Beslenme kültürleri, düğünlerinin ve özel günlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Mübadeleyle Aydın vilayetine yerleşen mübadil toplulukların beslenme pratikleri, geldikleri coğrafya ve dönemin ekonomik koşullarıyla şekillenmiştir. Saha çalışmasında görüşülen kaynak kişiler, beslenme ve mutfak kültürü ile ilgili bölümde belleklerini ne kadar sıcak tuttuklarını göstermişlerdir. Kolektif kimliğin oluşumunda ve devamlılığında yemek kültürü oldukça önemlidir.

Mübadil beslenme kültürü geniş bir yelpazeye sahiptir ve yaşam biçimleri yaşadıkları yerlerin coğrafi koşulları hakkında da önemli bilgiler elde etmemizi sağlamaktadır. Eski

dönemlerde yerde sofrada yemek yenirken üçüncü kuşaklardan itibaren çoğunlukla masada yemek yenmeye başlanmıştır. “Yer sofrası kültürü vardı, bizde. Büyüklerimiz başlamadan kimse başlamazdı” (KK-42). Bu durum Grevena Bölgesi’nde yaşarken yerde yemek yeme alışkanlıkları olduğunu göstermektedir. Hamur işleri, tatlılar, tahıl ve etle yapılan yemekler mübadil mutfağının vazgeçilmezleridir. “Bizim mayamız hamur ve hayvansal gıda. Sebze, zeytin, zeytinyağını burada tanımışlar” (KK-33). Tarım ve hayvancılıkla uğraşan mübadillerin mutfak kültürlerinin ekonomik uğraşlarıyla oldukça bağlantılı olduğu görülmektedir. Daha çok buğday unu ve nişastasından üretilen börek ve tatlı çeşitleri mutfak kültürlerinde önemli bir yere sahiptir.

Yemek kültürlerine öğün açısından bakıldığında birinci ve ikinci kuşaklarda genellikle çalışmaya başlamadan evvel kahvaltının çok erken saatte yapıldığı ve çorba içmenin tercih edildiği görülmektedir. “Sabah çok erken kalkılırdı, kayınvalidem çorba pişirirdi, tarlaya gitmeden içip giderlerdi” (KK-40). Öğle yemeğinin börek, çorba gibi yiyecekler; akşam yemeklerinde ise mevsime göre fasulye, pırasa gibi sebze yemeği, çorbalar ve et yemeklerinden oluştuğu belirtilmiştir. Mutfak araç gereci olarak bakır kaplar ve tahta kaşıklar kullanılmıştır. Sofra düzeni, yemek sıralaması, ailenin bir arada yemek yemesi kısacası yemek adabı oldukça önemlidir. Belli bir düzene göre yemek yeme alışkanlığının üçüncü kuşaklardan itibaren değişmeye başladığı belirtilmiştir (KK-42). Bu değişmeler; aile yapılarında meydana gelen değişmeler, büyük kentlere göç etme, anne ve babaların ikisinin de çalışma hayatında olması, yer sofrasından masaya geçme, aile büyüklerine yönelik statülerin artık çok gözetilmemesi gibi sebeplere bağlanmıştır (KK-11).

Mübadil mutfağında yemeklerin doyurucu nitelikte olmasının ön planda tutulduğu görülmektedir. Yemeklerin doyurucu olmasına dikkat edilmesi dönemin ekonomik şartlarıyla ilgilidir, özellikle hamur işleri bu amaçla çok tercih edilmiştir. “Anneannemler, buraya göçtüklerinde ellerinde avuçlarında bir şey yokmuş, daha çok börek, ekmek gibi şeyler yapılmış” (KK-19) “Bizimkilerin oradayken hayvanları varmış, babaannemler et yemeklerini çok güzel pişirirdi” (KK-48).

Mübadil ailelerin geleneksel Yunan mutfağı kültüründe bulunan zeytinyağlı ve deniz ürünlerine yönelik yemeklerin mutfak kültürlerinde yer almadığı görülmektedir. Bu durum mübadillerin doğup büyüdüğü toprakların coğrafi olarak denize uzak bir bölgede

olduğunu göstermektedir. Yemek kültürlerine balık ve deniz ürünlerinin girmesi Aydın’a yerleşip yerli mutfak kültürü ile tanışmalarından sonra şekillenmiştir.

Elde açma hamur ile yapılan ve odun ateşinde iyice ısıtılan saç kapama denilen saçta (ısıyı muhafaza etmek, böreğin üst tarafını da aynı anda pişirmek için konulan kapağın kül ile üstünü örtme yöntemi) pişirilen börekler mutfak kültürlerinin vazgeçilmezleridir. “Yemekler hep kapamada pişirilirdi, ocağa koyardık kapağını kapatırdık” (KK-9). Yemek isimleri kaç kuşak geçmiş olmasına rağmen ana dillerindeki hâliyle kullanılmaya devam edilmektedir. Görüşülen kaynak kişilerden üçüncü kuşaktan itibaren konuştukların dillini unutulmaya yüz tuttuğu tespit edilmiştir ancak bu durumun mutfak kültürü için geçerli olmadığı görülmektedir.

Ana yemekler içinde başlangıç olan çorbalar (çurvas) çok çeşitlidir. Un (alevr), mercimek (faki), işkembe (kla), kelle, paça, tavuk, bulgur (piluğur), erişte (rişten), düğün, tarhana (trahanan) çorbaları en sık yapılan çorbalardandır.

Yemeklerden (faya); kuru fasulye, musakka, yoğurtlu köfte, taze soğanlı etli pilav (mi dudukis ki kıryas pilaf), patates yemeği (patatu fay), bulgur pilavı (piluğuru fay), kuskus (tine), taze fasulye (praşna fasula), türlü, güveç (vulumenu) başlıcalarıdır. “Bizim kuru fasulye farklıdır; çünkü renginin (salça, soğan, etin) ayrı pişirilmesidir” (KK-78). Papara adı verilen bayat ekmeklerin üzerine farklı malzemeler ve bolca tereyağı kullanılarak yapılan yemek de oldukça meşhurdur. Peynir ile yapılan paparaya tavuk suyu döküldüğü için “sulu papara” (niru papara), taze soğan, nane ile yapılan paparaya “yağlı papara” (vitura papara), kuş başı ile yapılabildiği için “etli papara” denilmektedir.

Yufkanın üzerine tavuk suyu ve etlerinin konmasıyla oluşan yemeğe de “petura” denilmektedir. Petura aslında Pontus Rum mutfak kültüründe de bulunan bir yemektir. Grevena yerli halkı -Yunanlılar- tarafından bilinmemektedir. Grevena’da yaşayan Müslüman bir ailenin bu yemeği -ismini- oradaki yerli halkın yemek kültüründe olmamasına rağmen bilmesi, aslında bölgeye 1921’den sonra Anadolu’dan gelip yerleştirilen Rum Ortodoks aileleri ile evlerini paylaştıkları dönemde kültürel etkileşim yaşadıklarını göstermektedir.

Ekmekler (psumna); mübadil mutfağının diğer önemli lezzetlerinden biridir çünkü 1960'lara kadar mübadil aileler ekmeklerini kendi evlerinde taştan yapılmış ekmek fırınlarında pişirmekteydi. “Buradakilerden farklıydı bizim ekmeklerimiz, pişirme şeklimiz” (KK-35) diye belirtirlerken yerli halkla arasındaki farkları göstermeleri açısından önemlidir. “Bizim saçta yaptığımız börekler vardı, muhacirler bizden farklı yaparlardı, ekmeklerini bayramlarda yapar bizlere dağıtırlardı” (KK-45) derken yerli halk da yemek kültürlerinin arasında farklılıklar olduğunu dile getirmektedir.

Mübadil aileler için ekmek pişirmek sadece gündelik yaşantılarında besin kaynağı yapmak anlamına gelmiyordu; bayram arifelerinde gerçekleştirilen bir ritüeldi. Nohut mayasından yapılan “Rufteynu” adlı ekmek çeşidi her mübadil ailenin evinde bayramdan önceki gün bereket getirmesi niyetiyle hem ev ahalisi için hem de komşulara dağıtılmak için pişirilmekteydi.

Mübadil mutfağının saha çalışmasında tespit edilen günümüzde de devam eden bazı yemekleri, tatlıları, ekmekleri ve böreklerinin tarifleri aşağıdadır.

Rufteynu (Nohut Ekmeği): Kaşa, nohut mayası anlamına gelmektedir. Kaşanın yapılması için 1 su bardağı nohut, 1 çay bardağı tuz, 1 tatlı kaşığı şeker, 2 su bardağı un, 3 su bardağı sıcak su gereklidir. Nohut dövülerek kırılır, tencereye 2 bardak sıcak su, tuz, şeker ve yarım bardak un, nohuta eklenerek karıştırılır. Nohut mayası sıcak tutulmalıdır, etrafı kapatılır, 5-6 saat bu şekilde bekletilir. Kabarınca 1,5 bardak un ve 1 bardak sıcak su eklenir ve üzeri örtülerek tekrar beklemeye bırakılır. Hazırlanan harç kabarmışsa nohut mayası elde edilmiş olur. Ekmek yapımına geçilir. Ekmeğin hamuru için, 1-2 kg un -tepsi büyüklüğüne, ya da yapılacak ekmek sayısına göre un miktarı artabilir-, tuz, 2-3 yemek kaşığı yağ, su kullanılır. Elenmiş un, nohut mayası, tuz, ılık su ile yumuşak olacak şekilde yoğurulur, yağlanmış tepsiye yayılır. Bir iki saat üzeri kapatılıp bekletilir. Ekmek iyice kabarınca üzerine yağ sürülür ve baklava dilimi şeklinde çizilir ve pişirilir. Kaşa, muhakkak evlerde her zaman bulundurulur. Mayıs ayında da eve bereket geldin diye tazelenir.

Stu Furnu Psumi (Fırın Ekmeği): 10 kg un, 2 kg unla çoğaltılmış ekşi maya, 2-3 yemek kaşığı tuz, ılık su malzeme olarak kullanılır. Tüm malzemeler bir kaba alınır, kulak memesi kıvamından biraz sert hamur yapılır. Hamur bir saate yakın yoğrulur. 12 parçaya

ayrılarak yuvarlanır, mayalanması için üzeri sarılarak yaklaşık bir saat dinlendirilir. Fırın yakıldıktan ve iyice ısındıktan sonra mayalanan ekmekler fırına atılır.

Lipşa (Mayasız Ekmek): Yarım kg un, 1 çay kaşığı karbonat, 1 tatlı kaşığı tuz, su malzemelerinden yapılır. Tüm malzemeler, bir kaba alınır ve kulak memesi yumuşaklığında hamur hazırlanır. Yağlı tepsinin içine yerleştirilir. Üzerine su serpilir. Sac kapama veya fırında pişirilir.

Yemek kültüründeki en önemli çeşitlerden biri Pita ya da Patriyot Böreği adı verilen böreklerdir. Gündelik yaşamda, düğünlerde, eğlencelerde, bayramlarda her evde pişirilir. “Bir hafta düğün olurdu tepsi tepsi pita yapılırdı” (KK-42). Mayalı ya da mayasız hamurdan aynı malzemelerden yapılan hamurla hazırlanır. Saha çalışması esnasında böreğin yapımı konusunda ufak tefek farklılıklar olsa da nerdeyse aynı biçimde yapılmakta olduğu tespit edilmiştir. İç malzemesine göre Pita’nın isimleri değişmektedir. Pırasalı olana Pırasopta, soğanlı olana kurmudopta, semizotlu olana andriklopta, etli ve soğanlı olana çiçopta, taze soğanlı olana dudukopta gibi isimler verilir. Semiz otlu, etli soğanlı, semiz otlu ve ayranlı, taze soğanlı, kabaklı, peynirli gibi pek çok çeşit börek pişirilir. Aynı hamurdan kol böreği, kıkırdaklı börek de yapılır. Bardak böreği (tropsomi) yapılan diğer börek çeşitlerindendir.

Börekler (Pitis), Pita hamuru için; 1 çay kaşığı karbonat, yarım su bardağı sıvı yağ, tuz, un, ılık su, tereyağı kullanılır. Bazı kaynak kişiler hamura 1 tane de yumurta kırılabilceğini belirtmişlerdir; ancak tarifin genelinde hamurda yumurta bulunmamaktadır.

Semizotlu harç için 1 kg semizotu, yarım çay bardağı sirke, 1 yemek kaşığı un, yarım çay bardağı sıvıyağ, tuz, kırmızıbiber, 1 çay bardağı su.

Soğanlı harç için 5-6 orta boy soğan, salça, yağ, baharat, tuz, yarım bardak yoğurt.

Ispanaklı harç için yarım kilo ıspanak, soğan, salça, tuz, baharat, yarım su bardağı yoğurt.

Bir kaba yaklaşık 2 kg un elenir, unun ortasına un, tuz, su ve karbonat eklenir ve kulak memesi yumuşaklığına gelecek şekilde yoğrulur. Az miktarda sıvı yağ ve 1 yumurta da eklenebilir. Hazırlanan hamur iki eşit parçaya bölünür ve her iki parçadan toplam 8-10

adet beze çıkartılır. Hamur açarken arasına sürülecek tereyağı içine bir çay bardağı sıvı yağ eklenerek eritilir. 3-4 beze açılır, aralarına tereyağ sürülür. Bu üçlü hamur bir oklava yardımı ile tepsi ebatlarından biraz büyük olacak şekilde açılır ve yağlı tepsiye hamurun bir kısmı dışarıda kalacak şekilde yerleştirilir. Aynı işlem kalan 5-6 parça hamur için de yapılır. İç harç hazırlanır. Soğanlar /semizotu sıvı yağda kavrulurken içine salça eklenir ve iyice pişirilir. Son aşamada içine baharat eklenir, biraz soğuması beklenir. Alt yufkanın içine harç konulur ve üst yufka da üzerine serilir. Ardından kalan yağlar böreğin üzerine sürülür, kenarda kalan fazla hamur kıvrılarak tepsiye sığdırılır ve börek şişmesin diye küçük bir çentik atılır. Saç kapama ya da fırında kızarıncaya kadar pişirilir.

Fotoğraf 5.52 Aydın Mursallı, Pita'nın Sirkeye Batırılıp Yenme Geleneği (D.Ö.G. arşivi)

Mevsim otları ve sebzeleri salatalarda, pitalarda (pitis), peynirle yapılan karışımlarda yemeklerde sıkça kullanılmış; bu yönüyle mübadil mutfağı işlevsellik açısından dikkat çekici bir kimlik kazanmıştır. “Yerli halk burada çok ot kavurur, anneler de onlardan öğrendi” (KK-78).

Et tüketiminde daha çok dana eti, kuzu eti ve tavuk tercih edilirmiş. Etle yapılan bazı yemek tarifleri şöyledir:

Vulumenu (Soğanlı Kapama/Güveç): Kullanılacak kuzu ya da dana eti yıkanır toprak tencereye konulur, suyunu salıp çekinceye kadar kısık ateşte pişirilir. Ardından arpacık soğanlar soyulur ve ete eklenir bir süre daha kavrulur, yarım su bardağı su ile ilave edilir. Tencerenin hava almaması için kapağın etrafı hamurla kapatılır. Kısık ateşte birkaç saat pişirilir.

Düğün Kebabı, güveçle aynı şekilde hazırlanır. Malzeme olarak dana eti, soğan, tereyağı, tuz, karabiber kullanılır. Dana eti kuşbaşı doğranıp bir tencerede suyunu çekene kadar haşlanır. Sonra tereyağı konup kavrulur, soğanlar eklenir ve kavrulur. Kısık ateşte pişirilir, altı kapatılmadan tuzu, karabiberi eklenir.

Musakka: 1 kg pırasa, dana kuşbaşı, 1 adet soğan, 1 yemek kaşığı salça, yarım çay bardağı sıvı yağ, 2-3 yemek kaşığı tereyağ, tuz, su tercihe bağlı limon suyu da kullanılabilir. Et tencereye koyulur ve suyu çekene kadar pişirilir. Sonra üzerine yağ eklenir, yağda kavrulan etlerin üzerine doğranmış soğan eklenir. Soğanlar pembeleşmeye başlayınca salça eklenir. En son doğranmış pırasalar, su ve tuz eklenir, kısık ateşte pişirilir.

Tepsiye tarhana birinci kuşak mübadillerin yokluk zamanında doyurucu olmasından kaynaklı en çok tercih ettiği yemeklerden biridir. “Sabah kahvaltılarında yenirdi, üzerine de tereyağı döktün mü artık öğleden sonraya kadar acıkmazdın” (KK-23). 1 adet bayat ekmek, 4-5 yemek kaşığı tarhana, 5 su bardağı su, 2-3 yemek kaşığı tereyağı, nane, toz kırmızı biber, tuz malzeme olarak kullanılır. Ekmekler küçük küçük doğranarak tepsiye yerleştirilir. Tarhana, su, tuz karıştırılarak pişirilir. Bu sulu karışım ekmeğin üzerine dökülür. Üzerine, toz kırmızı biber ve naneli kızgın tereyağ dökülür.

Tatlılar, mübadil mutfağının çeşitliliğini gösteren vazgeçilmez unsurlardandır. Tatlılar genellikle her mutfakta bulunabilecek malzemelerden yapılmaktadır. Aşure (aşıraş), helva, baklava, çiçimara (Kuskus tatlısı), ayı doğurdu tatlısı, lokma (mafişa), revani (milumenu), pekmezli tatlı (nazlitku), pandispanya (zaharopsumi), un kurabiyesi (varimena lukumna), damat kurabiyesi, süt tatlısı (ğalatopta), nişastalı tatlı (hılares) gibi

pek çok tatlı ve kurabiye çeşidi mübadillerin yemek kültüründe bulunmaktadır. Baklava, aralarında en meşhurdur.

Baklava: Mübadil mutfağının en önemli tatlılarından biridir. Yeme şekli de dikkat çekicidir. Düğünlerde yapılmışsa, sofralara tepsiyle gelir. Kaşıklar, çatalar ellere alınır. Önce bir dilim baklava ters çevrilir. Ardından ters çevrilen kısmı damağa gelecek şekilde ağza atılır. Bu sayede ilk seferde baklavanın tadını belirgin bir şekilde almak mümkündür (KK-24, KK-40). 1 çay bardağı sıvıyağ, 1 su bardağı su, yarım su bardağı süt, 1 adet yumurta, 1 kabartma tozu, 1 yemek kaşığı sirke, un, tuz, 250-300 gr nişasta hamuru için kullanılan malzemelerdir. Şerbeti için de 5 su bardağı şeker, 3 su bardağı su, birkaç damla limon suyu kullanılır.

5 bardak un, tuz, sirke, kabartma tozu, sıvıyağ ve yumurta kulak memesi yumuşaklığında yoğrulur ve dinlendirilmeye alınır. Sonra ceviz büyüklüğünde bezeler oluşturulur. Nişasta aynı miktarda un ile karıştırılır ve bezeler bu karışımla tepsi büyüklüğünde açılır. Açılan hamurların her birinin arasına azıcık nişastalı karışımdan serpilir. Hamurlar, üç yufkada bir yağlanarak tepsinin altına dizilir. Araya dövülen ceviz eklenir. Kalan hamurlar da aynı şekilde açılıp yağlanarak tepsinin üzerine yerleştirilir. İstenilen şekilde kesilir, yağın tamamı tepsinin üzerine dökülür. Sac kapamada ya da fırında pişirilir. Bu sırada şerbet pişirilmeye başlanır. Çünkü hamurla şerbet, aynı anda sıcak olmamalıdır. Pişen baklava iyice soğuduktan sonra üzerine hazırlanan şerbet dökülür.

Damat Kurabiyesi: 750 gr tereyağı, 1,5 su bardağı şeker, 2 yumurta sarısı, aldığı kadar un malzeme olarak kullanılmaktadır. Tereyağı oda sıcaklığında bekletilir, üzerine şeker eklenir karıştırılır, 2 yumurta sarısı ve un da eklenip yoğurulmaya başlanır. Yumuşak bir hamur elde edilir. Yağlı tepsiye şekiller verilen kurabiyeler konulup ısıtılmış fırında pişirilir.

Şiryanişa Lukumna (Hıdırellez Kurabiyesi): 2 adet yumurta, 1 su bardağı yoğurt, tereyağı, kaymak, 1 çay bardağı sıvı yağ, 1 su bardağı şeker, karbonat, un malzeme olarak kullanılmaktadır. Bütün malzeme kulak memesi yumuşaklığında yoğrulur. Hamurdan avuç içi büyüklüğünde parçalar alınarak yuvarlanır ve yağlanmış tepsiye dizilir. Sac kapama veya fırında pişirilir.

Ayı Doğurdu Tatlısı: 3 yumurta kırılır içine çok az tuz da atılarak çırpılır, daha sonra 4 su bardağı un, biraz tuz konulur ve hamur cıvık olacak şekilde su eklenir, çırpıma devam edilir. Sıvı olan hamur kepçeyle alınıp sıcak tavaya dökülür. Hamurun önü ve arkası piştikten sonra içine ceviz konulur. Hamurlar bu şekilde üst üste konulur ve üzerine şerbet dökülerek bir süre daha pişirilip yenilir.

“Gizlimedis adında tatlı bir börek de yapıyoruz” (KK-24). Petura gibi Gizlimedis’in Grevena mutfağında olmadığı Pontus mutfak kültüründe olduğu görülmektedir. Pontuslularla Grevena’dan Aydın’a gelmeden önce altı ay gibi bir süre aynı evde yaşadıkları için yemek kültürlerinde alışveriş olduğu anlaşılmaktadır.

Kışa hazırlık için mübadiller her sene yazın hazırlık yapar. Meyve kuruları, sebze kuruları, turşular, peynirler, köy peyniri (bacu), nişasta (nişiste), bulgur, yufka, kuskus (ruşniça), salça, pekmez ve reçeller, sirke, erişte (rişten) ve tarhana (trahanan) hazırlanır.

Fotoğraf 5.53 Mursallı köyü, Zerrin Hanım’ın Evi (D.Ö.G. arşivi)

Zamanla yerli halk onlara ait mutfak kültürünü benimsemiş ve kendi mutfağına dâhil etmiştir. Mübadiller de Ege yöresine ait balık ve deniz ürünlerini, zeytinyağ ağırlıklı yemekleri mutfağına dâhil etmeye başlamıştır. “Bizler daha çok hamur işi, börek, etli yemekler yaparız. Bizim evde enginarı ilk yediğimizde çok değişik gelmişti; ama şimdi çok lezzetli enginar dolması yaparız” (KK-58). Böylelikle iki taraf arasında kültürel bir

alışveriş yaşanmış, mutfaklar birbirine entegre olmuştur. Günümüzde Ege'ye özgü yemekler ve mübadil mutfağının geleneksel çizgileri iç içe geçmiş bir yapı arz eder.

Mübadillerin yemek kültüründe yiyeceklerin üretimi, hazırlanması, sofraya düzeni oldukça önemlidir ve geleneklerine ait kuralları içermektedir. Aile büyüğünün izin vermesiyle yemeğe başlanması, topluca oturulup kalkılması ve sofrada yemeklerin sırayla getirilmesi geleneksel bir disiplinin ürünüdür (KK-9, KK-23, KK-80). Özellikle düğün, cenaze, bayram gibi kutlamalarda sadece aile ile değil akraba ve sosyal çevre ile yemek yeme, aynı sofrayı paylaşma işlevsel açıdan toplumsal dayanışmaya verilen önemi sembolize etmektedir. İsraf etmeme bilinci, dini ve kültürel değerlere bağlılığın bir göstergesi olarak sofraya da yansımıştır. Misafirin ağırlanması, ikram kültürüyle birleşmiş ve bu anlayış, yerli halkla olan ilişkilerde, komşuluk bağlarının güçlenmesinde kültürel bir köprü vazifesi görmüştür.

Kadınlar, mutfaklarda yalnızca yemek yapmaz, aynı zamanda zaman geçirir ve genç kuşaklarla ya da komşularıyla vakit geçirir. Mutfaklarda yiyecek depolanır, imece usulü kışa hazırlık yapılırdı.

Fotoğraf 5.54 İncirliova'da İkinci Kuşak Mübadil Müşerref Hanım'a Ait Fotoğraf (D.Ö.G. arşivi)

Küçük mutfaklar, onların yaşam pratiğinde önemli zorluklara yol açmış, ancak bu yeni düzene uyum göstererek geleneklerini mümkün olduğunca devam ettirmişlerdir. Tatlılar, şerbetler, özel kaplarda sunulan ikramlar, misafirlik kültürünün bir parçası olarak korunmuştur. Nihayetinde, göçle gelen bu mutfak kültürü, yerli halkla etkileşim içinde dönüşmüş, kaynaşmış (Akçiçek, 2002) ve Aydın'ın çok katmanlı kültürel yapısının bir parçası haline gelmiştir.

Yemek kültürü, yalnızca beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir alışkanlıklar bütünü değil, aynı zamanda bir toplumun kimliğini oluşturan temel öğelerden biridir. Bu kültür hem bireylerin hem de toplulukların aidiyet geliştirdikleri, kuşaktan kuşağa aktarılan sembolik bir alanı temsil eder. Gastronomi, dolayısıyla sadece damak tadına değil, aynı zamanda geleneklere, yaşam tarzına ve kültürel belleğe de gönderme yapar. Özellikle mübadeleyle Türkiye'ye gelen Müslümanlar, yemek alışkanlıklarında herhangi bir değişikliğe gitmeden kendi tariflerini koruma eğilimi göstermişlerdir. Bu davranış, kültürlerine duydukları bağlılığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Bilgehan, 2019, s. 301-316).

Mübadillerin mutfak ve beslenme kültürü; sözlü kültür öğeleri olan anlatı türlerinden farklı olarak, fiziksel ve toplumsal yaşamdaki sürekliliğini koruyabilmiş bir kültür alanı olarak öne çıkmaktadır.

Mübadiller mutfak pratiklerini yalnızca bir beslenme biçimi olarak değil, aynı zamanda bir kültürel miras olarak görmüşler ve bu mirası kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmışlardır. Mübadillerin yemek kültürü, sadece yemek tarifleriyle sınırlı değildir. Yemek hazırlama zamanları, yemeğin sunum ve yenme şekilleri, yemek saatleri ve özel günlerde yapılan belli başlı yemekler de mutfak kültürünün önemli unsurlarıdır. Sofra gelenek ve göreneklere büyüklere saygının yansıması ile şekillenmiştir.

Grevena Bölgesi'nden mübadele ile gelen ailelerde yemek kültürü yaşamaya devam etmiş ve mübadil kimliğinin inşasında temel dayanaklardan biri hâline gelmiştir. Modernleşme ve yaşam standartlarının değişmesine bağlı olarak mutfak araç gereçlerindeki değişimler, yemek sıralaması ya da evin bahçesindeki fırınlar yerine elektrikli fırınların kullanılması gibi yemek pişirme tekniklerinin değişmesi yemek kültürlerinde ufak tefek değişimler görüldüğünü gösterse de pek çok yiyecek yapılmaya devam edilmektedir. Bu durum da

yemek ve sofrâ kùltüründe yeniden inşa edilmelerin yanı sıra belleğin korunduğunu ve sonraki kuşaklara aktarılan bir sembol olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

5.5.2. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerde Beslenme Kùltürü

1923'te Lozan Antlaşması sonrasında Yunanistan'a zorunlu göç ettirilen Rum mübadiller, Grevena yöresine yerleşirken zengin bir mutfak kùltürünü de beraberlerinde getirmişlerdir (Tziolas, 2020). Mutfak kùltürlerinde yaşadıkları coğrafyanın özelliklerini ve kùltürel değişmelerin yansımalarını taşımaktadırlar.

Her topluluk, geldikleri yörenin kendine has yemek tariflerini, pişirme tekniklerini, kullandıkları mutfak araç-gereçlerini ve beslenme ritüellerini yeni yerleşimlerine taşıyarak kùltürel miraslarını sürdürmeye çalışmıştır. Bu süreçte halk bilimi araştırmaları ve sözlü tarih görüşmeleri, mübadil mutfak kùltürünün kuşaktan kuşağa aktarılmasında özellikle kadınların merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Karagkiozi, 2020). Mutfak kùltürü içinde yer alan yiyecek ve içeceklerin hazırlanma aşaması, tüketilmesi esnasında belirli geleneklerin ve adabın olması yemek ve kùltür arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır.

Pontus kökenli mübadiller, Karadeniz Bölgesi'nden getirdikleri yemekleri ve yemek kùltürünü Grevena'da yaşatmışlardır. Sadece yemek kùltürünü değil, yiyecek ile insan arasındaki ilişkiyi yansıtan toplumun kimliği ve kùltür düzeyini taşıyan "Kişi ne yerse odur, Yiyecek insanı yaratır/oluşturur, Midede olması düşüncede olmasından iyidir, Yemek yemeyi başaran zarar görmez" gibi atasözlerini de dillerinde yaşatmaktadırlar. (Sawidis, 2021, s. 1132-1133). Pontus mutfak kùltürü, insanların deneyimlerinin yansımaları olduğu için, bu kùltürün bugün bile geçerli ve işlevsel olduğu görülmektedir. Pontus'tan gelen mübadillerin lezzetli ve işlevsel bir araç olan yiyecek ve mutfak kùltürü ile yaratılan beslenme kùltürü, canlı bir dille desteklenmektedir. Bu sayede gelecek kuşaklar; dillerine, kùltürlerine, sosyal yaşantılarına, psikolojik durumlarına, hayat felsefelerine kısacası kolektif belleğe ait pek çok unsuru mutfak ve beslenme kùltürü ile öğrenmektedir.

Özellikle mısır unu, tahıllar ve süt ürünleri temelinde gelişen Pontus mutfağı, tanomenon sorva (τανωμένον σορβά) adındaki yoğurtlu buğday çorbası -Anadolu'daki adıyla 'yayla çorbası'-, lahana çorbası (Λάχανα σορβά), Kinteata (Κινθέατα) mısır unu ve ısırgan otu

ile yapılan çorba, erişte, pisia adlı mayalı hamur kızartmaları gibi geleneksel tatlarıyla öne çıkmıştır.

Fotoğraf 5.55 A. Georgios köyü, Anastasia Hanımın evi (D.Ö.G. arşivi)

Saha çalışmaları, bu topluluğun kadınlarının aile içinde eski tarifleri aktararak kültürel sürekliliği sağladığını göstermektedir. Yufkanın üzerine tavuk suyu ve etlerinin konmasıyla oluşan yemeğe *Tirit-petura-çumur* denilmektedir. “Annemler en çok petura, kulaklı, açlık çorbası, bulgur yaparlardı. Benim hanım da muhacir bilir, yemekleri. Buradakiler de bizden öğrenmiş bu yemekleri” (KK-64).

Karadeniz mutfak kültüründe de özellikle Sinop ve Amasya şehirlerinde görülen mantı geleneğini kendilerine özgü hâle getirmişlerdir. Pontus kökenli mübadillerin yemek repertuarında önemli yer tutan *perek* (Περέκ) adlı peynirli börek, sac üzerinde pişirilip kurutulularak saklanan bir lezzettir. Geleneksel olarak “sats” denilen kubbeli sac tavada pişirilen perek, günlük yaşantıda tercih edilen lezzetlerden biriymiş. *Varenika* (βαρένικα) perek gibi mantı-börek çeşidi içinde yer alan diğer bir çeşittir. *Lavaş* (Λαβάσια) ise ekmek çeşidi olarak bilinmektedir. Lavaş ve köy peyniri ile tavada yapılan böreğe *bereketi*

(Μπερεκέτι) denilmektedir. “Çok iyi pide yapıyorlardı. Hatta nenem, ‘pide pide yağlı pide... seni yerim dide dide...’ şarkısını söylerdi” (KK-74). “Annem tiroklosti (Τυροκλωστή) yapardı kahvaltıya peynir kuymağı da derdi, Trapezonda’da komşuları da yaparmış, beraber yerlermiş” (KK-5).

Yemek kültürlerinde tıpkı Anadolu’da olduğu gibi birleştirme, insanlar arasında köprü kurma, insanlar arası ilişkileri yansıtırma işlevleri görülmektedir. Misafirperverliğe oldukça önem verilmektedir, “Eve biri geldiğinde iş yapmayı bırakıp onu ağırlarız, tok bile geldim dese bir şeyler yedirmeye çalışırız” (KK-7). “Çocuklara gelenekleri öğretmeye çalışıyoruz, misafire hoş geldin demeyi bilmeliler” (KK-26). “Eve gelen misafir de ev sahibi ona hangi yemeği sunarsa kabul eder, istediğini yemeyeceğini bilir, bulduğunu yer” (KK-3). Misafirperverlik anlayışları günümüzde devam etmektedir. Saha çalışması için haberli ya da habersiz görüşmeye gittiğim kaynak kişiler -mübadil aileler ve yerli halk- evlerinde beni ağırlarken muhakkak ikramda bulundular.

Fotoğraf 5.56 A. Georgios köyü, Yerli Halktan KK-27’nin Evi (D.Ö.G. arşivi)

Sahada ziyaret için gidilen kaynak kişiler, içecek için ise gülümseyerek “Grek kahvesi mi, Türk kahvesi mi içersin” diye ayrıca sordular. Çay içip içmeyeceği mi sorduktan sonra da ayrıca bizim aileler buraya geldiklerinde yerli halkın çay içmediğini görmüş ve oldukça şaşırılmışlar, (KK-65, KK-74, KK-79) diye belirttiler. “Bizim evde çay içilirdi,

burada içilmediğini gördük” (KK-77). “İstersen sana çay demleyeyim, sen çay içersin değil mi?” (KK-65). Yunanistan’da ziyaret edilen her şehirde kahvelerin ikisini de deneyen biri olarak Anadolu’dan gelen kaynak kişilerin pişirme tekniklerinin aynı olduğunu ve “bol köpüklü” diye Türkçedeki şekliyle kullandıklarını gördüm. Ancak Atina’da veya Halkidiki’de Grek kahvelerinin bazıları ince çekilmiş kahveden demleme tekniği ile pişirilmekte ve köpüğü içinse “kaymaki” denilmekteydi.

“Para yoktu, pire çoktu o dönemde. Eskiden kahve ne gezermiş kızım, has kahve pahalıymış, Arpayı kavurup dibeklerde ezip eleyip un haline getirince kahve yapıp içerlerdi” (KK-77).

Yüzlerce yıl Anadolu’da beraber yaşamış kültürlerin yemeklerinde, müziklerinde, kıyafetlerinde, gelenek ve göreneklerinde kültürel alışverişin yaşanması oldukça doğaldır. Ancak Anadolu’daki ile aynı şekilde yapılmaya devam edilmeyen yemekler de vardır; bazılarında pişirme tarzlarında, içine konulan malzemelerde ve tatlarında farklar olduğu görülmüştür.

Anadolu’nun farklı bölgelerinde de yemeklerin malzemelerinde değişiklik olabilmekte farklı şekillerde pişirildiği bilinmektedir. Bu nedenle yemeklerdeki bu farklılaşmaların coğrafyadaki değişen malzemelerle ve farklı kültürdeki pişirilme şekilleriyle çeşitlenmesi oldukça doğaldır. Örneğin Türk mutfağındaki musakka, yemeği patlıcan, patates, kabak, pırasa gibi sebzelerle yapılmaktadır ve genellikle yanında pilav ile servis edilmektedir. Yunanistan’da ise musakka yemeği sadece patlıcanla ve başemal sos eklenerek katmanlı bir şekilde pişirilmektedir. Sunumu ise tek başına yapılmakta ve ana yemek olarak yenilmektedir.

Fotoğraf 5.57 KK-28 Tarafından Yapılan Musakka (D.Ö.G. arşivi)

“Karısıyla mutlu olanlar için biz ‘sadece yedikleri ayrı gider’ deriz” (KK-79). “Dostluk kurma, düşman olmama, sofraya küs oturmama önemlidir” (KK-72). Pontus çevresinden gelen mübadil ailelerin kuşaklarının günlük dilinde yemek kültürü ve sosyal yaşantıyla bağlantıyı yansıtan pek çok deyim de tespit edilmiştir. “Biri el tereyağında biri balda olsa da çalışmalı insan, bizler hep çalıştık bugüne gelmek için” (KK-74). Çok yemenin sağlıklı olmadığını vurgulamak için “her şey çokça olabilir ama ağzındaki lokman çokça olmamalı”, “ye, iç ama oruç da tut”, “bir kez ye bin kez şükret” gibi kalıp sözler sıkça kullanılmaktadır (KK-66, KK-68, KK-69).

Pontuslu mübadiller, yeni çevrelerinde de kendi mutfak terminolojilerini (örneğin salamura lahana, turşu gibi) koruyarak kimliklerini yansıtmışlardır. Yemek kültürü, yerel kültürden farklılığı temsil eden en önemli unsurlardandır. Hatta görüşülen kaynak kişilerin “elimizde avucumuzda yoktu, ne bulursak onları pişirirlerdi ama bizim yemeklerimiz buradakilerden güzeldi” (KK-5) diye belirterek kendi mutfak kültürleri ile yerel mutfak kültürünü kıyaslamaya gittiği görülmektedir. Mübadelenin ilk yıllarında yaşadıkları ekonomik sıkıntılar nedeniyle az malzeme ile kolay ve doyurucu nitelikte yiyeceklerin yapılmaya devam edildiği dile getirilmiştir. “Keşkeği mısırdan bulguru buğdaydan çıkarırlardı” (KK-26). “Mısır ekmeği, keşkek, kuru fasulye, kara mancar (kara lahana), kabak yemeği en çok yapılan yemeklermiş” (KK-7).

Zamanla yerel şartlara uyum sağlamak adına yemek kültüründe bazı değişimler yaşanmıştır. Özellikle ikinci kuşaktan itibaren, geleneksel yağlı yemeklerden daha hafif ve pratik yemeklere bir geçiş yaşanmış, ancak pek çok Pontus yemeği hâlâ pişirilmeye devam etmiştir (Aksu ve Balcı, 2023).

“Biz günümüzde yemek kültürünü koruyoruz. Şimdikiler hep hazır yiyor, biz ekmeğimizi yufkamızı kendimiz yapardık, bulgur, çorba, kuru bakla, pancar, çumur pişirirdik, o zaman çok fakirlik vardı ne bulsak evde onu yapardık” (KK-4). Çumur (tirit-petura) denilen bayat ekmek ya da yufka ile yapılan yemeği birinci ve ikinci kuşakların olduğu dönemde oldukça sık yapıldığı dile getirilmiştir. “Ekmeği, yufkayı parçalardık, üstüne yumurta, yoğurt, et ne varsa koyar yerdik” (KK-4, KK-64, KK-65). “Tarhana, çorba, kulaklı -makarnayı üçgen kesiyorlardı-, erişte, yoğurtlu çorba, kuymak yapıliyordu” (KK-69).

Bulgur, keşkek, tarhana, kulaklı, turşular, mantı, baklalı çorba, fasulye yaparlardı. Kavurma, yufka yaparlardı, sakarlardı kışın yerdik. Tirit çok yapıldı. Tavuk, horoz vardı, misafir geldi mi hemen kes tavuğu, pişir, ekmeklerin üzerine suyunu dök, etini de koy, ye. Kızım Sotiria hem annesinden hem babaannesinden öğrendiği her şeyi yapar pişirir, ben şimdi bile Türk televizyonlarını yemek programlarını izliyorum (KK-77).

Fotoğraf 5.58 Sotiria Hanım'ın Mutfağı (KK-7) (D.Ö.G. arşivi)

Kışa hazırlık için yapılan erzaklar, Anadolu'daki geleneğin devamı niteliğindedir. "Sebze kurutmaları, turşular, tarhana, yufka, salça, baharatlar ve domates soslarının yapımını bizlere büyüklerimiz öğretti" (KK-7).

Fotoğraf 5.59 Sotiria Hanım'ın Kışlık Erzakları (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.60 Pondini Köyünde Mübadil Kuşaklar Tarafından Hazırlanan Baharatlar (D.Ö.G. arşivi)

Mübadil kuşaklar, atalarının temel besininin bulgur olduğunu ve Grevena'ya varır varmaz mevcut su değirmenlerini onararak buğdaydan bulgur, un ve nişasta üretimine başladıklarını ve evlerinde de dibekleri olduğunu dile getirmişlerdir.

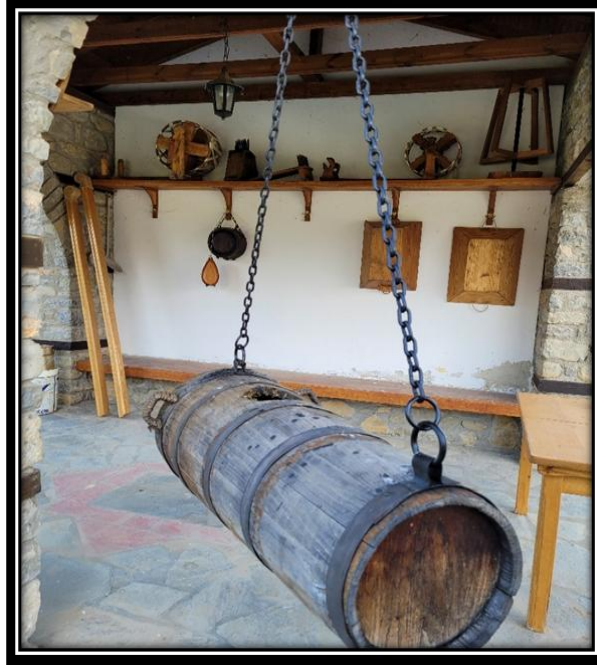

Fotoğraf 5.61 A. Theodoros Bey'in Pondini'deki Evi ve Annesigilin Kullandığı Dibek (D.Ö.G. arşivi)

Ayrıca mantı ve flomaria (erişte) gibi hamur işi yemekler, içine kıyma ve bulgur karışımı koyarak fırında pişirdikleri ve tavuk suyuyla servis ettikleri geleneksel tarifleri olarak Grevena'da da pişirilmeye devam etmiştir. Bu aileler büyük kazanlarda keşkek (dövme buğday ve et) yapma, Anadolu'ya özgü ritüel yemeklerini de sürdürmüşlerdir. “Dibeklerimiz vardı, onda da öğütürdük pek çok şeyi, keşkek de yapardık orada öğütürdük, şimdi de kullanıyoruz” (KK-7) “Keşkeği mısırdan yapardık bazen” (KK-26).

Mutfakın fiziksel kültüründe de taşınan unsurlar mevcuttur. Örneğin, büyük sac levhalar ve sacayakları üzerinde yufka açma, pide pişirme gibi uygulamaları yeni ortamlarında da kullanmışlardır. “Pilav, çorba, mantı, kulaklı yapıyorlardı, dört beş kişi toplanıp yuka (yufka) yapıyorlardı, erişte yapıyorlardı, tarhana yapıyorlardı, bu yemekleri hep oradan getirdiler” (KK-6).

Mübadiller, özellikle yoğurtla yapılan çorba çeşitleri, koyun ve inek sütünden peynir yapımı, tereyağ yapımı gibi alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir.

Fotoğraf 5.62 Thomas Sawidis'in Klimataki-Duvrunitsa- Köyündeki Evinde Bulunan Yayık (D.Ö.G. arşivi)

1923'teki nüfus mübadelesinden sonra Pontuslulara ait beslenme gelenekleri modern Yunanistan'daki Pontuslular tarafından korunmuştur. Yayıklarda yapılan tereyağ, peynir, ayran, yoğurt, yoğurttan üretilen çorbalar, buğday ve buğdaydan üretilen ev yapımı makarna ve mantılar başlıca besin kaynakları arasında yer almaktadır (Sawidis, 2021, s. 1-4).

Kaynar su içinde pişirilen mısır ununa, mısır pastası denilir, yoğurtla yenilirdi. Sinop da hayvan olarak inek beslemişler, sütünden tereyağı ve yoğurt yapıyorlmuş. Tereyağı çok kullanılırmış, yoğurttan çok çeşitli çorbalar yapılmış. Tava da ekşitme pidesi yapılmış diğer pideler sac ayakta pişirilirmiş. Yufka, el makarnası, kulaklı makarna, tirit en sevdiğimiz yemeklerdir. Buğday pilavına bulgur denir (KK-26).

Yerel Grevena mutfağı ile etkileşim ve değişimler de zamanla olmuştur. Mübadil aileler, geldikleri Grevena yöresinde zaten mevcut olan yerel köylülerin mutfak kültürünün yanı sıra Kapadokya gibi bölgelerden gelen mübadillerin mutfak kültürleriyle de karşılaşmış ve aralarında karşılıklı bir etkileşim süreci yaşanmıştır. “Annem Adanalı bir mübadil ailenin kızıydı, babamlar Sinop’tan gelmiş, bizimkiler iki tarafın da yemeklerini yaparlardı, tarhanamızı, pastırmamızı bile hâlâ kendimiz yaparız” (KK-7).

Fotoğraf 5.63 Sotiria Hanım'ın (KK-7) Evi, El Yapımı Tarhana ve Pastırmaları (D.Ö.G. arşivi)

Başlangıçta mübadiller, yeni coğrafyaya uyum sağlamak için malzeme temininde zorlanmış; örneğin Karadeniz'den uzaklaştıkları için taze hamsi veya Karadeniz baharatlarını bulamayan Pontuslu aileler, bunların yerine yerel göl balıklarını veya Balkan baharatlarını kullanmaya başlamışlardır. Öte yandan yerli halk da mübadillerden yeni tatlar öğrenmiştir: Grevena'da daha önce bilinmeyen petura, mantı ve perek gibi yemekler mübadiller sayesinde yaygınlaşmış; bazı yerel fırınlar pide üretimine başlamıştır. Böylece mübadiller ile yerliler arasında bir kültürel alışveriş gerçekleşmiş, yemek tarifleri değiş tokuş edilerek ortak sofraya gelenekleri oluşmuştur. Ancak bu etkileşim sürecinde, her iki grup da kendi mutfak kimliklerini tamamen yitirmemeye özen göstermiştir. Nitekim hem mübadiller hem de yerli halk, “atalarının yemeklerini” korumaya çalışmış; yine de malzeme değişimleri, pişirme araç-gereçlerindeki yenilikler (örneğin elektrikli değirmenler, modern fırınlar) ve zamanla şehirleşmenin getirdiği pratikleşme gibi etkenler, beslenme kültüründe kaçınılmaz değişimlere yol açmıştır. Yine de mübadillerinin kolektif belleğinde yemek, yalnızca karın doyurmak değil aynı zamanda kültürel kimliği ifade etmenin bir yolu olmayı sürdürmüştür (Aksu ve Balcı, 2023). Bu sayede 1920'lerde temelleri atılan mübadil beslenme kültürü, aradan geçen yüzyıla rağmen aile içi aktarımlar, dernek etkinlikleri ve etnografik çalışmalar yoluyla günümüzde de yaşatılmaktadır. Her iki ülkede de doğum, düğün, ölüm Paskalya, Noel gibi belirli zamanlarda yapılan yiyecek ve ikramların günümüzde çeşitlenmiş olmasının yanı sıra kolektif belleklerinde bulunan çeşitlerle devam ettirildiği de tespit edilmiştir.

5.5.3. Aydın Vilayetine Yerleştirilen Mübadillerde Ev Düzeni ve Temizlik Kültürü

1923 nüfus mübadelesiyle Aydın vilayetine yerleştirilen mübadiller, geldikleri coğrafyaların kültürel birikimini ev yaşamlarına da yansıtmışlardır. Ev düzeni ve temizlik anlayışı, yalnızca hijyenik pratikleri değil, aynı zamanda toplumsal kimliği, inançları ve estetik algıyı da içinde barındıran önemli kültürel göstergelerdir.

Mübadillerin yaşam biçimi, iç mekân organizasyonundan kullanılan eşyalara, temizlik anlayışından misafir kabul etme biçimine kadar çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Mübadillerin yerleştiği evlerdeki temel düzen; oda merkezli, çok işlevli mekânların varlığına dayanıyordu. Aydın'a gelen mübadiller, evlerini genellikle "selâmlık-haremlik" ayrımı gözetmeden, işlevsellik üzerine kurmuşlardır. Geleneksel olarak "baş oda" misafirlerin ağırlandığı yer olarak ayrılırken, aile bireylerinin ortak yaşam alanları olan diğer odalar hem gündüz oturma hem de gece uyuma işlevi görmüştür. Odalarda sedir, yorgan-yastık yüklüğü, yer sofrası gibi taşınabilir ve çok amaçlı eşyalar tercih edilmiştir. Mübadillerin özellikle taşınabilir eşyalara olan yatkınlığı, göç sürecinin etkileriyle de ilişkilendirilebilir (Arı, 2014).

Evlerin düzeninde estetik anlayış da önemli bir yer tutmaktaydı. El işi örtüler, işlemeli perdeler, seccadeler ve ayna altlıkları gibi unsurlar hem evin temizliğine hem de görsel güzelliğine katkı sunuyordu. Temizlik ise günlük hayatın vazgeçilmez bir parçasıydı. Mübadil kadınlar, özellikle mutfak ve misafir odalarının temizliğine büyük önem verir, haftalık büyük temizlikler dışında her sabah süpürme ve silme gibi hem ev içi hem evin bahçesinde günlük temizlik rutinlerini ihmal etmezlerdi.

Aydın gibi sıcak iklime sahip bir bölgede, evlerin düzenli havalandırılması da temizlik kültürünün bir parçası olarak görülmüştür. Temizlik anlayışı, aynı zamanda dini hassasiyetlerle de bağlantılıydı. İslam'ın temizlik konusundaki vurguları, mübadillerin günlük pratiklerine yansımış; abdest için suya kolay erişim, evdeki temizlik malzemelerinin seçimi gibi detaylarda kendini göstermiştir. Buna ek olarak, cuma günleri yapılan temizlikler, dini bir ritüelin parçası olarak görülmüş ve bu günlerde evlerin daha titiz temizlenmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca bayram öncesi yapılan büyük temizlikler,

toplumsal hafızada sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal bir arınma olarak da yer etmiştir.

Misafir ağırlama kültürü de ev düzenini ve temizliğini doğrudan etkileyen bir faktördür. Mübadiller, misafire gösterilen özenin evin düzeniyle yakından ilgili olduğuna inanmış, misafir için temiz ve düzenli bir ortam hazırlamayı sosyal bir yükümlülük olarak görmüşlerdir. Saha çalışmasında kadın kaynak kişilerle genellikle evlerinin misafir odalarında görüşme yapılmıştır. Bu durum, özellikle baş odaların düzeni ve sürekli temiz tutulmasında etkili olmuştur. Tertemiz olan bu mekânlarda, görüşmeler muhakkak ev sahibinin hazırladığı ikramlar eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

5.5.4. Grevena Bölgesi'ne Yerleştirilen Mübadillerde Ev Düzeni ve Temizlik Kültürü

1923 Lozan Mübadelesi sonrasında Yunanistan'ın Grevena yöresine iskân edilen mübadiller, geldikleri farklı bölgelerin (Pontus, Kapadokya, Trakya vb.) kendilerine has ev düzeni ve temizlik kültürünü yeni ortamlarına taşımışlardır. Bu değişik kökenli gruplar, Anadolu'daki günlük yaşam pratiklerini Grevena'daki köy ve kasabalarda sürdürmeye gayret etmiş, böylece ev içi yerleşimden temizlik alışkanlıklarına kadar özgün bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır.

Pontus kökenli Rum mübadiller özellikle kültürel kimliklerini ve âdetlerini korumaya en bağlı topluluklardan biri olarak bilinmektedir (Bruneau, 2013). Nitekim bu gruplar, farklı coğrafyalardan gelmelerine rağmen ortak bir “ev” anlayışını -aile merkezli, temizliğe önem veren ve misafirperver- Grevena'daki yeni hayatlarında da sürdürmüşlerdir.

Mübadillerin yerleştiği konutlar genellikle Osmanlı Dönemi'nden kalma, bölgeden ayrılan Müslüman halkın terk ettiği köy evleriydi. Bu evlerin mimarisi, mübadillerin Anadolu'da alışkın olduğu ev tiplerine büyük ölçüde benzerlik gösteriyordu. Örneğin Kapadokya yöresinden gelen aileler, Grevena'da çoğunlukla taş yapılı, iki katlı köy evlerine yerleştiler. Bu evlerin alt katı ahır, depo ve mutfak gibi servis alanı; üst katı ise ailenin yaşadığı asıl mekân olarak düzenleniyordu. Kapadokya'daki geleneksel konutların eğimli araziye uyumlu inşa edilmesi, bodrum/kiler olarak kullanılan kayadan oyma mahzenlerin bulunması, avlulu ve taş döşemeli bir düzeni vardı. Grevena'ya gelen Kapadokyalı mübadiller (ör. Farasa Bölgesi'nden Doksara köyüne yerleştirilenler) bu

plan şemasını yeni yaptıkları evlerinde de devam ettirdiler. Pontus kökenli mübadillerin evlerinde de benzer biçimde çok amaçlı oda düzeni hâkimdi. Gündüz oturma ve yemek için kullanılan oda, gece yatak odasına dönüştürülebiliyordu. Evin bir köşesinde gömme dolaplar ve yüklükler bulunur, yatak takımları ve kıyafetler buralarda istiflenirdi. Ayrıca evlerde ikon köşesi veya ocak başı gibi kutsal ve günlük yaşamı birleştiren köşeler vardı. Yeni yerleştikleri köylerde mübadiller, çoğu evin bir avluya açılması ve toprak ya da taş zeminli odalara sahip olması sayesinde, eski ev alışkanlıklarını sürdürme olanağı buldular. Nitekim prefabrik tipte sırayla inşa edilen bazı müstakil evlerde avlu olmayışı bile ciddi bir eksiklik sayılmış; avlusuz küçük evler mübadillerin alıştığı yaşam tarzına ters düştüğü için araştırmacılar bunu kültürel bir sorun olarak not etmişlerdir (Karagkiozi, 2020). Bu durum, mübadillerin ev mekânında açık hava alanı (hayat veya avlu) ihtiyacına ne denli alışkan olduklarını ve önem verdiklerini göstermektedir.

Grevena mübadilleri, yanlarında getirebildikleri eşyalara büyük değer vererek yeni evlerini döşemişlerdir. Anadolu'daki evlerinin hatırası olan halı, kilim, bakır kap-kacak, sandık ve benzeri ev eşyaları, mümkün olduğunca yeni ortamda kullanmaya devam etmişlerdir.

Fotoğraf 5.64 Krifçe ve Pigaditsa Köylerinde Oturma Odasına Ait Fotoğraflar (D.Ö.G. arşivi)

“Annemler, Ayancık’ta eski çullardan kilim dokurlarmış. Buraya geldikten sonra da devam ettirdiler. Hatta annem ve ben yünden dokuma çulfalık, örtüler, kilimler, dolamaşlar yaptık. Yünleri yıkardık, kazanlarda kaynatıp temizler ve güneşte kurumasını beklerdik. Ben de küçüktüm, yünler açılsın diye elimizle onları tarardık” (KK-26).

Karadeniz’de olduğu gibi, Grevena’daki mübadil evlerinde de su ve yiyecek saklamak için toprak testiler, tahıl ambarı olarak ahşap sandıklar kullanmışlardır. Hemen her evde bulunan Anadolu’dan getirilmiş olan bakır sahan, tencere, güğüm ve bakraç gibi gereçler günümüzde bile kullanılmaktadır. Mübadil ailelerin evlerinde mutfak genellikle evin bir köşesinde açık ocaklı olarak düzenlenirdi. Anadolu’da yaygın olan üç ayaklı ocaklar hem evin içinde hem dışında yemek pişirmek için kullanılırdı. Özellikle kalabalık aileler, avludaki ocaklıkta kazanlarla, pekmez kaynatma gibi işlerini yaparken; iç mekândaki ocakta günlük yemeklerini pişiriyorlardı. Kuzine diye tabir edilen fırınlı odun sobaları Yunanistan’da 1930’lardan itibaren yaygınlaştığında, mübadiller bu yeni araçları da benimsemişlerdir ancak ilk kuşak özellikle tandır benzeri toprak fırınları tercih etmeyi sürdürmüştür. Mutfak eşyalarının büyük bölümü bakırdan veya topraktan yapılmıştır; bakır tencereler, tavalar ve toprak güveç kapları her mübadil mutfağında bulunurdu.

Fotoğraf 5.65 Krifçe Köyü Mübadil Dönemi Müzesinde Sergilenen Mutfak Eşyaları (D.Ö.G. arşivi)

Su altyapısının olmadığı ilk dönemlerde su ihtiyacı, tıpkı Anadolu’da olduğu gibi, büyük toprak küplerde ve fıçılarda depolanırdı. Birçok mübadil köyünde ortak çeşme etrafında kadınlar su doldurmak için sıraya girerdi. “Su küplerini başımızda, omzumuzda taşırdık” (KK-4).

Fotoğraf 5.66 Krifçe Köyü Mübadil Dönemi Müzesi (D.Ö.G. arşivi)

Mübadil aileler için temizlik hem günlük yaşamın hem de toplumsal itibarın merkezinde yer alan bir değerdi. Anadolu’daki geleneklerine uygun olarak, Grevena’daki evlerinde de temizliğe büyük özen gösterdiler. Özellikle haftalık temizlik günleri ihmal edilmez; evin içi süpürülür, yerler silinir, kilimler havalandırılırdı. Çamaşır yıkama işleri genelde haftada belirli bir günde yapılırdı.

Bayram, nişan veya düğün arifesinde tüm ev baştan aşağı temizlenir, avlular süpürülür, ev halkı en temiz ve yeni kıyafetlerini giymeye özen gösterirdi. Bu uygulamalar, hem İslam kültürü etkisiyle Türk komşularından gördükleri alışkanlıkların hem de kendi Rum Ortodoks inançlarında kutsal günlere saygının bir parçasıydı.

Kişisel temizlik konusunda da mübadiller eski yaşantılarına benzer çözümler ürettiler. Türkiye’de alışık oldukları hamam kültürü, Yunanistan’ın kırsalında pek bulunmadığından, evlerin içinde veya bitişiğinde küçük yıkanma mekânları oluşturulmuştur. Aile üyeleri sıcak suyu bakır kazanlarda ısıtıp leğenlerde bu odada yıkanır, çocuklar ahşap küvetlerde yıkanır. Çamaşırlar da özellikle kışın bu kapalı mekânda yıkanır.

Grevena şehir merkezinde veya Kozani’de bulunan hamamlara, özellikle bayram ve pazar günleri gidip yıkanmak mübadiller arasında uzun yıllar devam eden bir ritüeldi (Zarifi, 1970). Bütün bu temizlik uygulamaları, mübadillerin sağlık ve tertip konusundaki duyarlılığını yansıttığı gibi, yeni vatanlarındaki yerli halkla aralarında saygın bir izlenim bırakmalarını da sağlamıştır.

Pontus, Kapadokya veya Trakya fark etmeksizin mübadil ailelerin hepsinde misafire hürmet esastı. Misafir odası düzenleme geleneği, mübadillerle birlikte Grevena’daki köylere taşındı. Evin en iyi döşenmiş odası, temiz yatak takımlarının serildiği sedirleri veya karyolaları ile misafirler için hazır tutulurdu.

Fotoğraf 5.67 Krifçe, Deponia Hanım’ın (KK-3) Misafir Yatak Odası (D.Ö.G. arşivi)

Misafir geldiğinde ev halkı, en güzel yemeklerini yapar; mümkünse önceden hazırladıkları pekmez, reçel, tereyağı gibi ikramları sofraya koyardı. Kahve ve tatlı ikramı, mübadillerin ortak misafirperverlik âdetlerindendi. Anadolu’daki Rumlar, Türk komşularından öğrendikleri kahve kültürünü yeni vatanlarında da sürdürdüler; gelen misafire kahve pişirilip lokum ya da ev yapımı reçel ikram etmek adetten sayıldı.

Mübadil evlerinde misafir için özel olan kahve fincanları, tepsiler, hatta misafir havlusu ve sabunu gibi eşyalar yalnız misafir geldiğinde kullanılırdı (Bulut, 2011). Bu titizlik, misafire verilen değer in göstergesiydi. Grevena Bölgesi’ne yerleşen mübadiller, başlangıçta yerli halk tarafından yabancı kabul edilseler de kısa sürede misafirperverlikleriyle takdir topladılar.

Fotoğraf 5.68 Despoina Hanım’ın Misafir Odası (D. Ö. G. arşivi)

Komşularını sık sık evlerine davet eden, düğün ve bayramlarda sofralarını paylaşan mübadiller, böylece hem kendi kültürlerini tanıtip yaşatmış hem de yeni komşularıyla sıcak ilişkiler kurmuştur. Nitekim sözlü tarih görüşmelerinde yerli Makedon köylüler, “mübadillerle çabuk kaynaştık; onların evinde her zaman bir tabak yemek bize hazırды” diyerek bu dönemi anmaktadır (Anagnostou, 1991). Misafir ağırlama kültürü,

mübadillerin toplumsal uyumunda önemli bir rol oynarken, kuşaklar boyunca aktarılan bir değer olarak da yaşamaya devam etmiştir.

Saha çalışmasında yerli halkın evlerinde de Müslüman Türklerin âdetlerinde bulunan ev düzenine ait bazı unsurlar tespit edilmiştir. Halı dokumacılığı ve halı üzerine motif işleme sanatı, Türklerin Dünya sanat tarihinde en dikkat çekici el sanatlarından biridir. Pazırık Kurganında bulunan Türk halısı ve üzerindeki geyik motifi, Dünya halı sanatının ve Türk halı sanatının geçmişi ve içeriği hakkında oldukça önemlidir. Geyik motifinin¹³² halıda kullanılmış olması “geyik”in Türk dünyasında mitolojik bir motif olarak ne kadar önemli bir unsur olduğunu yansıtmaktadır. Göçebe yaşam süren Türklerin halıları yaşam standartlarından kaynaklı çok büyük boyutta yapılmamaktadır. Çadırların üzerini örtmek ve iç dekorasyonunda kullanmak için halılar ve kilimler yaşam biçimlerinin içerisinde yer almaktadır. Geyik’in kutsal olması ve avlanan geyiklerin başlarının süsleme aracı olarak kullanılması, motif olarak halılara yansması ve zamanla bu halıların çadırların üzerinden yerleşik hayata geçtikten sonra duvarlarda hem ısı yalıtımı hem de estetik amaçlı kullanılmasını sağlamıştır. A. Georgios köyünde misafir olarak kaldığım Vasilici Hanım’ın evinde asılı olan geyik motifli Türk halısı oldukça dikkat çekiciydi.

Fotoğraf 5.69 Vasilici Hanım’ın (KK-15) Misafir Odası (D.Ö.G. arşivi)

¹³² Geyik motifinin anlamı ve farklı kullanım alanları için bk. Gürbüz, 2021, s. 1-14.

Grevena'ya yerleştirilen mübadillerin ev düzeni ve temizlik kültürü, geldikleri yörenin folklorik ve etnografik özelliklerini yansıtan zengin bir yapı sergilemiştir. Evlerin planı, iç eşyaların kullanımı, mutfak düzeni, temizlik ve misafir ağırlama alışkanlıkları gibi unsurlar incelendiğinde, bu grupların Anadolu'daki yaşam pratiklerini yeni ortamlarına başarılı bir şekilde adapte ettikleri görülür.

Folklor araştırmaları, müze katalogları ve sözlü tarih çalışmalarının da ortaya koyduğu üzere mübadiller, karşılaştıkları onca zorluğa rağmen “ev” kavramını kültürlerinin kalbi olarak korumuş; Grevena'da kök salarken ev içi düzen ve temizlik konularında kendi örf ve adetlerini sürdürmüşlerdir. Bu olgu, nüfus mübadelesinin sadece demografik değil, aynı zamanda günlük hayat kültürü üzerinde de derin etkileri olduğunu göstermektedir (Pekin, 2014). Mübadillerin ev yaşamına dair bu özgün miras, bugün hâlâ Grevena bölgesindeki bazı aile uygulamalarında ve mübadil kuşaklarının kolektif hafızasında yaşamaktadır.

5.6. MÜBADELE SÜRECİNDE GETİRİLMİŞ EŞYALAR VE BU EŞYALARIN KÜLTÜREL ÖNEMİ

Mübadele, her iki ülkenin de siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını, demografik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir.

Yunanistan'da mübadeleye yönelik yayın, araştırma ve kurumların varlığı 1924'ten beri görülmektedir. Özellikle mübadele sürecinin öncesi ve sonrasına ait kültür mirasını korumak ve kültürel belleği sıcak tutmak adına mübadele temalı müzeler mübadillerin yerleştirildiği köylerden büyük kentlere kadar her yerde ön plana çıkmaktadır.

Saha çalışmasında gezilen köylerde mübadil ailelere ait eşyaların mübadil kuşakların evlerinde ve bazı köylerde müze olarak kullanılan alanlarda saklandığı görülmüştür. Bunlardan biri A. Georgios eski adı Çurhli olan köydeki folklor müzesidir.

Fotoğraf 5.70 A. Georgios Köyündeki Folklor Müzesi (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.71 A. Georgios Köyündeki Folklor Müzesinin İçindeki Mimari Yapılar (D.Ö.G. arşivi)

Mübadele sürecinde göç edenlerin beraberinde getirdikleri eşyalar, yaşadıkları ayrılığın ve kültürel sürekliliğin maddi temsili olarak önemli bir işlev üstlenmiştir. Aşağıdaki müze Krifçe köyünde yer alan mübadele müzesi- mübadele anı evi- dir. Müze köy halkının mübadele sürecine ait eşyaları toplamasıyla oluşturulmuştur.

Fotoğraf 5.72 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Çiftçilerin Tarımda Kullandığı Eşyalar (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.73 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Zanaatkârların Kullandıkları Eşyalar (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.74 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Sergilenen Mutfak Eşyaları (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.75 Krifçe Köyünde Yer Alan Mübadele Anı Evinde Sergilenen Ev Eşyaları (D.Ö.G. arşivi)

1923 Lozan Antlaşması ile yürürlüğe giren zorunlu nüfus mübadelesi kapsamında göç eden topluluklara belli ölçülerde bir hazırlık süresi tanınmış, bu süreçte kişilerin yanlarında götürebilecekleri eşyalar için doğrudan bir sınırlama getirilmemiştir (Arı, 2014, s. 19). Yine de verilen sürenin, taşınmaz malların değerine uygun şekilde elden çıkarılması açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Zira mübadiller, mülklerini piyasa değerinin çok altında satmak zorunda kalmış; gidecekleri kesinleştiği için kimse onların mallarına değer biçmemiştir (Sotiriyu, 1970). Savaşların ardından her iki ülkenin de topraklarında azınlık diye gördüğü mübadillere yönelik olumsuz tutumu nedeniyle mallarını satma konusunda sürenin az olmasının yanı sıra can güvenliği korkusuyla insanlar yanlarına sadece taşınabilir birkaç şey ancak alabilmiştir.

Bu koşullarda mübadiller, daha çok ev eşyalarını toplamış, bazıları az da olsa mallarını satabilmiş, diğerleri ise yeni yerleşecekleri ülkeye ulaşabilmek için gerekli ulaşımı sağlamaya odaklanmışlardır. Özellikle Türk tarafından bazı mübadiller henüz ustası tarafından teslim edilmiş yeni evlerini terk etmek zorunda kalmış, kimi ise uzun yıllar sonra ilk meyvesini verecek zeytin ağaçlarını geride bırakmıştır. Pazarcılar, dükkânlarına o yıl için stokladıkları malları ellerinden çıkarmak zorunda kalırken; bağlarını ekip şarap yapımını bekleyenler, ürünlerinin başkalarının eline geçeceğini bilerek ayrılmışlardır (Prevelâkis, 1997, s. 52–53). Bu durum, sadece ekonomik bir kayıp değil, aynı zamanda bir aidiyetin ve kültürel birikimin terk edilişidir.

Bu tablo, mübadele sürecinin planlı şekilde yürütülmeye çalışılmasına rağmen, kişisel ve kültürel düzeyde yaşanan kopuşun derinliğini ortadan kaldırmamıştır. Getirilen eşyalar sadece yaşamın maddi araçları değil, aynı zamanda zorunlu göçün duygusal ve kültürel yükünü de taşıyan nesneler hâline gelmiştir. Bir yandan yaşanan kayıpların sembolü olan bu eşyalar, diğer yandan yeni bir hayata başlama çabasının sessiz tanıkları olarak tarihsel hafızada yerini almıştır. Mübadillerin yanlarında getirebildikleri her maddi unsur başlangıçta temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır ancak zamanla mübadiller bu eşyalara anlamlar yüklemiş ve koruma altına almış ya aile yadigarı olarak saklanmış ya da müzelere vererek sergilenmesini istemişlerdir. Fotoğraflar, mutfak eşyaları ve küçük aksesuarlardan önemli görülen parçalar ise hatıra olarak evlerde saklanmaya devam edilmektedir.

Fotoğraf 5.76 Nico Bey'in (KK-5) Babası ile Annesinin Fotoğrafı ve Babasının Tespihi (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.77 A. Theodoros Bey'in Babaannesinin 200 Yıllık Bakracı, Safranbolu'da Yapılmış (D.Ö.G. arşivi)

Aslında geri dönüşleri mübadele anlaşması ile engellenen mübadiller; getirdikleri her nesneyle doğdukları büyüdükleri ata toprakları ile bağlarını bir şekilde sürdürmek istemiştir.

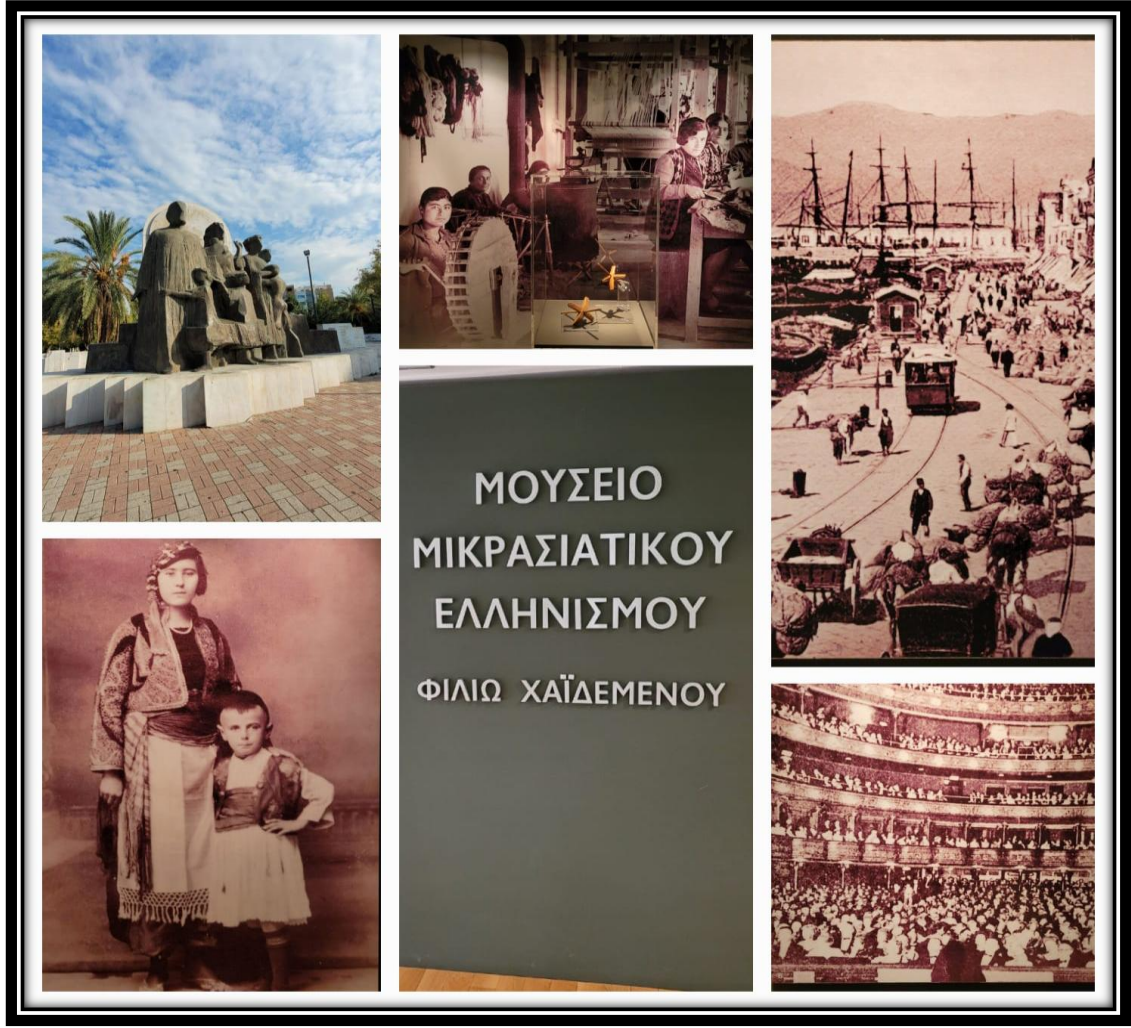
Yunanistan'da çok erken süreçlerde başlayan mübadeleye yönelik müzelerin çoğu mübadil kuşakların gönüllülük esasıyla oluşturdukları yerlerdir. Yukarıda da örneği verildiği gibi köylerde sayısı net olarak bilinmeyen pek çok anı evi niteliğinde mübadeleye yönelik müzeler bulunmaktadır. Kırsal kesimlerde bulunan bu tarz müzelerin resmî bir sayfaları ya da internet siteleri yoktur. Ancak büyük kentlerde veya ilçelerde resmî bir şekilde dernek, vakıf ya da belediye gözetiminde açılan müzeler de bulunmaktadır. Bu müzelerin başlıca ortak noktası, 1922'de yaşanan Küçük Asya Felaketi ile zorunlu olarak göç etmek zorunda olmalarını odak alıp Anadolu'daki yaşamlarına ait maddi kültürel unsurlarını ve göç süreçlerini fotoğraflarla sergilemeye yönelik olmalarıdır. Diğer ortak noktaları ise yeni nesillerin mübadele süreciyle bilgi sahibi olması adına eğitim sistemi içerisinde de kullanılıyor olmalarıdır.

Kavala'da bulunan Kavala Yunan Mülteciler Müzesi bunlardan bir tanesidir. Kavala'daki su kemerinin yanında 3 bölümden oluşan oldukça küçük müzenin içinde Yunanlı mültecilerin ev eşyaları, kişisel eşyalar, çeyizlikleri, geri döneriz umuduyla taşıdıkları evlerinin anahtarları, yatak odası, örtüler, çarşafklar gibi yanlarında getirdikleri ve müzeye bağışladıkları eşyalar bulunmaktadır.

Atina'da bulunan Küçük Asya Kültürü Müzesi¹³³, mübadillerin yerleştirildiği bir mahallede bulunmaktadır. Mübadil ailelerin eşyalarını bağışlamasıyla oluşan müzede mutfak aletleri, kıyafetler, mesleklerde kullanılan eşyalar, belgeler, kitaplar, fotoğraflar, ev anahtarları vb. maddi kültür unsurları bulunmaktadır.

Atina'da bulunan ve daha büyük olan Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou) mübadele sürecinin öncesinden başlayarak mübadil ailelerin Anadolu'daki yaşantılarına, göç etme süreçlerine ve Yunanistan'a geldikten sonra neler yaşadıklarına ait pek çok kılık-kıyafet, çeyizlik eşyalar, ev eşyası, belge, fotoğraf vb. maddi kültür unsurunu barındırmaktadır.

¹³³ <https://mikrasiatesaigaleo.wordpress.com/>

Fotoğraf 5.78 Atina, Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou) (D.Ö.G. arşivi)

1923 Lozan Mübadelesi ile gerçekleşen zorunlu göç hareketi, yalnızca insanların coğrafi yer değiştirmesiyle sınırlı kalmamış; beraberinde somut ve soyut kültürel mirasın da taşınmasına neden olmuştur. Türkiye'ye gelen mübadiller, yanlarında sınırlı sayıda eşya getirebilmiş, ancak bu eşyalar yalnızca maddi değil, aynı zamanda duygusal ve kültürel değeri yüksek nesneler olmuştur. Bu eşyalardan bazıları, ev içi kullanım için gerekli araç-gereçler olurken; bazıları da geleneksel yaşam biçiminin, kimliğin ve aidiyetin birer temsilcisi olarak önem kazanmıştır.

Mübadillerin getirdiği eşyalar arasında kilimler, el işlemeli örtüler, bakır mutfak gereçleri, dini kitaplar, varsa aileye ait fotoğraflar, çeyiz sandıkları, giyim-kuşam unsurları (fes, yazma, işlemeli cepkenler vb.), tarım aletleri ve bazı bölgelere özgü el

sanatları ürünleri yer almıştır. Bu ürünlerle beraber mübadillerin geldikleri bölgelerdeki kültür ve sanat anlayışları ile bilgiler çıkarılabilmektedir.

Fotoğraf 5.79 Müslüman Mübadillerde Kadın Giyimine Ait Car (Etek) ve Peştamal Örneği (KK-36'nın annesine ait giyim eşyaları, D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.80 Mübadil Kadınların Dokuduğu Kilim Örnekleri (D.Ö.G. arşivi)

Bu eşyaların bir kısmı, yeni yerleştikleri coğrafyada gündelik yaşamlarını sürdürmek için kullanılmış; bir kısmı ise korunarak saklanmıştır. Bu durum, mübadillerin kimliklerini ve kültürel geçmişlerini yeni vatanda da yaşatma çabasının somut bir yansımasıdır. Özellikle çeyiz sandıkları, yalnızca evlilik kültürünün değil, aynı zamanda ait olunan toplumsal yapının, kuşaktan kuşağa aktarılan değerlerin ve kadının aile içindeki yerinin bir göstergesi olmuştur. Benzer şekilde, geleneksel kıyafetler yalnızca kıyafet değil, ait olunan kültürel kimliğin, bölgesel aidiyetin ve inanç biçimlerinin temsilcisi olmuştur.

Türkiye’de mübadeleye yönelik ilk müze 2010’da açılan Çatalca Mübadele Müzesi’dir.

Fotoğraf 5.81 Çatalca Mübadele Müzesi, (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.82 Çatalca Mübadele Müzesi'nde Sergilenen Çeyizlik Eşyalar ve Sandıklar (D.Ö.G. arşivi)

Fotoğraf 5.83 Çatalca Mübadele Müzesi'nde Sergilenen Mutfak ve Ev Eşyaları (D.Ö.G. arşivi)

Türkiye’de müzelerin sayısı giderek artmaktadır. Bu çalışmalar oldukça önemlidir çünkü asıl süreci yaşayan birinci kuşaklar vefat etmiştir. Aile içi kayıtlar, anı defterleri tutmuş olanlar haricinde canlı tanıklar artık yaşamamaktadır. Mübadil kuşakların ellerinde olan bu kayıtlar, belgeler, maddi kültür unsurları toplanarak yıllarca sözü bile edilmeyen ve Anadolu’ya göç ettirilen mübadillerin nasıl kültürel, sosyal ve ekonomik bir geçmişe sahip olduklarını görmek ve süreçte yaşadıklarını öğrenebilmek adına oldukça önemlidir. Bu sayede kolektif bir hafıza oluşacaktır.

Türkiye’de günümüzde Aydın’da Kuşadası Mübadele Anı Evi, Yoran Mübadele Anı ve Kültür Evi; Bursa’da Göç Tarihi Müzesi, Görükle Mübadele Evi; İstanbul’da Tuzla Kent ve Mübadele Müzesi; İzmir’de Foça Tarihi Merkezi, Göç ve Mübadele Anı Evi; Samsun’da Alaçam Mübadele Müzesi; Sinop’ta Mübadele Müzesi ve Kültür Evi mübadeleye yönelik müzelerdir. Bu müzelerin içerikleri de Yunanistan’daki müzelere benzerdir. Mübadil ailelerin bağışladıkları maddi kültür unsurları ile oluşturulmuşlardır. Kültürel mirasın unutulmaması için bu kurumlarda çeşitli toplantılar ve etkinlikler de düzenlenmektedir. Mübadil müzeleri, sadece yıllardır korunan eşyaların sergilendiği alanlar değil, mübadil kolektif belleğinde bulunan pek çok unsurunda barındığı alanlardır.

Eşyaların kültürel önemi sadece bireysel değil, toplumsal boyutları da kapsamaktadır. Örneğin bazı mübadillerin getirdiği mutfak eşyaları ve yemek tarifleri, bugün Balkan kökenli Türklerin yaşadığı bölgelerde hâlâ yaygın biçimde kullanılan tariflerin kökenini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu eşyalar, yalnızca birer araç değil; kültürel sürekliliğin ve geçmişle kurulan bağın canlı birer taşıyıcısıdır. Mübadele sürecinde getirilen eşyalar hem fiziki hem de sembolik düzeyde mübadil kimliğinin yeniden inşasında etkili olmuştur.

Göçle birlikte yaşanan kopuşun hafifletilmesinde ve kültürel belleğin muhafaza edilmesinde bu eşyaların oynadığı rol, mübadele tarihinin sosyokültürel boyutunu anlamak açısından vazgeçilmezdir.

SONUÇ

Anadolu toprakları, binlerce yıldır göç edilen kadim topraklardandır. Anadolu topraklarında kurulmuş olan Türkiye, kuruluşundan bu yana sebepleri farklı olan pek çok uluslararası göç ve sığınma hareketi yaşamış bir ülkedir. Kuruluşunun ilk yılında 1923'te Türk ve Yunan hükûmetleri arasında Lozan'da imzalanan mübadele anlaşması hem Anadolu hem Yunanistan topraklarında oldukça derin etkilere yol açmıştır. Ulus devlet anlayışıyla kurulmakta olan hem kendi sınırları içinde hem de iki devlet olarak birbiriyle savaşıyan Yunan ve Türk hükûmetleri arasında barış yapmak için gerçekleştirilen mübadele, dünya tarihine damgasını vurmuş bir anlaşmadır. Mübadeleye yönelik literatürdeki çalışmalara bakıldığında, tarihsel süreç ve dönemin koşulları değerlendirildiğinde mübadelenin gerçekleştirilmesi zorunlu bir uygulama ya da ulus devlet anlayışının getirdiği bir nokta olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Her iki ülke için de bütüncül bir değerlendirmeye bakılması gerekirse mübadelenin nedenleri ve zorunlu olarak uygulanması, döneminin şartları içinde devletlerin kendi halkı üzerinde söz söyleme hakkı olduğunu gösterir şekilde iki tarafın da ortak aldığı, olumlu ve olumsuz sonuçlar doğuran bir karardır. Bu kararın alınmasına yönelik çalışmaların ideolojik düşüncelerden uzak bir şekilde, tarihsel gerçekliği içinde, bilimsel bir yaklaşımla süreci değerlendirerek yapılması gerekmektedir.

Mübadele anlaşması kararı alınırken bu süreci deneyimleyen insanların uzun vadede neler yaşayacaklarının hesaba katılmadığı görülmektedir. Bu nedenle mübadeleyi sadece iki ülke arasında ulus devlet kurmak amacı ile atılmış bir adım olarak görmek süreci değerlendirmek açısından oldukça eksik kalmaktadır. Mübadele sürecinde her iki ülke de ekonomik, demografik, psikolojik, hukuksal, sosyal, kültürel açıdan etkilenmiş ve değişime uğramıştır.

Bu tez, mübadele anlaşması ile Anadolu'da Aydın ili ve Yunanistan'ın Grevena Bölgesi'ne yerleştirilmiş olan mübadillerin ve iki ülkedeki yerli halkın bu süreci nasıl anlamlandırdıkları, neler yaşadıkları ve etkileri günümüze kadar devam eden kültürel değişimlerin gelişimini karşılaştırıp mübadelenin bu gruplar üzerindeki etkilerini sergilemeyi amaçlamıştır. Tezde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bölgelerde yapılan saha çalışmalarında ikinci, üçüncü kuşaklarla katılımlı veya katılımsız gözlem ve

yarı yapılandırılmış mülakatla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler; arşiv kaynakları, dönemin gazeteleri, konuyla ilgili yazılmış kitap ve makalelerden de yararlanılarak mübadelenin öncesi ve sonrasını kavramak ve anlamlandırmak adına karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu bölgelerin seçilmesinin sebepleri; her iki bölgenin de mübadil alımının yoğun olduğu bölgeler olması, mübadillere yönelik anısal nitelikte mübadil kuşakların kaleme aldığı yazıların dışında bölgelere yönelik çok az sayıda çalışma yapıldığının tespit edilmesi ve bu bölgelerde mübadeleye tabi tutulan kişilerin ana dillerinin yerleştirildikleri ülkenin dilinden farklı olmasıdır. Anadolu'dan Grevena'ya yerleştirilen mübadillerin ana dili Türkçe olanlar ve Aydın'a yerleştirilen mübadillerden ana dili Yunanca olan kişiler, çalışmanın kaynak kişilerini oluşturmaktadır.

Tez için gerçekleştirilen literatür çalışmasında iki ülkede mübadele sürecinin farklı tarihî ve siyasi öneme sahip olduğu tespit edilmiştir. Yunanistan'da mübadele sürecinin başlangıcından itibaren önemli bir konu olarak görüldüğü, mübadele kararına olumsuz bir bakış açısıyla bakıldığı, mübadeleye yönelik pek çok kayıt tutulduğu ve konunun farklı alanlarına yönelik çok sayıda çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmaların çoğunda Anadolu Rumlarının makus tarihine odaklanılmakta Anadolu'ya göç etmiş Müslümanların adı pek geçmemektedir. Modern Yunanistan'ın kuruluşunda mültecilerin etkilerine, iskân ve ekonomik sorunlara odaklanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar daha çok mübadeleye felaket, yıkım ve ana vatandan kovulma olarak bakmaktadır. Yunanistan'da 1924'ten bu yana kurulan kurumlar, bu kurumların çalışmaları, yayınları, müzeler yaşanan bu süreci insanlık dramı olarak dile getirmektedir. Bu bakış açısıyla kurulan müzeler, eğitim sistemi içerisinde aktif olarak kullanılmakta özellikle ilk ve orta öğretimde her yıl yeni kuşaklara süreci unutturmamak adına geziler düzenlenmektedir.

Türkiye'de ise 1990'lara kadar sadece Lozan Barış Antlaşması'nın mübadeleye yönelik sözleşmesi, bu sözleşmede uygulanan yasal prosedürler, iskân konusu, ekonomik ve demografik değişikliklere odaklanılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır. Oysa yeni kurulmakta olan iki ülkenin temelinde olan bu süreç sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, demografik gibi pek çok yönden iki ülkenin de şekillenmesine neden olmuştur ve etkiler mübadelenin üzerinden yüz yılı geçmesine rağmen hâlâ devam etmektedir. Bu çalışmalarda genel olarak ulus devletin kurulma aşamasına dair saptamalar ve

mübadelenin iki ülke arasında barışın sağlanması için atılmış olumlu bir karar olarak aktarıldığı görülmektedir.

İki ülkenin yazılı kaynaklarında mübadillerin kültürel belleğine odaklı gerekli dokümanı sunacak birçok bilginin yeterli olmadığı görülmüştür. Sözlü kaynaklarla yapılan görüşmeler, yazılı kaynaklarda kayda geçmiş bazı bilgilerin yanlışlığının ya da eksikliğinin tespit edilmesini sağlamıştır. Özellikle Türk literatüründe görülen konuya yönelik çalışmaların azlığı, Anadolu’da birinci kuşakların yaşantılarının kayıt altına alınmamış olması mübadele sürecinin Türkiye boyutunun ve buraya gelen mübadil ailelerin yaşantılarının uluslararası boyutta çok da bilinmemesine neden olmuştur. Oysa Yunanistan’da Küçük Asya İncelemeleri Merkezinin mübadele öncesi ve sonrasına ait Anadolu ve Yunanistan’daki süreci kayıt altına almasının yanı sıra dernek, gazete, dergi, vakıf gibi yapılarla mübadillere yönelik pek çok verinin toplandığı kurum ve kuruluşun olması, bu sürecin mübadillerle yerel halk tarafından anlamlandırılmasında ve uluslararası boyutta incelemeye açmada onlara büyük fayda sağlamıştır. Bu nedenle iki ülkeye yönelik karşılaştırmalı yapılacak olan alan çalışmaları konuya olan hâkimiyeti arttıracak gibi daha geniş bir perspektiften bakmayı sağlayacağı için oldukça önem arz etmektedir. Ulus devlet olma yolunda atılan mübadele sürecine literatür; barış için gerekli ve olumlu bir süreç olarak bakarken göç eden/ettirilen ve o bölgelerde yaşayan yerel halk için psikolojik, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan başlangıçta pek çok olumsuz sonuçlar da ortaya çıkardığı uzunca bir süre göz ardı edilmiştir. 2000’li yıllardan sonra hem Türkiye’de hem de Yunanistan’da mübadelenin kültürel ve kimlik boyutunu ele alan çalışmalar literatüre kazandırılmaya başlanmıştır.

Aydın ve çevresine Grevena Bölgesi’nden gelen ve Anadolu’dan Grevena Bölgesi’ne giden mübadillerin kullandıkları dilin yerleştirildikleri ülkelerin ana dilinden farklı olması nedeniyle mübadele sürecini yaşamış olan diğer bireylere göre daha çok zorlandıkları ve yerli halk tarafından başlangıçta dışlandıkları tespit edilmiştir. Bu durum, mübadelede devletlerin dini baz almış olmasına rağmen yerleştirildikleri bölgelerdeki yerli halkın daha çok dili baz aldığını yansıtmaktadır. Dil konusunda çevreleri tarafından benimsenmedikleri için birinci kuşak mübadillerin ana dillerini yerli halkla bağlantısında büyük bir katkı sağlayan ikinci nesillere aktarabilmiş oldukları, atalarının kullandıkları dillerin üç ve dördüncü nesillerde unutulmaya yüz tutmuş hâle geldiği görülmüştür. Her

iki ülkede de birinci nesil mübadiller, göç edilen ülkede büyümedikleri ve yerleştirildiklerinde yerli halklarla uyum sorunu yaşadıkları için o ülke ile bağ kurmakta zorlanmışlardır. Ana vatanlarını terk etmek zorunda bırakılmış mübadiller, yerleştirildikleri ülkenin dilini bilmedikleri için sembolik şiddete uğramışlar, sosyal ve kültürel anlamda yaklaşık 1970'lere kadar kapalı bir yaşam tercih etmişler, yerli halkla etkileşimi az seviyede tutmuşlardır. 1970'lerden sonra yerli halkla iletişim artmaya başlamış ve kültürleşme süreci ile kültürel değişimler ivme kazanmıştır. Ancak dil üzerinde yerli halkla olan etkileşimin iki ülkede günümüze kadar biraz farklı ilerlediği görülmektedir. Bunun temel sebebi Yunanistan'a giden Türkçe konuşan Rum Ortodoks nüfus sayısının fazla olmasıdır. Bu nedenle Yunanistan'ın günlük konuşma dilinde Türkçe kelimelerin sayısı oldukça çoktur.

Kökenleri farklı bir ülkeye dayansa da doğdukları ülkeyi benimsemeleri üçüncü ve dördüncü kuşaklarda daha hızlı olmuştur. Özellikle eğitim sistemlerinde ve yerli halkın olumsuz tavrından kaynaklı dil açısından asimile olan kuşaklar üçüncü ve dördüncü kuşaklardır. Çünkü ikinci kuşaklar, birinci kuşakla yerli halkın irtibatını sağlayan bir bağ görevi üstlendiği için iki dile de hâkim şekilde büyümüşlerdir. İkinci nesiller birinci nesillerin anlattıkları ve yerleştirildikleri yerlerde kendi yaşadıklarıyla bir kimlik daha oluşturmuşlardır. Mübadele sürecinde yaşanan sıkıntıları diğer kuşaklara göre daha fazla bilmektedirler ayrıca geldikleri ülkede yerli halkla yaşanan sosyal ve kültürel farklılaşmayı deneyimlemişlerdir. Üçüncü kuşaklar ise birinci kuşaklarla bağ kurabilmiş son kuşaklardır. 1990'lardan sonra ise özellikle üçüncü kuşaklar bazı kültürel özelliklerin kaybolmaya yüz tuttuğunu fark etmiş sosyal ilişkiler, dernekler, vakıflar, festivaller, ata topraklarına ziyaretler gibi grupsal faaliyetlerin sergilendiği etkinlikler gerçekleştirmeye başlamışlardır. İkinci ve üçüncü nesiller ulus aşırı sosyal alanlarda geldikleri ülke ile iletişime geçmeye başlamışlardır. Bu sayede sürecin karşılıklı olarak neler hissettirdiği her iki ülkedeki aileler tarafından daha iyi şekilde anlaşılmaya başlanmıştır.

Ailelerin sosyoekonomik durumları da mübadil nesillerin kimliklerini nasıl oluşturdukları konusunda etkili olmuştur. Kimisi geldiği ülkeye hiç gitmemiş kimisi gitmek istememiş kimisi de ata topraklarına özlemle vefat etmiştir. Ata topraklarını ziyarete giden mübadil kuşakların bağı kuvvetlendirmek istediği hatta ziyaret gerçekleştirenlerin tekrar gittiği ya da gitmek istediği görülmüştür. İki ülkedeki mübadil

kuşaklar arasında kurulmaya başlanan bu bağın kültürel ortaklıkların yanı sıra duygusal paylaşımlar üzerine kurulduğu tespit edilmiştir.

İki ülkede de dil konusu dışında barınma, iş bulma gibi sosyal ve ekonomik anlamda ortak sorunlar yaşanmıştır. Ekonomik ve barınma anlamında sebepleri farklı olsa da iki ülkenin de başlangıçta çok zorlandığı tespit edilmiştir. Yunanistan'a giden mübadillerin sayısal çokluğu, ülkede iç savaşın olması ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından kaynaklı can güvenliği ve barınma sorunları ciddi boyutta yaşanmıştır. Bu nedenle mübadillerin pek çoğu iç ve dış göç gerçekleştirmiştir. Birinci nesillerin gerçekleştirdiği iç ve dış göçlerin sebeplerine bakıldığında Makedonya Bölgesi'nde savaş ortamının ve ekonomik nedenlerin geldiği görülmüştür. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen mübadillerin kırsal ve kentsel ekonomik yapının yeniden inşasında büyük rol oynadığı bilinmektedir.

Osmanlıda hem iç hem dış ticaretle uğraşan Rumların gidişiyle ekonomi büyük çapta etkilenmiştir. Türkiye'ye gelen mübadillerin daha çok çiftçi olduğu görülmektedir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan mübadiller, ticaret ve zanaat ile uğraşan Rum nüfusunun boşalttığı yeri doldurmakta zorlanmıştır. Barınmalarının sağlandığı süreçte ekonomik uğraşlarına uygun olmayan ya da akrabalık ilişkileri nedeniyle ilk yerleştirildikleri yerlerden başlangıçta iç göç gerçekleştirdikleri görülmektedir. Birinci ve ikinci kuşaklarda yoğun olarak görülen sürecin olumsuz yanlarından kaynaklı tedirginliğin yanı sıra Atatürk'ün onları getirttiğine duydukları inancın çok baskın olduğu görülmektedir. Mübadiller; yeni kurulan Cumhuriyet'i destekleyip hem ülke hem kendileri için çok çalışmış ve zamanla özellikle tarım ve el sanatlarının yaşatılması açısından ülke ekonomisine katkı sağlamışlardır. Türkiye'nin tekrar bir savaş ortamına girmemesi, millî bir ekonomi politikası gütmesi ve dış güçlerin desteğini kabul etmemesi iç işlerine müdahaleyi engellemiştir. Bu nedenle Yunanistan'da kredi çekilip dış borçlanmaya gidilirken mübadelenin yarattığı sorunların çözümüne yönelik Türkiye'de dış borçlanma yaşanmamıştır.

İki ülkede de incelenen bölgelerde mübadele yıllarında durma noktasına gelen tarım faaliyetlerinin mübadillerle birlikte yeniden canlanmaya başladığı görülmektedir. Mübadillerin yaşama tutunma çabaları, çalışkan olmaları, tarımsal faaliyetlere ilişkin daha deneyimli ve gelişmiş yöntemlere sahip olmaları, ihtiyaç duyulan iş gücünü karşılamaları, tarım sektörünün ve ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Mübadiller her iki ülkede de yerli halkla uyum sürecinin dışında farklı devlet sistemine farklı yaşayış biçimine de ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Bazı mübadil aileler bu durumların dışında yerleştirdikleri bölgelerde farklı yerlerden gelen farklı özelliklere sahip olan mübadillerle de kaynaşma sürecine girmişlerdir. Her ne kadar bölgelere yerleştirilen topluluklar ve yerli halk aynı dini paylaşa da farklı kültürlere ve farklı dillere sahip oldukları için birlikte yaşama konusunda zorluklar yaşamışlardır.

Türkiye ve Yunanistan'ın ulusal kimlik inşasında önceden coğrafi kökene, dine ve mesleklere göre tanımlanmış toplumsal kategoriler, mübadele süreciyle beraber yerini “mübadil, muhacir, mülteci” gibi sürece yönelik kimliklere, kategorilere bırakmıştır. Ancak her iki ülkede de mübadiller; ortak bellekleri, tarihleri, bireysel hafızaları gibi unsurlardan yola çıkarak kendilerine ait farklı kimlikler üretmişlerdir.

Mübadillere ait kültürleri ve mübadele sonrası ortaya çıkan kültürel değişimleri incelerken mübadele öncesi ve sonrasına ait oluşan travmatik hafızanın kimliklerini ve kendilerini tanımlama şekillerini nasıl biçimlendirdiği, geldikleri topraklara ait kültürel belleklerini nasıl muhafaza ettikleri değerlendirilmiştir. Mübadil kimliğini nasıl oluşturdukları, kültürel kimlik, etnik kimlik, dini kimliklerini nasıl korudukları, toplumsal hayata uyum süreçlerini nasıl yaşadıkları aktarılmaya çalışılmıştır.

Aydın ve çevresine mübadele ile gelen bireylerin mübadil kimliğinin temelinde doğup büyüdüğü yerlerden ayrılmaları, maddi ve manevi sahip oldukları birçok şeyi bırakmak zorunda kalmaları, yaşadıkları travmalar, süreci zor ve acı dolu olarak tanımlamaları ve ne olursa olsun Atatürk'ün onları sahiplendiğine duydukları inanç ile son derece kuvvetli ulusal duygular yatmaktadır. Yunanistan'daki mülteci kimliğinin temelinde ise Anadolu'dan Yunanistan'a giden çoğunluğun gerçekleştirdikleri göç şekline, yaşanan travmalara, Megali İdea'nın son bulmasına hem de vatanına bağlılık durumuna atıfta bulunan bir anlam yatmaktadır. Araştırmada görüşülen kaynak kişilerden yola çıkarak Rum mübadillerin Anadolu'ya olan özlemleri ve bunu dile getiriş şekilleri Grevena'dan gelen Müslüman mübadillerde o kadar yoğun şekilde görülmemiştir. İki ülkede zorunlu göçe tabi tutulan kişilerin mübadele sürecini anlamlandırma, kendilerini adlandırma, geçmişe ait belleklerini koruma ve kendi kimliklerini yeniden inşa etme şekillerinde farklılıkların olduğu görülmüştür. Tek tip bir mübadil kimliği ile göç ettirilen kuşakları tanımlamanın mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca iki ülkede mübadillerin

kendilerini tanımlarken kullandıkları kimliklerin arasında ata topraklarının bulunduğu yere gönderme yapan, bölgesel kimlikler olduğu görülmüştür. Aydın ve çevresine yerleştirilen mübadiller kendilerini yerli halktan farklı kültüre sahip olduklarını belirtmek için “Avrupalı” ya da Atatürk’ün hemşehrisi olduklarını vurgulamak adına geldikleri yeri temsilen “Selanikli” olarak tanımlamaktadır. Anadolu’dan giden Grevena’ya yerleştirilen Rumların da kendilerine yönelik “Pontuslu, Laz” hatta “Bafralıyız, Adanalıyız” gibi geldikleri bölgelerin, şehirlerin ismiyle ve özellikleriyle kimlik tanımlamaları yaptıkları tespit edilmiştir. Bu durum mübadil kuşakların atalarının doğup büyüdüğü, yaşadıkları yerlere karşı bağlılık duygularını yansıtmaktadır.

Yunanistan’a yerleşen mültecilerin geçmişini ve kendilerine özgü kültürel kimliklerini koruma çabası Evangelia Balta’nın da belirttiği gibi Yunan tarih yazımında gerçek anlamda irdelenmemiştir. Konuya yönelik çalışmalarda mültecilerin etnik, toplumsal, kültürel ve dilsel özellikleri kısacası kendine özgü kimlikleri olduğu konusuna uzunca bir süre girilmemiştir. Yunan devleti mülteci nüfusu bütün olarak görmüş, onları millî toprakları üzerinde doğmuş nüfusa, olduğu gibi entegre edilecek bir topluluk olarak değerlendirdiği siyasi bir çizgi izlemiştir (2015, s. 56). Türkiye’ye yerleşen mübadillerin geçmişini ve kendilerine özgü kültürel kimliklerini koruma çabası Türk literatüründe ise uzun bir süre hiç değerlendirilmemiştir. Unutulmamalıdır ki mübadil kuşakları tek tip kimlikle tanımlamak, onlarla beraber yaşanan sosyokültürel değişimleri yok saymak anlamına gelir.

Tez, Türk ve Yunan halkları açısından çok önemli sonuçları olan nüfus mübadelesinin iki ülkede belirlenen Aydın ve Grevena çevresi üzerinde yarattığı kültürel değişmelere odaklanmıştır. Yaşadıkları tüm zorluklara rağmen mübadiller, hayata tutunabilmek adına büyük çaba göstermiş ve başarılı olmuşlardır. Mübadil grupların geldikleri ülkedeki yerli halkla yüzlerce yıl beraber yaşamalarından kaynaklı çok fazla ortak kültürel unsura sahip oldukları görülmüştür. Mübadele süreciyle yerleştikleri yeni ülkelere kültürel belleklerini taşımışlardır ve yeni ülkelerindeki yerli halkla mübadiller arasında zorunlu olarak kültürel aktarım ve kültürel uyum süreci yaşanmıştır. Mübadillerin bir arada yaşadıkları mekânlarda kültürel bellekler daha uzun süre korunmuştur. Yerli halkla bir arada yaşayan gruplarda ise kültürel değişim daha erken dönemlerde başlamıştır.

Yerel halkla karşılıklı etkileşimin artması ile sosyokültürel aktarım gelişmiştir. Mübadillerin kültürel zenginlikleri, yerleştirildikleri bölgelerin sosyal dokusunun güçlenmesine katkı sağlamıştır. Her iki ülkede de mübadiller, günümüzde kalıcı, sosyal ve kültürel hayatın aktif aktörleri olarak içinde bulundukları topluluğun üyelerine dönüşmüştür. Anadilin kullanımının üçüncü ve daha çok dördüncü kuşaklarda unutulmaya yüz tutmuş olması, yerel halkla etkileşimlerin 1970'lerden sonra artmaya başlaması ve zamanın koşullarının değişmesiyle kültürel belleklerine ait masal, hikâye gibi sözlü anlatıların pek çoğu unutulmuş; atasözü, yemek isimleri gibi günlük dilde sık kullanılan ifadeler canlı kalmıştır. Ev düzeni, sofraya düzeni, kıyafetler, geçiş dönemlerinde yerine getirilen ritüeller gibi toplumsal hayatı şekillendiren uygulamalarda da kültürel değişimler yaşandığı tespit edilmiştir. Geçiş dönemi ritüellerinden doğum ve ölüme ait olan uygulamaların düğünlere ait uygulamalardan daha çok canlı kaldığı görülmüştür. Bunun sebebi, doğum ve ölümün toplumsal yapı içerisinde değiştirilmesi mümkün olmayan uygulamaları ve anlamları, düğünlerdeki unsurlara göre daha çok içermesidir. Örneğin Ortodoksların çocuklarını vaftiz ettirip onlara isim verme ve Müslümanların çocuklarına isim verirken kulağına ezan okuyup isminin üç kere söyleme geleneği, dini bir bağlantı taşımasının yanı sıra içinde bulunduğu topluma bir birey olarak katıldıklarının sembolüdür. Ayrıca modernleşmenin ya da ekonomik durumun etkili olacağı uygulamalar değildir. Ancak günlerce süren düğünlerin yerini salon düğünlerine bırakması, çeyizlerin içeriğinin değişmesi, yer sofrasında tüm aile beraber yenilen yemeklerin yerini masada yenilen yemeklere bırakması, yemek pişirirken kullanılan araç gereçlerin değişmesi, kıyafetlerin zamanın şartlarına göre değişim göstermesi hem modernleşme hem de maddi olanaklar nedeniyle değişebilecek unsurlardır. En çok muhafaza edilen ve günümüze kadar gelen kültürel unsurların ise iki ülkede de müzik anlayışları, halk oyunları ve yemek çeşitleri olduğu görülmektedir. Bu alanlarda modernleşmenin ve yerli halkla etkileşime girmenin etkileri olmuş ise de değişmelerin kültürel bellekteki diğer unsurlara göre daha az düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Mübadillerin geldikleri bölgelere ait kimliklerini ve kültürel belleklerini koruma istekleri; hayatta kalma, kolektif belleği canlı tutma hem de geldikleri yeri unutmama çabasından kaynaklanmaktadır. Her iki ülkede de mübadillerin kültürel belleğini, yaşadıkları kültürel değişimleri karşılıklı olarak inceleyen literatür konusunda bir boşluk olduğu görülmüştür. Birinci kuşakların ölmüş olması da iki ülkede kültürel dokudaki değişimleri

değerlendirmek adına oldukça büyük bir eksiklik yaratmaktadır. İkinci kuşak mübadillere ait ortak bellek ve kültürel birikimler aktarılmaz ise mübadele süreci iki ülke için de tarafsız ve tam anlamıyla değerlendirilemez bir hâle dönüşecektir. Bu nedenle ikinci kuşaklar hayattayken mübadillere yönelik çalışmaların sayısının artması ve bu çalışmalarda sözlü kaynaklar, tarihsel süreçler ve kültürel ürünlerin bir arada yorumlanıp karşılaştırılmalı şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu sayede sadece onların ortak belleklerine ve kültürlerine ait kayıtlar oluşturulmuş olmayacak, mübadele literatürü zenginleşecek, uluslararası literatürde sürecin tek taraflı değil iki ülke açısından da değerlendirilmesi adına önemli katkılar sağlanmış olacaktır.

Nüfus mübadelesi, içeriği gereği bir grubun ana vatanları olarak tanımladıkları bir bölgeden zorla, grubun isteğine bakılmaksızın çıkarılmasını içerdiği için uluslararası hukukun himayesinde gerçekleştirilen bir etnik temizlik uygulaması olarak kabul edilmektedir. 1923 Yunan-Türk nüfus mübadelesi dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi gereken bir uygulamadır. Dünya tarihinde ilk zorunlu nüfus mübadelesi olarak, farklı yerlerde gerçekleştirilmesi düşünülen mübadele uygulamaları için bir taslak görevi görmüştür. Olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz pek çok sonucu da olmuştur. Mübadele sürecinde mübadillerin konumu değerlendirildiğinde çok katmanlı ve dinamik bir sosyokültürel dönüşüm süreci yaşamak zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu çalışma iki ülkenin farklı bölgelerine yerleştirilmiş mübadil kuşakların karşılaştırmalı olarak neler yaşadıklarına, kimliklerini nasıl oluşturduklarına, ortak belleği nasıl canlı tuttuklarına, kültürel belleğe ait hangi unsurların daha kalıcı olduğuna, gittikleri bölgelerde kültürel değişimlerin ne zaman ve nasıl gerçekleştiğine odaklanan ilk çalışmadır. Saha çalışmasını içeren bu tezin nüfus mübadelesi tarihinin içinde fikirleri bile alınmamış, yaşadığı travmalar -özellikle Türkler tarafında- yıllarca dile gelmemiş, kültürlerine ait belleklerinde unutulmaya yüz tutmuş pek çok unsuru barındıran mübadil kuşakların yaşantıları açısından her iki ülke için de karşılaştırmalı bir boyuta sahip yansız çalışmalar yapmayı planlayan araştırmacılara alt yapı hazırlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan U. N. (2006). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus ötesi yurttaşlığa* (2. Baskı). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihî: Göç*. İz Yayıncılık.
- Ahmed Vefik Paşa (1889). *Lehce-i Osmânî*. Mahmud Bey Matbaası.
- Akça, G. (2005). Moderninden postmoderne kültür ve kimlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 1-24.
- Akçiçek, E. (2002). *Girit Türklerinin mutfak, ot ve zeytinyağı yemek kitabı*. Kitapevi Yayını.
- Akgönül, S. (2007). *Türkiye Rumları: Ulus-devlet çağından küreselleşme çağına bir azınlığın yok oluş süreci*. İletişim Yayınları.
- Akgün, S. (1986). Birkaç Amerikan kaynağından Türk-Yunan mübadelesi sorunu. *Üçüncü askeri tarih semineri: Türk-Yunan ilişkileri içinde* (s. 241-258). Genel Kurmay Yayınları.
- Aksu, A. (2011). Misyoner raporlarına göre 19. yüzyılda Anadolu'da Türkçe'nin konumu. *Yeni Türk Edebiyatı*, (3), 123.
- Aksu, B. ve Balcı, A. (2023). Göçmen kadınların mutfak kültürleri ve gıda pratikleri: Kimlik, dayanışma ve direniş mekânı olarak mutfak. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, 11(145), 154–172. <https://doi.org/10.16992/ASOS.50458>
- Aktar, A. (2005). Nüfusun homojenleştirilmesi ve ekonominin Türkleştirilmesi sürecinde bir aşama: Türk-Yunan nüfus mübadelesi 1923–1924. R. Hirschon (Ed.), *Ege'yi geçerken: 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi içinde* (s. 111-160). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aktar, A. ve Demiröz, D. (2006). Yunan tarih yazımında mübadele ve göç. *Kebikeç*, 2006(22), 85-98.
- Aktın, K. (2017). Sinop'a 1924'te göç eden mübadil aileler ile bir sözlü tarih çalışması.
- Akyıldız, H. B. (2018). *Mübadele romanlarında kimlik ve ulusçuluk*. Doğu Kütüphanesi.
- Albertini, M. (1969). *L'idée de l'émigration*. PUF.
- Alpan, S. A. (2012). But the memory remains: History, memory and the 1923 Greco-Turkish population exchange. *The Historical Review/La Revue Historique*, 9, 199-232.
- Alpan, S. A. (2024). Mübadil: Bir kavram ve kimliğin menşei, gelişimi ve siyasallaşmasına dair bir bahis. B. Y. Gönül ve E. T. Vardaglı (Ed.), *100. yılında Türk-Yunan nüfus mübadelesi içinde* (s. 21-43). Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Anagnostopulu, A. (2005). Göçmen yerleşiminin toplumsal ve kültürel etkileri. M. Pekin (Ed.), *Yeniden kurulan yaşamlar: 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi içinde* (s. 75-81). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Anastasiadis, V. K. (1994). The valahades and the refugees of Asia minor in Grevena. Congress of Emigrant Greeks From Grevena içinde (s. 434-462). Municipality of Grevena.

- Anderson, B. (2004). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). Metis.
- Annex, A. (1922). *Report by Dr. Nansen, part I, November 15*. League of Nations Archives.
- Arango, J. (2004). Uluslararası göç teorileri. D. Joly (Ed.), *Uluslararası göç ve yeni milenyum içinde* (s. 15-36). Ashgate.
- Aravantinos, P. (1880). Π, ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ *Epirus'un popüler şarkıları koleksiyonu*. Petros Perris Matbaanesi.
- Aravantinos, P. (1969). *Chronography of epirus*. Rizos Publications.
- Arı, K. (1990). 1923 Türk-Rum mübadele anlaşması sonrasında İzmir'de "Emvâl-i Metrûke" ve "Mübadil Göçmenler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(18), 627-658.
- Arı, K. (2005). Bir tarih araştırma konusu olarak mübadele. M. Pekin (Ed.), *Yeniden kurulan yaşamlar-1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi içinde* (s. 387-400). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arı, K. (2008). *İzmir'den bakışla Türk ticaret-i bahriyesi ve mübadele gemileri Lozan'dan Kabotaj'a*. Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları.
- Arı, K. (2017). Türk roman ve öyküsünde mübadele. *Tarih ve Günce*, 1(1), 5-28.
- Arı, K. (2019). *Manoli'nin gözyaşları (mübadele ve Şirince)*. Kitapana Yayınevi.
- Arı, K. (2023). *Büyük mübadele* (2. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arnold, C. E. ve Biziouras, N. (2016). Yerleşen uluslar: Bölgesel ekonomi-politik ve Yunan-Türk nüfus mübadelesi. 90. *Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri içinde* (s. 91-112). Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Artun, E. (2010). *Türk halkbilimi* (6. Baskı). Kitabevi.
- Asan, Ö. (1996). *Pontus kültürü*. Belge Yayınları.
- Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi İşçi hareketleri ve bu hareketlerin meydana getirdiği sorunlar üzerine bir deneme. *OTAM*, (25), 33-65.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürde yazı. Hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Atak, H. (2011). Kimlik gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: Kuramsal bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 163-213.
- Atatürk, M. K. (1963). *Nutuk* (1. Cilt). Ankara.
- Ateş, A. (2008). *Türk – Yunan nüfus mübadelesi sonucu Kocaeli'ne iskân edilen göçmenler (1923–1930)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Avcı, C. (2021). Marteniçka: Bulgaristan'dan Türkiye'ye bir nevrüz geleneğinin göçü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 495-509.
- Babiniotis, G. B. (2002). *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ (Modern Yunan dili sözlüğü)*. Sözlük Merkezi LTD Yayınları.

- Balta, E. ve Alpan, S. A. (2013). Küçük Asya Felaketi'nden sonra Serez'de mülteci iskânı. *Toplumsal Tarih*, (239), 20-33.
- Balta, E. (2015). *Nüfus mübadelesi*. (M. Günay ve A. Akşit Çev.). İnkılâp
- Baltsiotis, L. (2005). Yunanistan ve Türkiye'de muhacirlik ve nüfus mübadeleleri, iki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları. H. Mustafa ve M. Pekin (Ed.), *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 403). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Baran, T. A. (2003). *Bir kentin yeniden yapılanması İzmir 1923-1938*. Arma Yayınları.
- Barker, C. (2003). *Cultural studies*. Theory and Practice. L.
- Bartram, D., Poros, V. M. ve Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar* (I. A. Tuncay, Çev.). Hece.
- Basileiosapostolou (2021). *Bourinos 6. "Grevena bölgesinin Valaades'i"*. <https://basileiosapostolou.blogspot.com/2021/04/6.html>
- Bauman, R. (1992). *Folklore, cultural performances and popular entertainments*. Oxford University Press.
- Bayındır, G. G. (2012). 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve günümüzde mübadil kimlik ve kültürlerinin yaşatılması. *Alternatif Politika*, 4(2), 129-146.
- Baysan, S. ve Dündar, Z. (2018). Aydın ilindeki efsanelerde geçen coğrafi öğelerin analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 19-39.
- Bedlek, E. Y. (2014). Rethinking the lausanne convention: Beyond myths and legends. 50.
- Behar, C. (1996). *Osmanlı imparatorluğu ve Türkiye'nin nüfusu (1500-1927)*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Benedict, A. (2004). *Hayali cemaatler, milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. Metis Yayınları.
- Beoku-Betts, J. A. (1995). We got our own way of cooking: Women, food, and preservation of cultural identity among the Gullah. B. Walker (Ed.), *Women and the environment* içinde (s. 151-172). Crossing Press.
- Bérard, V. (1897). *La Macédoine: Hellènes, Bulgares, Valaques, Albanais, Autriciens, Serbes*. Alcan.
- Berber, E. (2002). *Rumeli'den İzmir'e yitik yaşamların izinde*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Berber, E. (2009). Bireysel, toplumsal ve hukuksal açıdan mübadele. İstanbul Barosu (Ed.), *Mübadele ve ruhban okulu: Hukuki bakışlar*. İstanbul Barosu.
- Berber, F. (2010). *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve göçler (1860-1960)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Berelson, B. ve Steiner G. A. (1964). *Human behavior, harcourt*. Brace and World Inc.
- Berktaş, H. (2005). Kabahatin çoğu senin, canım kardeşim. *Yeniden kurulan yaşamlar-1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 13-26). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Berry J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34.
- Berry J. W. (2001). A psychology of immigrants. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615–631.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 697–712.
- Beyru, R. (1994). Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında İzmir’de kent içi ve kent çevresi ulaşımı ve trafik düzeni. *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri* (s. 7-23). Akademi Kitabevi.
- Bezertinov, R. N. (2000). *Tengrianstv Religiya Türkov i Mongolov*, Kazan.
- Bilgi, N. (1996). *XX. yüzyılın ilk yarısında Manisa kazası (1908-1950)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Blanchard, R. (1925). The exchange of populations between Greece and Turkey. *Geographical Review*, 15(3), 449–456.
- Boratav, K. (2012). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2009* (16. Baskı). İmge Kitabevi.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar)*. Gerçek.
- Bostancı, M. N. (1999). *Bir kolektif bilinç olarak milliyetçilik*. Doğan Kitapları.
- Μπούρα Κ. Α. (1982). Οι Μπέκταση δερβίσηδες: Μερικές πτυχές συνύπαρξης μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη Μικρά Ασία 1826-1922. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 185-194. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.283>
- Bourdieu, P. (1984). *Homo academicus*. Les Editions de Minuit.
- Bourhis, R.Y., Moise, L. C., Perrault, S. ve Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369–386.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve sonuçları. *TSA.*, 18(3), 9-32.
- Brettell, C. B. ve Hollifield, J. F. (Ed.). (2023). *Migration theory: Talking across disciplines*. Routledge.
- Brockhaus, E. (1967). Band 2, F. A. Brockhaus, Wiesbaden.
- Bruneau, M. (2013). The pontic Greeks: Population movements and ethno-religious identity. E. Kolovos vd. (Ed.), *Balkan worlds II* içinde (s. 45–62). EIE.
- Bulut, F. (2011). Geleneksel Türk ev kültüründe misafirlik anlayışı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59, 117–132.
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik* (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Campbell, J. K. (1964). *Honour, family and patronage*. Clarendon Press.
- Campbell, J. K. ve Sherrard, P. (1968). *Modern Greece*. Benn Ltd.
- Can, M. (2017). *Asar, Kapıkaya, Kuzalan mahalleleri örneğinde Bafra’daki Yunanistan mübadillerinde geçiş dönemi uygulamaları (doğum–sünnet–evlenme–ölüm)*

- [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Candeğer, Ü. (2003). *Lozan Ahali Mübadelesi çerçevesinde Yunanistan ve adalardan Muğla'ya gelen Türk göçmenlerin iskânı (1923–1930)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Üniversitesi.
- Canlier, E. C. (2024). *Genel güven ve yaşam memnuniyeti: Sosyal sermaye ve refah ilişkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, kimliğin gücü* (2. Cilt). (E. Kılıç, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. U. Bal ve İ. Akbulut, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Chambers, I. (2014). *Göç, kültür, kimlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Clark, B. (2006). *Twice as stranger: The mass expulsions that forged modern Greece and Turkey*. Cambridge University Press.
- Clogg, R. (1979). *A short history of modern Greece*. Cambridge University Press.
- Close, D. (1995). *Origins of Greek civil war*. Longman.
- Cohen, P. ve Bains H. S. (Ed.). (1988). *Multi-racist Britain*. MacMillan.
- Collier, P. (2013). *Exodus: How migration is changing our world*. Oxford University Press.
- Corbett, J. ve Ravenstein, E. G. (1885). *The laws of migration*. Center for Spatially Integrated Social Science Classics. <http://eprints.cdlib.org>
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.
- Çapa, M. (1990). Yunanistan'dan gelen göçmenlerin iskânı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2(5), 49-69.
- Çelebi, E. (2006). Mübadillerin Yunanistan'daki mal kayıtları ve muhtelit mübadele komisyonu tasfiye taleplerleri. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 35-45.
- Çelebi, E. (2019). *Mübadele, imar ve iskân vekaleti (kuruluşu, teşkilat yapısı ve faaliyetleri)*. Hiperlink eğit. İlet. Yay. san. tic. ve Ltd. Sti.
- Çelik, B. (1996). *Cumhuriyet döneminde Aydın'ın sosyo-ekonomik, kültürel yapısı (1923–1950)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çetin, N. (2010). 1914 Osmanlı-Yunan nüfus mübadelesi girişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 149-172.
- Çıplak, N. (2002). Anadolu'da ölüm sonrası mezarlıklar çevresinde oluşan inanç ve pratikler. *Türk Kültürü*, 605-614.
- Çoban, İ. (2006). *Mursallı monografisi*. [Yayımlanmamış lisans tezi]. Celal Bayar Üniversitesi.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). Kültür, millî kültür ve kültür tarihi kavramsallaştırmaları bağlamında kültür tarihi araştırmaları (1. Cilt). O. Horata, vd. (Ed.), *Cumhuriyet dönemi Türk kültürü: Atatürk dönemi (1920-1938)* içinde (s. 43-48). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Çobanoğlu, Ö. (2013). Türk halk felsefesinde göç olgusu. *AKAD*, 1(2), 61-63.
- Çobanoğlu, Ö. (2016). Göçmen folkloru bağlamında Brezilya favelalarıyla Türkiye gecekondulu mahallelerinin karşılaştırılması. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 180-196.
- Çobanoğlu, Ö. (2023). Türk dünyası için da mütakamil bir teoloji müfredatı bağlamında halkbilimi. II. Uluslararası Türkiyat Kongresi, 613-615.
- Çobanoğlu, S. (2021). Halkbilimsel bakış açısı ve disiplinlerarası bir yaklaşımla halkbilimi etik ve metaetik ilişkisi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9, 402-418.
- Çoruhlu, Y. (2000). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. Kabak Yayıncılık.
- Danforth, L. M. (1982). *The death rituals of rural Greece*. Princeton University Press.
- Danforth, L. M. (1995). *The macedonian conflict: Ethnic nationalism in a transitory world*. Princeton University Press.
- De Jong, F. (1992). The Greek speaking muslims of Macedonia: Reflection on conversion and ethnicity. M. Vandamme (Ed.), *De turcicis aliisque rebus: Commentarii Henry Hofman dedicati* (s. 141-148). Utrecht Turcological Series.
- Değerli, S. E. (2006). Atatürk dönemi Türk-Yunan siyasi ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 239-262.
- Deleva Z. (2010), *Conceptualizing migration in Europe: Selected theoretical approaches*. Institute of European Studies and International Relations Faculty of Social and Economic Sciences Comenius University.
- Demir, T. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz posta taşımacılığı ve vapur kumpanyaları. *OTAM*, (17), 85-103.
- Demir, T. (2024). Türk kültüründe boynuz kültü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17,46, 689-703.
- Demirdeler, Z. (2020). *Mersin'de Giritli olmak: Giritli göçmenlerin halk kültürü üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. A. S. Güneyçel (Ed.). Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dewey, J. (2004). *La opinión pública y sus problemas*. Ediciones Morata.
- Dortsiou, K. (2020). Ο Ξεριζωμός και η Αποκατάσταση: Οι Πόντιοι πρόσφυγες των Γρεβενών [Pontuslu Mültecilerin Grevena'ya Yerleşimi]. *Greveniotis Dergisi*. <https://greveniotis.gr>
- Drosou, Z. (1938). Anaselitsa ve Grevena valaades. *Bati Makedonya Günlüğü*, 146-149.
- Edirneli Oruç Bey (1972). *Oruç Bey tarihi*. N. Atsız (Ed.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Efkozani (t.y.). *Grevena'nın Pontus mültecileri*. <https://efkozani.gr/o-xerizomos-kai-i-apokatastasi-oi-pontioi-prosfyges-ton-grevenon/>
- Eksodos (H έξοδος.) (2015). *Pontos'un doğu kıyısından referanslar*. KMS.

- Eksodos (H ἑξόδος.) (2016). *Pontos ve Paflagonia'nın batı kıyısından referanslar*. KMS.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. TTK Basımevi.
- Emecen, F. (1991). Aydın. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 235-237). TDV Yayınları.
- Emgili, F. (2006). Cumhuriyet döneminde Balkanlardan Anadolu'ya yönelik göçler ve bu göçlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal yönden etkileri. *IX. Askeri Tarih Seminer Bildirileri (22-24 Ekim 2003)* içinde (s. 501-525). Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Emgili, F. (2021), Göçmenlerin barınma sorunu ve mübadil meskenleri. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, (9), 3-52.
- Emvolos (2014). *Tarihi anılar*. <https://www.emvolos.gr/istorikes-mnimes/>
- Engin, R. (2014). Naslıç, Serfice ve Grebene yöresi Bektaşileri (Patriyotlar). *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi bildirileri: Gönül sultanları buluşması* içinde (s. 639-666). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Eniç, D. (2019). Karşıtlıktan ortaklığa: Önyargıyı azaltmanın bir yolu olarak yeniden sınıflandırma. *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 7(14), 102-126.
- Erdal, İ. (2007). Muhâcirlerin iskânında Türk ordusu ve Hilali Ahmerin yardım faaliyetleri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (10).
- Eren, A. C. (1966). *Türkiye'de göç ve göçmen meseleleri tanzimat devri, ilk kurulan göçmen komisyonu, çıkarılan tüzükler*.
- Erkal, A. E. (2008). *Geleneksel kültürüyle Türk Girit-üçüncü kitap: Toplum*. Grafmat Basım ve Reklam Sanayi Ticaret Limited Şirketi.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-devlet*. Dost Kitabevi.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Millî Folklor*, 7(54), 86-101.
- Evangelia, B. ve Alpan, S. A. (Ed.). (2016). *Muhacirname*. İstos Yayınları.
- Fann Bouteneff, P. (2002). *Exiles on Stage: The Modern Pontic Theater in Greece*. Athens: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Fardys, A. & Fotiadis, K. (1860). *Λεξικόν Ἑλληνο-Τουρκικόν 'Greek-Turkish lexicon'*. Anadolu Printing House.
- Faroghi, S. (2011). *Osmanlı'da kentler ve kentliler* (5. Baskı). (N. Berktaş, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fielden, A. (2008). *Local integration: An under-reported solution to protracted refugee situation*. UNHCR.
- Findley, C. V. (2012). *Dünya tarihinde Türkler* (A. Anadol, Çev.). Timaş.
- Finney, P. (2003). The Macedonian question in the 1920s and the politics of history. K. S. Brown ve Y. Hamilakis (Ed.), *The usable past: Greek metahistories* içinde (s. 87-103). Lexington,
- Fitcher, J. (1996). *Sosyoloji nedir*. (N. Çelebi, Çev.). Atilla Kitabevi.

- Fotiadis, K. (1999). *Grevenalı Aziz George'nin Tarihi*. Selanik Aristoteles Üniversitesi.
- Frangakis-Syrett, E. (1994). Western and loval entrepreneurs in İzmir in the nineteenth and early twientieth centruies. *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu* (s. 77-99). Akademi Kitabevi.
- Gara, E. ve Kiel, M. (2001). Karaferye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 391-394). TDV Yayınları.
- Gellner, E. (2012). *Millet nedir? Milletler ve milliyetçilikler*. M. Türköne (Ed.). Etkileşim Yayınları.
- George, T. (2016). The resilience of philhellenism. *The Historical Review/La Revue Historique*, 13, 51-70.
- Georgoulas, R. ve Southcott, J. (2015). A case study of a Greek Australian traditional dancer: Embodying identity through musicking. *Victorian Journal of Music Education*, 1, 9–17.
- Ginsberg, M., (1956). *Factors in social change* [Bildiri sunumu]. Third World Congress of Sociology International Sociological Association, London.
- Goffman, D. (1995). *İzmir ve levanten dünya (1550-1650)* (A. Anadol, Çev.). N. Kalaycıoğlu (Ed.), Numune Matbaacılık.
- Göç Terimleri Sözlüğü (2013). *Uluslararası göç hukuku* (2. Baskı). R. Perruchoud ve J. Redpath (Ed.), Uluslararası Göç Örgütü (IOM).
- Gökmen, E. (2010). XIX. yüzyıl ortalarında Alaşehir’de tarım ve hayvancılık. *Gazi Akademik Bakış*, 3(6), 213- 236.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dede Korkut Hikâyeleri*. Kabalcı.
- Greeley, A. M. (1971). *Why can't they be like us?: America's white ethnic groups*. Clarke, Irwin & Company.
- Grevena. (t.y.). *Wikipedia*. <https://en.wikipedia.org/wiki/Grevena​;:contentReference>
- Greveniotis (2020). *Grevena'nın Pontus mültecileri*. <https://greveniotis.gr/istoria-laografia/23388-pontioi-prosfyges-ton-grevenon/>
- Greveniotis (t.y.). <https://web.archive.org/web/20221106184231/https://greveniotis.gr>
- Grigoriadis, I. N. (2014). *Kutsal sentez: Yunan ve Türk milliyetçiliğine dini aşlamak*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Güllüpınar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85.
- Gümüş, O. ve Sevi, A. (1996). *Ansiklopedik uluslararası ilişkiler sözlüğü*. Polat Yayınları.
- Güngör, E. (1992). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. Ötüken.
- Güran, T. (1997). *Osmanlı dönemi tarım istatistikleri 1909, 1913 ve 1914*. T.C. Başbakanlık DİE.
- Gürbüz, D. Ö. (2021). The reflection of deer motif to the Turkish folk dance from shamanism: Dee dance. F. G. Mirzaoglu ve K. Gülbeyaz (Ed.), *Traditional music culture studies – 1*. Sakarya Üniversitesi Yayınları.

- Gürlek, A. (2012). *100. yılında İzmir MilliKütüphane*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Gürsoy, M. (1994). İzmir sanayinin geçmişi ve bugünü. Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu (s. 123-133). Akademi Kitabevi.
- Güzel, B. ve Gencer, T. (2021), Göç, göçmenlerle çalışma ve sosyal hizmet. *Temel göç kuramları ve göçün değişen yüzü* içinde (s. 41-74). Nobel Yayınevi.
- Haas, H., Castles, S. ve Miller, M. J. (2022). *Göçler çağı-modern dünyada uluslararası nüfus hareketleri*. GAV Perspektif Yayınları.
- Hall, S. (1998). Kültürel kimlik ve diaspora. J. Rutherford (Ed.), *Kimlik: Topluluk/kültür/farklılık* (İ. Sağlamer, Çev.). Sarmal Yayınevi.
- Hamzaoglu, F. (2010). *Epik ve mitolojik destanlarda geçiş dönemleri, âdet ve inanmalar*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Hardie, M. (1924). Christian survivals amon certain moslem subjects of Greece. *The Contemporary Rewiew*, 147(2), 225-232.
- Harper W. R. ve Wallace J. (1921). *Xenophon's Anabasis*. Seven Books Publ. American Book Co.
- Harris J. ve Todaro M. (1970), Migration, unemployment, and development: A two-sector analysis. *The American Economic Review*, (60), 126-142.
- Hasluck, F. W. (1929). *Christianity and islam under the sultans* (1-2 Cilt). M. Hasluck (Ed.). Clarendon Press.
- Hasluck, M. M. (1924). Christian survivals among certain moslem subjects of Greece. *The Contemporary Reviee*.
- Hastaoglou-Martinidis, V. ve Pallini, C. (2024). *Colonizing new lands: Rural settlement of refugees in Northern Greece (1922–40)*. Clara.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., vd. (2008). *Kültürel antropoloji* (İ. D. Erguvan Sarioğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Heraclides, A. (2002). *Yunanistan ve doğudan gelen tehlike Türkiye*. (M. Vasilyadis ve H. Millas, Çev.). İletişim Yayınları.
- Hirschon, R. (2003). *Crossing the aegean: An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books.
- Hirschon, R. (2022). *Mübadele çocukları*. (S. Çağlayan, Çev.). Isık Yayınları.
- Hloros, Y. (1889). *Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν-Kâmûs-ı Osmânî* (2. Cilt). Ek Tou Patriarchikou Typographeiou-Patrikhane Matbaası.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations et nationalisme depuis 1780*. Gallimard.
- Hobsbawm, E. (1996). Language, culture and national identity. *Social Research*, 63(4), 1996, 1065-1080.

- Hollifield, J. F. (2000). The politics of international migration: How can we bring the state back. C.B. Brettel ve J. F. Hollifield, (Ed.), *Migration theory talking across discipline*. Routledge.
- Hortaçsu, N. (2007). *Ben biz siz hepimiz, toplumsal kimlik ve gruplararası ilişkiler* (1. Baskı). İmge Kitabevi.
- Howland, C. P. (1926). Greece and Her Refugees, *Foreign Affairs*. 4, 4, 613-623.
- Hupchick, D. (2002). *The Balkans from Constantinople to communism*. Palgrave.
- Hünler, O. S. (2007), *Factors related to psychological problems and life satisfaction of newcomer Turkish immigrants in the Netherlands* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- International Organization for Migration (IOM). (2009). *Γλωσσάριο Για την μεταναστευση (Göç Terimleri Sözlüğü)*. P. Περουσου (επιμ.).
- İbrahim Cudi (1913). *Lûgat-ı cudî*. Trabzon.
- İlgen, A. (2007). Batı Anadolu'nun dünya-ekonomiyle bütünleşme sancıları ve gayrimüslim tebaanın rolü (1876-1908). *Belleten*, 71, 99-157.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)*. Yapı Kredi Yayınları.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. TTK Yayınları.
- İpek, N. (2014). *Osmanlı'da iskân ve göç*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Jacob, G. (1909). *Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen* (Abh. K. Bayer. Akad. d. Wiensch. I.). Abh.
- Jansen, C. (1969). Some sociological aspects of migration. J. A. Jackson (Ed.), *Migration* içinde (s. 60-73). Cambridge University Press.
- Jordan, G. ve Weedon, C. (1995). *Cultural politics: Class, gender, race and the postmodern word*. Blackwell.
- Kaderli, Z. (2004). *Deliorman (Bulgaristan) Türk sözel kültüründe geçiş törenleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kalayoğlu, S. (2004). *The Greek Muslim migration: Rethinking the role of security and nationalism within the 1923 compulsory exchange of populations between Greece and Turkey*. Bilkent Üniversitesi.
- Kalelioğlu, O. (2008). Türk-Yunan ilişkileri ve megali idea. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, 105-123.
- Kalinderis, M. (1940). *Türk imparatorluğu döneminde batı Makedonya'daki yazılı anıtlar*. Ptolemais.
- Kalinderis, M. (1977). A contribution to the study of Vallahades topic-valaades konusunun incelenmesine katkı. *Makedonyaca*, 17, 315-366.
- Kaplanoglu, R. (1999), *Bursa'da mübadele*. Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.

- Karagkiozi, I. Ch. (2020). Από τα Φάρασα της Καππαδοκίας στα Πέτρανα Κοζάνης: Ιστορική διαδρομή, γλωσσικά και λαογραφικά στοιχεία, εκπαίδευση και οικονομία [Undergraduate thesis, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας].
- Karakasidou, A. (1997), *Fields of wheat, hills of blood: Passages to nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*. University of Chicago Press.
- Karakaş, A. (2005). *Feke halk kültürü araştırması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Karluk, A. C. (2022). Göçmenlerin uyum ve bütünleşme sürecinde kültürel mesafe. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (10), 1-24.
- Karpat, K. (1985). *Ottoman population, 1830-1914: Demographic and social characteristics*. University of Wisconsin Press.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Timaş.
- Katsanevaki, A. (2024). The vallahades: The Greek-speaking muslims of western Macedonia (Greece-Asia Minor Turkey). Connotations in their vocal repertory. ICTMD Study Group On Music And Dance In Southeastern Europe (s. 243-255).
- Keleş, E. (2004). XIX. yüzyılın ilk yarısında Muğla'da evlilik kurumu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (21), 185.
- Keskiner, L. ve Köker, T. (1998). *Lessons of being refugees: the tale of muhacirs in Turkey* [Bildiri sunumu]. The Compulsory Exchange of Populations between Greece and Turkey: Assessment of the Consequences of the Treaty of Lausanne 1923 (75'inci Yıldönümü), Oxford Üniversitesi.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2005). Nüfus mübadelesinin Türkiye açısından sonuçları. R. Hirschon (Ed.), *Ege'yi geçerken: 1923 zorunlu nüfus mübadelesi içinde* (s. 53-72). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kısa, L. (1960). *Aydın tarihi ve coğrafyası*. Coşkun Matbaası.
- Kilpatrick, D. B. (1975). *Function and style in pontic dance music* [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of California.
- Kinigopoulos, N. (2012). *Πάφρα του Πόντου: η χώρα των γενναίων*. Kyriakides Yayınları.
- Kitromilides, P. ve Alexandris, A. (1984). Ethnic survival, nationalism and forced migration: The historical demography of the Greek community of asia minor at the close of the ottoman era. *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, 5, 9-44.
- Kitsikis, D. (1974). *Yunan propagandası*. Toker.
- Koç, F. ve Saatçioğlu, K. (2017). 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesinde Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Ortodoks Rum kadınlara ait gelenekli giysiler. *Turkish Studies*, 12(3), 647-668.
- Koç, M. (2018). Diasporik yaşamın psiko-anatomisi-V: Müslüman-Türk göçmenlerin yalnızlık-asimilasyon-entegrasyon biçimlenmeleri üzerine nitel bir çalışma. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 4(1), 51-96.

- Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163–184.
- Kohn, H. (1951). *The idea of nationalism: A study in its origins and background*. Routledge.
- Kontogiorgi, E. (1992). Αγροτικές προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Μακεδονία: 1923-1930. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 47–59.
- Kontogiorgi, E. (2006). *Population exchange in Greek Macedonia: The rural settlement of refugees 1922–1930*. Oxford University Press.
- Korkmaz, K. M. (1999). Elli yıl önceki Gaziantep’te gelin ve damat, *Millî Folklor*, 42,92.
- Kotzageorgis, P. (2015). Conversion to islam in Ottoman rural societies in the Balkans: The cases of Vallahades and Pomaks. E. Kolovos (Ed.), *Ottoman rural societies and economies*, içinde (s. 131-162). The University Press of Crete.
- Köker, L. (1999). Kimlik krizinden meşruluk krizine: Kemalizm ve sonrası. *Toplum ve Bilim*, (71), 71-89.
- Krist, D. (2000). *Bevölkerungsumsiedlungen nach ethnischen Kriterien: Ein instrument zur friedlichen lösung ethnischer Konflikte?* Tectum Verlag DE.
- Kurt, A. O. (2006). İkinci mabed dönemi yahudiliğine genel bir bakış. *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 437-454.
- Kurdaş, E. M. ve Öteleş, U, Ü. (2021). Ulusal ve küresel kimlik bağlamında sosyal bilgiler eğitimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2),1115-1168.
- Kütükoğlu, S. M. (1994). İzmir Ticaret Odası istatistiklerine göre XX. yüzyıl başlarında İzmir’de ticaret. Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu (s. 25-58). Akademi Kitabevi.
- Ladas, S. P. (1932). *The exchange of minorities Bulgaria, Greece and Turkey*. New York.
- Landowski, E. (1997) *Présence de l’autre*, PUF.
- Lee E. (1966). A theory of migration. *Demography*, (3), 47-57.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (M. Kırıatlı, Çev.), TTK Yayınları.
- Liddle, V. (2016). Pontic dance: Feeling the absence of homeland. S. R. Hemer ve A. Dundon (Ed.), *Emotions, senses, spaces: Ethnographic engagements and intersections* içinde (s. 49–65). University of Adelaide Press.
- Lison-Tolosana, C. (1966). *Belmonte de los caballeros: Anthropology and History in an Aragonese community*. Clarendon Press.
- Loizos, P. (1999). Ottoman half-lives: Long-term perspectives on particular forced migrations. *Journal of Refugee Studies*, 12(3), 237-263.
- Lomax, A. 1960. *The Folk Songs of North America in the English Language*. Doubleday.
- Maalouf, A. (2000). *Ölümcül kimlikler* (A. Bora, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Macfie, A. L. (2003). *Osmanlı’nın Son Yılları 1908-1923*. Kitap Yayınevi

- Mach, Z. (1993). *Symbols, conflict, and identity: Essays in political anthropology*. SUNY Press.
- Makedonya Takvimi (1911). Atina.
- Mallouf, N. (1867). *Dictionnaire turc-Français* (2. Cilt). Maisonneuve Et. C, Libraires-Éditeurs.
- Marantzidis, N. (2005). Yunanistan'da Türkçe konuşan Pontuslular ve uyum sorunları. M. Pekin (Ed.), *Yeniden kurulan yaşamlar-1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 97-109). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Marantzidis, N. (2012). *Γιασασίν Μιλλέτ Ζήτω το Έθνος: Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*. Girit Üniversite Yayınları.
- Massey, D. (2002), A synthetic theory of international migration. *World in the Mirror of International Migration*, (10), 143-153.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: Review and appraisal/DS aassey. *Population and Development Review*, 19(3). 431-466.
- Μαυρογορδατος, Γ. Θ. (2016), Μυθοι Και Αληθειες Για Σους Προσφυγες Σου 1922, *LIFO*, Σειχος: 498(Δεκεμβριου 2016), 6-19.
- Mavromatis, Y. (2005). Yunanistan'da Hristiyan göçmenler ve müslüman azınlıklar -eğitimin millî homojenleşmedeki rolü. M. Pekin (Ed.), *Yeniden kurulan yaşamlar-1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 357-364). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mccarthy, J. (2006). *Osmanlı'ya veda, imparatorluk çökerken Osmanlı halkları* (M. Tuncel, Çev.). Etkileşim Yayınları.
- Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi (1990). *Devre: 3* (1. Cilt). TBMM Basımevi.
- Mehmed Bahaeddin (1924). *Yeni Türkçe lûgat*. Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Mehmed Salâhî (1895). *Kâmûs-ı Osmânî*. Mahmud Bey Matbaası.
- Melikoff, I. (2000). *Early Otoman sultans and the Bektashis, the great Otoman-Turkish ivilisation* (2. Cilt). K. Çiçek, vd. (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları.
- Meneselidou, S. (2017). *Yunanistan'da Bafra kültürü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus -linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae*.
- Millas, H. (1994). *Yunan ulusunun doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Mirzaoglu, F. G. (2000). *Zeybek türkûleri ve dansları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Mirzaoglu, F. G. (2004). Aydın-Karpuzlu yöresinde nişan çiçeği geleneği ve işlevsel yapısı. *Bilig*, 31, 195-206.

- Mirzaoglu, F. G. (2016). *Zeybekten epiğe, epikten zeybeğe: Kültürel süreklilik bağlamında Dede Korkut boyları ve zeybek danslarında yiğitlik imgesi*. Türklük Biliminde Bir Ömür Prof. Dr. Tofiq Hacıyev Kitabı.
- Naimark, M. N. (2002). *Fires of hatred, ethnic cleansing in twentieth-century Europe*. Harward University Press Cambridge.
- Nakhoul, T. E. (2014). *Uluslararası işgücü göçü ve Türkiye* [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Nakracas, G. (2003). *1922 emperyalist Yunan politikası ve anadolu felaketi*. Belge Yayınları.
- Németh, G. (2023). *Küçük Asya gezisi* (E. Tasnádi, Çev.). Ötüken.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekanları*, (M. E. Özcan, Çev.). Dost Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). *Türk sufiliğine bakışlar* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011), *Türkler, Türkiye ve İslâm-yaklaşım, yöntem ve yorum denemeleri* (11. Baskı). İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda millet. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* (4. Cilt). İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2020). Mübadele. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, s. 422-423). TDV Yayınları.
- Ökçün, G. (2003). *Osmanlı sanayi 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*. T.C. Başbakanlık DİE.
- Öndeş, O. (2010). *Asıl efendiler, levantenler* (2. Baskı). Şenocak Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. AÜDTCF.
- Özcan, E. ve Deniz, E. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Özdemir, O. (2023). Diaspora: Bir “anomalinin” yeniden değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum*, 13(4), 1-31.
- Özdil, S. ve Öztürk, S. (2023), Uluslararası göç ve işgücü piyasası arasındaki ilişki: Ampirik bir uygulama.
- Özey, R. (t.y.). *Adalar denizi sahilinde bir Osmanlı vilayeti; 1913'te Aydın*. Tefeyyüz Matbaası.
- Özgün, C. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1923) Aydın ilinde iktisadi değişim* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özgün, C. (2017). Bir göçün ardından: İstanbul'da mübadil olmak. O. Pullukçuoğlu Yapucu, C. Özgünve Y. Aksan (Ed.), *Mübadele kitabı* içinde (s. 45-61). Ege Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, S. (2010). *Milli devlet olma sürecinde mübadele ve Niğde'ye yapılan iskân*. Kömen Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik kuramları -eleştirel bir bakış*. Sarmal Yayınevi.
- Özkırımlı, U. (2008). *21. yüzyılda milliyetçilik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Özkırımlı, U. ve Spyros A. S. (2008), *Tormented by history: Nationalism in Greece and Turkey*. Columbia University Press.
- Özsoy, İ. (2007). *Mübadelenin öksüz çocukları*. Bağlam Yayınları.
- Özsoy, İ. (2014). *İki vatanın yorgunları*. Bağlam Yayıncılık.
- Özsüer, E. (2016). 19. Yüzyıl Avrupa romantiklerinin 1821 Mora isyanı üzerindeki siyasi ve kültürel etkileri. *Türkiyat Mecmuası*, 26(2), 325-344.
- Öztop, F. (2014). *II. Meşrutiyet döneminde Aydın vilayetinde sosyal yapı ve adli vaziyet (1908–1916)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Özyurt, C. (2012). *Küreselleşme sürecinde kimlik ve farklılaşma*. Açılım Kitap.
- Πανταζόπουλος, Γ. (2016), Μ. Ηλίου Απο τις Μικρές Καθημερινές Ιστορίες βγαίνουν οι Μεγάλες Αληθείες της Ιστορίας. *LIFO, Σειχός*: 498(Δεκεμβρίου 2016), 108-111.
- Papaioannou, L. (1976). *Valaades*. Kozani
- Papanikolaou, F. (1973). *Voio eyaletinin dili ve folkloru*. Voiaki Estia Yayınları.
- Papathanasiou, K. (2022). Vallaades: Oi Ellinophonoi mousoulmanoi tis periochis Grevenon kai Voioy Kozanis [The Greekspeaking Muslims of the areas of Grevena and Voion in Kozani Region]. My Voio. Online:<<https://myvoio.com/βαλαάδες-οι-ελληνόφωνοι-μουσουλμάνο/>>
- Pavlidis, A. (1997). *Yunan kaynaklarına göre mübadele meselesi (1918-1930)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Pekin, A. (2014). *Mübadil evlerinde maddi kültür ve kimlik: Giritli ve Balkan göçmenlerinde mekânsal temsil* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Pelagidis, E. (1992). *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη δυτική Μακεδονία (1923-1931) [Mübadele sonrası batı Makedonya'da mülteci iskânı]* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Κυριακίδης.
- Pelagidis, E. (2009). Οικονομικές συνιστώσες του προσφυγικού ζητήματος (1923-1930). İ. Koliopoulos ve İ. Mihailides (Ed.), *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία: από την τραγωδία στην εποποιία'dan*.
- Penkov, S. (1992). *Mejdunarodni dogovori na Bulgariya (681-1947)*. Izdatelstvo Jorj Nef.
- Penn, V. (1938). Philhellenism in Europe, 1821-1828. *The Slavonic and East European review*, 16(48), 638-653.
- Pentzopoulos, D. (1962). *The Balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*. Mouton & Co.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Petropoulos, J. A. (1976). The compulsory exchange of populations: Greek Turkish peace-making, 1922-1930, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 2, 135-160.

- Pina-Cabral, J. de (1986). *Sons of Adam, Daughters of Eve: The Peasant Worldview of the Alto Minho* Clarendon Press.
- Prevelàkis, P. (1997). *Girit'te bir şehrin hikayesi* (O. Bleda, Çev.). Belge Yayınları.
- Quataert, D. (2006). Tanzimat döneminde ekonominin temel problemleri (2. Baskı). H. İncelik ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat–değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (s. 479-487). Phoenix Yayınevi.
- Ramadan, H. I. (2021). *Merhaba-örnekli Türkçedeki Arapça kelimeleri sözlüğü*. Tekin Kitabevi.
- Ravenstein, E. (1876). He birth place of the people and the laws of migration. *The Geographical Magazine*, (3), 173-233.
- Ravenstein, E. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society*, (46), 167-235.
- Ravenstein, E. (1889). The laws of migration: Second paper. *Journal of the Royal Statistical Society*. (52), 241-305.
- Reed-Danahay, D. (2017). Bourdieu, social space, and the nation-state. Implications for migration studies. *Sociologica*, 11(2), 1-23.
- Renan, E. ve Roman, J. (1992). Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques.
- Rızova, P. S. (2007). Balkanization. G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of sociology* içinde (s. 239-240). Blackwell Publishing.
- Rieber, A. J. (2000). Repressive population transfers in central, eastern and South-Eastern Europe: A historical overview. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 16(1-2), 1-27.
- Salname-i Vilâyet-i Aydın (1313). Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 24. Vilâyet Matbaası.
- Salvanou, E. (2022). *Mübadil belleği geçmiş ve tarih olarak bellek* (S. Örnek, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Sarc, Ö. C. (1999). Tanzimat ve sanayiimiz. *Tanzimat I* içinde (s. 423-440). MEB Basımevi.
- Sarıbay, A. Y. (2000). *Türkiye'de sivil toplum ve demokrasi, Global yerel eksende Türkiye*. A. Y. Sarıbay ve E. F. Keyman (Ed.), Alfa Yayınları.
- Sassen, S. (1988). *The mobility of labor and capital: A study in international investment and labor flow*. Cambridge University Press.
- Sawidis, T. (2001). The Basic Principles of Pontian Diet. *Annals of Nutrition & Food Science*. 5, 1, Article 1046, 1-4.
- Sawidis, T. (2021). The philosophy of the pontian nutrition. *Journal of Modern Education Review*, 11(10), 1132–1138.
- Sayıl, I., Berksun, E. O., Palabıyıkoglu, R., Devrimci-Özgüven, H., Soykan, Ç. ve Haran, S. (2000). *Kriz ve krize müdahale*. Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Scheitza, A. ve Leenen, R. (2018). 6. kulturelle identität, stereotypen und vorurteile. *Seminarreihe Interkulturell sensible Berufsorientierung*.

- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar cemaati, modern ulus fikrine dair* (Ö. Okur, Çev.), Kesit Yayınları.
- Sepetçioğlu, T. E. (2007). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Girit'ten Söke'ye mübadele öyküleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Sepetçioğlu, T. E. (2011). *Girit'ten Anadolu'ya gelen göçmen bir topluluğun etnotarihsel analizi: Davutlar örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Seton-Watson, H. (1977). *Nations And states: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*. Methuen.
- Shaw, S. (1980). Ottoman population movements during the last years of the Empire, 1185-1914: Some preliminary remarks. *Osmanlı Araştırmaları I*.
- Shields, S. (2013). Yunan-Türk nüfus değişimi: Uluslararası yönetilen etnik temizlik. *Orta Doğu Raporu*, (267), 2-6.
- Sinha, B. R. K. (2005). Human migration: Concepts and approaches. *Foldrajzi Ertesito*, 3(4), 403-414.
- Sirkeci, İ. ve Yaylacı, F. G. (2019). Küresel hareketlilik çağında göç kuramları ve temel kavramlar. F. Göktuna Yaylacı (Ed.), *Kuramlar ve uygulama boyutları ile Türkiye'de sığınmacı, mülteci ve göçmenlerle sosyal hizmetler içinde* (s. 15-39). Transnational Press London.
- Sivignon, M. (1988). The geographical setting of Macedonia'. M. Sakellariou (Ed.), *Macedonia: 4000 years of Greek history and civilization* (s. 12-26). Athens.
- Smith A. D. (1994). *Milli kimlik*. İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (1986). *The ethnic origins of nations*. Blackwell.
- Sotiriyu, D. (1970). *Benden selam söyle Anadolu'ya* (A. Tokatlı, Çev.). Yeni Alan Yayıncılık.
- Soytürk, S. (2004). *Marmaris şer'iyye sicillerine göre H.1303-1329/M.1885- 1911 tarihleri arasında Marmaris'te sosyo-ekonomik hayat* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Üniversitesi.
- Spanos, V. D. (2024). Historical traces in Southern Grevena during Ottoman Occupation. *Historijski Pogledi*, 7(12), 89-109.
- Staniforth, M. (Çev.). (1968). *Early Christian writings: the apostolic fathers*. Penguin Classics.
- Stouffer, S. (1940). Intervening opportunities: A theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, (5), 845-867.
- Strabon (1993). *Antik anadolu coğrafyası-geographika* (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Stryker, S. (1986). *Identity theory: Developments and extensions*. Self and Identity.
- Su, S. (2009). *Hurafeler ve mitler-halk islâmında senkretizm*. İletişim Yayınları.
- Sürgevil, S. (1999). *Bozdoğan (1919-1923)*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, O. (2023). Ulusötesi göç, kimlik ve aidiyet: İsveç Alevileri örneği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(44), 1727-1751.

- Şahin, S. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. Ötüken Yayınları.
- Şahin, Y. (2010). *Kentleşme politikası*. Murathan Yayınevi
- Şan, M. K. ve Tzampaz, S. (2021). Asimilasyonculuk sonrası dönemde asimilasyon. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16(2), 63-81. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.931028>
- Şeker, B. D. (2015). Göç ve uyum süreci: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Göç ve uyum* içinde (s. 9-21). Transnational Press London.
- Şemseddin Sâmî (1901a). *Dictionnaire Français-Turc Illustré*. (S. B. Fraschery, Ch.). Mihran Matbaası.
- Şemseddin Sâmî (1901b). *Kâmûs-ı Türkî*. İkdâm Matbaası.
- Şenesen, R. O. (2012). Çukurova bölgesi Girit göçmenlerinin Girit'e dair anlatılarının sosyal tarihe kaynaklık etmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 255-266.
- Şimşek, D. (2016). *Ulus aşırı kimlikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, M. (2013). 20. yüzyılın başlarında Aydın ve Menteşe sancaklarında gayr-i müslimlerin demografik ve sosyo-ekonomik durumu (1900-1925).
- Şimşek, R. (2018). Göç Kuramları. *Göç Sosyolojisi*.
- Şimşek, U. ve Ilgaz, S. (2007). Küreselleşme ve ulusal kimlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 189-199.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü (1938-39). *İstatistik yillığı* (10. Cilt). Hüsnütabiat Basımevi.
- Taşcı, B. (2024). In search of non-Muslim religious buildings in Foça. *Cultural Heritage and Science*, 5(2), 75-83.
- Tekeli, İ. (1990). Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskân sorunu. *Toplum ve Bilim*, 50, 52-58.
- Temel, B. S. (2014). *Türk-Yunan nüfus mübadelesi mübadeleye yol açan ihtilafların analizi*. (M. Pekin, Çev.). Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Tevfik, İ. (2017). *İnsan ve mekân yüzüyle mübadele*. İnkılâp Kitabevi.
- Thurnwald, R. (1932). The psychology of acculturation. *American Anthropologist*, 34(4), 557-569.
- Timur T. (1998). *Osmanlı kimliği*. İmge Kitabevi.
- Tokatlı, S. G. (2024). Göç ve entegrasyon ilişkisi: Göçün sosyo-kültürel bağlamda analizi. E. A. Yılmaz (Ed.), *Soğuk savaş sonrası uluslararası göç politikaları* içinde (s. 127-151). Tesam Yayınları.
- Toker, M. E. (2023). *Patriyotlar-Nasîç ve Grebene mübadilleri*. Dilek Matbaacılık.
- Topalidis, S. (2019). Traditional Pontic Greek Costumes (Pontosworld.com).
- Tosun, R. (2002). *Türk-Yunan ilişkileri ve nüfus mübadelesi*. Berikan Yayınevi.

- Toynbee, A. J. (2007). *Türkiye’de ve Yunanistan’da batı meselesi* (K. M. Orağlı, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Traverso, E. (2009). *Geçmiş kullanma klavuzu: Tarih, bellek, siyaset* (I. Ergüden, Çev.). Versus Yayınları.
- Trivenis, Y. K. (2018). *Grevena’nın valaades (müslüman) köyleri -1393-1924*. Kokkinya.
- Tsetleka, A. (2009). *Gerçeklik ve mitler. Batı Makedonya’daki Yunanca konuşan müslümanlarla ilgili iki karakteristik örnek*. Panhelenik Tarih Konferansı 29, Helen Tarih Derneği, Selanik.
- Tsetleka, A. M. (2012). Batı Makedonya’nın Yunanca konuşan müslümanları: Valladesler. *Mübadil kentler: Yunanistan içinde* (s. 145-168). Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.
- Tsotsos, G. (2011). *Istoriki geografia tis Dytikis Makedonias. To ikistiko dyktio. 14os -17os aionas* [A historical geography of western Macedonia. The residential network. 14th – 17th century]. Antonis Stamoulis Editions.
- Tsotsos, G. (2014). Grebene ve Nasliç bölgelerinde 1924 yılından önceki Müslüman yerleşim bölgeleri: Coğrafi bakış. Büyükçekmece Belediyesi Konferansı.
- Tsotsos, G. (Γιώργος Τσότσος), (1998). *ΓΑΛΑΤΙΝΗ ΒΟΪΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ*. Θεσσαλονίκη.
- Tunalı, A. C. (2007). Aydın vilayeti Umumi Meclisi’nin 1909 yılı kararları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 127-140.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63.
- Türkçe Sözlük. (1988). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmenoğlu, B. (2020). Traces of migration: Three spatial reflection of population exchange in aegean region.
- Tziolas, A. (2007). *ΟΡΟΣΗΜΑ Πρόσωπα και Γεγονότα στα Γρεβενά και στη Δυτ.Μακεδονία*, εκδ. ΖΗΤΗ.
- Tziolas, E. (2020). Η διατροφή των προσφύγων στη Μακεδονία: Τα πρώτα χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2013). *Göç terimleri sözlüğü*. (2. Baskı). R. Perruchoud ve J. Redpath (Ed.), Uluslararası Göç Hukuku.
- Ulusoy, E. (2015). Diasporayı yeniden düşünmek: Diaspora teorisi ve modern diasporanın temel parametreleri. *Göç Dergisi (GD)*, 2(2), 208-228.
- Uslan, S. (1997). Cumhuriyet dönemindeki kültür politikaları. *Antropoloji*, (13), 257-270.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (1. Cilt). TTK Yayınları.
- Ülker, E. (2002). *Türkiye’de sabun yapımı ve temizlik geleneği*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ünlü, M. (1996). *Manastır Vilayeti’nin idari ve sosyal yapısı (1873-1912)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Vacalopoulos, A. E. (1973). *History of Macedonia 1354-1833*. Institute for Balkan Studies.

- Vacalopoulos, C. A. (1972). Contribution à l'histoire de la colonie européenne de Thessalonique vers la fin du xviiie siècle. *Μακεδονικά*, 12, 183-200.
- Varol, E. (2024). *Vatanı Yüreğinde Taşıyanlar*. Töre-Devlet Yayınları.
- Vasileios, A. (2018). *Grevena yerleşimleri*. <https://basileiosapostolou.blogspot.com/2018/05/blog-post.html>
- Vasso S. (2007). Alan, mekân ve kimlik: Kapadokyalı iki Rum grubunun yerleşiminde bellek ve din. R. Hirschon (Ed.), *Ege'yi geçerken 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi* içinde (s. 285). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Veremis, T. (2003). *1922: Political continuations and realignments in the Greek state. Crossing the Aegean, an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Berghahn Books.
- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573–582.
- Βεργέτη Μ. (1992). Η ποντιακή ταυτότητα της τρίτης γενιάς. Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 9, 79–96. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.131>
- Vlachs (t.y). <https://www.vlachs.gr/el>
- Wace A. J. B. ve Thompson M. S. (1914). *The Nomads of the Balkans, An Account of Life and Customs among the Vlachs of Northern Pindus*.
- Wallerstein, I. ve Balibar, E. (1995). *İrk ulus sınıf -belirsiz kimlikler* (N. Öktem, Çev.). Metis Yayınları.
- Weber, M. (1985). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Arioba, Çev.), Hil Yayınları.
- Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language* (1996). Gramercy Books.
- Winnifrith, T. J. (1987). The vlachs: The history of a balkan people, London, esp. ch. 2, p. 9-25.
- Yakıcı, A. ve Sarıtuğ, B. (2019). Sözlü Türk kültürünün yaşaması ve aktarımında Hataylı ozanların rolü. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 1011-1022.
- Yalçın, K. (1998). *Emanet çeyiz: Mübadele insanları*. Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Yaldız, F. (2013). Diaspora kavramı: Tarihçe, gelişme ve tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (18), 289-318.
- Yaldız, F. (2014). Uluslararası göç ve diaspora ile ilişkili kavramlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 382-403.
- Yapıcı, K. Z. (2008). *Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Yarbay Bekir Fikri (2008). *Balkanlarda tehdiş ve gerilla “grebene”* (3. Baskı). Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı.

- Yayak, A. (2018). Etnik kimlik algısının dört boyutu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 778-788.
- Yelken, R. (1999). *Cemaatin dönüşümü geç modern dönemde cemaat sosyolojisi*. Vadi Yayınları.
- Yentürk, A. (2005). Girit toprağını hatırlatan ot yemekleri. *Yemek ve Kültür Dergisi*.
- Yeşil, Y. (2017). İskitlerden günümüze, bir mezar geleneği “sırayla toprak atmak”. Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi (TUDSAK).
- Yıldırım, E. (2024). Modernite ve milliyetçilik: Modern milliyetçilik kuramları üzerine. *The Journal of Academic Social Science*, (6), 23-37.
- Yıldırım, O. (2006). *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922–1934*. New York: Routledge.
- Yıldırım, S. ve Buluç, A. (2022). Okul öncesi eğitimde kültür aktarımı: Kazakistan örneği, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 13(47), 241-266.
- Yılmaz, A. (2017). *Mübadillerin kültürel mirası*. Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Yılmaz, A. (2022). *Patriyotların sözlü kültürü ve Patriyotça el sözlüğü*. Çatalca Belediyesi Mübadelenin 100’üncü Yıl Kültür Yayını.
- Yılmaz, F. N. (2017). 1923 Mübadelesine mizah penceresinden bakmak: Zümrüdüanka. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 76-91.
- Yılmaz, Ş. (2020). Kına gecesi ritüelinde anlamsal işleyiş: çağrışımlar, düşünyapılar, dönüşümler. *Millî Folklor*, 16(125), 163-176.
- Yosifidis, K. (2024). Yunanistan’da Kapadokyalı mübadiller Anadolu kültürünü yaşıyor. *Anadolu Ajansı*.
- Zarifi, K. (1970). *Anılarımda Grevena: Bir mübadilin göç sonrası hatıraları*.
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61(2), 219-249.
- Zipf, G. (1946). The P1 P2/D Hypothesis: On the intercity movement of persons. *American Sociological Review*, 11(6), 677-686.
- Ziya Gökalp (2001). *Türkçülüğün Esasları*. Kum Saati Yayınları.
- Zournatzidis, N. (2013). *Pontus dansları araştırmalarına katkı (Συμβολή στην έρευνα των χορών του Πόντου)*. Psomiadeion.
- Zürcher, E. J. (2014). *Greek and Turkish refugees and deportees, 1919-1924*. www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf

Sözlü Kaynaklar

Kaynak kişilerin kendi talepleri doğrultusunda soyadları kullanılmamıştır.

KK-1: Partin, 1938 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Güzeyurt-Gelveri/Aksaray’dan gelmişler. Nea Karvali’de (Yunanistan) görüşüldü.

- KK-2: Hüseyin A. Ö., 1948 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-3: Despoina, 1928 doğumlu, ikinci kuşak mübadil Tokat'tan gelmişler, Kivotos/Krifçi'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-4: Anastasia A., 1933 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Samsun'dan gelmişler, Agios Georgios'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-5: Nico, 1934 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Trabzon'dan gelmişler, Pigadica'da (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-6: Nicolaos D., 1951 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Adana'dan gelmişler, Vatolakos'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-7: Sotiria K., 1957 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, babası Sinop'tan, annesi Adana'dan gelmiş, Toriştta-Pondini'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-8: Nurkan A., 1957 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gublar'dan (Grevena) gelmişler, Kuşadası-Aydın'da görüşüldü.
- KK-9: Fatma I., 1947 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Çurhli'den (Grevena) gelmişler. Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-10: Ömer F. A., 1963 doğumlu, yerli halk, Umurlu'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-11: Ogün A., 1966 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Mega Sirini ve Agalei'den (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-12: Aycan Y., 1949 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Krifçe'den (Grevena) gelmişler, Ankara'da görüşüldü.
- KK-13: Thomas S., ikinci kuşak mübadil, Akdağmaden ve Gümüşhane'den gelmişler, Klimataki'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-14: Giorgos (Yorgos) T., Nasiliç doğumlu, yerli halk, ikinci kuşak, Grevena'ya yönelik kültür ve dili konusunda çalışmalar yapmış, Halkidiki/Yunanistan'da görüşüldü.
- KK-15: Vasilici H., 1932 doğumlu, yerli halk, ikinci kuşak, Agios Georgios'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü ve Grevena'daki saha çalışmasının büyük bir kısmında evinde misafir edildim.
- KK-16: Elias G., yerli halk, üçüncü kuşak, Agios Georgios'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-17: Fikret Ö., 1960 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gublar ve Pondini'den (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-18: Eleni, 1931 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Bafra'dan gelmişler, Agios Georgios'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-19: Ramazan S., 1966 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Pigadica'dan (Grevena) gelmişler, İncirliova'da (Aydın) görüşüldü,
- KK-20: Yannis T., Kokinia köyü (Subino /Grevena) doğumlu, yerli halk, Grevena/Yunanistan'da görüşüldü.
- KK-21: Ioannis N., İstanbul doğumlu, yerli halk, Selanik/Yunanistan'da görüşüldü.

- KK-22: Zerrin G., 1974 doğumlu, ev hanımı, üçüncü kuşak mübadil, Tiriven'den (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-23: Yusuf G., 1941, doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gublar ve Tiriven'den (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-24: Raziye Ö., 1944 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gublar'dan (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-25: Namık K. Ö., 1934 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-26: Yorgos K., 1964 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Ayancık-Sinop'tan gelmişler, Pondini'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.
- KK-27: Hristos H., 1961 doğumlu, yerli halk, Grevena/Yunanistan'da görüşüldü.
- KK-28: Evia H., 1962 doğumlu, yerli halk, Grevena/Yunanistan'da görüşüldü.
- KK-29: Ahmet E., 1958 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Dovratov'dan (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-30: Cemal B., 1940 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Krifçe ve Duvratov'dan (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-31: Cengiz Ö., 1962 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Gublar'dan (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-32: Turan A., 1955 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Gublar'dan (Grevena) gelmişler, Kuşadası'nda (Aydın) görüşüldü.
- KK-33: Ahmet Ö., 1951 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gublar ve Kirikali'den (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-34: Murat B., 1962 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-35: Müzeyyen B., 1943 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Koçarlı'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-36: Müşerref D., 1933 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, İncirliova da (Aydın) görüşüldü.
- KK-37: Hayati Ö., 1944 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gümölcine'den gelmişler, Ortaklar'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-38: İsmail V., 1931 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-39: Aybars V., 1969 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-40: Gülseren Ö., 1948 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.
- KK-41: Erdem Ö., 1943 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-42: Alp Ö., 1974 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-43: Tayfun Ş., ikinci kuşak mübadil, Çurhli'den (Grevena) gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-44: Sami B., 1946 doğumlu, yerli halk, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-45: Ali K., 1926 doğumlu, yerli halk, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-46: Ahmet A., 1943 doğumlu, yerli halk, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-47: Arife K., 1935 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-48: Rahime A., 1931 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Sutil köyünden (Grevena) gelmişler, Karakollar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-49: Hayri A., 1951 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Gublar ve Vatolakos'tan (Grevena) gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-50: Kamil S., 1969 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Sultanhisar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-51: Metin E., 1951 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Kirikali'den gelmişler, Sultanhisar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-52: Gülten S., 1938 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Kirikali ve Duvradov'dan (Grevena) gelmişler, Sultanhisar'da (Aydın) görüşüldü.

KK-53: Tacettin A., 1946 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Koçarlı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-54: Mustafa S., 1963 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Koçarlı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-55: Hüseyin G., 1957 doğumlu, yerli halk, Koçarlı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-56: Enver A., 1942 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Triven'den gelmişler (Grevena) gelmişler, Koçarlı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-57: Bayram K., 1944 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Yanya ve Triven'den (Grevena) gelmişler, Koçarlı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-58: Nazike Y., 1931 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Atça'da (Aydın) görüşüldü.

KK-59: Perihan S., 1936 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Aydın'da görüşüldü.

KK-60: Kaplanis A., yerli halk, Nea Karvali'de (Yunansitan) kurulan Kapadokya Araştırmaları Merkezinde görüşüldü.

KK-61: Yorgos A., ikinci kuşak mübadil, Samsun'dan gelmişler, Drama'da (Yunanistan) görüşüldü.

KK-62: Yorgo, üçüncü kuşak mübadil, Aksaray'dan gelmişler, Nea Karvali'de (Yunanistan) görüşüldü.

KK-63: Katarina, ikinci kuşak mübadil, Nea Karvali de (Yunanistan) görüşüldü.

KK-64: Anastasios K., 1953 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Tokat Erbaa'dan geldi, A. Georgios'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-65: Despina K., 1958 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Trabzon'dan gelme, A. Georgios'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-66: Ermioni A., 1959 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Amasya, Bafra, Samsun'dan gelme, Megali Sirine'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-67: Miranda D., yerli halk, ikinci kuşak bir mübadil ile evli, Vatolakos'ta (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-68: Despina, 1962 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Amasya'dan gelme, Megalo Sirin'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-69: Soturia, 1934 doğumlu, ikinci kuşak, Havza'dan gelme, Megalo Sirini'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-70: Tansel Ö., 1963 doğumlu, üçüncü kuşak, Gublar köyünden gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-71: Münevver S., 1938 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Pigaditsa'dan (Grevena) gelmişler, İncirliova'da görüşüldü.

KK-72: Maria, 1937 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Trabzon'dan Tiflis'e oradan Ukrayna'ya en sonda Grevena'ya (Yunanistan) gelmişler, Vatolakos'ta (Grevena) görüşüldü.

KK-73: Kostas, 1955 doğumlu, üçüncü kuşak, Amasya, Hafza'dan gelmişler, Megalo Sirini'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-74: Efimia, 1947 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Bafra'dan ve Havza'dan gelmişler, Dovran köyünde (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-75: Yannis, 1946 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Bafra'dan gelmişler, Dovran köyünde (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-76: Stavros K., 1956 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Safranbolu ve Ayancık'tan gelmişler, Pondini'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-77: A. Theodoros K., 1937 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Safranbolu, Ayancık'tan gelmişler, Pondini'de (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-78: Serap K., 1975 doğumlu, üçüncü kuşak mübadil, Sunbino ve Gublar (Grevena) köyünden gelmişler, Mursallı'da (Aydın) görüşüldü.

KK-79: Yorgia P., 1934 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Bafra'dan gelmişler, Pigadica'da (Grevena/Yunanistan) görüşüldü.

KK-80: Kemal I., 1945 doğumlu, ikinci kuşak mübadil, Grevena'dan gelmişler, Karakalollar'da (Aydın) görüşüldü.

EK 1 GÖRSELLER

1. AYDIN-GERMENCİK KANLI BAHÇE ŞEHİTLİK ANITI:

Kaynak: D.Ö.G. arşivi.

2. ATİNA- KÜÇÜK ASYA ANITI (ΜΝΗΜΕΙΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ):

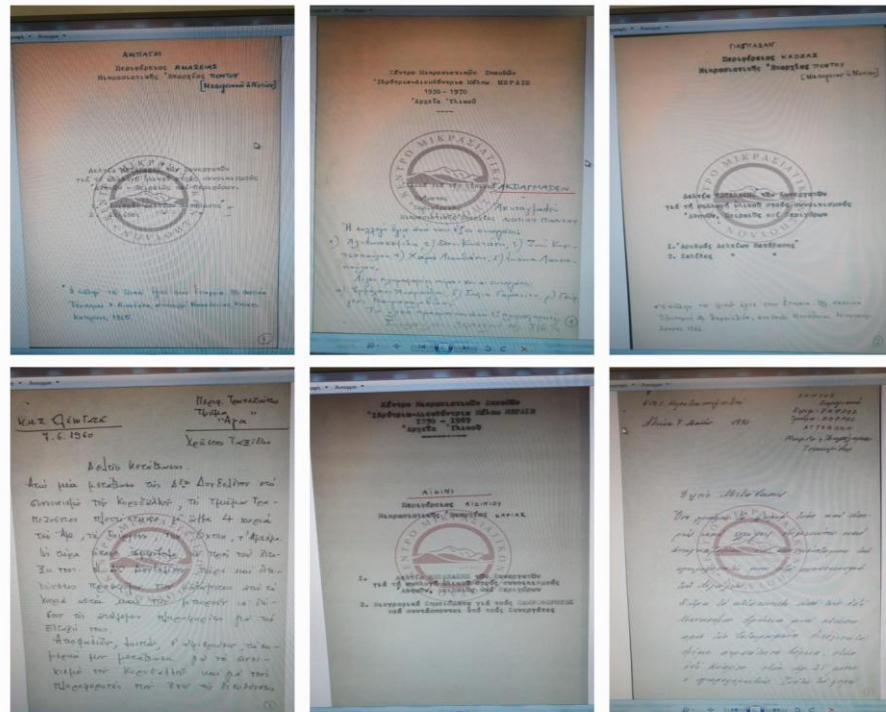

Kaynak: D.Ö.G. arşivi

3. ATİNA-KÜÇÜK ASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ (KÉNTRO MİKRAΣIATİKÓN SPOUDÓN)

Kaynak: Panorea H. ile arşiv ve kaynak çalışması, D.Ö.G. arşivi

Kaynak: Küçük Asya İncelemeleri Merkezi:1930 sonrası Akdağmaden, Amasya, Bafra, Havza, Trabzon, Aydın'a ait arşiv kayıt incelemeleri örnekleri, D.Ö.G. arşivi.

4. GREVENA-AGIOS GEORGIOS-VASILICI HANIM VE EVİ

Kaynak: D.Ö.G. arşivi

5. GREVENA-PONDINI

Kaynak: A. Theodoros Bey, kızı Sotiria Hanım, oğlu Stavros Bey, Yorgos Bey, Hristos Bey, Panorea, D.Ö.G. arşivi.

6. GREVENA-VATOLAKOS

Kaynak: Miranda Hanım'ın restoranı, eşi Nicolaos Bey, Hristos Bey, D.Ö.G. arşivi.

7. KUZEY MAKEDONYA-KALKANDELEN- TETOVA BEKTAŞI TEKKESİ - HARABATİ BABA DERGÂHI

Kaynak: Grevena Bölgesi'nde günümüzde tekke bulunmamaktadır. Kuzey Makedonya'da günümüzde hâlâ aktif olan Bektaşî tekkesi D.Ö.G. arşivi.

8. ATİNA

Kaynak: D.Ö.G. arşivi.

9. AYDIN – KARAKOLLAR

Kaynak: D.Ö.G. arşivi.

10. AYDIN-MURSALLI

Kaynak: Filia (Filliya) ve ekmek yapımı Serap Hanım'ın arşivi (KK-78).

EK 3 ETİK KURUL MUAFİYET İZNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-35853172-300-00001478263
Konu : Duru Özden GÜRBÜZ Hk

3.03.2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 03.02.2021 tarihli ve E-12908312-300-00001429759 sayılı yazınız.

Enstitünüz Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencilerinden **Duru Özden GÜRBÜZ**'ün **Prof. Dr. Fatma Gülay MİRZAOĞLU SIVACI** danışmanlığında hazırladığı **“Ege'nin İki Yakası Aydın ve Selanik Çevresinde Mübadelenin Yarattığı Kültürel Değişmeler”** başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **23 Şubat 2021** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys> adresinden 8578b64f-0890-4ff8-9847-7597399cacbd kodu ile erişebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 8578BF4F-0890-4FF8-9847-7597399CACBD

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik
Ağ: www.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992
Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

Memur

Telefon: .

EK 4 GÖRÜŞME SORULARI

MÜLAKAT FORMU

Katılımcı Bilgileri:

- Adı-Soyadı:
- Doğum yeri ve tarihi:
- Eğitimi:
- Mesleği:
- İkamet adresi:

1. MÜBADİLLER İÇİN (Grevena'dan Gelen ve Anadolu'dan Gidenler)

Katılımcının Lozan Mübadelesi Öncesinde ve Ardından Gerçekleşen Dönem Hakkındaki Bilgileri

- Siz mübadele ile yer değiştiren kaçınıcı kuşak mübadilsiniz?

Mübadele Öncesi Yaşam ve Kültürel Ögeler:

- Aileniz hangi kent/kasaba ya da köyde yaşamaktaydı?
- Aile düzeni ve ilişkilerinden, akrabalık bağlarından söz edebilir misiniz?
- Yörenin etnik durumu hakkında bilgi verir misiniz, yani yörede Türk (Müslüman), Rum (Ortodoks) nüfus karışık hâlde mi yaşamaktaydı; yoksa yerleşim yeri homojen bir özellik mi sergilemekteydi?
- Yöre (köy / belde / kasaba /ilçe) nasıl kurulmuş?
- Yöreye niçin bu ad verilmiş?
- Bu yöreyi kimler kurmuş, bilginiz var mı?
- Yörenin tarihini anlatabilir misiniz?
- Ailenizin’da bir aile lakabı var mıydı, varsa neydi?
- Ailenizin bölgedeki diğer halklarla komşuluk ilişkileri ne ölçüdeydi? İyi anlaşabiliyorlar mıydı? Dilsel iletişim ne boyuttaydı? (Rumca/Türkçe ya da farklı dil konuşan/yazabilen aile büyükleri var mıydı?)
- Balkan Savaşları bitiminde uygulanan baskı vb. durumlardan yaşamları ne şekilde değişimler gösterdi? Çetelerin baskınlarına maruz kaldılar mı; kaldılarsa, bundan ne derece etkilendiler?
- Aile büyükleri, ‘da -eğer varsa- mübadele öncesi yaşanan acılara dair aktarımlarda bulundular mı; bunu ne sıklıkla yaparlardı?
 - Ne gibi aktarımlarda bulundular? (mani, şiir, şarkı/türkü, şeklinde miydi; yoksa hikâye gibi düz anlatımı mı tercih ederlerdi?)
- Biliyorsanız bize mübadeleye ait hikâyeleri anlatabilir misiniz?
- Sözlü anlatı türlerinden geldikleri yöreye ait atasözü, deyim, ağıt, destan, masal, mani veya türküyü örnekler söylerler miydi? Bildiğiniz örnekler varsa Türkçe ya da Rumca aktarabilir misiniz?
-’da gerçekleştirdikleri oyunlara-geleneksel tiyatro- dair ne söyleyebilirsiniz?

- Söylediğinizkimden/ kimlerden duydunuz?
- Bu sözlü anlatı türlerini kaç kuşak sürdürdüler?
-’da yaşanan acılara dair aktarımların, mübadil kimliğine etkisi/katkısı sizce nedir?
-’da ekonomik yaşamlarına dair ne söyleyebilirsiniz, geçim kaynakları neydi? (tarım/hayvancılık/ticaret)
-’da meslek edinme şekillerine dair ne söyleyebilirsiniz?
-’da sağlık şartlarından yararlanabilmelerine dair ne söyleyebilirsiniz? (Hekimlik bilgisi, ocaklar, uğurlu-uğursuz durumlar, ziyaretler, yatır ve türbeler vb.)
-’da eğitim yaşamlarına dair ne söyleyebilirsiniz?
-’da ev yaşamlarına dair ne söyleyebilirsiniz? (Evin mimarisi, malzemesi, bölümleri, ev içi eşyalar vb.)
-’da gerçekleştirdikleri el sanatlarına dair ne söyleyebilirsiniz? (İşleme, dokuma, ağaç işlemeciliği, demircilik)
-’da yemek kültürlerine dair ne söyleyebilirsiniz?
-’da temizlik kültürlerine dair ne söyleyebilirsiniz?
-’da müzik ve dans kültürlerine dair ne söyleyebilirsiniz?
-’da gerçekleştirdikleri mevsimlik törenlere dair ne söyleyebilirsiniz? (Yağmur duası, Hıdırellez, Adak, Yayla Şenlikleri vb.)
-’da gerçekleştirdikleri dini, millî bayramlara dair ne söyleyebilirsiniz?
-’da gerçekleştirdikleri geçiş törenlerine dair ne söyleyebilirsiniz? (Doğum, ad verme, sünnet töreni, askere gönderme/karşılama, hacı gönderme/karşılama, düğün, yas töreni)
-’da gerçekleştirdikleri oyun ve eğlence türlerine dair ne söyleyebilirsiniz?
- Mübadeleden önce ailenizden Anadolu’ya /Yunanistan’a göçenler olmuş mu?
- Aileniz hangi din ya da dini grupların içinde yer almaktaydı?
- Sizce Müslüman/Ortodoks olmanın mübadeledeki etkisi nedir?
- Sizce Türk/Rum olmanın göçteki etkisi nedir?
- Akrabalarınızdan’da çevresinde kalan olmuş mu?

Mübadele Esnası/Sonrasında Yaşam ve Kültürel Ögeler:

- Kalan olmuşsa, onlarla daha sonrasında iletişim olmuş mu, olmuşsa ne zaman iletişime geçilmiş?
-’nın farklı bir yerine ailenizden gönderilenler olmuş mu? Olduysa daha sonra onlarla iletişime geçilmiş mi?
- Ailenizin ne şekilde ve tam olarak hangi tarihlerde’ya geldiğini biliyor musunuz?
-’ya gelirken yanlarında bir şey getirebilmişler mi?
- Aileniz’da ilk nereye ayak basmışlardır?
- Göç boyunca ne tür sıkıntı çekmişler? (yolculuk esnasında ölümler, susuzluk, açlık gibi)

- Mübadele esnası; psikolojik yönden olumlu veya olumsuz şekilde bildiğiniz kadarıyla nasıl etkili olmuştur? Bu duruma yönelik yaşantılarınız ve sözlü tarihe örnek olabilecek örnekleriniz varsa anlatabilir misiniz?
- Aileniz’da ilk olarak nereye, hangi koşullarda yerleşmişlerdir?
-’da karşılaştıkları sosyoekonomik ne gibi sorunlar olmuştur?
- Kendilerine devlet ya da yardım kuruluşlarından katkı sağlanmış mıdır? Sağlanmış ise bunlar nelerdir; miktarları nedir?
-’ya yerleştikten sonra meslek edinme şekillerinde değişme olmuş mu?
-’ya yerleştikten sonra sağlık şartlarından yararlanabilmelerine dair ne söyleyebilirsiniz, ya da hekimlik kültürlerinde değişiklik olmuş mu?(Hekimlik bilgisi, ocaklar, uğurlu-uğursuz durumlar, ziyaretler, yatır ve türbeler vb.)
-’ya yerleştikten sonra eğitim yaşamlarına dair değişimler olmuş mu?
-’ya yerleştikten sonra gerçekleştirdikleri el sanatlarına dair değişimler olmuş mu?

(İşleme, dokuma, ağaç işlemeciliği, demircilik)

- Dil problemi ne şekilde kendini göstermiştir? Yerli halk ve varsa diğer göçmen gruplarla iletişimi ne şekillerde gerçekleştirmişlerdir?
-’ya yerleştikten sonra sözlü anlatı türlerini kullanmaya devam edebilmişler mi?
-’da mübadiller için evler yapılmış mı? Varsa bu evlerin malzemeleri, iç ve dış bölümleri, eşyaları nasıldı?
-’da mübadiller için mahalleler kurulmuş mu? Kurulduysa eğer, hangi tarihte hangi kaynakla gerçekleştirildiğini biliyor musunuz?
-’ya yerleştirilen mübadillerden başka yere göç edenler olmuş mu? Olduysa nereye ve neden göç etmişler söz eder misiniz?
-’ya yerleştiklerinde geçimlerini ne şekilde sağlamışlardır? (Geldikleri yöreye göre değişim olmuş mudur?)
- Ekonomik yaşantılarında yerli halk tarafından dışlanma olmuş mudur? (üretilen malların alınmaması ya da ucuza alınması gibi)
- Aileniz, kökenli olduğu için devlet kurumları tarafından herhangi bir ayrımcılığa/kayırmaya maruz kalmış mıdır?
- Komşu yerleşim birimleri ile iletişim ne şekilde olmuştur? (..... ile ticari/kültürel bağ ne şekilde gerçekleşmiştir vb.)
-’ya yerleştikten sonra yemek kültürlerinde değişim olmuş mu?
-’ya yerleştikten sonra giyim kuşam ve süslenme kültürlerinde değişim olmuş mu?
-’ya yerleştikten sonra müzik ve dans kültürlerine dair değişimler olmuş mu?
- Oradan bu yere göç ederken sizinle birlikte bazı türküler danslar oyunlar da göç etmiş midir?
- Göç öykülerini anlatan türküler var mıdır? Büyükler söylerler miydi? Ya da hala söylenmekte midir?

-’ya yerleştikten sonra mevsimlik törenlerini gerçekleştirmeye devam edebilmişler mi? Evet ise yanıtınız hangilerini devam ettirebilmişler?
-’ya yerleştikten sonra dini ve millî bayramlardaki uygulamalarına devam edebilmişler mi? Evet ise yanıtınız hangilerini devam ettirebilmişler?
-’ya yerleştikten sonra geçiş törenlere dair ne söyleyebilirsiniz, devam ettirebildikleri öğeler nelerdir? (Doğum, ad verme, sünnet töreni, askere gönderme/karşılama, hacı gönderme/karşılama, düğün, yas töreni)
-’da oyun ve eğlence türlerinden hangilerini gerçekleştirmeye devam etmişler?
- Bu uygulamaları gerçekleştirirken, devlet kurumları ve yerel halktan bir tepki doğmuş mudur?
- Yerli halk tarafından ne şekilde karşılanmışlardır? Onlarla komşuluk ilişkileri nasılmış?
- Yerli halk ya da var olan diğer göçmen gruplar tarafından, ailenize yönelik aşağılama/yakıştırmalarda bulunma/dışlama olmuş mudur? Oldu ise, bunlar ne şekilde gerçekleşmiştir?
-’ya yerleştiklerinde yerli halk ile evlilik/akrabalık bağı kurulabilmiş midir? Mübadil ve yerli halk arasında evlilikler gerçekleşti ise, nasıl gerçekleşmiştir? Gerçekleşmediyse neden gerçekleşmemiştir?
- Soyadı Kanunu çıktığında, aileniz bu soy ismini niçin almıştır, biliyorsanız açıklayınız?
- Mübadele esnasında ve sonrasında oluşan kültürel değişimler mübadiller üzerinde sosyalleşme yani bir topluma ait olma yönünden olumlu veya olumsuz şekilde bildiğiniz kadarıyla nasıl etkili olmuştur? Bu duruma yönelik yaşantılarınız ve sözlü tarihe örnek olabilecek örnekleriniz varsa anlatabilir misiniz?
- Aile mesleğini sürdürüyor musunuz?
- Aile içinde “..... kökenine” dair bir vurgu yapıldı mı/yapılıyor mu?
- Rumca/Türkçe biliyor musunuz? Bu dil aile içinde kullanılır mıydı/kullanıyor musunuz?
- Bu dili bilmenin bir mübadile avantajı ya da dezavantajı var mıdır?
- Mübadele sonrasında kuşaklar arasında tutum ve davranışlardaki değişimi nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Mübadele sonrasında kuşaklar arasında kültürel değişimleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce yeni kuşaklar kültürel bellekteki birikime hâkim mi?
- Sizce yeni kuşaklar kültürel belleği gelecek nesillere aktarabilecek mi; geçmiş yaşantıya dair kültürel öğelerini yaşatma ve sürdürmeye dair istekliler mi?
- Evli iseniz evliliğinizi bir Rum/Türk ile mi gerçekleştirdiniz, eş olarak neden onu tercih ettiniz?
- Türkler ve Rumlar arasında evliliklerin gerçekleştirildiğine hiç tanık oldunuz mu? Varsa, sizce yaygın mıdır?
- Size göre ‘mübadil’ nedir? Bu kavram günümüzde gerçekleşen göçlerde de yer almakta mı?
- Sizce bir mübadil nasıl anlaşılır? (Davranışı, fiziksel özellikleri, kılık kıyafeti, konuşma şekli vb...)
- Siz kendinizi şu an mübadil olarak mı görmektesiniz, yoksa yerli halk olarak mı adlandırmaktasınız?

- Mübadeleyi yaşayan/ mübadele sonrasındaki kuşaklar olarak mübadeleye yaklaşım ve sonrasında geldiğiniz yeni yörede demografinin yanı sıra kültürel anlamda farklılaşma, dönüşüm ve değişime yörenin bakış açısı sizce zamanla değişmiş midir?
- Sizce mübadele zamanı ile daha sonrasında mübadillerin geldikleri ülke ile bağlantıları sağlama açısından farklılaşma olmuş mu? (bağının kopması/kesintiye uğraması gibi/gidip gelmelerin artması gibi)

Görüşme Tarihi:

Görüşme Yeri:

Derlemeyi Yapanın Adı Soyadı:

2. EV SAHİBİ TOPLULUK İÇİN (YERLİ HALK)

Katılımcının Lozan Mübadelesi Öncesinde ve Ardından Gerçekleşen Dönem Hakkındaki Bilgileri

Katılımcı Bilgileri

- Adı-Soyadı:
- Doğum yeri ve tarihi:
- Eğitimi:
- Mesleği:
- İkamet adresi:

- Yöreniz (köy / belde / kasaba /ilçe) nasıl kurulmuş?
- Yöreye niçin bu ad verilmiş?
- Bu yöreyi kimler kurmuş, bilginiz var mı?
- Yörenin tarihini anlatabilir misiniz?
- Ailenizin’da bir aile lakabı var mı, varsa nedir?
- Yörenizin mübadele öncesinde yaşadığı sıkıntılar nelerdir?
- Ailenizin mübadele öncesinde yaşadığı sıkıntılar nelerdir?
- Ailenizin mübadele döneminde bölgedeki diğer halklarla komşuluk ilişkileri ne ölçüdeydi? İyi anlaşabiliyorlar mıydı?
- Ailenizde göçmenlik var mı? Göçmen kökenli iseniz, aileniz nereden, ne tarihte’a yerleşmiştir?
- Mübadiller ne zaman ne şekilde buraya yerleşmişlerdir; geldiklerinde ne hâldeydiler? Bu konuda bilginiz var mı?
- Ailenizden mübadiller hakkında aktarımlar var mı?
- Mübadele sonrası bölgeye yerleşen mübadiller hakkında neler düşünüyorsunuz?
-’nın yerli halkındansanız, mübadele sonrası bölgeye yerleşen mübadiller hakkında neler düşünüyorsunuz?

Mübadillerin karakteristik özellikleri mevcut mudur? (Fiziksel, davranış şekilleri vb.) Karşınızdaki kişinin mübadil olduğunu anlayabilir misiniz; ne şekilde anlarsınız?

- Mübadillerin ne gibi gelenek ve görenekleri, sizden ayrılıyor? (Meslek edinme şekilleri, hekimlik kültürleri, aile düzenleri, yemek kültürü, müzik, dans, eğlence, oyun kültürü, kılık kıyafet kültürü, mevsimlik törenler, doğum-evlenme-yas törenlerindeki, dini ve millî bayramlardaki ritüeller vb.)
- Mübadiller nasıl insanlardır? Onlarla anlaşabiliyor musunuz?
- Yörenizin mübadele sonrasında yaşadığı sıkıntılar nelerdir?
- Ailenizin mübadele sonrasında yaşam düzeninde değişiklikler olmuş mu, yaşadığı sıkıntılar nelerdir?
- Ailenizde mübadele kökenli biriyle evlilik yapan var mı? Varsa bu evlilikle ilgili ailenizin tutumu ne şekilde olmuştur?
- Size göre ‘mübadil’ nedir? Bu kavram sizce günümüzde gerçekleşen göçlerde de yer almakta mıdır?
- Mübadeleyi yaşayan / mübadele sonrasındaki kuşaklar olarak mübadeleye yaklaşım ve sonrasında yörede demografinin yanı sıra kültürel anlamda farklılaşma, dönüşüm ve değişime yörenin bakış açısı nasıl olmuştur?
- Sosyokültürel dokuda daha çok hangi alanlarda mübadillerle etkileşime geçtiğinizi, onların daha çok hangi kültürel alanlarda yöreye uyum sağladığını düşünüyorsunuz?
- Sizce mübadele zamanı ile daha sonrasında mübadillerin geldikleri ülke ile bağlantıları sağlama açısından farklılaşma olmuş mu? (bağının kopması/kesintiye uğraması gibi)
- Siz, yöredeki mübadilleri şu anda göçmen sınıfında mı değerlendiriyorsunuz; yoksa yüz yıla yakın bir süre önce gelmeye başlayan bu kişileri yerli halktan mı kabul ediyorsunuz?

Görüşme Tarihi:

Görüşme Yeri:

Derlemeyi Yapanın Adı Soyadı:

EK 5 GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Sayın Katılımcı;

Bu araştırma formu Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fatma Gülay Mirzaoğlu danışmanlığında Duru Özden Gürbüz tarafından yapılacak olan doktora tezi için hazırlanmıştır. Araştırma konusu “EGE’NİN İKİ YAKASI AYDIN VE GREVENA ÇEVRESİNDE MÜBADELENİN -ZORUNLU GÖÇÜ- YARATTIĞI KÜLTÜREL DEĞİŞMELER”dir. Araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan gerekli izinler alınmıştır. Araştırma kapsamında sizinle yapılacak görüşmede sizlere Türk-Yunan mübadelesi öncesi ve sonrası üzerine yaşanan maddi ve manevi kültürel değişimler üzerine sorular sorulacaktır. Görüşmede özel sorular (politik görüş, cinsel yönelim vb.) sorulmayacaktır. Cevaplamak istemeyeceğiniz sorular olursa yanıt vermeyebilirsiniz. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Araştırmadan istediğiniz zaman çekilebilirsiniz. Bu durum size hiçbir sorumluluk getirmeyecektir. Görüşmede yer alan sorulara vereceğiniz yanıtlar, çalışmada yer alan araştırmacı dışında izniniz olmadan kimseyle paylaşılmayacaktır. Araştırma sonuçları eğitim ve bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Araştırmanın tüm süreçlerinde kişisel bilgileriniz korunacaktır. Görüşme anında izin verdiğiniz takdirde ses kayıt cihazı ve kamera kullanılacaktır. Görüşmeler çözümlendikten sonra görüşme metniniz okumanız ve onaylamanız için metin size gösterilecektir. Metin üzerinde ekleme, çıkartma ve düzeltme yapabilirsiniz. Gönüllü katılım formunu imzalamadan önce veya daha sonra aklınıza gelebilecek olan soruları istediğiniz zaman sorabilirsiniz. İletişim numarası ve adresi bu formda yazmaktadır. Araştırmaya katılmayı tercih ediyorsanız, lütfen aşağıya imzanızı atınız. İmzaladıktan sonra formun bir kopyası size verilecektir.

Katılımcının;

Adı, soyadı:

Adres:

Tel:

İmza:

Tarih: